

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

**Bitlis Eren University Journal of
the Institute of Social Sciences**

Prof. Dr. Fuad Sezgin'e Armağan Sayısı

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2019 - Cilt: 8 - Sayı: 1

Bitlis Eren University
Journal of the Institute of Social Sciences
Year: 2019 - Volume: 8 - Number: 1

Prof. Dr. Fuad Sezgin'e Armağan Sayısı

ISSN: 2147-5962

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101
sbedergi@beu.edu.tr <http://sbe.beu.edu.tr>

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Journal of the Institute of Social Sciences

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Basım Tarihi	:	30 Haziran 2019
Yayın Sezonu	:	Haziran 2019
Cilt	:	8
Sayı	:	1
İlk Yayın Tarihi	:	2012
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere yaygın dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
Adres	:	BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	sbedergi@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/bitlissos
Dil Editörü	:	İhsan KONAK
Dergi Sekreteri	:	İhsan KIZMAZ

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Journal of the Institute of Social Sciences

Yıl/Year: 2019-Cilt/Volume: 8-Sayı/Number: 1

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM

Bitlis Eren Üniversitesi

Baş Editör/Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Bitlis Eren Üniversitesi

Editörler/Editors

Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şahin KIZILTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Editör (Yayın) Kurulu Üyeleri/Editorial Board Members

Prof. Dr. Géza DÁVID Lorând Eötvös Üniversitesi (Macaristan)	Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. İftikhar MALİK Bath Spa University (İngiltere)	Dr. Öğr. Üyesi Celal İNCE Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Deniz AŞKIN Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ Bitlis Eren Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Emrullah ŞEKER Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Esra KÜRÜM Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR Ankara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Funda MASDAR KARA Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Abid TAHİRLİ Milli Bilimler Akademisi (Azerbaycan)	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TANYILDIZ Dicle Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKOT Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mansur TEYFUR Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ARAP Dokuz Eylül Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Âdem ARSLAN Harran Üniversitesi	Dr. Lilya MEMETOVA Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi (Kırım)

BEU SBEDerg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019-Cilt/Volume: 8-Sayı/Number: 1

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "Hakemli Dergi" statüsüne uygun olarak, yılda iki sayı halinde yayımlanır. Dergi içeriği tüm kullanıcılara açık olup, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar, yayıncıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, kopyasını indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu makale yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz.

Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayınlanmış olan yazarlar, makalenin özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar, varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift yönlü kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır. Detaylı inceleme yapmak için dergi internet sayfasına bakınız.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ERIH PLUS
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019-Cilt/Volume: 8-Sayı/Number: 1

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Erciyes Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ
İnönü Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT
Bilgi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU
Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Birol AKGÜN
Selçuk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
Süleyman Demirel Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çağlar KEYDER
Boğaziçi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çetin PEKACAR
Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU
Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA
Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK
Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU
Galatasaray Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halil SEYĞDOĞLU
Doğuş Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İftikhar MALİK
Bath Spa University (İngiltere)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ
Fırat Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ
Sakarya Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU
Çukurova Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI
Bilkent Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mesut ŞEN
Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Murat ÇEMREK
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa UÇAR
Dicle Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Yakındoğu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK
Hacettepe Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Ardahan Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Suat GEZGİN
İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR
Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Vejdî BİLGİN
Uludağ Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Fırat Üniversitesi-Türkiye

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019 -Cilt/Volume: 8-Sayı/Number: 1

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THISISSUE

Prof. Dr. Ahmet Kürşad TÜRKER-Kırıkkale Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER- Bingöl Ü.
Prof. Dr. Ahmet YATKIN- Fırat Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Funda MASDAR KARA- Bitlis Eren Ü.
Prof. Dr. Aydın USTA- İnönü Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT- Muş Alparslan Ü.
Prof. Dr. Beyhan KANTER- Mardin Artuklu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA- Munzur Ü.
Prof. Dr. Kasım ŞULUL- Harran Ü.	Dr. Öğr. Üyesi İhsan ŞEHİTOĞLU- Muş Alparslan Ü.
Prof. Dr. Sevgi Ayşe ÖZTÜRK-Anadolu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi İnci ÇOBAN İNCE
Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ – Van Yüzüncü Yıl Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER- Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ-İnönü Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Fatma Zeynep ÖZATA- Anadolu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR- İnönü Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRCA- Düzce Ü.
Doç. Dr. İbrahim Güray YONTAR- Dokuz Eylül Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU- Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA – Muş Alparslan Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Nurcan AZGIN- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ- Bingöl Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Ömer LİMANLI- Düzce Ü.
Doç. Dr. Sevgi PARLAK-İstanbul Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Pakize Ç. KARABULUT – Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Üyesi Metin KILIÇ-Düzce Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Raşit ÇOLAK- Uşak Ü.
Doç. Dr. Vecihi YİĞİT- Atatürk Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Reşat SAKUR-Şırnak Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman YALKIN- Süleyman Demirel Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah AYDIN- Mustafa Kemal Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Sezen ULUDAĞ- Anadolu Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEMİ- Mardin Artuklu Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Tuba DALAR- Kastamonu Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Y. BALABAN- On Dokuz Mayıs Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Vedat YILMAZ- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi A. N. BUYRUK AKBABA- Bitlis Eren. Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ- K. Sütçü İmam Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Ulvi UZUN-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Deniz AŞKIN-Bitlis Eren Ü.	Dr. Öğr. Üyesi Zeki UÇAR- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ- Uludağ Ü.	Arş. Gör. Dr. İsmail EKİNCİ-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Emre Esat TOPALOĞLU-Şırnak Ü.	Arş. Gör. Dr. Şener Şükrü YİĞİTLER- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK- Muş Alparslan Ü.	Arş. Gör. Dr. Şiyar CANPOLAT- Bitlis Eren Ü.

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019-Cilt/Volume: 8-Sayı/Number:1

Araştırma Makaleleri/Research Articles

-
- İrşad Sami YUCA 1-11
Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin Taşrasından: Hakkâri Hakkında Aykurt ve Kazandıoğlu Raporlarının Anlattıkları
During the Single Party Period from Provinces of Turkey: Two Reports about Hakkâri
-
- Hasan TAŞKIRAN, Ramazan TARİK 12-29
İran ve Türkiye'deki Ortaöğretim İslam Tarihi Ders Kitaplarında Dört Halife Dönemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme
Four Caliphs Period in Secondary Islamic History Textbooks in Iran and Turkey: A Comparative Analysis
-
- Mustafa ŞEHİTOĞLU, Nevzat ERDOĞAN 30-42
1927 Genel Nüfus Sayımı Verileri Işığında Hakkâri
Hakkâri in the Light Of 1927 General Census Data
-
- Murat KARA 43-66
Varoluşçuluk Bağlamında Edebiyat ve Felsefe, Şiir ve Endişe
The Relationship Between Literature and Philosophy, Poetry and Anxiety in the Context of Existentialism
-
- Âdem GÜRBÜZ 67-86
Türk Romanında Görücü Usulü Evlilikler (1971-1980)
Arranged Marriages in the Turkish Novels (1971-1980)
-
- Selim ÜMÜTLÜ 87-106
Asaf Hâlet Çelebi'nin Portresi ve Kunâla Şiirine Metinlerarası Bir Bakış
Asaf Hâlet Çelebi's Potrait and An Intertextual Approach to Asaf Hâlet Çelebi's Kunâla Poem
-
- İsa IŞIK 107-116
Klasik Türk Edebiyatında Eğitim Değerlerine Dair Bir İnceleme: Ahbârü'l-İber Mesnevisi Örneği
A Study on the Educational Values in Classical Turkish Literature: The Masnavi Ahbârü'l-İber Example
-
- Arif ÖZAYDIN 117-147
İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları
Contribution of Islamic Civilization to Secular Civilization
-

İbrahim BARCA	148-158
Fuad Sezgin'in GAS Adlı Eseri: Tahlil ve Tanıtım <i>Fuad Sezgin's GAS: Analysis and Introduction</i>	
<hr/>	
Mehmet YAKIŞIK	159-184
الأدب في اللغة العربية <i>Arap Dilinde Edebiyat</i> <i>Literature in Arabic Language</i>	
<hr/>	
Zerrin TOPRAK KARAMAN	185-212
Risk Toplumunda Afetlerde Erken Uyarı, Mukavemetli Toplum Ve Kamu Yönetiminin İkna Kapasitesi <i>Effective Public Policies on Early Warning of Disasters and in Creating Social Awareness</i>	
<hr/>	
Vedat YILMAZ	213-223
Kentlerin Gelişiminde Terörün Etkilerinin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Effects of Terrorism in the Development of Urban</i>	
<hr/>	
Fatma TEMELLİ	224-241
Evaluation of Environmental Accounting in Terms of Turkish Accounting Standards (TAS) <i>Çevre Muhasebesinin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Açısından Değerlendirilmesi</i>	
<hr/>	
İbrahim Güray YONTAR	242-262
Türkiye Bursları Kapsamında Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Üniversite Yaşamına Uyumu: Bir Devlet Üniversitesi Örneği <i>Adaptation of International Students Studying Under The Scholarships of Turkey into The University Life: The Case of A State University</i>	
<hr/>	
Evşen ALTUN ASLAN	263-276
Türkiye'de Özel Okullaşma <i>Private Schools in Turkey</i>	
<hr/>	
Alpcan ACAR	277-293
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye'ye Yansımaları <i>European Charter of Local Self-Government and Its Reflections on Turkey</i>	
<hr/>	
Mehmet ÖLMEZ, S. Mustafa ÖNEN	294-313
Stratejik Yönetim, Toplam Kalite Yönetimi ve Motivasyon İlişkisi: Meslek Yüksek Okulu Öğrencileri Üzerinde Ampirik Bir Araştırma <i>The Relationship of Strategic Management, Total Quality Management and Motivation: An Empirical Research on Students of Vocational High School</i>	
<hr/>	

Bayram TOPAL, Hasan ŞAHİN

314-328

**Tüketicilerin İnternette Alışveriş Davranış Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin
Araştırılması: Kütahya Örneği**

Investigation of the Factors Affecting Consumers' Internet Shopping Behavior Preferences: Case of Kutahya

Şakir ÖZÜDOĞRU, A. Halûk YÜKSEL

329-349

Ulus Markalama ve Beslendiği Kaynaklar: Bir Derleme

Nation Branding and Its Academic Resources: A Review

Gökhan ULUDAĞ

350-365

**Duygusal Zekâ İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan
Araştırma**

A Field Study to Examine The Relationship Between Emotional Intelligence and Turnover Intention

Editörden...

“Batı medeniyeti, İslam medeniyetinin çocuğudur.” der ve ekler Fuad Sezgin: “Eğer arkanızda inancınız varsa ve o sizi yapıcı olmaya itiyorsa çok şeyler başarabilirsiniz.”

Fuad Sezgin, sözüne sadık olmanın her halini, yaşayarak gösterir. Sadece söylemekle kalmaz; hayatını İslam medeniyetinin büyüklüğünü anlatmaya ve tasavvur etmeye adar. Bunu yaparken İslam topluluğuna mensup insanlara, İslam bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak için, ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmayı amaç edinir. Kaybettiğimiz ve aradığımız umudun kendisi olmuştur. Bunun içindir ki Fuad Sezgin denilince, onu tanıyan herkesin yüzünde bir heyecan belirlemektedir.

İslam’ın ilk asırlarından itibaren bilim ve fende öncülük edenler İslam bilginleri olduğu halde, İslam âleminin bugün içinde bulunduğu keşmekeşlik, bilimden ve medeniyetten uzak görüntüsü İslam dininin kendisine ve dolayısıyla Müslüman olmamıza bağlanıyor olsa da bunun sebebi tamamen sosyolojiktir. Bu durum objektif bir açıdan ele alındığında, İslam tarihindeki bilim adamı sayısının batılı bilim adamı sayısından daha fazla olması, insanlık tarihine yön veren birçok buluşun İslam bilim adamları tarafından keşfedilmiş olması, yadsınamaz bir gerçektir. Ancak günümüzde biz, hep batılı bilim adamlarını ve onların yaptıklarını konuşur haldeyiz. Çünkü onlar kendilerini ve yaptıklarını daha iyi pazarlamışlardır. Dünya her daim onların icatlarını konuşurken bugünkü bilimin temelini, Fuad Sezgin Hocamızın da çalışmalarıyla ispat ettiği gibi, Müslüman bilim adamları tarafından atıldığı kimsenin hatırına gelmez.

“Günde kaç saat çalışıyorsunuz?” diye sorulduğunda cevaben Sezgin: “Şimdi tembelliğe başladım, eskisi kadar çalışmıyorum. Eskiden 17 saat çalışabiliyordum şimdi 3-5 saat azalttık” derken 87 yaşındadır. Ne kadar ilginçtir ki bugün gençlerimiz 8 saat çalışmaktan bile acizken, Fuad Sezgin, gençlerimize: “Hayatlarının neresinde olması gerektiğini iyi anlatamamış olmamız, bizim eksikliğimizdir.” der. Ne yazık ki Müslümanlar birkaç asırdır bir aşağılık kompleksi içinde yaşamaktadır. Ancak bu durum karşısında yapılması gereken temel hedef, müthiş bir şekilde gelişen ve 800 yıl bilim tarihinde büyük bir rol oynayan bir medeniyetin mensubu olan insanların, bütün bunların nasıl olduğunu düşünmesi ve bu medeniyeti geliştiren insan tiplerini tanımasıdır. Fakat yanlış biçimde üstünlük duygusuna da kapılmamak gerekmektedir. Tabiki gaye “biz ne kadar üstünmüşüz” deyip sonra da bir kenara oturmak olmamalıdır. Aksine, Müslümanlar; Birûnî’yi, İbni Sînâ’yı, Câbir ibn Hayyân’ı, İbnü’l-Heysem’i ve tabiki Fuad Sezgin’i iyi tanımalı ve hayatlarını iyi tahlil etmelidir. Müslümanlar onları tanıdıkça, bir insanın tek başına neler yapabileceğini ve insanın yaratıcılığının nerelerde şekillenebileceğini daha iyi özümseyeceklerdir.

Önümüzde Fuad Sezgin gibi dâhî bir örnek varken onun yumuşak ama kararlı, çalışkan ve İslam’a olan özverisini gelecek nesillere hakkıyla aktarabilmek ve dünyaya anlatmamız hepimizin öncelikli sorumluluğudur. Bütün bu gelişmelere baktığımızda günümüzde daha fazla Fuad Sezgin’lerin çıkmamasının en büyük sebebi, yüce Allah’ın bizlere vermiş olduğu istidat ve kabiliyetlerin yeşereceği ortamlardan yoksun olmamızdır. O ortam da medeniyettir ki; medeniyet, yetenek ve kabiliyetlerin gelişme imkânı bulduğu, ulvileştiği imkân ve ortamlardır.

Prof. Dr. Fuad Sezgin bu ortam ve imkân kavuşan şanslı insanlardan biriydi. Bizlere düşen vazife nice Fuad Sezgin Potansiyeline sahip genç nesilleri ziyan etmemek adına; medenî bir ortam oluşturabilmek ve binlerce Fuad Sezgin’lerin çıkacağı bu karanlık yolda onlara ışık olabilmektir.

Prof. Dr. Fuad Sezgin Kimdir?

Fuad Sezgin (24 Ekim 1924-30 Haziran 2018) İslam bilim ve teknoloji tarihi araştırmaları yapan, dünyanın önde gelen bilim insanlarından biridir. 1943-1951 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü’nde Prof. Dr. Hellmut Ritter (1892-1971)’in yanında öğrenim

gördü. Sezgin "Buhari'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar" başlıklı doktora tezini 1956'da tamamladı ve 1960'ta Almanya'ya gitti. 1965 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde "Câbir ibn Hayyan" konusunda ikinci doktora tezini yazarak bir yıl sonra profesör unvanı aldı.

Sezgin, Arapça yazma eserler literatürüne dair kapsamlı bir çalışma olan Arap-İslam Bilim Tarihi eserinde Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, tarih, fıkıh, kelim, tasavvuf, şiir, tıp, farmakoloji, zooloji, veterinerlik, simya, kimya, botanik, ziraat, matematik, astronomi, astroloji, meteoroloji ve ilgili alanlar, dil bilgisi, matematiksel coğrafya, İslam'da kartografya (haritacılık), İslam felsefe tarihi gibi konuları işledi.

1982 yılında Frankfurt'taki Goethe Üniversitesi'ne bağlı Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü'nü kuran Fuad Sezgin bir yıl sonra burada İslam Bilim Tarihi Müzesi'ni açtı. Müzede, İslam kültür çevresinde yetişen bilim insanlarının buluşlarının yazılı kaynaklara dayanılarak oluşturulan modelleri ve maketlerinin 800'den fazla örneği sergileniyor.

Sezgin 2008 yılında İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ni kurdu. Müzede astronomi, saat teknolojisi, denizcilik, savaş teknolojisi, tıp, madenler, fizik ve teknik, optik, kimya, matematik ve geometri, mimari ve şehircilik, coğrafya alanlarında hazırlanmış toplam 570 alet, cihaz kopyaları, maket ve model koleksiyonu, harita çizimleri bulunuyor. Sezgin, uluslararası alanda İslam bilim tarihi alanında yaptığı çalışmalarla da birçok ödüle layık görüldü.

Cumhurbaşkanımızın, "İslam kültür ve medeniyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve onu yeni nesillere en doğru şekilde aktarmak amacıyla yapılacak söz konusu çalışmalara ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşlarınca her türlü destek ve katkının sağlanması hususunda gereğini rica ederim." sözleri ve imzasıyla yayınlanan cumhurbaşkanlığı genelgesi ile 2019 yılı "Prof. Dr. Fuad Sezgin Yılı" olarak ilan edildi.

Bu kapsamda, Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı ile birlikte gerçekleştirilecek organizasyonların yanında, birçok üniversitede kongre, sempozyum, panel, sergi vb. etkinlikler gerçekleştirildi ve gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Ayrıca, birçok hakemli ulusal dergi de Prof. Dr. Fuad Sezgin adına özel sayı ya da armağan sayısı tertiplenildi.

Bizler de Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü olarak Enstitümüz adına yayınlanan dergimizin 15. Sayısını Prof. Dr. Fuad Sezgin armağanı olarak yayımlamanın onuru, gururu ve sevincini yaşamaktayız.

Bu doğrultuda çok yoğun 6 ayı geride bıraktık. Bu süreçte makalelerin değerlendirmesini yapan bütün hakemlerimize müteşekkirimiz. Makalelerin seçimi, tasnifi ve değerlendirilmesi süreçlerinde uğraş veren kıymetli Editör Kurulu'na ve dergide görevli diğer tüm arkadaşlara çok teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

28.06.2019

Bitlis

Araştırma Makalesi/Research Article**Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin Taşrasından: Hakkâri Hakkında
Aykurt ve Kazandıoğlu Raporlarının Anlattıkları******During the Single Party Period from Provinces of Turkey: Two Reports about
Hakkari*****İrşad Sami YUCA******Öz**

Türkiye'de son yıllarda giderek önem kazanan mikro tarih ve kültür çalışmaları, ülkenin geniş taşrasında saklı insani zenginlikleri gün yüzüne çıkarmasından dolayı değeri giderek artmaktadır. Günümüzde Anadolu taşrasıyla alakalı yapılmakta olan birçok yeni nesil sosyal incelemelerde hem metodların farklılaşması hem de disiplinler arası ilişkinin daha fazla kurulmasından kaynaklı olarak ortaya yepyeni tarihi bilgiler çıkmaktadır. Bu çalışmaların tarih alanının farklı dönemleriyle ilgili varlığı söz konusu olsa da daha çok yakın dönemin Türkiye'sini anlamaya dönük bir yoğunlaşma söz konusudur. Bu düşünsel çerçeveden hareketle Türkiye'nin Tek Partili yıllarında ülkenin en uzak vilayetlerinden ve hakkında çok az şey yazılan Hakkâri hakkında bilgi verebilmek mikro tarih anlayışı bağlamında heyecan vericidir. Bu çalışmada, Tek Partili yılların merkezi ve ideolojik erkinin Hakkâri vilayeti hakkında tasavvurlarının izini verecek iki raporun bir karşılaştırması yapılacaktır. Tek Partili yıllarda Hakkâri merkezden uzak sosyo-ekonomik geri kalmışlığının yanı sıra devlete/rejime itaatın de zayıf olduğu farz edilen bir vilayettir. Bu zaman zarfında resmi hüviyetli makam ve kişilerce tutulan raporlardan ilki dönemin Hakkâri mebusu İzzet U. Aykurt'un diğer ise Hakkâri Halkevi başkanı İhsan Kazandıoğlu'na aittir. Anılan bu raporların içeriğinde devrin hâkim siyasi-bürokratik bakışımın bir resmini çıkarmak çalışmanın gayelerinden biridir. Ayrıca bu çalışma ile iki raporun muhtevassından hareketle rejimin benimsediği Türk ve Türkçe kimliğinin dışında kalan Hakkâri'nin sahip olduğu sosyal ve kültürel yapısına karşın merkezi siyasi ve bürokratik erkin yaklaşımını görebilmek de ayrı bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti, CHP, Hakkâri, Hakkâri Halkevi, Rapor.

Abstract

Micro-history and cultural studies increasingly important in recent years in Turkey, especially the country's extensive reserves in the provinces are increasingly important due to the richness of the human face removal day. Nowadays, in the new social surveys of Anatolian provinces, new information emerged due to the differentiation of the methods and the more interdisciplinary relationship. This study is being said about the rotation of the date field at different times over the period of the Republic of Turkey but rather it is also possible to say that an intensified. Starting

Geliş Tarihi/Received: 06.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 22.05.2019

* Bu çalışma 02-04 Mayıs 2019 tarihinde Hakkâri'de düzenlenen "Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri" konulu uluslararası sempozyumda sunulan "Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin Taşrasından Hakkâri Hakkında İki Raporun Anlattıkları" başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muş/Türkiye, s.yuca@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5797-3100.

from this conceptual framework of Turkey's Single Party of the year in order to provide information about the most remote province of Hakkari, the country's micro-date understanding of context will be exciting. In this paper, a comparative assessment will be made of two reports that will allow the perception of the central and ideological power of the Single Party years about the Hakkari province. In the Single Party years, Hakkâri is a province which is assumed to be weak due to its socio-economic backwardness as well as to the state / regime. A picture of the political-bureaucratic view of the right of the period in the content of the two official reports held by the persons and persons within this period is also one of the main objectives of the study. Moreover, it is important to see the approach of the central political and bureaucratic power despite the social and cultural structure of Hakkari which is outside the Turkish and Turkish identity adopted by the regime based on the content of the two reports.

Keywords: Single Party, CHP, Hakkari, Hakkari People's House, Report.

GİRİŞ

Lozan Antlaşması (1923) yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi bağımsızlık senedi hükmündedir. Ancak kurumsal anlamda ise selefi Osmanlı Devleti'nin bıraktığı toplumsal, ekonomik, siyasal, askeri, sivil bürokratik ve aydın kültürünün bir mirasçısıdır. Yeni devlet, rejim meselesini 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'i tercih ederek yepyeni bir siyasal düzeni ve buna bağlı laik kültürü Anadolu'ya taşımaktaydı. Rejimin himayekârı ve lideri konumunda olan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve onun etrafında birleşen laik, ulusalcı ve modernist sivil bürokrasi, askeri kanat ve aydınlar toplumu liderin koyduğu hedeflere ulaştırmak için ulus-devlet anlayışına yöneldiler (Tunçay, 2012: 211-212). Bu ideolojik perspektifi merkezden çevreye doğru benimsetmek öncelikli bir hedef olarak belirlemiştir (Karpas, 2007: 41-46). Bilhassa Ulus Mektepler, Halkevleri, Türk Ocakları gibi eğitim ve kültür kurumları vasıtasıyla bu anlayışın toplumda bir karşılığının oluşması için yoğun bir çaba sarf edilmiştir.

Kemalistler olarak da adlandırılan yeni rejimin kadroları, Tek Partili bir iktidar olmanın getirdiği siyasi ve idari açılardan hükmetme avantajlarından istifade ederek, yeni kaynaşmış ulusu inşa etmek için sonuna kadar kullanmışlardır. Cumhuriyetin erken yıllarında partinin merkez ve taşra kadroları toplumun erişmesini arzu ettikleri laik, ulusçu ve çağdaş yaşam hedefleri için şevkle çalışmaktaydılar (Ahmad, 2011: 71-72). Bu çalışmalar bazen müsamere, şenlik, resmi bayram, toplantı, balo, sportif faaliyetler ve bazen de başka tür ulusal niteliklere haiz kültürel etkinlikler altında yapılmaktaydı. Toplumun çağdaşlaşmasına ve laik Türk kimliğinin benimsenmesine dönük olarak yapılacak çalışmalarda, Anadolu taşrasının sosyal yapısının bilinmesi rejim yanlıları için elzem bir konuydu. Çünkü çok kimlikli ve dilli Osmanlı'nın mirasını ulus-devlet çizgisine getirmek belki de dönemin Kemalist kadrolarının üstesinden gelmesi gereken en önemli sorunların başında gelmekteydi (Turan, 1991: 41-50). Ülke sathında barışın ve çağdaşlaşmanın ancak sosyal yapıdaki çok çeşitliliğin ulus devlet hizasına çekilmesiyle tesis edilebileceğine dair güçlü bir kanaatleri de söz konusu idi. Ancak arzu edilen hedeflere ulaşmanın yolu Anadolu taşrasını sosyo-kültürel açılardan iyi bilmekten geçmekteydi.

Yeni Türkiye'nin çağdaşlaşma hamlelerinde merkezin taşradan sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi açılardan haberdar olmak istemesi dönemin koşullarında mühim ve öncelliği olan bir başlıktı. Taşraya dair elde edilebilecek ideolojik bilgi edinme aygıtlarının çeşitliliğine rağmen en güvenilir yol olarak parti mensubu kişilere verilen çalışma ve teftiş etme görevleriydi. İlgili başlıklarda incelemelerde bulunması ve bunu bir rapor şeklinde parti üst yönetimine sunulması, üstlenilen görevin doğal bir bürokratik seyriydi. Bu

çalışmaya esas olan konu da Tek Partili yıllarda görevlendirilen iki partilinin (1939-1940 yılları arasında) Hakkâri hakkında yaptıkları incelemelerinin sonucunda beyan ettikleri raporların analizine dayanmaktadır. Ülkenin uzak bir taşrasını simgeleyen ve demografik yapısının belirgin bir şekilde farklılık teşkil etmesinden dolayı Hakkâri, Tek Partili yılların unutulmuş bir vilayeti izlenimini verdiği gibi bu raporlar vesilesiyle az da olsa bilinmek istenildiğine dair bir işaret mahiyetindedir.

Osmanlı döneminden beri adeta unutilan ve kaderine terk edilmiş olan Hakkâri, Lozan Antlaşması sonucunda Anadolu'nun bazı bölgelerinde devam eden işgallerin bir örneği olan vilayettir. Lozan'da barış antlaşması imzalanmasına karşın Musul ve Hakkâri bölgelerindeki İngiliz işgali ise hala devam etmekteydi. İngilizler, Musul ve Hakkâri bölgelerindeki stratejik öneme sahip menfaatlerini bırakmamak için sınırın belirlenmesi konusunun çözüme kavuşmasını istememekteydi. İngilizler, 19 Mayıs 1924 tarihinde toplanan Haliç Konferansı'nda bu amacına hizmet edecek bir teklifi Türkiye'ye sunmuştu. İngilizler, Hakkâri ilinin, Beytüşşebap, Çulemêrig ve Revandız kazalarının Nesturi yurdu olarak Irak'a bırakılmasını talep etti (Kaplan, 2015: 39). Ancak bu talep Türkiye tarafından, hem Misakı Milliye hem de onu oluşturan dinamiklerin ruhuna aykırı olduğu için kabul edilmemişti. Türkiye, Musul ve Hakkâri için Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş ve yeni bir sınırın belirlenmesini istemiştir. Milletler Cemiyeti bu bölgeler için verdiği karar sonucunda Musul Irak'a bırakıldı ve Hakkâri ise Türkiye'ye bırakıldı. Türkiye bunu kabul etmeyeceğini bildirmesine rağmen 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak ile Ankara Antlaşması (Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması) imzalandı (Resmi Gazete, 5 Haziran 1926: No: 423.; Kaya, 2015: 95). Hakkâri aynı yıl vilayet statüsü kazanmıştır. 1933 yılında Van vilayetine kaza olarak bağlanmış, ancak üç yıl sonra yani 1936 yılında yeniden vilayet statüsünü kazanmıştır (Top, 2010: 94).

1923'ten itibaren ülkede Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek iktidar olarak kurduğu yeni siyasal rejim tipi halkçı ve ulusçu ilkeleriyle memleketin sorunlarını ve toplumun yapısal özelliklerini milliyetçi düşünsel referanslarla bir bütün şeklinde görmeye odaklanmıştı. Demografik ve dil yapılarının değiştiği bölgelerde farklı siyasal tercihlere, değişime zorlayıcı başka kültürel ve politik aygıtları kullanmaktaydı (Zürcher, 2009: 301-312). Özellikle asayişin temini ve rejime dönük karşıt tevessüllere karşı son derece duyarlı olan askeri ve sivil bürokrasi her gelişmeyi CHP genel merkezine çeşitli iletişim araçlarıyla bildirmekteydi.

Rejimin ideolojik duyarlılığı şark vilayetlerinin sosyal yapısında demografik olarak ana kitleyi oluşturan Kürtlerin ve neden oldukları isyan türünden kalkışmalardan dolayı daha da artmaktaydı. Bu manada Anadolu'nun şarki diyarının en ücra yerinde bulunan Hakkâri'nin de Ankara'daki rejimin ana kadrolarının gözündeki portresi pek değişken değildi (İlyas, 2014: 329-348). Bu minvalde Hakkâri'yi yakından tanımak amacıyla rejimin erken yıllarında İzzet Ulvi Aykurt ve İhsan Kazandıoğlu tarafından tutulan iki farklı raporun anlatacakları, özellikle merkezi temsil eden Kemalist kadroların taşraya bakışlarını ve bu çerçevede gelişen ilişkilerin nasıl olduğuna dair bazı mühim tarihi cevapları taşımaktadır.

HAKKÂRİ MEBUSU İZZET ULVİ AYKURT'UN RAPORU

Tek Partili yıllarda TBMM'nin VI. döneminde 1939-1943 yılları arasında Hakkâri mebusu olan İzzet Ulvi Akyurt* CHP Genel Sekreterliğinin kendisine tevdi ettiği teftiş etme görevi icabıyla Hakkâri'ye gelir (CCA.,30.10.76.500.16.; CCA.,490.1.658.199.2.1.).

Aykurt, Hakkâri hakkında hazırladığı raporunu partinin II. Bürosu'na takdim etmiştir. Rapor genel olarak Hakkâri'nin Tek Partili yıllardaki sosyal, ekonomik ve idari düzeni ile ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Ancak Aykurt'un raporunda Tek Partili yılların hâkim ideolojik anlayışı ve söylemi ile alakalı mühim izleri taşıdığını da söylemek mümkündür. Aykurt'un hangi yıl Hakkâri'yi ziyaret ettiğini tespit etmek mümkün olmadığından, ancak raporda Nisan-Ağustos ayları arasında Van ile Hakkâri arasında karların erimesi ile yolların seyahat etmeğe imkân tanıdığı bir vakitte gittiğini ifade etmektedir. Güzergâh olarak Ankara'dan Diyarbakır'a oradan Bitlis ve Van'a gelmiştir. Yolların fiziki durumunun kötü oluşundan dolayı Hakkâri'nin kendi kazalarıyla dahi irtibatının çok kısıtlı olmasını önemle bahsetmektedir. Hakkâri'nin ulaşım bakımından bu yıllarda yatırımlardan uzak kalmış olması, çağdaş hayattan uzak ve merkezin de unuttuğu bir vilayet olarak tarif etmektedir (CCA., 490.1.658.199.2.1.).

Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Hakkâri'ye varan Akyurt şehrin fiziki yapısı ve doğası hakkındaki ilk izlenimlerini raporunda şu şekilde vermektedir: "*Hakkâri vilayetinin merkezi Çölemerik'tir. Etrafı dağlarla çevrilmiş küçük bir kasabadır. Birbirinden oldukça ayrı altı mahalleden teşekkül eder. Bunlar: Bulak, Dağ gül, Biçer, Pehlivan, Bağlaya, Merzan adındadır. Bu mahallelerin nüfusu 7.600 kadardır*" (CCA., 490.1.658.199.2.1.). Hakkâri'yi küçük bir şehir görüntüsüne sahip ve altı mahalleden müteşekkil olarak tarif etmiştir.

Dağlık coğrafi yapısı ve ülkenin en ücra bir yerinde olan Hakkâri'nin, Cumhuriyet dönemi zarfında sahip olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmişliği ile ilgili önemli verileri de raporunun başlarında dile getirmektedir. Aykurt'a göre; "*Merkez halkı bir küçük kasabalı seviyesinde olup bir kısmı okuryazar ve münevverdir. Üst tarafı köylü hal seviyesinde bir hayat sürmektedir. Çoğu fakirdir. Geri olan memleketlerinin Cumhuriyet devrinde yükseltilmesine çalışıldığını görerek memnun ve müteşekkir olduklarını her vesile ile göstermektedirler*" (CCA., 490.1.658.199.2.1.). Halkın ekonomik açıdan fakirliği bariz bir şekilde olup, kalkınma konusunda Cumhuriyete büyük bir umutla bağlandıklarını aktarmıştır.

Aykurt, raporunda Anadolu'nun genelinde görülen nüfus probleminin ve dağılımının bilhassa Doğu Anadolu'da daha fazla hissedildiğini dile getirmiştir. Bölge

* Aykurt, 1879 yılında Eskişehir'de dünyaya gelir. Babası İsa Bey annesi ise Ayşe Hanımdır. Mülkiye Mektebi'ni bitirir. Eskişehir Şer'iyeye Mahkemesi Kayıt Memurluğu, Başkâtibi, Kütahya Tahrirat Kâtibi, İzmit, Kayseri, Gümüşhane Sancakları İdare Meclisi Başkâtibi, Mekke Emaneti Divân Efendisi, Ulukışla ve Akşehir Kaymakamı, Ankara Erkek Lisesi tarih öğretmeni, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yazarı ve Yazı İşleri Müdürü, Müdafaa-i Hukuk 1. Grup Kâtibi, Maarif Vekâleti Hususi Kalem Müdürü, Türk Ocakları Muallimler Birliği Umumi Kâtibi, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kol Başkanı olarak birçok farklı alanda görevler üstlenmiştir. TBMM'de II., III., IV. ve V. dönemlerde Afyonkarahisar, VI. dönem Hakkâri mebusu oldu. IV. dönem Parlamentolar Türk Grubu kurucu üye olarak vazife üstlendi. Evli ve 3 çocuk sahibi olan Aykurt 08.11.1957 tarihinde vefat etmiştir (TBMM Albümü 1920-2010, 2010: 327).

genelinde hâkim olan kara yollarının yetersizliği, tren hatlarının yine buralara kadar ulaşamaması, kış ikliminin uzun sürmesi ve bölgenin dağlık yapısından kaynaklandığına dayandırmıştır. Ayrıca ürün alışverişinden kaynaklı ticaretin, medeniyet etkileşiminin ve insan hareketliliğinin de mümkün olanın çok altında kalması diğer belirgin engellerdir.

Özellikle Hakkâri ile kendi kaza ve köyleri arasında dahi düzgün ve kullanışlı yollarının olmadığını da ekler. Doğu Anadolu'nun Hakkâri ile birlikte diğer vilayetlerinin de geri kalmışlıktan kurtulabilmesi için en önemli çözümün yolların iyileştirilmesi ve tren hattının Van'a kadar uzatılmasında olduğunu Ankara'ya tavsiye etmiştir (CCA., 490.1.658.199.2.2.).

Hakkâri'de yapılan imar çalışmaları ve bu manadaki halkın memnuniyeti hakkında da bazı bilgiler veren Aykurt; "*Sihhiye daire, Posta ve Telgraf, hususi idare binası ve aygırhane ve sair bu gibi binalar yapılp bitmiştir. Çarşısı, yolları tanzim edilmektedir. Merkezde mükemmel bir ilk mektep binası yapılmaktadır*" (CCA., 490.1.658.199.2.2.). Diyerek devletin burada imkânlar doğrultusunda azımsanmayacak imar faaliyetlerini gerçekleştirdiğini dile getirmiştir.

Cumhuriyet rejiminin Türk toplumu için hedef kıldığı çağdaştırma ve refah seviyesini yükseltme seferberliğinin, buradaki gayretli Vali'nin idaresinde memurlar ve öğretmenler tarafından büyük bir heyecan içerisinde yürütüldüğünü dile getirmektedir. Aykurt bu çalışmaların halk nazarında da memnuniyetle karşılandığını gerek birebir ve gerekse Halkevinde gerçekleştirdiği toplu görüşmelerinden edindiğini aktarmıştır. İzlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır; "*Halk kanunlarımızdan, bahusus Hakkâri'de imkân dairesinde kalkınma yapılmasından memnundur*" (CCA., 490.1.658.199.2.2/3.).

Raporunun birçok yerinde Aykurt, Hakkâri'nin az gelişmişliğinin temel sebebini yol ve yol ağının kötü oluşuna bağlamaktadır. Vilayetin genel olarak Van'ın dışında başka vilayetlerle de bir yol bağlantısının olmayışından dolayı burada kültürel etkileşimi ve ticari gelişmeleri de olumsuz etkilediği fikrindedir. Hakkâri'nin en önemli sorunu olarak gördüğü yol probleminin aşılması konusunda Ankara'ya önerilerini de dile getirmiştir. Bu konuyla ilgili şu önerileri sunmuştur; "*Hakkâri'nin Zap suyu yükseklerinden ve yalçın kayalıkların yamaçlarından ve kaya yarıklarından giden bir yolu vardır ki dehşetli uçurumlarla doludur. Çok yerlerinde hayvanla değil, tehlikesiz olarak yaya gitmek bile güçtür. Her sene hayvan ve insanca zayıat vuku buluyormuş. İşte Hakkâri'nin en büyük derdi ve terakkisinin en büyük mâniî fikrimce bu yol vaziyetidir. (...) Hakkâri'nin Zap suyu kenarından geçen tehlikeli yolunun genişletilerek araba işler bir hale getirilmesi ve köprü yapılması için Nafia Vekâletince bir miktar daha tahsisat verilmesi ve yol ihtiyacının halli istirham edilmektedir*" (CCA., 490.1.658.199.2.5.).

HAKKÂRİ HALKEVİ BAŞKANI İHSAN KAZANDIOĞLU'NUN RAPORU

Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devir aldığı sosyal ve kültürel mirasın en önemli sorunu eğitilmiş insan sayısındaki düşük oran idi. Cumhuriyet'in erken yıllarından başlanarak okullaşma hamleleri dönemin iktisadi ve de coğrafi zorluklarına rağmen sürdürülmeye çalışılmıştır. Türk Ocakları'nın 1931 yılında kapatılıp rejimin ideolojik kimliğine ve de doğasına uygun olarak Halkevlerinin kurulmasındaki önemli bir hedef ise eğitimin yurt çapında çitasını artırmaktı. Halkevleri rejimin bir kültür hamlesi olarak şehirlerde ve unutulmuş uzak taşralarda milletin çağdaşlaşmasına ve rejimin siyasi figür ve ilkelerini benimsemesine dahası eğitilmelerine çalışacaktır. Kısa sürede birçok merkezde açılan

şubelerden birisi ise 21 Şubat 1937'de Hakkâri Halkevi şubesidir (CCA., 490.1.658.199.2.24.; İlyas, 2019: 589-603.; Arıkan, 1999: 261-281.; Kardaş, 2018: 14-17.).

Hakkâri Halkevi kuruluşunu gerçekleştirdikten sonra dönemin imkânları çerçevesinde yedi alt şubeyle kapılarını Hakkârililere açmıştır. Şubenin tarihsel gelişimi içerisinde ayrı bir yeri olan ve üçüncü dönem başkanlığını 1938-1940 yılları arasında sürdüren öğretmen İhsan Kazandıoğlu'nun yürüttüğü çalışmalar bir hayli dikkat çekmektedir (CCA., 490.01.940.647.1.75/79.; İlyas, 2019). Kazandıoğlu, Tek Partili yılların idealist bir öğretmeni ve rejimin çağdaş bir figürü olarak da belirmektedir.

Kazandıoğlu Halkevi'ne başkan olduğu dönemde evin çalışmaları ve Hakkâri hakkında edinmiş olduğu düşünce ve kanaatlerini kaleme aldığı birinci ve ikinci altı aylık raporlarının ilkinin 12 Aralık 1938 tarihinde parti genel merkezine iletmiştir (CCA., 490.1.985.817.3.6/7.). İkinci altı aylık çalışma raporunu ise 21 Ocak 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine göndermiş olup 19 Şubat 1939 yılında ise parti genel merkezince 20152 numara ile evrak kaydı yapılmıştır. Kazandıoğlu ikinci raporunu 20 Ocak 1939 yılında kaleme almıştır (CCA., 490.1.985.817.3.1/2.). Bu raporlarında Tek Partili yıllarda Hakkâri vilayetinin sahip olduğu sosyal doku, eğitim, kültürel çalışmalar ve ekonomik hayat ile rejimin halk nezdindeki algısı ile ilgili mühim bilgiler vermektedir.

Kayda geçirdiği ikinci raporu ilkinin nazaran daha teferruatlıdır. “*Hakkâri Halkevinin İkinci Altı Aylık Raporudur*” başlığıyla başlayan ikinci raporunda Halkevi'nin Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi faaliyetleri hakkında bilgi verirken Hakkâri ve taşrasında baskın konuşulan dil olan Kürtçe (TCBİUM, 1929: 239) ismini zikretmeyerek genel dil sorunu hakkında şu ifadeleri beyan etmiştir; “*Muhitin dil bakımından istimal etmekte olduğu fonetiği muhtelif birkaç lisanın halitasından başka bir şey değildir. Muhit bilhassa dil inkılabına ve bununla birlikte harf inkılabına çok muhtaçtır*” (CCA., 490.1.985.817.3.2.). Sözlerinden anlaşıldığı üzere rejimin burada eğitim ve öğretim faaliyetlerine gerekenden daha fazla önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Burada amaç Türkçeyi yaygınlaştırmaktır. Ulusçu politikaların egemen olduğu bu zaman aralığında rejimin sadık bir sivil bürokratinin bu tarz düşüncelere sahip olması dönemin ruhuna uygunluk taşımaktadır. Ayrıca sarf ettiği bu sözlerden dil ve harf inkılabının öneminin burada zikredilmesindeki diğer bir amaç ise şube bünyesinde gerçekleşen Türklük çalışmaları ve tarih şuuru ile alakalı araştırma ve seminerler vasıtasıyla bu bilgilerin halka benimsetilmesinde dil sorununun giderilmesinin öncelikli bir sorun olduğudur.

Hakkâri'deki Türkçe bilme sorunu hakkında ilaveten devletin diğer müesseselerinin de aynı sorunla ciddi denilebilecek bir düzeyde ve resmi günlük işlemlerde yaşadığını ifade eder. Memurların resmi işleri için gelen eşhasa sorun ve taleplerini çözümede büyük gayret gösterdiğini beyan eder. Ancak mahkeme ve adliye koridorlarının bu dil sorununu en çok yaşadığı yerler olarak tarif eder. Kazandıoğlu şunları dile getirir; “*Bilhassa: Mahkemeler, her gün ve her zaman bu müşkül vaziyetin esiridirler. Tercüme denilen keyfiyetin esastan büsbütün başka safhalara da dökülüşü, görülecek işlerin çok defalar aykırı istikamette yol almasını da intaç etmektedir*” (CCA., 490.1.985.817.3.2.).

Kazandıoğlu Hakkâri'de dil sorunu hakkında partinin ana ideolojik ruhlarından olan sınıfsız ve kaynaşmış halkçılığın manevi algısı ve ulus-devlet ideolojisinin bir gereği olarak tek dil şeklinde bir çözüm düşünmüştür. Özellikle Kürtçe konuşan Hakkâri'nin toplumsal yapısı için yaptığı tasvir devrin tekçi anlayışının mühim bir tezahürü gibidir; “*Irki asaletimizin, bize bahsettiği sarsılmaz kardeşlik duyguları yabancı bir fonetiğin esiri*

olan halkımıza çok kereler ve uzun zamandan beri devam eden bir camiaya mensubiyet hisleri, kırıntılar halinde ve zararsız bir mahiyette yaşamak istidadını göstermektedir. Halk öz lisani ile daha yakından temas etmediği için dışarıda bir biriyle olan temasında hiçbir mana ifade etmeyen lisan halitasını kullanmaktan kendisini kurtaramıyor” (CCA., 490.1.985.817.3.2.). Kazandıoğlu'nun Kürtçe ile ilgili “hiçbir mana ifade etmeyen” tanımlaması yine Tek Partili yılların dışlayıcı ve halkı tek tip kılma siyasetinin bir yansıması olarak raporda göze çarpan bir unsurdur. Bir diğer husus ise Cumhuriyet dönemi iskân politikalarını hatırlatır türden Hakkâri'de mukim olan ve Kürtçe konuşan insanların arasına Türkçe konuşanlarla temaslarının artırılması veyahut okullaşmanın artırılması gerekliliğine işaret etmiştir.

Raporunda sıklıkla dil sorunu üzerine yoğunlaştığı görülen Kazandıoğlu'nun 1938-1939 yılları arasında Türkçe öğrenme ile ilgili şu bilgileri de aktarmaktadır. “*Kültür dairesinden istatistiklere nazaran: 938-939 ders yılı içerisinde, merkezle birlikte Beytüşşebap, Yüksekova, Şemdinli kazalarıyla Çukurca okulunda bulunan ve okuyan çocukların erkek ve kız yekûnu 125'dir. Vilayetin nüfusu ise 36.750'dir. Buna nazaran okuyanların ve dolayısıyla dil öğrenenlerin adedi 294 kişide 1 kişidir. Eğer bu yüzde nispetiyle ifade edilecek olursa bir kişinin üçte biri okuyor ve lisan öğreniyor demektir. Bu feci nispetleri göz önüne alan Halkevimiz muhitte öz lisana karşı merbutiyetin en esaslı duygularla tecellisine çalışıyor. Halkı öz lisaniyle her vakit karşı karşıya getirmek için muhtelif mevzular üzerinde ve onların anlayabileceği şekilde konferanslar tertip ediyor.*” Verdiği rakamların feci bir nispet olarak gören Kazandıoğlu, halkın öz lisani olarak tanımladığı Türkçeyi öğrenmeleri için Halkevi'nin de benzer bazı görevler üstelendiğine dikkat çekmek istemiştir. Hakkâri'nin kaza ve köylerinde kültür evlerinin azlığı ve imkânların kısıtlılığından dolayı dil öğrenme ve çağdaş kültürün nüvelerini öğrenmede yeteri oranda ilerleme sağlanmadığından yakınlıkla, partinin bu sorunları çözme yolunda kendilerine daha fazla yardımlar yapmasını temenni etmiştir (CCA., 490.1.985.817.3.3/4.).

Kazandıoğlu her iki raporunun diğer safhalarında Halkevi'nin Ar, Gösterit, Spor, Köycülük, Kitapsaray ve Sosyal Yardım şubelerinin Hakkâri merkez ve taşrasında yürüttüğü faaliyetler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Çalışmalardan tatmin edici bir neticenin alınmasının temel nedeninin dil sorunu olduğunu ve bunun çözülmesine bağlı olduğunu vurgular.

Hakkâri'de dil sorununun kısa sürede üstesinden gelinememesini dönemin maddi imkânlarının kısıtlılığı, yersizlik, amaca uygun malzemelerin tedariki problemi, yeteri miktarda memur ve öğretmen olmayışına bağlamaktadır. Ayrıca Hakkâri'nin ülkenin en uzak yerinde olması, engebeli coğrafi yapısı ve yol bağlantılarının çok kötü oluşunu da diğer önemli nedenler arasında belirtmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen vatansever memur ve öğretmenlerin gayretleri ile Hakkâri'de Ebedi Şefin ve Milli Şefin gösterdiği hedefleri yakalamaya çalıştıklarını önemle vurgulamıştır.

Kazandıoğlu'nun Hakkâri ile ilgili raporunun genelinde gördüğü ana sorun lisan problemi olmuştur. Yani Türkçe konuşma ve öğrenmedeki yetersizliklerden doğan sorunların varlığı buradaki bürokratik ilişkileri, çağdaşlaşma hedeflerini ve bu hedeflerin halka benimsetilmesini sekteye uğratmaktadır. Kazandıoğlu son olarak Hakkâri Halkevi'nin alt şubelerinde yapılan bütün çalışmalarda sıklıkla önlerine halkla iletişim kuramama gibi temel bir sorunun belirdiğini ehemmiyetle Ankara'ya vurgulamıştır (CCA., 490.1.985.817.3.4-8.; Özgen, 2016: 323-324).

SONUÇ

Türkiye'de 1923'te bir rejim olarak Cumhuriyet'in kabul edilmesiyle beraber Kemalist yönetici erkin gösterdiği çağdaş ve laik hedefleri yakalamak adına birçok inkılap ve düzenlemeye gidilmiştir. Bu yolda merkezin fedakâr bürokrat ve siyasilerinin yanı sıra taşrada görev gören memurların ve partililerinde gayreti yüksektir. Cumhuriyet döneminin erken yıllarında CHP iktidarının inkılapların ve rejimin toplumda kök salmasının önemli bir yolu olarak taşra idari birimleri hakkında tutulan raporların verdiği bilgileri önemsemişlerdir. Bu maksada uygun olarak birçok partili milletvekili ve diğer kişiler parti tarafından görevlendirmeleri nedeniyle taşra vilayetleri ve kurumları hakkında raporlar tutmuşlardır. Bu çalışmada ise Tek Partili yılların hâkim olduğu bir zaman zarfında Hakkâri hakkında birisi mebus diğeri Halkevi başkanının tuttuğu iki rapor ele alındı.

Ele alınan ilk rapor 1939-1943 yılları arasında Hakkâri mebusu olarak TBMM'de görev yapmış olan İzzet Ulvi Aykurt'un Hakkâri'yi ziyaretinden sonra kaleme aldığı ve CHP'nin II. Bürosuna sunduğu rapordur. Bu raporda Aykurt, Hakkâri'nin genel coğrafi, sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri hakkında mühim bilgiler vermiştir. Ancak raporun genelinde hâkim olan Aykurt'un düşüncesi merkezden çok uzak kalmış olan Hakkâri'de çağdaş yaşamın örneklerinin az görüldüğünü, bunun sebebinin de yolların çok kötü oluşuna bağlamaktadır. Burada kara yolunun çok kötü oluşu vilayet merkezinin kendi kazalarıyla bile iletişimini kısıtlı hale getirmiştir. Ayrıca tren hatlarının buraya kadar uzanmamasından dolayı sosyal iletişim ve etkileşimi çok zayıf kılmıştır. Paralelinde ekonomik geri kalmışlığın da ortaya çıkmasında bir diğer saik olarak rapor etmiştir. Aykurt, Hakkâri'nin öncelikli sorununun yol olduğunu ve bunun üstesinden gelinmesi için Ankara'nın daha fazla ödenek tahsis etmesini tavsiye etmiştir.

Çalışmada ele alınan ikinci rapor ise 1938-1940 yılları arasında Hakkâri Halkevi başkanı olan öğretmen İhsan Kazandıoğlu'nun Hakkâri ve Halkevi'nin çalışmaları hakkında tuttuğu raporlarıdır. Kazandıoğlu Hakkâri ve Halkevi çalışmaları hakkında kaleme aldığı raporlarının genel muhtevastaki ana düşüncesi Hakkâri'nin merkezin uzak ve unutulmuş bir vilayeti olduğudur. Bu uzaklık ve unutulmuşluk bir de dil sorunu ile de birleşince belirgin bir geri kalmışlığın ortaya çıkmasına neden olduğuna kanaat getirmiştir. Gayretli memur ve öğretmenlerin tüm imkân ve malzeme sıkıntısına karşın çalışkan olduklarını aktararak, eğitim ve öğretimin yaygınlaşması için çaba sarf ettiklerini ancak dil sorunun her zaman bütün devlet binalarında belirgin bir şekilde karşılarını çıktığını vurgular. Ana lisanları olan Türkçeyi unutan vatandaşlarımız olarak tarif ettiği Hakkârilileri karmaşık bir fonetikte bir dil [Kürtçe] konuştuklarını söyler. Ona göre vilayetin gelişmesi için bu dil sorunun giderilmesi, halkın çağdaş yaşamı anlaması ve özümsemesi yolunda önemli bir engeli kaldırmak olacaktır. Son olarak Ankara'nın bu dil sorununu aşmaları için daha fazla mali ve eğitilmiş insan desteği vermesi gerektiğini tavsiye etmiştir.

KAYNAKÇA

CCA., 30.10.76.500.16.

CCA., 490.01.940.647.1.75/79.

CCA., 490.01.956.701.2.24.

CCA., 490.1.658.199.2.1.

CCA., 490.1.658.199.2.2.

CCA., 490.1.658.199.2.3.

CCA., 490.1.658.199.2.5.

CCA., 490.1.985.817.3.1/6.

CCA., 490.1.985.817.3.2.

CCA., 490.1.985.817.3.3/4.

CCA., 490.1.985.817.3.4-8.

Resmi Gazete

Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Arıkan, Z. (1999). Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu Dergisi*, (6) 23, 261-281.

Demirtaş, M. (2016). XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Hakkâri Sancağında Demografik Durum. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu Kitabı* (s. 163-182). Ankara.

İlyas, A. (2019). Cumhuriyet'in Yitik Modernleşme Mirasına Bir Örnek: Hakkâri Halkevi ve Çalışmaları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18, 589-603.

İlyas, A. (2014). Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar. *JASSS*, 28, 329-348.

Kaplan, Y. (2015). Hakkâri Tarihi. *Hakkâri İl Yıllığı*, Van: Vamedia Yayınevi.

Kardaş, C. (2018). *Diyarbakır Halkevi ve Karacadağ Dergisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kaya, F. (2015). Hakkâri İli'nin İdari Coğrafya Analizi. *JASSS*, 11, 79-99.

Özgen, Ö. (2016). Cumhuriyet Dönemi Hakkâri Bölgesindeki Madenler 1923-1980, *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu* (s. 323-344). Ankara.

TBMM Albümü 1920-2010, (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

TCBİUM Umumi Nüfus Tahriri (1927), (1929). Fasikül I, Ankara: Matbuat Matbaası.

Top, M. (2010). *Hakkâri*. Ankara: Hakkâri Valiliği Yayınları, Anıt Matbaa.

Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, İ. (1991). Siyasal İdeoloji Olarak İslam ve Milliyetçilik, R. Tapper (Der.) *Çağdaş Türkiye'de İslam*. İstanbul: Sarmal Yayınları.

Zürcher, E. J. (2009). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi 1908-1928*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EKLER

Büro. II

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

H A K K Â R İ :

Hakkâri Mebusu : İzzet Ulvi Aykurt:

Vazife icabı gitmek zarurî idi. Ora ahvalini bilenlerden tahki-
kat yaparak her yıl ağustosun on beşi ile Eylül ayının sonuna kadar (Van)
ile (Hakkâri) arasında (Yayla yolu) nun karlardan kurtulduğunu ve buradan
yolculuğun nisbeten daha kolay olacağını öğrendim.

O mevsim içinde Diyarbakırdan Bitlis ve Vana giderek oradan da
çok yerlerin (3.000) metreden fazla yükseklikte olan kısmen karlı dağ ve
yayla sırtları üzerinden Hakkâriye (Çölemerik) gittim.

Yüksek ova, Beytüşşebab , Şemdinli kazaları Vilâyet merkezine
sarp mekkâre yolları ile bağlıdır.

Hakkâri merkezi:

Hakkâri Vilâyetinin merkezi (Çölemerik) dir. Etrafı dağlarla çev-
rilmiş küçük bir kasabadır. Birbirinden oldukça ayrı altı mahalleden teşek-
kül eder. Bunlar (Bulak, Dağgöl, Biçer, Pehlivan, Bağulya, Merzan) adında-
dır. Bu mahallelerin nüfusu (7.600) kadardır.

Vilâyet Merkezinin denizden yüksekliği : (1650) dir,
Kasabanın bulunduğu düze yakın bir yamaçta bir kaç kilometre
mesafede (Zapsuyu) na karışan bir çay korkunç uçurumları dibinde, çukurlar
da görülmektedir.

Nüfus:

Aldığım malûmata göre son nüfus vaziyeti şudur:

Nüfus:

10 033 Vilâyet merkezi köyleriyle beraber
6 103 Yüksek ova kazası
15 697 Beytüşşebab "
4 033 Şemdinli "
35.866

Vilâyetin umumî mesahası ve ekilen kısmı:

Vilâyetin umumî sathı mesahası (15.505) kilometre murabbaında
olup bundan Vilâyet merkezile kazalarda (15.000) dekar mikdarı yer ekilip
biçilmektedir.

Buğday, Arpa, Darı, Mısır, Nohut, Mercimek , Fasulye, Patateş,
Kavun, Karpuz ve yerine göre sebzeler meyvelere yetişmektedir.

Hakkâri Vilâyetinde kilometre başına (2) nüfus isbaet ediyor.

İctimâî hal:

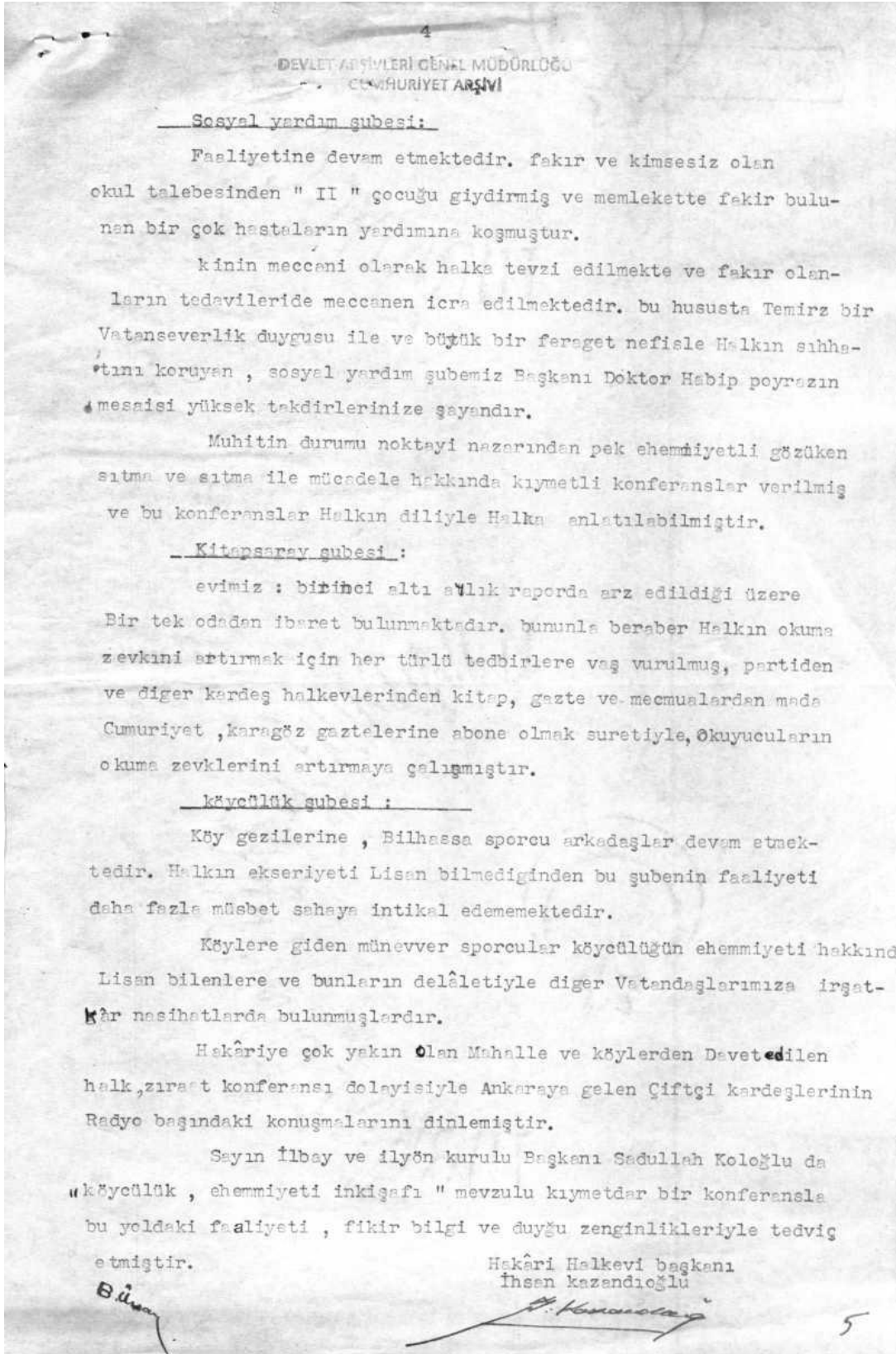
Merkez halkı bir küçük kasabalı seviyesinde olup bir kısmı okur
yazar, ve menevverdir. Üst tarafı köylü hal ve seviyesinde bir hayat sür-
mektedirler. Çoğu fakirdir.

Geri olan memleketlerinin Cumhuriyet devrinde yükseltilmesine
çalışıldığını görerek memnun ve müteşekkirdüklerini her vesilede gös-
termektedirler.

Umumî müşahade ve mütaleaları:

Şunu arz etmeliyim ki her şeyin başı ve temeli insandır. Memleke-

490 01 658199 2

Araştırma Makalesi/Research Article

İran ve Türkiye'deki Ortaöğretim İslam Tarihi Ders Kitaplarında Dört Halife Dönemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Four Caliphs Period in Secondary Islamic History Textbooks in Iran and Turkey: A Comparative Analysis

Hasan TAŞKIRAN*

Ramazan TARİK**

Öz

Dört halife dönemine mezhepsel tutumlardan kaynaklı olarak Sünni ve Şii İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklılıklar mevcut eğitim öğretim sistemi içerisinde yeni nesillere okul kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışılmaktadır. Tarafli yaklaşımdan kaynaklı ders kitaplarındaki birçok bilginin tarihi gerçeklikten uzak bir şekilde öğrencilere sunulmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada İslam dininin farklı mezheplerine mensup iki devlet olan İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlıklarına bağlı ortaöğretim seviyesindeki okullarda 2018-2019 eğitim öğretim yılında İslam Tarihi ders kitaplarında dört halife dönemi bahsi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Çalışmada her iki devlete ait orta öğretim kurumlarında okutulan İslam Tarihi ders kitabı nicelik ve nitelik bakımından ele alınmıştır. Kitaplarla ilgili tanıtıcı bilgiler verildikten sonra dört halife dönemlerinin geçtiği kısımlar detaylı olarak incelenmiştir. Tarihi gerçeklik dışındaki olaylar ve olaylarla ilgili yaklaşım tarzı ve yorumlar tespit edilerek değerlendirme kısmında karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkiye, İslam Tarihi, Dört Halife.

Abstract

There are different approaches in the Sunni and Shiite Islamic world due to sectarian attitudes to the era of four caliphs. These differences are tried to be conveyed to new generations through school books within the existing education system. Many of the information in textbooks from the biased approach cause the historical reality to be presented to students by othering. In this study, the era of four caliphs were comparatively analysed in the textbooks secondary schools which are affiliated with the Ministry of Education of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey whose adopt different sects of Islam in the 2018-2019 academic year.

In the study, the textbook of Islamic History, which was taught in secondary schools of both states, was discussed in terms of quantity and quality. After giving the introductory information about the

Geliş Tarihi/Received: 27.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 28.05.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye, htaskiran@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4320-8851.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Kelam ve İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, Bitlis/Türkiye, rtarik@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1912-6610.

books, the parts of the four caliphate periods were examined in detail. The approach style and interpretations related to events and events outside of historical reality are determined and examined comparatively in the evaluation section.

Keywords: Iran, Turkey, Islamic History, Four Caliphs.

GİRİŞ

Hız. Muhammed’in (sav) vefat etmesinden hemen sonra, İslam Tarihi içerisinde siyâsî ve itikâdî açıdan gruplaşmalara neden olan en kritik husus, şüphesiz kimin halife olacağı meselesiydi. Kaynaklarda imamet-hilafet şeklinde adlandırılan bu mesele, Hız. Peygamber’den sonra kimin devlet başkanı olacağı ve bu başkanın nasıl tespit edileceği sorunun en kritik noktalarını oluşturmuştur (Bulut, 2016: 11, Hizmetli, 1991: 189). Dûrî, bu dönemi anlatırken, Müslümanların özellikle kabilevi sebeplerden dolayı çeşitli gruplara ayrıldığını ve her grubun farklı bir aday olduğunu ifade etmiş, bu durumun en önemli sebebinin de eski siyaset anlayışlarından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Dûrî, 1991: 98). Mezkûr tartışmaların temelinde yatan unsur, Hız. Peygamber’in kendisinden sonra İslam Devleti’ni kimin yöneteceğini, yani kimin halife olacağını sözlü veya yazılı bir şekilde açıklamamış olması (Hizmetli, 1991: 189), devlet başkanının tespitini Müslümanlara bırakmış olmasıdır (Avcı, 1998: 539).

Bu süreçte Benî Saîde Sakîfe’si (gölgelik) olarak adlandırılan bölgede gerçekleşen bu görüşmelerde, Evs ve Hazrec kabilelerinden oluşan Ensar ile Muhacirler arasında gerçekleşen görüşmelerde, “*İmamlar Kureyş’tendirler*” hadisinin Hız. Ebûbekir tarafından hatırlatılması üzerine Ensar da bu durumu kabul etmiştir. Daha sonra Hız. Ömer tarafından aday gösterilen Hız. Ebûbekir’e biat gerçekleşmiştir (Bulut, 2016: 112; Hizmetli, 1991: 189). Böylece hilafet mevzusu çözülmüş (Balcı, 1999: 188) ve İslam Tarihi’nde Hız. Ebûbekir ile başlayıp Hız. Ali ile sona eren “Hulefâ-i Râşidîn” veya “Dört Halife” devri başlamıştır (İnayet, 2008: 18).

Günümüz Müslüman ulusların veya devletlerin bünyesinde dört halife dönemine mezhepsel tavır ve tutumlardan dolayı farklı yaklaşımlar söz konusudur. Özellikle Şii ve Sünni mezheplere tabii Müslümanlar arasında bu yaklaşım farklılığı çok belirgindir. Bu durum insanların zihin dünyasına yansıdığı gibi eğitim öğretim faaliyetleri çerçevesinde genç nesillere de aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu sebepten dolayı biz de bu çalışmamızda İran ve Türkiye’nin Eğitim Bakanlıkları tarafından hazırlanan ve orta öğretim müfredatında okutulan “İslam Tarihi” ders kitaplarında Dört Halife bahsini karşılaştırmalı olarak ele almaya çalıştık.

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ EĞİTİM SİSTEMİ VE TARİH-i İSLAM (1) ((١) تاریخ اسلام) DERS KİTABININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Genel Hatlarıyla İran’daki Eğitim Sistemi

İran’daki eğitim öğretim sistemi tarihsel süreç içerisinde birbirini takip eden ve aynı zamanda birbirinden farklılık arz eden üç döneme ayrılmaktadır. Bunlar Kaçarlar dönemi, Pehlevi dönemi ve 1979 tarihindeki İslami devrimle başlayan ve günümüze kadar gelen dönemdir. Kaçarlar döneminde dini otoritelerce yürütülen yani medreseler ve camilerdeki eğitim sisteminin yanı sıra 19. Yüzyılın başlarından itibaren batılılaşma amacıyla eğitim

sisteminde birçok gelişmenin adımları atılmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerine (İngiltere, Fransa ve Almanya) İranlı öğrenciler gönderilmiştir. Ayrıca İran’da da Avrupalı Misyonerlerin bu amaçla kurdukları okulların ilkleri kurulmaya başlanmıştır (Arasteh,1962: 21-22; 115-121).¹

Kaçarlar döneminde eğitim, geleneksel olan dini otoriteler tarafından yürütülen medrese ve camiler, misyonerlerin kurdukları okullar, Avrupa’da eğitim görmüş İranlılar veya Avrupalı danışmanlar tarafından kurulan özel okullar ve İran’daki dini azınlıkların kurmuş oldukları okullarda sürdürülmüştür.

Bir önceki dönemde başlatılan eğitimde batılılaşma, Pehlevi döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. İran’ı modern ve seküler bir ülke haline getirme politikaları neticesinde Pehlevi ailesi eğitimde önemli adımlar atmıştır. Eğitimde yapılaşmanın ilk adımı olarak 7-13 yaşlarını kapsayan ve ücretsiz olarak planlanan ilk mektepler, ilköğretim altı yıl, köylerdeki kurslar ise dört yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca geleneksel eğitim kurumları kapatılarak modern eğitim veren okullar yaygınlaştırılarak İslami eğitim terk edilerek karma eğitime geçilmiştir (Arasteh, 1962: 55-56). Bu dönemde eğitim ve öğretimde kısmen başarı sağlanmış olsa da özellikle Muhammed Rıza Şah (1941-1978) devrinde hedeflenen seviyeye ulaşamamıştır. Okullaşma oranını artırmak adına 1963’te başlatılan ve “Ak Devrim” olarak tanımlanan 20 yıllık İran’ın eğitim, adalet, sosyal ve ekonomik reform programı kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda 6 yıl ilköğretim ve 6 yıl ortaöğretim toplam 12 yıl olarak gerçekleştirilmekte olan eğitim sistemi 1965 tarihinden itibaren bölgesel olarak ele alınmaya başlanmıştır (Nadim, 1996: 160).

1979’da İran’da gerçekleşen İslami devrimle birlikte 1963’ten itibaren “Ak Devrim” olarak nitelendirilen “laikleşerek modernleşme” hedefli politika yerine dini merkezine alan “Saflaştırma ve İslamlaştırma” anlayışına geçilmiştir. Devrim sonrası özellikle sosyal alanlardaki derslerde “İslam Cumhuriyeti” ve Şia mezhebinin temel ideolojisine yer verilmiştir (Çelik & Çelik, 2015: 204). Devrimle birlikte günümüz İran’ında Yükseköğretim dışında eğitim öğretim sistemi dört aşamadan oluşmaktadır. Bu sistem aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Batan, 2011: 21).

Tablo: İran Yükseköğretim Dışındaki Eğitim Öğretim Sistemi

Sıra	Adı	Süre	Yaş	Açıklama
1	Okul Öncesi/Anaokulu/ کودکستان		5	İlkokula Hazırlık
2	İlkokul/ مدرسه ابتدایی	1-5. Sınıf	6-11	Zorunludur
3	Ortaokul/ دوره متوسطه	6-8. Sınıf	11-13	
4	Lise/ دبیرستان	9-11. Sınıf	14-17	

¹ Almanlar 1830’da Tebriz’de ilk misyoner okulunu kurdular. Akabinde Amerikalı Justin Perkins, Presbiterian Kilisesi adına 1836’da Urmiye’de, Fransız Eugene Bore ise 1839’da Tebriz’de ilk misyoner okulunu kurdu. Tebriz dışında da Tahran, Hamedan, Kazvin gibi birçok İran şehrinde Protestanlar, Ermeniler ve Yahudi azınlıklar için de okullar açıldı. 1898’de Tahran’da Yahudi Ajansı tarafından ilk okulları kuruldu. Bkz. (Shahvar, 2009: 35-40)

Tarih-i İslam (1) (تاریخ اسلام (1)) Ders Kitabının Genel Özellikleri

İran İslam Cumhuriyeti Eğitim ve Öğretim Bakanlığı (وزارت آموزش و پرورش) tarafından Lise 10. Sınıf (پایه دهم دوره دوم متوسطه) öğrencileri için hazırlattırılan Tarih-i İslam (1) (تاریخ اسلام) ders kitabının müellifi Muhammed Rıza Cabbari'dir. Hicri 1396-1397 (M. 2017-2018) eğitim öğretim yılı için hazırlanmış olan bu kitap, 128 sayfadan oluşmakta ve H.1396 tarihinde Tahran'da basılmıştır (Cabbari, 1396).² Bu kitap temel olarak 5 bölüm altında 12 dersten oluşmaktadır. Her bölümde derslerden önce derslere hazırlık amaçlı ana başlıklar bulunmaktadır. Kitabın bölümleri ve dersleri aşağıdaki gibidir.

Birinci bölüm: “İslam’ın zuhuru sırasında Arabistan ve çevresinin coğrafyası” ana başlığı ile başlayan bu bölümde iki ders yer almaktadır. İlk ders; İslam öncesi Arabistan Yarımadası, İkinci ders ise İran ve Rum İmparatorlukları şeklinde bu bölüm bitirilmiştir. Arabistan yarımadasının coğrafya ve iklim durumu başlığı altında bu coğrafyanın konumu doğal sınırları belirlenerek iklimin kuru olduğu üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Arabistan Yarımadası’nın toplumsal, ekonomik, kültür ve siyasi durumları hakkında ansiklopedik bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin kalıcı olması için Arabistan Yarımadası ile ilgili bir harita konulmuştur. Devamında Arap yarımadasının içtimai başlığı altında akademik kitaplarda yer alacak derecede bilgiler verilmektedir. Bu cümleden olmak üzere Arabistan Yarımadası’nda Arap kökenlilerin yaşadığını ve Güney Arapların “Aribe” ya da “Kahtani” şeklinde tanımlandıklarını işlemiştir. Ayrıca bunların Mekke ve çevresinde yaşadıklarını ve bunlara “Müste’ribe” Arapları ya da “Adnanî” oldukları belirtilmiştir. Ayrıca menşei itibarıyla Güney Arabistanlı olup kuzeye göç etmiş sakinlerin Yahudiler olduğunu bunların aslen Medine, Hayber ve diğer bazı yerlerde sakin olup kuzeye göç etmişlerdir şeklinde detaylı bilgiler verilmiştir. Tüm bu bilgiler ayrıca dipnot olarak kaynak verilmeden detaylı olarak izah edilmiştir. Giriş niteliğinde olan bu bölümün devamında iktisadi hayat başlığı altında; tarım ve hayvancılık, sanat ve ticaret başlıkları yer almaktadır. Özellikle Yesrib ve Taif bölgelerinde tarımın yanı sıra hayvancılık yapıldığını, et, süt vb. ürünlerin bölgenin ekonomik kaynaklarından biri olduğu üzerinde durulmuştur. Ticaret başlığında ise Mekke’nin ticareti üzerinde durulmuştur. Bu başlıktan sonra ise kültür ve iktisadi vaziyet başlığına geçilmektedir. İslam öncesi cahiliye asrı olarak bilinen devrin siyasi, dini, kültür ve eğitimi hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Ayrıca İran ve Rum imparatorluklarının siyasi tarihlerinin yanı sıra özellikle Roma ve Sasanilerin hâkimiyet coğrafyasının siyasi, sosyal, dini yapısı konuları işlenmiştir (Cabbari, 1396: 2-17).

İkinci Bölüm: “Mekke’de İslam” ana başlığı altında bu bölümde de iki ders yer almaktadır. Üçüncü ders; Allah Resul’ünün peygamberliğinden sahabelerinin Habeşistan’a hicretine, dördüncü ders ise Allah Resulü (s.a.v.)’nün Medine’ye hicrete kadar olan hadiseler yer almaktadır. Mekke’de İslam başlığı altında Hz. Peygamber’in soyu, Haşimi ailesi ve Peygamber’in kısa şeceresiyle başlamıştır. Kronolojik olarak Hz.

² Eserin künyesi için Bkz. (محمد رضا جباري، تاريخ اسلام (1)، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران، تهران) (1396); Muhammed Rıza Cabbari, *Tarih-i İslam (1)*, İran Ders Kitapları Basım ve Yayın Şirketi, Tahran 1396.

Peygamber'in doğumu, peygamberliği, İslam'a davet, müşriklerle mücadele, Habeşistan'a hicret, hüzün yılları, Taif seferi ve Akabe hadiseleri işlenmiştir (Cabbari, 1396: 20-39).

Üçüncü Bölüm: “Medine’de İslam” ana başlığı ile başlayan beşinci ders; Medine’de Hz. Peygamber (s.a.v.) 1, altıncı ders; Medine’de Hz. Peygamber (s.a.v.) 2, Yedinci ders; Peygamber veraseti şeklinde bitmektedir. İslam tarihi için önemli bir hadise olan Hicret konusu işlenerek, Ensar ve Muhacirler arasındaki mutabakatlar, İslam devletinin temellerinin atılması hususları işlenmiştir. Ayrıca bu bölümde Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına yer verilmiştir. Devamında önemli bir şahsiyet olan Selman-ı Farisi’den kısa da olsa bahsedildikten sonra cihana daveti başlığıyla Peygamberin İran Kısrası Hüsrev Perviz’e gönderilen mektuba, Hayber’in fethi, Mekke’nin fethinin sebep ve sonuçlarına yer verilmiştir. Dönemin iyi anlaşılması için özellikle Medine’de Hz. Peygamber devrinde Müslümanların en önemli savaşları kronolojik olarak mekân, zaman, sebep ve sonuçlarını içeren bir tablo konulmuştur. Bu bölümde dördüncü bölüme hazırlık olması için Hz. Peygamber’in Halifesi (جانشینی - خلافت) konusu işlenmiştir (Cabbari, 1396: 42-72).

Dördüncü Bölüm: “İlk Halifeler” ana başlığı adı altında yer alan dersler şu şekildedir. Sekizinci ders; Halife Ebu Bekir, Halife Ömer ve Halife Osman dönemleri, dokuzuncu ders; doğumundan halifelğine kadar İmam Ali (a.s.), Onuncu ders; İmam Ali’nin halifeliği; adalet ve marifet yönetimi.

Beşinci Bölüm: “İmam Hüseyin’in (a.s.)’in katli ve Emevilerin İktidarı” ana başlığı altında, On birinci ders; Hasan’ın barışı ve Emevi yönetimi, on ikinci ders ise Hüseyin’in destanı şeklinde beş bölüm altında ve on iki derslik kitap sonuçla bitirilmiştir.

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ TARİH-İ İSLAM (1) (تاریخ اسلام (1)) DERS KİTABINA GÖRE DÖRT HALİFE

Hız. Peygamberin vefatından Emevilerin iktidarı dönemine kadar İslam devletin idaresi için sahabelerin meşveretiyle halifeler seçilmiştir. Bu döneme Arapçada Hulefa-i Raşidin (الخلفاء الراشدون) Raşid halifeler devri denilmektedir. Bu halifeler sırasıyla, Halife Ebu Bekir, Halife Ömer, Halife Osman ve Halife Ali’dir. Dört halife dönemine mezhepsel tutumlardan kaynaklı olarak Sünni ve Şii İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklılıklar mevcut eğitim öğretim sistemi içerisinde yeni nesillere okul kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışılmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinde ortaöğretim 10. sınıflara okutulan *Tarih-i İslam (I)*, yukarıda bölümleriyle ilgili detaylı bilgi verdiğimiz, ders kitabında dört halifeye karşı mezhepsel taassubun yansımalarını müşahede etmemiz mümkündür. Kitabın dördüncü bölümünden itibaren dört halife dönemi işlenmeye başlanmıştır. Kitapta ilk üç halife (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) dönemleri tek başlık altında çok kısa tutulmaya çalışılmıştır. Kitapta ilk üç halifeyle ilgili mukaddime kısmından sonra ilk olarak Halife Ebu Bekir

dönemi işlenmiştir. Müellif, Halife Ebu Bekir ile ilgili temel tanıtıcı ansiklopedik bilgiler verirken satır aralarında bu bilgileri Şîî anlayışına uygun olarak yorumlamaya çalışılmıştır. Örneğin;

نخستین خلیفه بعد از رسول خدا ابوبکر فرزند ابوقحافه بود. او از طایفه بنی تمیم و از جمله بزرگان قریشی به شمار می رفت. با اینکه هیچ مسئولیت سیاسی یا نظامی در دوره ده ساله مدینه برعهده نداشت، اما توانست با درک شرایط موجود قدرت را به دست بگیرد. انتخاب وی به عنوان خلیفه رسول خدا اوضاع شهر را آرام ساخت؛ اما هم خلیفه و هم مسلمانان مشکلاتی در پیش داشتند

“Allah Resulün (s.a.s.)’den sonra ilk halife Ebu Kuhafe’nin ’in çocuğu Ebu Bekir’dir. O, Kureyş’in büyüklerinden Beni Temim kabilesindedir. 10 yıllık Medine döneminde hiçbir siyasi ve idari mesuliyeti olmamıştır ama mevcut koşulları anlama kudretine sahip olmasından dolayı seçilmiştir. Onun Allah Resul’ünün ilk halifesi seçilmesinin şehrin durumunu sakinleştirmiştir. Ama hem halifenin hem de Müslümanların sorunları vardı.” (Cabbari, 1396: 74) Burada Ebu Bekir’in göstermiş olduğu kişisel becerileri sayesinde halife olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak son satırda belirtildiği gibi Halifenin ve Müslümanların sorunları vardı. Peki, neydi bu sorunlar? Yine kitabın bir sonraki başlığı İrtıdad Krizi (بحران ارتداد) bu durumu açıklar niteliktedir.

Müslümanların sorunlarından kastedilen bu dönemde bir takım (بحران ارتداد) dinden dönme hadiseleri yaşanmaktaydı. Kitapta, İslam Halifesi Ebu Bekir ve orduları bu dinden dönmelerle mücadele ederken Yemame savaşını mürtetlere karşı kazanmış olsa da bu savaş yeni sorunları ortaya çıkardığı üzerinde durulmuştur. Savaş sırasında 1200 şehidin verilmesi ve bunlardan 700’ünün hafız olması büyük (شهدا را ۱۲۰۰ نفر گفته اند که) (هفتصد نفرشان حافظ قرآن بودند) buhrana neden olmuştur. Halifenin iktidarı Arabistan’ın farklı noktalarına yayılmış olsa da Müslümanlar arasında Ebu Bekir’in halifeliğine karşı hoşnutsuzluklar ve itirazlar çıkmaya başlamıştır. Çünkü mürtetlerin bastırılması sırasında diğer bazı kabileler zarar görmüşlerdi. Bu zarardan dolayı onlar, Ebu Bekir’in halifeliğine karşı çıkararak zekâtçılara zekât vermeyi reddettiler. Bu yüzden Hz. Peygamberin halifesinin ehl-i beyt’ten imam Ali’nin olmasını istiyorlardı (Cabbari, 1396: 74-75). Halife Ebu Bekir’le ilgili verilen bu bilgiler akademik çalışmalarda yer alacak düzeydedir.

Halife Ömer dönemiyle ilgili olarak, Halife Ebu Bekir’in halifelik süresi 2 yıl 3 ay ve birkaç gündür bilgisi verildikten sonra Halife Ebu Bekir’in kendisinden sonra Ömer’in halife olması için onu namzet göstermiştir. Kitapta bu bilgi verildikten sonra “Ömer, diğer önde gelen bütün şahsiyetlerden daha fazla ehl-i sünnetin düşünce ve endişelerinin tesirinde kalmıştır.” (Cabbari, 1396: 76)³ Şeklinde verilen anekdotta yine mezhepsel taassubu görmek mümkündür. Daha sonra Halife Ömer döneminde, selefi zamanında Suriye ve Irak bölgelerindeki yarım kalan fetihlerin tamamlandığı, Beytü’l-Makdis (Kudüs) ve Kuzey Afrika’da Mısır’ın fethedildiği işlenmiştir. Tabi bu dönemde İran’da da bir takım fetihler gerçekleştirildiğini (h.14’de Kadisiye, h.16’da Med’ain, h.

³ (عمر، بیش از هر شخصیت دیگری بر افکار و اندیشه های اهل سنت تأثیر گذاشته است) Bkz. (Cabbari, 1396: 76).

21 Nihavend) ancak İran'daki fetihlerin başarılı olmasının en önemli sebeplerinden birinin İran halkının yardımları sayesinde olduğu aktarılmıştır (Cabbari, 1396: 78).⁴

Halife Ömer dönemiyle ilgili dikkat çeken hususlardan biri de ondan önce başlayıp kendi devrinde devam eden "hadislerin derlenmesi ve anlatılması" (منع و نقل) (تدوین حدیث)'nın yasaklanmış olmasıydı. Kitapta bu yasaklamanın temel sebebinin Halife Ömer'in Müslümanlar arasında halifelik, imamet ve ehl-i beyt hassasiyetinin gelişip yayılmasını engellemek için yasakladığı üzerinde durulmuştur (Cabbari, 1396: 79).⁵

Halife Ömer'in iktidarı dönemi 2 yıldır. H. 23'te Zilhicce ayının sonlarına doğru gûlamı Ebu Lülü tarafından öldürülmüştür. Halife Ömer'den sonra İslam devletinin başına geçmesi beklenen iki isim vardı. Beni Ümeyye kabilesinin temsilcisi Osman ve Beni Haşim kabilesinin temsilcisi Ali idi. Yapılan meşveret neticesinde Osman, halife olarak İslam devletinin başına üçüncü halife olarak geçti. Halife Osman dönemiyle ilgili olarak kitapta; 12 yıllık halifelik süresince ilk 6 yılın sakin geçtiği diğer yarısında ise farklı bölgelerin siyasi yapısında değişikliklerin yapıldığı, nitekim bu değişiklikler ve atamalar Halife Osman'a karşı isyanların çıkmasına yol açtığı üzerinde durulmuştur. İlk itirazlar yanındaki sahabelerden gelmiştir. "Hakem b. Ebi el-As Emevi'nin iki oğlu vardı. Bunlar Mervan ve Hares idi. Halife Osman, Mervan'ı kâtip yaptı, Hares'i ise Medine pazarının denetimi mesulü yaptı." Kitapta, Velid b. Ukbe'nin Kur'an'ı aşkla okuduğu üzerinde durulsa da dipnotta; onun Kûfe valiliği sırasında şarap içmesi, sahabelerin itirazı neticesinde Halife Osman'ın onu azletmesi ve Medine'deyken İmam Ali tarafından had cezasına çarptırılmıştır (Cabbari, 1396: 80). Yine Osman'ın halifeliğine çıkan itirazların diğer bir sebebi ise Mısır'da Müslümanlara zulmedecek Abdullah b. Sâ'd b. Ebu Serh'in Mısır'a vali olarak atanmış olmasıydı (Cabbari, 1396: 80). Tüm bu yanlış atamalar sonucunda gerek sahabeler arasında gerekse de Müslümanların itirazlarının Halife Osman'ın sonunu getirdiği üzerinde durulmuştur.

Kitapta Halifelerin dördüncüsü olan Halife Ali'nin yönetim devresi "Marifet ve Adalet Yönetimi" olarak tanımlanmıştır. Halife Ali'nin döneminde dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi birçok sorunun olduğu, ancak bu sorunların temel kaynağının önceki halifeler dönemindeki uygulamalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu sorunlar alt başlıklar halinde işlenmiştir. Dini sorunlar başlığında; bu alandaki temel problemin dinin temel öğretilerinin Müslümanlara öğretilmesiydi. Ancak ilk olarak Halife Ömer döneminde, Hz. Peygamber'in hadislerinin nakli ve anlatımının yasaklanması, kişisel ve keyfi tasarrufların dini öğretimin önüne geçtiği, hatta Halife Ebu Bekir ve Halife Ömer'in sözlerinin Peygamber hadislerinin önüne geçtiği belirtilmektedir. Dini sorunların çözümü

4. لازم به ذکر است که فتح ایران با کمک خود مردم ایران صورت گرفت. آنان که از ظلم و ستم سلاطین به ستوه آمده بودند، (از همان آغاز خلافت به سختی با نقل و نیز کتابت احادیث نبوی به مخالفت برخاست! از این رخداد در منابع تاریخی) با عنوان «منع نقل و تدوین حدیث» یاد می شود که با شدت و ضعف تا پایان قرن اول هجری ادامه یافت. و این در حالی بود که رسول خدا بر ثبت و تدوین روایات تأکید داشت. به اعتقاد محققان، دلیل اصلی منع نقل و تدوین حدیث، جلوگیری از (گسترش روایات مربوط به شأن و جایگاه اهل بیت به ویژه مسئله امامت و خلافت آنان بوده است

Bkz. (Cabbari, 1396: 78).
5. (خود زمینه ساز پیروزی اسلام شدند

için Halife Ali'nin “*bu gün İslam'da sapma, şüphe ve yorumlar yapan Müslüman kardeşlerimizle savaşma zamanıdır*” (Cabbari, 1396: 90)⁶ sözü aktarılmaktadır.

Ahlaki sorunlar başlığı altında; ikinci ve üçüncü halifelerin bazı siyasetlerinin insanları dünya derdine düşmesine sebep olduğu işlenmiştir. İkinci halife (Halife Ömer)'nin tabaka tanımının Peygamber ashabının ve toplum kesimler arasında fark oluşturduğu bu yüzden İslam'da daha fazla geçmişi olması sebebiyle bazı sahabelerin daha iyi mali imkânlar aldığı belirtilmektedir. Ayrıca Halife Osman döneminde Emevi ailesi ve onun eşrafının durumunun iyi olduğu ve bundan dolayı aristokrat ruhun ve dünyevileşmenin insanlar arasında yayıldığı; bu durumun insanların ilgi ve davranışlarının gayri ahlaki olmasına neden olduğu kaydedilmiştir. Bu yüzden İmam Ali, yukarıda sıralanan gerekçelerle Peygamber'in ölümünden sonra toplumun aldığı yeni hal üzerinde düşündü (Cabbari, 1396: 90).

Halife Ali döneminin en önemli meselelerinden bir diğeri ise içtimai meselelerdi. Kitapta içtimai meseleler başlığı altında; İmam Ali'den önceki halifeler döneminde Arap ve Acemlere (İranlı) yönelik menşe/köken ve sınıfsal bakış en önemli sorunlardan birini teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Peygamber'in vefatından sonra Acemler üzerindeki Arap üstünlüğü tekrardan yerleştirildi. Özellikle ikinci halife döneminde Arapların Mevali'lerden (Gayri Arap Müslüman) hoşlanmadıkları ve onlara Araplardan farklı bakılmaktaydı. İmam Ali Halifeliğin ilk evresinde Beytül-mâl'dan Arap ve Gayr-ı Araplar arasındaki eşitsizliğe son verdi ve bu durum itirazlara neden oldu. Bu itirazlar Arap eşrafından (Beni Kays gibi) hatta İmam Ali'nin yakınlarından (Kız kardeşi gibi) gelmiştir (Cabbari, 1396: 90-91).

Halife Ali döneminin iktisadi sorunları başlığında; Allah Resulü döneminde Müslümanların Beytül-mâl'dan eşit bir şekilde faydalanmaktaydı. Ancak diğer halifeler döneminden miras kalan Beytül-mâl taksimatındaki adaletsizlikten kaynaklı problemler çıktığı belirtilmektedir. Özellikle ikinci halife döneminde başlayan bu kargaşa Halife Osman zamanında da devam etti. İmam Ali halife olduğu ilk günden itibaren bu duruma son vererek Peygamber dönemindeki dağılımı esas aldı (Cabbari, 1396: 91).

İmam Ali'nin halifeliği döneminin hiç şüphesiz en önemli hadiselerinin başında Cemel/Deve Vakası ve Sıffin Savaşı gelmektedir. Nitekim kitapta Cemel vakası detaylı bir şekilde işlenmiş ve bu olay için; “*İmam Ali'nin halifeliğinin başlangıcında en üzücü olaylardan birinin Cemel savaşıdır. Bu olay sonraki bazı acı olaylara kaynaklık etti. Bu olaylardan biri Sıffin savaşı ve Nehrevan savaşıdır.*” (Cabbari, 1396: 93) şeklinde bir tanımlama yapılmıştır.

İmam Ali'nin Cemel vakasından sonra Medine yerine Kûfe'ye geçmesi sebepleri bahsinde ilginç bir ifadeye yer verilmektedir. “*Bazı Kûfe Müslümanlarında Şiilik eğilimi vardı.*” (Cabbari, 1396: 93) Özellikle daha önceki halifeler döneminde “ehli-i beyt” kavramı kullanılmıştır. Ancak İmam Ali dönemine ise “Şii” ifadesi kullanılmıştır. İmam

⁶ (amروزه از آن روی با برادران مسلمانان وارد جنگ شده ایم که انحراف، کجی، شبهه و تأویل در اسلام وارد شده است) Bkz. (Cabbari, 1396: 90).

Ali'nin halifelik dönemi diğer olaylarından birisi de Muvaiye ile girmiş oldukları mücadele ve "Hakem Vakası" detaylı olarak üzerinde durulmuştur. Yine bu olaydan sonra da İmam Ali'nin şehadeti işlenmiştir. 19 Ramazan h. 40'da İmam Ali, Kûfe Camisinde haricilerin kalıntılarından olan İbn Mülcem tarafından öldürüldü (Cabbari, 1396: 97).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EĞİTİM SİSTEMİ VE İSLAM TARİHİ DERS KİTABININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Genel Hatlarıyla Türkiye'deki Eğitim Sistemi

Osmanlı döneminde geleneksel eğitim kurumlarında sürdürülen eğitim öğretim temel olarak 18. ve 19. yüzyıldan itibaren batılılaşmanın etkisi ile geleneksel konuların yanı sıra modern okullar da kurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ulusal eğitim politikasının temel ilkeleri Mustafa Kemal Atatürk tarafından yeniden belirlenmiştir. Buna göre Türk eğitim sistemi ulusal, bilimsel, uygulamalı, karma ve laik olacak şekilde planlanmıştır (Onur, 1994: 10).

Türkiye'deki eğitim sistemi, örgün ve yaygın eğitimden oluşmaktadır. Buna göre belirli yaş grubu ve aynı seviyedeki bireylere okullarda verilen sistemli eğitime örgün eğitim adı verilir. Örgün eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsamaktadır (Gür & Çelik, 2009: 11). Günümüzde Yükseköğretim dışında temel eğitim okul öncesi, ilköğretim (ilk ve ortaokul) ve ortaöğretim (lise) kurumlarında zorunlu olarak (4+4+4) verilen eğitimdir (Memişoğlu, 2017: 156-179).

İslam Tarihi Ders Kitabının Genel Özellikleri

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liselerinde seçmeli olarak 11. veya 12. sınıflarından birinde haftada iki (2) saat okutulan bu dersin kitabı, bir komisyon tarafından yazılmıştır (Aydınlı vd., 2018). Anadolu İmam Hatip Lisesi müfredatında mevcut bulunan "İslam Tarihi" dersi, İmam Hatip Liselerinin 11. ve 12. sınıflarının herhangi bir döneminde haftada iki saat okutulmak üzere düzenlenmiştir. Dersin içeriği hazırlanırken ortaöğretim müfredatında ortak genel kültür dersleri olarak kabul edilen "Tarih" dersinin içeriği ile uyumlu olmasına özen gösterilmiştir. İçerikte klasik dönem politik hadiseler, Türklerin İslam'a etkilerine ve son dönem İslam dünyasında meydana gelen gelişmelere ağırlık verilmiştir. Böylece bu dersin bir Arap tarihi olarak yanlış algılanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Şeker, 2003: 73). Burada öğrenciye verilmek istenen en önemli kazanım, "*objektifliği esas alan bir bakış açısı doğrultusunda sağlam bir tarihî zemin üzerine oturtulması*"dır (İslam Tarihi Dersi Öğretim Programı, 2014: 3-4).

2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı için hazırlanan bu eser 212 sayfadan müteşekkil olup yedi (7) bölümden oluşmaktadır. Eser, İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liselerinin 10. Sınıfında okutulan “Siyer” dersinin bir sonraki adımı olarak kabul edildiğinden, İslam Tarihi kitabında, “İslamiyet Öncesi Arap Yarımadası, Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatı ve Risaletin Mekke Dönemi” şeklinde Siyer kitabında yer alan konuların doğal olarak devamı olma özelliğini taşımaktadır (Dilekçi vd., 2018: 96-104).

Seçmeli İslam Tarihi kitabının bölümleri ve her bölüm içinde ele alınan ana başlıklar ile alt başlıklar şu şekildedir:

Birinci bölüm: Eserin birinci bölümünde, “İslam Tarihine Giriş ve Asr-ı Saâdet Dönemi” ana başlığının altında, “İslam Tarihinin konusu, amacı, metodu ve kaynakları ile beraber İslam öncesi Arabistan ve dünya, Hz. Muhammed’in (sav) peygamber oluşu, İslam’ın Mekke dönemi, hicret ve İslam’ın Medine dönemleri” işlenmektedir. Ayrıca bu kısımda, “Medine İslam Devleti’nin kuruluşu, Medine İslam Devleti’nin siyasi, askeri ve dini ilişkileri ile Medine İslam Devleti’nin diplomatik ilişkileri ve İslam’ın yayılma süreci” ele alınmaktadır. Bölüm sonunda ise “Veda Haccı, Veda Hutbesi ve Hz. Muhammed’in (sav) vefatı” işlenerek ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 10-49).

İkinci Bölüm: “Dört Halife (Hulefa-yi Raşidîn) Dönemi” ana başlığı altında ilk olarak Hz Muhammed’den (sav) sonra devlet idaresi ele alınmaktadır. Daha sonra sırasıyla “Hz. Ebu Bekir dönemi, Hz. Ömer dönemi, Hz. Osman dönemi ve Hz. Ali dönemi” şeklinde ilk dört halife dönemi ele alınmıştır. Bölüm sonunda ise Dört halife döneminin İslam Tarihi’ndeki yeri ve önemi işlenerek ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 50-63).

Üçüncü Bölüm: “Emeviler” ana başlığı altında ilk olarak “Emeviler ve Emevilerin kuruluş dönemi ile Yezid dönemi ve olayları” alt başlıkları vardır. Yezid dönemi ve olayları alt başlığı altında da “hilafetin saltanata dönüşmesi ve buna tepkiler, Hz. Hüseyin ve Kerbela olayı ile Abdullah b. Zübeyr olayı ve hilafet mücadelesi” ayrı ayrı başlıklar altında işlenmektedir. Daha sonra “fetihler ve İslam coğrafyasının genişlemesi, Ömer b. Abdülaziz dönemi ve İslam’ın hızlı yayılış süreci ile Emeviler dönemi diğer önemli olaylar alt başlığı ile devam etmektedir. Emeviler dönemi işlenirken mevali, diğer iç sorunlar ve dış ilişkiler” şeklinde ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bölümün sonunda ise Emevilerin yıkılışı, Emevilerin İslam Tarihindeki yeri ve önemi işlenerek ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 64-83).

Dördüncü Bölüm: “Endülüs Emevi Devleti” ana başlığı ile devam eden kitabın bu bölümünde, “Endülüs’ün fethi ve Valiler dönemi, Endülüs Emevi Devleti” şeklinde ilk alt başlıklar mevcuttur. Endülüs Emevi Devleti alt başlığı altında, “Emirlik dönemi, halifelik dönemi ve yıkılışı” şeklinde dönem mütalaa edilmiştir. Daha sonra, “Emeviler sonrasında Endülüs, Endülüs’te Müslüman varlığına son verilmesi, Osmanlı-Endülüs-İspanya ilişkileri, Hristiyanların elinde Endülüslüler ve Endülüs İslam Devleti’nin önemi

ve Batı medeniyetine etkisi” şeklinde alt başlıkların olduğu görülmektedir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölüm de yine ünite değerlendirmesi ile tamamlanmıştır (Aydınlı vd., 2018: 84-97).

Beşinci Bölüm: “*Abbasiler*” ana başlığı altında ele alınan bu bölümde, ilk olarak “Abbasilerin kuruluşu, Abbasiler yönetiminde mevali ağırlığı, Abbasilerin din politikası ve iç sorunlar” alt başlıkları mevcuttur. İç sorunlar alt başlığı altında ise, “yönetim karşıtı dini ve siyasi hareketler ile İslam karşıtı dini ve siyasi hareketler” ele alınmıştır. Daha sonra ise “merkezi idareden kopmalar, askeri ve siyasi ilişkiler, Moğol istilası ve Abbasilerin yıkılışı ile Abbasilerin İslam Tarihindeki yeri ve önemi” şeklinde alt başlıklar ile bölüm tamamlanmış ve yine son kısımda ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 98-117).

Altıncı Bölüm: Bu bölümde ana başlık, “*İslamiyet ve Türkler*” şeklindedir. Ana başlık altında ilk olarak “Türk Arap ilişkileri” şeklinde bir alt başlık mevcuttur. Bu başlığın altında ise, “Emeviler öncesi, Emeviler dönemi ve Abbasiler dönemi” şeklinde ayrı ayrı başlıklar bulunmaktadır. Daha sonra “Türklerin İslam dinine girişi, Müslüman Türk Devletleri ve Türklerin İslam Dünyasındaki faaliyetleri” şeklinde alt başlıklar vardır. Bu kısımda, “Selçuklular ve Abbasi Halifeliğinin korunması, Haçlı Seferleri karşısında Anadolu Selçukluları, İslam coğrafyasının korunmasında Osmanlıların rolü, Osmanlıların kutsal topraklara hizmetleri ve Selçuklu ve Osmanlıların İslam medeniyetine katkıları” şeklindeki mevcut başlıklarla Türklerin İslam dünyasına katkıları işlenmiştir. Bölümün son kısmında, “İslam dininin yayılmasında Türklerin rolü” alt başlığı altında, “Orta Asya’da İslam dininin yayılması, Hint Yarımadası’nda İslam dininin yayılması, Anadolu’nun İslamlaşması ve Balkanlarda İslam dininin yayılması” meseleleri işlenmiş olup son kısımda ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 118-150).

Yedinci Bölüm: Kitabın son bölümünde, “*Günümüz İslam Dünyası*” ana başlığı altında sırasıyla “Asya kıtasında Müslümanlar, Afrika kıtasında Müslümanlar, Balkanlarda Müslümanlar, Avrupa Ülkelerinde Müslümanlar, Amerika kıtasında Müslümanlar, Avustralya kıtasında Müslümanlar” konuları başlıklar halinde işlenmiştir. Yine bu bölümde, “İslam dünyasındaki siyasi ve iktisadi gelişmeler, İslam dünyasının ekonomik yapısı ve doğal zenginlikleri, İslam dünyasındaki ilmî ve fikrî gelişmeler, İslam dünyasında medeniyetler arası ilişkiler ve kültürel gelişmeler, İslam dünyasının siyasi ve uluslararası teşekkülleri, Türkiye ile diğer İslam ülkeleri arasındaki ilişkiler ile İslam ülkeleri ve bunların uluslararası teşekküllerle ilişkisi” şeklinde alt başlıklar bulunmaktadır. Yine son kısımda ünite değerlendirmesi yapılarak ilgili bölüm tamamlanmıştır (Aydınlı vd., 2018: 151-201).

SEÇMELİ İSLAM TARİHİ DERS KİTABINA GÖRE DÖRT HALİFE

Türkiye’de İmam Hatip / Anadolu İmam Hatip Liseleri’nde okutulan “Seçmeli İslam tarihi” kitabının ikinci bölümünde, daha önce de zikrettiğimiz gibi- “*Dört Halife (Hulefa-*

yi Raşidin) Dönemi" başlığı altında Hz. Ebu Bekir'den Hz. Ali'ye uzanan bu dört halife dönemi ele alınmaktadır.

Bölümün girişinde, öğrencilerin üniteye hazırlık yapması amacıyla;

1. Dört halifenin Hz. Peygamber'le akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerini araştırınız.
2. Hz. Ebu Bekir'in kişilik özellikleri hakkında bilgi toplayınız.
3. İrtidat ve mürted kelimelerinin anlamlarını öğreniniz.
4. Dört Halife Dönemi'nde İslam'ın yayıldığı bölgeleri bir harita üzerinde inceleyiniz.
5. Dört Halife Dönemine neden? Hulefa-yi Raşidin isminin verildiğini açıklayınız (Aydınli vd., 2018: 50) şeklinde beş soru sorulmuştur.

Eserde, dört halife dönemi işlenirken ele alınan konular ve kullanılan dil, yerleşik Sünni anlayışın varlığını hissettirmektedir. Klasik Sünni İslam Tarihi kaynaklarında olduğu gibi, Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra Kur'an-ı Kerim'in ilkeleri doğrultusunda şûrâ prensibinden hareketle halife seçiminin yapıldığı vurgulanmaktadır (İnayet, 2008: 18).⁷ Hatta Hz. Ebu Bekir'den sonra gelen diğer halifelerin de şûrâ ve biat ilkeleri doğrultusunda seçim sisteminin gerçekleştiği, halifeler döneminde yönetimin, Hz. Peygamber'in yönetim anlayışı çerçevesinde devam ettiği ifade edilmiştir. Ancak dört halifeden sonra devlet yönetiminde yeni tarz ve sistemlerin geliştiği özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile başlayan ve Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile devam eden süreçte gelişen olayların bu yeni sistemin oluşmasına zemin hazırladığı anlatılmaktadır. Yeni oluşan yönetim sistemi ile alakalı olarak da Muâviye'nin Hz. Ali'nin hilafetini tanımaması ve beş yıllık hilafeti süresince Hz. Ali'yi tanımaması gösterilmektedir. Sonraki süreçte de Hz. Hasan'ın Muaviye'nin muhalefetine dayanmadığı için onun lehine hilafetten çekildiği, Muaviye'nin İslam Devleti'nin idaresini ele geçirmesiyle birlikte devletin adının Emevi Devleti olduğu yine eserde zikredilen bir diğer unsurdur. Ancak burada kırılma noktası, Muaviye'nin ölmeden önce oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesiyle birlikte şura sistemi terk edilmiş, hilafet kavramı yerine saltanat sistemi getirilmiştir. Dolayısıyla Emeviler'den sonraki İslam devletleri artık saltanat sistemi ile yönetilmiştir (Aydınli vd., 2018: 51).

"Hz. Ebu Bekir Dönemi (632-634)" başlığı altında, Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber (sav)'in defin işlemlerinin gerçekleştiği esnada hatta "hassas" bir dönemde halife seçildiği ifade edilmektedir. Hz. Ebu Bekir göreve gelir gelmez ilk olarak Hz. Peygamber tarafından hazırlanan Usame komutasındaki orduyu göndermiştir. Ayrıca yine başlangıcı Hz. Peygamber dönemine dayanan ve kendilerine dinden dönme hadisesi olarak bilinen Ridde Olayları ve ridde olaylarının doğal sonucu olarak ortaya çıkan yalancı peygamberler meselesi, bu dönemin ilk problemleri olarak kabul edilmektedir. Özellikle dinden dönenler ile yalancı peygamberlerle mücadele etmek için bir ordu hazırlanmış ve bu ordunun başına Halid b. Velid komutan olarak tayin edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Yemen, Hadramevt, Mehre, Umman ve Bahreyn'de

⁷ İnayet, Sünni kaynaklarda özellikle bu dönemi en iyi ifade eden kavramların hilafet, icmâ ve biat olduğunu ifade etmektedir. Bkz. (İnayet, 2008: 18)

çıkan isyanın bastırılması, Irak ve Suriye bölgelerinin fetihlerine başlanması, Bizans ile Ecnadeyn savaşının yapılması ve galibiyet elde edilmesi Hz. Ebu Bekir döneminin önemli olayları arasındadır. Bu dönemde meydana gelen savaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilen çok sayıda sahabe şehit olduğu için Hz. Ömer'in de desteği ile Zeyd b. Sabit'in başkanlığında bir komisyon kurularak Kur'an'ın cem edilerek "Mushaf" adı verilen ve tek bir nüshadan oluşan bir kitap haline getirilmesi bu dönemin en önemli hadisesi olarak kabul edilmektedir (Aydınli vd., 2018: 52-55).

"Hz. Ömer (634-644)" başlıklı kısımda Hz Ömer dönemi ele alınmıştır. Hz. Ebu Bekir'in teklifi ve isteği ile seçilen Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir döneminden kalan Irak bölgesinin fethi işlemlerini devam ettirmiştir. Müslümanlar, Hz. Ömer döneminde de özellikle Ürdün'deki Fihl bölgesinde Bizans ile yapılan savaşı kazanarak Bizans karşısında bir galibiyet daha almıştır. Yine bu dönemde, Herakliyus'un ordusu ile karşı karşıya gelinmiş ve Müslümanlar bu savaştan galip çıkmış, Amr b. el-As tarafından Kudüs fethedilmiş ve Mısır'ın fethi tamamlanmıştır. Abdullah b. Sa'd tarafından İfrikiyye (Tunus) fethedilmiş ve böylece Bizans'ın İfrikiyye'deki hâkimiyetine son verilmiştir. Her ne kadar daha önce varlığı bilinse de, "Beytülmâl" bu dönemde kurumsal bir kimlik kazanmış, cephede savaşan askerler arasında meydana gelen muhtemel husumetlere karşı askeri kadılar atanmış, hapishaneler resmi bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca uzak bölgelere ordugâhlar kurulmuştur. Hz Ömer döneminde sadece askeri alanda değil ekonomik, mali, politik uygulamalarla İslam devlet teşkilatının önemli ölçüde oluştuğunu söylemek mümkündür (Aydınli vd., 2018: 55-56).

Üçüncü halife Hz. Osman döneminin anlatıldığı "*Hz. Osman Dönemi (644-656)*" başlığı altında ilk olarak, on iki yıllık hilafetinin ilk yarısında İslam toplumunda huzur ve sükûnetin olduğu ancak sonraki altı yıllık kısımda ise durumun değiştiğine işaret edilmiştir. İlk altı yıllık dönemde, diğer dönemlerde olduğu gibi fetih politikası devam etmiş, İslam Devleti tarafından ilk kez bir donanma kurularak denizlerde de fetihlere başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Kıbrıs'a daha sonra da Sicilya adasına seferler düzenlenmiştir. Yine bu dönemde Bizans Kralı II. Konstantin döneminde donanma hazırlanmış ve iki donanma Finike bölgesinde Zâtu's-Savan Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ayrıca İslam orduları bu dönemde Türkistan, Anadolu, Dağıstan ve Atlas Okyanusu'na kadar ilerlemiş, Kuzey Afrika tamamen Müslümanların kontrolüne girmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık kısmında, 650'li yıllardan itibaren birtakım kargaşalara ortaya çıkmaya başlamış, başta Kûfe, Şam, Basra, Mısır ve başkent Medine olmak üzere birçok yerde muhalif gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Osman'ın valiliklere yakın akrabalarını ataması, akrabalarına bağışlarda bulunması, uygulamaları eleştiren sahabelere karşı uygulanan sert tutum gibi bazı eylemler, bu kargaşaların altında yatan sebeplerden bazıları olarak dile getirilmektedir. Ayrıca Hz. Osman döneminde fetihlerin yavaşlaması, sahabe soyunun giderek azalması, sınırların genişlemesi ile merkezden uzaklaşma taassub ve asabiyet, sahabeye karşı tavrın değişmesi gibi etkenler de yine Hz. Osman döneminde ortaya çıkan kargaşanın diğer nedenleri olarak kabul edilmektedir. Hz. Osman döneminde icra edilen en önemli faaliyet olarak Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması gösterilir. Nitekim İslam

topraklarının genişlemesi üzerine Kur'an'ın çoğaltılmasını zorunluluk haline getirmiştir. 656 yılında Hac gerekçesiyle yola çıkan muhalif gruplarla Hz. Ali görüşmüş ve grubun talebi üzerine Mısır Valisi görevden alınmıştır. Daha sonra geri dönen grup, kendilerinin öldürüleceğine dair bir mektup ele geçirdiklerini iddia etmişlerdir. Ancak mektubun Hz. Osman tarafından değil kâtabi Mervan tarafından yazıldığı anlaşılınca grup Mervan'ı istemiştir. Grubun bu talebinin olumsuz sonuçlanması üzerine çıkan karışıklıkta bir grup, Hz. Osman'ın evine girmiş ve Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir (Aydınlı vd., 2018: 56-58).

Halifeler döneminin son kısmında, "*Hz Ali Dönemi (656-661)*" başlığı altında dördüncü halife Hz. Ali dönemi ele alınmaktadır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile sonuçlanan hadiseler, Hz. Ali döneminin ilk döneminde de Müslümanlar arasında şaşkınlık yaratmış ve yaşananlara bir anlam verilememiştir. Ayrıca halifenin şehit edilmesinde aktif rol oynayan kitle, yeni halifenin seçilmesini istemiştir. Yapılan seçimlerde Hz. Ali halife olmuş, ancak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğulları Hz. Ali'yi halife olarak kabul etmemişlerdir. Her ne kadar Hz. Osman'ın katilleri bulunamamışsa da, ilk dönem icraatları başlamış ve bu kapsamda önemli illerin valileri değiştirilmiştir. Talha bin Ubeydullah ve Zübeyir bin Avvam, Basra ve Kûfe gibi iki önemli şehrin valiliğini istemişlerse de bu talep kabul görmemiştir. Ümeyyeoğulları, muhalif bazı gruplarla bir araya gelerek Hz. Ali'ye ilk isyanı gerçekleştirmişler ancak başarılı olamamışlardır. Bu dönemde Hz. Osman'ın suçsuz yere öldürüldüğünü düşünen Hz. Aişe, isyancılar yüzünden bozulan düzeni yeniden sağlamayı ve suçluları cezalandırmak istediklerini halifeye bildirdiler. Ancak süreç içinde yaşanan olumsuzluklar dolayısıyla başta Hz. Aişe olmak üzere Talha b. Ubeydullah, Zübeyir b. Avvam ve Hz. Ali'nin ön planda olduğu, Hz. Aişe'nin devesi etrafında gerçekleşen "Cemel" vakası meydana gelmiştir. Her ne kadar Hz. Ali galip gelmişse de kendisiyle savaşanlara iyi davranmış ve Basra'nın yağmalanmasına izin vermemiştir. Hz. Ali döneminde meydana gelen bir diğer hadise de "Siffin" hadisesidir. Kendisine biat etmeyen Muâviye ile mücadele etmeye karar veren Hz. Ali arasında Siffin ovasında karşı karşıya gelmiş, üç ay sonunda savaşı Hz. Ali kazanmak üzereyken Amr. b. El-As'ın tavsiyesi üzerine Muâviye'nin askerleri mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takmışlardır. Hz. Ali, yaşanan olayların vehameti hakkında yeterli bilgiye sahip olmasına rağmen, mushafın mızraklarda taşınmasından dolayı ön safta yer alan askerler savaşmayı bırakmıştır. Hz. Ali, grubu itaate çağırılmışsa da grup Hz. Ali'den Kur'an'ın hakemliğini kabul etmesini istemiştir. Bu olay, İslam Tarihi'nde "Tahkim Hadisesi" olarak bilinmekte olup tahkime zorlayan grup da İslam Tarihi'nde "Hariciler" olarak anılmıştır. Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsâ el- Eşari; Muâviye'nin hakemi de Amr b. Âs seçilmiştir. Tahkim sürecinde her ikisinin de azledilmesi ve yeni halifenin şura ile seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Amr b. el-As'ın hilesi ile Muaviye halife tayin edilmiştir. Her ne kadar Hz. Ali buna itiraz etmişse de Suriyeliler Muaviye'ye biat etmişlerdir. Hz. Ali bu dönemde Harici olarak kendilerini adlandıran grupla mücadele etmiştir. Haricilerle Hz. Ali arasında Nehrevan bölgesinde (aynı isimle) bir savaş meydana gelmiş ve bu savaş sonunda Haricilerin çoğu öldürülmüştür. Ancak Hz. Ali, İbn Mülcem isimli bir harici

tarafından şehit edilmiştir. Yaşanan savaşlar ve kazanılan zaferler, Hz. Ali döneminin önemli başarılı faaliyetleri arasında kabul edilmektedir (Aydınlı vd., 2018: 59-61).

Bölüm sonunda, “*Dört Halife Dönemi’nin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi*” başlığı altında genel olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sakifetü Ben-i Saide’de şura ile Hz. Ebu Bekir’in seçilmesiyle başlayan dört halife dönemi, Hz. Ali’nin şehadeti ile sona ermiştir. Özellikle bu başlık altında, her halife dönemine ait yapılan icraatlar hakkında ayrı ayrı değerlendirmeler yapılmıştır. Bölümün sonunda, İslam medeniyetinin kendine özgü ve büyük bir medeniyet olarak geniş alanlara yayıldığı ve günümüze kadar da varlığını devam ettirdiği ifade edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu kısmında, İran İslam Cumhuriyeti’nde lise düzeyinde 10. Sınıflar için hazırlanan “*Tarih-i İslam (I)*”⁸ ders kitabı ile Türkiye Cumhuriyeti lise düzeyinde 11. ve 12. Sınıflar için hazırlanmış “*İslam Tarihi*”⁹ ders kitabının nicelik yapısına girmeden tarihsel realiteye uygunluk bakımından muhtevası hususunda her iki kitabın, dört halife dönemiyle ilgili bir mukayesesi yapıldı.

T.İ.’de İslam’ın zuhuru sırasında Arabistan ve çevresinin coğrafyasından başlayarak İmam Hüseyin (a.s.)’in katli ve Emevilerin İktidarı evresine kadarki dönem işlenmiştir. *İ.T.*’de ise İslam Tarihine Giriş ve Asr-ı Saâdet Dönemi ile başlayıp günümüz İslam dünyası ile geniş bir zamanı kapsayan bir içerik sunulmuştur.

T.İ.’de Ebu Bekir’in halifeliği için ilk olarak mevcut koşulları anlama kudretine sahip olmasından dolayı seçilmiştir. Ancak hem halifenin hem de Müslümanların sorunları vardı. Bu sorunların başında ise dinden dönmelerin (بحران ارتداد) yaşandığı ve bunlarla mücadele edilmiştir şeklinde bilgiler verilmiştir. Halife Ebu Bekir’in yönetimine karşı Müslümanların hoşnutsuzluğu ise şu şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Yemame savaşı sonrasında yaklaşık 700 tane hafızın şehit olmasından dolayı Müslümanlar arasında Ebu Bekir’in halifeliğine karşı hoşnutsuzluklar ve itirazlar çıkmaya başlamıştır. Çünkü mürtetlerin bastırılması sırasında diğer bazı kabileler zarar görmüşlerdi. Bu yüzden zekâtlarını vermeyerek onun yönetimini istememişlerdir. Bu yüzden Hz. Peygamberin halifesinin ehl-i beyt’ten imam Ali’nin olmasını istiyorlardı. *İ.T.*’de Ebu Bekir’in, Hz. Peygamberin defin işlemlerinin gerçekleştiği esnada, “hassas” bir dönemde halife seçildiği ifade edilmektedir. Halife Ebu Bekir’in dönemine yalancı peygamber ve dinden dönenlerle girilen mücadelelerden dolayı “hassas” tanımı yapılmıştır. *İ.T.*’de hafızların şehadeti ve Müslümanların Ebu Bekir’in halifeliğine yönelik hoşnutsuzluğuna değinilmemiştir.

⁸ Çalışmanın sonraki kısımlarında “*Tarih-i İslam (I)*” kitabı metin içinde “*T.İ.*” olarak gösterilecektir.

⁹ Çalışmanın sonraki kısımlarında “*İslam Tarihi*” kitabı metin içinde “*İ.T.*” olarak gösterilecektir.

Halife Ömer dönemiyle ilgili özellikle hadislerin ve düzmece hadislerin önüne geçmek için “Hadislerin derlenmesi ve yasaklanması” mevzusu *İ.T.*’de hiç bahsedilmezken *T.İ.*’de ise özellikle vurgulanmıştır. Halife Ömer’in bu eyleminin Müslümanlar arasında halifelik, imamet ve ehl-i beyt hassasiyetinin gelişip yayılmasını engellemek için yaptığı üzerinde durulmuştur.

Halife Osman dönemiyle ilgili olarak *T.İ.*’de; 12 yıllık halifelik süresince ilk 6 yılın sakin geçtiği diğer yarısında ise farklı bölgelerin siyasi yapısında değişikliklerin yapıldığı, nitekim bu değişiklikler ve atamalar Halife Osman’a karşı isyanların çıkmasına yol açtığı işlenmiştir. *İ.T.*’de ise 12 yıllık hilafetin ilk yarısında İslam toplumunda huzur ve sükûnetin olduğu ancak sonraki 6 yıllık kısımda ise durumun değiştiğine işaret edilmiştir. Hilafetin ikinci 6 yıllık kısmında birtakım kargaşalar meydana gelmiş, başta Küfe, Şam, Basra, Mısır ve başkent Medine olmak üzere birçok yerde muhalif gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Halife Osman’ın valiliklere yakın akrabalarını ataması, akrabalarına bağlılarda bulunması, uygulamaları eleştiren sahabelere karşı uygulanan sert tutum gibi bazı eylemler, bu kargaşaların altında yatan sebeplerden bazıları olarak dile getirilmektedir.

T.İ.’de Halifelerin dördüncüsü olan Halife Ali’nin yönetim devresi “Marifet ve Adalet Yönetimi” olarak tanımlanmıştır. Kitapta en kapsamlı olarak ele alınan bu dönemdir. Halife Ali’nin döneminde dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi birçok sorunun olduğunu ancak bu sorunların temel kaynağının önceki halifeler dönemindeki uygulamalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Halife Ömer döneminde, Peygamberin hadislerinin nakli ve anlatımının yasaklanması, kişisel ve keyfi tasarrufların dini öğretimin önüne geçtiği, hatta Halife Ebu Bekir ve Halife Ömer’in sözlerinin Peygamber hadislerinin önüne geçtiği örnekleri vermiştir. İkinci ve üçüncü halifelerin bazı siyasetlerinin insanları dünya derdine düşmesine sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İmam Ali’den önceki halifeler döneminde Arap ve Acemlere (İranlı) yönelik menşe/köken ve sınıfsal bakış en önemli sorunlardan birini teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Peygamberin vefatından sonra Acemler üzerindeki Arap üstünlüğü tekrardan yerleştirildiği, özellikle Halife Ömer döneminde Arapların Mevali (Gayri Arap Müslüman)’lerden hoşlanmadıkları ve Araplardan farklı baktıklarını, Beytülmâl taksimatındaki adaletsizlikten kaynaklı problemler çıktığı belirtilmektedir. Halife Ömer döneminde başlayan bu kargaşa Halife Osman zamanında da devam etti. İmam Ali halife olduğu ilk günden itibaren bu duruma son vererek peygamber dönemindeki dağılımı esas aldı ve bu içtimai sorunu İmam Ali döneminde ortadan kaldırılmaya çalışıldığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Halife Ali döneminde Müslümanlar arasında vuku bulan çatışmalar ve mücadeleler (Cemel, Sıffin) ele alınmıştır. *İ.T.*’de ise İmam Ali’nin Halifeliği döneminde *T.İ.*’deki gibi çok detay üzerinde durulmadan Müslümanların kendi aralarındaki mücadele ve savaflara (Cemel, Sıffin) değinilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde komşu olan ve aynı dinin farklı mezheplerine mensup İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yükseköğretim dışındaki eğitim kurumları arasında ortaöğretim düzeyindeki İslam Tarihi ders kitaplarındaki Dört Halife dönemi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yapılan karşılaştırmalar neticesinde özellikle temel tarih bilgileri dışında Dört halife dönemindeki olayların aktarılmasında mezhepsel farklılıklardan kaynaklı yorum ve yaklaşımları müşahade etmek mümkündür. Bu bağlamda İran’daki İslam Tarihi ders kitabında İslam’ın ilk evrelerinde henüz mezhepsel ayrılıklar olmamasına rağmen daha sonra mezheplerle birlikte ortaya çıkmış “Ehl-i sünnet”, “Ehl-i beyt” gibi kavramlarla olaylar izah edilmeye çalışılmıştır.

T.İ.’de özellikle Halife Ömer zamanındaki dini ve Kur’an’ı muhafazaya yönelik bazı uygulamaların “İmamet” ve “Ehl-i beyt” teveccühünü zayıflatmaya yönelik olduğu ve İslam toplumları içinde sonraları çıkmış olan birçok toplumsal ve inançsal ayrışmanın sebebi olarak Halife Ömer ve Halife Osman dönemindeki uygulamalardan kaynaklandığı üzerinde durulmuştur. *İ.T.*’de ise daha çok tarihsel gerçekçilik içerisinde tüm halifelere eşit bir düzeyde yaklaşılarak dört halife dönemi hadiselerine mezhepsel bir yaklaşım sergilenmeden işlenmiştir.

Netice olarak dört halife dönemine mezhepsel tutumlardan kaynaklı olarak Sünni ve Şii İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklılıklar mevcut eğitim öğretim sistemi içerisinde yeni nesillere okul kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arasteh, R. (1962). *Education and Social Awakening in Iran (1850-1960)*. Leiden: E. J. Brill.
- Avcı, C. (1998). Hilâfet. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. XVII, 539-546.
- Aydınlı, O., Erdoğan, A., Demirel, A. vd. (2018). *Seçmeli İslam Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Balcı, İ. (1999). Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyâset ve İdare. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (11), 175-216.
- Batan, M. (2011). *İran İslam Cumhuriyeti İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmajı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve Araştırmaları Enstitüsü.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Cabbari, M. R. (1396). *Tarih-i İslam (I)*, Tahran: İran Ders Kitapları Basım ve Yayın Şirketi.

- Çelik, H. & Çelik, M. B. (2015). Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Söylemlerin Analizi. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*. 4 (2), 202-224.
- Dilekçi, F., Efe, F., Çelikkol Kara, H. & Apak, İ. (2018). *Siyer*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dürî, A. (1991). *İlk Dönem İslam Tarihi: Bir Önsöz*. H. Yücesoy (Çev.). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Gür, B. S. & Çelik, Z. (2009). *Türkiye'de Millî Eğitim Sistemi Yapısal Sorunlar ve Öneriler*. SETA Rapor.
- Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi: Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İnayet, H. (2008). *Çağdaş İslâmî Siyâsî Düşünce*. Y. Z. Cömert (Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- MEB. (2014). *İslam Tarihi Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Memişoğlu, S. P. (2017). Türk Milli Eğitim Sisteminin Yapısı ve Özellikleri. *Eğitim Bilimine Giriş*. K. Kiroğlu & C. Elma, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Nadim, P. (1996). İran Eğitim Sistemi: Bir Değerlendirme. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 8, 153-165.
- Onur, B. (1994). Türk Eğitim Sisteminin Özellikleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. 18 (93), 9-17.
- Shahvar, S. (2009). *The Forgotten Schools The Baha'is and Modern Education in Iran, 1899-1934*, London: I. B. Tauris Publishers.
- Şeker, M. (2003). Neden "İslam Tarihi"? *İstem*. 2, 69-76.

Araştırma Makalesi/Research Article

1927 Genel Nüfus Sayımı Verileri Işığında Hakkâri*

Hakkâri in the Light Of 1927 General Census Data

Mustafa ŞEHİTOĞLU**

Nevzat ERDOĞAN***

Öz

Milli Mücadele sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kurumları ve toplumuyla yeni bir yapılanma sürecine girmişti. Bu süreç içerisinde bir taraftan yeni rejimin tamamlayıcısı olan inkıpların yapılması öngörülmüş diğer taraftan da sahip olunan insan kaynağının her yönüyle düzeyinin tespiti zorunlu hale gelmişti. Bu zorunluluk Cumhuriyet tarihinin ilk sistematik ve kapsamlı nüfus sayımının yapılmasını sağlamıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinin inşa edildiği ilk yıllarda yapılan 28 Ekim 1927 Genel Nüfus sayımı, yeni kurulan devletin dayandığı toplum yapısının daha iyi anlaşılması için oldukça önemli ve güvenilir bilgiler sunmuştur. Yapılan bu nüfus sayımı, iller hakkında sadece nicel veriler belirtmiyor aynı zamanda Cumhuriyet'in sahip olduğu insan profilinin belirli kriterlere göre niteliklerini de ortaya koyuyordu. 1927 Genel nüfus sayımı sonuçları; uzun süren bir var olma mücadelesini kazanmış olan yeni Cumhuriyet toplumunun, geçim kaynaklarının ne olduğu, sosyoekonomik durumunun düzeyini, okuryazarlık oranlarının durumunu, konuşulan anadillerin sayısını, yaş gruplarını, medeni hal durumlarını ve mevcut inanç yapılarını öğrenmemizi sağlayan önemli verileri sunmaktadır. 1927 Genel nüfus sayımında yer alan vilâyetlerden biri de Hakkâri'dir. Bu çalışma ile amacımız, Hakkâri'nin toplum yapısını oluşturan dinamiklerin yapısını, bu kentin sahip olduğu nüfusun niteliğini, resmi olan ilk sonuçlara göre ortaya koymaktır. 1927 Genel Nüfus sayımı verileri ışığında hazırlanan bu çalışma ile kadim bir geçmişe sahip olan Hakkâri'nin Cumhuriyetin ilk yıllarında sahip olduğu nüfus potansiyelinin niceliği ve niteliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hakkâri, 1927 Genel Nüfus Sayımı, Beytüşşebap, Gevar, Şemdinan.

Abstract

After the National Struggle, the Republic of Turkey had entered a restructuring process with its institutions and the society. In this process, the reforms which were complementary to the new regime, on the one hand, were envisaged, and the level of human resource owned, by the other side, had to be determined. This necessity led to the first systematic and comprehensive census of the Republic's history. October 28, 1927 General Census which was done in the first years of the

Geliş Tarihi/Received: 06.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 12.06.2019

*Bu makale 2-4 Mayıs 2019 tarihinde düzenlenmiş olan "Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri" konulu uluslararası sempozyumda sözlü olarak sunulmuş ve yeniden düzenlenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Muş Alparslan Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye, m.sehitoglu@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1943-7953.

*** Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y.O. Muş/Türkiye, n.erdogan@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0017-0144.

Republic of Turkey presented highly important and reliable information for better understanding of the structure of the society on which the newly established state was based. This census did not only indicate quantitative data on the provinces, but also the characteristics of the person profile of the Republic according to certain criteria. 1927 General Census results provide important data that inform us on the means of livelihood, the level of the socioeconomic status, the status of literacy rates, the number of native speakers, age groups and marital statuses in the new Republican society which had won a long struggle for existence. One of the cities in the 1927 General Census is Hakkâri. The aim of this study is to reveal the structure of the dynamics that constitute the social structure of Hakkâri and the nature of the population of this city according to the first official results. This study, which was prepared in the light of the 1927 General Census data, evaluated the quantity and quality of the population potential of Hakkâri, which has an ancient history, in the first years of the Republic.

Keywords: Hakkâri, 1927 General Census, Beytüşşebap, Gevar, Şemdinan.

GİRİŞ

Eski adı Çölemerik olarak bilinen Hakkâri şehri, M.Ö. 7000'den itibaren bir yerleşim yeri olmuştur (Kılıç, 2010: 57). Adının kaynağına ilişkin farklı birçok görüş olmasına rağmen, Hakkâri adına ilk olarak VII. yüzyıl Arap tarih kaynaklarında rastlanmaktadır. İlk Müslüman Arap akınlarının başladığı 639 itibaren bölgeye “Hakkariyye” denilmiştir (Özgen, 2016: 298). Ünlü Arap tarihçisi İbni Havsâl; “Yöredeki Hakkâri yani Herkariyan (güçlü savaşçı) anlamına gelen ve o coğrafyada yaşayan boyların adıdır” diye yazmaktadır. Hakkâri isminin eski çağlarda burada hüküm süren “Hakar” adlı bir Sümer boyundan geldiği de ifade edilmiştir (Kılıç, 2010: 57). Tarihçi İbn-i Esir, Hakkâri ve çevresini El-zawzan (Zozan/yayla) olarak adlandırmıştır (Heckmann, 2002: 53). Kâtip Çelebi de “Cûlâmerik” şeklinde yazdığı Çölemerik'ten bahsederken XVII. yüzyılda kasabanın Van eyaletine bağlı olduğunu ifade eder. Bu yüzyılda Evliya Çelebi ise adını hem “Cülümerik” hem de “Çelemerik” biçiminde yazdığı Çölemerik Kalesi'nin Van Eyaleti'ne dâhil Hakkâri hâkimliğinin merkezi olduğunu söyler.

Bir dönem Hakkâri'ye Akkoyunluların hâkim olduğunu, 1472 tarihli bir Akkoyunlu eseri olan Meydan Medresesi'nden anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1536 yılında Osmanlı Devleti idaresine girdi (Şahin, 2017: 2). Osmanlı yönetimi altında Zeynel Bey döneminde giren Hakkâri, 1847 tarihine kadar “Hükümet” statüsü ile buradaki beyler tarafından yönetildi (Tansu, 2010: 11). Daha sonra Osmanlıların Van'ı fethetmesi üzerine kurulan Van Eyaleti'ne bağlandı. XIX. yüzyılın başlarında Van Eyaleti içinde bir sancak durumunda kalan Hakkâri genellikle bu eyalete bağlı bir hükümet statüsünde kalmıştır. Hakkâri 1876 yılında vilayet merkezi haline getirilmiş, 1888 yılında yeniden bir sancak merkezi olarak Van vilayetine bağlanmıştır (Tuncel, 1991: 206). Birinci Dünya savaşında bölgede yaşayan Nesturilerin de yardımı ile Ruslar tarafından 23 Mayıs 1915 tarihinde işgal ettikleri Hakkâri'den 22 Nisan 1918 tarihinde çekilmiştir (Erdost, 1993: 71). Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Hakkâri, 1924 tarihinde Çölemerik merkez ilçesi olmak üzere il yapıldı (Kılıç, 2010: 76).

Bu dönemde Türkiye'de 25 Haziran 1927 gün ve 1164 sayılı kanun ile Umumi Müfettişlikler kurulmuştur. Bu kanunun birinci maddesi kuruluş amacını şöyle açıklıyor: “bazı vilayetleri ilgilendiren ve bu vilayetlerin ortak faaliyeti ile giderilmesi mümkün olan ihtiyaçlar hususunda vilayetler üzerinde ilerdeki maddelerde yazılan yetkilere haiz Umumi Müfettişlikler kurulmasına...” karar verildi. Bu kanun üzerine çıkarılan 27 Kasım 1927 gün ve 5858 sayılı kararnamenin birinci maddesi ile Elazığ Urfa Bitlis Van gibi bazı iller ile birlikte Hakkâri'de de bir Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Müfettişlik vilayet üzerinde bir

makam olmamasına rağmen, bazı alanlarda bakan yetkisine sahip olan Umumi Müfettiş bölgesi dâhilindeki vilayet valilerinin bazı kararlarını bozabilecek veya değiştirebilecektir. Esas itibarıyla güvenlik tedbirleri olarak kurulan bu teşkilat sonraki yıllarda kaldırılmıştır (Behlülgil, 1992: 170).

İngiltere ile 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması ile Hakkâri'nin beş bölgesi Musul gibi sınır dışında kaldı. Hakkâri, 20 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan 2197 sayılı kanunla ilçe durumuna getirilmiş ve Van iline bağlanmıştır.* 25 Aralık 1935 tarihinde içerisinde Hakkâri'nin de olduğu yeni vilayetlerinin kurulması hakkındaki kanun tasarısı kabul edildi (TBMM Zabıt C., 7, 1936: 172-173). Daha sonra 4 Ocak 1936 tarihinde çıkarılan 2885 sayılı kanunla yeniden il statüsüne getirilmiştir (Kaya, 2015: 88-89). Türkiye'nin Ortadoğu'da stratejik bir ili olan Hakkâri, coğrafi olarak sık dağlarla kaplı bir bölge olarak nüfus yerleşmelerine kısıtlı imkân veren bir bölgedir. Buna karşılık Hakkâri bölgesi çok eski dönemlerden itibaren yerleşim yeri olmuştur. Bunda Hakkâri'nin sahip olduğu stratejinin yanı sıra doğal korunaklı bir yer olması ile bölgedeki İslam ve Hıristiyan unsurların dini inziva mekânlarının varlığı nüfus yapısında etkili olmuştur. Bu sebeple, bölgede yaşanan nüfus hareketleri ve nüfusun bu bölgedeki dağılımı önemli ve incelemeye değerdir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele gibi ağır ve yıkıcı savaşlardan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, toparlanma ve yeniden yapılanma sürecine girmiş ve elindeki verileri istatistiksel dokümana dönüştürmüştür. Cumhuriyetin sahip olduğu insan kaynağının sayısını ve özelliklerini belirlemek, yeni kurulan Cumhuriyet için oldukça önemliydi. Bu verilerden biri de insan kaynağı ile ilgili olduğundan bir nüfus sayımı yapma gereği ortaya çıkmıştır. Nüfus sayımı, bir ülkenin dayanmış olduğu insan kaynağının özelliklerinin tespiti için önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu nedenle 1927 yılında yapılacak genel nüfus sayımı için hazırlıklara başlandı. Nüfus sayımının için yapılabilmesi için 1922 yılından itibaren bazı kanunlar çıkartılmıştır. İlk resmi hazırlık 1926 yılında Başbakanlığa bağlı olarak çalışacak Merkezi İstatistik Dairesi'nin kurulması oldu (Doğanay, 2014: 58; Yuca, 2011: 1-30). İstatistik dairesi bu ilk genel nüfus sayımının önemi gereği hem tüm coğrafyayı, hem de tüm etnik gruplardan kadın ve erkekleri kapsayacak şekilde detaylı bir hazırlığa girmişti. Yapılan çalışmalar neticesinde Cumhuriyet döneminin ilk genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki nüfus sayımları 1935 ile 1990 yılları arasında düzenli olarak sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda yapılmıştır. 1990 yılından sonra ise nüfus sayımlarının sonu 0 ile biten yıllarda uygulanması kanunla belirlenmiş ve bu kapsamda 22 Ekim 2000 tarihinde ülkemizde on dördüncü Genel Nüfus Sayımı gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2009: 3).

*“Dâhiliye Vekâleti'nin 1933 yılında, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü nedeniyle hazırladığı ve 1923'ten itibaren yürütülen çalışmaların özetlendiği raporda “çok vilayet usulünün ülke için faydalı olmadığına dikkat çekilmiştir. İllerden bir bölümünün genel ve yerel gelirleri kendi ihtiyaçlarını karşılamadığı, bir bölümünün ise coğrafi, iktisadi durumu veya nüfusu itibarıyla il olarak kalmasının imkânsız olduğu gerekçesiyle kaldırılmasına karar verildiği belirtilmiştir. Bu gerekçelerden dolayı il statüsü iptal edilen illerden biride Hakkâri'dir. 01.06.1932 tarih ve 2042 sayılı kanunla Hakkâri'ye bağlı Şemdinhan köyü idari statüsünde düzenleme yapılarak nahiyeye teşkilatına dönüştürülmüştür. 20.03.1933 tarih ve 2197 sayılı “Bazı Vilayetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun'a göre, Hakkâri il teşkilatı kaldırılarak Yüksekova ilçesi ile birlikte Van iline, Beytüşşebap ilçesi ise Siirt'e bağlanmıştır.” Bkz. (Kaya, 2015: 88).

1927 yılında yapılan en kapsamlı ilk nüfus sayımı sırasında sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve buna göre yapılan sayım sonucunda toplam nüfus 13.648.270 kişi olarak açıklanmıştır (T.C. BUİM, 1927: 17; Kodal, 2009: 242). Toplam nüfus içerisinde yer alan 1.044.306 kişi Trakya bölgesinde bulunurken, geriye kalan 12.615.969 kişi de Anadolu coğrafyasında bulunmaktadır. 1927 yılı sayımına göre Türkiye nüfusunun yaklaşık % 24'ü kentlerde yaşarken % 76'sı da kırsalda yaşamaktadır (Babuş, 2006: 132). Yine ilk genel nüfus sayımı verilerine dayanak, Türkiye'nin sahip olduğu nüfusun yerleşim birimlerine göre dağılımında ise nüfusun yüzde 25'i şehirlerde ikamet ederken, nüfusun büyük bir kısmını oluşturan yüzde 75'i ise taşrada yaşamaktadır (T.C. BUİM, 1929: 4). Bu nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun yüzde 48.20'si erkek, %51.80'i ise kadın nüfusedir (T.C. BUİM, 1929: 14). Hatay ilinin de toplam nüfusu eklenerek hesaplanan ilk nüfus verilerinin dağılımı 63 il, 328 ilçe, 40.600 belde ve köye dağılmıştır. Ülkemiz, nüfus yoğunluğunun toplam yüzölçümüne oranı ise 18 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2009: 8).

Bu çalışma ile nüfus açısından farklılık gösteren Hakkâri'nin 1927 yılında yapılan Genel Nüfus sayımı sonuçlarına göre bir analizi yapılmıştır. Böylece nüfus verileri ile Hakkâri ilinin o dönemde sahip olduğu nüfusun hem niceliğinin hem de niteliğinin yapısı ele alınmıştır.

İLK GENEL NÜFUS SAYIMINA GÖRE HAKKÂRİ VİLAYETİNİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

İlk genel nüfus sayımının sırasında nüfus tespiti yapılan illerden biri de Hakkâri'dir. 1927 sayımına göre Hakkâri il genelinde toplam 254 yerleşim yerinde meskûn olan kişi sayısı toplam nüfusu 24.980 kişidir. Bu toplam nüfus içerisinde kadın nüfusu 12.012 kişi iken, erkek nüfusu 12.968'dir. Hakkâri, % 7,5'lik kentli nüfusu ile Türkiye'de Artvin ilinden sonra ikinci sırada gelmektedir (Köse, 143). Hakkâri'de erkek nüfusu kadın nüfusundan 926 kişi daha fazladır. Hakkâri merkezde toplam yaşayan kişi sayısı toplam 7.273 kişidir. Bunun 3.417'si kadın iken, 3.856 kişi de erkektir. O dönemki idari dağılımda Hakkâri'nin bir ilçesi olan ve Hakkâri merkez nüfusundan daha kalabalık bir nüfusa sahip olan ilçesi Beytüşşebap'tır. Beytüşşebap'ın toplam ilçe nüfusu 12.883 kişidir. Bu nüfusun 6.448'i kadın, 6.435' de erkektir. Bu ilçenin Hakkâri merkezden daha kalabalık bir yer olmasının sebebi o dönemdeki idari taksimatta mevcut ilçe olan Çukurca'nın da Beytüşşebap ilçesi sınırlarında sayılıyor olmasındandır. Yerleşim yeri sayısı bakımından bakıldığı zaman da Beytüşşebap ilçesi en çok yerleşim yerine sahip olan ilçedir. Beytüşşebap ilçe sınırı geniş bir alanı kapsadığı için böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır. Hakkâri'nin bir diğer kalabalık ilçesi Gevar'ın (Yüksekova) toplam nüfusu 3.209 kişidir. Bunun 1.456'sı kadın, 1.753'ü de erkeklerden oluşmaktadır. Şemdinan (Şemdinli) ilçesinin nüfusu ise 1.615 kişidir. Bu nüfusun 691'i kadın, 924'ü erkektir. 1927 yılı itibariyle Hakkâri'nin yüz ölçümü 15.505 km²'dir. Toplam nüfusunun il yüz ölçümüne oranı ise km²'ye 1,6'dır. Bu sayı km²'ye 17.89 kişi sayısının düştüğü Türkiye ortalamasının çok altındadır. Yüz ölçümünün en büyük olduğu ilçesi Şemdinan'dır. Buna rağmen hem nüfus miktarının en az olduğu hem de yerleşim yerinin en az olduğu yer Şemdinan ilçesidir. Kadın nüfusu sayısının erkek nüfusundan daha fazla olduğu yerler Beytüşşebap ve Şemdinan iken Hakkâri ve Gevar'da erkek nüfusu daha kalabalıktır (T.C. BUİM, 1929: 8). O dönem de kırsal nüfusun ülke nüfusu içerisindeki yeri daha fazla yer tutarken 1927 verileri değerlendirildiğinde Türkiye'nin toplam nüfusu içinde Hakkâri ilinin yer aldığı oran hesaplandığında 0,0018 gibi oldukça az bir oran çıkmaktadır. Böyle bir durumun oluşmasında şüphesiz Hakkâri'nin

sahip olduğu yüzölçümün büyük bir kısmının dağlık alanlarla kaplı olması ve bu alanların yerleşim alanları kurmaya yeterince elverişli olmamasıdır.

Tablo 1. Vilayet İtibariyle Nüfusun Cinsiyete Göre Miktarı, Yüz Ölçümü, Nüfus Yoğunluğu ve Yerleşim Yeri Sayısı

Vilayet ve Kazalar	Nüfus Mevcudu			Mesahai Sathıye Km ² (Yüz Ölçümü)	Nüfus Kesafeti (Nüfus Yoğunluğu)	Mevaki Adedi (Yerleşim Yeri Sayısı)
	Kadın	Erkek	Yekûn			
Beytüşşebap	6.448	6.435	12.883	4.400	2.9	73
Gevar	1.456	1.753	3.209	3.040	1.0	63
Hakkâri	3.417	3.856	7.273	3.510	2.0	69
Şemdinan	691	924	1.615	4.555	0.3	49
Yekûn(Toplam)	12.012	12.968	24.980	15.505	1.6	254

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s. XVIII.

Doğum Yerleri İtibariyle Nüfus

Hakkâri'ye ait yukarıda değinilen toplam il nüfusu içinde bulunan 10.038 erkek ve 9.083 kadından oluşan 19.121 kişinin hepsi Türkiye'de doğmuştur. Nüfus verilerine göre bunun dışında tespit edilen bilgiler şöyledir; Hakkâri merkezde doğum yeri Irak olan 4 erkek, Gevar'da İran doğumlu olan 4 erkek 1 kadın, Beytüşşebap'ta Almanya doğumlu 17 erkek, Şemdinan'da ise Rusya'da doğmuş 1 erkek ve 1 kadın bulunmaktadır.

Tablo 2. Nüfusun Mahalli Tevellüt İtibariyle Dağılımı

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Türkiye	Irak	İran	Almanya	Rusya
Hakkâri	Kadın	3.413	4	-	-	-
	Erkek	3.856	-	-	-	-
Beytüşşebap	Kadın	3.519	-	-	-	-
	Erkek	3.488	-	-	17	-
Gevar	Kadın	1.453	2	1	-	-
	Erkek	1.746	3	4	-	-
Şemdinan	Kadın	690	-	-	-	1
	Erkek	923	-	-	-	1
Toplam	Kadın	9.075	6	1	-	1
	Erkek	10.013	3	4	17	1
Genel Toplam		19.088	9	5	17	2

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s. 275.

Medenî Hâle Göre Nüfus

1927 Genel nüfus sayımında hakkında sayısal bilgilerin verildiği diğer bir başlık da illerin medeni hal durumlarıdır. Hakkâri'ye bakıldığında toplam nüfus içinde 9.004 kişi bekâr iken 8.990 kişi ise evlidir. Toplam dul sayısı 924 kişi, boşanmış sayısı ise 14 kişidir. Boşanmada sayının az olmasının sebebi yörede bu durumun hoş karşılanmamasıdır. Türkiye genelinde nüfus içerisinde en az bekâr erkek nüfus oranı yüzde 47.91 ile

Hakkâri'dir. Bununla birlikte kadın bekâr oranının en fazla olduğu ikinci il yine Hakkâri'dir. Bu oran yüzde 46.17'dir (T.C. BUİM, 1929: 19). Genel toplama Beytüşşebap kazasında haklarında bilgi toparlanamayan 2.929 kadın ve 2.930 erkek ilave edilmemiştir. Buna rağmen Türkiye'de nüfus yoğunluk itibariyle, toplam nüfusa bakıldığında, hem kadınlarda hem de erkeklerde evlilik oranı en yüksek olan illerden biri Hakkâri'dir. Bu oran kadınlarda yüzde 46.62 iken erkeklerde yüzde 47.38'dir (T.C. BUİM, 1929: 20). Nüfus miktarının doğal bir sonucu olarak Hakkâri'nin evli, bekâr ve dul kişi sayısı bakımından en fazla sayıya sahip olan kazası Beytüşşebap'tır. En az sayıya sahip olan kazası da Şemdinan'dır. Ancak, Umumi Nüfus Tahririnde Medeni Hal başlığı altında Şemdinan kazası hakkında bilgi verilirken evli kadın sayısı sadece 3 olarak belirtilmiştir. Şemdinan kazasında yaşayan kadın sayısına bakıldığında bu sayının yanlış olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum basım sırasında oluşmuş maddi bir hatadan kaynaklanmış olabilir. Çünkü 691 kadından sadece 3 kişinin evli görünmesi az bir rakamdır. Tablo-3'te görüldüğü üzere vilayet ve kazalarda yer alan boşanma sayısının genel toplamı 14 kişi olarak görülmektedir. Bu oldukça düşük bir sayıdır. Boşanmanın hiç olmadığı kaza Beytüşşebap'tır. Dul kişi sayısının fazla olduğu yer Beytüşşebap ve Hakkâri iken, en az olan Gevar kazasıdır. Şemdinan'da hiç dul kadın sayısı olmaması dikkat çekicidir.

Tablo 3. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Hali Medeni Grupları İtibariyle Dağılımı

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Nüfusu	Bekâr	Evli	Dul	Boş	Bilinmeyen
Hakkâri	Kadın	3.417	1.395	1.788	232	1	1
	Erkek	3.856	1.860	1.869	123	4	-
Beytüşşebap	Kadın	6.448	1.487	1.729	303	-	-
	Erkek	6.435	1.926	1.500	79	-	-
Gevar	Kadın	1.456	635	714	105	2	-
	Erkek	1.753	655	872	44	2	180
Şemdinan	Kadın	691	678	3	-	2	8
	Erkek	924	368	515	38	3	-
Yekûn(Toplam)	Kadın	12.012	4.195	4.234	640	5	9
	Erkek	12.968	4.809	4.756	284	9	180
Genel Toplam		24.980	9.004	8.990	924	14	198

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.172-173.

Yaş Gruplarına Göre Nüfus

Yaş gruplarının tespiti nüfus sayımları için en önemli verileri oluşturmaktadır. Bir ülkedeki nüfusun genç veya yaşlı olduğu, nüfusun hangi yaş gruplarında yoğunlaştığı bilgisi o ülkenin ekonomik, eğitim ve sağlık alanlarındaki gelişmişliğini açıklamak için önemli bilgiler verir. 1927 genel nüfus sayımına göre yaş grupları dikkate alındığında Hakkâri nüfusunun genç nüfus aralığında yığıldığı görülmektedir. Nüfusun en fazla toplandığı yaş aralığı 20-45 yaş grubudur. Bu yaş grubunda 4.134 kadın, 4.442 erkek bulunmaktadır. Bu grubu 3-6 yaş gurubundaki çocuklar izlemektedir. Hakkâri'de ekonomik yapıda iş gücü talebinin karşılanabilmesi açısından 13-19 ve 20-45 yaş arasında önemli bir dinamik nüfusun olduğu görülmektedir. Ancak o yıllarda genelde ülkenin özelde ise bölgenin içerisinde bulunduğu ekonomik şartlar, genç nüfus avantajının kullanılmasına olanak vermemektedir. Tabloda vilayet genelinde 71 yaş ve üzeri kişi sayısında erkekler daha fazladır. Bu yaş aralığında 85 kadın, 113 erkek bulunmaktadır. Bir diğer önemli bilgi de

meçhul yaş grubu hakkındadır. Bu sayımda Hakkâri vilayet genelinde 26 kadının ve 42 erkeğin toplam 68 kişinin yaşı çeşitli sebeplerden dolayı belirlenememiştir. Şemdinan kazasında 0-1 yaş aralığındaki kişi sayısı 32'dir. Bu sayı vilayet geneline göre oldukça düşüktür. Bunun sebebi, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan yetersiz sağlık hizmetleri yüzünden anne ve çocuk ölümlerinin yaşanması durumuyla ifade edilebilir.

Tablo 4. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı

Yaş Grupları											
Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71-Üzeri	Yaşı Bilinmeyen
Hakkâri	Kadın	73	215	551	368	151	1.635	298	91	31	4
	Erkek	104	282	605	332	115	1.694	506	152	54	12
Beytüşşebap	Kadın	74	237	547	395	238	1.567	325	101	25	10
	Erkek	101	251	683	502	210	1.304	332	89	25	8
Gevar	Kadın	83	146	247	104	72	618	117	39	18	12
	Erkek	64	126	212	108	58	909	179	56	19	22
Şemdinan	Kadın	12	40	94	83	51	314	75	11	11	-
	Erkek	20	55	114	38	29	535	91	27	15	-
Yekûn(Toplam)	Kadın	242	638	1.439	950	512	4.134	815	242	85	26
	Erkek	289	714	1.614	980	412	4.442	1.180	324	113	42
Genel Toplam		531	1.352	3.053	1.930	924	8.576	1.923	566	198	68

Kaynak: TCİUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.172-173.

Okur-Yazarlık Yönünden Nüfus

1927 genel sayımında ülke genelinde tespiti yapılmak istenen bir diğer önemli konu da toplumdaki okur-yazarlık oranlarıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma bilenlerin sayısı ne yazık ki azdı. 1927 Nüfus sayımına göre Türkiye genelinde 1.111.496 kişi okuma-yazma bilmekte, 12.517.992 kişi ise okuma-yazma bilmemektedir (Sertel, 2015: 92-93). Bu dönemde ülke genelinde ve özellikle doğu bölgelerinde eğitim ve öğretim işlerine ait raporlar da olumlu değildi. Hakkâri'de vilayet nüfusu içerisinde okuma yazma bilmeyen kadın nüfusu yüzde 99.62, bilen kadın sayısının nüfusa oranı ise yüzde 0.38'dir. Okuma yazma bilmeyen erkek sayısı yüzde 97.72 iken bilenlerin sayısının toplam nüfusa oranı yüzde 2.28'dir.

Hakkâri'de o yıllarda 2 okul mevcuttu. 1929-1930 yılları arasında Hakkâri'de 2 okul, 2 öğretmen ve 44 öğrenci vardır (Özgen, 2018: 66-68). Bu durum karşısında eğitim alanında önemli adımların atılması için 1927 genel nüfus verileri önemli bilgiler vermiştir.

Hakkâri vilayetinin de okuryazarlık oranları ülke geneli ile benzer bir tablo çizmektedir. 1927 yılı nüfus verilerine göre Hakkâri vilayeti genelinde okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 18.858 kişidir. Buna karşılık okuma yazma bilenlerin sayısı ise sadece 263 kişidir. Tablodan sağlanan bir diğer bilgi ise okuma yazma bilenlerin arasında sadece 34 kadının olmasıdır. Vilayet genelinde okuma yazma bilen erkeklerin sayısı kadınlardan daha fazladır. Okuma yazma oranının en fazla olduğu yer 179 kişi ile Hakkâri merkez iken, en az bilenlerin olduğu yer 20 kişi ile Beytüşşebap kazasıdır. Bu kazada okuma yazma bilen kadın yoktur. Şemdinan kazasında da hem erkek hem de kadın nüfusundan okuma yazma bilen kişi sayısı yoktur.

Tablo 5. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Okuma Yazma İtibariyle Dağılımı

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Okuma Yazma Bilen	Okuma Yazma Bilmeyen
Hakkâri	Kadın	23	3.394
	Erkek	156	3.700
Beytüşşebap	Kadın	-	3.519
	Erkek	20	3.485
Gevar	Kadın	11	1.445
	Erkek	53	1.700
Şemdinan	Kadın	-	691
	Erkek	-	924
Yekûn(Toplam)	Kadın	34	9.049
	Erkek	229	9.809
Genel Toplam		263	18.858

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.172-173.

Meslek Grupları ve Faaliyet Dalları İtibariyle Nüfus

Osmanlı'nın mirası bir coğrafyaya, ekonomik yapıya ve insan kaynağı üzerine kurulmuş olan Cumhuriyetin, ilk yıllarında işleyen ve geniş tabana yayılan bir ekonomik yapıdan söz etmek pek de mümkün değildi. Böyle bir durumun yaşanmasında; özetle uzun süren savaşların yaratmış olduğu ekonomik yıkım ve üretimi yapacak unsurların etkisiz hale gelmesi söylenebilir. Milli mücadele sonrası ekonominin toparlanmaya çalışılması ve ülkenin yeniden inşa edilmesi çabalarına rağmen, bu dönemde halkın hemen tamamı fakir konumundadır. Nüfusun büyük bir kısmının taşrada bulunması nedeniyle ekonomik yapının temel dinamiklerini bu dönemde tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Tarıma ve hayvancılığa dayalı ekonomiye sahip olan Türkiye'nin, 1911-1921 yılları arası yaşanan savaşlar neticesinde üretimi sağlayacak erkek nüfusunun önemli bir oranda azalmasına neden olmuştur. Bu durum tarım ekonomisinin zarar görmesine neden olurken geçim sıkıntısı nedeniyle doğudan batıya göçlerin başlamasına da neden olmuştur.

Tablo 6. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Meslek Grupları ve Faaliyet Dalları İtibariyle Dağılımı

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Meslekler										
		Zirai	Sınai	Ticari	Serbest	Memur	Hakim	Ordu	P.T.T	Muhtelif Meslekler	Toplam Meslek	Mesteksiz
Hakkâri	K	48	-	1	-	-	-	-	-	-	49	3.368
	E	2.048	29	45	9	56	1	181	22	15	2.406	1.450
Beytüşşebap	K	87	-	-	-	-	-	-	-	-	87	3.432
	E	1.452	-	-	3	11	-	-	1	1	1.468	2.037
Gevar	K	14	-	-	-	-	-	-	-	-	14	1.442
	E	692	3	14	2	68	-	267	-	4	1.050	70
Şemdinan	K	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4	687
	E	404	2	-	1	9	-	235	2	-	653	271
Yekûn(Topl am)	K	153	-	1	-	-	-	-	-	-	154	8.929
	E	4.595	34	59	15	144	1	684	25	19	5.577	4.461
Genel Toplam		4.749	34	60	15	144	1	684	25	19	5.731	13.390

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.195.

1927 yılında yapılan nüfus sayımı Türkiye'nin ekonomik yapısını öğrenmek açısından oldukça önemliydi. Ekonomik yapıda atılacak adımlarda bu sonuçlardan yola çıkılacaktı. Bu nüfus sayımında Hakkâri vilayetine baktığımızda en yaygın ekonomik faaliyet olarak tarımı görülmektedir. Genel olarak tüm meslek gruplarında kadın nüfusu erkek nüfusuna oranla çok daha az yer almıştır. Hakkâri genelinde tarım ile uğraşanların toplam sayısı 4.749 kişidir. Tarım ile uğraşanların en fazla olduğu yer 2.096 kişi ile Hakkâri merkezdir. Beytüşşebap'ta 1.579 kişi, Gevar'da 706 kişi, Şemdinan'da 408 kişidir. Tarım ile uğraşan kadın sayısının en fazla olduğu yer 87 kişi ile Beytüşşebap'tır. Bu sayıyı 489 kişi ile Hakkâri takip etmektedir. Tarım ile uğraşan erkeklerin Hakkâri vilayeti toplam nüfusuna oranı yüzde 64.10, kadınların ise yüzde 2.63'tür (T.C. BUİM, 1929: 27). Ordu mesleğinin en faz olduğu yer, 267 kişi ile Gevar ve 235 kişi ile Şemdinan'dır. Hâkimlik mesleğinin olduğu tek yer Hakkâri merkezidir. Yine ticaret ile uğraşan tek kadın Hakkâri merkezdedir. Hakkâri'de 12 yaşından büyük olup meslek sahibi olanların vilayet nüfusu içerisindeki oranı yüzde 46.76'dır. Bu oranın yüzde 2.64'ünü kadınlar oluştururken geri kalan yüzde 44.12'sini de erkekler oluşturmuştur (T.C. BUİM, 1929: 26). Tablo-6'da ayrıntıları görüldüğü gibi sanayi ile uğraşanların sayısı il genelinde toplam 34 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu durum kırsal bir kent olan Hakkâri'nin doğal yapısının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Konuşulan Dillere Göre Nüfus Dağılımı

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında dikkate alınmış bir diğer sosyal konu ise illerde konuşulan veya bilinen lisanların hangileri olduğunun tespiti meselesi olmuştur. 1927 Genel nüfus sonuçlarına göre Hakkâri’de en çok konuşulan dil Kürtçe olarak tespit edilmiştir. Konuşulan lisana göre yapılan tespitlerde dikkat çeken bir diğer bilgi de Hakkâri merkezde Yahudice konuşan 31 kadın ve 43 erkeğin varlığıdır. Yine Gevar’da 937 kişinin Tatarca konuşuyor olması ve bunların hepsinin sadece kadın olması muhtemel bir matbu hata olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Tablo 7. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Mevcut Dillere Göre Dağılımı

Hakkâri								
Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Türkçe	Arapça	Çerkezce	Yahudice	Kürtçe	Tatarca	Bilinmeyen
Hakkâri	Kadın	64	-	-	31	3.306	-	15
	Erkek	272	-	-	43	3.531	-	10
Beytüşşebap	Kadın	3	-	-	-	3.497	-	19
	Erkek	15	-	-	-	3.482	-	8
Gevar	Kadın	51	-	-	-	468	937	-
	Erkek	418	1	-	-	1.334	-	-
Şemdinan	Kadın	18	-	-	-	673	-	-
	Erkek	203	3	4	-	714	-	-
Yekûn(Toplama)	Kadın	136	1	-	31	7.944	937	35
	Erkek	908	3	4	43	9.061	-	18
Genel Toplam		1044	4	4	74	17.005	937	53

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.217.

Maluliyet/Sakatlık Durumuna Göre Nüfus

1927 yılındaki verilere göre Hakkâri nüfusunun çeşitli maluliyet (sakatlık) durumlarına göre değerlendirildiğinde sakat nüfusun sağlam nüfusa oranla çok az olduğu görülmektedir. Hakkâri genelinde değişik maluliyetlerden dolayı toplam 152 kişi sakat görünmektedir. İl genelinde tüm sakatlıklarda erkek sayısı kadınlardan fazladır. Hakkâri’de sağlam olan kadın nüfusu yüzde 99.57 iken erkek nüfusunun oranı yüzde 98.87’dir. Kadın nüfusunda değişik maluliyetler taşıyanların oranı 0.43 iken, erkeklerde bu oran yüzde 1.13’tür. Bu sayı toplam nüfusun içindeki sağlam nüfusa oranı yüzde 0,80’e denk düşmektedir (T.C. BUİM, 1929: 56).

Tablo 8. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Maluliyet/Sakatlık Durumuna Göre Dağılımı

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Sağlam	Amma	Sağır/Dilsi	Topal	Çolak	Kambur	Bilinmeyen Sakatlıklar
Hakkâri	Kadın	3.401	4	1	2	-	1	8
	Erkek	3.791	8	12	8	1	3	33
Beytüşşebap	Kadın	3.518	-	1	-	-	-	-
	Erkek	3.502	1	1	1	-	-	-
	Kadın	1.447	4	1	4	-	-	2

Gevar	Erkek	1.729	4	1	2	2	-	13
Şemdinan	Kadın	678	3	-	2	-	-	8
	Erkek	903	6	1	-	-	-	14
Yekûn(Toplama)	Kadın	9.044	11	3	6	-	1	18
	Erkek	9.925	19	15	13	3	3	60
Genel Toplam		18.969	30	18	19	3	4	78

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.217.

Dinlere-Mezheplere Göre Nüfus

1927 sayımında tespiti yapılan bir diğer konu başlığı da mevcut nüfus içinde hangi inançların olduğu ve mensuplarının sayısıdır. 1927 sayımında Türkiye nüfusunun yüzde 97.36'lık kısmını Müslümanlar oluştururken geriye kalan yüzde 2.67 kısmını da diğer dinlere mensup kişiler olduğu tespit edilmiştir (T.C. BUİM, 1929: 30). 1927 nüfus sayımı verilerine göre Hakkâri'de toplam 19.042 Müslüman, sadece Hakkâri merkezde yaşayan 43 Musevi, 34 belirlenemeyen dine mensup kişi ve 2 inançsız kişi tespit edilmiştir. Hakkâri'de Gayri Müslim sayısının yok denecek kadar azdır. 1927 yılı itibariyle Hakkâri genelinde özellikle hiçbir Hıristiyan din mensubunun bulunmamasının sebebi 1915 yılında uygulanan ve Ermenilerin bölgeden göç etmesine neden olan Tehcir kanunu ile açıklanabilir. I. Dünya Savaşı sürecinde yoğunluk kazanan ve milli mücadele döneminde Doğu cephesinin kapanmasına kadar şiddetini artıran Ermeni olayları ile birlikte gelişen siyasi ve askeri olaylar, göçler ve katliamlar, Ermeni ve Müslüman halklarının bir arada yaşama imkânını kaybetmesine neden olmuştur (Tunçay, 1985: 1563-1564).

Tablo 9. Hakkâri Vilayeti Nüfusunun Mevcut Dinlere Göre Dağılımı

Vilayet ve Kazalar	Cinsiyet	Müslüman	Musevi	Belirlenemeyen Din Mensubu	İnançsız
Hakkâri	Kadın	3.417	-	-	-
	Erkek	3.803	43	8	2
Beytüşşebap	Kadın	3.501	-	18	-
	Erkek	3.497	-	8	-
Gevar	Kadın	1.456	-	-	-
	Erkek	1.753	-	-	-
Şemdinan	Kadın	691	-	-	-
	Erkek	924	-	-	-
Yekûn(Toplama)	Kadın	9.065	-	-	-
	Erkek	9.977	43	34	2
Genel Toplam		19.042	43	34	2

Kaynak: TCBIUM, Umumi Nüfus Tahriri (1929), s.67.

SONUÇ

Cumhuriyet tarihinin gerçekleştirilen ilk ve en kapsamlı genel nüfus sayımı, yeni devletin öz kaynağı olan nüfusun niteliğini belirlemesine olanak tanımıştır. Toplumun sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik yapısının ne durumda olduğunu detaylandıran bir istatistik olmuştur. Çalışmamızda Hakkâri vilayetinin; sosyoekonomik durumunun düzeyi, mevcut inançları, okuryazarlık oranları, konuşulan anadillerin sayısı, yaş grupları ve medeni hal durumları ilk genel nüfus sayımına göre analiz edilerek, değerlendirilmiştir. İlk genel nüfus sayımı sırasında nüfus tespiti yapılan illerden biri de Hakkâri'dir. 1927 sayımına göre Hakkâri il genelinde toplam 254 yerleşim yerinde meskûn olan kişi sayısı toplam nüfusu 24.980 kişidir. Bu toplam nüfus içerisinde kadın nüfusu 12.012 kişi iken, erkek nüfusu 12.968'dir. Hakkâri'de nüfusun en fazla toplandığı yaş aralığı 20-45 yaş grubudur. Bu yaş grubunda 4.134 kadın, 4.442 erkek bulunmaktadır. 1927 nüfus sayımı verilerine göre Hakkâri'de toplam 19.042 Müslüman, sadece Hakkâri merkezde yaşayan 43 Musevi, 34 belirlenemeyen dine mensup kişi ve 2 inançsız kişi tespit edilmiştir. Hakkâri'de sağlam olan kadın nüfusu yüzde 99.57 iken erkek nüfusunun oranı yüzde 98.87'dir. Kadın nüfusunda değişik maluliyetler taşıyanların oranı 0.43 iken, erkeklerde bu oran yüzde 1.13'tür. Tarım ile uğraşanların en fazla olduğu yer 2.096 kişi ile Hakkâri merkezdir. Beytüşşebap'ta 1.579 kişi, Gevar'da 706 kişi, Şemdinan'da 408 kişidir. Tarım ile uğraşan kadın sayısının en fazla olduğu yer 87 kişi ile Beytüşşebap'tır. Bu sayıyı 489 kişi ile Hakkâri takip etmektedir. Tarım ile uğraşan erkeklerin Hakkâri vilayeti toplam nüfusuna oranı yüzde 64.10, kadınların ise yüzde 2.63'tür. Yine ticaret ile uğraşan tek kadın Hakkâri merkezdedir. Hakkâri'de 12 yaşından büyük olup meslek sahibi olanların vilayet nüfusu içerisindeki oranı yüzde 46.76'dır. Nüfus sonuçlarına göre Hakkâri'de en çok konuşulan dil Kürtçe olarak tespit edilmiştir. Konuşulan lisana göre yapılan tespitlerde dikkat çeken bir diğer bilgi de Hakkâri merkezde Yahudice konuşan 31 kadın ve 43 erkeğin varlığı olmuştur. Türkiye genelinde nüfus içerisinde en az bekâr erkek nüfus oranı yüzde 47.91 ile Hakkâri'dir. Bununla birlikte kadın bekâr oranının en fazla olduğu ikinci il yine Hakkâri'dir. Bu oran yüzde 46.17'dir. Hakkâri'de vilayet nüfusu içerisinde okuma yazma bilmeyen kadın nüfusu yüzde 99.62, bilen kadın sayısının nüfusa oranı ise yüzde 0.38'dir. Okuma yazma bilmeyen erkek sayısı yüzde 97.72 iken bilenlerin sayısının toplam nüfusa oranı yüzde 2.28'dir. Hakkâri vilayeti nüfusu kentsel nüfus bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bahsi geçen başlıklarda Hakkâri vilayeti hakkında yukarıda değerlendirilen oranlar ileriki yıllarda buraya yapılacak olan yatırımlar için önemli bilgiler sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Babuş, F. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Behlülgil, M. (1992). *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz*. İstanbul: BDS Yay.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye'nin Beşeri Coğrafyası*. İstanbul: Pegem Akademi.
- Erdost, M. (1993). *Şemdinli Röportajı*. Ankara: Kurtuluş Basımevi.

- Heckmann, L. Y. (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, F. (Kış 2015). Hakkâri İl'inin İdari Coğrafya Analizi. *TASS*, 11, 81-99.
- Kılıç, D. A. (2010). Hakkâri Tarihi, Mehmet Top (Ed.) *Hakkâri*. Ankara: *Hakkâri Valiliği Yayınları*.
- Kodal, T. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyetinin Nüfus Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 233-258.
- Köse, M. (2010). *1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgen, Ö. (2016). İngiliz Emperyalizminin Gölgesinde 1923-1930 Dönemi Hakkâri Bölgesindeki Ayaklanmalar. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu c. 1* (s. 297-320). Ankara: Canset Form Matbaacılık.
- Özgen, Ö. (2018). Cumhuriyet Döneminde Hakkâri'de Eğitim (1923-1960). *ASSAM*, 10, 64-87.
- Sertel, S. (2015). Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Malatya'da Nüfus. *Akademik Bakış Dergisi*, 48, 80-96.
- Şahin, G. & Kahraman, M. (2017). Hakkâri'nin Turizme Yönelik Potansiyelleri Hakkında Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 34, 1-21.
- T.C. Baş Vekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi (1929). *1927 Umumi Nüfus Tahriri*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- T.C. Baş Vekâlet Merkezi (1929). *İstatistik Müdüriyet Umumî Nüfus Tahriri Fasikül III, Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili*. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Tansu, H. (2010). *Hakkâri Rehberi*. Ankara: Anıt Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, D.5, c.7:172,173; *Düstur*, 3.Tertip, c.17.171.
- Tuncel, M. (1991). Hakkâri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15. (s. 205-207). İstanbul.
- Tunçay, M. (1985). Azınlıklar Nüfusu, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK, (2009). *İstatistik Göstergeler (1923-2009)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Yuca, S. (2011). Cumhuriyet Döneminin İlk Nüfus Sayımına (1927) Göre Muş İlinin Nüfus Özellikleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 24, 1-30.

Araştırma Makalesi/Research Article**Varoluşçuluk Bağlamında Edebiyat ve Felsefe, Şiir ve Endişe*****The Relationship Between Literature and Philosophy, Poetry and Anxiety in the Context of Existentialism*****Murat KARA*****Öz**

Edebiyat ve felsefe arasındaki ilişki geçmişten günümüze kadar birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve onlar tarafından bu konuda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda başlangıçta genellikle bir alan ön plana çıkarılmış, birinin diğerinden üstün olduğu dile getirilmiş; farklılıklarının yanı sıra benzer yönleri de bulunan iki alanın birbirinin yerine geçemeyeceği, bununla birlikte birbirinden istifade edebileceği gözden kaçırılmıştır. Ancak önceki felsefi düşüncelerden farklı olarak insana yaklaşan ve insanlık durumlarını açıklamada edebî dili kullanmayı tercih eden varoluşçu filozofların ortaya çıkmasıyla birlikte edebiyat ve felsefe arasındaki ilişki de yeniden gündeme gelmiştir. Bu noktadan sonra yapılan araştırmalarda genellikle roman ve hikâye gibi kurgusal türler ile felsefe konusu üzerinde durulmuş, şiir ile felsefe konusuna pek değinilmemiş, varoluşçulukla birlikte bir değere sahip olan endişe kavramı ile şiir arasındaki ilişki ise hiç araştırılmamıştır. Varoluşçuluk bağlamında edebiyat ve felsefe arasındaki ilişkiye ışık tutan bu çalışmada edebiyat ve felsefenin sınırları, iki alanın birbirine dönüşmesi, edebiyatın felsefeden felsefenin edebiyattan nasıl istifade edebileceği, iki alanın benzerlik ve farklılıkları ve nihayetinde şiir ve endişe arasındaki bağlantı konularında ortaya çıkan problemlere çözüm getirmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Varoluşçuluk, Felsefe, Şiir, Endişe

Abstract

The relationship between literature and philosophy has attracted the attention of many researchers from the past to the present and some studies have been carried out by them. In the beginning of these studies, an area was generally prioritized and stated that one was superior to the other; and they could not be replaced with each other though they had similarities beside their differences and it was overlooked that the two areas could benefit from each other. However, unlike the previous philosophical ideas, the relationship between literature and philosophy has come to the fore with the emergence of existentialist philosophers who approached man and preferred to use the literary language in explaining the human condition. After this point, in the researches, the fictional genres, such as novels and stories, and philosophical topics were emphasized, the subject of philosophy and poetry was not mentioned very much, the relationship between anxiety, which has a value together with existentialism, and poetry hasn't been researched at all. In this study, which sheds

Geliş Tarihi/Received: 09.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 18.06.2019

* Öğr. Gör. Dr. Batman Üniversitesi Bölümler Koordinatörlüğü Batman/Türkiye, murat.kara@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7139-4906

light on the relationship between literature and philosophy in the context of existentialism, we aim to solve the problems arising from the boundaries of literature and philosophy, the transformation of the two fields, how they can benefit from each other, the similarities and differences of the two fields, and ultimately the connection between poetry and anxiety.

Keywords: Literature, Existentialism, Philosophy, Poetry, Anxiety

GİRİŞ

Aralarındaki ilişki çok eski dönemlere kadar uzanan edebiyat ve felsefe birbirine paralel olarak ilerleyen ve gelişen iki alan olmuştur. Bu paralellik kimi zaman birbirinden istifade etme şeklinde de gerçekleşmiştir. Edebiyat konusunda da fikir beyan eden filozoflar bazen felsefî düşüncelerini daha iyi açıklamak için edebî dili kullanmışlar, bazen de edebiyatçılar metni, yazarı, dönemi, okuru daha iyi anlamak için felsefî kuram, yöntem ve kavramlara müracaat etmişlerdir. Bu ilişki varoluşçularla birlikte daha belirgin bir hâl almıştır. Öncekilerden farklı olarak insanı ve insanlık durumlarını açıklamaya çalışan varoluşçu filozoflar bu konuda felsefî dilin yetersiz kaldığını fark edince edebî dile yönelmişler, edebî eserlerden ve bu eserlerde ortaya çıkmış olan karakterlerden büyük oranda istifade etmişlerdir. Hatta bu konuda o kadar ileri gitmişler ki bu durum kimilerinin edebiyatçı olarak anılmasına bile sebep olmuştur.

Varoluşçu filozofların insanı, insanlık durumlarını ve varoluşu açıklamada kullandıkları temel kavram ise endişe olmuştur. Endişe, onu ilk defa ele alan varoluşçular tarafından basit bir kavram olarak görülmemiştir. Onlara göre varoluşun merkezinde bulunan endişenin birçok kavramla ve başka insanlık durumlarıyla bağlantısı vardır. Bu kavramdan ilk defa bahseden ve onu insanın varoluşuna etki eden yönleriyle ortaya koymaya çalışan filozof, aynı zamanda varoluşçuluğun da kurucusu ve ilk temsilcisi olarak kabul edilen Søren Kierkegaard'dur. Ondan sonra gelen varoluşçular bazen onun adını da anmadan endişe kavramından bahsetmeye devam etmişlerdir. Yaptığı değerlendirmelerde endişenin korku, kaygı ve anksiyeteden farkını da gösteren Kierkegaard, kendi varoluşunu tamamlama yolunda adım atan her insanın bu kavramın sınamasından geçmek zorunda olduğunu söylemiştir. Bu anlamda endişe insan olmanın bir sonucudur (Kierkegaard, 2004: 108-109). İnsana birbirine zıt ve çok farklı öğelerden oluşan ayrıca başka öğelerle de desteklenen bir sentez olarak bakan Kierkegaard, onun bu özelliklerinden dolayı endişeye düşebileceğini söylemektedir. İnsan bir hayvan ya da bir melek olsaydı endişeye düşmezdi, fakat o bir sentezdir, endişeye düşebilir ve endişesi ne kadar derinse kendisi de o kadar büyür (Kierkegaard, 2004: 231). Ayrıca o, sadece akıldan ya da sadece duygudan müteşekkil bir varlık da değildir. İnsan, bütün çelişkili öğelerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış bütün bir varlıktır (Kierkegaard, 2004: 156). Bu çelişkili öğelerin birleştiği orta terim ise endişedir (Kierkegaard, 2004: 38, 49). Dolayısıyla insan, insan olarak kaldığı sürece daima endişeli olacak, endişesi arttıkça insanlık durumları da artacak, azaldıkça insanlık durumları da azalacaktır. Kierkegaard, kavramını açıklarken günah, özgürlük, imkân, ruh, hiçlik, sonsuzluk, zaman, an, yokluk, ölüm gibi başka kavramlardan da istifade etmiş, endişenin bu kavramlarla ve inançla olan bağlantısını da ortaya koymuştur.

Edebiyat ve felsefe arasında olduğu gibi şiir ile felsefe arasındaki ilişki de çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Endişenin şiirde yer edinmesi ise yazılan ilk şiirlere kadar götürülebilir. Çünkü insanın olduğu her yerde endişe de vardır ve şair de öncelikle bir insandır. Ancak onun Türk şiirinde bir kavram olarak fark edilmesini sağlayan hazırlayıcı sebepler, varoluşçu filozofların da ortaya çıktığı 19. yüzyıla denk gelmektedir. Bu sebepler

içerisinde en etkili olanlar ferdin doğuşu ve akla uygunluk ilkesidir. Devletin içinde bulunduğu durum, Batı'nın fark edilir derecede görülen üstünlüğü ve oradan bilinçsizce yapılan tercümelemlerle de beslenen bu iki sebep o dönem şairlerinin eserlerinde edebiyat araştırmacıları tarafından huzursuzluk, kötümserlik, kriz, buhran, sıkıntı gibi kelimelerle ifade edilen endişenin varlık göstermesini sağlamıştır.¹ Bununla birlikte endişe, gerçek şiirde aranan özelliklerden de birisidir. Yazıldığı dönem fark etmeksizin bütün gerçek şiirlerde bir özellik olarak endişe daima vardır.

EDEBİYAT VE FELSEFE

Felsefe tarihine bakıldığında ilk devirlerde birçok filozofun görüşlerini dile getirirken aynı zamanda edebî bir üslup kullanmaya dikkat ettiği, edebî türlere müracaat ettiği, bunlar içerisinde de daha çok şiiri tercih ettiği görülür. Bu durum onların zaman zaman şair olarak değerlendirilmesine de sebep olmuştur (Gündoğan, 2014: 52; Öktem, 2010: 4). Başka bir deyişle ilk devirlerde edebiyat ve felsefe arasında belirgin bir ayrım yoktur. Bununla birlikte başlangıçta şiirin var olduğunu, felsefenin ise ondan sonra geldiğini söyleyen araştırmacılar da olmuştur (Gariper, 2017: 109; Yavuz, 2008: 219). Bu araştırmacıların genel olarak değindikleri ortak nokta, sağlam bir felsefi dilin oluşması için öncelikle sağlam bir edebiyat dilinin ortaya çıkmasıdır: “Edebî olan, bir dilin gelişmişliğini gösterir. Şu hâlde öncelik edebî dildedir. Dil edebîleşmemişse, güçlü bir edebiyatı taşıyacak duruma gelmemişse oradan felsefi dile geçilemez.” (Duralı, 2016: 62)

Edebiyat ve felsefe arasındaki bu ilişki Platon ile birlikte farklı bir boyut kazanır. “Sanatları, insanlar üzerindeki korku ve cesaret gibi zihinsel ve duygusal etkileri açısından” ele alan Platon, “insanları duygusal zaafa ve korkuya sevk edecek, onları cesarettten ve savaştan alıkoyacak sanat biçimlerini hoş karşılamaz” ve “sanatlarını metafor üzerine kuran şairlere, duygu temelli sanat icra eden müzisyenlere ideal devlet tasarımı içerisinde yer vermez” (Taşdelen, 2013: 42). Bu, toplumsal yararı olmayan şairleri dışlamak ve belirlenen ilkelere uymayan edebiyat ile felsefe arasındaki ilişkiyi koparmak demektir. Platon, her ne kadar *Devlet* adlı eserinde ifadeleri belirsiz ve yanlış anlamaya uygun hâlde getirdiği gerekçesiyle metafora karşı çıksa da (Platon, 1992: 201-281) etkisi uzun bir süre devam eden bazı metaforları kullanmaktan da çekinmemiştir. Hâlbuki metafor daha çok edebî eserlerde kullanılan anlatım biçimlerinden birisidir.

Platon'un edebiyat ve felsefe ilişkisi üzerindeki etkisi varoluşçu filozoflar ortaya çıkıncaya kadar devam etmiştir. Onlarla birlikte edebiyat ve felsefe arasında eskiye nazaran daha fazla bir yaklaşma başlamıştır. “Felsefe ve edebiyat arasındaki ilişki en yoğun hâliyle varoluşçulukta yaşanmaktadır. Öyle ki varoluşçu bir romanı felsefenin kendisiyle özdeşleştirenler bile vardır.” (Çüçen, 2015: 38). Bunun nedeni varoluşçu filozofların öncekilerden daha farklı bir bakış açısıyla insana yaklaşıyor olmasıdır. İnsan artık sadece aklıyla değil, onu var eden bütün özellikleriyle merkezdedir; o artık bir nesne değil, yaşayan, varoluşunu tamamlayan canlı bir varlıktır ve felsefe artık sadece akılsal ve mantıksal olanı değil, olmayanı da inceleme alanına dâhil etmiştir. Varoluşçuların insana bakış açısını, aynı zamanda Kierkegaard'un Hegel'e neden karşı çıktığını gösteren şu

¹ Bu edebiyat araştırmacıları arasında şunlar sayılabilir: Tanpınar, A. H. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, s. 78-79; Aktaş, Ş. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920)*. I. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 26; Akay, H. (1998). *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*. İstanbul: Kitabevi, s. 102.

metinde görmek mümkündür: “İstedığınız her şeyi boşuna söyleyeceksiniz, ben, sizin sisteminizin bir mantık! safhası değilim. Ben varım, ben hürüm. Ben benim, bir bireyim ve bir kavram değilim. Hiçbir soyut fikir benim şahsiyetimi ifade edemez; geçmişimi, halimi (şu andaki durumumu) bilhassa geleceğimi belirleyemez, bilkuvve mevcudiyetimi tüketemez (epuiser). Hiçbir akıl yürütme beni, hayatımı, yapmış olduğum seçimleri, doğumumu, ölümümü açıklayamaz. O hâlde felsefe için yapılacak en iyi bir şey var, o da evreni aklileştirmekten (rationaliser) vazgeçmek, dikkatini insan üzerinde toplamak ve insanın varoluşunu olduğu gibi tasvir etmektir.” (Verneaux, 1994: 2). Varoluşçuların insana bu bakışı felsefeyi ister istemez edebiyata yaklaştırmıştır. Çünkü onun kavramsal diliyle varoluşçuların ele aldığı insan yaşamını tasvir etmek oldukça güçtür. Düşüncelerin, duyguların somut bir ifade aracı olarak felsefeye yardımcı olan bir edebiyat, insanı en iyi şekilde tasvir edebilmekte ve “felsefenin soyut ve kuru kavramsal diliyle ifadesi güç olan bir takım duygu ve duygulanımların anlatımına yardımcı olmaktadır.” (Çüçen, 2015: 39). Edebiyat, bunu “kavram analizlerinden uzaklaşarak, olayları somut bir hale sokmak suretiyle” gerçekleştirmektedir (Gündoğan, 2014: 53). Bu durum yeni bir söylem arayışı olarak değerlendirilebilir ancak asıl dikkat çekici olan farklı problemleri ele alma konusunda felsefi dilin yetersizliğidir (Taşdelen, 2015: 18). Burada farklı problemler ifadesiyle kastedilen varoluşsal problemlerdir. Nitekim Taşdelen’e göre Kierkegaard, felsefede varoluşu ele alma konusunda bir yetersizlik gördüğünden, “hemen her eserinde farklı bir söylem tarzı denemiş, bu da felsefeyi edebiyata yaklaştırmış; böylece ‘varoluş kavramı’ edebiyat ve felsefe arasında bir ortak alan, denilebilirse bir ‘köprü’ oluşturmuştur” (Taşdelen, 2015: 18).

Edebiyat ve Felsefenin Birbirine Dönüşmesi Mümkün Müdür?

Felsefenin edebiyata, edebiyatın felsefeye dönüşmesi mümkün müdür? Bu iki alan birbirinin yerine geçebilir mi? Felsefi bir metin edebî metin olarak, edebî bir metin de felsefi bir metin olarak değerlendirilebilir mi? Bu mümkünse değerlendirmede hangi adlandırma kullanılmalıdır? Felsefe ve edebiyatın gerekleri, istekleri, yöntemleri birbiriyle aynı mıdır? Bu soruların hepsinin cevabı olumsuzdur. Felsefe hiç bir zaman bütünüyle edebiyatın yerine, edebiyat da hiç bir zaman bütünüyle felsefenin yerine geçemez. Ne felsefe edebiyata, ne de edebiyat felsefeye indirgenebilir. Her iki alan birbirinden farklıdır. Her iki alanın kendilerine göre gerekleri, istekleri ve yöntemleri vardır. İyi bir edebiyatçı olmak, iyi bir filozof olmayı önleyebilir. “Edebiyatçılığımız nice üste çıkarsa, filozofluğunuz o kadar kötürümleşir.” (Duralı, 2016: 63). “Edebiyat felsefe yapmaya kalkışırsa bu onu edebiyat olmaktan çıkarır.” (Gariper, 2017: 108). Edebî bir eserde felsefi bir düşünce, felsefi bir eserde de edebî bir boyut olabilir. Ancak bu onlara değer kazandıran bir özellik değildir. Çünkü her ikisinin işlevi birbirinden farklıdır (Gariper, 2017: 108). Ayrıca düşünce ile felsefe aynı şey değildir. Edebî bir eserde düşünce olabilir. Çünkü insanın olduğu her yerde düşünce vardır. Ancak “düşüncenin örülme biçimi bize felsefeyi verir.” (Duralı, 2016: 65). Edebî bir eseri değerli kılan bir düşünceyi anlatması değildir. “Başka bir deyişle romanlar, öyküler ya da şiirler bize birtakım düşünceleri anlatmak amacıyla yazılmazlar. Bir edebiyat eseri, öncelikle edebiyatın gereklerini/ölçütlerini yerine getirmek durumundadır.” (Günay, 2014: 267-268). Bunları yerine getirirken eserin felsefi bazı düşüncelere sahip olması onun değerini arttırmaz. Aynı şekilde felsefi bir düşünceye sahip olmayan edebî bir eser de zayıftır denilemez (Günay, 2014: 267-268). Bizim kültürümüzde geçmişte de yakın dönemde de felsefi düşüncelere sahip edebî eserler yazılmıştır. Hilmi Ziya Ülken, “felsefe eserlerinin ruhu olan sistemlilik, açıklık; bilgi,

varlık ve değerlere ait bütün halinde bir açıklama olma” vasfından yoksun oldukları için özellikle geçmişteki eserlerin felsefi olarak değerlendirilemeyeceğini, fakat bunlara “hikemiyet” denilebileceğini (Ülken, 1951: 37) söylemektedir. Onun burada “hikemiyet” ile felsefenin farkını ortaya koyduğu açıktır: sistemli olma, açıklık, bilgi, varlık ve değerlere ait bütün halinde bir açıklama. Bunlara “metafizik”, “bilgi”, “ahlak”, “kanun”, “bir bilgi biçimi olarak mitoloji” ve “tartışma” kavramlarının işlenmesi de eklenebilir (Sağlık, 2015: 382). Bunlar aynı zamanda felsefenin de gerekleridir. Ancak gerekler bunlarla da sınırlı değildir. Kenan Gürsoy’un “fikri inşa gerekleri” dediği “felsefi sayılabilecek bir soru etrafında vücut bulma”, “sistemli olma (tutarlı önermelerden oluşma ve varlık kavramı etrafında merkezleşme)”, “felsefe tarihi çerçevesinde, belli bir problematik devamlılık içerisinde oturtabilme” ve “evrensel yönelmiş olma” gerekleri de felsefi bir metinde aranılan diğer özelliklerdir (Gürsoy, 2014: 41).

Edebiyattaki durum da bundan farklı değildir. Rene Wellek, Rodolf Unger’den faydalanarak “şairlerin aynı zamanda felsefenin de alanına giren bazı soruları sistemli olmayan bir tarzda cevapladıklarını, fakat bu şiirsel cevaplama tarzının farklı devir ve durumlarda farklılık gösterdiğini” söyledikten sonra bu problemleri “kader, din, tabiat, insan, toplum, aile ve devlet” olarak sıralamaktadır (Wellek & Varren, 1993: 94). Ancak Wellek, edebiyat araştırmacısının “felsefe tarihi ve nihai medeniyet bütünleşmesi gibi geniş çaplı problemler üzerine fikir yürütmek yerine dikkatini henüz çevrilmemiş, hatta yeterince tartışılmamış bir probleme” çevirmesi gerektiğini dile getirmekte ve bu problemin de “fikirlere edebiyata gerçekte nasıl girdikleri sorusu” olduğunu söylemektedir (Wellek & Varren, 1993: 101). Ona göre “fikirlere edebî eserde sadece bir hammadde, bir bilgi olarak bulunduğu sürece” problem yoktur ancak bu fikirler eğer “kurucu, yapıcı” unsurlara dönüşürlerse asıl problem orada başlamaktadır. Wellek bu şekilde yazılmış eserler bulunduğunu söyledikten ve örnekler verdikten sonra bu eserlerin “felsefi önem ve değerinden dolayı mı üstün sanat eserleri” olduğu sorusunu yöneltmekte ve “tıpkı psikoloji veya sosyal hakikatin kendi başına bir sanat değeri olmadığını savunmamız gibi, felsefi hakikatin de kendi başına bir sanat değeri olmadığı” sonucuna varmaktadır (Wellek & Varren, 1993: 102). Wellek şöyle devam etmektedir: “Teorik felsefe bilgisi sanatçıya daha derin bir nüfuz sağlayabilir, görüş alanını genişletebilir. Fakat bu bilginin mutlaka olması gerekmez. Fazla ideoloji sanat eseri içinde eritilmediği sürece sanatçıya ayak bağı olacaktır.” (Wellek & Varren, 1993: 102). Buna rağmen “fikirlere kor haline geldiği, kişilerin ve sahnelerin fikirleri temsil etmekle kalmayıp onlara gerçekten bir vücut verdiği, cisimleştirdiği, felsefe-sanat özdeşliğinin meydana gelir gibi olduğu” edebî metinler de yazılabilir; bu metinlerde “imaj kavrama, kavram da imaja” dönüşebilir “fakat bunları esere felsefi açıdan bakmaya eğilimli eleştiricilerin kabul ettiği gibi sanatın kesinlikle doruğa çıktığı örnekler olarak mı görmek gerekir?” (Wellek & Varren, 1993: 102). Bu, cevabı içerisinde olan retorik bir sorudur. Düşünceyi anlatmakta başarılı bile olsa “felsefi şiir ancak bir şiir çeşididir ve şiirin bir vahiy, özünde mistik bir şey olduğu tarzında bir görüşü benimsemedikçe, bu çeşit şiirler [sadece felsefi düşünceyi anlattıkları için] edebiyatta kesinlikle merkezî bir yer alamaz” (Wellek & Varren, 1993: 102). Başka bir deyişle felsefi düşünceyi konu alan şiirler öteki şiirler gibidirler ve “fikrî malzeme değerine göre değil, bütünleşme ve sanatkârane yoğunlukta ulaştığı dereceye göre yargılanmalıdırlar.” (Wellek & Varren, 1993: 102).

Bu değerlendirmelerden anlaşıldığı gibi ne edebiyat felsefenin, ne de felsefe edebiyatın yerine geçebilir. İki alanın zaman zaman yakınlaşması birbirlerinin yerine

geçecekleri anlamına gelmemektedir. Çünkü her iki alanın amacı da, varlık sebebi de, işlevi de birbirinden farklıdır. Önemli olan bunları ne kadar sağlayıp sağlayamadıklarıdır.

Edebiyat ve Varoluşçuluk

Varoluşçuluk, insanı anlama konusunda önceki felsefi anlayışlara bir karşı duruş olarak ortaya çıkmıştır. O, insana öncekilerden farklı bir bakış açısı getirmiştir. Varoluşçulukla birlikte insan, nesne olmaktan kurtulmuş, kavram olmaktan çıkmış, mantık silsilesinin bir ürünü olmadığını göstermiş; birçok belirsizliği bünyesinde barındıran geleceğe doğru yaşamaya devam eden ve yaşadığı süre içerisinde endişe, korku ve kaygılarıyla, olanaklarıyla, seçimleriyle varoluşunu tamamlamaya çalışan özgür bir varlığa dönüşmüştür. “İnsan, akli, duyguları, maddi ve manevi yönüyle bir bütündür. O, farklı öğelerin oluşturduğu kompleks bir varlıktır. Pek çok unsur, üstelik birbiriyle zıtlaşan unsurlar, onun varlığında bir araya gelir ve insan denilen bütünü oluştururlar.” (Taşdelen, 2015: 435). İnsan, birbirine zıt, birbiriyle çelişen birçok öğeden oluşmuş bir sentezdir ve bu sentezin bütün öğeleri tam ve yerinde olduğu takdirde ancak insan, insan olabilir (Kierkegaard, 2004: 38, 156, 231). Başka bir deyişle insan, akıl ya da duygu gibi, sadece tek öğeden oluşan bir varlık olmadığı için onu sadece bir öğeyle anlamaya ve anlatmaya çalışmak yeterli değildir. “Eğer insan tek bir unsurdan oluşmuş olsaydı, onun varoluş dünyası bu kadar farklı renkleri, farklı sesleri ihtiva etmezdi. İnsanın çok boyutlu bir varlık oluşu, hayatı farklı açılardan anlamayı ve anlamlandırmayı gerekli kılmıştır. İşte bu yaklaşımlardan ikisi felsefe ve edebiyattır.” (Taşdelen, 2015: 435). Varoluşçuluğun insana bu bakışı onunla, yine insanı anlatan edebiyat arasında bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. Bu yakınlaşma birbirinin yerine geçme, birbirine indirgeme değil, birbirinden istifade etme şeklinde gerçekleşmiştir. Edebiyatta kullanılan yöntem, kavram ve kuramların en çok felsefeyle bağlantısı vardır (Akay, 2017: 309). Varoluşçulukla birlikte bunun tersi de görülmeye başlanmıştır. Varoluşçu filozoflar, görüşlerini açıklamak, örneklendirmek ya da pratiğe dökmek için edebiyata müracaat etmeye başlamışlardır. Søren Kierkegaard, Karl Jaspers, Martin Heidegger, Gabriel Marcel, Jean-Paul Sartre ve Albert Camus bunlar arasında sayılabilir. Bunun öncelikli nedeni felsefi dilin insanı ve insanlık durumları anlatmada çektiği güçluktur. Hâlbuki “edebiyat somut, öznel ve kişisel tecrübeleriyle somut bireyi, bireysel bir varlık olarak insanı en iyi şekilde tasvir edebilmektedir.” (Çüçen, 2015: 39). “Felsefe doğası gereği soyut olanla uğraşır. Edebiyat ise soyutu somutlaştırma gibi bir işleve sahiptir.” (Aytaç, 2011: 9). Bu yüzden felsefenin soyut kavramlarıyla ifade edilmesi güç olan bazı insanlık durumları veya insanın yaşantısı, edebî dilin imgesel anlatımı sayesinde somutluk kazanabilir. “Bu bakımdan, edebiyat salt estetik bir zevk olmanın ötesinde aynı zamanda belirli türden felsefi düşünceleri ifade edebilen bir etkinlik alanıdır.” (Çüçen, 2015: 39). Başka bir deyişle edebiyat, “felsefi görüşleri ete kemiğe bürüyerek onlara âdeta ‘can verir’, ruh katar.” (Aytaç, 2011: 10).

Başka bir neden varoluşçuluğun, “bireysel insan varoluşu çerçevesinde ele aldığı (...) kaygı, sıkıntı, bulantı, saçma, özgürlük, günah, ölüm, umutsuzluk, bireysellik” gibi konuların, “felsefi analize ve kavramsal çözümlenmeye gelebilecek konular gibi görünmüyor” olmasıdır (Gündoğan, 2014: 70). “Felsefenin dili kavramlardır. Ama hiçbir kavramın bireyin seçimlerini, kaygılarını, özgürlüğünü belirlemesi ve ifade etmesi mümkün görünmüyor. Çünkü bireysel insan varoluşu, aklın ürettiği kavramı aşılıyor.” (Gündoğan, 2014: 70). Kierkegaard’un da dikkati çektiği asıl nokta, varoluşun hiçbir sistem içerisinde tek başına açıklanmaya uygun olmamasıdır. İnsan varoluşunu doğası

gereği “biricik, özgün, paradoksal ve iletilmez” özellikleriyle ele alan Kierkegaard, bu özelliklerden dolayı “sadece felsefeden değil aynı zamanda insanın düşünen bir varlık olmasının ötesinde hisseden, tecrübe eden ve inanan bir varlık olarak kendisini yansıttığı edebiyat, mitoloji ve teoloji gibi alanlardan da faydalanmıştır.” (Akış, 2014: 289-290). Kierkegaard, “geleneksel felsefenin ifade biçiminin varoluşu karşılımda yetersiz” kaldığını, karşılamak istediğinde ise “varoluşun doğasını bozacağını ve artık varoluş olmayan bir şeyi (sözelimi varoluş düşüncesini) ifade edeceğini” düşündüğü için “varoluşun ele alınış biçiminin geleneksel felsefenin anlatım biçiminden farklı olması gerektiğini” dile getirmiş ve “varoluş alanlarını temsil edebilecek örnek tiplerden yararlanarak eserlerinde öyküleyici ve betimleyici bir söylem tarzı benimsemiştir.” (Taşdelen, 2013: 25-26).

Felsefenin, hayat ile bağlantıya geçtiği yerde edebiyat devreye girer ve “filozofa, olanı olduğu gibi ve canlı bir dil ile anlatma imkânı sunar (...) çünkü hayat akılı aşar ve felsefenin dili olan sadece logos ile akılı aşan hayatın ifadesi güç olur.” (Gündoğan, 2015:104). Hayatın akılı aşması, insanla ilgili birçok durumun akıl yoluyla açıklanabilir, ispatlanabilir, gösterilebilir olmadığı anlamına gelmektedir. “Bir şey hakkında söz” anlamına gelen logos, ne hakkında ise onu görünür kılar ve mantıklı, tutarlı bir zemine oturtur. Hâlbuki bu insanlık durumları için her zaman geçerli olamamaktadır. İşte bu noktada yine edebiyat dili devreye girmektedir. Derrida’nın “edebiyat uzamı, yalnızca bir kurumsallaşmış *kurgunun* değil, ayrıca ilkece insanın her şeyi söylemesine olanak tanıyan bir *kurgusal kurumun* alanıdır (...) her şeyi söylemek, ayrıca yasaklardan kurtulmaktır da [franchir]” (Derrida, 2010: 38) tespitinden alıntı yapan Gündoğan, edebiyatın kanıtlamadan, “diskursif akıl yürütmeye” başvurmadan konuşabildiğini söylemekte, “insan hayatı, varoluşu, hayatın anlamı ve özellikle bireysel yaşantılarda dile getirilmek istenen ve felsefenin de içinde bulunan pek çok insanî sorun[un]”, temellendirme, gerekçelendirme, sonuca gitme gibi zorunluluklara sahip olan felsefenin diliyle anlatılamayacağını, “edebiyatın betimleyici, zengin ve canlı diline ihtiyaç duyul[duğunu]” ifade etmektedir (Gündoğan, 2015: 98). Dolayısıyla “felsefenin kuru ve soğuk dilindense edebiyatın canlı, çok yönlü, varlık alanımızı her alanıyla sonsuz biçimleriyle açabilecek, duyguları alabildiğince geniş soluklu anlatabileceğiniz edebî metinlere yani edebiyata kaçış zorunlu” gözükmektedir (Sarı, 2015: 75).

Görüldüğü gibi burada dikkat çekilen nokta insanî durumları açıklarken felsefenin edebiyatın diline duyduğu ihtiyaçtır. Yoksa edebiyatın mutlaka bir felsefi düşünceyi anlatması ya da felsefenin edebiyata dönüşmesi değildir. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi edebiyattan beklenen öncelikle kendi gereklerine göre hareket etmesidir. Bu gerekleri yerine getirirken felsefi düşünceyi de işleyebilir. Bu durum onun değerini azaltmayacağı gibi, felsefi düşüncenin olmadığı edebî eserler de zayıftır denilemez. Felsefe için de aynı durum geçerlidir. Edebî bir eser yazmayan ya da edebî eserlerden alıntı yapmayan filozoflar yetersizdir demek doğru değildir. Dikkat edilmesi gereken husus iki alanın ihtiyaç ölçüsünde birbirinden istifade etmesidir. İşte insanî durumları açıklarken bir ihtiyaç fark eden varoluşçu filozoflar âdeta kendi düşüncelerini pratiğe dökmek için edebî dili kullanma yoluna gitmişler; Sartre ve Camus gibi düşünürler doğrudan edebî eserler kaleme almışlar, Kierkegaard, Heidegger gibi düşünürler ise edebî eserlerden alıntılar yaparak bunlardan istifade etmişlerdir.

Edebiyat ve Felsefenin Benzer ve Farklı Yönleri

Yukarıdaki bilgiler edebiyat ve felsefe arasında bazı benzer ve farklı yönlerin bulunduğunu da göstermektedir. Bunları maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

Farklı Yönler:

a) Bir önceki başlıkta verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere edebiyat ve felsefe arasındaki ilk fark işlevdedir. İki alanın işlevleri birbirinden farklıdır ve onlardan beklenen, öncelikle kendi işlevlerine göre hareket etmeleridir.

b) Felsefede edebiyata göre daha öncelikli olan bilgidir. Felsefe bilgi esaslıdır. Birçok edebî metinden çıkarılabilecek bilgiler bulunmakla ve biçim-içerik meselesi üzerindeki tartışmalar devam etmekle birlikte, edebiyatın öncelikli amacı bilgi vermek değildir (Gündoğan, 2015: 90).

c) Bilgi, devamında anlamı, anlam da devamında açıklığı getirdiğine göre başka bir farklılık olarak bu bağlamda açık anlamın edebiyattan çok felsefeye uyduğu da söylenebilir (Soykan, 2015: 318).

ç) Edebî eserde bir fikir varsa bu, üslup ve estetik zevk kaygısı göz önünde bulundurularak dile getirilir. Onda düşünce, felsefî dünya algısı yahut ideoloji ham bir malzeme olmaktan çıkarılarak edebî söyleme dönüştürülür. Ancak felsefede estetik zevk ve üslup edebiyattaki kadar önemli değildir. “Onda önemli olan açık, anlaşılır bir biçimde mantıksal çözümleme, temellendirir.” (Gündoğan, 2015: 98-109) Temellendirme, gerekçelendirme, sonuca gitme felsefede bir zorunluluk olduğu hâlde “edebiyat, sadece çağrışımlarla, betimlemelerle ve dili estetik açıdan zevke hitap edecek biçimde kullanmakla yetinebilir.” (Gündoğan, 2015: 98).

d) Edebiyat ve felsefe arasındaki bir diğer fark da söylem, değerlendirme ve uygulamada düğümlenmektedir (Başer, 2015: 256). Edebî söylem hayal gücüne dayanır ve kurgusaldır; felsefî söylem ise akla dayanır ve düşünseldir. “Her ikisinde de bir söylem veya söyleme biçimi var. Her ikisi de söz söylüyor ama söyleme biçimleri yöntem olarak farklı.” (Gündoğan, 2015: 97) Hayat söz konusu olduğunda edebiyat felsefeye göre daha avantajlı gözükmektedir. Bu avantaj söylem farkından kaynaklanmaktadır. Edebiyat, her şeyi rahatlıkla söyleyebileceği gibi bir serbestliğe sahipken felsefedeki anlattığı her şeyi akla dayandırma ve kanıtlama zorunluluğu ona belli sınırlar içerisinde söz söyleme imkânı vermektedir (Gündoğan, 2015: 96).

e) İki alan arasındaki bir diğer fark da dili kullanma biçimlerindedir. Felsefî dilin ortaya çıkabilmesi için edebî dilin belirli bir mesafe almış ve belirli bir yeterlik kazanmış olması gerekir ancak her iki alanın kullandığı dil birbirinden farklıdır. Ortak ifade araçları sözcükler olmasına rağmen edebiyat ve felsefenin konuştuğu dil aynı değildir. Felsefî dil daha evrensel, edebî dil ise daha öznel. “Çünkü felsefî bir eser hep zaman ve mekân, yazarının kişiliğini aşan ve en önemlisi evrenselleştirilebilen bir üründür. Oysa edebî olanda genelde yazarın kişiliğinin yansıdığı ve bir tekten ya da tekil örnekten hareketle, belli bir zaman ve mekân çerçevesinde yazılmış bir eserle karşılaşılır.” (Taşdelen, 2015: 41, 436)

f) Dil bağlamında diğer bir fark da edebiyatın dilinin gündelik, felsefenin ise kavramsal yapısı oluşmuş bir dil olmasıdır. “Edebiyatın dili, yaşayan dildir, hayatın içindeki dildir, hayatı konuşan dildir”; edebiyatçı “sözcükleri tanımlamaz”, “onların anlam ve gerçeklik değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmaz”, ne olduğunu irdelemeye çalışmaz (Taşdelen,

2013: 12, 317). Diğer bir deyişle edebiyatçı sözcükleri kavrama dönüştürmek için uğraşmaz. Felsefe ise dili kavramsallaştırır; sözcükleri tanımlayarak varoluş bağlamından çıkarır; âdeta bir dil işçiliği yapan filozof, sözcüklere yeni anlamlar yükler, böylece onları kavramlaştırarak diğerlerinden ayırır (Taşdelen, 2013: 12).

g) Edebiyat, özelde de şiir imgelerle, felsefe ise kavramlarla düşünür. “Felsefe ya da filozof realiteyi düşüncede kavramsal olarak tesis eden ve dolayısıyla sürekli yeni kavramlar üretendir.” (Taşdelen, 2015: 39-43). O, varlığı bir bütün olarak ele alır. Edebiyatçı, özellikle şair ise felsefenin kavramları kullanmasına karşılık imgeleri kullanır. O da filozof gibi gerçeklerden beslense de ürettiği kavram değil, imgedir. “Bu yüzden felsefenin sabitleyici, belirleyici tarzına karşın, şiir bizim hayalden hayale koşmamızı sağlar.” (Soykan, 2015: 322) “Kavram, gerçeklikten daha fazla bir şeydir. Kavramın gerçeklikte karşılığı bulunmaz. Felsefenin de en zor tarafı budur.” (Duralı, 2016: 62).

ğ) Felsefenin kavramlarla düşünmesi onu soyutlaştırır. “Felsefe doğası gereği soyut olanla uğraşır. Edebiyat ise soyutu somutlaştırma gibi bir işleve sahiptir.” (Aytaç, 2011: 9). Dolayısıyla filozof ile edebiyatçının hayal gücü birbirinden farklıdır. “Filozofun hayal gücü matematikçininki gibi soyuttur” o, metnini gerçeklikte var olanların resimleriyle değil, “onlardan soyutlanmış biçimlerle” kurar (Duralı, 2016: 62). “Edebiyat/şiir dili, duyuları imgeleştirir yani somutlar.” (Gariper, 2017: 109). Edebiyat, “soyutlamaya gitmeden varoluşu betimlemesiyle felsefeden ayrılır (...) felsefe ise soyutlamalar yoluyla kurama giden yolda kavramsal bir yapı kurarken, tutarlılık ve bütünlük fikrini elden bırakmaz” (Taşdelen, 2013: 11).

h) Bu tutarlılık ve bütünlük başka bir farkı daha ortaya çıkarmaktadır. O da felsefenin varlığı bir bütün olarak ele almasına karşılık edebiyatın parçalayarak ele almasıdır. Buna “fragmenter”² yapı da denilebilir. Edebî metinde de felsefi düşünce ya da ideoloji olabilir. Bunlar insanın doğasında olduğu için, “kurucu” bir özellik göstermedikleri müddetçe edebiyatçının onlardan kaçmasına gerek yoktur. Ancak bunlar genellikle “fragmik/parçalı” yapıdadırlar (Gariper, 2017: 109). Bu durum şöyle de açıklanabilir: Felsefe, özellikle varoluşçuluktan önceki felsefe, özele değil, genele bakar, genelleştirmeyi uygulama alanı olarak seçer. “Felsefe, konusunu genelleştirir, soyutlar ve kavramsallaştırır. Filanca kişiden insana, insandan insanlığa doğru uzanan bir çizgide, felsefe ve edebiyat arasındaki fark ortaya çıkar.” (Taşdelen, 2013: 11). Edebiyatta ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Edebiyat genelden tekile doğru gider, tekil olanı ön plana çıkarır.

ı) Edebiyat ve felsefenin konuları aynı olabilir ancak yaklaşımları birbirinden farklıdır. Gariper, bunu şu şekilde formüle etmiştir: “felsefe – akıl yürütme – nesnel; bilim – deney/ölçü – nesnel; edebiyat - izlenim/sezgi/algı – öznel” (Gariper, 2017: 109). Görüldüğü gibi felsefede, edebiyattan farklı olarak nesnel bir yaklaşım söz konusudur. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi bu insanla ilgili olan durumlarda varoluşçulukla birlikte değişecektir.

i) Felsefi eser zaman ve mekânın üstünde, yazarın kişiliğinin dışındadır. Başka bir deyişle evrensel bir alandır. Edebî eser ise belli bir zaman ve mekânda ve yazarın kişiliğinin yansıdığı bir alanda ortaya çıkar (Taşdelen, 2015: 41).

² Bu kavramlaştırma Hilmi Yavuz’a aittir: Yavuz, H. (1997). *Felsefe Yazıları*. İstanbul: Boyut Kitapları, s. 101-107.

j) “Felsefe bize çelişkilerden arınmış, yaşamın gürültü patırtısından uzak bir sistem, edebiyat ise acısıyla tatlısıyla, sevinci ve ıstırabıyla varoluş evreninin kendisini sunar.” (Taşdelen, 2013: 11) Ancak bu, edebiyatçının varoluşsal problemleri araştırdığı şeklinde anlaşılmalıdır. O, varoluşsal problemleri araştırmaz, fakat bu problemlere ait bilgiyi yaşantı içerisinde sunmaya çalışır (Şen, 2010: 166).

k) Edebiyat ve felsefe arasındaki son fark ise felsefenin bir takım yargılara, önermelere ve hükümlere ulaşmaya çalışmasıdır. Edebiyatın böyle bir çabası yoktur. Eğer böyle bir çabaya girişecek olursa bu onu edebiyat olmaktan çıkarır, felsefi, siyasî ya da ideolojik mesajların taşıyıcısı konumuna getirir. “Sanatın güzelliği, hakikat arayışından kaynaklanmaz, ifade gücünden, kurgu biçiminden kaynaklanır. Sanatı sanat yapan şey, bir hakikat arayışı içinde olması değil (...) ele aldığı konunun ruhuna uygun bir dil kullanmasıdır.” (Taşdelen, 2013: 11).

Burada sıralanan farklılıkların çoğu varoluşçu felsefeden sonra da devam etmekle birlikte bir kısmı geçerliliğini kaybetmiştir. Çünkü varoluşçuluğun insana bakışı öncekilerden farklıdır. Öncekilerin insanı genelleştirmesi, kavramsallaştırması veya nesnelleştirmesi varoluşçulukla birlikte hükmünü yitirmiş, bu da öncelikli konuları insan olan edebiyat ve felsefe arasındaki bazı farklılıkları ortak özelliklere dönüştürmüştür.

Benzer Yönler:

İki farklı alan olmalarına rağmen edebiyat ve felsefe arasında bazı ortak özellikler de vardır. Bilhassa varoluşçulukla birlikte daha da belirginleşen bu ortak özellikler ise şunlardır:

a) Her ne kadar kullanma biçimleri birbirlerinden farklı olsa da edebiyat ve felsefenin gayelerine ulaşmak için müracaat ettikleri vasıta dildir. İçeriği önemseyen felsefe, dili “sözü temellendirerek, akla vurarak bir sonuca götürmek için” açık ve net anlamıyla kullanırken “biçim-öz dengesine dikkat eden edebiyat ise sözü, estetik hazza vasıta kılıyor.” (Karataş, 2015: 15). “Diğer bir deyişle, edebiyat sözü kurgulayarak, dili estetik bir katmana yükselterek anlatıma malzeme yapıyor. Kelimelerin bütün çağrışımları devreye sokuluyor, yan anlamlara müracaat ediliyor.” (Karataş, 2015: 15). Heidegger iki alan arasındaki, özellikle felsefe ve şiir arasındaki ortaklık konusunda şunları söylemektedir: “Dil Varlığın evidir. Dilin meskeninde insan ikamet eder. Düşünenler ve şiir yazarlar bu meskenin koruyucularıdır. Onlar bunu söylemleriyle dile getirdikleri ve dilde sakladıkları için, düşünenler ve şiir yazarların koruması Varlığın Açılımının yerine getirilmesidir.” (Heidegger, 2013: 5). Fakat burada edebiyatın bir önceliği vardır. “Felsefe, edebiyattan devraldığı serveti, hazineyi alıp başka bir işlemde geçirir. Yani edebiyattan aldığı suyu arıtarak kullanır.” (Duralı, 2016: 63). Daha önce felsefi dilin ortaya çıkabilmesi için edebî dilin belirli bir mesafe almış olması ve varlığı, varoluşu ifade etmede belirli bir yeterlilik kazanmış olması gerektiğinden bahsetmiştik. Bu açıdan edebiyatın gerçekten bir önceliği olabilir. Ancak asıl öncelik, edebiyatın sürekli dili işlemesi, zenginleştirilmesi, kelimelerin anlam çerçevesini genişletmesidir. Edebiyat ya da edebî dil, “mevcut günlük dil kalıplarını ve iletişim kodlarını değiştiren” bir özelliğe sahiptir; hele biricik duyguları aktarmak söz konusu olduğunda “günlük dilin alışılmış kalıpları bu duyguları yaşasın yaşamasın anlatmada yeterli olamaz.” (Poyraz, 2015: 162). “Böylece yeni anlatım kalıplarına, yeni biçimlere ihtiyaç hâsıl olur. Bu ihtiyacı da sanatçı gideriyor ve böylece edebî söylem kendi varoluşunu kendine has bir tarzda ve diğer disiplinlerden konumuz özelinde felsefeden ayırıp bir sınır çiziyor.” (Poyraz, 2015: 162). Felsefede de kendi bünyesi içerisinde benzer bir durum söz konusudur. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi filozof da kullandığı sözcükleri tanımlayıp, onlara o ana kadar kullanılmamış yeni

anlamlar yükleyebilir, sözcükleri kavramlaştırabilir. Onun da yaptığı bu anlamda dili işlemektir. Ancak bu, edebiyatta daha aktif ve yoğun bir şekilde gerçekleşir. Bu yüzden felsefe, edebiyattan âdeta bir servet alıp başka bir işlemde geçirerek kullanmaktadır, denilmektedir.

b) Edebiyat ve felsefe arasındaki bir başka ortak özellik ise konu olarak insanı seçmiş olmalarıdır. Edebiyat ve felsefeyi birleştiren ortak nokta her şeyden önce “insan yaşamını çözümlenme ve etkileme çabası içinde olmaları” ve “dünyayı ve yaşamı anlamak, insanı ve eylemlerini değerlendirmek” amacını gütmeleridir (Büyükdüvenci, 2015: 27). Her iki disiplin de “hayatın anlamını, insanın bu dünyadaki yerini, insanın niçin yaratıldığını, varlığını, varoluşunu, varlığın bir anlam taşıyıp taşımadığını, sadece dünyevi sorunları, yani insanı ilgilendiren sorunları değil, metafiziği ve metafizik sorunları da” kurcalamakta ve insanın anlam arayışına cevap vermeye çalışmaktadırlar (Sarı, 2016: 77). Bu durum sanat eserini tümünden felsefeden ayırmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Çünkü sanat eserinin temellendiği sorun alanı bazen felsefî bir açılıma sahip olabilir ya da sanat yapıtında ortaya çıkan duyarlık ve sezgi, felsefî bir içerikle karşımıza çıkabilir. Bunun nedeni edebiyat ve felsefenin ortak sorun alanlarının insanın varoluşu olmasıdır. Edebiyat, birçok insanın kendine hisse çıkarabileceği, kendini dâhil edebileceği, sanatın her adımında kendini içinde bulduğu bir “insanlık durumu” söz konusudur. Sanat eseri her ne kadar belli tipleri, kişileri, olayları anlatsa da diğer insanlara da bazı mesajlar verir. Onu okurken bizde uyandırdığı duygular, ondaki “insanlık durumu” denilen şeyin bir bizi de ilgilendirdiğindedir. Diğer bir deyişle “sanat eseri varoluşa tutulmuş bir ayna gibidir (...) sanat eserinin doğası, insana insanı anlatacak, insana kendinden bahsedecek bir yapıdadır” (Taşdelen, 2013: 33-35). “Zira edebiyat ve sanat bize kendi hakkımızda, insan dünyası hakkında bilgiler sunar. Nesnel dünyanın bilgisi değildir bu bilgi, doğrudan doğruya varoluşun bilgisidir.” (Taşdelen, 2013: 38). Ancak edebiyat bunu nasıl gerçekleştirir? Nermi Uygur bu soruya “deneylemek” cevabını vermektedir. “Nedense unutulmuş, ya da önemli değilmiş gibi geçirilen bir katkı sağlar edebiyat insan varoluşuna: insana özgü bir duygu dünyasının kurulup gelişmesinde büyük payı vardır edebiyat ürünlerinin.” (Uygur, 1985: 158) Ona göre “yazarlar olmasaydı birçok duyguları deneylemeyecek, onları tanımayacak, bilmeyecektik” çünkü edebiyat insana bir “duygu eğitimi” sağlar, “insanın tüm duygu yönünü açar, açıklar, belli eder bildirir (...) insanı kendine öğretir” (Uygur, 1985: 160-162). Roman dikkate alınacak olursa “insanın ötekine, başkalarının hayatına dair duyduğu merak, onun varoluş yükü, varlığının her katmanının romana nakşedilmesi, varlığının romanda anlam bulması, başka okurlara da varlık alanı sunması, yaşamı çoğaltması ve alternatif varoluşlar sunması insanlık durumu bakımından garip açılımlar sunar bizlere” (Sarı, 2016: 77). Taşdelen buna “bilinç düzeyinde hayatı yeniden kurmak” demektedir. Ona göre insan, edebiyatçıların eserlerinde hayatı yeniden keşfeder. “İnsan bu vasıta ile kendi dünyasına yaklaşır, onun hallerini anlar, hisseder. Bu dünyaya ortak olur, paylaşır. Kendi dünyasına ait, hemcinslerine ait bilgiyi elde ederek onları anlar ve bundan haz duyar. Kendini ve başkalarını anlama imkânına kavuşur.” (Taşdelen, 2013: 38-39) İyi bir Dostoyevski okuru olduğu bilinen Nietzsche’nin, onu “insan gerçekliğini derinliğine anlayan en büyük ruh bilimcilerin başında” sayması ve “insan ruhuna dair ciddi bir şeyler öğrendiysem, Dostoyevski’den öğrendim” anlamındaki bir sözünün ortalarda dolaşması (Büyükdüvenci, 2015: 28) ya da Camus’un “Yazmak iki kez yaşamaktır.” sözüyle hem hayatın içinde yaşamak, hem yazarken yaşamak, hem de yazılan metni okuyan kişilerin de o hayata katılmalarına işaret etmesi (Taşdelen, 2013: 44) bu açıdan önemlidir.

c) Edebiyat ve felsefe arasında anlatım tekniği, uygulama alanı ve yöntem olarak da bazı ortak özellikler vardır.

1) Bunlardan birincisi tiptir. Tip, edebiyatta da felsefede de karşımıza çıkan ortak bir terimdir. Edebiyatıta “kendine has sosyal, kültürel, psikolojik ve davranış nitelikleriyle değil, mensubu bulunduğu grup veya sınıfın temsilcisi durumundaki insan” olarak tanımlanan tip, edebî eserde toplumun büyük bir kesimini yansıtmaya görevini üstlenmektedir (Çetişli, 2008: 85). Tip, bu görevi ne ölçüde yerine getirebilirse edebî eser de o ölçüde güçlü kabul edilmektedir. Tip, hayatla, hayat da tiplerle bir anlama kavuşmaktadır. İçimizde yaşayan tipler eserlerdeki tiplere, eserlerdeki tipler de yaşayan tiplere ışık tutar. Kurgusal tipler bazen yazarın bile önüne geçebilir, yazardan daha çok hatırlanabilir. Bunun nedeni yazarın oluşturduğu tipin zengin bir çağrışım gücüne sahip olmasıdır. Tip felsefede de vardır ancak felsefedeki tipler kavramsaldırlar ve belli bir düşüncenin, anlayışın, tutumun örneklediği evrensel özellikler gösterirler. Edebiyatıta da kavramsal sayılabilecek, bütün insanlığa hitap eden, bütün insanlığın ortak özelliklerini gösteren tipler ortaya çıkmış ve bunlar sayesinde varoluşçu felsefenin de inceleme alanına dâhil ettiği çeşitli duygu, tutum, tutku ve davranışlar âdeta ete kemiğe bürünmüş, başka bir deyişle kavramlar tiplerde çözülmüştür. İşte bunlar felsefecilerin de uğraş alanı olmuştur (Taşdelen, 2013: 74-78). Tiplerdeki bu varoluşsal özelliklere dikkati çekenler ise varoluşçu filozoflardır. Kısacası asırlardır edebiyatçıların ortaya koydukları ölümsüz tipler felsefecilerin de tartıştığı konular arasında olmuştur.

2) Edebiyat ve felsefe arasındaki ortak olan anlatım tekniklerinden birisi metafordur. Metafor, kısaca sözcükler arasında anlam aktarımı olarak tarif edilebilir. Nitekim bu konuda ilk defa görüş bildiren Aristoteles, metaforu “bir sözcüğe anlamının dışında başka bir anlam verilmesi” olarak tanımlamıştır (Aristoteles, 1999: 59). Metafor, Grekçe öte anlamıyla karşılanabilecek “meta” kelimesi ile “taşımak”, “aktarmak”, “götürmek” gibi anlamlara gelen “phoros” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan “metapherein” sözcüğüne dayandığı ve bunun da gerçek anlamının dışında başka bir anlam ile kullanılması manasına geldiği bilinmektedir (Daşcıoğlu, 2015: 169). Buna yerine geçme de denilebilir. Ancak metafor, sadece aktarmaktan ya da yerine geçmekten ibaret değildir. Metaforu, dilin anlam alanını genişleten imkânlardan birisi olarak değerlendiren Yılmaz Daşcıoğlu, metafor konusunda üç temel kuramdan bahsedebileceğini söylemektedir ki yukarıdaki tanımlama bunlardan sadece birincisidir. Ona göre birincisinde “esaslı nokta, arka planda statik bir anlamın değişmeden duruyor olmasıdır”; bu yüzden yerine geçme kuramı “yeni bir bilgi sağlamaktan ziyade, aynı şeyi başka şekilde söylemek özelliği taşır.” (Daşcıoğlu, 2015, 167-172). İkincisi, “metaforik ifadenin düz bir ifadeyle aktarılabilirliği” görüşünü içeren karşılaştırma kuramı, üçüncüsü ise dile değil de düşünceye ilişkin bir olgu olan etkileşim kuramıdır (Daşcıoğlu, 2015, 172). Diğerlerinden farklı bir şekilde ortaya çıkan bu üçüncü kurama göre “metaforların ifade ettikleri düşünceler statik değildirler, aynı düşünce bir başka metaforla ifade edilemez (...) etkileşim metafor ile ait olduğu bağlam arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanır.” (Daşcıoğlu, 2015, 172). Bu açıdan bakılınca metaforda aktarma, kıyaslama, bilinmeyi bilinenle, bilineni bilinmeyenle, uzak olanı yakındakiyle, yakın olanı uzaktakiyle açıklama; bir şeyi doğrudan kendisine giderek değil de kendisine benzer, yakın ya da uzak olanla açıklama söz konusudur. Ancak metaforun anlamındaki “genişlik ve bulanıklık, her zaman okuyucunun yorumuna, deneyimine, algılamaya biçimine ve empati gücüne ihtiyaç duyar” hatta bu açıdan bazen okuyucu yazarın bile önüne geçebilir (Taşdelen, 2013: 79-80).

Metafor, felsefede de karşımıza çıkabilir. Filozoflar bazen “doğrudan doğruya hakkında konuşamadıkları ya da konuşmakta güçlük çektikleri karmaşık konuları” anlatımı kolaylaştıran ve konunun daha kolay anlaşılmasını sağlayan bir unsur olduğu için metafor yoluyla ifade etmeyi tercih etmişlerdir (Taşdelen, 2013: 80). Taşdelen’e göre metafora müracaat etmeyen filozof yok gibidir. Dikkatli bir okuma neticesinde filozofların eserlerinde onlarca, belki yüzlerce metafor örneğiyle karşılaşmak mümkündür.³

3) İmge de edebiyat ve felsefe arasında ortak olan anlatım tekniklerinden birisidir. “İmge, sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dile aktarılışdır; bir betimleme değil, öznel bir yorumlama sayılabilir.” (Aksan, 1999: 32). İmgede önemli olan husus özgün olmasıdır. Özgün olma ona özel ve ferdî olma vasfı da kazandırmaktadır. Eğer bir imge, sürekli tekrar edilirse özgünlüğünü yitirir, imge olmaktan çıkar ve sembole dönüşür (Wellek & Varren, 1993: 162-163). Her bir sözcük imgeye dönüştürülebilir. Bir sözcüğü imge hâline getiren, kendilerine kazandırılan yeni anlamlar ve bu anlamlar üzerine kurulan kurgulamalardır (Taşdelen, 2013: 86). Dolayısıyla imgenin sahip olduğu anlam, sözcüğün kendi başına sahip olduğu anlamdan daha fazladır. Bu açıdan imge, felsefecilerin de anlatım tekniklerinden birisi olmuştur. İmge, yalnız sanatsal bir duruma değil, felsefi bir düşünceye de işaret edebilir. Çünkü filozoflar, her zaman düz bir anlatım yolunu tercih etmemişler, eserlerinde bazen imgesel ifadeler de yer vermişlerdir. (Taşdelen, 2013: 86-87). Ancak metaforda olduğu gibi burada da okuyucu faktörü oldukça önemlidir. İmgenin anlamı okuyucu sayesinde çok genişleyip yazarın kurguladığı dünyanın dışında yepyeni anlam ve çağırış alanlarına kavuşabilir.

4) İki disiplin arasında ortak olan uygulama alanı ise metafiziktir. Ancak edebiyat metafizik gerçeğe felsefe ise metafizik sorunla ilgilenir. Metafizik gerçek, bir edebî eserin olmazsa olmaz denilebilecek özelliklerinden birisidir. Hatta bu gerçeği kavramış olmak bir şair için şairlik ölçütlerinden birisi olarak bile değerlendirilebilir. Bunun nedeni eskimeyen ve daima yeni kalanın orada olmasıdır. “(...) Metafizik gerçeğin kalıcılığı onun içimizdeki tanrısal yanının sürekliliğinden dolayıdır, gerçek ölümsüzdür, onun için şiir de bu metafizik gerçeği eline geçirirse ölümsüz gerçeği eline geçirmiş olur (...).” (Umran, 2014: 11). Dört duyunun sağladığı malzemeyi işleyen bir şair “hoş güzeli” eline geçirmiş olur, ancak ne zaman ki “duyu alanından insanın aklının da ötesindeki bir benlik alanına”, “cismani alandan akıl alanına oradan da en yüksek bir alana” geçerse “tanrısal gücün farkına varır ve onunla köprü kurar”; işte bu eskimeyen ve daima yeni kalandır (Umran, 2014: 9).

Metafizik, geçmişten günümüze felsefenin de temel konusu olagelmıştır. Gerçi “metafiziğin kuramsal yönü, kesinlik taşıyan bir bilim olup olmadığı felsefe alanında tartışılmış[tır]” ancak metafizik “giderek felsefenin temel uğraş alanı” haline gelmiştir ayrıca “insanı bu kavramlar üzerinde düşünmeye sevk eden, metafiziği kesin bir bilim olarak temellendirme ihtiyacı değil, kendi varoluşuna bir zemin bulma ihtiyacı” olmuştur (Taşdelen, 2013: 92, 115). Gerek edebiyatta, gerekse felsefede metafizik konular şu başlıklar altında karşımıza çıkmaktadır: Tanrı’nın varlığı sorunu, ruhun ölümsüzlüğü sorunu, değerler sorunu ve hayatın anlamı sorunu. Edebiyat eserlerinde bir “duyarlılık” olarak karşımıza çıkan bu sorunlar, felsefi eserlerde “bir kavrayış, bir teori, kavramsal düzeyde bir bilgi” olarak kendini ortaya koymaktadır (Taşdelen, 2013: 114-115).

³ Burada bir ekleme olarak Hilmi Yavuz’un görüşünden de bahsedilebilir. Yavuz, metaforun, şiir ve felsefi söylemin birbirinden ayıramadığı eski dönemlerde edebiyat ve felsefenin ortak ifade aracı olmasına rağmen, söylemler birbirinden ayrıldıktan sonra artık şiire ait olduğunu dile getirmektedir Yavuz, H. (2008). *Edebiyat ve Saat Üzerine Yazılar*. İstanbul: YKY, s. 222.

5) İki disiplin arasında ortak olan son anlatım tekniği ise ironidir. İroni denilince akla gelmesi gereken ilk isim Sokrates'tir. Sokrates, düşüncelerini karşı tarafa anlatmak ve karşı taraftaki kişilerin aslında bir şey bilmediklerini göstermek için ironiyi kullanmıştır. Bunu savunmada geçen ve Tanrı'nın ifadesiyle kendisi için söylediği şu cümlede görmek mümkündür: "Ey İnsanlar! İçinizde en bilge kişi, Sokrates gibi, bilgeliğinin gerçekte bir hiç olduğunu bilendir." (Platon, 1989: 17). Ancak onda ironi sadece bir anlatım tekniği değil bir yöntem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sokrates, yukarıda yaptığımız alıntının devamında her yeri dolaşıp yerli ya da yabancı bilge gözüken bütün insanlarla konuşup aslında bilge olmadıklarını kendilerine göstermeye çalıştığını söylemektedir. Onun bunu yaparken kullandığı "akıl yürütme kurallarındaki yöntemi" biraz şaka, biraz alay, biraz da eleştiri içeren ironidir (Bircan, 2016: 81). Sokrates'ten sonra ironiyi, varoluş felsefesini ortaya koymak için bir anlatım tekniği ve yöntem olarak kullanan diğer filozof ise Kierkegaard'dur (Bircan, 2016: 91). Sokrates'in görüşlerinden de istifade eden Kierkegaard ayrıca aynı isimli kitabıyla ironiyi kavramlaştırmıştır. Ona göre, kişinin kendi varlığını ortaya koyabilmesi için ironiyi bilmesi, anlaması ve kullanması bir gerekliliktir (Kierkegaard, 2009: 363). Bu iki filozof dışında ironi felsefede aynen edebiyatta olduğu gibi genellikle bir anlatım tekniği olarak kullanılmıştır.

İroni, bir şeyi açık ve anlaşılır değil de üstü örtük söylemek demektir ve anlamın ortaya çıkarılmasında yine okuyucu faktörü önemlidir. Bu özelliğiyle ironi, hem kendisini kullananı hem de muhatabını sorumlu olmaktan kurtarır. Çünkü ironide söylenen sözün nasıl anlaşılacağı hep bir problem olarak ortada durmaktadır. Birisine "filanca çok adil bir kişidir" demek, somut anlamında bir hakaret içermediği için, bu sözle filanca kişinin adaletsiz davrandığı kastedilse bile bir yargılama konusu olamaz. Bu nedenle ironi sözü söyleyen kişiye âdeta bir dokunulmazlık zırhı giydirmiş olur. Bu özellikleri açısından ironi öncelikle edebiyata daha uygundur. Çünkü felsefede genel olarak doğrudan söyleme biçimi tercih edilmektedir. (Taşdelen, 2013: 200-204). Fakat kendi dönemindeki ya da kendinden önceki felsefi düşünceleri eleştirmek, onların eksik taraflarını daha etkili bir şekilde ortaya koymak, bazen de zayıf felsefi sitemlerin ciddiyetini kırmak için filozofların ironiden faydalandıkları da görülür. Bunun iki örneği "Atinalı Atsineği" lakabıyla anılan Sokrates, diğeri ise "Danimarkalı Atsineği" lakabıyla anılan Kierkegaard'dır (Taşdelen, 2013: 205-209). Sokrates, bilgili gözüken ama aslında bir şey bilmeyen ve bildiğini sandığı için de öğrenmeye açık olmayan insanlara bilgisizliklerini göstermek ve bir şeyler öğretmek için; Kierkegaard ise her şeyi akılla açıklamaya çalışan Hegel'in bazı şeyleri bilemeyeceğini göstermek için ironiye müracaat etmiştir. Nihayetinde özünde edebiyata daha uygun olan ironi, bazı filozoflar tarafında anlatım tekniği ve yöntemi olarak da görülmüştür.

ŞİİR VE ENDİŞE

Dikkat edilirse şimdiye kadar edebiyat ve felsefe arasındaki ilişki konusunda genel bir yaklaşım sergilendi, felsefi sistemler içerisinde sadece varoluşçuluk biraz daha belirginleştirilerek geleneksel felsefeye göre onun edebiyata daha fazla yaklaştığı söylendi, onunla edebiyat arasındaki ilişki üzerinde duruldu. Hâlbuki felsefedeki bu durumun bir benzeri edebiyat için de geçerlidir. Edebiyat da dönemlere ayrılabilceği gibi türlerden de oluşmaktadır. Burada edebiyattaki dönemler ile felsefe arasındaki ilişki üzerinde duracak değiliz. Çünkü bu, çalışmamızın sınırlarını ve amacını aşmaktadır. Ancak konumuz bağlamında şiir türü ile felsefe arasındaki ilişkiye değinmek gerekmektedir.

Edebiyattaki makale, eleştiri gibi bilimsel türler ile geleneksel felsefe arasında doğrudan bir yakınlık kurulabilir. Çünkü her ikisi de mantık bütünlüğü içerisinde hareket etme, çelişkiden uzak durma, nesnel olma gibi özellikler açısından benzerdirler. Ancak şiir, hikâye, roman gibi sanatsal türler ile geleneksel felsefe değil, varoluşçu felsefe arasındaki ilişki daha belirgindir. Bu başlık altında üzerinde durulan “şiir ve endişe” konusu öncelikle şiir ve felsefe arasındaki ilişkiyi gündeme getirmektedir.

Aslında şimdiye kadar bu ilişkiye kısmi olarak değinilmiştir. Edebiyatın felsefeyle ortaklıkları ya da farklılıkları tespit edilirken söylenen özelliklerin çoğu şiir için de geçerlidir. Hatta bu özelliklerin büyük bir kısmı şiir dikkate alınarak belirlenmiştir dersek hata yapmış olmayız. Çünkü başlangıçta şiirin var olduğunu söylemek ve ilk filozofların da felsefi görüşlerini şiir formunda dile getirdiklerinden bahsetmek, edebî dilin felsefi dilden önce geldiği ve sağlam bir felsefi dilin oluşması için edebî dilin belli bir yeterlilik kazanmış olması gerektiği görüşündeki “edebî dil” ile kastedilenin şiir dili olduğu anlamına gelmektedir. Platon’un ideal devletinden dışladığı ilk sanatkarlar şairlerdir (Platon, 1992: 201-281). Edebiyatın imgelerle, felsefenin ise kavramlarla düşündüğü söylenirken, imgenin öncelikle şiire ait olduğu ortadadır. Edebiyatın felsefeden farklı olarak soyut olanı somutlaması öncelikle şiirin özelliğidir. Felsefenin varlığı bir bütün olarak ele almasına karşılık edebiyatın parçalayarak ele alması da diğer sanat türlerinden çok şiir için geçerlidir. İmge ile birlikte, metafor, metafizik ve ironi gibi felsefeyle ortak olan uygulama alanları ve anlatım teknikleri diğer edebî türlerden önce şiirde karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunlar şiir ile felsefe arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Şiir ile felsefe arasındaki ilişki konusunda görüş bildiren araştırmacılar olmuştur. Bunlardan birisi Ömer Naci Soykan’dır. Soykan, edebî türler içerisinde felsefeye en yakın türün şiir olduğunu söylemekte ve bu nedenle edebiyat ile felsefe arasındaki karşılaştırmanın şiir üzerinden yapılmasının daha uygun olacağını ve bunun aynı zamanda bir şair ve filozof karşılaştırması olduğunu dile getirmektedir (Soykan, 2015: 317-322). Yazar, bu değerlendirmesinde şiir ile felsefe arasındaki ortak alanın dil, anahtar kelimenin de anlam olduğunu söylemekte ve şiirin anlamı ortaya koyarken kullandığı dilin felsefi dilden farkını da göstermektedir.

Bu ilişki konusunda en dikkat çekici görüş ise Martin Heidegger’e aittir. “Dilin gramerden kurtulup daha köklü bir özyapıya doğru yönelmesi, düşünme ve şiir sayesinde olur” (Heidegger, 2013: 6) diyerek şiir ile felsefe arasındaki ortak alana işaret eden düşünür, Aristoteles’ten de faydalanarak, düşünmeyle aynı sorulara muhatap olduğunu söylediği “şiir sanatının, var olanın araştırılmasından daha derin” olduğunu dile getirmektedir (Heidegger, 2013: 54-55). Ancak onun düşünceleri bununla da sınırlı değildir. Heidegger, “hakikat eserde işbaşındadır (...)” diyerek, felsefenin yapamadığını şiirin yapabileceğini düşündüğünü de göstermiştir (Heidegger, 2007: 50; Yavuz, 2008: 251). Çünkü ona göre varlığı varlık olarak başka bir deyişle hakikat olarak kavrayan şiirdir. O, şiiri hakikat habercisi olarak görmüştür. Acaba hakikat veya doğruluk sanatla açığa çıkabilir mi? Hakikat, şairin düşüncesinde kendini açığa vurabilir mi? Çüçen, bu soruların cevabının doğruluğun özünün şiirsel söylemde arandığı “Heidegger II” ya da “geç Heidegger” döneminde verildiğini söylemektedir. “Her ne kadar *Varlık ve Zaman*’da Heidegger, ‘Varlık’ ve ‘doğruluk’ arasındaki ilişkiyi bir felsefi düşünce çerçevesinde sorguluyorsa da son döneminde bu ilişkinin şiirsel bir düşünce biçiminde daha iyi kavranabileceğini savunmaktadır.” (Çüçen, 2012: 145-150). Onun bu noktada üzerinde durduğu şair Frederich Hölderlin’dir. Ona göre “doğruluk kuramı” nedeniyle unutulmuş ve akla getirilmeyen varlığın açıklığı Hölderlin’in şiirleriyle yeniden ortaya çıkmıştır (Çüçen,

2012: 150). Heidegger, “Doğruluğun Özü Üzerine” adlı makalesinden sonra varlığın doğruluğunu sanatta özellikle şiirde aramaya başlamıştır. “Düşünüş biçimi şiirsel olurken, Varlığın doğruluğu şiirsel düşünce ile kavranılmaya çalışılır. Başka bir söyleyişle, o, artık Varlığın hakikati ve doğrunun özü hakkındaki düşünüş yolunda şiirsel dilin deneyimi ile konuşmak ister.” (Çüçen, 2012: 163). Ona göre şair, ne zaman doğaya [yani varlığa] cevap verirse o zaman gerçek şairdir.

Ancak burada Heidegger’e tamamen katılmak mümkün gözükmemektedir. Daha önce edebiyat ve felsefe bağlamında üzerinde durduğumuz gibi, şiirde bazı hakikatler anlatılıyor olabilir, fakat bunlar şiirin bünyesinde eritilmiş olmalıdır. Aksi hâlde şiir, şiir olmaktan çıkacaktır. Heidegger’in bu görüşleri dile getirirken dikkate aldığı Alman şairi Hölderlin, Türk edebiyatında Yunus Emre, Mevlana gibi şairlere benzetilebilir ve onlar hakkında da Heidegger’in yaptığı gibi bir değerlendirme yapılabilir. Ancak bu felsefe değil, belki felsefi düşünce ya da daha önce de dikkati çektiğimiz üzere Hilmi Ziya Ülken’in tespit ettiği gibi “hikemiyet”tir. Çünkü felsefenin de şiirin de bazı gerekleri vardır ve bunlar öncelikle bu gerekleri yerine getirmek durumundadır. Bu açıdan Türk edebiyatı sayısız örneklerle doludur.

Şiirin bir hakikati anlatması ise poetikanın bir sonucudur ve açıkça söylenmese bile arkasında, şiirde lafız ve mananın ayrı olup olmadığı meselesi vardır. Poetikasında “şiirde manadan ne kastedildiğini bilmiyoruz” itirafında bulunan, “‘Fikir’ dedikleri bayağı mütalaalar yığını mı, hikâye mi, mazmun mu; ve ‘vuzuh’ bunların âdi idrake göre anlaşılması mı demektir?” sorularını yönelten ve şiirin felsefe, tarih gibi başka disiplinlerle karıştırıldığını söyleyen Ahmet Haşim, “Hâlbuki şair, ne bir hakikat habercisi, ne bir belâgatli insan, ne de bir vâz-ı kanundur.” sonucuna varmaktadır (Haşim, 1973: 75-76). Hâlbuki ona karşın Necip Fazıl, “bizce şiir mutlak hakikati arama işidir (...) mutlak hakikat Allah’tır” ve şiirin “O’nu aramaktan başka bir vazifesi yoktur” (...) “şiir bildirmez (tebliğ etmez), sindirir (telkin eder)” demektir (Kısakürek, 2003: 471-496). Ona göre şiirin iki büyük unsuru his ve fikirdir ve “şiir, düşüncenin duygulaşması, duygunun da düşünceleşmesi şeklinde, bu iki unsurdan her birinin öbürünü kendi nefesine irca etmek isteyişindeki mesud med ve cezirden doğar.” (Kısakürek, 1993: 477). Bu iki farklı poetikanın düğümlendiği ortak problem, lafız ve mananın bir düşünülüp düşünülmemeyeceğidir. Hâlbuki lafız ve mananın birbirinden ayrılmadığı ve değişmediği tek metin Kur’an’dır. “Kur’an’da lafız ve mana aynı anda hazır”, edebî metinler de ise böyle bir şey söz konusu değildir (Akay, 2017: 28). Bunun kanıtı edebiyatçıların içlerinden geçen manaya uygun bir dil bulabilmek için çok uğraşmalarıdır. “Evet, bu bir dil meselesidir; ama bu dil sana vahiy olarak inmiyor ki! O dil üzerinde çalışıyorsun, uğraşıyorsun, anlatım çilesi çekiyorsun ve meramını karşılayabilecek bir lisan bulamadığın için çileden çıkıyorsun.” (Akay, 2017: 28) Aslında yukarıda alıntı yaptığımız Wellek de bu noktaya dikkati çekmiştir: Şiir bir vahiy değildir. Heidegger’in Alman şairi Hölderlin’in şiirlerini merkeze alarak hakikatin eserde işbaşında olduğunu söylemesi ve felsefenin yapamadığını şiirin yapacağını düşünmesinin arkasında da, onun şiirlerinde kutsal olarak değerlendirdiği hakikat vardır. “Heidegger’e göre, Hölderlin yeni ve diğer başlangıca aittir. Çünkü o, kutsalın anlamını ve ne olduğunu şiirlerinde yaşamıştır.” (Çüçen, 2012: 163). Hatta Haşim’in poetikasında geçen “şiir, resûllerin sözü gibi, muhtelif tefsirâta müsait bir vüs’at ve şumul(ü) [ve nâmütenâhiyeti] hâiz olmalı” (Haşim, 1973: 76; Okay, 2005: 110) ifadesi bile bu bağlamda yeniden değerlendirilebilir. Şiirde lafız ve mana aynı anda ortaya çıkmadığı için düşünce, hakikat, doğru şiire ve şaire ait olarak görülmeli ve böyle değerlendirilmelidir.

Bu noktada bir tartışma konusu olarak Hilmi Yavuz'un görüşleri gündeme getirilebilir. Yavuz, "Osmanlı toplumunda 'Felsefenin şiirsel söylemin *içinden* dile getirildiği, Felsefenin şiirle 'yapılan' bir praksis olduğu"nu söyledikten sonra şöyle devam etmektedir: "Felsefenin fragmanter bir yazı'yla, sonuçlanmayacak ve bölük pörçük düşüncelerde iz sürerek yapılması niçin mümkün olmasın? Felsefenin fragmanter, hatta çelişkili, kopuk (discontinuous) bir söylemi temellük edebilmesinin önünde hiçbir engel olmamak gerekir. Niçin olsun ki? Felsefe söylemi fragmanter de olabilir, bütünsel de! Sistemli de olabilir, merkezsizleşmiş de! Bütünlük ya da sistemlilik, olsa olsa, felsefe yapma ediminin (praksis) sunuş ya da dile getiriliş biçimlerinden biri olabilir; -o kadar!" (Yavuz, 1995: 59-60) Yavuz bu konu bağlamında başka bir yazısında da şöyle demektedir: "Açıkçası, Türk şiiri, felsefi düşüncenin kuşatıcı, yol açıcı ve temellendirici desteğinden yoksun. Bir temellendirme şöyle dursun, şiirin felsefi söylemin *içinden* 'okunması' olanaklarının bile, gereğince kurcalanmadığı, irdelenmediği, sorgulanmadığı apaçık." (Yavuz, 2008: 267). Dikkat edilirse Yavuz, şiiri felsefenin yerine geçirmemiş, sunuluş biçimine dikkati çekmiş, şiirde de felsefi savların bulunabileceğini söylemiş ve özellikle Osmanlı şiirinde felsefenin bu şekilde varlık gösterdiğini dile getirmiştir.⁴

Yazarın bu iki yazısındaki düşüncelerinden ve uygulamalarından ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Felsefe sadece sistemli bir bütünlük içerisinde yapılmak zorunda değildir. Bu bir sunuş ya da dile getiriş meselesidir. Felsefe "fragmanter" bir sunuşla da yapılabilir ve bu öncelikle felsefenin alanına girmektedir. Türk şiiri felsefeden istifade edebilir, şairler felsefi görüşleri dikkate alarak şiirlerine bir derinlik kazandırabilir, bunu eserin bünyesinde eritebildikleri sürece bir problem yoktur ve bu şekilde şiir yazan şairlerimiz de olmuştur. Felsefi söylemden istifade edilerek şiir okumaları gerçekleştirilebilir; Yavuz'un bu kitabının yayımlandığı tarihten günümüze kadar birçok edebiyat araştırmacısı tarafından bu şekilde okumalar gerçekleştirilmiştir ve bizim çalışmamız da bir yönüyle böyle bir okumadır. Nihayetinde bu görüşler şiir ile felsefe arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.

Şiir ile felsefe arasındaki ilişkiye dikkati çeken başka bir araştırmacı da Yücel Kayıran'dır. Kayıran, bu konuda "felsefi şiir" tabirini de kullanmaktadır. Ancak bunun felsefi söylemle kurulmuş, felsefi bilginin kullanıldığı, felsefe terimleriyle, kavramlarıyla yazılmış bir şiir olmadığını, varoluş problemi etrafında dönen bir şiir olduğunu söylemektedir (Kayıran, 2007: 35). Ona göre felsefe terimleriyle yazılan bir şiirde tekil bir poetikadan bahsedilemez. Hâlbuki felsefi şiir, tekil bir şiir anlayışını, sadece o şaire ait bir poetikayı dile getirmektedir. Bu bağlamda felsefi şiirde etkin olan felsefenin bütünü değil, insan felsefesidir. "Bu nedenle, denilebilir ki, felsefi şiir, insanın neliği sorununa, onun varlık durumuna ışık düşürmekle ilgili bir şiirdir." (Kayıran, 2007: 35). Kayıran, varlık durumunu ise şöyle açıklamaktadır: Varoluş huzursuzluk demektir. Hâlbuki insan daima güvende olmak, kendisini bir yere ait olarak görmek ister. Bu şekilde iyi hissettiğini düşünür. Fakat bu bir yanılsamadır. Varoluş yoluna giren kişi daima bir huzursuzluk ve boşluk durumunda kalacak, kendisini bir yere ait hissedemeyecek, bağlanamayacak, kendi bireysel varlığını toplumsal olana yamayamayacaktır. Üstelik bu yola giren kişinin kendi varoluşunu kesin olarak elde edeceğine dair elinde bir garanti de yoktur. "Buna varlığın

⁴ Bu yazının ardından edebiyat araştırmacıları tarafından bazı tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar için bakınız. H. (1995). 'Hoşça Bak Zâtına'ya da 'Epimelesthai Seautou': Bir Arkeoloji Denemesi. B. Ayvazoğlu içinde, *Şeyh Galib Kitabı* (s. 59-65). İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s. 65.

trajedisi diyorum. Varlığın kendisi huzursuzluktur.” (Kayıran, 2007: 35-36). İşte insanın bu durumunu kendisine konu edinen şiire felsefi şiir denilmektedir. “Felsefi şiir, varoluş zemini olmayan insanın şiiridir. Felsefi şiir, varoluşun bizatihi kendisinin problem olduğunu dile getiren bir şiirdir. Felsefi şiir, kişinin, kendi varoluşunu bir yere koyamamasının, bir zemine oturtamamasının şiiridir.” (Kayıran, 2007: 36) Bu, felsefi terimlerle, kavramlarla yazılmış değil, “felsefi bir durumu, felsefi bir problemi, felsefi bir gerilimi gösteren bir şiirdir”; “bu çözüm sunan bir şiir olmadığı gibi, bir çözümsüzlük, bir çıkışsızlık sunan bir şiir de değildir; ama bunu gösteren bir şiirdir. Felsefi şiir, varoluş probleminin şiiridir; varoluşun değil.” (Kayıran, 2007: 37-38).

Dikkat edilirse Kayıran’ın “felsefi şiir” hakkındaki bu değerlendirmesinde öne çıkan kelimeler şunlardır: “insan”, “varoluş”, “huzursuzluk”, “zeminsizlik”, “boşluk”, “gerilim” ve “göstermek”. Bu kelimeler etrafında yeniden bir okuma yapılacak olursa şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: “İnsan”, kendi varoluşunu gösteren şair; “varoluş”, bunu yaparken şaire yol gösteren rehber; “huzursuzluk”, varoluşla birlikte bir değere sahip olan endişe; “zeminsizlik” ve “boşluk”, endişenin nesnesinin olmayışı; “gerilim”, endişenin sonucu; “göstermek” ise şiirin vazifesidir. O hâlde felsefi şiir, bir insan olarak şairin kendi varoluşsal endişesinin ortaya çıkardığı gerilimi gösteren bir şiirdir, denilebilir. Bu bağlamda, bunu sağlayan bütün şiirlerin felsefi şiir olduğu da akla gelebilir. Ancak bu doğru değildir. Kayıran, tasarlanmış temellendirilmiş bir poetikaya göre yazılanların felsefi şiir olabileceğini söylemektedir (Kayıran, 2007: 39).

Kayıran’ın tespitleri şiir ile endişe arasındaki ilişkiye de göstermektedir. Hatırlanacağı üzere daha önce varoluşçuluğun, “bireysel insan varoluşu çerçevesinde ele aldığı (...) kaygı, sıkıntı, bulantı, saçma, özgürlük, günah, ölüm, umutsuzluk, bireysellik” gibi konuların, bireyin seçimlerinin, kaygılarının, özgürlüğünün “bireysel insan varoluşu, aklın ürettiği kavramı” aşığı için “felsefi analize ve kavramsal çözümlemeye gelebilecek konular gibi görünme[diğini]” bu yüzden varoluşçuluğun edebiyata yaklaştığını söyleyen Gündoğan da bu noktaya işaret etmişti (Gündoğan, 2014: 70). Daha önce de dikkati çektiğimiz gibi burada geçen “kaygı” kelimesi aslında endişedir. Bu konuda görüş bildiren başka bir araştırmacı da Taşdelen’dir. O da Kierkegaard’dan faydalanarak açıkladığı, varoluşçuluğa göre bir zemine oturttuğu ve Fuzulî, Oğuz Atay gibi edebiyatçılardan da alıntı yaparak örneklendirdiği “temel acı” tabiriyle endişeye dikkati çekmiştir (Taşdelen, 2013: 55-56). Bu konuda görüş bildiren son isim ise “Modern Türk Edebiyatında Şiir ve Felsefe İlişkisi” başlıklı bir doktora tezi hazırlayan Kenan Sarılioğlu’dur. Sarılioğlu, kaygıdan [bizim çalışmamıza göre endişeden] beslenen şiirin, günlük konuşma dilini aşan şairin insanlık hâlini temsil ettiğini söylemektedir (Sarılioğlu, 2013: 58).

Aslında araştırmacıların varoluşçuluk bağlamında şiir ile endişe arasında ilişkiye işaret etmeleri de boşuna değildir. Çünkü endişe, şiirin de olmazsa olmaz özelliklerinden birisidir. Gerçek ya da şaheser şiirin mutlak bir tanımlaması yoktur, ancak geçmişten günümüze bütün şiirler için geçerli olan bazı ortak özellikler vardır. Bu ortak özellikler içerisinde konumuz açısından önemli olanı şiirin, kendi beninden, dünyadan, zamandan acı çeken bir şairin dilinden dökülmüş olmasıdır (Umran & Akay, 2006: 23). Gerçek şiirde, şairin beninden, zamandan, dünyadan acı çektiğini gösteren işaretler olmalıdır. Bu, Kayıran’ın “huzursuzluk”, Gündoğan ve Sarılioğlu’nun “kaygı” ve Taşdelen’in “temel acı” dediği endişeden başkası değildir ve şair de her şeyden önce bir insandır. “(...) Bu, insanın yeryüzündeki bulunuş tarzı ile bilinci ve insan olmağı ile ilgili bir durumdur; bizzat acıyı, hayatı ve ölümü algılayabiliyor oluşu ile ilgili bir durumdur.” (Taşdelen, 2013: 55). Bu noktada endişenin, her insanda gizli olarak bulunması ancak kendi varoluşunu elde

etme yolunda hareket eden insanlarda ortaya çıkması; onu ortaya çıkaran sebeplerden birincisinin, hatta bazı araştırmacılara göre tek sebebinin⁵, ölüm ve yokluk fikri olması; insanı çetin bir sınava tabi tutması; nesnesinin belirsiz olması; kaygı, korku ve anksiyete ile karıştırılması ve bunlardan endişeye açılan kapıların bulunması; özgürlük, değişim, seçim, imkân, günah gibi kavramlarla ve zamanla bir bağlantısının olması ve geleceğe yönelik olarak anda orta çıkması gibi bazı özellikleri de akla getirilmelidir (Kierkegaard, 2004: 38-108). Bu özellikler içerisinde şairleri en çok etkileyen ise ölüm ve yokluk fikridir. “Adem Kasidesi”nden başlayıp günümüze kadar yazılmış olan bütün gerçek şiirlerin doğrudan ya da dolaylı yollardan üzerinde durduğu temel konu bunlardır. Recâizâde Mahmut Ekrem’in özellikle oğlunun ölümü dolayısıyla kaleme aldığı *Nijad Ekrem* adlı kitabında bulunan şiirler; Abdülhak Hâmid Tarhan’ın *Garam, Makber* ve *Makber* dairesinde kaleme aldığı şiirleri ile ömrünün son yıllarında yazdığı şiirleri, Ahmet Haşim’in “Ölmek”, “Merdiven” ve Aks-i Sada” gibi şiirleri bunlar arasında sayılabilecek sayısız örneklerden sadece birkaçıdır. Hatta ölüm ve yokluk fikrinden uzak olduğu düşünülen şiirlerde bile dikkatli bir “okuma” neticesinde bu fikirlerin göz kırptığı görülecektir.⁶ Bu duruma da Orhan Veli’nin şiirleri örnek gösterilebilir. Ölüm ve yokluk fikrinden sonra “belirsizlik”, zaman olarak da “gelecek” bu şiirlerde karşımıza çıkan diğer endişe alametleridir. Bunlara, endişeye çıkma imkânları veren, yazamama, okunmama, değer görmeme ya da unutulma gibi şairlerin bazı kaygıları da eklenebilir.

Gerçek şiirin özellikleri sadece bununla da sınırlı değildir. Endişenin nasıl bir metinde karşımıza çıkacağını göstermesi açısından şiirin olmazsa olmaz diğer özellikleri de özet olarak şöyle sıralanabilir: Şiir dili, günlük konuşma dilinden istifade etmekle birlikte onu aşan bir üst dildir. Şair, dili yaratıcı bir şekilde kullanmak zorunda olan kişidir. Bu yüzden bunu sağlamak için dilin bütün imkânlarından istifade etmeyi ve bu imkânların da ötesine geçmeyi bilmelidir “Denilebilir ki şair, eğer yaratıcı değilse hiçbir şey değildir.” (Akay, 2006: 63-68). Gerçek şairler “değişen içinde değişmeyi gösterebilen” şiiri, başka bir deyişle “yeni” olanı ya da “eşsiz yeni”yi yakalamış olan bahtiyar insanlardır (Akay, 2006: 30-31). Günlük konuşma dilinde belki sayfalar dolusu anlatılabilecek bir konu şiir dilinde birkaç mısradan, daha etkili, daha içten ve daha çok anlam içerecek biçimde anlatılabilir. Şiirin tek gayesi anlam değildir, ancak her şiirde bir anlam ya da anlamlar vardır. Fakat bu anlam ya da anlamlar apaçık bir şekilde ortada değil, kelimelerin anlam çerçevesinde gizlidir. Şiirde bu anlam çerçevesini sağlayan kelimelerin temel anlamları, yan anlamları, duygu değerleri, uzak çağrışımlar, cinsalar, çok anlamalı öğeler, deyim ve ad aktarmaları, kavram karşıtlıkları, alışılmamış bağdaştırmalar, günlük konuşma dilinden sapmalar, kelime ve ses tekrarları gibi özellikler vardır (Aksan, 1999: 76-205). Şiirdeki gerçek, hayatın gerçeğiyle aynı değildir. Bu, şiire has bir gerçektir. Buna “sanatın yalanı” da denilebilir; sanatın yalanı bir çeşit başka bir hakikattir ve bazen hayatın gerçeğinden daha gerçek bir konuma da gelebilir (Akay, 2006: 22-26). Şiirde, “güçlü bir duyarlık, olağanüstü hayâl gücü, sağlam bir teknik ve icat kudreti” olmalıdır (Umran & Akay, 2006: 23) Şair de beş duyunun ötesine geçmeyi bilmeli, “tanrısal gücün” varlık gösterdiği

⁵ Bu araştırmacılar ve eserleri şunlardır: Rollo, M. (2014). *Varoluşun Keşfi*. Çev. Aysun Babacan. 3. b., İstanbul. Okuyan Us Yayınları; Paul, T. (2014). *Olmak Cesareti*. Çev. F. Cihan Dansuk. 2.b., Okuyan Us Yayınları.

⁶ Bu konuda “okuma”lar için şu kitaplara bakılabilir: Hasan Akay, *Şiiri Yeniden Okumak*, Kitabevi, İstanbul 2003; Akay, *Şiire Yeniden Bakmak*, Ak Yay., İstanbul 2009; Akay, *Kare-Deniz*, 3F Yay., İstanbul 2006. Bu kitaplarda farklı şairlerden yapılan “okuma”ların neredeyse tamamında ölüm ve yokluk fikri kendini göstermiştir.

metafizik gerçeği eline almalıdır ki bu gerçek, eskimeyen ve daima yeni kalan bir özelliğe sahiptir (Umran, 2004: 9).

Endişe bu özellikler ile birlikte gerçek şiirin vazgeçilmezleri arasındadır ve ilk dönemlerden şimdiye kadar yazılmış bütün şiir metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle asırlar öncesinde yazılmış da olsa endişe gerçek şiirin değişmez özelliklerinden birisidir. Şair bir kavram olarak ondan haberdar olmasa bile durum aynıdır.

Türk şiirinde endişenin bir kavram olarak ortaya çıkmasını sağlayan bazı hazırlayıcılar da olmuştur. Bunlar varoluşçu filozofların bakışlarını insana yoğunlaştırdıkları ve bu bağlamda görüşlerini dile getirdikleri 19. yüzyıla denk gelmektedir. Ferdin doğuşu ve akla uygunluk ilkesi bunlar içerisinde en etkili olanlarıdır. Edebiyat araştırmacıları bu iki maddeden hareketle bazı tespitlerde bulunmuşlar ve huzursuzluk, kötümserlik, kriz gibi kelimelerle aslında endişeyi anlatmışlardır. Çünkü insanın yaşadığı bir iç daralması ve sıkıntı olarak tarif edilen endişe, bir bakıma insanın var olma bilincidir. Endişe, “insana özgü bir ayrıcalıktır”, bu nedenle hayvanlarda endişeye rastlanmaz (Kierkegaard, 2004: 108-109). Endişe insan yaşamının temel bir olgusudur ve insan her şeyden önce kendisi olmak zorunda olan, “kendi kendisini seçimleri ve kararları doğrultusunda var eden bir varlıktır” (Akış, 2015: 13-14). Bu ferdin doğuşudur.

Bilindiği gibi 19. yüzyıl “akıl”, “medeniyet”, “hürriyet”, “hakikat”, “kanun” gibi bazı kavramların ön plana çıktığı bir dönemdir. Fakat zaman zaman Tanrı yerine de geçirilen ve hakkında “kateşist” metinlerin dahi yazılmasına sebep olan “akıl”, bu kavramlar içerisinde daha önemli bir mevkiye duran anahtar bir kavramdır.⁷ Çünkü 19. yüzyıl “akla uygunluk” ilkesine göre şekillenmiş, her şey bu ilkeye göre açıklanmaya çalışılmış, bu ilke yeninin ve modernizmin bir ölçütü olarak görülmüştür. Fakat her şeyi akılla açıklamaya çalışmak endişeyi de ortaya çıkarmıştır. Çünkü her şeyin, özellikle insan ve insanla ilgili bazı durumların akılla açıklanması mümkün değildir. Bu yüzden Kierkegaard, Hegel’in öncelikle “akılsal olan gerçek, gerçek olan da akılsaldır” (Hegel, 1991: 29) ilkesine karşı çıkmıştır ve onun her şeyi akılla açıklamaya çalışmasını eleştirmiştir. Kierkegaard ve diğer varoluşçulara göre her şeyi ve özellikle insanı sadece akılla açıklamak mümkün değildir. Çünkü insan bir sentezdir. Bu sentezin bütün öğeleri tam ve yerinde olduğu zaman insan gerçek manada var olmuş demektir. Sentez olmak ben olmak, ben olmak da insan olmaktır (Taşdelen, 2004: 27). “Düşünce, irade ve duygudan boşanamaz ve ‘hakikat ancak kişi onu inşa ettiği sürece vardır’; ayrıca akıl ve duygu birbirinden ayrı düşünülemez (Sayar, 2013: 100-101). Hâlbuki 19. yüzyılda insan özellikle tercüme vasıtasıyla tanıdığı Batılı akılla her şeyde olduğu gibi kendini de sadece akılla açıklamaya çalışmış fakat bunda yeterince başarılı olamamış, bu da huzursuzluk, kötümserlik, buhran, sıkıntı ya da kriz gibi kelimelerle ifade edilen endişeyi beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıl şairlerinin eserlerinde bunu görmek mümkündür.

SONUÇ

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Edebiyatta uygulanan kuram ve yöntemlerin, kullanılan kavramların en çok felsefeyle bağlantısı vardır; bunlar felsefî arka planı olan bir dünya

⁷ Bu yüzyılda “akıl” kavramına verilen değer, aklın Tanrı’nın yerine geçirilmesi ve bunun arkasında pozitivist düşüncenin etkileri konusunda şu kitaba bakılabilir: Hasan Akay, *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.

görüşünü yansıtırlar. Benzer bir durum felsefe için de geçerlidir. Felsefi akımların da zaman zaman estetik bir tutum sergiledikleri, görüşleri bağlamında edebî eserleri değerlendirdikleri de görülür. Bu durum iki disiplini birbirine yaklaştırmıştır. Hatta birbirlerini dışladıkları dönemler de bile bu yakınlık devam etmiştir. Ancak varoluşçulukla birlikte bu yakınlık daha samimi bir hâl almıştır. Bunun sebebi varoluşçulukla birlikte üzerinde durulan insanlık durumlarını açıklamada felsefi dilin yetersiz oluşudur. Bunu fark eden varoluşçu filozoflar edebiyata yönelmişlerdir. Edebiyat ve felsefe arasındaki bu yakınlık birbirinin yerine geçme, birbirine indirgenme değil, birbirinden istifade etme şeklinde gerçekleşmiştir. Edebiyatın, özellikle metin okumalarda felsefenin yol göstericiliğine, felsefenin ise özellikle insanlık durumlarını açıklamada edebiyatın diline her zaman ihtiyacı vardır.

Edebî türler içerisinde felsefeye en yakın tür ise şiidir. Bu da aynı şekilde felsefenin şiirin yerine geçmesi onun vazifesini alması anlamında değil, varoluşsal durumları daha iyi göstermesi anlamındadır. Şiir insana kendi varoluşunun kapılarını gösterebilecek, insana kendisini tanıtabilecek onu kendisine yaklaştıracak bir imkâna sahiptir. Şiirin parçalı bir yapıda olması bunun önünde bir engel değildir. Hatta anlam çerçevesini sağlayan unsurlar, anlam açısından çok katmanlı bir yapıya sahip olması ve az sözle çok şeyi anlatabilme özelliği göz önüne alındığında diğer türlere göre şiirin bu konuda daha başarılı olacağı anlaşılmaktadır.

Varoluşçulukla birlikte değer kazanan temel kavramlardan birisi de endişe olmuştur. Endişe varoluş yolunda adım atan her insanın, tezgâhından geçmek zorunda olduğu insanlık durumlarından ilkidir. Endişe, insan olmanın bir sonucudur ve şair de her şeyden önce bir insandır. Endişe, gerçek şiirin de özelliklerinden birisidir. Şiirde bulunması gereken metafizik gerilim; şairin beninden, zamandan, dünyadan acı çekmesi; huzursuzluk, tedirginlik gibi özellikler; ölüm ve yokluk fikri; belirsizlik ve zaman anlayışı hep endişe alametleri olarak şiirde karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan büyük şairlerin endişesiz olduğunu söylemek imkân dâhilinde gözükmemektedir. Bu durumda edebiyat araştırmacılarının yapması gereken şey felsefeyi dışlamak değil onun sağladığı imkânlardan istifade etmektir. Aynı durum endişe için de geçerlidir. Başlangıçta Kierkegaard ve daha sonra diğer varoluşçu filozoflar tarafından özellikleri ortaya konulmaya çalışılan endişe kavramı, edebiyat araştırmacıları tarafından bir çeşit şiir okuma yöntemi olarak kullanılabilir. Bu, şiiri felsefi içermeleri olan bir metin olarak okumak değil, onun gerçek değerini ortaya çıkarmak, onu ve şairini daha iyi anlamak ve şiir hakkında yeni ve özgün şeyler söylemek için varoluşçu felsefenin sağladığı bir imkân olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Akay, H. (1998). *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akay, H. (2006). *Şiir Alâmetleri*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Akay, H. (2017). *Anlamın Çağrısı*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Akış, Y. (2014). Bir Varoluşçu Drama Yazarı Olarak Soren Kierkegaard. M. Günay & A.O. Gündoğan (Ed.) *Felsefe ve Edebiyat* (s. 289-307). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aksan, D. (1999). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınevi.

- Aktaş, Ş. (1996). *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi (1860-1920) I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aristoteles. (1999). *Poetika*. İ. Tunalı (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aytaç, G. (2011). *Felsefi Roman*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Başer, N. (2015). Edebiyat ve Felsefe: Çakışmalar ve Çatışmalar. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 249-259). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Bircan, U. (2016). Sokrates'ten Kierkegaard'a İroni. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 14 (27), 79-110.
- Büyükdüvenci, S. (2015). Felsefe ve Edebiyat İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 27-32). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Çetişli, İ. (2008). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Çüçen, A. K. (2012). *Martin Heidegger: Varlık ve Zaman*. İstanbul: Sentez Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2015). Varoluş ve Edebiyat. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 37-56). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Daşcıoğlu, Y. (2015). Dilin İçinde Dil, Doğanın İçinde Perde: Şiirde Metafor ve İmge. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 767, 167-173.
- Derrida, J. (2010). *Edebiyat Edimleri*. M. Erkan & A.Utku (Çev.). İstanbul: Otonom Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2016). Edebiyat ve Felsefe İlişkisi Üzerine Mülâhazalar. *Karabatak, Dosya: Edebiyat ve Felsefe*, 26, 62-68.
- Gariper, C. (2017), Rubai Bağlamında Şiir ve Felsefe. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 17 (17), 105-116.
- Günay, M. (2014). Edebiyatın İçindeki Felsefe. M. Günay & A.O. Gündoğan (Ed.) *Felsefe ve Edebiyat* (s. 265-268). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gündoğan, A. O. (2014). Edebiyat ile Felsefe İlişkisi Üzerine. M. Günay & A.O. Gündoğan (Ed.) *Felsefe ve Edebiyat* (s. 51-62). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gündoğan, A. O. (2015). Felsefe ve Hayat Arasında Edebiyat. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 95-104). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Gürsoy, K. (2014). Felsefe ve Edebiyat. M. Günay & A.O. Gündoğan (Ed.) *Felsefe ve Edebiyat* (s. 41-50). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Haşim, A. (1973). *Şiirler*. K. Akyüz (Haz.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*. Ç. Karakaya (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Heidegger, M. (2013). *Hümanizm Üzerine*. Y. Örnek. (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Karataş, T. (2015). Açılış Konuşması. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 13-16). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.

- Kayıran, Y. (2007). *Felsefi Şiir Tinsel Poetika*. İstanbul: YKY.
- Kısakürek, N. F. (2003). *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2004). *Kaygı Kavramı*. V. Taşdelen (Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2009). *İroni Kavramı/Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*. Sıla Okur (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Okay, O. (2005). *Poetika Dersleri*. Ankara: Hece Yayınları.
- Öktem, Ü. (2010). Felsefe Edebiyat Etkileşimi: Felsefi Roman. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50-1, 1-17.
- Platon. (1989). Sokrates'in Savunması. Teoman Aktürel (Çev.). *Diyaloglar* (s. 11-39). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon. (1992). *Devlet*. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz (Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Poyraz, H. (2015). Edebiyat ve Felsefeye Aradan Bakmak. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 157-164). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2015). Metafizigi, Logosu, Ethosu ve Momosu Mithosta Buluşturan Roman Deli Filozof. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 377-420). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, A. (2015). Felsefe Edebiyata Kendini Nasıl Eklemler?. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 67-94). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Sarıalioğlu, K. (2013). *Modern Türk Edebiyatında Şiir ve Felsefe İlişkisi* (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soykan, Ö. N. (2015). Şair Kimdir, Filozof Kimdir, Nerelerde Buluşurlar. V. Taşdelen (Ed.) *Felsefe Edebiyat Sempozyumu* (s. 317-322). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Şen, C. (2010). *Türk Romanında Felsefi Açılımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Taşdelen, V. (2004). *Kierkegaard ve Kaygı Kavramı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Taşdelen, V. (2013). *Felsefeden Edebiyata*. Ankara: Hece Yayınları.
- Taşdelen, V. (2015). Hastalık Durumları ve Şifa Olarak Söz. *Hece*, 19 (225), 97-100.
- Umran, S. (2004). *Şiirde Metafizik Gerçek*. İstanbul: İz Yayınları.
- Umran, S. & Akay, H. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Şiirimizin Altın Sayfaları*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Uygur, N. (1985). *İnsan Açısından Edebiyat*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (1951). *Felsefeye Giriş*. Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Verneaux, R. (1994). *Egzistansiyalizm Üzerine Dersler*. M. Korlaelçi (Çev.). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Yavuz, H. (1995). 'Hoşça Bak Zâtına' ya da 'Epimelesthai Seautou': Bir Arkeoloji Denemesi. B. Ayvazoğlu, *Şeyh Galib Kitabı* (s. 59-65). İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Yavuz, H. (1997). *Felsefe Yazıları*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Yavuz, H. (2008). *Edebiyat ve Saat Üzerine Yazılar*. İstanbul: YKY.

Wellek, R. & Varren, A. (1993). *Edebiyat Teorisi*. Ö. F. Huyugüzel (Çev.). İzmir: Akademi Kitabevi.

Araştırma Makalesi/Research Article**Türk Romanında Görücü Usulü Evlilikler (1971-1980)****Arranged Marriages in the Turkish Novels (1971-1980)***Adem GÜRBÜZ******Öz**

Görücü usulü evlilikler toplumda sık rastlanan evlilik türlerindedir ve yapılan araştırmalara göre Türkiye'deki en yaygın evlenme şeklidir. Aşkın ötelendiği (en az bir taraf için) ve mantığın öne çıkarıldığı bu tür evliliklerde, aile büyüklerinin veya aracılardan rolü oldukça büyüktür. Çünkü aracılar (elçiler), evlenecek çiftler adına sorumluluk almakta ve iki tarafı bir araya getirmektedir. Görücü usulü evliliklerin gelenek boyutu da ihmal edilmemelidir. Özellikle kapalı toplumlarda en geçerli evlilik şekli, görücü usulü evliliklerdir. Çünkü kadın ve erkeğin birbirini tanıma imkânının olmadığı yerlerde doğal olarak görücülük uygulaması gelişir.

Romanlar, bünyesinde yaşanan toplumdaki izler taşır. Her ne kadar kurgu da olsa, romanlardan hareketle toplumların kültürleri, gelenekleri, yaşantıları vb. hakkında bilgiler elde etmek mümkündür. Bu çalışmada 1971-1980 döneminde yayımlanan yüz yirmi romandaki görücü usulü evlilikler incelenecektir. Romanlar bir tür doküman olarak görülecek ve bu dokümanlardan elde edilen verilerden yola çıkılarak görücü usulü evliliklerin nasıl ortaya çıktığı, hangi tür romanlarda sıkça işlendiği, bu tür evliliklerde tarafların rızasının olup olmadığı, aracılardan üstlendikleri fonksiyonlar vb. irdelenecektir. Ayrıca ilgili dönemdeki istatistiksel çalışmalardan da yararlanılacak, karşılaştırmalar yapılacak ve bunun neticesinde bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Görücü Usulü Evlilik, Roman, Gelenek, Tema, 1971-1980.

Abstract

Arranged marriages are common marriages in the community and the most common form of marriage in Turkey. In such marriages where love is pushed back into the background (for at least one side) and logic is highlighted, the role of family elders or intermediaries is quite large. Because intermediaries, take responsibility and bring the two sides together for the couples who will get married. The tradition in arranged marriages should not be neglected. Arranged marriages are, especially in closed societies, the most valid form of marriage. Because in places where men and women do not have the opportunity to know each other, the practice of arranged marriages naturally develops.

Geliş Tarihi/Received: 28.02.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 22.05.2019

* Bu makale "Türk Romanında Aile (1971-1980)" isimli yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bingöl/Türkiye, ademgurbuz@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6212-1500.

The novels, bear traces from the communities in which they live. Although fiction, it is possible to obtain information about through novels the cultures, traditions, life experiences of societies, etc. In this study, the arranged marriages in the hundred novels published in 1971-1980 period will be examined. The novels will be seen as a kind of document and based on data from these documents how arranged marriages occur, what kind of novels are frequently used, whether there is consent of the parties in such marriages, the functions undertaken by the intermediaries etc. will be discussed. In addition, statistical studies from the related period will be used, comparisons will be made and the results will be evaluated.

Keywords: Arranged Marriages, Novel, Tradition, Theme, 1971-1980.

GİRİŞ

Evlilik, aile kurumunun varlığını ve devamını sağlayan en önemli etmenlerden biridir. Toplumlar, meşru zeminde devamlılığını evlilik yoluyla sürdürür. Türk toplumunda evlenme/yuva kurma toplumun temelini teşkil eder. Eski Türklerde evlilik, “eblenme” şeklinde ifade edilirdi; eb sözcüğü ise eski Türkçede ev/çadır anlamında kullanılır. Evlenmek aynı zamanda ev/bark sahibi olmak anlamında da kullanılır. Bu durum evlenen kişilere duyulan saygıyı gösterir (Çimen, 2008: 122-123). Bu bağlamda Türk toplumunda evliliğin bir statü göstergesi olduğu söylenebilir. Çünkü evlenen bireyler, bu yolla mülkiyet sahibi olmakta ve toplumda kabul görmektedir.

Toplumsal yapımızda evlilik; hem geleneksel olarak hem de inanç noktasında tavsiye edilen bir yapıdır. Göçebe ve savaşçı bir toplum olan eski Türkler, evliliği önemser ve özendirir. Erkek, evlenir evlenmez babasının velayetinden çıkar ve hakanın velayetine geçer. Mirastan hissesini almak için babasının vefat etmesini beklemez. Evleneceği zaman aile malından mirasını peşin olarak alır. Evlenecek kıza ebeveynleri ve akrabaları hediyeler sunar. Gelinle damat da mallarını birleştirir ve ortaya yeni bir hane çıkar (Çimen, 2008: 125). Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte bu özendirme daha da pekiştirilir. Nur suresi 32. ayette “Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir (DİB, 2011: 387) buyrulur. Hz. Peygamber de Müslümanları evlenmeye teşvik eder, bu konuda velilere ve devlete görevler yükler. Bekâr kalmayı âdet edinenleri şiddetle kınar (DİB, 2008: 149). “Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse benden değildir. Evleniniz! Zira ben, diğer ümmetlere karşı siz(in çokluğunuz) ile iftihar edeceğim” (Canan, 1988: 187) hadis-i şerifi de evliliğin teşvik edilme ölçüsünü belirtmesi bakımından önemlidir.

Evlilik, Türk ve Osmanlı toplumunda birçok şekilde icra edilmiştir. Görücü usulü evlilik, aşk evliliği, akraba evliliği, zoraki evlilik, kaçarak evlenme gibi evlilik çeşitleri toplumsal yapıda en yoğun olarak karşılaşılan evlilik çeşitlerindedir. Bu çalışma, 1971-80 dönemi romanlarındaki görücü usulü evlilikleri irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda görücü usulü evlilikler hakkında kısaca bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

GÖRÜCÜ USULÜ EVLİLİKLER

Görücü usulü evlilik, araçlar yoluyla gerçekleştirilen bir evlilik türüdür. Bu evlilik türünde evlenecek çiftler, genellikle birbirlerini önceden tanımaz. Aile büyükleri veya evlenecek gençlerin yakınları aracı olur ve evlilik gerçekleşir. Görücü usulü evliliklerde evlenecek gençlerin rızası her zaman aranmayabilir. Aile büyükleri, evlenecek çiftler adına zaman

zaman kararlar alır; gençlere ise durum sadece tebliğ edilir. Bu tür uygulamalar daha çok erkek egemen toplumlarda ve kırsal kesimde görülür. Çünkü “Geleneksel ilişki biçimlerinin yoğun olduğu toplumlarda bireyler, birçok konuda kendi başına karar verme özgürlüğüne sahip değildir, daha çok içinde buldukları toplumsal yapının öngördüğü değerlere ve normlara göre hareket etmek durumundadır” (Bağlı & Sever, 2005: 18).

Eski Türklerde görücü usulü evlilik yaygın bir uygulama değildir. Türk ailesi hakkında araştırmalar yapan ilk Batılı araştırmacı Grenard’ın tespitine göre; Türk kıızı, hayat arkadaşını seçmekte nispi bir hürriyet sahibidir ve toplumsal yaşama katılmaktan çekinmez (Fındıkoğlu, 1991: 22). Radloff da benzer kanaattedir. Radloff’a göre Altaylılarda kadın ve erkek arasındaki konuşma ve görüşme serbestisi çok uzak geçmişe sahiptir (Rasonyi 1971’den aktaran: Türkdoğan, 1992: 38). Fakat bu durum, Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte değişmeye başlar ve kadınlar daha muhafazakâr bir yapıya bürünür. Çünkü İslamiyet, kadının örtünmesini ve mahremlerinden sakınmasını emreder. Nur suresi 31. ayette mealen şöyle buyrulmaktadır:

Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zinet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut Müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkekliliği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü’minler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz! (DİB, 2011: 387).

Kadın, İslamiyet’in bu emri ile birlikte mahremlerinden daha fazla sakınmaya başlar. Erkeklerle eskisi gibi rahat konuşamaz. Bu da doğal olarak kadın ile erkeğin birbirini tanımasını ve flörtü engeller. Bununla birlikte İslamiyet inancı, evlilikte kadın ile erkeğin birbirini görmesinde ve tanınmasında bir mahzur görmez. Hatta ideal bir evlilik için kadın ile erkeğin birbirini görmesi tavsiye edilir. İslam peygamberinin buyurduğu “Allah bir kimsenin kalbine evlenme arzusu attığı zaman, ona bakmasında bir beis yoktur!” (Canan, 1988: 192) hadis-i şerifinden de anlaşılacağı gibi İslamiyet, evlenecek kişilerin birbirlerini görmesini meşru ve caiz olarak görmektedir. Fakat bu evlilik çeşidi, zaman zaman İslamiyet’in benimsemediği bir şekle dönüşür. İslam dinine göre evlenecek çiftlerin evlenme iradelerini ortaya koymaları şarttır (DİB, 2008: 204). Fakat toplum, zaman zaman İslam inancının dışına çıkar ve görücü usulü evliliği bir zorla evlendirmeye dönüştürür.

Görücü usulü evlilik, Cumhuriyet Türkiye’sine kadar en yaygın evlilik çeşidi olarak süregelmiştir. Alan Duben ve Cem Behar yaptıkları araştırma sonucunda, 1920-1930’lara kadar evliliklerin çoğunun görücü usulü olarak gerçekleştiğini belirtir (Duben & Behar, 2014: 107). Yapılan araştırmalar görücü usulü evliliğin günümüzde de en yaygın evlilik türü olduğunu ortaya koymaktadır. Aile Bakanlığının 2006 yılında 12.208 hane üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, evliliklerin yüzde 61’i görücü usulü olarak gerçekleşmiştir (ASPB, 2006: 42). Kurumun beş yıl sonra 12.056 hane üzerinde yaptığı araştırmada ise görücü usulü evliliklerin oranı yüzde 51 olarak saptanmıştır (ASPB, 2011: 68). Görüldüğü gibi görücü usulü evlilik hâlen en yaygın evlenme şeklidir.

TÜRK ROMANINDA GÖRÜCÜ USULÜ EVLİLİKLER

Görücü usulü evlilikler, romancılığımızın başlangıç aşamasında sosyal bir problem olarak görülür ve eleştirel bir gözle okuyucuya sunulur. Çünkü kadın ve erkeğin birbirini tanımadan gerçekleştirdiği bu tür evlilikler, dramatik olayların yaşanmasına neden olabilmektedir. Bunun en bariz örneği, Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-u Tal'at ve Fitnat* adlı eserinde görülür. Romanda Talat'ı seven Fitnat, sevmediği bir adam olan Ali Bey ile görücü usulü olarak, zorla ve kandırılmak suretiyle evlendirilir. Fitnat ise böyle bir evliliği kabullenmek istemez ve intihar ederek yaşamına son verir. Yazar, romanda görücü usulü evliliği sakıncalı bir evlilik türü olarak görür ve bunun yerine aşk evliliklerini yüceltir. Şemsettin Sami, görücü usulü evlilikle ilgili düşüncelerini, roman karakterlerinden Saliha Hanım'ın ağzından şu şekilde aktarır:

Ah biçare biz karılar!... Bizi hiç insan sırasına koymazlar! Babalarımız, istedikleri adamlara bizi hediye verircesine verirler. O adamların tabiatını sormazlar. Biz bu adamlarla geçinecek miyiz? Orasını hiç düşünmezler. Bize bir defa 'Filan adamı koca ister misin?' yahut 'Kimi koca istersin' diye sormak yok (Sami, 2004: 39).

Görüldüğü gibi romancı, görücü usulü evliliklerde kadının bir tür meta haline gelmesinden, kadının fikrinin alınmamasından, kadının görüşünün bir öneminin olmamasından yakınmaktadır. Tanzimat döneminin en velut romancısı olan Ahmet Mithat Efendi de romanlarında görücü usulü evlilikleri eleştirir. *Yeryüzünde Bir Melek* adlı eserinde toplumsal yapıda aşk evliliklerine nadiren rastlandığını, evlilik kararının genellikle aile büyükleri tarafından alındığını anlatır ve şu şekilde eleştirir:

Bizim memleketimizde, kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup, ağlebi sevdiğini değil henüz yüzünü bile görmediği adamlara varırlar. Hatta kızlar nasıl bir koca istediklerini hülya eyledikleri zaman, zihinlerinde karar verdikleri gibi kocalara da nadir varabilirler. Zira onlar kocalarına kendileri varmazlar. Hatta kocaları dahi karılarını kendileri almazlar. Evlenecek olan herifler kız intihabını akrabasına havale eyledikleri gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek olanlar kendileriymiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlıyla kız dahi ona razı olurlar (Mithat, 2000: 50).

Tanzimat romancıları, görücü usulü evliliği eleştirmelerine rağmen bu tür evlilikleri toplumsal yaşamın bir gerçeği olarak görür. Örneğin *Felâatun Bey ve Râkım Efendi* romanında, Felâatun'un kız kardeşi Mihriban için birçok görücü gelir ve Mihriban, çeşitli bahanelerle bu görücüleri kovar. Romanda görücülük, o günün bir gereği olarak görülür ve normal bir durum olarak karşılanır. Yazar, birçok romanında görücü usulü evlilik örnekleri sunar. Örneğin *Felsefe-i Zenan* romanındaki Muhsin Paşa, Zekiye'yi görücü usulü olarak evlendirir. *Karnaval* romanındaki Zekâyî, görücü usulü olarak evlenir.

Romanlarımızdaki görücü usulü evlilik örneklerini arttırmamız mümkündür. Örneğin Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye*'sindeki Dehri Efendi, kızına kendisi koca bulur. Yine aynı yazarın *Metres* adlı eserindeki Firuze Hanım, gelini Saffet'i kendisi belirler. Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul* adlı eserinde evlilikler genellikle aile büyüklerinin kararı ile oluşur. Sıddık Paşa, Macide'yi yaşlı Senih Efendi ile evlendirir. Senih Efendi, kızı Melahat için koca arayışı içerisine girer ve sonunda istediği gibi biriyle evlendirir. Samet Ağaoğlu'nun *Büyük Aile* adlı romanındaki Hacı Gıyas, dört oğlunu kardeşinin dört kızıyla evlendirir. Nahit Sırrı Örik'in *Abdülhamit Düşerken* adlı eserindeki Nimet, Sedat Bey ile padişah buyruğu ile nişanlanır. Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama*

Enstitüsü romanındaki Abdüsselam Bey, himayesindeki Hayri ile yetiştirmesi Emine'yi evlendirir (Esen, 1991: 211).

Özetle görücü usulü evlilikler, başlangıcından itibaren romanlarımızda işlenmektedir. İlk dönem Tanzimat romancıları, toplumsal fayda kaygısıyla görücü usulü evlilikleri eleştirmiş ve bu tür evliliklerin mahzurlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Sonraki romancılar ise görücü usulü evliliği bir tür toplumsal gerçeklik olarak değerlendirmiş, toplumdaki evlilik anlayışının romanlardaki tezahürü şeklinde işlemiştir.

1971-1980 DÖNEMİ ROMANLARINDA GÖRÜCÜ USULÜ EVLİLİKLER

Bu çalışma 1971-1980 döneminde yayımlanmış romanlarla sınırlıdır. Kapsamın 1971 yılında yazılan romanlar ile başlatılmasının gerekçesi, bu döneme kadar yazılan romanlardaki “aile” yapısının Nüket Esen tarafından “Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)” başlıklı doktora tezinde incelenmiş olmasıdır. Çalışmada on yıllık bir zaman dilimi içerisinde yayımlanmış romanlar örneklem olarak seçilmiş, ilgili dönemde roman yazmış elli romancıya ait yüz yirmi roman tespit edilmiş¹ ve bu romanlar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma neticesinde incelenen romanlardan yirmi üçünde görücü usulü evlilik örneği tespit edilmiştir. Romanlardaki tespitler şu şekilde sıralanabilir:

¹ Makale kapsamında incelenen romanlar şunlardır: **Ağaoğlu, Adalet**; *Bir Düğün Gecesi, Yazsonu, Fikrimin İnce Gülü, Ölmeye Yatmak*. **Akbal, Oktay**; *İnsan Bir Ormandır. Akçam, Dursun*; *Kanlıdere'nin Kurtları*. **Altan, Çetin**; *Bir Avuç Gökyüzü, Küçük Bahçe, Viski, Büyük Gözaltı*. **Anday, Melih Cevdet**; *Raziye, İsa'nın Güncesi*. **Apaydın, Talip**; *Tütün Yorgunu, Define, Yoz Davar*. **Atay, Oğuz**; *Tehlikeli Oyunlar*. **Atılğan, Yusuf**; *Anayurt Oteli*. **Atsız, Hüseyin Nihal**; *Ruh Adam*. **Baykurt, Fakir**; *Kara Ahmet Destanı, Yayla, Keklik, Köygöçüren*. **Bener, Erhan**; *Elif'in Öyküsü*. **Bilbaşar, Kemal**; *Başka Olur Ağaların Düğünü*. **Buğra, Tarık**; *Firavun İmanı, Gençliğim Eyyvah, Dönemeçte*. **Celal, Peride**; *Evlü Bir Kadının Günlüğünden, Üç Yirmidört Saat*. **Cilasun, Raif**; *Oğlum Osman, Bir Annenin Feryadı, Beklenen Sabah, Haram Lokma*. **Çamalı, Necati**; *Aşk Da Gezer, Acı Tütün, Yağmurlarla Topraklar*. **Çokum, Sevinç**; *Zor*. **Dağcı, Cengiz**; *Üşüyen Sokak*. **Edgü, Ferid**; *O, Kimse*. **Erbil, Leyla**; *Tuhaf Bir Kadın*. **Füruzan**; *Kırk Yedi'liler*. **İleri, Selim**; *Ölüm İlişkileri, Bir Akşam Alacası, Destan Gönülleri, Cehennem Kraliçesi, Her Gece Bodrum*. **İlgaz, Afet**; *Aşamalar*. **İlgaz, Rifat**; *Karartma Geceleri, Sarı Yazma*. **İlhan, Attila**; *Fena Halde Leman, Yaraya Tuz Basmak, Sırtlan Payı, Bıçağın Ucu*. **Kakıncı, Tarık Dursun**; *Gün Döndü, Kayabaşı, Alçaktan Uçan Güvercin*. **Kazancı, Ahmet Lütfi**; *Son Fırtına, Bir Vicdan Uyandırıyor, Üvey Anne*. **Kemal, Yaşar**; *Deniz Küstü, Demirciler Çarşısı Cinayeti, Yusufçuk Yusuf, Yağmurcuk Kuşu, Yılanı Öldürseler, Al Gözüm Seyreyle Salih, Binboğalar Efsanesi, Çakırcalı Efe, Kuşlar Da Gitti*. **Kocagöz, Samim**; *Tartışma, İzmir'in İçinde*. **Korcan, Kerim**; *Ter Adamları*. **Kudret, Cevdet**; *Karıncağı Tanırız*. **Kutlu, Ayla**; *Islak Güneş, Kaçış*. **Kür, Pınar**; *Asılacak Kadın, Yarın Yarın, Küçük Oyuncu*. **Miyasoğlu, Mustafa**; *Dönemeç, Kaybolmuş Günler*. **Nadir, Kerime**; *Kaderin Sırrı, Karar Gecesi, Dert Bende, Zambaklar Açarken, Bir Çatı Altında*. **Nesin, Aziz**; *Tatlı Bettiş, Surnâme, Tek Yol, Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*. **Okçu, Emine Işın**; *Çiçekler Büyür, Tutsak, Sancı*. **Öz, Erdal**; *Yaralısın*. **Özlü, Demir**; *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları, Bir Uzun Sonbahar*. **Özlü, Tezer**; *Çocukluğun Soğuk Geceleri*. **Polat, Ömer**; *Dilan, Saragöl, Mahmudo İle Hazel*. **Rifat, Oktay**; *Bir Kadının Penceresinden, Danaburnu*. **Sayar, Abbas**; *Çelo, Dik Bayır, Can Şenliği*. **Soysal, Sevgi**; *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti, Şafak*. **Tahir, Kemal**; *Bir Mülkiyet Kalesi, Yol Ayrımı, Hür Şehrin İnsanları, Damağası, Karılar Koşusu, Namuscular*. **Timuçin, Afşar**; *Yarına Başlamak, Gece Gelen Eski Dost*. **Türkali, Vedat**; *Bir Gün Tek Başına*. **Yavuz, İbrahim Ulvi**; *Çalkantı, Korkunun Bedeli, Dikenli Yollar*. **Yıldız, Bekir**; *Halkalı Köle*. **Zorlutuna, Halide Nusret**; *Aydınlık Kapı*.

Çalışmada üç romanı incelenen Abbas Sayar'ın iki romanında görücü usulü evlilikler örneklerdir. *Can Şenliği* romanındaki Hüseyin Ağa, ilk evliliğini görücü usulü olarak gerçekleştirir. Hüseyin Ağa, evlenmeden önce karısını hiç görmemiştir. Hatta nikâhta bile karısını görme imkânı bulamaz; çünkü nikâh, karısının vekili aracılığıyla kıyılır (Sayar, 2011: 136).

Abbas Sayar'ın *Dik Bayır* romanındaki Elif, görücü usulü olarak evlenir. Elif, köylülerinden Celal ile nişanlıdır; fakat kendisine Almanya'dan zengin bir talip çıkar. Elif'in ailesi de bunun üzerine nişanı bozar ve kızlarını bu Almanca ile evlendirmeye karar verir. Elif'e talip olan Kerim, onu sadece fotoğraflarından görmüştür. Almanya'da bir gâvurla evlenmek istemez ve Elif için her türlü fedakârlığa da hazırdır: "Her bir teklifat baş üstüne. Burada bir Alaman garısı kızıyla evlenip de dinimi, devletimi karalayamam" (Sayar, 2002: 209). Fakat işler, Elif'in ailesinin tasarladığı gibi gerçekleşmez. Elif'in eski nişanlısı Celal reddedilmeyi kabullenmez, Elif'i zorla kaçıtır ve ona tecavüz eder. Böylece Elif'i kirlettiğini ve değersizleştirdiğini düşünür. Olayı öğrenen Kerim, başlangıçta Elif'ten uzaklaşır; çünkü bekâreti bozulmuş bir kız, toplum nazarında kirlenmiş bir kızdır. Fakat Kerim, vicdanlı biridir, kendi içinde uzun muhasebeler yapar ve sonunda Elif'i yüzüstü bırakmanın doğru olmayacağına karar verir. Kerim'in yaptığı iç muhasebesi, okuyucuya şu sözlerle yansıtılır:

Bu Elif'e biz yazık ettik.. Yazısını aktan karaya çeviren benim.. Benim sebep her bir kötülüğe.. Elif'i yüzüstü, kötü yazgısının perişanlığında bırakmak benim şerefime yakışmaz.. Evlenmeliyim Elif'le.. Alıp götürmeliyim Elif'i Alamanya'ya... Ya, "Elin dağa kaçırıp bozduğu bir kızı kucaklayıp getirdi," derlerse.. Duyarlar.. Elin uşağı bu.. Haberin namuslusuna bel açmaz da, hasetli fesatlısına tayyare postası olur.. Varsın olsunlar (Sayar, 2002: 296).

Kerim, bu karardan sonra hızla gerekli işlemleri yapar ve Elif'le resmî nikâh kıyar (Sayar, 2002: 306). Sonrasında ise karısıyla birlikte Almanya'nın yolunu tutar.

Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Bir Vicdan Uyanıyor* romanındaki Tümay, başlangıçta içki müptelası ve sarhoş bir karakterdir. Fakat daha sonra yaptıklarından pişmanlık duyar, tövbe eder ve kendine yeni bir yaşam kurar. Eski yaşamını hatırlattığı için de adını Murat olarak değiştirir (Kazancı, 2011a: 145). Murat'ın yeni yaşamı, dürüstlük ve topluma faydalı olma esasına dayanır. Bu durum zamanla herkes tarafından da takdir edilir. Murat, bu süreçte bir firmada tezgâhtar olarak çalışır ve Murat'ın patronu Akif Bey, onun dürüstlüğünden ve iş ahlakından oldukça memnun kalır. Mütedeyyin bir karakter olan Akif Bey, bekâr yaşamının hoş bir hayat tarzı olmadığını düşünerek Murat'ı evlendirmek ister ve bu konuda Murat'ın ağzını yoklar. Murat ise patronuna evliliğin güzel bir şey olduğunu; fakat maddi durumunun henüz evlilik için elverişli olmadığını söyler (Kazancı, 2011a: 221). Akif Bey, evlilik önündeki tek engelin maddiyat olmasına sevinir ve düğün masraflarını borç olarak ödeyeceğini vaat eder. Bu durumda sadece evlenecek helal süt emmiş bir kızın bulunması kalır. Bu görevi ise Akif Bey'in hanımı üstlenir. Murat'ın karşısına Aliye adında, babası vefat etmiş genç bir kız çıkarılır. Kız oldukça garibandır. Bu durum Murat'ın daha çok hoşuna gider; çünkü bu evlilik yoluyla gariban bir kızı yokluktan kurtarmış olacaktır. Murat ile Aliye, birbirlerine iş yerinde gösterilir ve her iki taraf da bu izdivacı onaylar. Düğün konusunda Murat'ı zor duruma düşürecek masraflardan kaçınılır ve kısa süre içerisinde sade bir düğünle evlilik gerçekleştirilir.

Türk toplumunda hâkim olan geleneksel dayanışmacı ve bütünleşmeci temel zihniyet yapısı, karşı cinsle arkadaşlık ilişkisini hoş görmez. Daha başından belirlenen

“evlilik amaçlı” ve aile kurmaya dönük bir ilişki biçimiyle, “görücülük” olgusunu öne çıkarır (Yılmazçoban, 2008: 130). Romanda bu durum örneklenir. Evlenecek çiftler, birbirlerini önceden tanımayan çiftlerdir. Aile büyüklerinin aracılığıyla ve evlilik amaçlı olarak damat adayı için uygun eş arayışları içine girilir. Daha sonra damadın karşısına bu eş adaylarından biri çıkarılır. Evlenecek çiftlerin birbirlerini fiziksel olarak görmesinden sonra da evlilik kararı alınır. Bu evlilikte aile kurumumuzla ilgili bir başka unsur daha dikkat çeker. Bekârları evlendirmenin sevap olduğunu düşünen hayırsever insanlar, gençlerin evlenmesi için önyak olur. Böylece aile kurumunun devamı sağlanmış olur.

Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Son Fırtına* romanındaki Hasan, dürüst ve inançlı bir delikanlıdır. Harama el uzatmaz, Allah'ın rızasını her şeyin üstünde tutar. Bir gece evine doğru ilerlerken iki kabadayının yaşlı bir adamı dövdüğünü gören Hasan, hiç duraksamadan yaşlı adamın yardımına koşar, kabadayılarla dövüşür ve bu esnada bıçaklanır. Kabadayılar, Hasan'ın yaralanmasından endişelenir ve olay yerini terk eder. Sonrasında Hasan hastaneye kaldırılır ve birkaç gün boyunca da hastanede yatmak zorunda kalır. Hasan'ın kabadayılardan elinden kurtardığı yaşlı adam, Salih Bey isminde biridir. Salih Bey, Hasan'ın bu iyiliğini karşılıksız bırakmak istemez ve ona yüklü miktarda bir para teklif eder. Fakat Hasan, Salih Bey'in tüm ısrarlarına rağmen bu parayı kabul etmez. Çünkü o, sırf Allah rızası için bu kavgaya atılmıştır ve Salih Bey'den kendisi için sadece dua etmesini ister (Kazancı, 2005: 241-246).

Salih Bey, karşılaştığı bu delikanlıdan oldukça etkilenir. Çünkü Hasan gibi inançlı ve dürüst delikanlılar artık pek nadirdir. Salih Bey, bir müddet sonra Hasan'ın ustası Kâmil Bey'le konuşur ve kızını Hasan'la evlendirmek ister. Kâmil Bey de bu evliliği uygun görür ve durum o sırada askerde olan Hasan'a mektupla bildirilir. Hasan, Salih Bey'in kızını o güne kadar hiç görmemiştir; fakat ustası Kâmil Bey'e güvenmektedir. Bunun üzerine ustasına mektupla cevap verir ve evliliğe razı olduğunu şu sözlerle belirtir:

Münasip gördüğünüze benim ne diyeceğim olabilir? Elbette hakkımda en hayırlı olanı düşünmüşsünüzdür. Ancak maddi durumumu göz önünde bulundurarak zaman tayin ederseniz memnun olurum. Düğün yapacak durumda olmadığımı siz benden daha iyi biliyorsunuz (Kazancı, 2005: 253).

Hasan, o kadar dürüst bir delikanlıdır ki evleneceği kız hakkında bilgi edinmek yerine sadece maddi durumunun o an için yetersiz olduğunu ve mahcup olmak istemediğini belirtmekle yetinir. Evleneceği kızın kim olduğunu, güzelliğini, inançlarını sorgulama gereği bile duymaz. Çünkü ustası Kâmil Bey'in onu yanlış bir işe sürüklemeyeceğinden emindir. Hasan, askerliğini bitirip Çorum'a döndükten sonra ustası ile ortaklaşa çalışmaya başlar ve üç ay içerisinde bu evlilik gerçekleştirilir. Hasan ve karısı Leyla, kısa süre içerisinde bir de erkek evlat sahibi olup huzur içinde yaşar (Kazancı, 2005: 253-256).

Burada olağanın dışına çıkılmış ve kız babası, damat adayına talip olmuştur. Bu durum yozlaşmış bir toplumda kendi değerlerini yitirmeyen, inançlarından kopmayan, dürüst ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olan damat adayının etkisiyle olur. Salih Bey, bu yüzden karşılaştığı bu erdemli genci elinden kaçırmak istemez ve onu, kızı için ideal bir eş olarak görür. Bunun için de rutinin dışına çıkar ve ilişkiyi kız tarafı başlatır. Damat ve gelin adayları, birbirini görmeden evlilik kararı alınır. Bu evlilik, yazar tarafından idealize edilmiş bir evliliktir. Çünkü burada taraflar, birbirlerinin fiziksel güzelliğine veya maddiyatına bakmamış; dini ve ahlaki duyarlılıklarına dikkat etmiştir.

Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Üvey Anne* romanındaki Fatma, dul ve iki çocuklu olan Adil Bey ile görücü usulü olarak evlenir. Adil Bey'in eşi Hayriye Hanım, romanın anlatı

zamanında bir yılı aşkın bir süredir vefat etmiştir. Adil Bey bu süreçte çocuklarına geceleri kendi bakmış, gündüzleri ise çocukları kaynanasına emanet etmiştir. Adil Bey'in kaynanasının rahatsız olması ve çocukların maddi/manevi yönlerden bakımsız kalması Adil Bey'i yeni bir eş arayışına mecbur kılar. Adil Bey, bu süreçte birçok kişiye evlilik için elçiler gönderir. Fakat Adil Bey'in bu teklifleri karşılıksız kalır. Çünkü Adil Bey'in dul ve iki de öksüz çocuğunun olduğunu duyanlar, yapılan evlilik teklifini hemen geri çevirir (Kazancı, 2011b: 41).

Adil Bey, son olarak on dokuz yaşında bir genç kız olan Fatma Hanım'a izdivaç teklifi götürür. Fatma Hanım, oldukça duygusal ve hassas bir genç kızdır. Çocukluğundan beri öksüz çocuklara acımış ve onların ellerinden tutmak istemiştir. Bu yüzden sevap kazanmak ve öksüz çocuklara gerçek bir anne olabilmek arzusuyla Adil Bey'in izdivaç teklifini kabul eder (Kazancı, 2011b: 32). Fatma'nın babası, bu süreçte Adil Bey'i dinen ve ahlaken araştırır; damat adayının herhangi bir olumsuz yönünün olmadığını kızına bildirir ve alacağı evlilik kararında kızını serbest bırakır. Fatma'nın annesi ise kızının dul ve iki çocuklu bir adamla evlenmesini arzulamaz. Fakat yine de kızına engel olmayı uygun bulmaz. Böylece evlilik önünde hiçbir engel kalmaz ve Fatma'nın da oluru ile bu izdivaç gerçekleşir. Adil Bey'in eşinin vefatının üzerinden çok süre geçmediği için şatafatlı bir düğün töreni yapılmaz. Yapılan küçük bir toplantı ve dua ile izdivaç gerçekleştirilir (Kazancı, 2011b: 51).

Eserde genç bir kız, anneleri ölen iki öksüz çocuğa sahip çıkabilmek adına dul bir erkekle evlenmeyi kabullenmiştir. Toplum nezdinde saflık ve ahmaklık olarak nitelenen bu durum, genç kız için sevap kapısı olarak değerlendirilir. Yine burada görücü usulü evliliklerin bir rutini olan tarafların birbirlerini araştırması da işlenir. "Evlenme teklifinde bulunan kişi ile ilgili istişare ve araştırma" (Acar, 2005: 82) yapılması sağlıklı bir evliliğin temel şartlarından biridir. Böylece gelin ile damat arasında ileride yaşanması muhtemel problemlerin de önüne geçilir. Burada kız tarafı, nikâhtan önce damat adayını dini ve ahlaki olarak araştırır. Damat adayının olumsuz bir niteliğinin olmadığı öğrenildikten sonra ise izdivaç kararı gelin adayına bırakılır.

Eserdeki bir diğer görücü usulü evlilik, roman karakterlerinden Adile'nin evliliğinde görülür. Kunduracılıkla meşgul olan İsmail adında yetim ve öksüz bir genç, Adile'ye talip olur. İsmail'in kimsesi yoktur. Bu yüzden de Adile'yi istemek, İsmail'in komşularına düşer. Adile'nin annesi Fatma Hanım, kızına talip olan görücülerden belirli bir süre ister. Bu süreçte konuyu kocası Adil Bey'le ve kızıyla konuşur. Bu arada Adil Bey, damat adayını İsmail'i araştırır, İsmail'in dürüst ve ahlaklı bir genç olduğunu öğrenir. İzdivaç hakkındaki son kararı ise Adile'ye bırakır. Adile, başlangıçta öksüz ve kimsesiz bir gençle evliliği hoş karşılamaz. Fakat sonrasında bu tutumunun yanlış olduğunu anlar ve İsmail'le evlenmeyi kabul eder. Kısa süre içerisinde düğün hazırlıklarına başlanır. Fatma Hanım ve Adil Bey, damatlarını masrafa sokmamak için azami dikkat gösterir. Hatta Adil Bey, İsmail'e gizlice bir miktar para gönderir. Yapılan düğünde İslami kuralların dışına çıkmaz. İçki ve aşırı eğlencelerden uzak durulur, düğün "bir Müslüman'a yakışır şekilde" (Kazancı, 2011b: 208) tamamlanır.

Burada da kız tarafı, damat adayını hakkında araştırma yapar. Damat adayının dürüst ve ahlaklı bir kişi olduğu tespit edildikten sonra ise evlilik kararı gelin adayının takdirine bırakılır. Yine bu evlilikte dini hassasiyetlerin gözetildiği, haramlardan kaçınılan bir düğün töreninin düzenlendiği de dikkat çeken unsurlar arasındadır.

Ahmet Lütfi Kazancı, eserlerinde diğer evlilik çeşitlerini işlemek yerine görücü usulü evlilikleri işlemeyi tercih eder. Bu noktada Kazancı'nın; İslamiyet'in usul ve esaslarına aykırı olarak gençlerin flört etmesine, aşklar yaşamasına, yıllarca süren kız-erkek arkadaşlığına karşı olduğu ve bu yüzden eserlerinde örnek evlilik metodu olarak görücü usulü evliliği işlediği değerlendirilebilir.

Cevdet Kudret'in *Karınca'yı Tanırsınız* romanındaki Kenan, zengin bir aileye mensuptur. Kenan'ın babası bir bankada idare meclisi üyesidir. Roman karakterlerinden Servet Bey ise Osmanlı Dönemi devlet adamlarından Vasıf Paşa'nın oğludur ve oldukça varlıklı bir kişidir. Servet Bey ile Kenan'ın babası, çocuklarını evlendirme noktasında birbirleriyle her konuda uzlaşır ve durumu çocuklarına tebliğ eder. Gelin ile damat adayı, o güne kadar birbirlerini hiç görmemiştir. Bu süreçte gerekli muameleler hızla yapılır. Kenan, evleneceği genç kızı ancak düğünden iki gün önce görebilir ve bu görüşmede kızla sadece birkaç kelam edebilir (Kudret, 1976: 170-171). Aile büyüklerinin karar verdiği bu evlilikte, gelin ve damadın olumlu veya olumsuz herhangi bir katkısı olmamıştır. Her iki taraf da bu evliliğe direnmemiş, böylece ailelerin karar kıldığı bu evliliği gençler de onaylamıştır.

Eserdeki ebeveynler, çocuklarının evliliğini “ekonomik menfaat birliğine dayanan bir şirket veya kooperatif” (Erkal, 1993: 19) evliliği olarak görmüşlerdir. İki zengin aile çocuklarını birbirleriyle evlendirmiş, böylece servetler katlanmıştır. Evlenecek gençlerin birbirlerini tanıması, birbirlerinden hoşlanması çok da önemli değildir. Burada aşk ötelenmiş, çıkar ve menfaat ise öne çıkarılmıştır.

Emine Işınsoy Okçu'nun *Sanca* romanındaki Abdullah ve Şükriye, görücü usulü ile evlenmiş bir çifttir. Abdullah, köydeki kızlardan Şükriye'yi beğenir ve ona talip olur. Şükriye ise Abdullah'ı daha önce tanımamaktadır ve sadece çeşme başında görür. Doğru dürüst görmediği için de kocasının kambur olduğunu düşünür; fakat yine de bu evliliğe rıza gösterir: “Şükriye çeşme başında su doldururken; “İşte seni isteyen bu.” diye gösterdiklerinde, ilk bu eğik sırta takılmış gözleri, içi bir “cız” etmiş, bir şey söylememiş” (Okçu, 2015: 105). Kısa süre içerisinde düğün yapılır. Şükriye daha sonra kocasının kambur olmadığını görür, umduğundan daha mutlu ve huzurlu bir evlilik sürdürür.

Halide Nusret Zorlutuna'nın *Aydınlık Kapı* romanında, görücü usulü evlilik olağan bir durum olarak gösterilir. Evlerde gelinlik kızların görücüye çıkması yaygın bir uygulamadır. Damat adayını temsil eden kadınlar, uygun gelin arayışı içerisine girer. Nereye görücü olarak gidileceği ise “anne ve baba arasındaki bir konuşma ve bu arada oğlanın düşüncesinin sorulması, komşularla bir sohbet durumunda onların önerisi, tesadüfen bir yerde (durumda) oğlanın anne ya da babasının bir kız görüp beğenmesi gibi durumların” (Doğan, 1991: 27) sonucunda kararlaştırılır. Burada da roman kahramanlarından Lerzan, ailesinin baskısıyla da olsa görücü önüne çıkarılır. Fakat Lerzan, görücü usulü bir evlilik yapmayı aklından bile geçirmeyen uçarı bir kişidir. Bu yüzden görücülerin huzuruna çıkmak istemez, “Beni satılık inek gibi müşteriye çıkarıyorsunuz” (Zorlutuna, 2014: 31) sözleriyle de bu duruma tepki gösterir. Evin kalfası Gülfidan Bacı ise Lerzan'ı bu duruma ikna etmeye çalışır. Çünkü Gülfidan Bacı'nın annesi de görücü usulü olarak evlenmiştir ve ona göre görücüye çıkmadan koca bulunamaz (Zorlutuna, 2014: 31). Fakat Lerzan yine de görücü usulü olarak evlenmeyi kabul etmez ve roman kurgusu içinde gerçekleştirdiği iki evliliği de kendi kararıyla gerçekleştirir.

İbrahim Ulvi Yavuz'un *Dikenli Yollar* romanındaki Zafer ile Selma'nın evlilikleri ailelerin girişimi sonucu ve görücü usulü olarak gerçekleştirilen bir evliliktir. Zafer,

oldukça dindar bir ailenin oğludur. Birçok sıkıntılar çektikten sonra hukuk fakültesini bitirir ve avukat olur. Selma ise yozlaşmış bir ailenin kızıdır. Selma'nın babası Şevket Bey, din karşıtı ve ayyaş bir karakterdir. Selma, sosyetik bir genç kız iken yaşam tarzını değiştirmiş ve başını örterek mütedeyyin bir kişiliğe bürünmüştür. Selma ile Zafer'in ablası Betül, tıp fakültesinden arkadaşlırlar. Betül, kendisi gibi inançlı olan Selma'yı kardeşi Zafer için uygun bir eş adayı olarak görür. Betül'ün annesi Zeynep Hanım da aynı kanaattedir. Ana kız, bu evliliği uygun gördükten sonra durumu Zafer'e açar. Zafer de aslında birkaç kez görmüş olduğu Selma'yı beğenmiştir. Bu yüzden "Siz kabul ettikten sonra bana da evet demek düşer" (Yavuz, 2005: 269) sözleriyle bu evliliğe rıza gösterdiğini belirtir.

Zafer'in onayını alan Zeynep Hanım ve Betül, aynı gün Selmaların evine gider. Betül, Selma'yı bu evliliğe ikna ederken Zeynep Hanım da Selma'nın annesi Semiha Hanım ile konuşur. Zeynep Hanım, lafı fazla uzatmaz, Allah'ın emri ile Selma'yı oğlu için ister. Selma'nın annesi Semiha Hanım ise kızını Zafer'le evlendirmeye razı olur; fakat durumu kocasıyla da konuşacağını belirtir (Yavuz, 2005: 272). Semiha Hanım, durumu Şevket Bey'e aktarır. Şevket Bey, başlangıçta bu evliliğe karşı çıkar. Çünkü damat adayını gerici ve yobaz biri olarak görür. Fakat Semiha Hanım, damat adayının inançlı bir avukat olduğunu, kızları Selma'nın da zaten mütedeyyin olmayan biriyle evlenmeyeceğini kocasına anlatır ve bu evliliğe ikna eder. Kısa süre sonra da nikâh kıyılır.

Bu evlilik, damat ve gelin adayının girişimleri sonucu değil, onların yakınlarının aracılığı ile gerçekleştirilmiş bir evlilik olarak roman kurgusu içerisindeki yerini alır. Öyle ki gelin adayı, ancak görücülerin gelmesiyle izdivaç fikrinden haberdar olur. Damadın annesi ve ablası, gelin adayını uygun bulmuş; damat adayının da onayı alındıktan sonra evlilik için gerekli girişimlerde bulunulmuştur.

Kemal Tahir'in *Bir Mülkiyet Kalesi* romanındaki Mahir, II. Abdülhamit döneminde sarayda marangoz olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda da orduda yüzbaşısıdır. Mahir'in karısı Canseza ise altı yaşında esirciler tarafından Abaza kabilesinden kaçırılan ve saraya satılan bir kızıdır. Mahir ile Canseza'nın evliliği görücü usulü olarak gerçekleşen bir evliliktir. Mahir, saraya marangoz olarak girdikten sonra o dönemde Ermenilerin boşalttığı evlerden birine sahip olmanın yollarını arar. II. Abdülhamit'in tahtta olduğu bu dönemde Ermenilerin boşalttığı evler, padişah fermanıyla başka kişilere devredilebilmektedir. Mahir, bu evlerden birine sahip olabilmenin yollarını ararken İzzet Bey adında bir tanıdığına rastlar. İzzet Bey, ona saraylı bir kadınla evlenmesini salık verir. Böylece padişah, saraylı bir kadın ile yine kendi sarayında çalışan bir marangoza bir ev bağışlamaktan geri durmayacaktır.

Canseza, bu sıralarda büyümüş ve evlilik yaşına gelmiştir. Saraydaki uygulamaya göre; evlenme yaşına gelen kızlar, bazı ailelere "tebdil-i hava" adı altında geçici olarak verilir ve bu kızların evlenmesi sağlanır. Canseza'nın da evlilik yaşı gelmiş ve İzzet Bey'in evine "tebdil-i hava" için gönderilmiştir. İzzet Bey'in karısı, Canseza için birçok görücü gelmesine rağmen onu kimseyle evlendirmez. Çünkü Canseza oldukça saf ve temiz bir kızıdır. Yazar, Canseza'yı "masallarda güneş ve insan yüzü görmeden büyüyen kahramanlar gibi anlatır" (Coşkun, 2011: 190) ve idealize eder. İzzet Bey'in karısı, Mahir'i çok beğenir ve ona güvenir. Mahir'in evlenmek istediğini duyunca da Canseza'yı onunla evlendirmeyi kabul eder. Mahir, bunun üzerine İzzet Bey'in evine iki görücü kadın gönderir, bunlar da Canseza'yı çok beğenir. İzzet Bey'in karısı da görücülerden Mahir'in fotoğrafını ister. Canseza, başlangıçta bu evlilik işinde gönülsüzdür. Çünkü Canseza'nın

arkadaşları zabitlelerle evlendirilirken kendisi için bula bula bir marangoz bulunmuştur. Fakat Canseza, daha sonra Mahir'in hem marangoz hem de orduda yüzbaşı olduğunu öğrenir ve bu duruma çok sevinir. Kısa süre sonra da düğün yapılır. Hem Mahir hem de Canseza saraylı olduğu için düğüne birçok önemli kişi katılır. Padişah II. Abdülhamit ve kızı Naile Sultan, evlenecek çifte birçok ihşanda bulunur. Netice itibarıyla Mahir ile Canseza birbirlerini görmeden ve tanımadan, görücü usulü olarak evlenmiş olur (Tahir, 2004: 36-46).

Eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki bir uygulamaya dikkat çekilmektedir. Sarayda evlenme yaşına gelen kızlar, "tebdil-i hava" adı altında bazı ailelerin yanına gönderilmektedir. Aileler de bu kızlar için uygun damat adayları bulmakta ve kızları evlendirmektedir. Gelen görüçülere evdeki kızların tamamı gösterilmekte ve görüçülere seçme hakkı tanınmaktadır. Görüldüğü gibi burada ne damat adayı ne de gelin adayı birbirini tanımamaktadır. Sadece her iki taraf evlenme kararlılığındadır. Sarayın görevlendirdiği aile ise gelen görüçüleri değerlendirir ve uygun bulduğu takdirde izdivaç gerçekleştirilir. Gelin adayı ise damat adayını sadece bir fotoğrafta görme imkânına sahip olur.

Eserde Canseza'dan önce iki saraylı kadın daha görücü usulüyle evlendirilir. Bunlardan birincisi padişahın eski gözdesidir ve balıkçılar kâhyasının oğluya nikâhlanır. İkinci kadın ise yine görücü usulü olarak bir zabitle evlendirilir (Tahir, 2004: 36).

Kemal Tahir'in *Damağası* romanındaki fon karakterlerden Mustafa Efendi, karısıyla görücü usulü olarak evlenir. Evleneceği kişi, Mustafa Efendi'ye bir ahababının evinde gösterilir. Mustafa Efendi de gelin adayını beğenir ve "Aldım gitti" (Tahir, 2013: 218) diyerek bu evliliği onaylar. Kısa süre içerisinde de evlilik gerçekleşir.

Mustafa Miyasoğlu'nun *Dönemeç* romanındaki Zeynep ile Dursun'un evlilikleri görücü usulü olarak gerçekleşen bir evliliktir. Zeynep, aslında çocukluğundan beri amcasının oğlu Yavuz'u sevmektedir. Fakat Yavuz, Zeynep'i çantada keklik olarak görür ve başka kızların peşinden koşar. Daha sonra ise babasıyla tartışıp evi terk eder, üç yıl boyunca da Yavuz'dan haber alınmaz. Zeynep ise bu süreçte Yavuz'u daha fazla beklememe kararı alır; çünkü Yavuz vefasız çıkmış, üç yıl boyunca ona bir mektup bile göndermemiş, Zeynep'e aşk yeminleri etmesine rağmen başka kadınlarla gezip tozmuştur (Miyasoğlu, 1997: 177). Yavuz'dan umudunu kesen Zeynep, kendisi için gelen görüçüleri kabul eder. Zeynep'in babası Recep Usta, görüçüler geldiğinde saygı gereği olarak kararı ağabeyi Kerim Ağa'ya bırakır. Kerim Ağa ise damadı beğenir. Zeynep'e de yarım ağızla fikri sorulur. Zeynep'in onayından sonra ise izdivaç gerçekleştirilir (Miyasoğlu, 1997: 42). Zeynep, başlangıçta kocası Dursun'u benimsemez ve ona alışamaz. Çünkü gönlünde Yavuz vardır. Fakat hamile kaldıktan sonra uyumlu bir eş rolüne bürünür.

Burada Türk aile yapısında büyüğe verilen saygının farklı bir boyutu ile karşılaşılmaktadır. "Bir kişinin söz veya görüşlerinin başkaları nezdinde saygıya ve inanılmaya layık görülmesi" (Bal, 2014: 254), o kişiye verilen değer bir göstergesidir. Recep Usta da kızını evlendirirken kararı ağabeyi Kerim Ağa'ya bırakır. Çünkü ağabeyini baba yarısı olarak görür ve ona saygı gösterir. Gelin ve damat arasında ise herhangi bir aşk yaşanmaz, elçiler vasıtasıyla evlilik gerçekleşir.

Necati Cumalı'nın *Aşk Da Gezer* romanındaki Ergun'un anne ve babası, görücü usulü olarak evlenir. Romanda bu evlilik, okuyucuya eleştirel bir gözle sunulur. Ergun'un ebeveynleri, aradan yıllar geçmesine rağmen hâlen birbirlerine yabancılaşmış ve birbirlerinden uzaklaşmışlardır.

(Cumalı, 1990: 8). Ebeveynlerinin evliliğinde görücü usulü evliliğin olumsuz yönlerini gören Ergun, yazdığı bir tiyatro oyununda anne babasının yaşantısından ilhamlar alır ve görücü usulü evliliği kötüler. Eserde görücü usulü evlilik gizli bir şekilde eleştirilir. Birbirini tanımadan evlenmenin karı kocayı ömür boyu birbirine yabancı kılacağı tezi işlenir.

Ömer Polat'ın *Dilan* romanı, doğudaki köy yaşamını ele alır. Evlilikler burada görücü usulü olarak ve elçiler vasıtasıyla gerçekleşir. Roman başkişisi Dilan, köyün en güzel kızlarından. Dilan'ın peşinde köyün en yakışıklı ve yiğit genci olan Mirkan ile köy ağasının oğlu Paşo dolanmaktadır. Paşo, bir ağa oğludur ve sıradan bir köylü kızı olan Dilan'a âşık olduğunu ailesine anlatmakta gecikir. Mirkan ise elini çabuk tutar ve Dilan'ı istemek üzere elçilerini gönderir. Mirkan'ın elçileri, köy imamı Melle Rızo ile birkaç saygın kişidir. Elçiler, bir müddet Dilan'ın babası Apo Eho ile hasbihâl ettikten sonra geliş nedenlerini açıklarlar. Köyde evlilik kararı, aile reisi tarafından verilir. Fakat Apo Eho, duyarlı bir aile babasıdır, evlilik kararını Dilan'a danışmak ister. Durumu ise konuklarına şu sözlerle açıklar:

Valla ne diyeyim Rızo... Bilmem ki! Zamanı gelen kuşu uçururlar yuvadan. Dilan bizim ilk yavrumuz. Nazlı büyüdü. Canımızdan esirgelediğimizi ondan esirgemedik. Eh, onun da zamanı geldi. Uçup gidecek, bir dala daldalanacak elbet. Yuvadan uçuncaya kadar söz bize düşer. Yuvadan uçtukten sonra da mal sahibine. Ama Dilan ister kuşburnu dalına konar, ister ısırgan dalına. Öz bileceği şey. Ne desem boşuna. Ama gene de baba yüreği benimki de. Bilmek isterim kızımın hangi dala konmak istediğini (Polat, 2011a: 31-32).

Konuklar Apo Eho'nun bu kararına saygı duyar ve Mirkan'ın Dilan'a iyi bir koca olacağını ekleme gereği duyar. Apo Eho, bunun üzerine karısı Heco'yu yanına çağırır ve ondan Dilan'ın bu evliliğe gönlünün olup olmadığını öğrenmesini ister. Dilan, zaten bir köşeden konuşulanları dinlemiştir; fakat evlilik konusunda gerçekten kararsızdır. Bir yanda köyün yiğit delikanlısı Mirkan, diğer yanda ise köy ağasının oğlu Paşo bulunmaktadır. Bunun üzerine Heco Hanım, kızı Dilan'a şu sözlerle tavsiyede bulunur:

Madem gönlünde ere gitmek var, Paşo'dansa Mirkan hayırlıdır kızım. Belki iyi bakamaz, ama üstüne de yar sevmez. Belki daim çıplak olur, ama namusuna leke getirmez. Daha doğrusu halından anlar. Başın ağrırsa dalına yastık koyar. Bir lokma bulursa yarısını koparır sana verir. Kimsesi yoktur. Dalından söyleyeni seni kötileyeni bulunmaz. Birbirinize hem dal, hem umut olursunuz. Ama bey oğlu? Feli çoktur beylerin. Hem seni isteteceği nerden belli! Dalından dolanmışsa gönül eğlendirmeye dolanmıştır. Sen nere, Paşo bey nere. Ama gene de sen bilirsin kızım. Söyle düşünceni (Polat, 2011a: 35-36).

Zaten kararsızlık çeken Dilan, annesinin de tavsiyesiyle bu evliliği olumlu bulduğunu belirtir. Kararını ise "Babam bilir. Babam layık gördükten sonra benim ne diyeceğim var" (Polat, 2011a: 36) sözleriyle ifade eder. Heco Hanım, kızının kararını bu şekilde kocasına bildirir ve erkeklerin yanından ayrılır. Bundan sonra elçiler ile Apo Eho arasında başlık parası pazarlığı yapılır. Sonrasında ise Dilan ile Mirkan'ın sözü kesilir.

Köy ağası Zübet Bey'in oğlu Paşo, Dilan'ın sözlendiğini duyunca çılgına döner, bu durumu kabullenemez ve Mirkan'ı ortadan kaldırmanın yollarını arar. Mirkan'ın başlık parası bulamadığını ve kara kara düşündüğünü öğrenir. Adamlarından Kero vasıtasıyla Mirkan'a İran'a gitmesini ve kaçakçılık yaparak bol para kazanmasını telkin eder. Mirkan da Paşo'nun oyununa gelir, koyunlarını satarak İran'a gider ve değerli bir halı getirir. Fakat Paşo, Mirkan'ın yoluna pusu kurar ve onu öldürür. Dilan, aylarca Mirkan'ın yasını tutar.

Fakat Mirkan'ın ölümünün Paşo tarafından gerçekleştirildiğinin de farkındadır. Dilan, bunun üzerine bir plan hazırlayarak Paşo'dan intikam almaya karar verir. Zaten peşinden koşan Paşo'ya elçilerini göndermesini ve kendisini istetmesini salık verir. Bu kez Paşo'nun temsilcileri Apo Eho'nun kapısını çalar ve Dilan'a talip olur. Yine bir başlık parası pazarlığından sonra Dilan bu kez Paşo'ya verilir. Kısa süre içerisinde Dilan ile Paşo arasında nikâh kıyılır. Dilan, gerdek gecesi kocası Paşo'yu bıçaklayarak öldürür ve kaçır. Olayı haber alan Zübet Bey ise önce Dilan'ın babası Apo Eho'yu öldürtür. Sonrasında ise Dilan'ın peşine izciler sürer ve Dilan'a önce tecavüz ettirir, sonrasında da onu öldürtür (Polat, 2011a: 154-157).

Eserde ağaların zulmü ve köylü üzerindeki sultanı işlenir. Geleneklerin baskısı öne çıkarılır ve ağalık kurumu eleştirilir (Kaplan, 1997: 522). Dilan Paşo'nun şahsında tüm ağaları/zalimleri cezalandırır ve Paşo'yu öldürür. Her iki isteme olayı da köy törelerine uygun şekilde gerçekleşir. Erkek tarafı, kız tarafına temsilciler gönderir ve evlilik kararı gelin adayının da onayının alınması suretiyle aile büyükleri tarafından verilir.

Ömer Polat'ın *Mahmudo İle Hazel* romanında da doğudaki köy yaşamı ele alınır. Romanda Mısto Ağa'nın beşinci evliliği işlenir. Mısto Ağa, dört eşli bir ağadır ve bir karısının ölümünden sonra beşinci bir eş alma gereği duyar. Bunun için köyün saygın kişilerini, köylüsü Zero'ya elçi olarak gönderir. Elçiler, yanlarında başlık parası olarak da otuz koyun götürür (Polat, 2013: 165). Bu evlilikte Zero'nun gönlünün olup olmadığı söz konusu bile değildir. Çünkü köyün ağası Mısto Ağa'nın elçilerinin geri gönderilmesi tasavvur dahi edilemez.

Ömer Polat'ın *Saragöl* romanındaki Dılo Ağa'nın üç karısı vardır. Fakat Dılo Ağa, bu kadınlardan bıkar ve yeni bir eş arayışı içerisine girer. Arayışları neticesinde kendisinden çok küçük yaşta olan Seyro'yu beğenir ve elçiler göndererek Seyro'ya talip olur (Polat, 2011b: 9). Dılo Ağa'nın elçileri, Seyro'nun babasına durumu iletir. Seyro'nun babası ise gariban bir köylüdür ve Dılo Bey'i karşısına almamak için mecburen bu evliliği onaylar.

Dılo Bey, bir müddet sonra Seyro'dan da sıkılır. Bu kez kendisi gibi bir ağa olan Cımşid Ağa'nın kızı Dilan'a sevdalanır ve Cımşid Ağa'ya elçiler gönderir. Fakat Cımşid Ağa, kızını yaşlı ve dört eşli bir adama vermeyi kabul etmez ve elçileri geri gönderir (Polat, 2011b: 125). Dılo Ağa ise olaydan sonra Cımşid Ağa'ya düşman kesilir ve onun birçok işine engel olur. Güç duruma düşen Cımşid Ağa ise Dılo Ağa ile daha fazla çatışmak istemez, kararından geri adım atar ve kızını Dılo Ağa'ya vermeyi kabul eder.

Eserde Dılo Ağa'nın dört ve beşinci evliğinin görücü usulü olarak gerçekleştiği işlenmiştir. Diğer evliliklerin nasıl işlendiği ise belirtilmemiştir. Köy gelenekleri çerçevesinde Dılo Bey'in tüm evliliklerinin görücü usulü olarak gerçekleştiği değerlendirilebilir.

Raif Cilasun'un *Beklenen Sabah* romanındaki Fatma, dindar bir genç kızdır. Harama helale dikkat eder, her hafta kabristana gider, uzun ve koyu renk mantolar giyinir. Erkeklerin yanında ise giyimine çok daha fazla dikkat eder, hatta Fatma'nın bu tutumu ailesi tarafından bile "aşırı" olarak değerlendirilir. Fatma, zengin bir ailenin kızıdır ve yörenin en zengin ailelerinden birinin oğlu ona talip olur. Fatma'nın babası Feyyaz Bey, "Ayvalık'ın en zengini, zeytinyağı fabrikatörü Hamit Bey, oğlu Bedri için sana talip" (Cilasun, 2014: 11) sözleriyle durumu kızına müjdelir. Fatma ve Bedri daha önce birbirleriyle karşılaşmamışlar ve birbirlerini tanımamaktadırlar. Fatma, bu izdivaç teklifine

temkinli yaklaşır; bu duruma babası kadar sevinmez. Çünkü Fatma için zenginlikten önce dindarlık gelmektedir. Bu yüzden öncelikle damat adayının inanç noktasındaki duyarlılığını sorgular. Babasına da bu minvalde “Ben kimsenin servetini sormadım, babacığım. Babasının ne kadar zengin olduğu da alakadar etmiyor beni. Müslüman mı, onu öğrenmek istiyorum sadece!” (Cilasun, 2014: 12) sözleriyle karşılık verir. Feyyaz Bey ise kızının bu hassasiyeti üzerine kısa bir şaşkınlık geçirir. Çünkü Feyyaz Bey, damat adayının dindarlığını sorgulama gereği bile duymamıştır.

Feyyaz Bey yine de bu zengin damat adayını kaçırmak istemez. Bu yüzden de görücülerin gelmesi konusunda kızını ikna eder. Fatma, ailesinin baskısına rağmen görücülerin geleceği gün herhangi bir hazırlık içerisinde olmaz. Saçlarını yaptırmak için kuaföre gitmez, yüzüne makyaj yapmaz, üzerine de uzun ve bol bir elbise giyinir. Fatma'nın üvey annesi ise kızını bu hâlde görünce onu kocakarılarla benzeter (Cilasun, 2014: 18). Fatma'nın kız kardeşi Nedime, ablasının tam zıddı bir karakterdir. Görücülerin geldiği gün dekolte bir tuvalet giyinir ve en nadide mücevherlerini takınır.

Son dönem sosyete âdetlerine göre, misafirlere kahve yerine likör ikram edilmektedir. Fatma'nın üvey annesi de likör tepsisini hazırlar ve Fatma'nın eline tutuşturarak misafirlere götürmesini ister. Fatma ise “Ben bile bile bu haram nesnelere misafirlere nasıl dağıtabilirim? Yapamam böyle bir şeyi” (Cilasun, 2014: 21) sözleriyle haram bir ikramı sunmayı reddeder. Bunun üzerine ikramı sunma görevini Nedime zevkle yerine getirir. Dekolte kıyafetleriyle görüclere likörleri sunar ve kendini görüclere daha fazla beğendirmenin gayreti içerisine girer. Fatma, ikramdan sonra başı örtülü, makyajsız ve uzun elbisesiyle görücülerin huzuruna çıkar. Görücler, bu durum karşısında bocalar: “Bir tarafta şen şakrak, hayat dolu, cıvıl cıvıl Nedime; öte yanda hiç alışmadıkları kıyafet ve durgunluk içinde Fatma” (Cilasun, 2014: 22). Bunun üzerine aile çok hızlı bir şekilde karar değiştirir ve Fatma yerine Nedime'ye talip olur. Fatma'nın babası Feyyaz Bey, bu emrivaki üzerine şaşkınlığa uğrar. Fakat karısının “Allah kismet ettiyse, neden olmasın” (Cilasun, 2014: 22) sözleri üzerine durumu kabullenmek zorunda kalır. Nedime, bu duruma çok sevinir; çünkü oldukça zengin bir kocaya varacaktır. Fatma ise kardeşinin kendi talibine göz dikmesine hiçbir şekilde tepki göstermez, hatta bu duruma sevinir. Çünkü gördüğü kadarıyla karşısındaki damat adayını, dini noktalarda oldukça duyarsız bir kişidir (Cilasun, 2014: 25). Böylece Fatma için gelen görücler, onun yerine Nedime'ye talip olur. Daha sonra da kısa süre içerisinde evlilik gerçekleşir.

Olaydan sonra Fatma için en ideal kocanın mütedeyyin kişilerden olabileceği anlaşılır. Fatma'nın Kur'an dersi aldığı ve saygı duyduğu Abbas Hoca adında biri, bu noktada devreye girer ve onu dindar bir şahsiyetle evlendirmek ister. Bu kişi, Fatma'nın babasının çiftliğinde kâhya olarak çalışan Remzi'dir. O güne kadar Fatma ile Remzi arasında ağabey-kardeş ilişkisi vardır ve taraflar birbirlerine bu nazarla yaklaşmıştır. Abbas Hoca, Remzi'nin ailesi ile durumu istişare eder. Remzi'nin annesi; Fatma'nın ailesinin zengin, kendilerinin ise fakir olduğunu belirtir. Bu yüzden Fatma'nın babasının bu evliliğe müsaade etmeyeceğini söyler. Abbas Hoca ise bu durumu kendisine bırakmalarını ister ve Remzi'nin bu evliliği onaylayıp onaylamadığını sorar. Oldukça mütedeyyin bir insan olan Remzi, Fatma gibi dindar bir kadınla evlenmeyi can-ı gönülden arzular ve Abbas Hoca'nın teklifini “Sizin muvafık bulduğunuz böyle bir evlilik için, benim hayır demem elbette düşünülemez” (Cilasun, 2014: 48) sözleriyle yanıtlar.

Remzi'den onay alan Abbas Hoca, bu kez Fatma'nın babası Feyyaz Bey'in yanına gider ve Fatma ile Remzi'nin izdivaçlarını uygun bulduğunu belirtir. Feyyaz Bey,

başlangıçta bu duruma sert bir tepki gösterir. Fakat Abbas Hoca, Fatma'nın yaşam tarzına en uygun koca adayının Remzi olduğunda ısrarcı olur. Çünkü mütedeyyin bir profil çizen Fatma, yanlış bir evlilik sonucu bedbaht bir yaşantıya mahkûm olabilecektir. Feyyaz Bey, durumu daha sakin bir şekilde değerlendirince bu izdivacın doğru bir evlilik olabileceğini düşünmeye başlar. Sonrasında ise durumu kızına aktarır. Fatma, duruma önce şaşırır; çünkü Remzi'yi o güne kadar "bir kardeş gibi" (Cilasun, 2014: 70) sevmiştir. Fakat Remzi'nin dinen ve ahlaken ne kadar üstün bir kişi olduğunu düşününce o da bu evlilik kararını benimsemeye başlar. Bir müddet düşündükten sonra da babasına müspet yönde cevabını bildirir. Kısa süre sonra İslami tarzda bir nişan töreni yapılır, mevlit okutulur, haremlik selamlık uygulanır, şerbet ikram edilir Sonrasında ise evlilik gerçekleşir.

Eserde aile büyüklerinin aracılığıyla gerçekleşen bir diğer evlilik ise Ayla ile Hikmet arasındaki evliliğidir. Roman karakterlerinden Hamit Bey, artık yaşlanmış ve torun sahibi olmuştur. Hoppa bir kız olan torunu Selma'yı dindar bir genç olan Hikmet ile evlendirmek, böylece Selma'nın durulmasını sağlamak ister. Fakat Selma "İlahi dedeciğim... Demek bana, bula bula ortaçağdan kalma Hikmet'i buldunuz ha?" (Cilasun, 2014: 257) sözleriyle bu izdivacın imkânsızlığını dalga geçmek suretiyle belirtir. Hikmet'i beğenen ve onu kendi çevresindekilerden biriyle evlendirmeyi kafasına koyan Hamit Bey, bu kez Hikmet ile Muzaffer Bey'in kızı Ayla'yı birbirlerine uygun görür. Hamit Bey, bu isteğini hemen ortalık yerde dillendirmekten de çekinmez ve şu cümlelerle Ayla ile Hikmet'in evlenmelerini önerir:

Şimdi dalmış sizi seyrederken, bir şey geldi aklıma. Ayla kızımızı seyrediyordum. Bana torunum Selma'yı hatırlattı. Çok hanım bir kız olduğu, her hâlimden belli. Çok sevdiğim ve takdir ettiğim Hikmet'in torunum Selma ile baş göz edilmesini sağlayamadım. Acaba Hikmet'le Ayla Hanım'ın evlenmeleri için çaba göstersem, muvaffak olabilir miyim, diye düşünüyordum kendi kendime. Tabii benim düşüncem bu, şayet yanlış bir şey düşünmüşsem, yanlışlığıma verin artık (Cilasun, 2014: 269).

Çevredekiler, Hamit Bey'in bu ani çıkışı karşısında öncelikle sessizliğe bürünür. Ayla ve Hikmet, utançlarından yüzlerini yere eğer. Ayla'nın babası Muzaffer Bey, daha önceden Hikmet'i bir müddet yanında çalıştırmış ve ondan ahlaken oldukça memnun kalmıştır. Muzaffer Bey, Hikmet'i ideal bir damat adayı olarak gördüğü için "Eğer böyle bir şey kismette varsa, neden olmasın" (Cilasun, 2014: 269) sözleriyle bu izdivacın kendisi tarafından onaylanacağını belirtir. Hikmet'in babası Remzi ise oğlunun ve Ayla'nın yüzlerine bakar, her ikisinin de yüzlerinin pembeleşmesinden bu izdivacı arzuladıkları manasını çıkarır. Biraz sonra da Muzaffer Bey'den kızı Ayla'yı oğlu Hikmet'e ister. Böylece hiç hesapta yokken, ani bir kararla, gençlerin onayı ve ebeveynlerin de takdiriyle bu izdivaç fikri onaylanır. Kısa süre içerisinde çiftler nişanlanır; fakat nikâh töreninden önce roman son bulur.

Raif Cilasun'un *Bir Annenin Feryadı* romanındaki Selçuk ile Elif, birbirleriyle görücü usulü olarak evlenmiş bir çifttir. Selçuk'un babası Recep Efendi, Elif'in babası Nail Bey'in iş yerinde gece bekçisi olarak çalışmaktadır. Her iki aile de oldukça mütedeyyindir. İki baba, bir araya gelir ve çocuklarını evlendirme kararı alır. Sonrasında ise durum damat adayı olan Selçuk'a şu şekilde tebliğ edilir: "Efendim, uzun lafın kısası, Recep Efendi ile beraber Selçuk'la Elif'in bir hayat boyu beraber olmaları için karar kıldık. Bilmem Selçuk Bey bizim bu kararımıza ne der?" (Cilasun, 2010: 164). Selçuk ise daha önceden tanıdığı ve çok beğendiği Elif'le evlilik kurmaktan büyük sevinç duyar. Çünkü o, zaten uzaktan uzağa Elif'i sevmektedir. Bu yüzden Selçuk'un cevabı "Mademki siz böyle münasip buldunuz, bana fazla bir şey söylemek düşmez. Güveninize layık olabilmek için elimden

geleni yapacağıma emin olabilirsiniz” (Cilasun, 2010: 164) şeklinde olur. Her iki tarafın onayından sonra kısa süre içerisinde evlilik gerçekleşir.

Bu evlilik, büyüklerin aracılığı ve teklifi ile gerçekleşmiş bir evliliktir. Tarafları bir araya getiren unsur, her iki ailenin de mütedeyyin olmasıdır. Zengin ve mütedeyyin aile reisi, kızı için zengin damat arayışı içerisinde girmez. Bunun yerine inanç noktasını ön plana çıkarır ve damat adayının inançlı bir Müslüman olmasını önceler.

Raif Cilasun’un *Haram Lokma* romanındaki Abdülkerim, babası tarafından mütedeyyin bir şekilde yetiştirilir. Abdülkerim, bununla birlikte fenni ilimlerde de oldukça başarılı olur. Yurt dışında okur ve ülkesine donanımlı bir tekstil mühendisi olarak geri döner. Bundan sonra Abdülkerim’in babasının en büyük arzusu, onu helal süt emmiş biriyle baş göz etmek olur. Abdülkerim’in babası Yusuf, bu düşüncesini bir akşam ona da açar. Yakın dostu Hacı Süleyman Efendi’nin kızı Kezban’ı, oğluna önerir. Yusuf, Kezban’ı sadece çocukluğunda görmüştür; fakat yine de babasının kararının en doğru karar olacağını düşünür. “Siz bilirsiniz babacığım.. Siz münasip bulduktan sonra, benim başka bir sözümün olması düşünülemez” (Cilasun, 2015: 192) sözleriyle babasının kararını onaylar. Bunun üzerine Abdülkerim ile Kezban arasında kısa süre içerisinde söz kesilir. Abdülkerim’in modern çevresi, gelin adayının güzelliğini sorgular. Fakat Abdülkerim, Kezban’ı en son çocukluğunda görmüştür. Bunun üzerine Abdülkerim’in de henüz gelin adayını yeterince görmediği ortaya çıkar. Abdülkerim bu durumu çevresine “İnanın görmedim... Çocukluğunu hatırlarım sadece. Bizde, umumiyetle âdet böyledir. Erkek, evleneceği kızı duvağını açtığında görür” (Cilasun, 2015: 200) sözleriyle açıklar.

Abdülkerim’in sözlüsü Kezban, ilkokul mezunudur. Oldukça dindar bir aileye mensuptur, ev işlerinde de oldukça hamarattır. Fakat Abdülkerim’in tahsilli çevresi, onun bu tür bir evlilik yapacak olmasını bir türlü anlayamaz. Abdülkerim ise eşinin tahsil durumuna dikkat etmez, onun dini noktadaki takvasına önem verir ve bu tür eleştirileri önemsemez. Abdülkerim ile Kezban arasındaki sözlenme, evlilik boyutuna ulaşamaz. Kezban ve babası Hacı Süleyman Efendi, düğün hazırlıkları için gittikleri Yozgat’ta bir trafik kazası geçirir ve her ikisi de vefat eder (Cilasun, 2015: 202). Eserde görücü usulü evlilik işlenmiş; fakat beklenilmeyen bir durumdan dolayı bu evlilik gerçekleşmemiştir.

Abdülkerim, sözlüsünün vefatından sonra kendini işine verir ve evlilik meselesi gündemden düşer. Fakat Abdülkerim, bir gün çalıştığı iş yerinde İngiltere’den arkadaşı olan Marya ile karşılaşır. Marya, Müslümanlığı tercih ederek Türkiye’ye yerleşmiş ve ismini de Meryem olarak değiştirmiştir. Abdülkerim, arkadaşının Müslüman olmasına çok sevinir ve onunla özel olarak ilgilenir. Bir müddet sonra kendi iş yerini açtığında Meryem’i de yanına alır. Abdülkerim’in babası Yusuf, oğlu ile Meryem arasındaki uyumu fark eder ve bu kez oğlunu Meryem’le evlendirmeye karar verir. Abdülkerim ile durumu konuşur, Meryem ile onu birbirlerine yakıştırdığını ve bu evliliği münasip gördüğünü belirtir. Aslında Abdülkerim de bu evliliği arzulamaktadır ve babasına “siz nasıl isterseniz öyle olsun” (Cilasun, 2015: 218) sözleriyle cevap verir. Yusuf Bey, bu kez Meryem’in yanına gider ve onu Abdülkerim’le evlendirmek istediğini şu sözlerle dile getirir: “Bak, kızım... Evimize, yurdumuza gelişinle bizi çok memnun ve mutlu ettin. Öylesine mutlu ettin ki, ben şimdi Allah’ın emri, peygamberin kavliyle seni oğluma almak istiyorum... Bu hususta düşüncen ne, açıkça söyle bana” (Cilasun, 2015: 218). Meryem de Yusuf Bey’e bu evliliği onayladığını belli eder. Bunun üzerine kısa süre içerisinde evlilik gerçekleştirilir.

Burada Abdülkerim ile Meryem arasındaki evlilik, tarafların talebi ve isteğiyle değil Abdülkerim’in babasının teklif ve aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Evliliklerde iki tarafı

tanıyan kişilerin araya girmesi ve dünürçülük yapması, İslamiyet'in de tasvip ettiği ve önerdiği bir durumdur. Bu bağlamda İslam peygamberi Hz. Muhammet'in sünneti ve emirleri de bulunmaktadır (Eren, 2013: 111). İnançlı bir karakter olan Yusuf Bey de bu doğrultuda hareket eder ve bir sünneti yerine getirir.

Selim İleri'nin *Bir Akşam Alacası* romanındaki Emre'nin anne ve babası görücü usulü olarak evlenmiş bir çifttir. Romanın anlatı zamanında Emre'nin babası vefat etmiş, annesi ise hasta ve bakıma muhtaç bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Emre'ye göre ebeveynlerinin evliliği görücü usulü yapıldığı için çiftler arasında bir sevgi bağı kurulamamış, bu da onları bir ömür boyu mutsuz kılmıştır. Anlatıcı, Emre'nin düşüncelerini şu sözlerle aktarır: “Oradaydı işte, duvarda, o kahverengi fotoğraf, annesiyle babasının evlendikleri gün çekilmiş dargın görüntüleri, az çok görücü yöntemiyle yapılmış evliliğin yürümeyeceği, salt toplumsal baskılarla yürütüleceği kahverenginin kederinde açıkça belli oluyordu” (İleri, 2010: 79). Eserde görücü usulü evlilik üstü örtülü bir şekilde eleştirilmiş, bu tür evliliklerin bireyleri mutsuzluğa sevk edeceği işlenmiştir.

Sevinç Çokum'un *Zor* romanındaki Hatice Hanım, artık yaşlanmış ve torun sahibi olmuş bir ninedir. Hatice Hanım, kocası Recep'le görücü usulü bir evlilik yapmıştır. Hatice Hanım'ın annesi, günün birinde ona bir kısmetin çıktığını haber verir. Hatice'nin talibi olan Recep, Hatice ile aynı köyden ve daha önceden İstanbul'a göçmüştür. Hatice bu evliliği başlangıçta istemez. Gerekçe olarak da köyünü terk etmek istemeyişini gösterir. Bunun üzerine Hatice'nin köyde bir başkasını sevdiği söylentileri çıkmaya başlar. Kısmetini teperek köy yerinde dillere düşmek istemeyen Hatice de bunun üzerine annesine giderek evliliği kabul ettiğini söyler ve İstanbul'a gelin gider (Çokum, 1978: 25-26). Hatice, evlenmeden önce kocasının yüzünü dahi görmez ve bu şartlarda gelin olur.

Yaşar Kemal'in *Demirciler Çarşısı Cinayeti* romanındaki Derviş Bey, anasının ve ninesinin bulunduğu bir kızla görücü usulü bir evlilik yapar. Derviş Bey, “geleneğin temsilcilerinden” (Topçu, 2015: 292) biridir. Evlenirken de gelenekler çerçevesinde hareket eder ve evleneceği kızı ailesine seçtirir. Derviş Bey'in karısı Meyro, Amik Ovasından büyük bir Türkmen Beyi'nin kızıdır. Karı-koca birbirlerinin yüzünü ancak evlenecekleri gün görebilir (Kemal, 2009: 117).

Yusuf Atılğan'ın *Anayurt Otel*i romanındaki Zebercet'in babası ile annesi görücü usulü olarak evlenmiştir. Evlilik, aile büyükleri vasıtasıyla gerçekleşir. Zebercet'in annesi, kendisine kapı aralığından gösterilen damat adayı ile evlenmeyi kabul eder. Anlatıcı, bu evliliği şu şekilde özetler: “Bir akşam konakta yemeğe çağrılmış; kapı aralığından anasına göstermişler. ‘Olur’ demiş; Yunan gelmezden bir yıl önce evlenmişler” (Atılğan, 2014: 29). Zebercet'in annesi, evleneceği kocasını sadece kapı aralığından görmüş, sonra da onunla evlenmiştir. Zebercet'in babasının ise evleneceği kadını görüp görmediği belirtilmemiştir.

SONUÇ

1971-80 dönemi romanlarındaki görücü usulü evlilik vakaları yukarıdaki şekilde örneklenmiştir. Buna göre görücü usulü evlilikler kent romanlarında işlenmekten kaçınılmış ve kırsal kesimin işlendiği romanlarda daha fazla tercih edilmiştir, bir bakıma görücü usulü evlilikler kent romanlarına yakıştırılmamıştır. Evlenecek çiftler, romanların büyük çoğunda birbirlerini önceden tanımaz, aile büyükleri veya yakınlar aracılığıyla birbirine gösterilir. Yine çoğunlukla tarafların görüşü alınır, sadece üç romanda gelin adayının görüşüne başvurmaya gerek görülmez (*Dik Bayır, Mahmudo İle Hazel, Saragöl*).

Buna göre Tanzimat Dönemi romanlarında işlenen/eleştirilen taraflarının rızasının olmadığı evlilik şekilleri azalmıştır. Artık çoğunlukla her iki tarafın da rızasının olduğu görücü usulü evlilikler işlenmektedir. Nitekim romanlarda görücü usulü evliliklere genellikle olumlu yaklaşılır. Sadece üç romanda bu tür evlilikler eleştirilir (*Aşk Da Gezer, Bir Akşam Alacası, Anayurt Oteli*). Bu da aslında toplumsal yapının romanlardaki yansımaları şeklinde değerlendirilebilir. Romanlarda evlilik talebi genellikle erkek tarafından gelir, sadece bir romanda rutinin dışına çıkılır ve kız tarafı, damat adayına talip olur (*Son Fırtına*).

Özellikle İslami romanlarda damat adayı hakkında araştırma yapılma ihtiyacı ve bekârları evlendirmenin sevap olduğu düşüncesi işlenir. Bilindiği gibi İslam inancına göre kadın ve erkeğin flört etmesi, aşk yaşaması yasaktır, iki taraf ancak belli şartlar altında bir araya gelebilir. Bu durum doğal olarak görücülüğü gerekli kılar; çünkü taraflar birbirleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir ve ancak o kişileri yakından tanıyan kişilerden bilgi sahibi olunabilmektedir. Kadın ile erkeğin evlilik öncesinde birbirlerini tanımaması, beraberinde ebeveynlere de sorumluluk yüklemekte ve evlenilecek aday hakkında araştırma yapılma ihtiyacını doğurmaktadır. İslami romanlarda bu durum özellikle örneklenir ve doğru evlilik uygulamaları gösterilir. Görücü usulü evliliğin körü körüne bir evlilik olmadığı, adayın kişiliğinin, inancının, ahlakının sorgulanması gerektiği ve ancak bu kriterler sağlandıktan sonra evliliğe onay verilmesi gerektiği vurgulanır. Yine İslam inancındaki evliliği teşvik etme prensibi, romanlarda bir tür iyilik/yardımlaşma olarak görülür ve yüceltilir.

Yapılan araştırmalara göre ülkemizde geçmişten bugüne en yaygın evlilik türü görücü usulü evliliklerdir. Fakat romancıların bu evlilik türünü toplumda görülme sıklığına nazaran daha az işlediği söylenebilir. Buna göre görücü usulü evliliklerin romancı tarafından 'bir tema olarak' yeterince benimsenmediği, bu tür evlilikler yerine menfaat evlilikleri, aşk evlilikleri, kaçarak evlenme gibi entrik kurguyu canlı tutacak olan evlilik türlerinin tercih edildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. (2005). İslam Hukuku Açısından Nişanlanma. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, 71-94.
- ASPB. (2006). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- ASPB. (2011). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Atılğan, Y. (2014). *Anayurt Oteli*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bağlı, M. & Sever, A. (2005). Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat. *Aile ve Toplum*, 8, 9-22.
- Bal, H. (2014). Siyaset Teorisinde 'Otorite' Kavramı. *Turkish Studies*, 2, 247-255.
- Canan, İ. (1988). *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte C. 17*. İstanbul: Akçağ Yayınevi.
- Cilasun, R. (2010). *Bir Annenin Feryadı*. İstanbul: Ebru Yayınları.

- Cilasun, R. (2014). *Beklenen Sabah*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- Cilasun, R. (2015). *Haram Lokma*. İstanbul: Ebru Yayınları.
- Coşkun, B. (2011). Halide Nusret Zorlutuna'nın Romanlarını Kronotopik Okuma. *Turkish Studies*, 6/1, 860-877.
- Cumalı, N. (1990). *Aşk da Gezer*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çokum, S. (1978). *Zor*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- DİB. (2008). *İlmihal II*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DİB. (2011). *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, H. Z. (1991). Aile Yapısının Durumsal Çözümlemesi. *Aile ve Toplum*, 1, 23-34.
- Duben, A. & Behar, C. (2014). *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. N. Mert (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eren, A. (2013). *İslam'da Evlilik ve Aile Eğitimi I*. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Erkal, M. E. (1993). Türk Aile Yapısı ve Bazı Meseleler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 1, 15-21.
- Esen, N. (1991). *Türk Romanında Aile Kurumu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Fındıkoğlu, Z. (1991). Türklerde Aile İctimaiyatı. B. Dikeçligil & A. Çiğdem (Ed.) *Aile Yazuları I- Temel Kavramlar, Yapı Tarihi Süreç* (s.13-36). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- İleri, S. (2010). *Bir Akşam Alacası*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kaplan, M. (1997). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kazancı, A. L. (2005). *Son Fırtına*. İstanbul: İpek Yayıncılık.
- Kazancı, A. L. (2011a). *Bir Vicdan Uyanıyor*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kazancı, A. L. (2011b). *Üvey Anne*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kemal, Y. (2009). *Demirciler Çarşısı Cinayeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kudret, C. (1976). *Karınca Tanırsınız*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Mithat, A (2000). *Yeryüzünde Bir Melek*. Nuri Sağlam (Haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1997). *Dönemeç*. İstanbul: Konak Yayınları.
- Okçu, E. I. (2015). *Sanıcı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Polat, Ö. (2011a). *Dilan*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Polat, Ö. (2011b). *Saragöl*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Polat, Ö. (2013). *Mahmudo İle Hazel*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Sayar, A. (2002). *Dik Bayır*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sayar, A. (2011). *Can Şenliği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şemsettin Sami, (2004). *Taaşşuk-u Tal'at ve Fitnat*. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Tahir, K. (2004). *Bir Mülkiyet Kalesi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Tahir, K. (2013). *Damağası*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Topçu, M. (2015). *Yaşar Kemal'in Romanlarında Halk Kültürü Etkisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1992). Türk Ailesinin Genel Yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi 1* (s. 22-59). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Yavuz, İ. U. (2005). *Dikenli Yollar*. İstanbul: Elips Kitap.
- Yılmazçoban, A. M. (2008). Flört ve Görücü Usulü Evliliklerde Psiko-Sosyal Özelliklerin Etkisi -Demirci Örneği- (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zorlutuna, H. N. (2014). *Aydınlık Kapı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Araştırma Makalesi/Research Article

Asaf Hâlet Çelebi'nin Portresi ve Kunâla Şiirine Metinlerarası Bir Bakış

Asaf Hâlet Çelebi's Potrait and An Intertextual Approach to Asaf Hâlet Çelebi's Kunâla Poem

Selim ÜMÜTLÜ*

Öz

Asaf Hâlet Çelebi, gerek şiirleriyle gerekse yaşam tarzıyla 20. yüzyıl Türk edebiyatının en sıra dışı şairlerinden biridir. Onun şiirlerini okuyanlar her ne kadar "tuhaf", "ayrık (eksantrik)", "garip" gibi yakıştırmalar yapsalar da Çelebi, Anadolu'dan Hindistan'a uzanan geniş bir kültürel coğrafyaya dair kişisel okumalarından elde ettiklerini bilinçaltında dönüştürerek kendine özgü ve taklit edilmesi güç bir şiir tarzı oluşturmayı başarmıştır. Onun yoğun kültürel göndermeler ve yer yer gerçeküstücü öğeler içeren şiirlerinin anlaşılabilmesi okuyucunun belirli bir çabasını gerektirmektedir. Şair kimliğinin yanı sıra araştırmacı bir kişiliğe de sahip olan Çelebi, bildiği yabancı dillerin sağladığı imkânla edebî çeviri ve inceleme türünde önemli eserlere imza atmıştır. Okuma ve araştırma sürecinde edindiği çeşitli bilgileri de farklı görünümlemlerle şiirlerine yansıtmıştır. Bu durum onun şiirlerinin anlaşılmasında metinlerarası bir okumanın önemini ortaya koymaktadır. Alt metinlerden gelen unsurların Çelebi'nin şiirinde yaşadığı dönüşümün incelenmesi şiirlerin çözümlenmesi adına önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, şairin bir sanatçı olarak portresini ortaya koymak ve metinlerarası ilişkiler kuramından yararlanarak Asaf Hâlet Çelebi'nin *Kunâla* adlı şiirinin anlam boyutuna yeni bir yaklaşım sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Asaf Hâlet Çelebi, Kunâla, metinlerarasılık, şiir

Abstract

Asaf Hâlet Çelebi is one of the most extraordinary poets of the 20th century Turkish literature with his poems and lifestyle. Çelebi has succeeded in creating a unique and inimitable style of poetry by transforming what he has acquired from his personal readings of a vast cultural geography which span from Anatolia to India. These readings change in the subconscious of Çelebi. However the

Geliş Tarihi/Received: 09.02.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 06.03.2019

* Öğretmen, Mimar Sinan Anadolu Lisesi, Çorum/Türkiye, selimumutlu53@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8667-955X.

readers usually describe his poems as "weird", "eccentric", "odd". The readers have to make an effort for understanding his poems which contain intense cultural references and some surrealistic elements. In addition to his poet identity, Çelebi, who has an investigative personality, has put his signature under important works in form of literary translation and research by means of foreign language he knows. He has reflected various information he got during the reading and research process to his poetry in different images. This shows the importance of an intertextual reading for understanding his poems. The researches of the transformation of subtext in Çelebi's poems is important for the analysis of poems. The aim of this study is to present the potrait of the poet as an artist and present a new approach to the meaning dimension of Asaf Hâlet Çelebi's Kunala poem by using the theory of intertextuality.

Keywords: Asaf Hâlet Çelebi, Kunâla, intertextuality, poem

GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısında postmodernizmin çok seslilik özelliğinin bir parçası olarak ortaya çıkan metinlerarasılık, kaynağını Mikhail Bakhtin'in söyleşimcilik kuramından almaktadır (Aktulum, 1999: 24-25). Bakhtin, metni çeşitli söylemlerin etkileşim ve söyleşim içinde bulunduğu bir alan olarak görür. Söyleşime kulak tıkayan ve edebî eserleri kapalı bir sistem olarak gören yerleşik kuramları eleştirir. Ona göre sanat eserinin diyalojik yapısını görmezden gelmek, onu tek bir bağlamın zindanına hapsedmek anlamına gelir (Bakhtin, 2001: 49-50). Bakhtin'den sonra gelen Kristeva, Barthes, M. Riffaterre, G. Genette gibi kuramcıların katkılarıyla "metinlerarasılık", bir metnin kendinden önceki (art zamanlı) ve kendi dönemindeki (eş zamanlı) metinlerle olan her türlü anlam alışverişini kapsayan, metnin anlaşılmasında okurun çabasını önemseyen, genel bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Aktulum, 1999: 17-92). Gonca Gökalp Alpaslan'ın ifade ettiği üzere "*Bir metnin doğrudan ya da dolaylı olarak, açıkça veya örtülü biçimde başka metin ya da metinlerle bağlantılı olması hâlinde metinlerarası ilişki doğar*" (Alpaslan, 2007: 9). Metinlerarasılık bağlamında yazmak, "*başka metinlerden alınan parçaları bir bütün oluşturacak biçimde kaynaştırarak bir yeniden yazma işlemi gerçekleştirmek*" anlamına gelmektedir (Aktulum, 1999: 96). Bu noktada bir metnin tam anlamıyla çözümlenebilmesi için farklı alt-metinlerden gelen unsurların ana metindeki dönüşümünün ortaya çıkarılması büyük önem taşımaktadır. Yazar/metin/okur arasındaki belirsiz ilişkiye odaklanan metinlerarasılık, anlamın üretilmesi sürecinde okura vazgeçilmez bir ayrıcalık tanıma eğilimindedir. Çünkü bu süreçte, önceki metinlerden gelen unsurları kendine özgü bir biçimde düzenleyen "yazar" ile metnin şifrelerini çözen "okur", rolleri itibariyle eşit öneme sahiptir (Child & Fowler, 2006: 122).

Metinlerarasılık, her ne kadar geçtiğimiz asırda, Batı'da ortaya çıkan bir kavram olsa da bahsi geçen kuramcıların sözünü ettiği metinlerarası ilişkilere Türk edebiyatının uzun geçmişinde farklı isim ve şekillerde rastlamak mümkündür. Divan edebiyatındaki nazire geleneği, zincire eklenen halka misali aynı konuda yazılan onlarca mesnevi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yerli ve millî unsurlarla zenginleşen tercüme eserler, halk edebiyatımızdaki usta-çırak ilişkisi, repertuarlarındaki halk hikâyelerini gelenekten geleceğe aktaran meddahlar esasında 20. yüzyılda Batı'da adı konulan bir kavramın bizde bir gelenek hâlinde ve belli kurallar dâhilinde var olduğunu göstermektedir. Modern döneme gelindiğinde Türk edebiyatı konu, biçim, tür, bakımından yeni bir açılım yaşamış; sanatçılar, hem Batı edebiyatı ile hem de geçmiş dönem (Halk ve Divan

edebiyatı) ile çeşitli şekillerde metinlerarası ilişki kurmuşlardır (Alpaslan, 2007: 25). Edebî metinleri tercüme edebilecek düzeyde bildiği Farsça ve Fransızca sayesinde Doğu'yu ve Batı'yı yakından tanıyan, fertleri önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş kültürlü bir ailenin çocuğu olarak sanatsever bir sosyal çevrede yetişen Asaf Hâlet Çelebi de bu sanatçılardan biridir. Çelebi'nin dönemindeki diğer sanatçılardan farkı, şiirlerinin çok daha geniş bir kültürel coğrafyadan renkler ve sesler taşımasından ileri gelir. Onun metinler arasındaki serüveni henüz 20 yaşında *Hüsn ü Aşk*'ı okumasıyla başlamıştır. *Hüsn ü Aşk*'ı okurken yaşadığı ruh değişimi, onu zaten eskiden beri bildiği *Mesnevî*'ye, ardından yine *Mevlânâ*'nın *Şemsü'l Hakayık* adlı küçük divanına yönelmiş; sonrasında Doğu'da ve Batı'da yazılmış İslam tasavvufuna dair kitapları getirterek araştırma sürecine girmiştir (Ergun, 1935: 101). Söz konusu okuma ve araştırma sürecinde rastladığı bazı olay ve kişiler, şairin iç dünyasında makes bulmuş; yeni ve farklı anlamlar kazanarak birer şiirsel imgeye dönüşmüştür. Türk edebiyatında henüz postmodernist sanat anlayışının sözü edilmezken Asaf Hâlet Çelebi'nin başka metinlerden aldığı unsurları şiir estetiğinin bir parçası hâline getirmesi dikkat çekicidir. Bu durum, "modernite"¹nin dayattığı akılcı, maddeci hayat görüşüne karşı şairin biçimsel düzeydeki bir tepkisi olarak yorumlanabileceği gibi postmodernist tavrın Türk edebiyatındaki ilk görünümüleri olarak da okunabilir.²

Çelebi'nin şiirlerinde geçen 37 şahıs isminin büyük çoğunluğu, içinde bulunduğu şiire katkısı ancak metinlerarası bir okumayla anlaşılabilir kültürel göndermeler içermektedir (Şen, 2014: 160). Bunlardan birisi de 1 Ağustos 1950 tarihinde, *Yeditepe* dergisinin 7. sayısında şairin kendi el yazısı ile yayımlanan *Kunâla* adlı şiiridir (Kırımlı, 1995: 121). Şairin 1955 yılının Aralık ayında İstanbul dergisinde yayımlanan, sağlığında kitaplarına girmemiş aynı isimde başka bir şiiri daha bulunmaktadır.³ Bu şiir çalışmamızın konusu dışındadır. Necati Tonga tarafından *Kunâla* şiirinin anlam ve ahenk unsurları ekseninde tahlilini konu alan bir çalışma yapılmış olsa da burada metinlerarası bir inceleme söz konusu değildir.⁴ Bu çalışmada öncelikle Asaf Hâlet Çelebi'nin sanatçı kişiliğinin oluşmasına tesir eden yaşam öyküsü ana hatlarıyla incelenecek, akabinde Asaf Hâlet Çelebi'nin *Kunâla* adlı şiiri, "Kunâla'nın Gözleri" adıyla bilinen bir Budist kıssası merkeze alınarak metinlerarası bir bakış ile çözümlenmeye çalışılacaktır.

¹ Modernite (sosyolojik/kültürel modernizm) ve modernizm (estetik modernizm/avangardizm) kavramları için bkz. Ecevit, 2016: 40-42.

² Asaf Hâlet Çelebi'nin -İkinci Yeni şairleriyle birlikte- dil ve imge kullanımı bakımından postmodernizm çerçevesinde değerlendirilebileceğini ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Bkz. Bingöl, 2017: 526. Çelebi'nin şiirlerinde görülen çok seslilik, çok kültürlülük, metinlerarasılık, muğlaklık gibi kimi özellikler postmodernist sanat estetiği ile örtüşmektedir.

³ Şair, bahsi geçen şiirde *Kunâla* ile evrenin yaradılışına uzanan hayalî bir zaman yolculuğuna çıkmıştır. Bkz. Çelebi, 2018: 113-114. Şiirin içeriği, şairin Alfredo Rizzo'dan çevirdiği evrenin oluşumunu konu alan *Harikülâde Masal* adlı eserin içeriği ile benzeşmektedir. Söz konusu çeviri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Karadeniz, 2003: 145-148.

⁴ Bkz. Tonga, N. (2012). Asaf Hâlet Çelebi'nin Kunâla Adlı Şiirinin Anlam ve Âhenk Unsurları Ekseninde Tahlili. *Gazi Türkiyat*, Güz 2012/11: 155-167.

BİR ÇELEBİ ŞAİRİN PORTRESİ

"Adı, soyadı
Açılır parantez
Doğduğu yıl, çizgi, öldüğü yıl, bitti
Kapanır parantez.
O şimdi kitaplarda bir isim, bir soyadı"
(Behçet Necatigil)

Hayatı, Eğitimi ve Yetiştigi Çevre

Behçet Necatigil'in ifade ettiği üzere hayat bir şairin doğum ve ölüm yılları arasındaki çizgi kadar kısa, geride "hoş bir seda" bırakabilecek kadar da uzundur. İnsanı insan yapan duyguları dil kabına dökabilen büyük şairler, maddi hayatları nihayete erse de şiirleri sayesinde okuyucuların zihinlerinde yaşamaya devam ederler. Bu tanımlamaya uygun şairlerden biri olan Asaf Hâlet Çelebi,⁵ 27 Aralık 1907'de, büyük dedesi İsmail Nazif Çelebi'nin 18. yüzyıl başlarında yaptırdığı Cihangir'deki konakta hayata gözlerini açar (Kırımlı, 2000: 19-20). Cihangir sokaklarında oynadığı oyunlar, kulaklarında çınlayan tekerlemeler, konağa girip çıkan kadınlardan dinlediği masallar onda unutulmaz izler bırakır. Babası Mehmed Said Hâlet Bey; Arapça, Farsça, Fransızca bilen, Mevlevî terbiyesini benimsemiş, kültürlü bir Osmanlı Beyefendisi'dir. Babasının teşvikleriyle küçük yaşlarda Mevlevî çevrelerine giren şair, yedi yaşında sema etmeye başlamıştır (Ayvazoğlu, 2014: 37-39). Ancak sanılanın aksine şairin soyu Mevlana'ya dayanmaz. Soy bağı olmasa da şairin Hazret-i Pîr ile gönül bağı olduğu aşikârdır. Şairin ailesi, 1916 yılında, insanların nezaketi ile ünlü Beylerbeyi semtine taşınır (Ayvazoğlu, 2014: 47). Burada insanlar öyle kibardır ki sabahları işe giden insanların "*Önce siz buyurun beyefendi.*", "*Estağfurullah siz buyurun.*" şeklindeki kibarlık yarışları yüzünden Şirket-i Hayriyye vapuru daima gecikmeli kalkmaktadır (Taner, 2018: 41). İşte Âsaf Hâlet Çelebi de şık kıyafeti, koltuğunun altında kitapları ve yakasından eksik etmediği çiçekleri ile bu vapurun gedikli müşterilerinden birisi olmuştur (Ayvazoğlu, 2014: 52; Miyasoğlu, 1993: 22-23).

Babasından Fransızca ve Farsça, son Üsküdar Mevlevîhanesi şeyhi Ahmed Remzi Dede ile son devrin tanınmış musikişinaslarından Rauf Yekta Bey'den uzun yıllar musiki ve nota dersleri alan şair, oldukça kültürlü ve edebî zevk sahibi bir muhit içinde yetişmiştir (Uçman, 1993: 259). Hat sanatıyla da ilgilenen Çelebi, sadece kıyafeti ve konuşmasıyla değil, kültürü ve görgüsüyle de hakiki bir İstanbul beyefendisidir. Asaf Hâlet, dört yaşından sekiz yaşına kadar babasından çeşitli konularda dersler alır. 1915 yılında Galatasaray Sultanisi'ne kaydolar, buradaki yarım kalan sekiz yıllık eğitiminin ardından bir süre Sanayi-i Nefise Mektebinde öğrenim görür, son olarak kaydolduğu Adalet Meslek Mektebinden mezun olur (Kırımlı, 2000: 24-25). Eğitiminden kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle şairin hayatı daima küçük memurluklarla ve zor geçim şartları altında geçmiştir (Ayvazoğlu, 2014: 254-266). Mahkeme kâtipliği, Devlet Deniz Yollarında muhasiplik, Deniz Hatları İstanbul Acenteliği memuriyeti, Belediye Kütüphanesi ve İÜ Felsefe Seminer Kütüphanesinde memurluk bunlardan bazılarıdır

⁵ Şairin adı, nüfus kayıtlarında "Mehmed Ali Asaf", soyadı ise "Çelebiler" olarak geçmektedir. Aile, bilinen en eski dedeleri olan Nazif Çelebi'nin isminden hareketle bu soyadı almış ancak Asaf Hâlet Bey, bütün yazılarında "Asaf Hâlet Çelebi" imzasını kullanmıştır (Ayvazoğlu, 2014: 58; Kırımlı, 2000: 21).

(Okay, 2003: 23). Beşir Ayvazoğlu, Çelebi'nin özlük dosyasında geçen belgelerden hareketle şairin "*bir entelektüel olarak sıradan işleri kendine yakıştıramadığı için yöneticilerle ve diğer memurlarla ciddi anlaşmazlıklar*" yaşadığını ifade etmektedir (Ayvazoğlu, 2014: 256). 1958'de vefat ettiğinde maaşı 35 liradır ve Emekli Sandığına 700 lira civarında borcu vardır (Kırımlı, 2000: 27). Küçük memuriyetlerdeki meşguliyetleri, sanatsal çalışmalara vakit ayırmasına engel olmakta; şair de sık sık bu durumdan şikâyetçi olmaktadır. Bir mülakatında "*Şairin işi ne olmalıdır?*" şeklindeki bir soruyu "*Herhâlde memuriyet değildir. Mesela ben memurum. Şefim benden on yaş küçük olduğu hâlde bir şaire gösterilmesi gereken saygıyı göstermiyor bana.*" diye cevaplar (Çelebi, 2018: 647). Beylerbeyi'ndeki babadan kalma arsayı zaman zaman satmak istese de Boğaz Köprüsü yapılıncaya değeri değeri umuduyla bundan hep vazgeçmiş, düşük maaşına rağmen eline geçen parayı kitaba yatırmaktan da geri durmamıştır (Kırımlı, 2000: 28).

Edebî Çevresi ve Poetikası

Âsaf Hâlet Çelebi'nin imzasının ilk görüldüğü yayın Necip Fazıl'ın 1936'da çıkardığı *Ağaç* dergisidir (Kırımlı, 2000: 36). Burada Mevlana'dan çevirdiği rübaileri yayımlanmıştır. Ne var ki bilinmeyen bir sebeple iki şair arasında tartışma çıkar. Beşir Ayvazoğlu'nun anlatımına göre, Necip Fâzıl, "*Sen benimle iki ayaküstünde konuşacak adam değilsin, benim karşımda ancak tek ayaküstünde dikilerek konuşabilirsin!*" diyerek çekip gider. Asaf Hâlet bu sözlere kalemiyle karşılık verir. Çeşitli yazılarında Necip Fazıl için "*kendine derebeyizade süsü veren şımarık çocuk*", "*sahte evlialık şarlatanlığına özenen Bay Mistik*" gibi ağır nitelermelerde bulunur (Ayvazoğlu, 2014: 75-80). İki şairin arası sonradan düzelse de bu münakaşa Âsaf Hâlet'i sosyalist, materyalist çizgideki *Ses* dergisine savurmuştur. Cüneyd-i Bağdadî'nin şahsında vahdet-i vücud felsefesini anlattığı "*Cüneyd*" adlı şiiri, 1938'de *Ses* dergisinin ilk sayısında yayımlanmıştır. Bu, şairin gazete ve dergilerde yayımlanan ilk şiiridir; bundan sonra da çeşitli dergi ve gazetelerde şiirleri yayımlanmaya devam eder (Kırımlı, 2000: 49). *Ses* dergisinde Arif Dino, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Fikret Adil gibi sanatçıların arasında bulunması ve yeni tarz şiirler yazması onun edebiyat çevrelerinde tanınmasını sağlar (Kırımlı, 2000: 36). Öte yandan dönemin entelektüel kişiliklerinin uğrak mekânı olan Beyazıt'taki Küllük Kahvesi, geleneksel anlayışa karşı çıkıp yeni tarzda eser veren sanatçıları bir araya getiren bir mekândır. Asaf Hâlet Bey de buranın müdavimlerinden olmuştur (Ayvazoğlu, 2014: 155-164).

Asaf Hâlet Çelebi'nin yazılarını bir araya getirip yayımlayan Hakan Sazyek, onun yazı hayatında iki farklı dönemin belirgin olduğunu ifade eder (Sazyek, 2018: 10-11). 1938-1942 yılları onun asıl şöhretini elde ettiği dönemdir. Bu ilk dönemde yazılarını *Ses*, *Yeni Ses*, *Hamle*, *Sokak*, *Yeni Yol*, *Yeni Adam*, *Gün* gibi sosyalist kimliğiyle ön plana çıkan dergilerde yayımlamıştır. 1942-1949 yılları ise şair için bir suskunluk dönemidir. 1954-1957 yıllarında yeniden yoğun bir yazma faaliyetine girişen şair, yazılarını bu kez *İstanbul*, *Büyük Doğu*, *Türk Düşüncesi*, *Türk Sanatı ve Türk Yurdu* gibi milliyetçi-muhafazakâr kimliğiyle tanınan dergilerde yayımlamaya başlar. Görüldüğü üzere ilk dönemde zihinsel boyutta kendini gösteren Doğu medeniyetine yöneliş, ikinci dönemde ideolojik bir tercihi ve sosyal çevredeki değişimi de beraberinde getirmiştir. Artık şair için "*Doğulu olmak*", simgesel davranış ve şiirdeki söyleyiş düzlemlerinden çıkıp kişilik ve bakış açısı düzlemlerine yükselmiştir (Sazyek, 2018: 11).

Edebiyatta, sanatta, sosyal ve kültürel hayatta geleneksel değerlerin sarsıldığı, Batı medeniyetine ait değerlerin ön plana çıktığı bir dönemde Doğu'ya, Budizm'e, Mevlana'ya, tasavvufa yönelmek bir nevi akıntıya karşı kürek çekmek anlamına gelir. Doğu kaynaklı bu yazıların sol eğilimli, muhalif dergilerde yayımlanması ise ayrı bir garabet arz eder. Sanatta rüzgârın Batı'dan estiği bir dönemde Asaf Hâlet Çelebi, içinde farklı dil ve kültürlerle ait kalıp ifadeler barındıran, tekerlemeyi andıran, masal havasındaki şiirlerini şiir matinelinde yüksekçe bir yere çıkıp kendine has üslubuyla okur.⁶ Kimi zaman kilisede istavroz çıkararak bir papazın edasıyla "evloimei vasilîya tu patros"⁷ der, kimi zaman da "Om mani padme hum"⁸ şeklindeki bir Budist duasıyla tohumun ağaca dönüşmesinde gördüğü kudreti selamlar (Ayvazoğlu, 2014: 117-122).

Şiirlerinde geçen *Kunâla*, *Amon Ra*, *Buhtunnasır*, *İbrahim*, *İsus*, *Mâra*, *Cüneyd*, *Mansur*, *Ferhâd* gibi isimlere bakarak onun farklı din, kültür ve medeniyetlere ait çeşitli tecrübeleri şiire taşıdığını söylemek mümkündür. İçinde bulunduğu görünen âlemde aradığı huzuru bulamayan şair, hem kendi çocukluk yıllarının saf mutluluğuna hem de kollektif bilinçaltının çocukluğu sayılabilecek geçmiş çağların duyuş ve düşünüş tarzını yansıtan arketiplere yönelmiş, bunları iç âleminde yoğurarak şiirlerini oluşturmuştur.⁹ Ne var ki Çelebi'nin derin bilgisi ve sezgisinden süzülen bu şiirler kimi çevrelerin sert hücumuna uğramıştır. Orhan Veli'yi beğendiğini her vesileyle söyleyen ve yazılarıyla genç sanatçıları da savunan Çelebi şimşekleri üzerine çekmiş, "*Vazolu ve Küllü Çelebi*", "*bobstyle*" gibi hakaretlere maruz kalmıştır (Ayvazoğlu, 2014: 163). Bir mülakatında söylediği şu sözler onun alaya almalar karşısındaki melamice tavrını ortaya koyar niteliktedir: "*Her şeyde alay yok mu? Kâinat bizimle alay eder. Ben kendimle alay ederim. Vakit kalırsa başkalarıyla alay ediyorum. Başkaları beni ciddiye almıyormuş. Ben onları ciddiye almıyorum ki. Dünyada ciddiye alınmayı istemek aptallıktır*" (Çelebi, 2018: 653). O, sataşmalar karşısında itidalini daima korumuş, nezaket sınırlarını aşmamaya özen göstermiştir.

Yahya Kemal'i ve Ahmet Haşim'i beğendiğini çeşitli vesileler ile dile getiren şair, aruzla yazdığı birkaç şiir denemesinin ardından nevi şahsına münhasır, taklit edilmesi dahi güç olan bir şiir tarzına yönelmiştir. Tekerlemeyi andıran kısa cümleler, somut kelimelerle kurulan soyut ve masalsi bir hayal âlemi, uzak dünyalardan gelip şiire giren gerçek yahut hayalî kişilikler ve bunlara yönelik hitaplar şiirinin ana karakteristiğini teşkil eder. Çocukluk anıları, çeşitli ruh hâlleri ve intibalar, şairin bilinçaltında gerçekleşen bir yolculuğun ardından farklı bir görünüm kazanarak şiire dönüşür. O, şiir hakkındaki

⁶ Orhan Okay, *Şiir Dergâhının Çelebisi* adlı yazısında, Marmara lokalinde yapılan bir şiir gününde gördüğü Çelebi'yi böyle bir sahnenin içinde betimler (Okay, 2003: 176).

⁷ Allah'ın ülkesi mübarek olsun, Yunanca, Kilise Şiiri (Kırımlı, 1995: 143).

⁸ Nilüfer çiçeğinin içindeki mücevher, Pali dilinde, Sidharta şiiri (Kırımlı, 1995: 143).

⁹ Gustav Jung, *Analitik Psikoloji ve Şiir* adlı bir konferansında iki tip sanat eserinden bahseder. Bunlardan ilki yazarın niyetinden doğar. İkincisi ise yazarını ele geçirir. İlkinde yaratıcı gücü (kollektif bilinçdışı) yabancı bir şey gibi gören şair, türlü nedenlerden dolayı boyun eğmeyen ve hazırlıksız yakalanan biri durumundadır. İkincisinde ise kendini yaratıcı süreçle özdeşleştiren şair, buyuran bilinçdışı çalışmaya başlar başlamaz daha işin başında boyun eğen kişi durumuna gelmektedir. İkinci tip çalışmalarda "biçim ve içerikte bir tuhaflık, ancak sezgiyle algılanabilecek düşünceler, gerçek simge olan imgelerle gözle görülemeyen bir kıyıya uzatılmış köprüler" söz konusudur (Jung, 2006, 318). Kanaatimizce, Çelebi'nin şiirleri bu tasnifteki ikinci tip eserlere daha yakın bir görünüm arz eder.

kanaatlerini "*Benim Gözümle Şiir Davası*" adlı yazılarında detaylı olarak ifade etmiştir (Çelebi, 2018: 239-273). Şairin poetikasını oluşturan bu yazılar, kendisine yöneltilen eleştirilere de bir yanıt niteliğindedir. Şairin toplam altı yazı içinde ifade ettiği fikirler, şiir hakkındaki genel düşüncelerini yansıtmaktan ziyade kendisinin şair olarak kurmaya çalıştığı dünyayı izah etmektedir. Şiiri, "*kelimelerin bir araya gelmesinden hâsıl olan büyük bir kelime*" olarak tanımlayan Çelebi, saf şiirin arayışındadır (Çelebi, 2018: 241). Şiiri kavramakta zorlanan okuyuculara, gazete okur gibi değil, tasavvur ederek okumalarını ve başka şiirlerle mukayese etmelerini önerir (Çelebi, 2018: 241). "*Ne kadar şiir varsa o kadar da şekil olması icabeder*" diyen şair, kimi şiirlerinde *İsus, Ferhâd, Sûz-ı dilârâ, Nigâr-ı Çîn* gibi bazı sözcükleri uzatarak bir ritim sağlamaya çalışır. Bazı şiirlerinde ise "*Mevlevî mistisizmi, Ortodoks kilisesi, Budist cennetinin kapılarını açtırmaya kâfi gelen*" formüllere yer verir. Ona göre *Mısr-ı kadim, Siddharta, Kilise, Sema'-ı Mevlâna* gibi şiirlerinde geçen "*Halakassemâvât-i vel-ard, Om mani padme hum, Ammon ra'Hotep veya tafnit*" gibi formüllerin anlamını aramak beyhude bir çabadır. Çünkü şairin buradaki amacı atmosfer oluşturmaktır. Kendi ifadesiyle: "*Bir çan sesi duyulduğu vakit, bir bülbül öterken dinlendiği zaman bunların hangi notadan çaldığı düşünülebilir mi?*" (Çelebi, 2018: 250) O, bu formülleri, tıpkı ormanda kendi hâlinde dolaşan bir ceylan gibi, oluşturmak istediği havaya katkı sağlayan dekoratif bir unsur olarak düşünür. Onlara anlam, yani zekâ ilave edildiğinde hayvani güzelliklerinden eser kalmayacaktır (Çelebi, 2018: 250-251). Onun şiirlerinde, poetikasında ifade ettiği üzere, kelime tekrarları, aliterasyonlar, asonanslar ve formüllerle "*her şiir için yeni ve zevkli bir şekil*" (Çelebi, 2018: 254-255) bulma arayışını hissetmek mümkündür. Nitekim "*Şiirde mana, vezin, kafiye arıyor musunuz?*" şeklindeki bir soruya: "*Şiirde şekli muhtevanın kölesi addediyorum.*" diyerek veciz bir cevap vermiştir (Çelebi, 2018: 661). Mustafa Miyasoğlu'nun dikkat çektiği üzere o, "kendi köklerine bağlı bir yenilikçi" olabilmenin imkânlarını sonuna kadar zorlamıştır (Miyasoğlu, 1983: 16).

Cevabı Merak Edilen Sorular

Asaf Hâlet Çelebi'nin herhangi bir nazım biçimine ait olmayan, kendine özgü bir ahenge sahip, kısa ve basit cümlelerden oluşan şiirleriyle ilk kez karşılaşan okuyucular genellikle bir "şaşkınlık" yahut "tuhafılık" duygusuna kapılırlar. Bu şiirler okundukça şairiyle ilgili akla kaçınılmaz olarak bazı sorular gelir. Bu soruların kısaca cevaplanması konumuz açısından faydalı olacaktır:

1. Şiirlerinde geçen gönderme ve alıntılarının kaynağı olan kadim kültür ve medeniyetlere dair şairin gerçekten kültürel bir donanımı ve bilgi birikimi var mıdır?

İlk okunduğunda sırf orijinallik oluştursun diye alıntılandığı izlenimini uyandıran bahis konusu ifadeler, aslında şairin uzun araştırmalarının neticesinde elde ettiği bilgilerden şiire süzülen yansımalarıdır. Şair, bir konuşmasında bu durumu şöyle dile getirir: "*Om Mani Padme Hum'daki şiirler sadece duygulardan ibaret değildir. Çeşitli alanlardaki incelemelerimin, düşüncelerimin ürünleridir*" (Çelebi, 2018: 647). Yazı hayatı boyunca tasavvuf ve Budizm konuları üzerine yoğunlaşan sanatçı, "*Pali Metinlerine Göre Gothama Buddha*" adlı eseriyle okuyucuyu orijinal Buda ve Budizm metinleriyle karşı karşıya getirmeyi amaçlamıştır (Kırımlı, 2000: 63). Bu kitabı yazdığı için inkılâpçı sanatkar ruhunu kaybetmekle suçlanan şair, *Kast* sistemini kökünden yıkmaya cesaret eden Buda'nın aslında zannedildiği gibi bir "mistik" olmadığını ifade

eder ve ekler: "Bugün dünya yüzünde 430 milyon taraftarı bulunan bir felsefe hakkında kitap yazmak kabahat değildir. Dünya dillerinde bu mevzuda yazılan kitaplar hakkındaki bibliyografik malûmat bile ayrıca bir ilimdir" (Çelebi, 2018: 638). Asaf Hâlet Çelebi; Mevlana ve Mevlevîlik üzerine dört eser yazıp Mevlânâ'nın rübailerini Fransızcaya çeviren, Şeyh Galip üzerine ilmî yazılar yayımlayan, Molla Câmî'den, Ömer Hayyam'dan çeviriler yapan, Eşrefoğlu Divanı'nı neşreden, resimden musikiye, sosyoloji tarihinden masallara uzanan geniş bir alanda yazılar yazıp konferanslar veren çok yönlü bir edebî şahsiyettir. Dolayısıyla, sahip olduğu entelektüel birikim; onun diline, anlatımına ve şiir tarzına yansımıştır.

2. Klâsik bir Osmanlı konağında, dinine ve geleneklerine bağlı, tasavvufa aşına bir ailenin evladı olarak dünyaya gelen şairi, Budizm'e ve uzak kültürlere ait mistik tecrübelerle yönelten ne olmuştur? Şairin yadırğanmasının tek sebebi bu mudur?

Asaf Hâlet Çelebi'nin doğduğu ve çocukluğunun geçtiği yıllar Osmanlı Devleti'nin parçalanmaya yüz tuttuğu bir buhran dönemine rastlar. Eser verdiği 1938-1954 yılları ise edebiyat alanında yeni arayışların yaşandığı bir döneme tekabül eder. Çöken imparatorluğun bakiyesinden kurulan genç Cumhuriyet'in sanatçıları, kendi kökleri ile Batılı değerler arasında bocalamaktadırlar. Realist, rasyonalist, determinist, pozitivist ilkelere ve toplumun gereksinimlerine sıkı sıkıya sarılmak, edebiyatçıları arasında Batılılaşmanın bir gereği gibi görülmektedir (Ecevit, 2016: 84). Oysa görünen maddi âlemin değil, görünmeyen manevi âlemin peşinde koşan Çelebi, kendisini şiir vadisinde bir Veysel Karanî saymakta, "zamanın dışından ve ruhun mahbesinden sesler vermeye" gayret etmektedir (Çelebi, 2018: 681-684). Medeniyet krizinin doğurduğu fırtına, dış âlemdeki sanatçıları farklı yönlerde savururken o, bu fırtınadan kaçıp masalsı çocukluğunun beslediği kendi iç âlemine sığınmıştır. Döneminde yaşanan karmaşayı da şu cümlelerle dile getirmiştir: "Biz tam bir içtimaî keşmekeş içindeyiz. Ne Asyalılıktan kurtulabildik, ne Avrupalılaşabildik, ne millî an'anemize sahibiz, ne ilmî kifayetimiz var, ne eski ne yeni diyeceğimiz şeyleri biliyoruz" (Çelebi, 2018: 659).

Mistisizm, Asaf Hâlet Çelebi için gerçek dünyanın kargaşasından hayal âlemine bir kaçış yoludur. Bu kaçış *Trilobit*'te evrenin yaratılış dönemine, *Yamyam*'da Mısır-ı kadîme, *Tevrat Şiiri*'nde Hz. Süleyman devrine, *Sen* şiirinde ise Asr-ı Saadet'e olmuştur (Kırımlı, 2000: 82-83). Her yönüyle Batılı yaşam tarzının dayatıldığı bir çağda, onun Doğu'ya ve mistisizme yönelmesini biraz da Asaf Hâlet Bey'in nevi şahsına münhasır kişiliğinde ve kalıba sığmayan mizacında aramak gerekir. Dönemindeki tek parti iktidarına dahi bağımsız milletvekili adayı olarak tek başına muhalif bir duruş sergileyen sanatçı, hayatı boyunca rüzgâra karşı yürümeyi tercih etmiştir. Ailesinin söylediğine göre ona geçimini rahatça sağlayabileceği bir iş verebilecek tanıdıkları olmasına rağmen küçük memurluklarla yetinmesinin sebebi de bu minnetsiz yaşam tarzından ileri gelmektedir (Kırımlı, 2000: 27). Gelişmişliğin ölçütü olarak Batılı normların görüldüğü bir dönemde hisleri ve sezgileri onu Doğu'ya yöneltmiştir. Bu, bir nevi maddeden manaya, değer karmaşasından huzura, dıştan içe doğru bir kaçış anlamına gelmektedir. Necip Fazıl'ın İslamî ideolojide, Sezai Karakoç'un enbiya ve evliya kıssalarında bulduğunu, Asaf Hâlet Çelebi Şeyh Galip'in ve Mevlana'nın yolunda aramış; akıldan, zahirden ve şeriaten ziyade kalbin ve aşkın çizdiği manevi rotayı izleyen şahsiyetlerin yolundan yürümüştür. Ancak arayış yolculuğu hiçbir zaman bitmemiş, Budizm üzerine yoğunlaşan kişisel okuma ve araştırmaları onu, ızdırabı yok etmek isteyen Buda'nın aydınlanmasına, yani Nirvana'ya götürmüştür.

Aslında Budizm yahut Nirvana, Asaf Hâlet Çelebi için dinî bir anlam ifade etmez, şairin kişisel kaçış ve arayış serüvenini ifade eden genel bir imgeye dönüşür. Bir soruya verdiği cevapta bu durumu şu sözlerle vurgular: "*Buddhizm bir din değil, bir ahlâk prensibidir. Buddhizm burjuva rahatlığının tam aksidir. Hiçbir şeye kavuşmak yoktur. Mesela sevinç ızdırabtır. Çünkü ayrılacaksınız. Sevmediğin şeyin yanında olmak da ızdırabdır*" (Çelebi, 2018: 652). Kendi Nirvana'sının Budistlerinkinden farkını ise şu sözlerle dile getirir: "*Benim Nirvâna'm Budistlerinkinden ve Tagor'unkinden şu noktada ayrılır ki Nirvâna'da saadet zirvesine erbildiğim anda bile içim rahat değildir. Orada vardığım muvazene istikrarsız bir muvazenedir ve ruhun en gizli yerinde bile bir endişe kalmıştır*" (Çelebi, 2018: 272). Çelebi, fikir ve inanç çıkmazlarının verdiği buhranla tasavvufun ve Budizm'den medet umar gibi görünse de ne tasavvufa ne de Budizm'e kendini teslim eder (Kırımlı, 2000: 97). Onun yaptığı, kadim zamanlarda, kadim kültürlerde yaşanan mistik tecrübeleri iktibas etmek, onlarla bir özdeşim kurmaktan ibarettir. Bilal Kırımlı, mevzuya şu cümlelerle değinir: "*Hayatın gerçeklerinden, çirkinliğinden hayal ve masal dünyasına, iç dünyaya sığınmak isteyen Asaf Hâlet, imânî ve felsefî huzur için de mistisizme sığınmak ister. Fakat müstakîm ve kararlı değildir*" (Kırımlı, 2000: 101). Elbette böyle bir ortamda, Batı medeniyeti karşısındaki geriliğin ve çöküşün müsebbibi olarak görülen dinî/mistik alana yönelmek bir cesaret gerektirmektedir. Çelebi'nin bu cesarete sahip olduğunu "...hiç korkmadan ve çekinmeden şiirlerimde mistisizmin büyük rol oynadığını itiraf ediyorum. Bunların birçokları Nirvâna'ya davet yahud Nirvâna'ya nasıl erilebileceğinin hikâyesidir" (Çelebi, 2018: 269) şeklindeki ifadelerinden anlamak mümkündür. Özet olarak Çelebi'nin Budizm'i ve tasavvufu içselleştirip yaşam tarzı hâline getirdiğini söylemek mümkün değildir. Haldun Taner'in ifadesiyle "*Çelebi, her şeyi tabak gibi ortada bir insan olduğu için onun şiirlerindeki mistik hava ile yaşamındaki bu bağırğan çocuksu yaklaşım, çoğu kimseyi yadırgatırdı*" (Taner, 2018: 44). Çelebi'nin şiirindeki bu eğilimleri, devrin pozitivist/Batıcı dayatmalarına karşı şairin renkli kişiliğinden ortaya çıkan bir tepki, şairin kişisel okuma ve araştırmalarından süzülen yansımalar olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Ne var ki onun Budizm'e duyduğu bu ilgiyi, İslami/mistik duyarlığa sahip çevreler içinde dahi tehlikeli, zararlı ve eleştiriye açık olarak değerlendirenler olmuştur. Mustafa Miyasoğlu onun şiirde yaptığı ile ilgili şu değerlendirmede bulunur: "*O, bu yönüyle sağlığında olduğu gibi bugün de eleştiriye açıktır. Çünkü İslam tasavvufunun herhangi bir desteğe ihtiyacı yoktur*" (Miyasoğlu, 1993: 34). Mehmet Akif İnan'a göre ise Çelebi'nin yadırganmasının sebebi toplumumuzun yabancı olduğu bir kültürün mistisizmasına eğilmesi ve onu kendine mahsus bir duyuş içerisinde vermesindedir (İnan, 2010: 107). M. Akif İnan, Budizm'deki Nirvana'ya erme hâlini şiirleştirdiğini söylediği Çelebi için "*Onun hatası veya sevabı budur.*" diyerek Çelebi'nin şiirde yaptığını onaylamak yahut ona karşı çıkmak konusunda kararsız bir duruş sergiler (İnan, 2010: 108).

Vefatı ve Eserleri

Şairin 1955 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan hastalıklarının sayısı yıldan yıla artmış ve bu hastalıklar, onu uzun yatak istirahatlarına mahkûm etmiştir. Doktorunun verdiği 45 günlük son istirahat raporu 16.09.1958 tarihlidir (Kırımlı, 2000: 42). Ölüm, onu adeta bir şiirinde sözünü ettiği Çin padişahının kızı olarak aynaların içinden çağırılmaktadır. O ise "*Rüyaların sonu geliyor galiba/uyanılmaz uykulara dalmak*

istiyorum" diyerek sanki bu kaçınılmaz sonu hissetmektedir (Miyasoğlu, 1993: 28). Bu günlerde Yahya Kemal'in de hasta olduğunu öğrenen şairin, eşine, "*Nermin, Yahya Kemal gidiyor artık!*" dediği bilinmektedir. Takdir-i ilahidir ki kendisi ondan 28 gün önce vefat edecektir (Kırımlı, 2000: 42). Asaf Hâlet Çelebi, 15 Ekim 1958 Çarşamba günü, saat 16.00 sularında, üç gün önce geçirdiği kalp krizinin neticesinde Gureba Hastanesinde vefat etmiştir (Kırımlı, 2000: 44).

Şairden geriye *He, Lamelif, Om Mani Padme Hum* olmak üzere üç adet şiir kitabı; dördü Mevlana ve Mevlevilikle ilgili, diğerleri *Molla Câmi, Konuşulan Fransızca, Eşrofoğlu Divanı, Seçme Rübailer, Pali Metinlerine Göre Gothama Buddha, Divan Şiirinde İstanbul, Nâimâ, Ömer Hayyam* adını taşıyan 13 inceleme kitabı ve çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan 81 adet yazı kalmıştır (Kırımlı, 2000: 47-70). Asaf Hâlet Çelebi'nin çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış bütün yazıları Hakan Sazyek tarafından tek bir kitapta toplanmıştır.

Şairin buraya kadar çizilen portresinde görüldüğü üzere anlaşılması kültürel bir donanım gerektiren, alışılmışın dışında şiirler yazmasının yanı sıra hiçbir dinî, edebî, siyasal ya da ideolojik topluluğa aidiyet hissetmeyerek sanat yaşamını müstakil ve münferit bir şahsiyet olarak tamamlaması da onun geniş kitlelerce kabullenmeşiinde etkili olmuştur. Onun kaderi, bu yönüyle Ankara'da "gerici", Mısır'da "Batıcı" olmakla itham edilen Mehmet Akif Ersoy ile benzeşmektedir. Belki de uzun yıllar ders kitaplarında ve şiir antolojilerinde geniş bir yere sahip olamamasının sebebi de budur. Bilal Kırımlı'ya göre ise geçmişle bağın zayıfladığı bir dönemde, Doğu'nun manevi ve mistik dünyasına, eski değerlere dayalı şiirlerin rağbet görmemesi olağan karşılanmalıdır (Kırımlı, 2000: 110). Ne yazık ki onun renkli ve masalsı dünyasını, yaşadığı dönemde, ne eskiler ne de yeniler anlayabilmiştir. Oysa 1990'lardan itibaren Türk edebiyatında etkili olmaya başlayan postmodern anlayışın beraberinde getirdiği çok seslilik içinde Asaf Hâlet Çelebi'ye olan ilgi de artmış, sanatın tek ölçütünün gerçeğe, pozitivist ilkelere bağlılık olmaktan çıkmasıyla onun çağrışım yüklü kelimelerle kurduğu masalsı dünya da rağbet görmeye başlamıştır. Belki de Gustav Jung'un ifade ettiği üzere çağın ruhunda ortaya çıkan bir yenilenme yahut okuyucunun bilinç düzeyinde meydana gelen gelişim, kendi döneminde anlaşılmayan şairin yeniden keşfedilmesinin yolunu açmıştır (Jung, 2006: 319).

KUNÂLA ŞİİRİNE METİNLERARASI BİR BAKIŞ

Metinlerarası kavramının "*metnin ve anlamın büyük ölçüde önceki metinlerden gelen kesitlerin iç içe geçmelerine bağlı olarak üretildiği*" iddiasından doğduğu söylenebilir (Aktulum, 1999: 7). Bu yaklaşıma göre metin, başka metinlere ait parçaların bir değiş tokuş yeri, başka metinlere ait gösterge dizgelerinin yeniden dağıtıldığı bir söyleşim alanı olarak görülür (Aktulum, 1999: 9). İki metin arasındaki metinlerarasılık olgusu açıklanırken *alıntı ve gönderge, gizli alıntı, anışturma, parodi, alaycı dönüştürüm, öykünme, ana metinlerin ciddi düzeyde dönüşümü, klişe-bamakalıp söz, anlatı içinde anlatı* gibi yöntemlerden yararlanılmaktadır (Aktulum, 1999: 94). Bu çalışmada daha çok parodi (yansılama) yönteminden yararlanılarak *Kunâla'nın Gözleri* adlı bir Budist kıssası (alt metin) ile *Kunâla* şiiri (ana metin) arasındaki metinlerarası ilişkiye dikkat çekilecektir. Köken olarak "*Bir şarkıyı farklı bir tonda söylemek*" anlamına gelen parodi, yazınsal alanda "*Bir metni başka bir amaçla kullanmak, ona yeni bir anlam yüklemek*"

anlamını ihtiva etmektedir (Aktulum, 1999: 117). Başka bir ifadeyle, metinlerarasılık bağlamında parodi "*bir metni, yeni bir metin oluşturmak için hareket noktası olarak örneklemek*" anlamına gelmektedir (Sazyek, 2002: 522). Asaf Hâlet Çelebi, *Kunâla*'nın trajik hikâyesini kendisine hareket noktası yaparak şiir türünde yeni bir metin oluşturmuştur. Bu noktada şiirin arka planında yer alan hikâyeyi bilmek, şairin oluşturmak istediği imgenin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Alt Metin: Güzel Gözlü Kunâla'nın Hikâyesi

Asaf Hâlet Çelebi'nin çalışmamıza konu olan *Kunâla* adını taşıyan ilk şiiri yukarıda belirtildiği üzere 1 Ağustos 1950'de *Yeditepe* dergisinde yayımlanmıştır. Şair, "*Kunâla'nın hikâyesi*"ni ise 12 Mart 1948 tarihinde, *Büyük Doğu* dergisinin 84. sayısında özet bir çeviri hâlinde yayımlamıştır. *Kunâla*, MÖ III. yüzyıla ait bir Budist kıssasının kahramanıdır. Kıssanın özeti şu şekildedir:

Kral Asoka'nın oğlu olan Kunâla, bütün Hindistan boyunca gözlerinin güzelliğiyle ünlü, yakışıklı ve erdemli bir gençtir. Prens bu ismi parlak gözleriyle ünlü bir Himalaya kuşundan almıştır. Prens kiskanç ve şerli üvey annesi Tisya (Tisyarakşita), ona âşık olur ve ondan murat almaya teşebbüs eder. Fakat bu girişimi Kunâla tarafından geri çevrilir. Bunun üzerine Tisya ona bir kötülük yapmak için fırsat kollamaya başlar. Kral Asoka, Taksasıla şehrindeki isyanı bastırmak üzere oğlunu görevlendirilir. Kunâla, şehirdeki işleri yoluna koyar. Bir süre sonra kral hastalanır ve tahtını Kunâla'ya bırakmayı tasarlar. Bunu anlayan Tisya, özel bir tedaviyle kralı tedavi eder. Karşılığında da yedi günlüküne yönetimi eline alır. Beklediği fırsatı ele geçiren kadın, intikam almak amacıyla kralın adına düzenlenmiş sahte bir buyrukla Kunâla'nın gözlerinin çıkarılmasını emreder. Çaresiz kalan Kunâla, infazı gerçekleştirenlere yardımcı olur. Gözünü avucunun içine alarak acının doğasını ve güzelliğin geçiciliğini fark eder, aydınlığa erişir. "Bedenin gözünü çıkardın fakat bilgeliğin gözü kazandı." diyerek feryat eder. Ardından vîna (telli bir saz) çalıp şarkılar söyleyen kör bir dilenci olarak ülkeyi dolaşmaya başlar. Nihayetinde duygusal bir sahne içinde başkente dönerek babasına kavuşur.

Bir zaman sonra kral, suçu meydana çıkarır ve kraliçenin olaydaki kabahatini tespit eder. Ardından da Kunâla'nın huzurunda, karısını ağır bir cezaya çarptırmakla tehdit eder. Kunâla, kraliçeye zarar vermemesi için babasına yalvarır: "O eğer alçakça hareket ettiyse, sen âlicenaplık göster! Bir kadını öldürme! İyilikten ve âlicenaplıktan daha yüksek bir mükâfât yoktur. Kâmil (Tathâgata) yâni Buda bunu methetmiştir." Onun nezaket, şefkat, sabır gibi meziyetlerini över. Ardından da doğruluğun yasasını şu cümlelerle sonuca bağlar: "Eğer körlüğümün doğrudan sorumlusu olan (üvey) anneme karşı kalbimde yalnızca iyi duyguların olduğu doğru ise o hâlde gerçeğin bu ifadesi sayesinde gözlerim hemen şimdi iyileşebilir." Bu sözleri söyler söylemez gözleri eski

hâline döner, hatta öncekinden daha güzel olur. (Burlingame, 1994: 331; Çelebi, 1948: 10; Strong, 2008: 268-285;).¹⁰

Alt Metnin Ana Metindeki Dönüşümü

Asaf Hâlet Çelebi, *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha* adlı eserinin ön sözünde 15.01.1946 tarihi yazılıdır. Bu eserde, yazar, 1896'da keşfedilen Kral Asoka'nın kitabesinden ve Batılı araştırmacılardan yaptığı tercümelere dayanarak Gotama Buda'nın hayatını ve Budizm'i etüt etmiştir. 1948'de "*Kunâla'nın hikâyesi*"ni yayımlayan şair, 1949'da yayımlanan yazılarında ise Hint edebiyatı ve Budizm konularına yoğunlaşmıştır.¹¹ Görüldüğü üzere *Kunâla* şiirinin yayımlandığı 1950 yılının Ağustos ayına gelinceye dek Budizm daima Çelebi'nin gündemindedir. Şairin Budizm felsefesinden ne derece etkilendiğini göstermesi adına *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha* adlı kitabının ön sözündeki satırlar dikkat çekicidir: "*O zaman Buddha'nın büyük hakikatlerinin sırrı zuhur etti ve hayali, sukût-ı hayal takip etti; ben hepsinden vazgeçtim. Galiba gönlümden arzu silince de irfan yolları açıldı ve bizzat Mesud (yani Buddha) tecellî etmek istedi ve benim kalemimi kullanmaya karar verdi*" (Çelebi, 2015: 11). Çelebi'nin Budizm'le iştigal ettiği tarihlerde özel hayatında da birtakım değişiklikler olur. 27 Eylül 1945'te kuzeni Nermin Hanım ile evlenirler. 1948'de bu evlilikten bir erkek çocukları olur. Çelebi, "Ömer Hâlet"¹² adını verdikleri bu tek çocuğu çok sever ve onun için "Ömer Çocuk" şiirini yazar (Kırımlı, 1995: 50). Şair, 1946 Mayıs'ında verdiği bir mülakatta bu evlilik için şunları söylemiştir: "*Şimdi kuzinim ile evliyim. Gayet rahatım! Çünkü ikimiz beraber gayet güzel yemekler pişiririz, beraber eğleniriz* (Çelebi, 2018: 639)." Nermin Çelebiler'in de aynı duyguları paylaştığını şu sözlerinden anlamak mümkündür: "*O bana hep 'Nerminim' derdi. Bizim Bin Bir Gece Masalları gibi bir hayatımız vardı. 'Nerminim bak, bir şiir yazdım sana okuyorum' derdi. Ve bana okurdu. (Çelebiler, 2003:159).*" *Kunâla* imgesinin oluşmasında şairin Budizm ile ilgili araştırmalarının ve evlilik hayatında yaşadığı mutluluğun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Burada ilginç bir nokta da Buda'nın hayatı ile Çelebi'nin hayatı arasında bazı benzer yönlerin bulunmasıdır. MÖ 560 yılında bugünkü Nepal'in güneyindeki Lumbini koruluğunda dünyaya gelen Gotama, yönetici/savaşçı sınıftan, varlıklı bir ailenin çocuğudur. Çocukluğunu ve gençliğini naz ve refah içinde geçiren Gotama, kuzeni ile

¹⁰ Asaf Hâlet Çelebi'nin *Büyük Doğu* dergisinde yayımladığı *Kunâla'nın hikâyesi* ile bizim ulaştığımız kaynaklardaki kıssa arasında küçük farklar bulunmaktadır. Çelebi'nin metninde *Kunâla*, kadını öldürmek isteyen krala kıssanın sonunda şunları söyler: "Ey kral hiçbir ıstırap duymuyorum. Maruz kaldığım zalim muameleye rağmen hiddetin ateşini hissetmiyorum. Kalbimde gözlerimi çıkartmayı emreden anneme karşı ancak iyilik hisleri var" (Çelebi, 1948: 10).

¹¹ Hakan Sazyek'in hazırladığı şairin bütün yazılarını içeren esere göre Çelebi'nin 1949 yılında yayımlanan yazıları sırasıyla şunlardır: Bir Bodhisattva'nın Hikâyesi, Budizm, Şintoizm, Cainizm, Hint Edebiyatında Destan, Mahabbhârata, Harivamsa ve Bhagavat-Gîta, Râmâyana.

¹² Ömer Hâlet, 1967'de 19 yaşında iken vefat eder. Nermin Çelebiler yanlış teşhisten dolayı geciken tedavi nedeniyle öldüğünü beyan etmiştir (Kırımlı, 1995: 50). Çelebi'nin Budizm ve Buda üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdığı bir zaman diliminde doğan çocuğuna Budizm ile ilgili çağrışımı olan bir isim koymaması kayda değerdir. Çelebi ile yakın dönemde yaşayan dinler tarihçesi Ömer Hilmi Bey, Saka Türk'ü olarak nitelediği "Budda"yı kendisine soyadı olarak almayı tercih etmiştir.

evlenmiş ve bu evlilikten biricik oğlu Râhula dünyaya gelmiştir. Sonraki süreçte eşini, çocuğunu ve saray hayatını terk eden Gotama, içindeki ihtiras ateşini söndürmek için uzun bir yolculuğa çıkmış ancak riyazet hayatının ızdırabı yok etmediğini fark etmiştir. Bir gece *Bodhi (ilham/bilgi)* ağacının altında, bilincini atıl bırakmak ve benliğinden soyutlanmak için çalışırken birdenbire nura kavuşmuştur. Böylece önceden *Bodhisattva (Budaliğa aday)* olan Gotama, bu geceden sonra uyanmış ve hakiki *Buddha (ilhama eren)* olmuştur (Çelebi, 2015: 21-24). Asaf Hâlet Çelebi de anne ve baba tarafından varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Beylerbeyi'ndeki bir konakta dünyaya gelmiş, dadılar ve halayıklar elinde mutlu bir çocukluk geçirmiştir (Okay, 2003: 21). Sonradan maddi sıkıntılar ve kısa süren bir evlilik nedeniyle zor günler geçirse de kuzeni Nermin Hanım'la olan evliliği onun için bir dönüm noktası olmuştur. Tıpkı 35 yaşındayken ilhama eren Buda gibi Çelebi'nin de aradığı huzuru -38 yaşında iken- Nermin Hanım'da bulduğu söylenebilir. Kıssadaki *Kunâla* karakterinin şiirdeki dönüşümünü, bu bilgilerin ışığında değerlendirmek doğru olacaktır. Dört bentten oluşan *Kunâla* adlı şiirin ilk bölümü şu şekildedir¹³:

vakit geldi Kunâla

dünyayı görelî çok oldu

tam kırk yılda seni buldum Kunâla

bu can tenden geçmeden

bu dünyadan geçmeden

bir kerecik sevmek çok değil

Şiirin bu ilk bölümünde, kırk yıl boyunca mutluluğu arayan ve aradığı huzuru sevgide bulan söyleyici öznenin sevdiği kadına *Kunâla* ifadesiyle seslendiği görülüyor. Aradığı huzuru ve mutluluğu sevgide/sevgilide bulma motifi, Çelebi'nin 15 Ocak 1949'da yayımlanan *Bir Bodhisattva'nın Hikâyesi* adlı metninde de bulunmaktadır. Bu metinde, her hazzın sonunun melale çıktığını fark eden, içindeki susuzluğu bir türlü dindiremeyen bir "Bodhisattva"nın (Buddhaliğa aday) hayatı anlatılır.¹⁴ Hikâyenin sonunda karşısına bir kadın çıkar ve ona hiç bilmediği bir şeyden, "beklemeden, almadan vermekten" bahseder. Bodhisattva, kadının dediğini yaparak ilhama kavuşur. Hayal âleminde gelen bütün sular kurur ve ummanlar tükenir. Bodhisattva ellerini açar. Her şeyini verir. Geriye en güzel şeyi, yani sevgisi kalmıştır. Onu da nihayet ona verir. Bodhisattva ağlar. Çünkü artık hazlar hazzına kavuşmuştur (Çelebi, 2018: 126-130). Hem *Kunâla* şiirinde hem de *Bir Bodhisattva'nın Hikâyesi*'nde ızdıraptan kurtulmak isteyen Buda'nın tecrübesinden

¹³ Şair, *Yeditepe* dergisinde yayımlanan şiirinde, "Kunâla" kelimesinin ilk harflerini büyük yazmayı tercih etmiştir. Bkz. Kırımlı, 1995: 329. Biz de bu çalışmada kelimenin ilk harfini büyük yazmayı tercih ettik.

¹⁴ Bodhisattva, asıl adı Gotama olan Buda'nın henüz ilhama ermeden önceki unvanıdır. Buda'nın Siddharta(Maksadına ermiş), Bhagavat (Mesud), Tathâgata (Kâmil) gibi birçok unvanı bulunmaktadır. Kendisini Mahâyana (büyük araba) olarak adlandıran Kuzey/Sankrit mezhebinde, başkalarını kurtuluşa kavuşturmak için kendi kurtuluşundan feragat etmek, yani Bodhisattva (Geleceğin Buda'sı) olmak büyük önem taşımaktadır. Tafsilatlı bilgi için bkz. Çelebi, 2015: 17-82; Buda, 1935: 221-320.

izler bulunur. Ancak Buda, dört hakikat içindeki "sekiz basamaklı bir yol"¹⁵ ile Nirvana'ya ulaşılabilirliğini söylerken Çelebi'nin metinlerinde yer alan öznel huzuru sevgide/sevgilide bulurlar.

Şiirin üçüncü mısrasını oluşturan "*tam kırk yılda seni buldum Kunâla*" ifadesi tasavvufi geleneğe bir gönderme içermektedir. Farsça "kırk" anlamına gelen "çile", tasavvufta dervişlerin halvete kapanarak ibadet ve hizmetle gün doldurmalarına denir (Onay, 2013: 121). Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde "çile" terimiyle ilgili şu bilgileri aktarır: *Çile sıkı bir perhiz, çetin bir nefis idmanı, zor bir ruhsal eğitim ve başarılması son derece güç bir sınavdır. Dervişlerin çile çıkarmak için özel olarak inşa edilen çilehane veya halvethane denilen yerler dar ve karanlıktır. Burada dervişler ölmeye önce ölürler* (Uludağ, 2016: 96). Şair, sevgiyi/sevgiliyi bulmadan önceki hayatını, ilahi aşk yolundaki dervişlerin çilesi gibi tahayyül etmiştir. Çilenin sonunda, dervişler nasıl beşerî arzularından sıyrılıp ilahi vasıflarla donanmanın hazzını yaşarlarsa sevgiye/sevgiliye kavuşan özne de benzer bir hazzı yaşar. Burada Budizm'deki Nirvana düşüncesi ile tasavvuftaki fenafillâh düşüncesinin iç içe ve ilişik bir biçimde kullanılması dikkat çekicidir. Öte yandan bu mısradaki, Şems ile karşılaştığında 38 yaşında olan Mevlana'nın yaşadığı sevinç ile söyleyici öznenin ruh hâli arasında bir koşutluktan söz edilebilir (Coşkun, 2013: 106). Görüldüğü üzere Çelebi'nin kısa mısralar içinde kullandığı basit cümlelerle yoğun ve derinlikli bir anlamı yakalayabilmesi, kullandığı kelimelerin metinlerarası okumaya elverişli olmasından ileri gelmektedir.

Mehmet Kaplan, Asaf Hâlet Çelebi'yi, "kültür şiiri" yazan şairler arasında değerlendirmektedir. Kaplan'a göre kültür şiiri, varlığın derinine inen ve insanı asırlardan beri gelişen tarih ve medeniyetin içinde ele alan şiirdir (Kaplan, 2018: 208). Çelebi, bir kültür şairi olarak kolektif bilinçdışının derinlerinde dolaşmayı, kadim anlatıların kahramanlarını modern zamanlara taşımayı sever. O, bir şiirindeki ifadeyle "zamansız bahçeleri kucaklayan" bir şairdir (Çelebi, 2018: 16). Yukarıda özeti verilen Budist kıssasının kahramanı olan *Kunâla*, aslında farklı kültürlere ait antik çağ anlatılarında da benzerlerine rastlanan bir kahramandır. Yunan mitolojisindeki Bellerofon ve Hippolitos, Firdevsî'nin Şehname'sinde geçen Siyavuş bunlardan bazılarıdır. Hem bedensel hem de karakter olarak "güzel" vasfını haiz olmaları, üvey annelerinin iğfal girişimine maruz kalmaları ve kötü kaderleri bakımından benzerlik taşıyan bu kişileri birer arketip olarak nitelenebilir. *Kunâla*, kıssada güzel görünümü, zerafeti ve dolunay gibi parlayan gözleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle şiirdeki söyleyici, sevgilisine bu sözcükle seslenmektedir. Başka bir deyişle yaklaşık kırk yıl boyunca bir arayış içinde olan şair, aradığını Nermin Hanım'da bulmuştur. Böylece şiirde kullanılan *Kunâla* imgesi ile hem sevgilinin güzelliği anlatılmış hem de Buda'nın arayış tecrübesi ile şairin kişisel arayışı arasında ilgi kurulmuştur. "*bu can tenden geçmeden*", "*bu dünyadan geçmeden*" ifadeleri, kıssada gözleri çıkarılan *Kunâla*'nın, yaşadığı tecrübenin neticesinde hayattaki güzelliklerin geçiciliğini idrak etmesini anımsatır.¹⁶ Şiirdeki özne de *Kunâla*'nın yaşadığı

¹⁵ Çelebi'nin aktardığına göre Budizm'in ahlak prensiplerini oluşturan sekiz kollu mukaddes yol; hâlis iman, hâlis irade, doğru konuşma, doğru hareket, doğru yaşama, doğru çalışma, doğru fikir ve doğru düşünmeyi ihtiva eder (Çelebi, 2015: 55).

¹⁶ Anıtsırma, konunun yabancı olmayan birine, ima yoluyla, yani üstü kapalı olarak anlatma, sezdirme olarak tanımlanır (Aytaç, 2003: 199). Anıtsırmadaki örtülü söylemin anlaşılması çoğu zaman okurun çabasına ve kültürel birikimine bağlıdır (Aktulum, 1999: 109).

tecrübeyle kendini özdeşleştirmektedir. Nitekim üvey annesinin aşkını reddettiği için cezalandırılan *Kunâla* ilk gözü çıkarıldığında şunları söyler: "*Sefil et parçası! Şimdi, biraz evvel gördüğün şekilleri artık niçin görmüyorsun? Sana bağlanan ve 'İşte bu benim!' diyen akılsızlar ne hayallere kapıldılar, ne utanacak vaziyetlere düştüler!*" İkinci gözü de çıkarıldığında sözlerine şöyle devam eder: "*...etten gözlerim benden alındı fakat buna mukabil basiret gözlerim açıldı. Reddine imkân olmayan hakiki hikmeti mükemmel görüyorum.*" Tıpkı gözlerinin çıkarılmasıyla hakikati gören *Kunâla* gibi şiirdeki özne de "*bir kerecik sevmek çok değil*" diyerek hayatın geçiciliği karşısında sevgiye/sevgiliye sığınmakta ve bunun sevincini paylaşmaktadır.

simsiyah saçların var Kunâla
kemiklerine yapışık etlerin var
bir gün dökülecek

Kunâla kuşu gibi gözlerin var
bir gün sönecek

Kunâla
bu etlerin arkasında güzelliklerin var
benden başka kimse bilmiyecek

Şiirin yukarıdaki ikinci bölümünde, güzelliğin geçici olduğunun ayrımına varan özne, sevgiliye seslenmeye devam etmektedir. Kıssaya göre Kral Asoka'nın oğlu dünyaya geldiğinde gözlerinin güzelliğiyle etrafındakileri büyüler. Onu görenler, krala gözlerinin "kunâla kuşu"na benzediğini söylerler. Bu kuşun, akarsuların kaynadığı, çiçeklerin tomurcuklandığı, kar krallığının zirvesinde, yani Himalayalarda yaşadığını belirtirler. Bunun üzerine kral derhal bu kuşu görmek ister. Kuş, avlanıp krala getirilir. Kral, prensin gözlerinin gerçekten kuşunkilere benzediğini görünce oğluna "*Kunâla*" ismini verir (Strong, 2008: 268-269). Çelebi, "*Kunâla kuşu gibi gözlerin var*" ifadesiyle beş kelimedenden oluşan bir mısra içinde bu olaya bir göndermede bulunur. Böylece kıssada Kral Asoka'nın oğlu için söylenen bir cümle, şiirdeki özne tarafından sevgilinin güzelliği bağlamında kullanılarak yeni bir anlama kavuşur.

Uzun mısralarda sevgilinin tensel güzellikleri sıralanırken kısa mısralardaki "dökülecek", "sönecek" fiilleriyle bunların geçici olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Bu durum Budizm'in dört hakikatinin ilki olan "ızdırıp ilkesi" ile ilişkilendirilebilir.¹⁷ Çelebi'nin ifadeleriyle: "*Bir ağacın üstündeki olmuş yemişler gibi, bu yeryüzündeki varlıklar da zamanı gelince kopup düşeceklerdir. Bu dünyadan saadet bekleyen insanın sonu hüsrandır*" (Çelebi, 2015: 50). Bu hakikatın farkında olan şiirsel özne, tıpkı "*Bedenimin gözünü çıkardın fakat bilgeliğin gözü kazandı.*" diyen *Kunâla* gibi "*bu etlerin arkasında güzelliklerin var*" diyerek bakışını görünenin ötesine yöneltir. Şiirin bu bölümünde geçen üçüncü *Kunâla* kelimesi tek başına bir mısrayı oluşturmaktadır. Tek kelimelik bu mısra, gücünü etlerin arkasındaki güzelliğe ulaşabilmek için gözlerini bedel olarak ödeyen bir arketipten alır. Gustav Jung (ö. 1961), bilinçdışının kişisel ve ortak

¹⁷ Çelebi, Budizm'in dört hakikat akidesini şöyle özetler: "Hayatta ızdırıp vardır, ızdırabın kaynağı vardır, ızdırıp giderilebilir, ızdırabın giderilmesine çıkaran yol vardır (Çelebi, 2015: 49).

olmak üzere iki kattan oluştuğunu ifade eder. Kişisel kat, bebeklik döneminin ilk anılarına kadar uzanır. Ortak kat ise atalarımızın yaşantılarını kapsar. Psişik enerji, ilk bebeklik döneminden de geriye uzanıp atalarımızın mirasını kapsarsa o zaman mitolojik imgeler, yani arketipler uyanır (Jung, 2006: 154-155). Farklı medeniyetlere ait mitolojik anlatıların kahramanları olan Kunâla, Bellerofon, Hippolütos ve Siyavuş'un ortak özelliği kendilerine sunulan "bedensel hazzı" reddedip bunun karşılığında bedel ödemeleridir. Şiirdeki söyleyici öznenin; bedensel zevklere sırtını dönüp ruhunu yücelten, fiziki güzelliğiyle imtihan edilip iffetli kalmak uğruna bedel ödeyen, yaşadığı olayların neticesinde manevi yönden irtifa kaydeden bir arketip ile özdeşleştiği, arketipin güzellik yönünün ise öznenin hitap ettiği sevgiliye aktarıldığı görülür. Böylece ilksel imgeler kullanan şair, Jung'un tabiriyle bin ses ile konuşmuş ve kişisel yazgımızı insanlığın yazgısına dönüştürmüş olur (Jung, 2006: 324).

bu can içimde kuştur Kunâla

seni görünce titrer

bu can gözümden mahabbettir Kunâla

seni görünce yanar

bu can burnumda soluk olur Kunâla

uçar gider

Şiirin yukarıdaki üçüncü bölümünde "huzuru sevgide/sevgilide bulma motifi" daha güçlü imgelerle ifade edilir. Kıssada gözleri çıkarılan *Kunâla*'nın bu sayede hakikati "görmesine" karşılık burada sevgiliyi "görünce" içindeki can kuşu titreyen, gözlerindeki muhabbetin ateşi yanan bir öznenin söz edilir. Budizm'de serinliğin düşmanı olan, hem kendi kendini meydana getiren hem de mahveden "alev", istekleri hiç bitmeyen ve sürekli değişim içinde bulunan varlıkların timsalidir (Budda, 1935: 296-298). Şiirde ise sevgiliye duyulan muhabbet bir "ateş" olarak düşünülmüş, ateşe olumlu bir özellik yüklenmiştir. *Kunâla*, geçici olan güzelliklere gönül bağlamayıp benliğinden sıyrılmakla ızdıraptan kurtulmuştur. *Kunâla*'nın olayların iç yüzünü öğrenen krala söylediklerinde bunu görmek mümkündür: "Ey kral, hiçbir ızdırap duymuyorum. Maruz kaldığım zalim muameleye rağmen hiddetin ateşini hissetmiyorum. Kalbimde gözlerimi çıkartmayı emreden üvey anneme karşı ancak iyilik hisleri var!" Bu sözlerden hareketle *Kunâla*'nın içindeki ihtiras ateşini söndürdüğü, bir nevi "Nirvana"¹⁸ya erdiği söylenebilir. Şiirdeki özne ise "Nirvana"yı aşkta bulmuştur. Sevgiliyi görünce içi titreyen, gözündeki muhabbet ateşi yanan özne, artık mukadder olana, yani ölüme hazırdır. Vakit geldiğinde beden kafesindeki can kuşu soluk olup uçacaktır.

bu can benden geçmeden

¹⁸ Asaf Hâlet Çelebi, Nirvana'yı şöyle açıklar: Bu kelimenin en muvafık karşılığı zannımca İslam mutasavvıflarının *فنا في الله* fenâ fi'llâh tabiri olabilir. Budizm akidesine göre kemâl, nihayet bu hadde dayanır. Bu âlem, ezeli huzur âlemidir. Orada sebebiyet bağları yoktur. Bu kelime ıstikak itibariyle de söndürme, soğutma mânâlarına gelir. (...) Bizi mütevâli hayat ve ölüm ummanları arasında bocalatan, bu bitip tükenmez varlık azabından kurtaracak olan şey, ancak her türlü hislerin, arzuların söndürülmesiyle elde edilecek olan *nibbâna* (*nirvana*) makamında elde edilebilir (Çelebi, 2015: 57-58).

bu dünyadan göçmeden

bir tek seni sevmek çok değil

Görüldüğü üzere şiirin ilk bölümünün son üç mısrası şiirin sonunda küçük bir farkla tekrar edilmiştir. Burada şairin kendi "Nirvana"sını yeniden gündeme getirdiğini görüyoruz. Budizm'de gaye, -bilinenin aksine- yokluğa kavuşmak yahut hiçlik aşkı değildir. Bir Budist için tek gaye, doğmayı ve ölmeyi ihtiva eden bu elemli dünya içinde kurtuluşa kavuşmaktır (Budda, 1935: 300-301). Bunun yolu da Buda'nın akidelerinden, yani *dhamma*¹⁹'dan geçer. Kıssasının kahramanı olan *Kunâla* da çileli bir yolculuğun neticesinde ızdırabı yok etmeyi başarmış, ölmeden önce kurtuluşu elde etmiştir. Şiirdeki özne ise tam kırk yıllık bir arayışın ardından -*bu dünyadan göçmeden*- huzuru "sevmek"te bulmuş, böylece kendi "Nirvana"sına ermiştir. Asaf Hâlet Çelebi'nin gönülden yaşadığı bu sevgiyi eşine de hissettirdiği, şairin cenazesine tanık olan İbrahim Minnetoğlu'nun satırlarından anlaşılmaktadır: "*İnce, sarı yüzlü, melek yüzlü bir kadın, gözyaşlarıyla Çelebi'nin cenazesinin ardından ağlıyordu. (...) 51 yaşında enfaktüsten ölen şair kocasının bütün dış yokluğuna karşılık iç zenginliğini anlamış, seven bir kadın gibi ağlıyordu. Binbir lüks içinde yaşayıp da saadeti tadamamış kadınlara karşılık bu kadın iç zenginliğinin o büyüklüğünü görmüş, yaşamış gibi içten, yana yana ağlıyordu.*" (Minnetoğlu, 1958: 2) Şiirin başında ve sonunda simetrik bir düzende yer alan "*bir kerecik sevmek çok değil*", "*bir tek seni sevmek çok değil*" mısraları, aradığı iç huzura ömrünün son deminde kavuşmuş; böylece kısa dünya hayatında muradına ermiş bir insanın bahtiyarlığını yansıtmaktadır.

Şiirin genelinde bakıldığında metinlerarasılık oluşturan *Kunâla* kelimesinin 8 kez kullanıldığı görülmektedir. "Himalayalarda yaşayan bir kuş" yahut "Kral Asoka'nın oğlunun adı" olarak somut bir anlamı ifade eden *Kunâla* kelimesi, Çelebi'nin şiirinde "sevgilinin muhteşem güzelliği", "güzel olan her şeyin zevale mahkûm oluşu", "bedenin geçiciliği", "sevgede huzur bulma" gibi soyut anlamlar kazanarak özgün bir imgeye dönüşmüştür. Elbette bir soyutlama ve çağrışımı artırmaya dönük anlam çoğaltma işlemi söz konusu olduğu için alt metnin (kıssanın) bünyesinde olan birçok unsur ana metne (şiire) yansımamıştır. Mesela kıssanın sonunda *Kunâla*'nın önceki hayatında bir avcı olduğu, bir mağarada 500 geyiği tuzağa düşürüp yakaladığı, etlerin çürümemesi için de hepsinin gözlerini kör ettiği ifade edilir (Strong, 2008: 285). *Kunâla*'nın başına gelenlerin sebebi de bu olaya bağlanır. Budizm'deki *karma*²⁰ düşüncesini yansıtan bu hadiseye şiirde herhangi bir gönderme yapılmamıştır. Aynı şekilde kıssada önemli yer tutan üvey annenin aşkı, intikamı ve *Kunâla*'nın onu affetmesi de ana metinde yer almamaktadır.

Asaf Hâlet Çelebi, "*Çoğu zaman farklı kültürlerden edindiği tecrübeleri kendi şiirine taşırken, o imgeleri yerleştirir ve kendine mal eder. Bu sırada imge, hem kültürel*

¹⁹ Çelebi, bu kelimeye "akide, talim, şeriat, doktrin" gibi anlamlar vermiştir. Buda, ilk vaazını daha önceki riyazet hayatında kendisine arkadaşlık eden fakat çileyi bozduğu için ondan ayrılan beş zahide vermiştir. Buda'nın ilhama erdikten sonra verdiği bu ilk vaazla "dhamma tekerleğinin çevrilmesi" yani şeriat hükümlerinin tatbik sahasına konulmasına başlanmış olur (Çelebi, 2015: 30).

²⁰ Karma/Kamma (Ahlaki karşılık, manevi ecir): Budizm'e göre insanın mevcut hayatında başına gelenlerin sebebi, önceki hayatında yaptığı iyi ya da kötü eylemlerdir. (Çelebi, 2015: 56; Buda, 1935: 265).

kimliğini korur hem de Asaf Hâlet'e özgü bir niteliğe bürünür" (Orhanoğlu: 2007:18). Kıssada, hakikatin bilgisini elde eden prens *Kunâla*; Çelebi'nin şiirinde ölümün mukadder olduğu bir dünyada, saf bir sevgiye kavuşmaktan duyulan memnuniyet bağlamında yeni bir anlama kavuşmuştur. Şair, seçici davranarak *Kunâla*'nın bazı özelliklerini şiire taşımış, bunların bir kısmını şiirdeki söyleyici özneye, bir kısmını ise öznenin hitap ettiği sevgiliye aktararak özgün bir imge oluşturmayı başarmıştır.

SONUÇ

Asaf Hâlet Çelebi, 20. yüzyıl Türk şiirinde, gelenekten kopuşun ve yenilik arayışlarının yaşandığı bir dönemde hiçbir edebî cereyana kapılmaksızın kendi nevi şahsına münhasır şiir tarzını oluşturmayı başarmış bir şairdir. Renkli ve aykırı kişiliği sayesinde edebiyat dünyasında bir şöhrete kavuşsa da o güne kadar benzerine rastlanmayan şiirlerinin toplumun geniş kesimlerince kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Bunda, şiirlerinde anlaşılması çaba gerektiren kültürel göndermeleri sıkça kullanmasının yanı sıra sanatını herhangi bir ideolojinin güdümüne teslim etmemesi de etkili olmuştur. Kadim medeniyetlere ait anlatılarda yer alan kişiler, Çelebi'nin iç dünyasından geçerken ait oldukları zamandan soyutlanıp yeni kimlikler kazanmışlardır. Bu kişilerden biri olan *Kunâla*, şairin Nermin Hanım ile evliliğinden duyduğu huzuru ve mutluluğu dile getiren bir imgeye dönüşmüştür. Şairin 1945-1950 yılları arasında yoğunlaştığını gördüğümüz Budizm'e ve Buda'ya dair araştırmalarının da bu imgenin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Yaşadığı trajik olay neticesinde bedensel güzelliğin geçici olduğunu idrak eden *Kunâla*, şiirde hem sevgilinin fiziksel güzelliğini tasvir için kullanılmış hem de asıl güzelliği maddenin ötesinde arayan söyleyici özne ile ilişkilendirilmiştir. Şairin az sayıda sözcükle geniş bir anlam ve çağrışım alanı oluşturabilmesi, kullandığı sözcüklerin arka planında yer alan metinlerarası evrenle açıklanabilir. Öte yandan ilk bölümde ortaya koyduğumuz portresinden hareketle, kendisine yönelik eleştiri, alay ve hakaretlere karşı daima sabırlı ve hoşgörülü davranan, kalbindeki iyilik duyguları güler yüzüne yansıyan, müşfik karakterli şairin hayata "Kunâla'nın basiret gözü"nden baktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Z. (2007). Şiiri Kelime, Kelimesi Şiir Olan Şair. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 410, 27-31.
- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Alpaslan, G. (2007). *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamiş Destanının Çağdaş Yorumları*. İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Aytaç, G. (2003). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2014). *He'nin İki Gözü İki Çeşme*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. C. Özdemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bingöl, U. (2017). İkinci Yeni Şiiri Postmodern Bir Hareket mi?. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57, 521-533.

- Budda, Ö. H. (1935). *Dinler Tarihi I*, İstanbul: Vakıf Yayınları.
- Burlingame, W. (1994). *Buddhist Parables*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Childs, P. & Fowler, R. (2006). *The Routledge Dictionary of Literary Terms*. Abindon: Routledge.
- Coşkun, B. (2013). Asaf Hâlet Çelebi'nin Şiirlerinde Metinlerarasılık Bağlamında Türk İslam Tarihi ve Kültürüne Göndermeler. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 95-122.
- Çelebi, A. H. (1948). Divyavadana, Kunâla'nın Hikâyesi. *Büyük Doğu*, 84, 10.
- Çelebi, A. H. (2015). *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha*. Ankara: Hece Yayınları.
- Çelebi, A. H. (2018). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çelebi, A. H. (2018). *Bütün Yazıları*. Hakan Sazyek (Haz.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Çelebiler, N. (2003). On Üç Yıl Tutkulu Bir Aşkla Binbir Gece Masallarındaki Gibi Bir Hayat Yaşadık. A. Karadeniz (Konuşan) H. Su, İ. Dirin, Ş. Özdemir (Ed.) *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı* (s. 151-173). Ankara: Hece Yayınları.
- Doğan, M.C. (2003). *A'dan Z'ye Asaf Hâlet Çelebi*. İstanbul: YKY.
- Ecevit, Y. (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Ergun, S. N. (1935). *Türk Şairleri C.1*. İstanbul.
- İnan, M. A. (2010). *Cumhuriyet'ten Sonra Türk Şiiri*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Yayınları.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji*. Ender Gürol (Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Kaplan, M. (2018). *Edebiyatımızın İçinden*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karadeniz, A. (2003). Bir Asaf Hâlet Çevirisi Harikülâde Masal. H. Su, İ. Dirin, Ş. Özdemir (Ed.) *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı* (s. 145-148). Ankara: Hece Yayınları.
- Kırımlı, B. (1995). *Asaf Hâlet Çelebi Hayatı Sanatı Eserleri ve Fikirleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırımlı, B. (2000). *Asaf Hâlet Çelebi*. İstanbul: Şûle Yayınları.
- Minnetoğlu, İ. (1958). Asaf Hâlet Çelebi için. H. Su, İ. Dirin, Ş. Özdemir (Ed.) *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı* (s. 194-195). Ankara: Hece Yayınları.
- Miyasoğlu, M. (1983). Asaf Hâlet Çelebi. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 37, 14-16.
- Miyasoğlu, M. (1993). *Asaf Hâlet Çelebi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okay, O. (2003). Beylerbeyi'nde Bir Garip Çelebi. H. Su, İ. Dirin, Ş. Özdemir (Ed.) *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı* (s.19-28). Ankara: Hece Yayınları.
- Okay, O. (2003). Şiir Dergâhının Çelebisi. H. Su, İ. Dirin, Ş. Özdemir (Ed.) *Asaf Hâlet Çelebi Kitabı* (s.174-177). Ankara: Hece Yayınları.
- Onay, A.T. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. C. Kurnaz (Haz.). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

- Orhanoğlu, H. (2007). Asaf Hâlet'in Aynasındaki Zaman. *Türk Edebiyatı Dergisi*, 410, 16-19.
- Sazyek, H. (2002). Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler. *Hece*, 65-66-67, 510-528.
- Strong, J. S. (2008). *The Legend of King Asoka*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Şen, C. (2014). *Vurma Kazmayı Ferhâd: Asaf Hâlet Çelebi'nin Şiirlerinde Şahıslar*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Taner, H. (2018). *Ölürse Ten Ölür Canlar Ölesi Değil*. İstanbul: YKY.
- Tonga, N. (2012). Asaf Hâlet Çelebi'nin Kunâla Adlı Şiirinin Anlam ve Âhenk Unsurları Ekseninde Tahlili. *Gazi Türkiyat*. 1 (11),155-167.
- Uçman, A. (1993). Asaf Hâlet Çelebi. *TDİA*, C.8, 259-261. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ümütlü, S. (2018). *Bir Kur'an-ı Kerim Kıssasının Romana Dönüşümü Yusuf Kıssası Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma Makalesi/Research Article**Klasik Türk Edebiyatında Eğitim Değerlerine Dair Bir İnceleme:
Ahbârü'l-İber Mesnevisi Örneği******A Study on the Educational Values in Classical Turkish Literature: The
Masnavi Ahbârü'l-İber Example*****İsa IŞIK******Öz**

Edebî eserler, bireyin ve toplumun şuurlu bir hâle getirilmesi ve değerlerin sonraki nesillere aktarılması açısından önem arz eder. Geleceğini inşa etmek isteyen ve değerlerini kaybetmek istemeyen bir toplum için eğitim değerlerinin edebiyat metinleri üzerinden muhatabına ulaştırılması oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda neredeyse bütün toplumlar kendi değerlerini yaşatmak için çocuklara ve gençlere yönelik eserler yazarlar. Özellikle günümüzde çocuklar ve gençler için yazılan yüzlerce edebî metin bulunmaktadır. Hiç şüphe yok ki modern metinler günümüz okuyucusu için birçok değerli bilgiyi barındırmaktadır. Fakat değer eğitimi sadece günümüz metinleriyle sağlanacak bir husus değildir. Bu anlamda klasik Türk edebiyatı metinlerinden de istifade edilebilir.

Klasik Türk edebiyatı zaman zaman toplumdan ve toplumun dertlerinden uzak kalmakla eleştirilmiştir. Bu eleştirinin genele yayılarak yapılması doğru değildir. Klasik Türk edebiyatı metinleri içerisinde bu eleştiriyi haksız çıkaracak nitelikte birçok eser bulunmaktadır. Özellikle ahlaki, dinî-tasavvufî mesnevilerden eğitim değerleri bakımından istifade edilebilir. Bu çalışmada XVII. yüzyıl şairlerinden Za'îfî'nin *Ahbârü'l-İber* mesnevisi özelinde eğitim değerlerine dair tespitlerde bulunulmuş, bu çalışmadan yola çıkılarak değerler eğitimi paralelinde klasik Türk edebiyatı metinlerinden istifade etmenin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Za'îfî, Ahbârü'l-İber, Edebiyat ve Eğitim Değerleri.

Abstract

The literary works are important to make the individual and society conscious and to transfer the values to the next generations. For a society which wants to build its future and does not want to lose its values, it is quite important to bring the values of education to its interlocutors through literary texts. In this sense, almost all societies write works for children and young people to keep their values alive. Especially today, there are hundreds of literary texts written for children and adolescents. There is no doubt that modern texts contain lots of valuable information for today's

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 20.06.2019

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Ömer Demirbağ danışmanlığında hazırlanan ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce 2016 yılında kabul edilen "*Ahbârü'l-İber Mesnevisinin Tenkitli Metni ve Eğitim Değerleri Bakımından İncelenmesi*" başlıklı doktora tezimin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muş/Türkiye, i.isik@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0470-8180.

readers. However, value education cannot be provided only with today's texts. In this respect, texts of classical Turkish literature can also be used.

The classical Turkish literature has sometimes been criticized for being away from the society and problems of the society. It is wrong to make this criticism for general. There are many works in the texts of classical Turkish literature which will make these criticisms unfair. In particular, moral, religious-sufistic masnavis can be utilized in terms of educational values. In this study determinations related to educational values were made through the masnavi named *Ahbârü'l-İber* written by Za'îfi; one of the seventeenth century poets. The importance of benefiting from the texts of classical Turkish literature in parallel with the value education was emphasized through this study.

Keywords: Za'îfi, Ahbârü'l-İber, Literature and Educational Values

GİRİŞ

Bu çalışmada gençliğin ve geleceğin inşası için edebiyatta eğitim değerlerinin rolü üzerinde durulmuş, ayrıca klasik Türk edebiyatı metinlerinin değer eğitimine yapacağı katkı tartışılmış ve *Ahbârü'l-İber* örneği üzerinden bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu konuya geçmeden önce edebiyat-değer ilişkisine değinmenin konunun önemi bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Dil, iletişimin en iyi aracı olup duygu, düşünce, hayal ve izlenimleri aktarmanın en etkili anahtarıdır. Dil, sadece konuşma aracı değildir. İnsan yaşamıyla ilgili bilimsel ve sanatsal eserler de dil aracılığıyla oluşturulur. Bütün bunlardan dolayı dil insan yaşamında güçlü bir etkiye sahiptir. İnsanoğlu, düşündüklerini dille aktarırken edebî eserler, dilin estetik gücünü yansıtır. Ayrıca bu eserler bireysel ve toplumsal hayatın kodlarını da içerisinde barındırır. Bu sebeple edebî eserler eğitimin ayrılmaz ve vazgeçilmez parçasıdır. Dil ve edebiyat, eğitimin temelini oluştururken edebî eserler de dil ve edebiyatın temelini oluşturur (Zengin & Zengin, 2007: 9). Bir kültürel olgunun ya da toplum hayatı için vazgeçilmez öneme sahip bir değer oluşumu uzun zaman alır. Üretilen kültürel ve toplumsal değerlerin yaşaması ve gelişmesi genç kuşaklara doğru bir biçimde iletilmelerine bağlıdır. Sanat ve edebiyat eserleri bu aktarımı sağlayacak en önemli unsurlardandır. İnsani değerlerin genç kuşaklara aktarımında bunlardan istifade edilmelidir. Bu ürünler eğitimciler için kolay ulaşılabilir olmanın yanında değer eğitiminde de büyük oranda etkili kaynaklardır (Pakdemirli, 2014: 603). Bir eserden doğru şekilde ve düzeyde faydalanmak için öncelikle seçilen eserin belirlenen amaçlara uygun bir yapı arz etmesi gerekir. Bir edebî eserde idealize edilen karakterlerin vasıfları, özellikle genç okuyucular tarafından benimsenir ve bu karakterin tüm davranışları hayranlıkla takip edilir. Kendi benliğini ideal karakterle birleştiren okuyucuya sunulacak eserlerde bu durumun göz önüne alınması, edebiyatın eğitici yönünün kişilik ve ahlak gelişimi açısından faydalı bir şekilde kullanılmasına imkân verir. Sanat ve edebiyat ürünleri gençlerin yaş grubu özelliklerine, dine, ahlaka, akla-mantığa ve bilime aykırı olmamak şartıyla değer eğitiminde kullanılabilir; bu önkoşulu dikkate alarak seçilen ve kullanılan ürünler gençlerin insani motifler çerçevesinde bir dünya geliştirmelerini destekleyecek ve sağlayacaktır. Bu eserler gençlere doğru davranışları telkin eden ve toplumu bütünleşmeye sevk eden özdeşleşecek ideal modeller sunar. Bununla beraber, bu eserlerde insani değerleri benimsemiş örnek şahsiyetler ve eserleri tanıtılmış olacaktır (Pakdemirli, 2014: 611).

Edebiyat eserleri, sadece yazarı değil, oluşturulduğu dönemi ve o dönemde var olan toplum yapısını da anlamamızı sağlar. Duygu ve düşünce dünyamızın şekillenmesine katkıda bulunan eserler bizi başkalarının gözünden baktığımız dünya hakkında aydınlatır.

Aynı zamanda da başkalarının doğru ve yanlışlarını, hayatlarını etkileyen olumlu ve olumsuz tarafları görmemizi sağlar. Edebiyat eseri bu yönüyle hayatımızı şekillendirirken bir yandan da doğru ve güzel olana yönelme noktasında farklı tecrübelerden yararlanmamıza yardım eder. Edebiyat eseri, insanı ve çevresini tanıttığı gibi insanın kendisiyle, başkalarıyla, doğal ve toplumsal çevresiyle çatışmalarını da yansıtır. Edebiyat eserleri bireysel ve toplumsal hayatla ilgili olarak iyiye, güzele, doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur ve insanoğlunu bu değerler doğrultusunda terbiye eder (Kavcar, 1999: 6). Modern hayatın ve teknolojinin yarattığı yeni yaşam tarzının değerler üzerinde ciddi etkisinin olduğu görülmektedir. Özellikle medya araçları, genellikle herhangi bir ayrıma ya da eleştiriye tabi tutmadan bulduğu her malzemeyi yeni nesillerin önüne bırakmaktadır, bundan dolayı genç kuşaklar hayatlarına hangi amaçlar doğrultusunda yön verecekleri konusunda tereddütte düşmüştür. İnsanın bir olgu karşısında alacağı tavrı belirleyen sahip olduğu değer yargıları ve inanç sistemidir. Bu yönleri eksik kalan bir insan için bir bocalama ve kararsızlık içine düşmek kaçınılmazdır. Seçilecek olan doğru ve faydalı edebî eserler genç kuşakları bu bocalamadan kurtaracak ve kafa karışıklıklarını gidererek yaşamlarına yön verecek temel değerleri belirleme ve benimseme konusunda onlara yardımcı olabilecektir. Küreselleşme ve medyanın etkisiyle de günümüzde çocukların eğitildiği ana unsurlar televizyon, internet gibi iletişim araçları olmuştur. Ailelerin bu cihazların çocuklar tarafından nasıl kullanılacağı konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarından dolayı hem ulusal hem de evrensel değerlerden yoksun bir nesil yetişmektedir. Böyle nesillerin yetişmemesi için ailelere büyük görevler düşmektedir. Ailelerin öncelikle bilinçli olması, çocuklarını nitelikli bir şekilde eğitmeleri gerekir. Bu da çocuklara uygun bir ortamın sağlanması ve onları gelişim çağında iyi ve doğru yönde eğitecek eserler ile gerçekleşir (Emiri, 2014: 95).

Dinî eğitimin etkisi hayatın tüm alanlarında görülmektedir. Zira bireyi bir düşünce veya davranışa yönelten temel dayanağın niteliği o düşünce ve davranışın da niteliğini belirler. Bu sebeple dinî eğitimin kişiyi hem inanç hem de eylem noktasında etkileyeceği göz önüne alınmalı; yanlışlarla dolu, kısır ve eksik bir eğitimin sonuçlarıyla belirlenen hedeflerin çok uzağında kalacağı unutulmamalıdır. Verilecek dinî eğitimin dikkatli şekilde planlanması ve ihtiyaçları tam olarak karşılması gereklidir. Değer eğitimi de bu sürecin bir parçasını oluşturmakta, bireyin karakterini ve yaşam tarzını şekillendirmektedir. Din eğitimi planlı ve belli bir sürece bağlı olarak yapılır. Yani din eğitimi birey için hayatın her safhasında ihtiyaç duyacağı inanç, ibadet ve ahlaki değerler ile ilgili konuları planlı bir şekilde ve gelişimine uygun olarak iletmeyi gaye edinir. Estetik tecrübeye dayalı değer eğitimi, işte bu noktada din eğitiminin planlı ve sistematik yapısına yardımcı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Öncü, 2015: 217). Edebî eserler, çocuğa doğru modelleri ve ideal davranışları belli bir kurgu içinde sunarken onun kendi içinde bu modellerle ve davranışlarla bir bağ kurmasını ve iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımını yapmasını sağlayacaktır. Değer eğitiminin hedefi çocuğun iyi bir birey olarak yetiştirilmesidir. Çocuklar; evde ailesinden, okulda öğretmeninden gördüklerini okuduğu öykü, masal, roman, şiir gibi edebi türlerle beslediğinde okuduğu eserlerdeki kahramanlar ya da çevresindeki insanların vesilesi ile hayatına aktarır (Emiri, 2014: 43). Bu durum sadece çocuklarla ilgili değildir. Edebî eser yaşı ne olursa olsun tüm okuyucular üzerinde etkili olabilmektedir. Okuyucuyu iletmiş mesaj çevresinde etkiler, eğitir. Yazılı edebiyat ürünleriyle beraber sözlü edebiyat ürünleri de değer eğitiminde önemlidir.

Eğitim değerlerinin aktarımında edebiyat oldukça önemli bir yerdedir. Şiir, hikâye, roman yazıları eğitim değerlerinin aktarımında en etkili türlerdendir. Şiir, bunlar içerisinde müstesna bir yerdedir. “İnsan fitraten güzele ve güzelliğe tutkun yaratılmıştır. Edebiyatın

en müessir kolu olan şiirde büyüleyici bir etki vardır. Ayrıca manevi hayatımızda büyük etkiler bırakan din ve tasavvuf büyüklerinin büyük kesiminin düşüncelerini aktarmada şiiri bir vasıta olarak kullanmaları da sözün gücünü ve büyüleyiciliğini göstermesi bakımından manidardır.” (Göktaş, 2014: 252). “Değerlerin temsil ile aktarımı esastır. Çünkü lisan-ı hal lisan-ı kal'den daha müessirdir. İnsanın duygularına hitap eden şiir de sözün temsil gücü gibidir. Nitekim sayfalar dolusu bir gerçeğin bir kıtada, birkaç beyitte ifade edilmesi bu güce açık delildir. Bilgiyi aktarmaktan ziyade duyguyu aktarmak eğitimde daha etkili bir yoldur, bunun da en etkili yollarının başında şiir gelmektedir.” (Göktaş, 2014: 253).

Hikâyeler kısa olması itibarıyla eğitim değerlerinin aktarımı noktasında oldukça önemlidirler. Nitekim Kur'an'da bile bazı kıssalar anlatılarak insanların bu kıssalardan hisse almaları amaçlanmıştır. Kur'an'ın Müslümanları ahlaki tecrübesini yalnızca Ahkâm ayetleri yoluyla değil, aynı zamanda kıssalar yoluyla şekillendirdiği görülür. Hazreti Yusuf (a.s.) kıssaları ya da Ashabü'l-Karye veya Emsalü'l-Münafikin, ahlaki tasavvur ve telkin yoluyla oluşturmakta insanların düşünüp bu kıssalardan ibret almalarını sağlamaktadır. Bu kıssalar yeni bir benlik anlayışı ve dünyayı tefsir etmenin yeni yollarını sunmaktadır (Demirezen, 2004: 356). “Kıssalar nasıl peygamber olmasına karşın Hazreti Muhammed'in (a.s.m.) anlatım birliğini şekillendirmişse, hiç kuşkusuz aynı şekilde Müslümanların anlatım birliğini ve dolayısıyla İslami ahlaki tecrübeyi yeniden şekillendirmeye devam etmektedir. Kur'ani kıssalar Müslümanların o kıssalardaki karakterlere, kurgulara ve temalara benzeyen bazı güncel tecrübelerini yorumlamaları için de lens görevi görebilir.” (Demirezen, 2004: 367). Bu bağlamda eğitim değerlerinin aktarımı noktasında hikâye türü önemli bir konumdadır.

Şiir, roman, hikâye, masal gibi edebî türler çocuk, genç, yaşlı demeden her insan üzerinde etki oluşturabilecek nitelikler taşır. Çünkü edebî türler okunduğu esnada okuyucusunu yazarın yahut şairin kurguladığı dünyanın içine çeker. Okuyucu şuurulu yahut şuursuz bir şekilde muhatap olduğu yazarın etkisi altına girer. Ondan etkilenir. Yazarın iletilerinin ve mesajlarının etkisi altında kalır. Dolayısıyla değerlerin yeniden inşasında yazar ve şairlere geçmişte olduğu gibi bugün de büyük görevler düşmektedir.

AHBÂRÜ'L-İBER MESNEVİSİNDE EĞİTİM DEĞERLERİ

Bu çalışmada, 17. yüzyılın sonlarında (1695) yazılmış olan Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* mesnevisi bazı varsayımlar üzerinden araştırmaya tabi tutulmuştur:

1. 17. yy. Türk Edebiyatının şairlerinden biri olan Za'îfi, mutasavvıf ve eğitimci bir kişiliğe sahiptir.

2. Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* adlı mesnevisi hem dinî-tasavvufî ve ahlaki değerleri yansıtmaları bakımından hem de eğitim değerleri yönünden zengin bir içeriğe sahiptir.

3. *Ahbârü'l-İber*, sade ve anlaşılır bir Türkçeye yazılmış, içerdiği eğitim değerleriyle günümüze de hitap eden bir eserdir.

Ayrıca yapılan çalışmada şu sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* adlı mesnevisinde var olan eğitim değerleri nelerdir?
2. Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* mesnevisindeki dinî tasavvufî değerler nelerdir?
3. Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* mesnevisinde kazandırılması tavsiye edilen değerler nelerdir?

4. Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* mesnevisinde sakınılması tavsiye edilen hususlar veya bölümler var mıdır?

5. Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* adlı mesnevisi özelinde klasik Türk edebiyatı metinlerinden değer eğitimi açısından bugün için faydalanabilir miyiz?

Gençler bir toplumun geleceğidir. Toplum, gençleri inşa ederken gençler de toplumu inşa eder. Hâsılı bu inşa sürecinde eşref-i mahlûkat olan insana büyük görevler düşmektedir. Fakat maalesef günümüz toplumunda insanla ve insanlıkla ilgili problemler vardır. Bu problemler evrensel boyutlara ulaşmıştır. İnsanlar çevrelerine karşı duyarsızlaşmış, bana dokunmayan yılan bin yaşasın zihniyeti ve felsefesiyle hareket etmeye başlamıştır. Hal böyle olunca duyarsız bir toplum ve duyarsız insanlar ortaya çıkmıştır. Duyarsızlaşan insanoğlu adeta insanlığını kaybetme hastalığına tutulmuş ve uyku haline geçmiştir. İnsanoğlunun uykulu ve hastalıklı halinden bir an önce uyanması ve kurtulması gerekir.

Dünyanın dört bir tarafında değişik sebeplerle savaşlar olmakta ve insanlar ölmektedir. Fakat insanoğlu bu savaşlara duyarsız kalmakta, önlem almamakta hatta savaşlara silah taşıyarak ateşe körükle gitmektedir. Bu tablo mezkûr hastalığın boyutunu açıkça göstermektedir. Bu anlamda bütün insanlığa görevler düşmektedir. İnsanlar için en önemli görevlerden biri değerlerine sahip çıkmaktır. Çünkü insanlığın hâlihazırdaki durumu gelecek için ümit verici değildir. Bir kurtarıcı beklemektense her insan üzerine düşen görevi yerine getirmelidir. Gençliğin ve geleceğin inşası ancak bu şekilde gerçekleşir.

Öğrenme yaşam boyu devam eden bir süreçtir. İnsan ilk eğitimini anne-babasından alır. Bu anlamda insanın ilk eğitim kurumu ailesidir. İnsan doğduktan sonra zamanla tekâmülü devam eder. Çocukluk çağında genelde aileden aldığı terbiyeyle büyüyen çocuk okul çağına geldiğinde yeni ve daha geniş bir çevreyle tanışır, yeni arkadaşlıklar edinir. Okulda alınan eğitim insana akademik bir bilgi katarken okul çevresinde edinilen arkadaşlıklar insanın farklı bir sosyal çevrede yaşamasına sebep olur.

Aile ve okul insanın eğitiminde ve gelişiminde oldukça önemlidir. Bunun yanında çağımız teknoloji çağı olduğundan kitle iletişim araçlarının da insanın eğitim sürecinde önemli bir fonksiyonu vardır. Bu bağlamda çocukların ve gençlerin kitle iletişim araçlarını doğru kullanmaları onların aldıkları değer eğitimi paralelinde şekillenir. Aslında insanın karakteri ve kişiliği de aldığı değer eğitimiyle bir şekle bürünür. Alınan değer eğitimi bireyi birey yapar, insanı diğer insanlardan ayırır. Hâsılı, değer insanı sadece diğer insanlardan ayırmaz, aynı zamanda ve en önemlisi diğer canlılardan ayırır. İnsanı insan yapan en önemli şeylerden biri değerleri olduğu gibi eşref-i mahlûkat olmanın sırrı da buradan geçer.

Din, değer sisteminin en önemli ayaklarından biridir. Din, İlahi kaynaktan beslendiği için kutludur. İnsanın düşünme ve değerlendirme yetisi sınırlıdır. Bu çerçevede İlahî olan değerler insan için oldukça önemlidir. Dinî kuralların var olmasının temel sebebi de insanın mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesi içindir. İnsan ölümlü bir varlıktır. İnsanın bu dünyada yaşam süresi ebedî bir yaşamla karşılaştırıldığında çok kısadır. Fakat ebedî ve mutlu bir yaşamın anahtarı bu kısa ömrü doğru işler yaparak yaşamaktan geçer. Aslında din insana iki dünya saadetini sunmak için vardır. Çünkü dinî değerlere bağlı olmanın insanı rahatlatan psikolojik bir boyutu da bulunmaktadır. Bu anlamda dinî değerlere bağlı bireyler bu dünyada da huzurlu bir yaşam sürerler. İnsan, İlahi emirlere uyarak her şeyin yaratıcısı ve idare edicisi olan Rabbine ibadet etmekle huzurlu ve mutlu olur. İnsan, birçok şeyi yaşayarak öğrenirken bunun yanında okuduğu kitap ve kaynaklardan da çok önemli

şeyler öğrenir, bilgilenir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in inen ilk ayeti Alak Suresi'nin okumayı emreden ayetidir. Bu bağlamda okumak ve ilim tahsili yapmak İslam dininde çok önemlidir. Bu çerçevede yazılı kaynakları okuyup bilgilenmek büyük bir öneme sahiptir. İslami gelenekte İnsanın okumasından en büyük maksat marifetullahı bilmesi, yani Rabbini tanımasıdır. Değerlerin ve dini değerlerin insanlara sunulmasının en önemli yollarından biri de edebî eserlerdir. Bu anlamda şiir, hikâye, roman, masal gibi edebî türler edebî taraflarının yanında sundukları mesajlarla da büyük öneme sahiptirler. Bu anlamda bu çalışmada *Ahbârü'l-İber* adlı mesnevi eğitim değerleri bakımından incelenmiştir. Eserin yazarı Za'îfi'dir. Za'îfi'nin hayatıyla ilgili *Ahbârü'l-İber* mesnevisinin “sebeb-i telif” bölümünde önemli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında şairin, *Ahbârü'l-İber*'i 1695 (H.1107) yılında yazdığı söylenebilir. Şair eseri kırk beş yaşında yazdığını söyler. Za'îfi 1650 yılında doğmuş olmalıdır. Şair Van şehrinde doğmuştur. Ataları Bayburtludur. Za'îfi'nin babasının adı Hacı Ömer'dir. Hacı Ömer'in babası Ali Halife'dir. Ali Halife'nin babası Derviş Çavuş'tur. Za'îfi'nin ataları Derviş Çavuş zamanında Van şehrine gelmişlerdir. Zira Derviş Çavuş, Husrev Paşa'nın çavuşluğunu yapmış bir zattır. Husrev Paşa'nın çavuşu olarak Van'a gelen Derviş Çavuş Van'da evlenmiş ve burada kalmıştır. Kulu Şeyh ve Derviş Çavuş'un Bayburt doğumlu oldukları söylenebilir. Fakat şair ve atalarından Hacı Ömer ve onun babası Ali Halife Van şehrinde doğmuştur.

Ahbârü'l-İber “ibretlik hikâyelerin” toplandığı bir kitaptır. Muhtelif hikâyelerden oluşmaktadır. Hikâyelerin muhtevası genellikle dinî-tasavvufidir. *Ahbarü'l-İber*'den hareketle şairin Arapça ve Farsça bildiği de söylenebilir. Yazıldığı dönem dikkate alındığında oldukça sade bir Türkçeye yazılmıştır. Bu eserde birçok mucizevi olay anlatılır. Eser, velâyetname, kerametname nevindedir. Manzum öykülerden oluşur. Şairin amacı insanlara nasihat vererek kıssadan hisse çıkarmalarını sağlamak ve onların iyi bir insan olmasına yardımcı olmaktır. Zaifi'nin *Ahbârü'l-İber* dışında “*Haşiyeye ala Haşiyeti Mir Ebi'l-Feth ala Şerhi Molla Hanefi*” adlı bir Arapça mantık çalışması da bulunmaktadır (Korukluoğlu, 2014: 30).¹

Ahbârü'l-İber didaktik yönü ağır basan bir eserdir. Bu anlamda eğitim değerleri açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Eser içerisinde bulunan hikâyeler günümüz okuyucusuna da hitap eden anlatılardır. Dolayısıyla bu hikâyelerden günümüz insanı değişik vesilelerle faydalanabilir.

Ahbârü'l-İber'de Hazreti Muhammed'in bazı mucizeleri, Hazreti Ayşe'nin ve Hazreti Fatma'nın düğünleri, Hazreti Ebubekir'in cömertliği ve malını yağmalatması, ölen insanın ahvali, Hazreti Ömer'in oğlunu cezalandırması, Hazreti Ömer'in kerametleri, şeytandan uzak kalmanın ehemmiyeti, Hazreti Osman'ın şehit edilme hadisesi, Hazreti Ali'nin kerametleri, Halid Bin Velid'in İslam dinine hizmetleri, ateş-perest olan Behram'ın iman edişi, kelime-i tevhidin ehemmiyeti, iman etmenin insana kattığı değer, insanların açgözlülüğü, Ashab-ı Kehf'in hali, Ahmedü'l-Cevâd'a dair bir hikâye, doğru söylemenin önemi, Harut ve Marut hadisesi, Salebe'nin hikâyesi, Hazreti Musa ve Hazreti İsa'nın mucizeleri, büyük günahlara girmenin çirkinliği ve tevbe etmenin güzelliği, Şeyh Şehabettin kıssası, bazı sahabelerin ve salih insanların kıssaları ve daha birçok konu manzum olarak aktarılmıştır (Işık 2016). Şair bu hikâyeleri anlatırken kıssadan hisse çıkarmaya dikkat etmiştir. Za'îfi hikâyelerini aktarırken özellikle hikâyelerin giriş ve sonuç

¹ Za'îfi'nin kesin olarak bilinen eseri *Ahbarü'l-İber*'dir. E. Işıl Korukluoğlu, Za'îfi'nin *Ahbârü'l-İber* dışında “*Haşiyeye ala Haşiyeti Mir Ebi'l-Feth ala Şerhi Molla Hanefi*” adlı bir Arapça mantık çalışmasının olduğunu da belirtir. Korukluoğlu, eserin Zaifi'ye ait olduğuna dair kesin bir ifade kullanmasa da eserin Zaifi'ye ait olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu söyler.

bölümünde okuyucuya önemli mesajlar da vermiştir. Anlatılan hikâyelerle birlikte verilen bu mesajlar eğitim değerleri açısından kıymetlidir.

Ahbârü'l-İber mesnevisinin en önemli anlatılarından birisi peygamberlerdir. Peygamberlerin gönderiliş amacı insanoğlunu hakikî bir imana ve güzel ahlaka kavuşturmadır. Peygamberler, insanı Allah'tan başka herhangi bir varlığa kul edip köleleştiren her türlü düşünce ve sisteme karşı çıkarak onlarla mücadele etmişlerdir (Çakın, 2014: 176). Bu anlamda *Ahbârü'l-İber* bazı peygamber kıssalarından ve mucizelerinden örnekler taşıması hasebiyle de zengin bir içeriğe sahiptir.

Za'îfi'nin eseri, eğitim değerleri bakımından incelendiğinde öne çıkan değerler;²

1. *Ahbârü'l-İber* Mesnevisinde Dinî ve Tasavvufî Değerler
2. *Ahbârü'l-İber* Mesnevisinde Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler
3. *Ahbârü'l-İber* Mesnevisinde Sakınılması Tavsiye Edilen Hususlar
4. *Ahbârü'l-İber* Mesnevisinde Bazı Hurafeler ve Eğitim Değerleri Bakımından Sakıncalı Hususlar, başlıkları altında toplanabilir.

Ahbârü'l-İber Mesnevisinde Dinî ve Tasavvufî Değerler

“Dinî ve Tasavvufî Değerler” başlığı altında tespit edilen değerler şunlardır:

- Allah'ı tanıma ve tevhid inancı,
- Allah'a itaat ve ibadet bilinci,
- Allah'ı zikretmenin önemi,
- Allah'a şükretmenin önemi,
- Her şeyin Allah'ın hükmü ile gerçekleştiğine dair ifadeler,
- Allah'ın rahmetinden ümit kesmemenin önemi ve Allah'ın merhametli oluşu,
- Dua ve tövbenin önemi,
- Peygambere iman ve Peygamber sevgisi,
- Peygambere itaat ve Peygambere salâvat getirmenin önemi,
- Dünyaya aldanmanın zararları ve dünyaya gönül vermemenin gerekliliği,
- Dünyayı terk etmenin ehemmiyeti,
- Nefse uymamanın gerekliliği,
- Her nefsin ölümlü olduğuna dair mesajlar, ölmeden önce ölmenin kıymeti,
- Şirk ile mücadele etmenin faydaları ve önemi,
- Şeytanın hilelerine karşı uyanık olmanın insana kazandırdıkları,
- Şeriata dair bilgiler,
- Dört halifeye uymanın gerekliliği ve dört halife sevgisi,
- Allah'ın Râzık oluşu,
- Namaz kılmanın önemi,
- Hac yapmanın ehemmiyeti,
- Zekât vermenin önemi,
- Abdestli olmanın faydaları,
- Sağlam itikada sahip olmanın insana kazandırdıkları,
- Allah'a muhabbetin güzelliği ve kıymeti,
- Tevekkülün önemi,

Salih insanların kıymeti gibi konularda dini-tasavvufî değer tespitleri yapılmıştır.

Görüldüğü üzere *Ahbârü'l-İber* mesnevisi dinî ve tasavvufî değerler bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir (Işık, 2016: 29-151).

² Eğitim değerlerinin bir metinde tespiti adına örnek alınan çalışma için bkz: Çakın, 2014; konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Işık, 2016.

Ahbârü'l-İber Mesnevisinde Benimsenmesi Tavsiye Edilen Değerler

Ahbârü'l-İber mesnevisi benimsenmesi tavsiye edilen değerler bakımından da oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu başlık altında şu değerler zikredilebilir:

Cömertlik,
Sabır,
Kanaatkâr olmak,
Gönül kırmamak,
Hatadan pişman olmak,
Anne-baba hakkı,
Adalet,
Müstağni olmak/feragat etmek,
İnsaflı olmak;
Yetime, öksüze, miskine ve fakire yardım etmek,
Doğru ve dürüst olmak,
Mütevazı olmak,
İhlâslı ve samimi olmak,
İffetli olmak,
Misafirperver olmak,
Ağırbaşlı olmak,
Tatlı dilli olmak/güzel söz söylemek,
Cesaret,
Haddini bilmek,
Kötülüğe karşılık iyilik yapmak,
Tedbirli olmak,
İstişare etmek,
Ticari ahlak,
İlim ve âlimin önemi,
Mazluma yardım etmek,
Doğru söylemek,
Sır saklamak,
Gaza yapmak,
Barıştırmak/barışmaya vesile olmak,
Akrabayı gözetmek/sıla-i rahim tavsiye edilen değerlerdendir (Işık, 2016: 171-247).

Ahbârü'l-İber Mesnevisinde Sakınılması Tavsiye Edilen Hususlar

Ahbârü'l-İber mesnevisinde şair hikâyeler vasıtasıyla sakınılması tavsiye edilen birçok hususa da dikkat çekmektedir. Mesnevide;

Mal düşkünlüğü ve cimrilik,
Kibir/kendini beğenmişlik,
Yanlış konuşmak/söylediği söze dikkat etmemek,
Hırs ve heva,
Zina,
Batıl inançlar,
Hased/kıskançlık,
İçki içmek,
Yalan söylemek, haram mal yemek,

Zulüm,

Hırsızlık gibi hususların insanlara zarar verdiği beyan edilir. Şair insanların bu kötü hasletlerden uzak kalması gerektiğini dile getirirken aksi halde zarar göreceği mesajını verir (Işık, 2016: 248-277).

Ahbârü'l-İber Mesnevisinde Bazı Hurafeler ve Eğitim Değerleri Bakımından Sakıncalı Hususlar

Ahbârü'l-İber mesnevisi eğitim değerleri bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Eser hem dini-tasavvufi değerler hem de tavsiye edilen değerler anlamında doyurucudur. Ayrıca eserde şairin muhatabına bazı değerleri sunarken sakınılması gereken hususlar bakımından da telkinlerde bulunduğu görülür. Bu anlamda eser, kendi zamanının okuyucu ve dinleyici kitlesine birçok mesaj verdiği gibi bu genel geçer mesajlarla günümüz insanına da hitap etmektedir. Bütün bunların yanında *Ahbârü'l-İber* mesnevisinin yedi bin beyti aşkın elli bir hikâyeden müteşekkil geniş bir eser olduğu göz önünde tutulmalıdır. Mesnevîde zengin eğitim değerlerinin yanında İslami geleneğe uymayan hurafe diyebileceğimiz bazı kısımlar da mevcuttur (Işık, 2016: 278-282). Bahsi geçen kısımlar eğitim değerleri bakımından sakıncalı görülen yerlerdir. Bu bölümler eserden çıkarıldığında eserin günümüz insanına söyleyeceği pekçok şeyin olduğu görülür. Bu çalışmada, dört başlıkta zikredilen bölümlerin her biri ayrıntılı bir şekilde açıklanmayı gerektirir. Burada bir makalenin sınırlarını ve maksadını aşmamak adına bahsi geçen bölümler muhtasar bir şekilde nazar-ı dikkate sunulmuştur.³

SONUÇ

Değerler, insanları diğer canlılardan ayıran önemli unsurlardır. İnsanın eşref-i mahlûkat olmasının en önemli sebeplerinden birisi değerleridir. Değerlerinden sapan bir insan tehlikeli bir birey olup toplum için de faydasız ve zararlı olabilir. Günümüz insanı maalesef değerlerinden gittikçe uzaklaşmaktadır. Bu da toplumun gençlerini ve geleceğini tehdit eden bir durumdur. Aile, okul gibi kurumlar değerlerin birinci derecede öğrenilmesi gereken yerlerdir. Bu kurumlardan iyi bir eğitim alamayan birey neyin faydalı neyin zararlı olduğu noktasında çıkmaza düşer. Bu bireyler iyiyi ve kötüyü ayırt edemeyecekleri için kendilerini ve toplumu sıkıntıya düşürürler. Günümüz toplumunda toplumu dizayn etmek için birçok alanda eğitim değerlerinden istifade edilmektedir. Edebî eserler bunun en önemli ayaklarından. Günümüzde edebî metinlerle ilgili eğitim değerleri ve değerler eğitimi dair çalışmalar yapılmaktadır. Çalışmalar daha çok modern metinler merkeze alınıp yapılırken klasik edebiyat metinleri ihmal edilmektedir. Hâlbuki klasik edebiyat metinlerinden bazıları da eğitim değerleri bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Kaybolan değerlerin yeniden inşası köklerine bağlı bir nesil kurmaktan geçer. Geçmişte yazılmış edebî eserler bu anlamda incelenip gün yüzüne çıkarılmalıdır. Bu çalışma, klasik Türk şiirinin önemli ayaklarından biri olan mesnevîlerin eğitim değerleri bakımından incelenip incelenemeyeceği noktasında bir örneklik teşkil etmektedir. *Ahbârü'l-İber* didaktik yönüyle ön plana çıkan bir eserdir. Eser, dinî-tasavvufî değerler bakımından zengin ve doyurucu bir içeriğe sahip olmasının yanında benimsenmesi ve sakınılması tavsiye edilen değerler noktasında da zengin bir içeriğe sahiptir. Bunun yanında *Ahbârü'l-İber*'deki bazı hikâyelerde hurafe diyebileceğimiz bölümler de bulunmaktadır. Eser, bu hurafelerden arındırıldıktan sonra eğitim değerleri bakımından günümüz insanına hitap edebilecek birçok faydalı bilgiyi barındırmaktadır. Bu anlamda *Ahbârü'l-İber*, divan

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Işık 2016.

şairinin halktan uzak ve halkın sorunlarına bigâne olduğu noktasında yapılan eleştirilere bir cevap niteliğindedir. Araştırıldığında sadece mesnevi nazım biçimiyle yazılmış eserlerde değil, klasik Türk edebiyatı içinde diğer nazım biçimleriyle yazılmış eserlerin mısra aralarında da günümüz insanına hitap eden birçok mesaj olduğu müşahede edilecektir. Yapılacak araştırmalarda klasik Türk edebiyatında sadece manzum eserlerin değil, mensur eserlerin birçoğunun da eğitim değerleri bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülecektir.

KAYNAKÇA

- Çakın, M. B. (2014). *Gülşehri'nin Mantuku't-Tayr'ında Eğitim Değerleri ve Türkçe* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demirezen, İ. (2013). Hikâyeler ve Ahlak Tasavvuru. Recep Kaymakcan (Ed.) *Değerler ve Eğitimi, Uluslararası Sempozyumu Bildiriler 26-28 Kasım 2004*, (s. 355-369). İstanbul: Dem Yayınları.
- Emiri, E. (2014). *Gülsüm Cengiz'in Eserlerine Değerler Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktaş, M. (2015). İnsani Değerlerin İnşasında Şiirin Önemi. Cengiz Gündoğdu & Muammer Cengiz (Ed.) *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası 19-21 Haziran 2014 Erzurum Tebliğler* (s. 239-254). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Işık, İ. (2016). *Ahbârü'l-İber Mesnevisinin Tenkitli Metni ve Eğitim Değerleri Bakımından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara: Engin Yayıncılık.
- Korukluoğlu, E. I. (2014). *Ahbârü'l-İber İnceleme-Metin* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öncü, A. (2015). *Değerler Eğitimi Bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'da Değerler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakdemirli, N. (2015). Gençlik Dönemi İnsani Değer Eğitiminde Sanat ve Edebiyat. Cengiz Gündoğdu & Muammer Cengiz (Ed.) *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası 19-21 Haziran 2014 Erzurum Tebliğler*. (s. 603-613). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Zengin, A. Y. & Zengin, N. (2007). *Eğitim Fakülteleri İçin Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Truva Yayınları.

Araştırma Makalesi/Research Article**İslam Medeniyetinin Seküler Medeniyete Katkıları***Contribution of Islamic Civilization to Secular Civilization***Arif ÖZAYDIN*****Öz**

Bu çalışmada yaşayan ve birbirine hasım gibi gözükten iki medeniyet ele alınmıştır. İki medeniyeti, medeniyet yapan temel karakteristik özellikleri incelenmiştir. İki medeniyetin birbiri ile olan etkileşiminde İslam medeniyetinin seküler medeniyete büyük tesiri olduğu, ama bunun gizlendiği, üstünün örtüldüğü ortaya konulmuştur. Batıda ortaya çıkan seküler medeniyet aydınlanmacı felsefenin ürünüdür. Aydınlanma felsefesi ise kilise dışında, Endülüs ve Kuzey Afrika Müslüman okullarında eğitim almış, İslam bilim ve düşünce ikliminde yetişmiş Yahudi ve Hristiyan bilginlerin akıl ve akli temsil eden bilimin yol göstericiliği üzerine gelişmiş düşünme ve bilme işidir. Günümüz hâkim medeniyeti kendini bilim ve teknoloji medeniyeti olarak takdim etmektedir. Bilim ve teknoloji medeniyetinin öncü medeniyeti ise İslam medeniyetidir. Bu gerçeği Fuad Sezgin, "İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi" alanında yaptığı çalışmalarla ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, İslam medeniyeti, Seküler medeniyet, Fuad Sezgin.

Abstract

In this study, two living civilizations, which seem to be the opposite of each other, are discussed. The main characteristics of two civilization were examined. The interaction of two civilizations with each other Islamic civilization has a great influence on secular civilization, but it is revealed that it is covered. The secular civilization that emerged in the West is the product of enlightened philosophy. The Enlightenment philosophy is the advanced thinking and knowledge on the guiding of science that represents the mind and the mind of the Jewish and Christian scholars who were trained in Muslim schools in Andalusia and North Africa, trained in Islamic science and thought. Today's prevailing civilization presents itself as a civilization of science and technology. The leading civilization of science and technology civilization is Islamic civilization. Fuad Sezgin, has revealed this fact in his "Islamic Science and Technology History" studies field.

Keywords: Civilization, Islamic Civilization, Secular Civilization, Fuad Sezgin.

Geliş Tarihi/Received: 21.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2019

* Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Gaziantep/Türkiye, ozsagir@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1011-0065.

GİRİŞ

Bugün yaşayan ve öne çıkan, bir birine hasım gibi gözüken iki medeniyet vardır. Biri İslam medeniyeti diğer ise Seküler medeniyettir. İslam medeniyeti, referansını vahiy ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından alarak süreç içerisinde neşet eden ilmi birikimle geliştirdiği hayat tarzı ve bunun sonucunda ürettiği insan tipi, hukuk düzeni, ahlâk anlayışı temelli bir ekonomik, sosyal ve siyasal düzendir. Seküler medeniyet ise din temelli olmayan, bilim-felsefe temelli ekonomik, sosyal ve siyasal bir düzendir.

Seküler medeniyet (civilization) kavram olarak ortaya çıkışı ve bunun tarihi seyri olarak aldığı anlama bakarak değerlendirildiğinde, Avrupa merkezli bir medeniyetle karşılaşmaktadır. Bu nedenle de seküler medeniyete, Batı medeniyeti de denmektedir. İslam medeniyeti ise “Medine” merkezli bir kavramsallaştırmadır.

İnsanlık tarihinin son 250 yıllık döneminin hâkim medeniyeti seküler karakterlidir. Bu medeniyetin insanlığı nereye götürdüğü/getirdiği, Birleşmiş Milletler öncülüğüne organize edilip sonradan akamete uğramış olan “Medeniyetler İttifakı Girişimi” ile ilgi hazırlanmış olan, “Medeniyetler İttifakı Raporu”nda ortaya konulmuştur. Raporun birinci bölümünde, insanlık âleminin içinde bulunduğu “HAL’in hali” tahlil ediliyor. Raporun ilk cümleleri çok dikkat çekici: *“Dünyamız bir dengesizlik içinde. En zengin üç insanın gelirinin toplamı en az gelişmiş olan ülkelerin gelirlerinin toplamından neredeyse daha fazla. Günümüzde tıp dünyası büyük başarılar ortaya koyuyor ama her yıl üç milyon insan tedavisi mümkün olan hastalıklar sebebiyle ölüyor. Yüz otuz milyon çocuk temel eğitim imkânından mahrum. Dünyamızın birçok bölgesinde katliamlar sürüp gitmekte. Dünya nüfusunun ne kadarının temel insan haklarından, demokrasiden, dolayısıyla eşitlikten, özgürlükten mahrum olarak yaşamak zorunda bırakıldığı hepimizin malumudur.”* Dünyanın bu hale gelmesinin baş sorumlusu, bugünün hâkim medeniyet paradigmasıdır. Bu Batı Sivilizasyonu bütün iddialarına, demokrasi çığırkanlığına rağmen dünyada yoksulluğu, haksızlıkları, cinayetleri, eşitsizliği ortadan kaldırma iddiasının aksine bunları bizzat kendisi üretiyor. Tıpkı terörü, savaşları, işgalleri ürettiği gibi... Özü itibarıyla kapitalist olan bu paradigmanın insanlığa verecek bir şeyi kalmamıştır. Bu anlamda “tarihin sonuna gelindiği” söylenebilir. İnsanlığı içine düştüğü bataklıktan kurtaracak olan İslam medeniyetidir. Zira batının, kendi “karanlık çağ”ından kurtulmasının yolunu ve ışığını İslam bilim ve düşüncesinde bulmuştur. Batıyı kendi tabirleri ile “aydınlığa” çıkaran, Kilise dışında, Endülüs ve Kuzey Afrika Müslüman okullarında eğitim almış, İslam bilim ve düşünce ikliminde yetişmiş Yahudi ve Hıristiyan bilginler olmuştur. Aydınlanmacı düşünce biçimi kiliseye karşı bilimin ve hür düşüncenin yolunu açmıştır. Bu anlamda Batıda, Seküler medeniyet dönemi başlangıçta İslam medeniyetin çok şey almıştır ama inkâr etmiştir. Üstat Fuad Sezgin batının bu inkâr ve hırsızlığını, “İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi” alanında yaptığı çalışmalarla ortaya koymuştur. Benzer şekilde Jake Goody’de “Tarih Hırsızlığı” kitabında batının doğudan (İslam toplumundan) ne aldığını çok net ortaya koymuştur.

İnsanlığın önünü açan İslam medeniyetini yeniden yeryüzü insanlığının dikkatine sunmak, bu medeniyet mensuplarının birincil görevidir. Bu amaçla incelenen konuda önce medeniyet ve medeniyet tasavvuru kavramları açıklanmıştır. Sonra İslam medeniyeti ve Seküler medeniyet temel karakteristikleri üzerinden incelenmiştir. Sonuç kısmında ise İslam medeniyetinin seküler medeniyet katkıları ortaya konulmuştur.

MEDENİYET

Bir olguyu anlamaya, analiz etmeye tarifile başlamak bilimsel yaklaşım gereğidir. Zira tarif bir perspektiftir, kısa bir özettir. Ancak bazı kavramları tarif etmek çok zordur. Medeniyet onlardan biridir. Kavram olarak Medeniyet, Arapçada “şehir” anlamına gelen “Medine” isminden türetilmiştir. Kelime, kök itibarıyla “yönetmek” (es-siyase) ve “malik olmak” anlamları da bulunan deyn (din) mastarıyla ilişkilidir. Medeni (medeniyeye) ve medini ise şehre mensup olan, şehirliliği, dinin şehirde ekonomik, kültürel, estetik, siyasi anlamda ifadesinin somutlaştığı dünya görüşünün yaşamda ifadesini bulan bütün kastedilmektedir. Medeniyet hem tasvir edici, hem değer koyucu (normatif) bir kavramdır. Kavramın Batı dillerindeki karşılığı “Civilization”dır. Sivilizasyon Latince’de “şehirliliği” anlamına gelen “civilis” kelimesinden türetilmiştir. Civilization kavramı, ilk defa Fransızca olarak Marquis de Mirabeau tarafından 1757 yılında kullanılmıştır. Daha sonra başta İngiltere olmak üzere diğer batılı ülkelerde kullanılmaya başlanmıştır. O dönemde özellikle Fransa’da ve daha sonra İngiltere’de seçkin zümrenin hayat tarzını ifade etmekte olup, terimin belirleyici anlamı “medenileştirmek”tir. Zaman içinde manası değişerek içeriği genişlemişse de manasını hala kısmen muhafaza etmektedir. Fransız ve İngilizlerin civilization kavramına karşın, Almanların Kultur kavramını kullanmaktadırlar. Muhtevaları birbirine yakın olsa da Alman kimliğinin oluşumuna vurgu “kültür” kavramının macerası ile İngiliz ve Fransız kibrinin, üstünlük duygusunun dışı vurumu olarak “sivilizasyon” a vurgu; Avrupa içi bir ayrışmanın belirtisidir. Civilization, son 250 yüzyıl içerisinde Batı’nın kendisini daha önceki dönemlerden ve çağdaşı olan diğer toplumlardan farklı olduğu ileri sürülen hayat tarzına verdiği isim olarak ortaya çıkmıştır (Toynbee, 1980: 33).

Medeniyet, kültür üzerinden de tanımlanmaktadır. Latincede kültür (cultura), toprağın sürülüp işlenmesi, ürün vermeye hazır hale getirilmesi demektir. Zaman içinde anlam genişlemesiyle kültür, insanın toplumsal yoldan kendisi ile çevresini öğrenip anlamsı, doğal ortamını da işleyip yaşanabilir duruma sokmasıdır (Duralı, 2015: 31). Kültür ile medeniyet aynı biçimde kullanılsa da aralarında ciddi fark vardır. Kültür mikro bir kavram, medeniyet makro bir kavramdır. Medeniyet kültürler üstü kültür şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlamda medeniyet, çok sayıda kültürün ahenkli bir birlikteliğinden meydana gelen “bir kül, bir bütündür.

Medeniyet kavramı bu anlamının yanında iki ayrı anlamda daha kullanılmaktadır.

i. İnsanın görgülü olma, kendini kontrol etme yeteneği veren değerler bütününe haiz olması anlamında kullanılmaktadır. Gündelik dildeki ‘medeni insan’

kişinin başkalarına karşı görgülü davranma, kibar, nezaket, nezahet, incelik, edep ve pek tabii ahlâklı olmayı ifade etmektedir.

ii. Medeniyet gelişmiş olarak kabul edilen toplumları gelişmemiş sayılan toplumlardan ayıran özelliklere işaret etmektedir. Bu anlamıyla medeniyet, insanlığın ulaştığı birikim ve gelişmişlik düzeyini ifade ettiği gibi bu düzeyin Batılı toplumlarca kaydedildiği telakkisiyle zaman zaman modern Batı Avrupa toplumu ile özdeş anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamı ile beyaz Avrupalıyı ötekinden, yani “barbar, medeni olmayan”dan ayıran kategorik bir ayrışmanın Avrupa kibrini ima ettiği açıktır (Emre, 2012). Her ne kadar Batı’da yaygın olarak kullanılmaya başlandığı 18. yüzyıldan itibaren medenilere, yani kentli Avrupalılara özgü inceliği, kibarlığı, belli sınıflara özgü davranış kalıplarını içerse de daha sonra Avrupalı olmayanlara karşı maddi teknik bakımdan ve ekonomik üstünlüğü ifade edecek bir şekle dönüşmüştür.

Sistemik anlamda Medeniyet kavramının düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası şehir hayatının (toplumsal hayatın) sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda ortaya konulan düzendir, birikimdir. Bu düzenin karakteristik özelliklerinin ne olduğunu anlamak için insan ve topluma dair bir takım sorular ve onların cevaplarından çıkarmak mümkündür. Bu anlamda Medeniyetin tanımı şu soruların cevapları üzerinden yapmak mümkündür. İnsan nedir, insan nasıl bir varlıktır, insanlar arası ilişkiler nedir, nasıldır, onların varoluşsal konumunu belirleyen normlar, standartlar, değerler nelerdir, insan-tabiat ilişkisinin mahiyeti nedir gibi sorular sorulduğunda ortaya çıkardır, medeniyet. Çok geniş anlamda *Medeniyet; bir topluluğun insan, tabiat, ekonomi, din dolayısıyla Allah, dünya, hayat, ölüm vs. anlayışının toplamından oluşan büyük bir vizyon, büyük bir dünya görüşüdür. Bundan dolayıdır ki, Medeniyet belki de en büyük “anlatı”dır* (Aydın, 2014). Medeniyete “çıktı” (ürün) perspektifinden bakıldığında, bir toplumun inanç ve değerler sistemi çerçevesinde ortaya koyduğu hayata dair etkinliklerin toplamıyla karşılaştırılır.

Şunu da ifade etmekte fayda vardır. Medeniyet kavramı batıdaki “civilization” kavramının karşılığı olarak kullanılsa da iki kavram birbiri ile örtüşmemektedir. Bu iki kavramın örtüşmemesinin nedenini, beslenmekte oldukları kaynakların farklılığında aramak gerekir. Medeniyet “din” orijinli, sivilizasyon “akıl” orijinli bir kültür birikimidir. Bir başka ifade ile medeniyetleri birbirinden ayıran temel nokta, medeniyetleri meydana getiren “temel saikler”dir. Bu belirleyici ilkeler insanların zihinsel yapılarını oluşturacak, buna bağlı olarak da gündelik hayatın her alanı belirlenecektir. Medeniyetin bu özelliği dikkate alınır, dünya üzerinde yaşanmış ya da yaşanmakta olan bütün medeniyetlerin iki temel saikin belirleyici etkisi ile şekillendiği söylenebilir. Bunlardan birisi "dini-vahyi bilgi temelli medeniyet"tir ki bunun yaşayan örneği İslam medeniyetidir. Diğerisi ise, “laik, seküler bilgi temelli medeniyet”tir. Buna örnek olarak da civilisation kavramını şekillendiren değerler dizisi verilebilir. Bunu seküler medeniyet (secular sivilization) biçiminde isimlendirmekte mümkündür.

MEDENİYET TASAVVURU

Tasavvur, tahayyül kelimesiyle yakından ilişkilidir. Tahayyül, hayal kökünden gelir. Nasıl bir dünya hayal ediyorsun, zihninde, gönlünde nasıl bir dünya, nasıl bir insan-

insan ilişkisi, nasıl bir insan-kâinat ilişkisi, nasıl bir toplumsal düzen hayal ediyorsun? Tahayyül dünyası, zihinde olur ve hayata bakışınızı yansıtır. İnsanın hayal dünyası değerlerinin bir yansımasıdır. Medeniyet insanın hayal dünyası üzerinden surete (görünüşe, biçime) dönüşür. Buna da tasavvur diyoruz. Medeniyet tasavvuru ise hayatın manası ve gayesine, insanın varlığına dair sorulara cevap verebilen sistemdir. Medeniyet tasavvuru bir üst sistemdir (Öktem, 2014: 14). Başka bir ifade ile medeniyet tasavvuru, inanç ve değerler sistemine göre tanımlanan davranış biçimlerini ve bunları denetleyen ahlak ve hukuku ihtiva eden bir oluşumdur (Öktem, 2014: 13). Günlük hayatımızda yaşadığımız biçimler, hayat anlayışı medeniyet tasavvurunun bir yansımasıdır. Medeniyet tasavvurunun genel olarak iki kaynağı vardır. Bunlar akıl ve vahiydir. Akıl kaynaklı medeniyete, batı sivilizasyonu (civilization) örnek olarak gösterilebilir. Yalnızca akli esas alan medeniyet anlayışının insanı ne hale getirdiğini, seküler medeniyet anlayışı üzerinden görmek mümkündür. Batı sivilizasyonu “kendini çağdaş, modern” görmekte, diğer medeniyetleri gerici, yobaz olarak nitelendirmektedir. İslam medeniyeti ise vahiy kaynaklı medeniyettir. Vahiy, ilahi bir inşa projesidir. Vahyin hayata ve ahrete dair tasavvurları vardır.

Henri Berkson’a göre insanda, akıl, nakil, tecrübe ve birde sezgi (feraset) vardır. Sezgi insan bilgisinin bir bileşenidir (Eroğlu, 2012: 81). Sezgiyi, akıl açıklayamaz. Sadece kabul eder. Medeniyet tasavvuru bir sezgidir, bir paradigmadır (Öktem, 2014: 163). Medeniyet tasavvuru bir üst sistemdir. Bu sistem, aralarında tutarlığı olan üç sistem üzerine kuruludur (Öktem, 2015: 29). Bu sistemler: (i). İnanç ve değerler sistemi, (ii). Ahlak sistemi, (iii). Hukuk sistemidir. Bu sistemlere ilave olarak her medeniyetin bir de (iv). Ekonomi tasavvuru ve sistemi vardır. Ekonomi sistemi, inanç ve değerler sistemi, ahlak sistemi ve hukuk sisteminden bağımsız değildir. Onlarla yakından ilişkilidir. Seküler medeniyetin hakim iktisat sistemi kapitalist ekonomik sistemdir. İslam medeniyetinin iktisat sistemi ise İslami inanç temelli bir ekonomik sistemdir.

İnanç ve Değerler Sistemi

Her medeniyet tasavvuru bir inanç sistemine dayanır. Fakat bu sadece inanç sistemi olarak kalmaz. İncanın hayata nasıl geçirileceğine de atıfta bulunur, yollarını söyler. Usulünü, adabını, prensiplerini inşa eder. Benzer şekilde her medeniyet tasavvurunun arkasında bir değerler sistemi vardır. İnanç ve değerler sistemi hem kendi aralarında hem de içyapıları itibarıyla tutarlıdır. Değerler, hayata anlam katan, yaşamayı değerli kılan, dış âlemde maddi karşılığı olmayan bir takım standartlardır. Bir değer dış dünyaya geçmesi ise eylemle hayata yansıması, yani bir biçim kazanması demektir. Değerler aynı zamanda tavır ve hareketlerin genel yöneticileridir. Bu olgu, o değer yaşanır hale geldiğini yani eylemlerimize yön ve biçim verdiğini gösterir. Değerin hayata geçişi, değer davranışa dönüşmesiyle mümkündür. Her medeniyet tasavvuru kendi değerler sistemine göre davranış biçimleri kompozisyonu önerir ve kendi sâiklerinden bu biçimlere göre davranmalarını, yani eylem yapmalarını ister. Kısaca söylemek gerekirse medeniyet tasavvuru, inanılan değerler sistemine göre tanımlanan davranış biçimlerini ve bunları denetleyen ahlak ve hukuku ihtiva eden bir oluşumdur (Öktem, 2015: 13). Değerler sisteminin söylediği şeyler birer doğmadır, aksiyomdur. Bunlar rasyonel manâda ispatlanamaz.

Değerler, soyut duygular ve idealler olup, toplum içinde işleyen ve değerlendirilmelerde kullanılan standartlardır. Seçilmiş, düşünülerek alınan her tavır ve yapılan her hareketin arkasında bir değer vardır. Tavır ve hareketler, eylemler, duygular, fikirler, vasıflar, kişiler ve gruplar, amaçlar ve araçlar tümü ile her şey toplum hayatında değerlere göre mukayese olunur ve “daha iyi”, “daha doğru”, “daha adil”, “daha uygun” ve başka biçimlerde ya da tersi olarak değerlendirilirler. Toplumsal değerlere modern sosyolojide sosyal norm adı verilmektedir. Sosyal normlar, akılda tutulan ve insanların tavır ve hareketlerine sınırlar koyan inanışlardır. Her toplum kendi varlığını korumak için sosyal normlar geliştirir. Toplumun mensupları o normlara göre hareket eder. Toplumlar da ekonomik usuller, adaleti tevzi metotları, evlenme biçimleri, aile sistemleri, ibadet usulleri, tasarruf, tüketim...vs. belirli normlara göre icra edilir (Dönmezer, 1984: 253). Normların arka planında toplumun inanç ve değerleri yer alır. Her medeni toplum kendi normlarını üyelerine telkin eder ve aşılır. Bir toplumdaki sosyal normları dört kategori halinde gruplamak mümkündür. Bunlar;

a. Dini Normlar ve Kurallar: Din kuralları, ilahi irade tarafından konulmuş, peygamberler vasıtasıyla kutsal kitaplar aracılığıyla bizlere ulaştırılan, insan davranışlarını düzenleyen, ölünce öbür dünyada cehennem azabı çekileceği korkusuyla müeyyidelendirilen emir ve yasaklardır.

b. Ahlâki Normlar: insanın inançları ahlâkının temelini oluşturur. Ahlâk kişi vicdanının, belirli hareketleri doğru ve iyi olarak vasıflandırırken kullandığı kurallar bütünüdür. Bu kuralların temelini dini inançlar (dini emir ve yasaklar) oluşturur.

c. Örf ve Adetler: Yaygın ve nüfusun büyük bir bölümü tarafından uzun zamanlardan beri tekrar edilip gelen ve insanların günlük tavır ve hareketlerini, yaşam biçimini yönlendiren kurallara adetler denir. Bu niteliği taşımakla beraber ayrıca, daha yüksek derece bir değerlendirmeye de konu olan sosyal normlara ise örfler denmektedir.

d. Hukuk Normları: kendilerinden sapılması halinde, toplumun örgütlenmiş ve zor kullanmasını belirten müeyyidelerin rasyonel olarak karşılandığı sosyal normlardır. Hukuk Kuralları: Devletin yetkili organları tarafından konulan ve insan davranışlarını düzenleyen, cebir ile müeyyidelendirilmiş emir ve yasaklardır.

Ahlâk Sistemi

Ahlâk, Arapçada “seciye, tabiat, huy” gibi manalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizik yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir. Ahlak kavramı batı literatüründe ise iki farklı biçimde kullanılmaktadır: Etik ve moral. “Etik” kavramı Yunanca “ethos” kelimesinden gelmektedir. Bu kavram aslında ahlakın tam bir karşılığı olmaktan çok, ahlakın konuları üzerine yapılan felsefelerin genel bir adıdır. Başka bir ifadeyle, ahlak üzerine yapılan felsefe ya da ahlak üzerine düşünebilme faaliyetidir (Öztürk, 2006).

Ahlâk, bir toplumda iyilik ve kötülük hakkında oluşan değer yargılarına göre, yapılması ve yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallar bütünüdür. Ahlâk kuralları da din ve hukuk kuralları gibi insan davranışlarını düzenleyici niteliktedirler.

Bu nitelikleriyle ahlâk kuralları insanın kendi kendine ve diğer insanlara karşı dini ödevlerini gösterir. Hukukta dış davranış esas olduğu halde, ahlâkta iç düşünce, niyet ve maksat önemlidir. Fakat iç düşüncenin, yani niyet ve maksadın meydana çıkması, başkaları tarafından algılanması dış hareketle mümkün olduğuna göre ahlâk, insanın özünün ve sözünün, düşünce ve davranışlarının bir birine uygun düşmesi, başka deyişle insanın kendi kendisi ile tutarlı olması temeline dayanır (Bilge, 2007: 9). Ahlâk, kurallarının bir kısmı, kişinin doğrudan kendisi ve iç âlemi ile ilgilidir ki, bunlara “subjektif ahlâk kuralları” denir. Kişinin kendi nefesine karşı olan yükümlülükleri ile ilgilidir. Yalan söylememe, birbirini çekiştirmeme, iyi insan olma vb. durumlar böyledir. Bir de kişinin diğerlerine karşı yükümlülüklerini bildiren “objektif ahlak kuralları” vardır. Yoksullara, kimsesizlere yardımda bulunmak, başkalarının mal ve namusuna göz dikmemek, hak ve hukuka saygılı olmak gibi durumlar böyledir.

Hukuk Sistemi

Toplumsal yaşamın sürdürülebilir bir düzen içinde olması, insan-insan, insan-toplum ilişkilerinin düzenlenmesini gerektirmiştir. Toplumsal yaşamın düzenini sağlayan kuruma “hukuk” denmektedir. Hukuk ve toplumsal yaşantı birbirlerini tamamlayan, biri diğerinin varlık nedenidir. Bu durum, “Nerede toplum (cemiyet) varsa, orada hukuk da vardır” (Ubi societas, ibi just) hukuksal özdeyişi ile ifade edilmektedir (Önen, 1985: 7). Bir medeniyeti, medeniyet yapan, o medeniyete mensup insanların kendilerini uymaya zorunlu saydıkları sosyal düzen kurallarının en önemlisi, sahip oldukları hukuk kurallarıdır. Bu kurallar, kişilerin doğrudan doğruya dış ilişkilerini düzenler. Esas itibarıyla bu kuralların, din, ahlâk ve görgü kurallarından bir farkı yoktur. Belli bir zamanda ve belli bir dönemlerde belli bir toplumda din, ahlâk ve görgü kuralları, hukuk kuralı niteliği kazanmış ve uygulanmış olabilir. Mesela Emeviler, Abbasiler ve Osmanlılarda din kuralları İslam hukuku (fıkıh) adıyla hukuki mahiyette idi. İngiliz toplumunda ve Anglo-Sakson hukuk sisteminde gelenekler halen hukuk kuralları şeklindedir.

Ekonomi Sistemi

Her medeniyetin kendine has bir iktisat tasavvuru, bu tasavvurun yansıması olarak bir iktisat sistemi vardır. İktisat tasavvuru, o medeniyetin sahip olduğu değerler sisteminden, ahlâk sisteminden ve hukuk sisteminden bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla ekonomik tasavvuru o medeniyetin değerleri, ahlaki ilkeleri ve hukuki normlarla uyum içindedir. Modern dünyada ekonomi (kapitalist ekonomi) sosyal hayatı şekillendirmektedir. İslam medeniyetinde ise sosyal hayatı ilahi emirler ve peygamberin uygulamaları şekillendirir. Dolayısıyla insan-insan, insan-toplum ilişkileri dinin tavsiyeleri -emir ve yasakları- ve peygamberin tavsiyeleri üzerine kurudur. İslam dini inançla ilgili esaslar yanında, dünyaya ait düzenlemeler ve hükümler de getirmiştir. Dünya ile ilgili itikat, ibadet ve ahlak kaideleri yanında “muamelat” tabiri ile ifade edilen ekonomik kurallar da vardır. İslam paraya, mala, sokağa, çarşıya, pazara düzenlemeler getiren bir dindir. Bu anlamda İslam medeniyetinin kendine özgü bir ekonomik düzeni vardır. İslam’ın öngördüğü ekonomik düzenin yapısal özellikleri üçüncü kısımda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

İSLAM MEDENİYETİ VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

İslam medeniyeti, İslam'ın himayesinde gelişmiş bir medeniyettir (Aydın, 2016: 233). İslam medeniyet, medeniyet olma vasfını "İslam"dan almaktadır. İslam medeniyeti, İslam'ın doğuşu ile Mekke'de zuhur etmiş (ortaya çıkmış) Medine'de somutlaşmıştır. Söz konusu medeniyet 14 asrı aşan bir zaman diliminde geride kalan bütün zorluklara rağmen ayakta kalmış ve kalmaya devam edecek cihanşümul (evrensel) bir yaşam anlayışıdır (Aydın, 2016: 229). Bu sistemin kurucusu Hz. Muhammed'dir. Dünyanın farklı coğrafyalarında taraftar bulmuş, İslam'ın kendine özgü inanç ve değerler dizisi ile ahlâk anlayışı üzerine kurulu bir sistemdir. Dünyanın farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerle sahip insanları bir arada tutabilmesi, İslam vahyinin ruhunda mündemiç değerlerdir. İslam medeniyeti doğunun da batının da ihtiyaç duyduğu değerleri bünyesinde barındıran bir medeniyettir. İslam dinin nesnesi "insan"dır. Bu anlamda İslam medeniyeti evrensel bir medeniyettir. Nitekim Kur'an'ın "Ey insanlar" ifadesi ile Hz. Peygamberin "âlemlere rahmet olarak" gönderildiği ifadeleri bu medeniyetin evrenselliğini ortaya kaymaktadır. Hıristiyanlık ve İslam, evrensellik misyonu iddiası ile ortaya çıktılar. Fakat Asya'nın büyük bir kısmına, Afrika'ya ve Avrupa'ya ulaşan İslami evrensellik, ilk kez çok ırklı, çok kültürlü bir sahada kıtalar arası bir medeniyet yarattı. Bu medeniyet, Roma ve Helenist kültürün nihai sınırlarının ötesine geçti ve bir dünya medeniyeti oldu. Sadece İslam'ın maddi ve manevi gücünü, birikimini içinde barındırmıyor, bütün insanlığın başarısına birikimine de yer veriyor.

İslam Medeniyetinin Tarihsel Arka Planı

İslam'ın doğduğu coğrafya, Arabistan yarımadasının Kızıldeniz boyunca sıradağlara paralel olarak uzanan ve Hicaz diye bilinen orta batı bölgesidir. Bölgenin en önemli merkezi, "Ümmü'l-kura" (şehirlerin anası) (En'am, 6/92) adıyla da anılan, Mekke idi; öteki merkez Medine ise, siyasi örgütlenmeden yoksun olan onbin kişilik kendi halinde bir kasaba görünümündeydi. Mekke, sadece Hicaz bölgesinin değil, neredeyse bütün Arabistan yarımadasının da en önemli merkeziydi. Din, ticaret ve siyasetin merkezi, Hicaz bölgesi için, hiç tartışmasız Mekke'ydı. Bütün Arap yarımadası tapınakları içinde en ünlüsü olan Kâbe, Mekke'de bulunuyordu. Kâbe, Mekke'nin merkeziliğinin delilidir. Arabistan'ın her yanında yaygın durumdaki putların birer örneğinin Kâbe'de bulunması, Mekke'deki yönetimi elinde tutan Kureyş'in Kâbe ve içindeki putların koruyuculuğunu üstlenmesi, Mekke'nin tam bir merkez olmasını sağlıyordu. Bütün bu özellikleriyle Kâbe, bütün yarımada sakinlerinin saygınlığını kazanan dini bir merkezdi. Ticaret hayatı, bu kutsal mekânın bulunması dolayısıyla, Mekke eksenli olarak gelişmişti. Mekke'nin en önemli kabilelerinden olan Kureyş, çok eskiden beri şehrin yönetimini elinde bulunduruyordu. Mekke'nin dini ve ticari merkez oluşunun avantajlarını, aynı zamanda siyasi avantaja da dönüştürmüştü. Mekke'de Hz. İsmail evladı olan, Adnânî Arapları otururdu. Çok az sayıda Yahudi ve Hıristiyan da vardı.

İslam dini öncesinde özellikle Arapların sosyal hayatları genel olarak cahiliyye dönemi olarak adlandırılır. Cahiliyye kavramı iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi ilmin zıttı, bilgisizliği ifade ediyordu. İkincisi ise azgın, arzularının esiri, hayvani hislerin peşinde koşan vahşi, şiddet taraftarı ve sabırsız kişiliği ifade ediyordu. Cahiliyye hem Kur'an hem de hadislerde İslam'dan önceki tutum ve davranışları

İslami dönemdekinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte cahiliyyenin, yaşanmış ve bitmiş olan bir tarihi süreci değil, bir kültürü (medeniyeti) ifade ediyordu. Böyle olduğu içindir ki İslam'dan sonra, Hz. Peygamber (sav) döneminde dahi cahiliye davranışlarına tesadüf etmek mümkün olmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde bu dönemin belirgin davranışları kan davası, içki, kumar, kabilecilik gibi alışkanlık ve uygulamalar cahilliye davası olarak kabul edilmiştir (Apak, 2013: 65-67). Cahiliyye toplumu yaşayış tarzına göre hayat, bedevi ve hadarî olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. "Bedevi" kavramı yaygın olarak; "yerleşik hayat, medeniyet" anlamına gelen hadarenin karşıtı olarak çölde yaşamak, köyde oturmak anlamında kullanılmaktadır.

İslam dini (medeniyeti) "oku" emriyle başlamıştır. Hz. Muhammed 40 yaşına ulaştığında 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde, vahiy meleği Cebrail (as) Kendisine Allah'ın "Oku" emrini ulaştırdı. Hz. Peygamber "ben okuma bilmem" cevabını verince, vahiy meleği, O'na Alâk suresinin ilk beş ayetini okumaya başladı:

"Oku, yaratan Rabbinin adıyla. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki, yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini de o öğretti."

Bu ayetle başlayan, Hz. Peygamberin tebliği ile devam eden, İslam medeniyeti insanı bedevilikten hadarîliğe taşıyan, o tarihe kadar insanlığın karşılaşmadığı yepyeni bir hayat anlayışıdır. Hz. Peygamber bu yeni ve ebedî hayat nizamını önce eşi, çocukları ve akraba yakınlarına, arkasından başta Kureyş kabilesi olmak üzere bütün Mekkelilere, arkasından Mekke dışından gelen kabilelerle görüşmelere onlara da bu kutlu mesajı iletmeye başladı. Hz. Peygamber (sav) tebliğ görevini aldıktan sonra kadın-erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle, ayrımı gözetmeksizin toplumun bütün katmanlarına İslam'dan haberdar ederek, onları İslam'a davet etti. Ama hiç zorlamadı. Bu davete Mekke'nin her kesiminden insanlar davete icap edip, Müslüman oldukları gibi tepkiler de oldu. Tepkilerin bir sebebi puta tapmayı yasaklayan ayetler gelmesidir. İkinci sebep siyasi ve ekonomik nedenlidir. Mekke müşriklerinin inançları olan putperestliğin kalkması durumunda itibarlarının sarsılacağı ve putların terk edilmesi (putlar alınıp satılıyordu) ile Mekke'nin ekonomik hayatının doğrudan ve dolaylı biçimde zarar göreceğinden, Kâbe'nin kutsiyetinin kaybolacağından endişe duyuyorlardı. Hz. Peygambere (sav) karşı oluşun üçüncü bir sebebi de kabilecilik anlayışıdır. Kabiller arasındaki üstünlük mücadelesi, Hâşimoğullarından bir peygamber çıkması, diğer kabileleri rahatsız etmesiydi.

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in tebliğini engellemek için çok çeşitli yollara tevessül ettiler, münazara ve münakaşa ettiler ama O'nu yolundan döndüremediler. Alay ve iftiralarla O'nu toplum içinde küçük düşürme gayretleri de boşa çıkınca, bu defa taktik değiştirerek bir takım dünyevi menfaat vaadiyle O'nu davasından vazgeçirmeye çalıştılar. Ancak Hz. Peygamberin davasından vazgeçmeyeceğini anlayınca son çare olarak O'na dinleri birleştirme önerisini getirdiler. Bu teklife karşılık ilahi cevap:

"De ki "Ey inkârcılar! Be sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır" (Kâfirûn, 109/1-6).

Mekke müşrikleri Hz. Peygamberi kutsal davasından vazgeçmeyeceğini anlayınca bu defa fiili saldırı yoluna girdiler, hatta öldürme girişiminde bulundularsa da O'nu koruyan korudu. Diğer taraftan Hz. Peygamber öncülüğünde Müslümanlar boş durmadı. Müşriklerin saldırılarına karşı değişik stratejiler geliştirdiler. Bu stratejiler pasif direnişten hicrete kadar varan değişik aşamalardan oluşmaktadır. Bu arada her geçen gün İslam'ı kabul edenlerin sayısı atıyor, bu Müslümanların moralini yükseltirken müşrikleri de daha şiddetli ve saldırgan hale getiriyordu. Müslümanların maruz kaldığı zulüm ve işkencelere bu aşamada gücü yetmeyen, ölüm tehditleri karşısında dinlerini terk etmelerinden endişelenen Allah'ın Resûlü (sav) özellikle himayesiz kalanlara Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etti. Bu arada kendisi az sayıda Müslüman'la birlikte Mekke de kalarak davasını anlatmaya devam etse de 12 yıl süren gayretlerine rağmen Müslümanlar Mekke'ye hâkim olamadılar. Bu arada Hz. Muhammed Mekke'ye gelen misafirlere İslam'ı davet etmeye devam etti. O'nun davetine en ciddi ilgi Medine'den geliyordu. Şehrin Arap sakinleri olan Evs ve Hazrecliler, Hz. Peygamber'i (sav) her halükarda destekleyeceklerini açıkladılar. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav) Kureyşli Müslümanları Medine'ye (Yesrib'e) hicrete çağırıyordu. Hz. Peygamberin (sav) Medine'ye hicretini duyan müşrikler onu öldürmek istedilerse de bunu başarmadılar. Hz. Peygamber (sav) Yesrib'e ulaştığında şehir halkı O'nu büyük bir sevinç ve coşkuyla karşıladılar ve evlerine misafir etmek istediler. O ise onları kırmamak için devesinin çökeceği en yakın evde kalacağını bildirdi. Deve nihayet Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine yakın bir yerde durunca kalacağı yerde belirlendi.

Hz. Muhammed (sav) Medine'ye geldiğinde hemen yeni bir toplum inşa etmenin yoluna koyuldu. Bu anlamda ilk yaptığı iş Mekke'den Medine'ye hicret eden Mekkeliler Müslümanlar (Muhacir) ile Medineliler Müslümanları (Ensar) bir çatı altında toplamak için onları kardeş ilan etti. O tarihe kadar insanların birlikteliği kana dayalı birliktelikti (kan kardeşliği). Ensar Muhacir kardeşliği soya dayalı kabilevî ittifakı, akidevî (inanç temelli) ittifaka çevirmiştir. Kardeşlik kan kardeşliğinden, inanç kardeşliğine dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle birlikte kabile ve aşiret yerini ümmet ve millet almıştır (Apak, 2013: 240). Bu yeni kardeşlik anlayışı, Evs ve Hazrecliler arasındaki düşmanlığı bitirip, onların bir arada birlikte yaşamlarının yolunu açmıştır. Hz. Muhammed (sav), Medine'yi medenice yaşanılır bir şehre dönüştürmek için bir şey daha yaptı. Oda Şehirdeki Evs ve Hazrec kabileleri dışındaki 3 Yahudi kabilesinin de (Benî Kaynuka, Benî Nadîr, Benî Kurayza) bir arada yaşayacağı bir ortamı sağlamanın yolu olarak, şehir de yaşayan bütün tarafları kapsayacak bir sözleşme metni (anayasa) hazırlamaya karar verdi. Medine sözleşmesi, şehirde yaşayan farklı inanç ve ırk mensuplarını Medine vatandaşlığı temelinde bir araya getirmiştir. Özetle: Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettiğinde ilk iş olarak, Mekânın adını Yesrib'ten Medine'ye, Soy ve kabile (kan) kardeşliğini din kardeşliğine, farklı inanç ve ırkların bir arada yaşayabilmelerinin yolu olarak karşılıklı hak ve sorumluluğu güvence altına alan yazılı bir sözleşmeye dayanan bir düzene geçilmiştir. Medine sözleşmesi denilen bu sözleşme ile Medine vatandaşlarının hukuka dayalı sosyal, siyasal, iktisadi ve dini hak sorumlulukları hukuksal güvenceye alınmıştır (Apak, 2013: 246).

Hz. Muhammed'in Medine'de temellerini attığı medeniyeti "inanç" esaslı özgün bir medeniyettir. Bu medeniyetinin karakteristik özellikleri hürriyet, eşitlik ve adalettir. İslam medeniyetinde *hürriyet esastır*. Hürriyet, düşünce, inanç, hal, tavır ve davranışlarında cüz-i iradesine göre hareket etmesidir. Kur'an'da Allah insanlara

neyin doğru neyin yanlış olduğunu açıkladıktan sonra, yanlış ve doğruyu seçme hürriyeti verilmiştir. Hürriyetle birlikte sorumlulukta verilmiştir. “Dide zorlama yoktur; artık hak ve batıl iyice ayrılmıştır” (Kur’an, 12/256) ayeti İslam’da hürriyeti açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan “bir topluluk kendi gidişatını bizzat kendisi değiştirmedikçe, Allah onların gidişatını değiştirmez” (Kur’an, 13/11) ayetinde de insanların kendi geleceğini tayin konusunda serbest oldukları açıkça ortaya koymuştur. İslam medeniyetinde hürriyet yalnızca kendisi için istenen bir durum değil düşmanı içinde istenen bir durumdur. Hz. Peygamber (sav) Mekke’den Medine’ye gittiğinde diğer din ve medeniyetleri yani putperestlik, Yahudilik ve Hıristiyanlığı yok etme yerine onların da özgürce yaşayacağı ortamı temin etmiştir. İslam medeniyetinde insanlara hürriyet hakkının verilmesini adalet, verilmemesi ise zulüm olarak telakki edilmiştir. Hak ve hürriyet İslami adaletin gereği olarak hukuki teminat altına alınmıştır.

Açıkça ifade etmek gerekir ki insanlık düşünce ve ifade hürriyetini İslam’la birlikte kazanmıştır. İslam medeniyet insanların, kavmiyetine, rengine, sosyal durumuna bakılmaksızın, herkesin tam ifade ve düşünce serbestliğine sahip olduğunu hukuki güvence almıştır. O güne kadar insan hürriyetlerine konan bütün kısıtlamalar ve engeller ortadan kaldırılmış, bunlara sebep olan bütün kurumlar yerle bir edilmiştir. İnsan kula kulluk etmekten, kendi nefsinin tahakkümünden, sosyal politik yasaklardan, tabulardan kurtulmuş, İlahi emir ve yasakların ışığında mutlak bir hürriyete kavuşmuştur. Allah’ın resulü bütün insanların eşit ve siyah-beyaz, zengin-fakir, işadami-işçi, yönetici-halk ayırt edilmeksizin herkesin aynı şekilde hür olduğu açık bir biçimde ifade etmiştir.

Eşitlik, insanları arasında ırk, renk, dil ve cinsiyet farkı nedeniyle ayırma tabi tutulmamasıdır. Bu temel ilke İslam medeniyetinin kuruluş döneminde ortaya konulmuştur: Hz. Muhammed veda hutbesinde, “Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap olana bir üstünlüğü yoktur” diyerek insanların eşitliğine vurgu yapmıştır. İnsanların eşit muameleye tabi tutulacağı da şöyle ifade edilmiştir. Her insan aynı inanç, aynı ahlâk aynı hak ve sorumluluk ilkelerine göre değerlendirilir ve muameleye tabi tutulur (Ahzab, 35). İslam medeniyetinin eşitlik anlayışı, Arnold Toynbee’nin dikkatini çekmiştir. İslam dini hiç bir şey yapmamış olsaydı bile gerçekleştirdiği şu iki başarıdan dolayı insanlığın takdirine mazhar olmayı hak etmiştir. Bunlardan biri dil, renk, ırk farkını ortadan kaldırarak insanların eşitliğini getirmiştir. İkincisi insanlığı uyuşturucu (alkol, eroin vs.) belasından korumasıdır. Kur’an Kerim bunların ikisini de yasaklıyor.

Adalet, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermektir. Bir sistemin dengesi sistemin bileşenleri arasındaki dengeyi kurucu unsur adalettir. İslam medeniyeti “adalet” esaslı bir medeniyettir. Adâlet, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde, “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (TDV, İslam Ansiklopedisi, “Adalet” Maddesi). Adalet İslam medeniyetinin temel prensiplerinden biridir. “De ki. Rabbim bana adaleti emretti...” (Kur’an, 7/29). Bu ayet insanlara bütün işlerini adalet ve iyilik esaslarına uygun olarak yapmalarını emreder. Nisa süresin de şöyle buyurur: “Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...” (Kur’an, 4/58). Benzer şekilde Maide suresinde “Ey mü’minler Allah için hakkı ayakta tutan hâkimler ve adalete şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe

götürmesin. Adil olun. O takvaya en yakın olandır. Allaha karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” Bütün bu ayetler İslam medeniyetinin adalete ne kadar önem verdiğini göstermekle beraber İslam medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran temel faktör olmuştur.

İslam Medeniyetinin İnanç ve Değerler Sistemi

İslam medeniyetinin inanç ve değerler sisteminin temelini Evamir’i ilahiye, Hz. Muhammed’in uygulamaları (sünnet) ve Ehl-i sünnet âlimlerinin içtihatları oluşturur. İslâm, Hz. Muhammed’in temel öğreti ve esaslarını vahiy yoluyla Allah’tan aldığı inanç sisteminin adıdır. Bu inanç sistemi bizzat Hz. Muhammed’in uygulamaları ile somutlaşmıştır. İslami emir ve yasakları ve Peygamberin uygulamaları ışığında İslam değerler sistemi gelişmiştir. İslami değerler, Müslüman insanın hayata anlam katan, yaşamayı değerli kılan, dış âlemden maddi karşılığı olmayan bir takım standartlardır. Bir değerın dış dünyaya geçmesi ise eylemle hayata yansması, yani bir biçim kazanması demektir. İslami değerler aynı zamanda İslami tavır ve hareketlerin genel yöneticileridirler. İslami inançlar ve ilkeler üzerine hayatı sistemize edilmesi ile ortaya çıkan yaşam biçimi ve dünya algısı, İslam medeniyetini ortaya çıkarmıştır. İslam medeniyetinin değerler sistemi de evamir’i ilahiye ve sünnet temelinde oluşmuştur.

İslam Medeniyeti Ahlak Sistemi

İslam medeniyetinde Allah en üst otorite ve yaratıcı olarak insanın insanla olan ilişkisini tanımlamaktadır. Söz konusu ilişki “ahlâk” kavramıyla ifade edilmektedir. İslâm ahlâkının asıl kaynağı Kur’an ve onun ışığında oluşan sünnettir. Nitekim Hz. Âişe bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber’in ahlâkının Kur’an ahlâkı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple İslâm ahlâk düşüncesi Kur’an ve Sünnet’le başlar. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece daha sonra fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur. Kur’an-ı Kerim ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir (TDV, İslam Ansiklopedisi, “Ahlâk” Maddesi).

İslam Medeniyeti Hukuk Sistemi

İslam Medeniyetinin kendine has bir hukuk sistemi vardır. Bu hukuk sistemi İslam temelli bir hukuktur. İslam’da hukukun adı fıkıh’tır. Fıkıh, hayatı bir bütün olarak düzenleyen kaideler bütünüdür (Şafak, 1992: 25-27; TDV, İslam Ansiklopedisi, “Fıkıh” maddesi). İslâm hukuku yapısı, içeriği, kategori ve kavramları itibariyle diğer hukuklara (Roma-Cermen, sosyalist hukuklar, common law) nazaran büyük bir orijinallik taşır. Asıl olan, İslâm hukukunun diğer hukuklar ve özellikle kendisi gibi dinî mahiyetteki kanonik (genel olarak kabul edilen) hukuk karşısında ortaya koyduğu fevkalâde orijinal yapısıdır. Böyle bir kaynağı bulunmayan bütün sistemlere göre İslâm

hukukunun esasta vahye dayanmakta oluşu onun en önem li karakterini oluşturmaktadır. Vahye dayalı İslam hukuku H. Peygamberin uygulamaları ile somutlaşmıştır. İslam hukuku (Fıkıh) Kur'an ve Sünnetin yanında icma ve kıyas canlılığını korumaktadır.

Kur'an: Fıkıh ilminin temeli Kur'an-ı Kerim'dir. O Allah tarafında vahiy meleği Cebrail vasıtasıyla Peygamberi Hz. Muhammed'e gönderilen, sözü ve manasıyla ilahi olan bir kitaptır. İslam fikhinin baş temel kaynağıdır. 114 sure 6666 ayetten ibarettir. Peygamberin Mekke ve Medine dönemlerinde toplam 23 senede gönderilmiştir. 600 kadar Ayeti hukuki konularla ilgilidir. Hz. Muhammed zamanında Müslümanlarca ezberlenir, yazı bilenlerce de parçalar halinde yazılırdı. İlk halife Hz. Ebu Bekir zamanında Kur'an tümüyle bir kitap halinde yazılmıştır. Hz. Osman'ın halifeliği zamanında da çoğaltılıp bütün İslam dünyasına dağıtılmıştır. Kur'an sadece ibadet ve ayin, ahret öbür dünya ve ölümden sonraki hayatla ilgili inançlar manzumesi değildir. İnsanların özel hayatlarından, kamusal hayatlarına kadar, hayatın ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel departmanlarını düzenlemiştir.

Sünnet: İslam dininin ve hukukunun ikinci önemli kaynağıdır. Hz. Muhammed'den nakledilen söz, fiil veya tasviplerinden ibaret olan ve Kur'an dışında kalan her şeye sünnet denir. Sünnetlerin genelde sözlü olarak nakledilenlerine hadis adı verilir. Başlangıçta Kur'an metnine karışmasın diye sünnetler yazılmamıştır. Böyle bir kuşkunun kalktığı dönemde, hicri birinci asrın sonlarına doğru sünnetler de yazılmaya başlanmıştır. Buhari, Müslim gibi birçok hadis âlimleri Peygamberin sünnetlerini kitaplarda toplamışlardır.

İcmâ (İcma-ı Ümmet): İslam hukukunun (fıkıh) üçüncü kaynağıdır. İcmâ, Hz. Peygamber'in vefatından sonra aynı dönemde ve asırda yaşayan Müslüman müctehidlerin bir hukuki konuda görüş birliğine varmalarındır. Buna icma-ı ümmet (ümmetin bilginlerinin birleşmesi)'de denir. İcmâ, Kur'an ve Sünnette yer alan hükümlere aykırı bulunmamalıdır. İcmâ; müctehidlerin aynı konuda görüşlerini açıklama şeklinde kavli olabileceği gibi, bir kısmının görüşlerini açıklaması üzerine diğerlerinin susması şeklinde de olabilir. Fıkıhın bu kaynağı, günümüzdeki kanunlara veya içtihadı birleştirme kararlarına benzemektedir. İcma, Hz. Peygamber'in vefatından sonra başvurulmuş bir kaynaktır. Çünkü Peygamber'in sağlığında O'na başvurulur ve O'na sorulurdu. Çözüm merkezi O idi. Peygamber'in ölümünden sonra ise sahabenin bir konu hakkında müşterek görüş etrafında birleşmeleridir. Daha sonraki zaman diliminde ise **Kıyas (İçtihat)** Müctehid fakihlerin hakkında Kur'an Sünnet ve icmâda hüküm, vasıf ve koşulları ona benzeyen ve fakat hakkında hüküm bulunmayan diğer bir olaya uygulanmasıdır. Müştehir, Kur'an ve sünnette yer alan hükümleri, onların gaye ve maksatlarını en iyi bilen kimsedir. Bu bilgi sayesinde o, başka birisine ihtiyaç duymadan nass'larda her konuda doğrudan hüküm çıkabilme yetisine sahiptir. İkisi arasındaki ortak sebep, benzer yön sebebiyle kıyaslaması, hükümde eşitlemesidir. Böylece asıl kaynaklarda hükme bağlanmış bir konuya, oralarda yer almayan bir konu benzetilmekte, hükmü ona uygulanmaktadır. İşte yapılan bu iş bir içtihaddır, bir tür yorumdur.

Fıkıhın Temel Kaynakları
(Muâz İbn Cebel Hadisi)

Hâris İbnu Amr İbni Ahî'l-Mugîre İbni Şu'be, Muâz (ra)'tan naklen anlatıyor:
“Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm Muaz'ı Yemen'e gönderdiği zaman kendisine sorar: “Sana bir dâva geldiği vakit nasıl hükmedeceksin?” deyince
Muaz; “Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim” der. Muâz.
“(Meseleyi Kitabullah'ta) bulamazsan?”
“Resûlullah'ın sünnetiyle hükmedeceğim.”
Peygamber; “Allah'ın Peygamber'inin Sünnet'inde bulamazsan” buyurmuş,
Muâz'da “Ne Kitabullah'ta ve ne de Resûlullah'ın sünnetinde bulamazsan?”
“Kendi re'yimle icthad edeceğim, (hüküm vermekten) geri durmayacağım.”
Hz. Muaz der ki: “Bu cevabım üzerine Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm (memnun kaldı), göğsüme eliyle vurup: “Allah'ın elçisinin elçisini, Allah'ın elçisini memnun edecek usûlde muvaffak kılan Allah'a hamdolsun!” diye dua etmiştir.”
Ebu Dâvud, Akdiye 11, (3592, 3593); Tirmizi, Ahkâm 3, (1327, 1328).

İslam Medeniyeti Ekonomik Sistemi

Her medeniyetinin kendine has bir iktisat tasavvuru olduğu gibi İslam medeniyetinin de kendine özgü bir iktisat tasavvuru vardır. İktisat tasavvuru, İslam medeniyetinin sahip olduğu değerler sisteminden, ahlâk sisteminden ve hukuk sisteminden bağımsız değildir. İslam medeniyetinin ekonomik tasavvuru İslami değerler, ahlaki ilkeleri ve hukuki normlarla uyum içindedir. Modern dünyada ekonomi (kapitalist ekonomi), sosyal hayatı şekillendirmektedir. İslam medeniyetinde ise sosyal hayatı ilahi emirler, ahlâki ilkeler ve peygamberin uygulamaları şekillendirir. Dolayısıyla insan-insan, insan-toplum ilişkileri dinin tavsiyeleri -emir ve yasakları- ve peygamberin tavsiyeleri üzerine kurudur. İslam dini inançla ilgili esaslar yanında, dünyaya ait düzenlemeler ve hükümler de getirmiştir. Dünya ile ilgili itikat, ibadet ve ahlak kaideleri yanında “muamelat” tabiri ile ifade edilen ekonomik kurallar da vardır. İslam paraya, mala, sokağa, çarşıya, pazara dönük normları olan bir dindir. Bu anlamda İslam medeniyetinin kendine özgü bir ekonomik düzeni vardır. Bu düzenin şifrelerini Hz. Muhammed (s.a) Medine'ye hicret edince, orada kurduğu pazarda görmek mümkündür. Söz konusu pazarın yapısal özelliği şu hadiste gizlidir.

“Bu pazarda, kimse için önceden yer ayırtmayın. Her yer, boş ve serbest kalsın. Her gün, kim buraya erkenden ilk olarak gelirse, istediği yeri seçip alışverişine koyulsun. Bu pazarda, herhangi bir iç-gümrük vergisi (uşûr) alınmayacaktır.” Bu olay, hicret günlerinden hemen sonra gerçekleşmiştir. Zaten bu çeşit iç-gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla, her türlü ürünlerin ülkedeki akışı ve değiş-tokuşu artırılmış oldu. Hz. Muhammed (sa), eskiden bizzat kervan ticareti yapmış bir kimse olarak, bu tüccarlık mesleğinin toplumdaki önemini tamamen biliyor ve henüz herhangi bir işe bağlanamamış işsiz Müslümanların gitgide bu gibi işlere atılmalarını, böylece gayrimüslim kapitalistlerin hâkimiyet ve baskısından kurtulmalarını istiyordu (Kallek, 1997:190-193).

Medine merkez çarşı-pazaryerini kuran Hz. Muhammed (sa), işleyiş ve denetim kurallarını da belirlemiş, ölçü-tartı, hileli mal satışı gibi durumları denetlemek için, bizzat kendisi Medine pazarına gitmiştir. Bir denetlemede, alt kısmı ıslak buğday satan ve gerekçe olarak bir gün önceki yağmuru gösteren kişiye, şu dürüstlük kuralını hatırlattı: "*Yaş hububat! Kuru olanlarla örtmemek gerekir. Bizi aldatan, bizden değildir.*" Hz. Muhammed (sa), pazara mal getiren kabilelerin karşılanmasını, şehirlinin satmak üzere mal getiren bedevi adına satış yapmasını, gıda maddelerini götürü satmayı yasaklamıştır. Hz. Muhammed (sa), ayrıca bazı kişileri çarşı-pazar denetçisi (muhtesib) olarak atamıştır; hatta bu denetçiler arasında kadınlarda yer almışlardır. Pazarlarda kadın denetçilerin görevlendirilmiş olması, buralara kadınların da ürettikleri malları satmak üzere geldiklerini gösterir. Hz. Muhammed (sa), Taiflilerle yaptığı sözleşmeye "alış-veriş ve pazar, evlerin avlularında yapılacaktır" şeklinde bir madde koymuştu. Bu da bize üreticinin, kendi malını pazarda satışa sunabileceğine işaret etmektedir. Bu da üreticinin, ürettiği malları bizzat kendisinin satmasını, satış aşamasında üçüncü kişilerin araya girerek gereksiz fiyat artırımlarının önüne geçilmiştir.

İslam'ın öngördüğü ekonomik düzenin yapısal özellikleri üçüncü kısımda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

SEKÜLERİZM

Sekülerizm ya da sekülerlik, Latince "saeculum", İngilizce "secular" kelimesinden gelmektedir. İngilizce sözlüklerde sekülerizm dini inanç reddeden inanış sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamı ile sekülerizm insan düşüncesinin dinin ve metafiziğin vesayetinden kurtulmasıdır. Daha basit bir ifade ile sekülerizm din dışılığıdır, hayatı dinin dışına çıkarmaktır. Dinin dışına çıkıldığında tek boyutlu bir dünya kalır. Dolayısıyla sekülerlik dünyevilik olarak tanımlanmaktadır. Seküler anlayış ve inanışta, öte dünya (uhrevi hayat) yoktur. Sekülerizm, akli önceler, akıl ve akıl tarafından üretileni kabul eder. İlahi olanı kabul etmez ve ancak bunu akılla izaha çalışır, yorum yapar. "Akıl", ilahî olanın yerine koyar. Seküler düşünen bir kişi de akıl nefsin emrine girer ve kişinin nefesine uygun hareket eder. Bu durumda kişi kendi kolayına/işine/menfaatine/çıkarına uygun olan kararları alır. Kararların alımında ilahi emir ve yasaklar dikkate alınmaz. Sekülerist düşünce din dışı düşünce olduğundan, ekonomik, sosyal, hukuk ve siyaset gibi hayatın bütün alanlarının dindışında tutulur. Dinin iki boyutlu hayat algısı, sekülerizm ile tek boyuta dönüşür. Böylece ötesi olmayan yalnız dünyevi olan hayat söz konusudur.

Sekülerlikle ilişkili bir kavramda laikliktir. Laiklik dar anlamda devlet işlerinin dinden bağımsız yürütülmesidir. Geniş anlamda ise sadece devlet işlerinin dinden arındırılması değil hayatın bir bütün olarak dinden bağımsızlaştırılmasıdır. Laiklik zaman içinde farklı kültür ortamlarında değişik anlamlar yüklenmiş, siyasi ve sorunlu bir kavramdır. İhtilaldan sonra Fransa'da laiklik, özelde ruhban, genelde ise Katolikliğe karşı açılmış savaşa bayrak kılınp dinden arındırılmış kökten cumhuriyetçiliğin şiarı olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinde ise İngiliz-Yahudiliğin etkisi ve zoruyla, Fransa'dan ithal edilen laiklik, modernleşme adına Müslümanların İslamsızlaştırılması harekâtında bir araç olarak kullanılmıştır (Duralı, 2015: 98).

Sekülerlik, laiklikten daha şümulü bir kavram olarak toplumsal hayatın tüm yönlerinin; siyasetin, kültürün, bilimin dini değerlerden arındırılması ve bağımsızlaştırılmasıdır (Attas, 1989: 29-30, 43). Sekülerist düşüncede, dünyevi işlerde dinin emirlerini ve Tanrının yol göstericiliğini reddedip bunun yerine hayata dair kararların rasyonalite çerçevesinde alınması söz konusudur. Böylece Tanrı kılavuzluğu ve emirlerinden uzaklaşmış, onun yerine insan akli ve bilgisi konulmuştur. Sekülerizm birlikte dünyevi meselelere çok fazla vurgu yapılırken din önemsizleşmekte, buna karşılık toplumda rasyonel, maddeci, bireyci ve faydacı anlayış hâkim duruma gelmektedir. Sekülerleşme süreci bir taraftan dünyevileşmeyi öne çıkarırken diğer taraftan ise din ve uhrevî hayatı devre dışı bırakmaktadır. Bu yüzden sekülerleşme dünyevileşme olarak tarif edilmektedir. Dünyevileşmeyi öne çıkaran sekülerleşme din dışı bir büyük bir ideolojidir. İdeoloji felsefenin bir ürünüdür. Felsefe akıldan beslenir (dinden değil). Akıl, Tanrının kendisinin yaratmış olduğu insanla, ilişkisini kurduğu bir varlıktır. Sekülerizm felsefeden, felsefe akıldan beslenir (dinden değil). Dinden beslenmeyen akıl, “laik akıldır”. Sonuç olarak felsefe laik bir kurumdur. Sekülerizm ise laik aklın ürettiği bir ideolojidir.

İdeoloji, belli bir öğretiyi, belli bir toplumu oluşturan yediden yetmiş her bireyin eylemleri ile yaşantılarını tayin edip biçimlendiren, akıl ürünü inançtır. İdeoloji, bir toplumu baştan aşağıya belirlemek iddiasını taşıyan kapalı bir spekülâtif metafizik sistemdir. İdeoloji beşeri akıl yürütmelerin (felsefenin) ürünüdür. (Ş. Teoman Duralı)

SEKÜLER MEDENİYET VE YAPISAL ÖZELLİKLERİ

İnsanlık tarihsel olarak 16. yüzyıl sonlarından itibaren dinden koparılmış bir medeniyet tasavvuru ile karşı karşıyadır. Bugün bu medeniyet anlayışı tüm dünyayı etkisi altına almıştır. “Baştan aşağı felsefleştirilmiş medeniyet olmakla birlikte, felsefenin ana odağı olan metafiziğini, özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren, din temeline dayandırmağı reddetmiştir. Hayatın en üst değerleri olan ve aslında dini terimler olan akıl ile vicdan, başlı başına özerk birimler olarak kabul edilmişlerdir. Başka bir deyişle, kendinden menkul hakikatler olarak görülür olmuşlardır. Vahiy nevinden doğa ötesi mercie uzanan bağları kesilmiştir. Böylelikle fasit daireye hapsolunmuştur. Benzer şekilde vicdanın da dinle ilişkisi koptu mu, kişinin, yaratana ile diyalogu kesilir; sonuçta kendi kendisi ile konuşan (şizoik) bir beşer manzarasıyla karşı karşıya kalırız. Manevi cephesi yok sayılmış, maddi-bedeni-nefsi beşerden beklenen, “ahlâka” vücut vermesi değil de, zaman ile zemine göre kılık değiştirecek “örf”ler inşâa etmesidir. Yeniçağ (1450’lerden sonra) dindışı Avrupa medeniyeti son müracaat mevki olarak “aklı” göstermiştir. Akıl, tektir eşsizdir. Bütün insan hal, hareket bile işleyişini o, tayin eder. Buna karşılık, onu (aklı) kendinden başka hiçbir güç, kudret ile merci belirlemez. Bu mutlak durumu arz eden aklın keşfine “Yeniden diriliş” (Rönesans) denmiştir (Duralı 2015: 56). Seküler medeniyetin en bariz özelliği, dine (Hıristiyanlığa) sırt çevirmesidir. Hıristiyanlığa sırt çevirmiş bir ideoloji, Hıristiyanlığın tersine ahreti öteleyip, dünyayı önemsemeye yüz çevirmiştir.

Seküler Medeniyetin Tarihsel Arka Planı

Rönesans'la birlikte "birey" ve "kentler" ve kentte yaşayan, serveti toprağa değil, ticarete dayanan bir sınıf, "burjuva", öne çıktı. Bireyselleşme kilisenin katı tutumu karşısında, inanç ve ahlâkta serbestliği gündeme getirdi. Bu durum Kiliseyi daha sert tutum almaya yöneltti. Kentlerle beraber zanaatkârlık yeni bir iş ve geçim alanı oluşmaya başladı. Şehirde tarım dışında ticaret ve zanaatla ilgilenen sınıf, Burjuva sınıfı idi. Burjuva sınıfı laik bir sınıftı. Kilisenin katı tutumuna karşı içerden bir başkaldırı daha vardı ki, oda dinde reform isteyen reformistlerdi (Protestanlık). Zaman içinde Protestanların baskın çıkması ile yeni bir "din sınıfı", yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmaya başlamıştır. Laik burjuva sınıfı ile dünyeviliği de savunan Protestanlar, Ruhban sınıfına karşı iş ve güç birliği yaparak (menfaat birlikteliği) Kilise eksenli hayat anlayışı yerle bir oldu. Kendinden menkul özgür akıl eksenli hayat anlayışı çekim merkezi oldu. Bu yeni yaşam anlayışını (medeniyete) "Çağdaş Küresel Medeniyet" kitabının yazarı Ş. Teoman Duralı, yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti olarak adlandırırken, Modern dönem dindışı medeniyetini ise "İngiliz-Yahudi medeniyeti" olarak isimlendirmektedir.

Bu medeniyet, kendini sivilizasyon (civilization) diye adlandırmaktadır. Sivilizasyon seküler karakterlidir. Ortaçağ Avrupa'sının karanlığına tepki olarak doğmuştur. Sivilizasyon, Hıristiyan Ortaçağ medeniyetinin tabîi uzvî uzantısı, devamı yahut türevi değil, öncelik ve özellikle Ruhban ile Ruhban olmayan zümreler arasındaki şiddetli çekişmelerin sonucunda, ona tepki şeklinde vücut bulmuş bir medeniyettir. Elbette anılan medeniyetlerin ikincisinden birincisine değerler intikal etmiştir. Ne var ki, Ortaçağdan yeniçağa etki, daha ziyade, olumsuz anlamda olmuştur. Fransa hariç, Germen dillerini konuşan Yeniçağın batı ile Orta Avrupa'sı, Latin dillerini kullanan ortaçağın Roman güney Avrupa'sının din esaslı değerler manzumesini alaşağı ederek (devirerek) ilkece, tanrı çıkışlı dini gündem dışı kılıp onun yerine, insan dimağının (aklının) ürünü felsefi temeller üstünde kendisini inşa etmiştir (Duralı, 2015: 18).

Sivilizasyonun değişik versiyonları (İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan vs.) söz konusudur. Yeniçağ dindışı medeniyeti olan seküler medeniyet, ortaçağ Hıristiyan medeniyetine savaş açmış ve onu yıkmıştır. Tarihte ilk defa dine dayanmayan, dinden nemalanmayan (beslenmeyen) bir medeniyetle karşı karşıya kalınmıştır. Adı geçen medeniyet felsefeden beslenmektedir. Ancak seküler medeniyeti, ortaçağ Hıristiyan medeniyetinden ayrı tutarak izah etmek mümkün değildir. Hıristiyan medeniyetini de eski çağ Yunan (Ege) medeniyetinden ve Roma medeniyetinden bağımsız olarak izah etmek mümkün değildir. Dolayısıyla Batı medeniyetinin günümüz versiyonunu olan seküler sivilizasyonu, Eskiçağ Yunan, Roma ve Ortodoks Hıristiyan medeniyetlerini anlamadan bugünkü medeniyeti anlamak/anlamlandırmak mümkün değildir. Bir başka ifade ile bugünkü seküler medeniyeti anlamının yolu, Eski Yunan, Roma ve Ortodoks Hıristiyan medeniyetlerini anlamaktan geçmektedir.

Eski Yunan medeniyeti çok tanrılı, felsefe-bilim temelli bir medeniyetti. Aynı zamanda eski Yunan site devletleri sınıflı bir toplumdur. Toplum kölelerden, metekler'den (yabancılar) ve vatandaşlardan oluşurdu. Siyasal haklara sahip olan sadece vatandaşlardı. Bugün seküler medeniyetin baş tacı ettiği demokrasinin ilk

tarifine ve demokratik siyaset düzenine eski Yunan'da rastlanır. Hıristiyanlık ortaya çıkıp yayılmaya başlayınca Ege medeniyeti zemin kaybetmeye başlamıştır. Hıristiyan medeniyeti, Yunan medeniyetini reddetmiş ama bu reddiyenin, Yunan medeniyetinin Hıristiyan medeniyeti üzerine etkisinin olmadığı anlamına gelmez. Yunan Medeniyeti, Hıristiyan medeniyetini Roma üzerinden dolaylı şekilde etkilemiştir. Hıristiyanlığın yayılmasında Hz. İsa dışında iki isim başrol oynamıştır. Bunlar; Pavlus ve Petrus'tur. Bu ikisi de Roma vatandaşıdır. Yunan medeniyetinin Hıristiyan medeniyeti üzerine etkisi Pavlus ve Petrus üzerinden olmuştur. Örneğin Hıristiyanlıkta sünnet olmak yoktur. Oysa Yahudilikte vardır. Bu Yunan'dan Hıristiyanlığa geçmiştir. Yunan etkisini Kiliselerdeki heykel ve resimlerden de görmek mümkündür. Zira Yunan çok tanrılıdır. Hıristiyanlıktaki üçlü yapıdan öte Kiliselerdeki resimler ve heykeller Yunandan geçmedir. Bu resim ve heykeller vahdete aykırıdır. Yunan etkisi Hıristiyanlığı resimli bir dine dönüştürmüştür.

Hıristiyan medeniyeti de Yunan ve Roma medeniyeti gibi sınıflı bir topluma dayanmaktaydı. Sınıflar çok rijitti. İki sınıf vardı. Ruhban sınıfı ve ruhban olmayanlar. Ruhban olmayanlar kendi arasında soylular, serfler ve zanaatkârlar olarak ayrılmaktaydı. Birde bu sınıfların dışında tutulan Yahudiler vardı. Bunların hiçbir şeyi yoktu. Katolikliklerin adı işlerden saydığı ticaretle uğraşmak zorunda bırakılmışlardır. Ruhban sınıfı tek okur-yazar sınıfı. Ruhban olmayanlar okur-yazar değildi. Ruhban olmayanların kitabı Mukaddesi okuması ve taşınması yasaktı (Duralı, 2015: 97). Herkes bir kiliseye bağlıdır. Vaftiz edildiğiniz (günahtan arındırıldığınız) kilise sizin bağlı olduğunuz kilisedir. Din sınıfı (ruhban) ayrıcalıklı bir sınıftır.

Ruhban olmayan sınıf ortaçağın ortalarında (1100'lerde) derebeylikten devlete geçiyor. Devleti idare eden asilzadeler (aristokratlar) ile derebeyleri (zadegânlar) arasındaki çatışmalar çıkıyor. Bu çatışmalar sonucunda İngiltere'nin önemli yer ve şehirlerini ele geçiren baronlar (derebeyleri) kralı anlaşılmaya mecbur ettiler. 1215'in haziran ayında imzalanan Magna Carta ile kral hâkimiyetinin "baron" adı verilen toprak sahipleri adına kısıtlanmasını kabul etti. Bu sayede kralın kayıtsız sultanı kalkmış, kral ve derebeylerin karşılıklı vazifeleri belirlenmişti. Fermanın ilan edilmesi ile derebeyleri büyük imtiyazlar elde etti ve derebeylik mefhumu sağlam bir zemine oturtuldu. Halk ise yine serf olarak kalmış, derebeylerin toprakla birlikte alıp sattığı konumdan kurtulamamıştı.

Duralı'nın deyimi ile seküler medeniyetin İngiliz-Yahudi versiyonu (İngiliz-Yahudi Medeniyeti), yeniçağ din dışı Batı Avrupa medeniyetinin tabii uzvi devamıdır. Söz konusu medeniyet, yeniçağı başlatan reform hareketi ile temellendirilmiş, aydınlanma felsefesi ile kurumsallaşmıştır. Aydınlanmacı düşünce, bütün öteki kültürler ile medeniyetlerin benimsemiş buldukları tanrı ve metafizik dayanak yerine, insancı-dünyacı (sekülerist, pozitivist) payandayı gündeme sokmuştur. İnsancılık-dünyevilik bugün yeryüzünün dört bir yanında hayatı etkileyen ve belirleyen bir medeniyet haline gelmiştir. Bu medeniyetin özünü maddi ilişkiler ağı oluşturmaktadır. Maddi ilişkiler ağının reel hali ise üretim ve tüketimde somutlaşmaktadır. Üretim-tüketim ilişkilerini ele alıp işleyen zanaat iktisattır. Bu anlamda seküler medeniyet, maddi ilişkiler ağı üzerine kuruludur. Seküler anlayış maddi ilişkiler ağını ideolojileştirmiştir. İktisat beşerin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük faaliyetler bütünüdür. İktisat ideolojileştirildikçe, iktisadi ihtiyaçları karşılamaktan, tüketimi kamçılayan, tüketim odaklı, kurgulanmış bir iktisat haline gelmiştir. Kurgulanmış iktisadın merkezi unsuru sermaye olmuştur. Seküler

medeniyet, sermayecilik (kapitalizm), sömürgecilik ve emperyalizm ile elde ettiği maddi başarıların arkasına sığınmakta ve baş döndürücü bir hızla gelişen teknolojinin verdiği saldırganlıkla kendisini rakipsiz, her şeye muktedir görmektedir. Seküler medeniyet “güç ve tahakkümle” beslenen bir medeniyet haline gelmiştir. “Güç ve tahakküm”, modern batı medeniyetinin alâmet-i farıkası ve mütemmim cüz’üdür (Öktem, 2014: 107). Seküler medeniyet doğaya hükmetmeyi, başka uygarlıklara hükmetmeye kadar götürmüştür. Bunu da şiddet uygulayarak yapmıştır. Devamında işi katletmeye kadar götürmüştür. Büyük Britanya’nın Hindistan’a yaptıkları, İspanya’nın İnkalar’a yaptıkları (Öktem, 2014: 104) ile son dönemin seküler medeniyetin temsilcisi Amerika’nın dünyanın farklı coğrafyalarındaki doğal kaynakları elde etmek için, o coğrafyalarda yaşayan insanlara yaptıkları arasında bir fark yoktur.

Seküler medeniyet, sabit referansı “menfaat” olan bir medeniyettir. Bu medeniyetin inanç sistemi rasyonalitedir. Rasyonalitede sabit referans menfaattir. Menfaat ise konjontüredir. Bugün işine geleni, yarın gelmediğinde hemen değiştirir. (İslam medeniyetinde değişmez standart vardır. Oda Evâmir-i ilâhiyedir-ilahi emirlerdir) (Öktem, 2014: 111). Seküler medeniyet, menfaat hırsıyla dünyayı sömürmekten bıkmayan, verimliliğe tapınan, israfa dayanan, hedefe ulaşmak için her yanlış hareketi meşru gören, gayri ahlakî hiçbir hareketten iğrenmeyen, her şeyi alıp satabilen bir zihniyetin meyvesidir. Denebilir ki seküler sivilizasyon; ekosantrik, (ekonomi merkezli, maddeci karakterli) egosantrik (ben merkezli), etnosantrik (ırk merkezli) tabiri caizse emposantrik (sömürme merkezli) ve seksosantrik (seks merkezli) özelliklere sahip bir medeniyettir. Demokrasiyi, insan haklarını ve eşitliği savunan ama sadece kendine demokrat ve kendine eşitlikçi bir anlayıştır. Rekabetçiliği savunur ama tekeli bir anlayışla işlemektedir. Kendisinden başka medeniyetlere hayat hakkı tanımak istemeyen, diğerlerinin yaşama hakkına itibar etmeyen, kendi varlığını bütün dünyaya sinsi planlarla dayatan, genellikle diğer dinlere ve kültürlerle sadece kendi noksanlarını tamamlayabilmek için yaklaşan bir medeniyettir. Milyonlarca insan bu medeniyetin kurbanı olmuştur ve olmaktadır. Yüz binlerce insanı ve akıl hastalarını fırınlarda yakmakta mahzur görmeyen, gayet zekice hazırlanarak mükemmelleştirilmiş modern imha tekniklerine sahip olan bu medeniyettir. Bu gün orta doğuyu ve Müslüman coğrafyasını savaş alanı hali getiren, din ve mezhep savaşlarını körükleyen terör örgütleri kuran ve yöneten, onlara silah, araç gereç ve lojistik destek sağlayan seküler medeniyet mensuplarıdır. Gittiği her yere demokrasi, insan hakları, adalet özgürlük vaatleri gitmiştir. Ancak her gittiği yerde eşitsizlik, yoksulluk, haksızlıklar, cinayetler, insan hakkı ihlalleri ve adaletsizlikler zirve yapmıştır. Kan ve gözyaşı sel olmuştur (Bolayır, 2012: 130-139).

Seküler Medeniyete Geçiş Sürecinde Reformist Hareketler

Seküler sivilizasyona birden geçilmedi. Seküler medeniyet vuku bulduğu medeniyet, sınıflı bir medeniyetti. Bu medeniyette iki baskın sınıf vardı. Ruban sınıf, Ruhban olmayan sınıf. Ruhban sınıfın teşkilatı, kurumsal yapısı kilisedir. Kilise ilahi ve siyasi otoriteydi. Bu iki sınıfın mücadelesi/çatışması, ruhban olmayan sınıfın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Ruhban olmayan sınıf dinden uzaklaştıkça sekülerleşmiştir. Sekülerleşen insanların bir günden öbürüne Tanrıyla, Kiliseyi, Kitabı terk edip dinden imandan koptukları söylenemez. Hatta çoğunluk, tanrı inancından taviz

vermemişlerdir. Ama kurumsal anlamda dinden gitgide uzaklaşıldığı görülür. Zaman içinde din hayatın âmir mercii olma özelliğini yitirmiştir. Bu durum ruhbanların hâkim sınıf olma özelliğini sekteye uğratmıştır. Ruhban-Ruhban olmayan ayırımı ve mücadelesi Hıristiyanlığın doğasında mevcuttu. Nitekim Kitabımukaddes: ahdicedid: Resullerin işleri, 221’de “.....öyleyse Caesar’ın işlerini Caesar’a Tanrının işlerini Tanrıya; havale et, dedi.....” cümlesinde gözükmektedir. Bu iki sınıf arasındaki mücadele Alman din bilgini ve fizofu Martin Luter’in Papa iktidarına karşı bayrak açmasından, yani Katolikliğin aleyhine Protestanlığın kuzey Avrupa’da yaygınlaşmasından sonra kesifleşmiştir (Duralı, 2015: 94). Seküler sivilizasyona giden süreçte din esaslı düşünceden, dindışı, laik düşünceye geçişin arkasında Ruhbanla ruhban olmayan arasındaki mücadele yatmaktadır. Ruhbanlığın kurumsal yapısını temsil eden kilisenin, ruhban olmayan çevreyle mücadelesi Hıristiyanlığın zuhurundan beri sürüp gelen bir olaydır. Filhakıka, dinlilikle ile dindışılık Hıristiyanlığın tabiatındandır. Ruhban sınıfının başı olan Papa meşruluğunun kaynağı olarak Hz. İsa ile Havarileri aracılığıyla Tanrıdan aldığı iddia etmekte ve mukaddesattan sorumlu görmektedir. Dünya işlerini ise ruhani meşruiyet olmayan (ruhban olmayan) sınıfa bırakılmıştır. Zaman içinde bu iki zümre birbirlerinin alanlarına tecavüz etmeleri nedeniyle çatışmışlardır. Bu çatışmadan iki farklı iktidar türü çıkmıştır. Ruhbanın siyasi iktidarına dincilik Yahut din devleti denmiş, Ruhban olmayanların siyasal iktidarına laiklik yahut laik devlet denmiştir. Haddizatında, Ruhban-Ruhban olmayan ikiliği sadece Hıristiyanlığa mahsus değildir. Tarih boyunca, Müslümanlığın dışında, neredeyse istisnasız bütün inanç düzeylerinde karşılaşılan baskın bir özelliktir. Bunun tek istisnası İslam medeniyetidir. Zira İslam medeniyetinin söz dağarında Clericus ile Laicus terimlerinin doğrudan mütakabiline rastlanmamaktadır. Türkçede ancak eğretileme (benzetme) yoluyla karşılık yakıştırılıyor (Duralı, 2015: 96).

Ortaçağda Hıristiyan Katolik âlemde Ruhban, iktidarı arzulamakla, ona oynamakla birlikte, bunu temin etme aşamasında, Ruhban olmayanların tepkileriyle karşılaşmıştır. Mücadele, Fransa’dan başlayarak, özellikle 12. yüzyıldan itibaren şiddetlenmiş, 1600’lerin ortalarında yeğinliğin tepe noktasına varılmıştır. Meşruluklarının kaynağını Tanrıda bulduklarına, dolayısıyla da mukaddes, yani Tanrıdan el almış olduklarını inanılan Ruhban, din işleri kadar dünya işlerinden dahi kendilerini sorumlu saymışlardır. Tekmil dünyevi meselelere çarelerin, din kurumunda başka bir deyişle Papa ile papalıkta bulunabileceğini iddiası, Katolikliği gitgide dünya ileri ile ilişkilendirmek suretiyle ideolojileştirmiştir. Friedrich Neetzsche, “Tanrı öldü” derken, kastettiği, ideolojileştirilmiş Hıristiyanlıktan başkası değildi. Ortaçağ Avrupa’sında Hıristiyanlık ideolojikleştirilmesine karşılık, Yeniçağ da ise Tanrı ile bağı koparılmış aklın ürünü olan ideolojiler (Laisizm, Pozitivizm, Komünizm, Faşizm vs.) dinleştirilmişlerdir. Bu ideolojiler Marksist deyimle “kitleleri afyonlamışlardır” (Duralı, 2015: 96).

Ruhban olmayan sınıf gelişiminin önündeki en büyük engel olarak Katolisizmi görüyordu. Katolisizm, inanç ve ahlak alanında papanın otorite kabul edildiği, Hıristiyanlığın en kalabalık cemaatini teşkil eden bilhassa Batı Avrupa ve Latin Amerika’da yayılmış bulunan bir Hıristiyanlık mezhebidir. Aydınlanma felsefecileri ve burjuvazi için Katolik ideoloji yıkılmalı ya da egemen sınıfın çıkarlarına uygun hâle getirilmeliydi. Çünkü Katolik Kilisesi, burjuvazinin üretim ilişkilerinin gelişmesine engeldi. Bu durumda burjuvazi, kendi kilisesini örgütleyerek,

Katolikliğin karşısına Protestanlığı çıkardı. Protestan Kilisesi devletle özdeş hale geldi. Reformla birlikte, Hıristiyanlıkta bölünmeler olur. Yeni mezhepler ortaya çıkar. Böylece Katolik Kilisesinin mutlak otoritesi kırılmış oldu. Bu yeni anlayışta Papalığın ve din adamlarının ayrıcalığı reddedildi. Ruhban sınıfından olanlarla olmayanlar arasındaki fark ortadan kaldırıldı. Reform, kilise dışındaki ekonomik, sosyal yaşamı ve düşünce yapısını da etkiledi. Bilim, sanat ve kültürel gelişmenin önü açılmış oldu. Ekonomik yapıda ise kapitalizmin daha da güçlenmesi ile sonuçlandı. Protestanlık, kapitalizmle iç içe gelişti. Hatta M. Weber, kapitalizmin kendisine bir kaynak, bir felsefe ararken, O kapitalizmi Protestan ahlakı ile ilişkilendirdi.

Öte yandan reform, mezhep çatışmalarına yol açtı. Katoliklerle Protestanlar arasında yoğun çatışmalar yaşandı. Avrupa’da mezhep farklılıklarının da körüklediği üstünlük savaşlarına yol açan ve 30 yıl süren (1618-1648) savaşlar yaşandı. Pek çok insan hayatını kaybederken; Avrupa bu savaşların bedelini gerek nüfusunun azalışı gerekse ekonomik hayatındaki olumsuz etkileriyle ödedi. 30 yıl savaşları 1648 Westfalya Antlaşması ile sonuçlandı. Bu anlaşmayla Protestanlık mezhebi resmen tanınmış oldu ve günümüze kadar Hıristiyanlığın en çok taraftar bulan üç büyük mezhebenden biri hâline geldi. Reformla, Katolik Kilisesinin merkeziyeti yıkılmış, Hıristiyan dünyası çeşitli kiliselere bölünmüştür. Evrensel Katolik Kilisesinin yerini devlet kontrolündeki, ulusal kiliseler almıştır ve Roma Katolik Kilisesinin otoritesi kırılmıştır. Reformist hareketlerin ilki İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu anlamda İngiltere orta çağ Avrupa’sından ilk sapan ülke olmuştur. 1400’lerde Luter’dan önce yeni bir kilise kurarak (Anglikan kilisesi) Katoliklikten ayrılmışlardır. Anglikanlık Protestanlığın İngiltere’ye özgü bir şeklidir. Bu mezhep Katoliklik ile Reform hareketlerinin öncüsü olan Protestanlık arasında bir yol takip etmektedir. VIII. Henry daha sonra I. Elisabeth döneminde Roma ile olan mücadele sonrasında Katoliklik ile bağlarını kaparmış, Papayı reddetmiştir. Anglikan kilisesinin başı Kral/Kraliçe olmuştur. Böylece kilise ile devlet özdeş hale gelmiştir. Anglikan kilisesi sadece boşanmayı değil Katoliklerin yasakladığı bazı işlere de cevaz vermiştir. Bunlardan en önemlisi sömürüyü meşrulaştırmıştır. Bu kararlar kapitalizmin önü açılmıştır. Reformist hareketin Almanya’daki başlatıcısı Luter’dır. Fransa ise Katoliklikle ilişkisini Jean Calvin’le kesmiştir. Calvinizm Protestanlığın Fransa koludur. Bu üç reformist hareketin ortak noktası Ortodoks Hıristiyanlığa başkaldırmalarıdır. Protestanlık zaman içinde felsefe-bilim temelli aydınlanmacı düşünürlerin birbirlerine yaklaşımları insanlık tarihinde ilk defa din dışı bir medeniyetin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Seküler Medeniyetin Kurucu Felsefesi

Seküler sivilizasyon, din dışı bir medeniyettir. İnsanlık, ilk defa dine dayanmayan, din dışı bir düşüncenin (laik düşüncenin) ürettiği bir olguyla karşı karşıyadır. Bu olgu orta çağ Hıristiyan medeniyetine karşı geliştirilmiş felsefe-bilim ürünü bir üst ideolojidir. Felsefe-bilim, dinden nemalanmayan (beslenmeyen) bir kurumdur. Bu anlamda felsefe-bilim laik bir kurumdur. Felsefe akıldan beslenir. Lakin felsefede, akıl nereden besleniyor? Sorusu pek sorulmuyor. Akıl insana ait bir varlıktır. Tanrı insanla olan ilişkisini akılla kuruyor. Akılın tanrı ile ilişkisi kesildiğinde, akıl kendinden menkul bir varlık haline geliyor. Akılın tanrı ile ilişkisinin kesilmesi, akılın laikleşmesine neden olmuştur. Akılın tanrıyla ilişkisinin kesilmesiyle ortaya çıkan “laik akıl” (dinle

bağlantısı kesilmiş akıl) kendini tanrılaştırmıştır. Bir başka ifade ile Laik akıl, kendisinin ürettiği sistematik düşünceleri (ideolojileri) “din”leştirmiştir. İşte sekülerizm, laik aklın inşa ettiği üst bir ideolojidir. Seküler sivilizasyon da tek boyutlu maneviyatı ve uhreviyatı olmayan, dünyevi bir olgudur. Zira sekülerizm dünyayı ahrete tercih ederek bir anlamda dinin (Hıristiyanlığın) tam tersi bir anlayışı benimsemiştir.

Seküler medeniyetin kurucu felsefesi, aydınlanma felsefesi olarak bilinen 17. ve 18. yüzyıl düşünürlerinin dini dogmalara karşı geliştirdikleri laik akıl temelli düşünce akımıdır. Kurucu felsefenin ortaya çıkışında Ortaçağın dini temelli (Hıristiyan) medeniyetine yön veren ruhban sınıfının zayıflayıp güç kaybetmesi, ruhban olmayan sınıfın güçlenmesinde ekonomik dönüşüm önemli rol oynamıştır. Ortaçağın Hıristiyan medeniyetinde feodal bir ekonomik düzen hâkimdi. Feodal yapının çöküşü Hıristiyan medeniyetin çöküşünü de hızlandırmıştır. Feodal yapı çözümlenip yeni bir yapı ortaya çıkarken yeni güç odakları ve topluma yön veren güçlü sınıflarda ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi kentsoylu sınıftır. Buna burjuvazi de denmektedir. Burjuvazi, Yeniçağ Batı Avrupa’sının sınıfsal yapısı içinde, zenginliği ticarete dayalı olan, ekonomik yapıda üstünlüğü ele geçiren ve sonrasında siyasal yapıda hak arayışları içine giren, iktidarı ve gücü ele geçiren bir sınıftır. Ticaret sayesinde zenginleşen, kentlerde oturan, bu yüzden kendisine kent soylu anlamına gelen burjuvazi denilen tüccar sınıfıdır. 15.yüzyıldan itibaren yükselişe geçti. Ticaretle ve para işleri ile uğraşarak zenginleşen burjuvazi, ekonomik yapıda ağırlığını hissettirdi. Burjuvazi sınıfla birlikte en eski kent soylu sınıflardan birisi olan ve daha sonraki dönemlerde ki devrim hareketlerinin başını çekecek olan Yahudiler öne çıkmaya başladı. Yahudilerin en bariz özelliği şehirli olmalarıdır. Bunlar şehrin “getto” denilen yerlerinden yaşarlardı. Kentsoylu sınıf din dışı ekonomik ve toplumsal bir düzenin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Seküler sivilizasyon felsefe-bilim temelli bir medeniyettir. Medeniyetin kurucu felsefesi, aydınlanma felsefesidir. Aydınlanma felsefesi, feodal düzen içinde yavaş yavaş gelişerek ekonomik ve sosyal alanda iktidarı ele geçiren ruhban olmayan sınıfın getirmiş olduğu yeni ekonomik, sosyal ve felsefi kuramın adıdır. Aydınlanma felsefesi, bütün dini inanışlara, bütün geleneklere, her türlü metafiziğe ve manevi değerlere karşı çıkan, onların yıkılması için savaştan ateist, maddeci ve naturalist, baskıcı, dayatmacı bir aydınlanmadır. Ferdin tek başına akıyla eylemlerine karar vermesini esas alır ve bireyin üzerinde özellikle herhangi bir otorite tanımaz. Kişi aklının hâkimiyetiyle her türlü otoriteden kurtulmayı temele alır. Tabi akılı da putlaştırıp onu, rakipsiz en büyük doğruluk kaynağı olarak kabul eder. Bu anlamda aydınlanmacı hareket insanı ve onun zihni kabiliyetlerini putlaştırmıştır. Bilginin kaynağı olarak insan zihni kabul edilmektedir. Zihin, her çeşit tecrübeden evvel bir takım bilgilere sahiptir. İnsan akılı hakikati tanımağa kabiliyetlidir. Bu anlayışı Ariston’ya kadar götürmek mümkündür. Zira Aristo’da aklın kanunları eşyanın da kanunlarıdır. Bu manada ilk rasyonalist Aristo olsa da rasyonalizmin bu formülüne mutlak şeklini veren Hegel’dir. Çünkü Hegel’de “aklı olan reeldir ve reel olan aklıdır” (Bolayır, 1984: 236).

Seküler Medeniyetin İnanç ve Değerler Sistemi

Medeniyete “toplum” perspektifinden bakıldığında, bir yerde toplumsal bir örgütlenme varsa orada medeniyet var demektir. Her medeniyet belli bir ahlâki, hukuku, siyaseti, örf ve âdeti içerir, belli bir iktisadî yapıyı, hiyerarşiyi, otorite ve idareyi, dolayısıyla normatif bir düzeni içerir. Her medeniyetin üzerine inşa edildiği değerler manzumesi vardır. Seküler medeniyet, maneviyatı olmayan, maddiyat üzerine inşa edilen bu nedenle de maddiyatı öne çıkaran pozitivist bir dünya tasavvur eder. Seküler medeniyetin öne çıkardığı değerler arasında demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü temel değerler olarak öne çıkmaktadır.

Seküler medeniyetle birlikte insanları bir arada tutacak değer olarak demokrasi yeniden keşfedilmiştir. Demokrasi Yunan’dan bugüne ulaşmış bir kavramdır. Demokrasi kavramı Demos (halk) ve Cratos (hükümet) kelimeleri bir araya getirilerek türetilmiştir. Demokrasi siyasal anlamda halk hükümeti, sosyolojik anlamda ise farklılıklar içinde bir arada yaşamının ifadesidir. Zaman içinde kavramın içi eşitlik, özgürlük, adalet, hoşgörü ve farklılıklara saygı gibi temel değerlerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Seküler sivilizasyon demokrasiye vurgu yapsa da yönetim anlayışı, Yunan ve Roma medeniyetinden hatta Hıristiyan medeniyetinden farklı değildir. Bu üç eski medeniyette Yönetim, “kuvvetlinin zayıfa hükmetme” kuralına dayalıydı. Bu da “doğal hukuk” anlayışı ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Doğal kuvvetleri değiştirmek insanın elinde olmadığı gibi kuvvetlinin zayıfa hükmetme kuralını da değiştirmenin mümkün olmadığına olan inanç hâkimdi. Bu inancın uzantısı olarak doğal kuvvetlere boyun eğmek zorunda olduğumuz gibi zayıfta kuvvetlinin önünde boyun eğmeye mecburdur. Modern dönemde de bu anlayış devam etmiştir/etmektedir. Demokrasinin tarihini eski Yunan’a kadar götürmek mümkünse de çok uzun bir süre ta aydınlanma dönemine kadar unutulmuştur. Demokrasinin yeniden gündeme gelmesi ve siyasal iktidarın örgütlenme biçimi olarak bir sosyal ve politik ideale dönüşmesi ancak 17. yüzyıl sonrasında mümkün olmuştur. Günümüzde demokrasi, bir siyasal toplumun ideal formunu ifade etmekte ve iktidar ilişkilerinin örgütlenmesindeki “en iyi”lerin toplamı şeklinde sunulmaktadır. Bu bakımdan “demokrasi” kavramı bir ideali ifade etmektedir. Öyle ki bir birleriyle tamamen çelişik siyasal rejimler ve iktidar örgütlenmeleri bile kendilerini demokrasi olarak tanımlama gereğini duymaktadırlar (Dursun, 2004:160). Daha düne kadar (20. yy kadar) filozoflar, devlet bilimcileri, siyasetçiler demokrasiyi çoğunlukla kötü bir devlet şekli ve istikrarsız bir avam egemenliği olarak görüyorlardı ve bunun ancak küçük bir cemaat çerçevesinde gerçekleşecek bir düzen olduğuna inanıyorlardı. Bugünde bu anlayış tamamen değişmiş ve demokrasi, modern toplumların en önemli sosyal ve politik bir ideali haline gelmiştir/getirilmiştir (Duralı, 2015: 162). İdeal demokrasinin olmazsa olmazları şunlardır (Versan, 1986: 29). i. Devlet kudretinin kaynağı halktır. ii. Alternatifler arasındaki seçim, serbest tercihe dayanır. iii. Demokrasi kuvvetli liderliğe dayanır. iv. Demokrasi belirli bir hukuk düzenine dayanır. v. Alternatif fikirlerin örgütlenmesine (partileşmesine) gerekli kılar. vi. Demokratik düzen nitelik itibarıyla sosyal bir plüralizme, yani çeşitli sosyal gruplara dayanır. vii. Demokrasi vatandaşın sağduyusuna karşı beslenen güvene dayanır.

Seküler sivilizasyonda demokrasi denilen ideal bir dünya görüşü iki temel değer üzerinde somutlaşmaktadır. Bunlar “özgürlük” ve “eşitlik”tir. Eşitlik, insanların temel haklar bakımından ve insan olma niteliği itibarıyla eşit kabul edilmesini ifade eden ahlâk ve hukuk ilkesi. Eşitlikten kasıt yasalar önünde eşitliktir. İnsanlar düşünce, dünya görüşü, hayat felsefesi, inanç vs. birçok yönlerden farklıdırlar. Bu farklılıkların yasa önünde farklı uygulamalara konu olmamasıdır. Eşit muamele hakkı, sınıflı toplumlarda hayati bir haktır.

Özgürlük ise herkesin, anayasal ve yasal sınırlar içinde kalmak koşulu ile başkalarının özgürlüklerini engellemeden istediğini yapabilmesidir. Özgürlük en net biçimde üç farklı alanda somutlaşır. Birincisi düşünce ve düşünceyi ifade etme ve basın özgürlüğüdür. İkincisi, din ve vicdan özgürlüğü, üçüncüsü ise girişim özgürlüğüdür (ekonomik özgürlük). Düşünce özgürlüğü, düşüncelerini açıklayabilme ve düşünceleri doğrultusunda örgütlenme gibi özgürlüklerden söz edilebilir. Özgür düşünceye sınırlar getirilen toplumlarda demokrasiden söz edilmez. Çünkü öteki tüm özgürlüklerin varlığı, düşünce özgürlüğünün bulunmasıyla mümkündür.

Seküler medeniyette özel önem ve değer kazanmış bir konu da **insan hakları** konusudur. İnsan hakları bütün insanların, insan sıfatı ile doğuştan, hatta doğmadan önce eşit özgür bireyler olarak sahip oldukları haklardır. İnsan haklarının önem kazanmasında doğal hukuk düşüncesinin yanında insan hakları konusunda yaşanan ihlallerin büyük payı vardır. İnsanlar doğal haklarını elde etmek için batıda çok büyük mücadele vermişlerdir. Bu konuda John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi aydınlanma filozofları da öncülük etmişlerdir. İnsan haklarının güvence altına alınmasında ilk belge 4 Temmuz 1776 tarihli ABD Bağımsızlık Bildirisi'dir. Bildiride bütün insanların eşit yaratıldığı, Tanrı'nın insanlara kimsenin ellerinden alamayacağı haklar bahsettiği, bu haklar arasında özgürlük ve mutluluğu arama hakkının bulunduğu ifade edilmiştir. Arkasından 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi üzerinde de göstermiştir. Bildiriye göre insanlar hukuken özgür ve eşit doğarlar ve öyle kalmakta devam ederler. 1948 tarihinde BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si ile evrenselleştirilmiştir.

Seküler medeniyetin (dindışı batı Avrupa medeniyetinin), dine (Hıristiyanlığa) sırt çevirmesi ile insan kendi aklına yönelmiştir. Akıl insana mahsus bir meleke, yetidir (insanda bulunan, bir şey yapabilme yeteneği). “Din” devreden çıkınca, insan kendi kendine inanması, insanın kendine yönelmesi, son başvurulacak merci olarak yine kendisini ilan etmiştir ki buna “insancılık” (hümanizma) denmektedir (Duralı, 2015: 56). Batı medeniyet camiasında, insan adeta yeniden keşfedilmiştir. Ancak sekülerizmin insana yönelmesi onun beşerleşmesini de beraberinde getirmiştir. İnsanın beşerleşmesi tanrısı ile ilişkisinin kesildiği anda başlar.

Seküler medeniyetin değerler dizisinde önemseddiği bir konu da *hukukun üstlüğüdür*. Hukukun üstünlüğü kavramı, tarihsel süreçte monarşi, feodalizm ve Kilise'nin imtiyazlı durumlarına (dokunulmazlıklarına) karşı önem kazanmıştır. Demokrasilerde hiçbir kimse ve hiçbir kurumun, hukukun üstünde olmadığı anlamına gelmektedir. İnsanlar hem cinsleri ile birlikte, toplu halde yaşarken, herkesin ihtiyaç duyduğu (güvenlik, sağlık, eğitim, adalet vs.) ama tek başlarına yapamadıkları, mal ve hizmetleri üretmek, paylaşmak ve yürütmek için belli işleri yapacak bir üst kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Bu kurum modern anlamı ile devlettir. Devlet insanların bir

arada yaşarken ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri üretmek, dağıtmak ve yürütmek için toplumun ortak iradesi ile kurulan, toplum tarafından finanse edilen ve yine toplumun kendi üyeleri içinden, toplumun kendisinin seçtiği kişilerce yürütülen bir kurumdur. Yürütme toplumun ortak iradesinin yansıması olan yasalar (hukuk) dâhilinde yapılır. Yasalar, toplumun üyeleri arasından, toplumu tarafından seçilen üyelerce yapılır. Üyelerin toplandığı kuruma parlamento denmektedir. Modern zamanlarda Parlamentoların asıl görevi hukuk inşa etmektir. Hukuk ise adalet inşa eden bir kurumdur.

Seküler medeniyet, maneviyatı olmayan, dini öteleyerek var olmaya çalışmışsa da, bu açığı Weber, Protestanlıkla doldurmaya çalışmıştır. Weber, Batı medeniyetinin maddi kalkınmasını Protestan ahlâkı ilişkilendirse de, Batı toplularının “maneviyat açığı”na düşmesine engel olunamamıştır. Maneviyat alanında ortaya çıkan boşluk felsefe bilim ürünü olan izmlerle (ideolojilerle) doldurulmaya çalışılmıştır. Seküler anlayışın doğurduğu yıkımı, Albert Schiwetzer, *Medeniyet ve Ahlak* adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Din ve maneviyata yer vermeyen bir hümanizma ile maneviyat açığı kapatılmaya çalışılsa da, insanda psikolojik yıkım ve yalnızlığın önüne geçilememiştir. İnsandaki manevi boşluk yıkıma yol açmıştır. M. Foucault, J. Derrida gibi Postmodern aydınlar batı toplumlarında yaşanan maneviyat krizinin arkasında “ruhun dinden koparılması”na vurgu yapmaktadırlar. Ruhun sekülerleştirilmesi, aklın sekülerleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Seküler aklın bütün sorunları çözmeye muktedir olduğu görüşü, seküler kültür ve medeniyetin karşılaştığı sorunların ana sebebi olmuştur. Seküler medeniyet, maneviyat açığını gidermek için Post modern dönemde özellikle de 2. Dünya savaşından itibaren yani Yahudi soy kırımından sonra kendini Yahudi-Hıristiyan (Judeo-Christian civilization) sentezli bir medeniyet olarak tanımlama yoluna gidilmiştir (Şentürk, 2017: 29; Aydın, 2016:107). Judeo-Hıristiyanlık, günümüz seküler medeniyetinin “inanç açığını” gidermek için ortaya atılmış bir sentezyen bir inanç biçimidir. Judeo-Hıristiyanlık, Tevrat ile incilin ortak dini ve kehanetlerini kabul eden sentezci bir yaklaşımdır. Batının kendini “Yahudi-Hıristiyan medeniyeti” olarak yeniden tarif etme girişimi, batıdaki “akıl karışıklığının” derinleşerek devam ettiğinin bir karinesidir.

Seküler Medeniyetin Hukuk Sistemi

Çok geniş anlamda söylemek gerekirse seküler medeniyet, hukuk, siyaset ve devlet alanında Roma hukukunun külleri üzerine inşaa edilmiştir. Yeniçağ Avrupa’sının eski çağdan aldığı en önemli değer roma hukukudur. Roma’da önemli bir hukuk vardı. Roma’da hukuku Atina’dan almıştır. Yeniçağda Fransa kendini Roma’nın varisi görür. Avrupa’nın merkezi olma adına Roma’ya yönelir. 19. ve 20. yüzyılda milliyetçilik dalgası, milli devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak milli kanunlar ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu milli kanunlarda Roma-Cerman hukuk sisteminin doğal uzantısı niteliğinden öteye gidememişlerdir. Eski Roma imparatorluğunun hukuk anlayışı Roma imparatorluğunun sınırlarını aşarak, anavatanı olan Avrupa ülkeleri dışında, özellikle tüm güney Amerika’yı, Afrika’nın büyük bir kısmını, Ortadoğu ülkelerini, Japonya’yı, Endonezya’yı fethetmiştir. Avrupa devletlerinin yayılmaları Avrupa hukukunun yayılmasının sebebinin oluşturmaktadır (Tahiroğlu ve Erdoğmuş, 2016: 15). Roma hukuku ilk kuruluşundan itibaren seküler bir yapıdadır. Yazılı, merkezi ve yasamacı bir hukuk olarak sadece

hakları, yükümlülükleri ve yasakları düzenlememiş, aynı zamanda kurumlar kurmuştur. Bu kurumsallık, salt kişiler arası ilişkileri değil, iktidarı, yönetim kurumlarını da düzenlediği için bütünlüklü bir sistemden bahsedilebilir. Roma hukuku bugün içinde yaşadığımız modern hukuk sisteminin temellerini oluşturmuştur. (Keskin, 2015: 600). Bu hukuk sistemine Latince ismiyle *Corpus Iuris Civilis* ya da modern alfabeyeyle *Corpus Juris Civilis* denmektedir. Doğu Roma İmparatoru I. Justinianos, kendi dönemine kadar varlığı bilinen bütün hukuk materyallerini bir araya toplattırıp onlardan bir derleme yapılmasını emrederek kendisi farkında olmasa da Batı'da modern hukukun temelini atmıştır (Keskin, 2015: 602). Bugün modern hukuk yasama meclislerinde sekülerler bir yaklaşımla üretilmektedir. Yasam meclislerinin kurumsal adı parlamentodur. Parlamento, konuşmak anlamına gelen İtalyanca "parlare" fiilinden türemiş bir sözcük olup, "konuşulan yer" anlamına gelmektedir. Parlamentoların ana görevi düzen sağlayıcı kuralları (yasaları) yapmaktır. Toplumu yöneten yöneticiler işleri parlamentonun çıkardığı kurallara göre uygun olarak yaparlar (yürütürler). Yöneticilerin yönetme işlevi yasalara uygun olarak yürütüp yürütmedikleri, halk (millet) adına denetleyen kurumlara yargı denmektedir. Yargı gücünü millettten ve yasalardan (hukuktan) almaktadır.

Seküler Medeniyetin Ahlak Sistemi

Sekülerizm dine ait ne kadar kutsal varsa bir taraftan onları reddederken, aynı zamanda kendine özgü yeni kutsallar inşa etmektedir. Söz konusu kutsallar beşeri akıl yürütmelerin ürünüdürler. Bunlar felsefe-bilim ürünü olan bu değerler dizisine ideoloji denmektedir. İdeoloji de mantıkça dinin yerine ikame edilen dogmalardır. İdeolojik dogmalar modern bilimin koruyucu zırhıyla bir tabu, zorunlu bir gerçeklik olarak dayatılması yani, insanın bir bakıma kendi kendini kutsaması ve ürettiği değerlere tapınması sonucuna yol açar.

Seküler ahlak aydınlanmacı düşünürler tarafından inşa edilmiştir. Aydınlanmacı ahlak filozoflarından öne çıkan birisi Immanuel Kant'tır. Kant'ın ahlâk felsefesinin merkezinde, pratik aklın yönettiği insan vardır. Ona göre insanda bir iyilik iradesi vardır. İrade akıl tarafından yönetilir. Sekülerizm de akıl laikdir. Tanrı ile ilişkisi kesilmiştir. Böyle bir aklın yönettiği irade çıkarıcı/faydacı davranış sergileyecektir. Sekülerist öğretide faydacılığı savunan başta Francis Hutcheson (A. Smith'in hocası), David Hume, Jeremy Betham, John Stuart Mill gibi filozofların fikirleriyle oluşmuş seküler ahlak anlayışı ortaya konulmuştur. Ortaya konulan ahlak faydacı ahlakıdır. Faydacı Ahlak anlayışına göre, bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığının ortaya konulabilmesi, o eylemin en çok sayıda insanda en büyük oranda mutluluk getirmesiyle doğru orantılıdır. Yani bir eylemden mutlu insan sayısı arttıkça, söz konusu eylem ahlakidir. Faydacı ahlak filozoflarına göre mutluluk, hazzın olması ve acının yokluğudur. Haz Hayatın odağına yerleştirilmiştir. Batılı literatürde hazzcı anlayışa hedonizm denmektedir. Haz insan davranışlarının yegâne gayesidir. Hazdan kastedilirse daha çok yeme, içme ve cinsel etkinlikten kaynaklanan duygusal bedensel zevklerdir (Türkeri, 2011: 15). Faydacı ahlakçılara göre eylemin sonucu önemlidir. Eğer eylemden faydalı sonuçlar elde ediliyorsa iyidir, zararlı sonuçlar ortaya çıkıyorsa kötüdür. Seküler ahlak, hazzı ve faydayı öne çıkaran yaşam felsefesi haline gelmiş, "anı yaşamak" deyiminde somutlaşan pragmatist, çıkarıcı ve faydacı bir ahlak haline gelmiştir.

Seküler Medeniyetin Ekonomi Sistemi

Seküler medeniyetin ekonomi tasavvuru en bilinen ismi ile liberalizm veya kapitalizmdir. Adı geçen paradigma seküler medeniyetin merkezini teşkil etmektedir. Seküler medeniyet maddi ilişkiler ağı üzerine kuruludur. Maddi ilişkiler ağının reel hali ise üretim ve tüketimde somutlaşmaktadır. Üretim-tüketim ise ekonomi biliminin konusudur. Seküler medeniyet, iktisadı da sekülerleştirmiştir. Seküler iktisat üretim-tüketim, tüketim-üretim dialektik helezonu içine sıkıştırılmıştır. Geleneksel iktisat ihtiyaçları karşılamak üzere üretim yapılması esasına dayalı iken, seküler iktisat ihtiyaçları körükleyerek ve yeni ihtiyaçlar hiyerarşisi oluşturarak tüketimi kamçılama, üretimin nicelik ve nitelik olarak çoğaltılması üzerine kuruludur. İktisadın böyle bir sürece sokulmasının arkasında “zenginleşme ideolojisi” yer almaktadır. 18. yüzyıl zenginleşme felsefesi oluşturulur. Zaman içinde bu sistemleştirilir ve ekonomi bilimi ortaya çıkartılır. Seküler medeniyetin zenginleşme ideolojisi, iktisat düzleminde merkantilizm olarak adlandırılmaktadır.

Merkantilizm, “ticaret, ticarete dair” anlamına gelen “İtalyanca “mercantile” sözcüğünden gelmektedir. Merkantilist düşüncede zenginlik, sahip olunan kıymetli maden (altın, gümüş) miktarı ile ölçülmektedir. Zenginlik ve refah kıymetleri madenlere sahip olmaktan geçmektedir. Bunun da yolu dış ticarettir. Ticarete değişim aracı olarak kıymetli madenler kullanıldığından, dışarıya daha çok satmak, dışarıdan daha az almak, zenginliği artıracaktır. Buda sermaye birikimine yol açacaktır. Ticaretle uğraşan sınıf (burjuvazi), diğer sınıflar (yönetici, din sınıfı) karşısında güç elde etti. Bu yeni sınıf mal ve can güvenliğini sağlamak için bir üst otoriteye ihtiyaç duyuyordu. Bu üst otoriteyi “ulusal devlet” biçiminde formüle ederek onu hayata geçirmenin yollarını aradı. Başlangıçta ulus devletin yönetimi mutlak monarşidir (16. 17. yüzyıl). Burjuvazi zaman ilerledikçe iyice güçlendi ve mutlak yetkili hükümdara karşı üstünlük mücadelesine girişerek bugünkü demokratik liberalizmin kuruluşuna öncülük etmiştir. Seküler medeniyetin siyasal sistemi: “demokratik liberal sistem”, ekonomik sistemi ise “liberal kapitalizmdir.”

SONUÇ: İslam Medeniyetinin Batı Seküler Medeniyete Katkıları

Medeniyetleri kendisi dışındaki medeniyetlere yaklaşım açısından açık ve kapalı medeniyet ayırımına tabi tutulduğunda, İslam medeniyeti açık bir medeniyettir (Şentürk, 2017). Kendisi dışındaki medeniyetlere tepeden bakmayan, onlardan, İslam’a aykırı olamamak kaydıyla almayı ve onlara verme konusunda bir kısıtı ve kompleksi olamayan bir medeniyettir. Müslümanlar, kendinden önceki medeniyetlerden hiçbir ön yargı göstermeden yararlanmaya çalışmışlardır. Bu anlamda miladi 7. yüzyıldan itibaren bilimleri Yunanlılardan ve Hintlilerden almışlardır. 200 yıl sonra Müslümanlar başkalarından almayı geride bırakarak üretici olmaya başladılar. Bu 800 yıl sürdü. Miladi 850 yılından itibaren 16. yüzyılın sonuna kadar Müslümanlar ilimde mütemediyen o tarihe kadar bilinmeye birçok yeni şeyleri keşfettiler. Yeni ilimler kurdular, eski ilimleri geliştirdiler ve ileride kurulacak bilimlerin temellerini attılar. Ondandı sonra İlimler tarihinde önderliklerini yavaş yavaş kaybettiler. Bu gün Avrupa’daki ilimler, İslam ilimlerinin bir başka coğrafyada, değişik tarihi şartlar içerisindeki devamından ibarettir (Sezgin, 2014: 24).

Klasik İslam medeniyeti, bilgi üretme kapasitesi bakımından, medeniyet tarihçilerini hayrete düşürecek zenginlikte olmuştur. Bu zenginliğin içinde hem başka medeniyetlerden alınıp muhafaza edilen, hem de Müslümanca üretilen fikir ve bilgiler bulunmaktadır. Bu başarı İslam medeniyeti için olduğu kadar batı medeniyeti için de paha biçilmez bir zenginliktir (Aydın, 2017: 251). İslam medeniyeti akıllıca almasını da, cömertçe vermesini de bilmiştir. Kadim Yunan medeniyetinden, Hint medeniyetinden, İran ve Roma medeniyetlerinden çok şey almıştır. Aldıklarını hem muhafaza etmiş hem de onları bir potada senteze kavuşturarak yeni eserler ortaya koymuş, Batı medeniyetinin oluşmasında kurucu ve yapıcı katkıları esirgememiştir (Aydın, 2014). İslam bilim ve teknoloji tarihçisi Fuad Sezgin'in ifadesi ile bilimsel anlamda, "Batı medeniyeti İslam medeniyetinin çocuğudur. Bilimler eski Mısır, Babil, Yunan, İslam ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi adına ortaya konulanlar, İslâm bilimlerinin bir devamıdır." Sezgin, Rönesans'ın Eski Yunan medeniyetinden kaynaklandığını söyleyen ve bütün bir bilim dünyasını Eski Yunan'la irtibatlandıran batı düşüncesinin yanlışlığını sağlam delillerle ortaya koyup reddediyor. Rönesans'tan çok önce Sicilya, Güney İtalya ve Endülüs'teki İslam medeniyeti ile kurulan temaslar Modern Avrupa medeniyetine yol açtığını ortaya koyuyor (Yılmaz, 2009: 56-57). Batılı bir takım bilim insanları seküler medeniyetin doğuşu Rönesans'la başlatılmaktadır. Rönesans'ın ortaya çıkmasında Müslümanların katkısı inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim Batıda Rönesans ortaya çıkmasında ortaçağ İslam medeniyetini zirveye taşıyan İslam bilginlerinin çok büyük bir rolü olduğu açık açık yazılmaktadır. Ünlü tarihçi Jack Goody'nin "Tarih Hırsızlığı" (the Theft of History) kitabında belirttiği gibi, Batı da Rönesans, Doğu'ya açılma gerçekleştiğinde zaman yaşandı (Goody, 2017: 154). Avrupalıların Endülüs Müslümanlarıyla teması, onların bir yandan Platon'a, Aristo'yla Yunan felsefeleriyle, Yunan düşüncesiyle buluşmasına yol açmıştır. Açılan bu yol, Kilise'nin, Hristiyan din adamlarının toplumsal ve düşünsel hayat üzerindeki belirleyici, kuşatıcı etkisi kırılmıştır. Bu iki önemli gelişmeye yol açmıştır.

1. Geriye dönük olarak, batının ege medeniyeti ile temasının ve onunla buluşmasının yolu açılmıştır.

2. İleriye dönük olarak da Rönesans'ın ve reformasyonunun önü açılmıştır.

İslam'ın altın çağında yetişmiş olan bilginlerin ürettiği "bilgiler" Batıda bazı insaflı bilim insanlarının çalışmaları hariç tutulursa, bu birikim ve katkılar uzun süre modern öğretim ve eğitim sahasına taşınmak istenmedi. Ancak batılı insaf sahibi bilim insanları İslam medeniyetinin, Batı medeniyetine pozitif katkılar sağladığını açık yüreklilikle ortaya koymuşlardır. Major Arthur Glyn Leonard'ın ifadeleri, İslam medeniyetin seküler medeniyete katkıları açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Daha önce hiçbir doğru dürüst bilgiye sahip olmayan Avrupa, bugünkü halini İslam kültür ve medeniyetine borçludur. Bilimsel ve sosyal alanda parlak bir yükselişe erişmiş olan İslam medeniyeti, ortaçağın feodalizm ve cehalete batmış, tamamen çökmüş olan Avrupa toplumunu sefaletten kurtarmıştır. Müslümanların kurduğu sistemin sağlamlığı, eriştikleri sosyal ve entelektüel seviye, yüksek kültür ve medeniyet olmasa idi, şu anda kültür ve medeniyetin zirvesinde olmakla övünen bizler, cehaletin karanlığına batmış duruyor olacaktık. Bir Müslüman için, hakiki bilginin, herhangi bir dini düşünüşten daha önemli olduğunu, Avrupa'da sertlik ve hoşgörüsüzlük hüküm sürerken, Müslümanların engin bir müsamaha anlayışına sahip olduklarını unuttuk mu? Fethettikleri yerlerde şiddet kullanmamaları, eşsiz bir

müşamaha ve serbestlik ortamı oluşturmaları, insanlığı yeni şeylere kavuşturmaları, bizim onları davet etmemizle olmadı mı? (Leonard, Siret Ansiklopedisi: 215-216). B. Lewis'in açıkça söylediği gibi, Batı medeniyetinin sahiplendiği tecrübî bilgi (deneysel bilgi) Ortaçağda İslam dünyasında gelişmiştir. Yunan dehası nazariye (teori) ve felsefede öne çıkmıştır. Müslümanlar ise tecrübî bilgiyi geliştirdiler ve geride Batı'nın modernleşmesine yardım eden bir miras bıraktılar (Lewis, 1997: 128). Avrupa'nın bugünkü yapısının temellerini oluşturan Rönesans ve Aydınlanmanın başlatıcısı olmuşlardır. Bu sebeple batı düşüncesi İslam kültür ve medeniyetine çok şey borçludur. Braudel'e göre "Batı kapitalizmde ithal kökenli ne varsa, mahreci İslam"dır. Kambiyo *senedi (süftece)*, *commenda* adıyla bilinen sermaye ortaklığı (mudaraba), önden satış (mohatra), pirinç, ipek, şeker kamışı, kağıt, pamuk, Arap rakamları, abaküs, İslam vasıtasıyla keşfedilen Yunan bilimi, barut, pusula vs. (Özel, 1996: 15).

Seküler medeniyet ise İslam medeniyetinin kendi dışındaki medeniyetlere yaklaşımının tam tersi bir tutum içindedir. Seküler medeniyet başta İslam medeniyeti olmak üzere diğer medeniyetleri gayri medeni görmekte ve kendi kendine, o medeniyetleri "medenileştirme" gibi bir misyon yüklemektedir. Batı medeniyetinin "medenileştirme misyonu", Asya ve Afrika halklarının sömürgeleştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Yani seküler medeniyet emperyalist emellerine dün, "medenileştirme projesi" ile bugün ise "demokratikleştirme projesi" adı altında yürütmüştür/yürütmeye devam etmektedir. Batının "medenileştirme" ve "demokratikleştirme" projelerine rağmen Asya ve Afrika halkları "tarihin sonunda" yoklukla ve fakirlikle mücadelelerine devam etmektedirler

Seküler medeniyetin üstünlük iddiası, bir kültür veya insaniyet üstünlüğü değil, maddi üstünlüktür. Bu üstünlük de batının kazanç ve kudret ihtirasını temel alan açgözlü bir toplumun doğmuş olmasıyla birlikte "icat"ta elde edilen başarılar elde edilmiştir. Avrupa bu icatları da Çinlilerden ve Araplardan almıştır. Böylece arkadan destekli dümene ve pusulaya sahip bir gemicilik sayesinde uzaklara açılma imkânı doğmuş, birde buna barutun ve ateşli silahların geniş çapta kullanımı ile olmuştur. Özetle, Avrupa üstünlüğü bir kültür üstünlüğü değil, aksine denizcilik ve silah olmak üzere iki sektörde sahip olduğu avantaja dayanır. Batının gelişmesi, üç kıtanın sahip olduğu zenginliklerinin Avrupa ve Kuzey Amerika'ya aktarılmasıydı. Az gelişmiş ülkeleri, az gelişmiş duruma sokan batının kendisidir. Gelişmişlik ve az gelişmişlik aynı sistemin, yani kapitalizmin iki bileşenidir. Az gelişmişlik olmadan, gelişmişlik asla olmaz. Az gelişmişlik, gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş olarak nitelenen ülkelerin sömürülmesinden kaynaklanmaktadır. Karl Mark Avrupa kapitalizminin "refahının" kökeninde yağma, katliam ve Amerika yerlileri ile Afrikalıların köleleştirilmesi bulunduğuna dikkat çekmektedir (Garaudy, 2012: 43-49).

Bütün bu tarihi gerçekler, seküler medeniyetin, İslam medeniyetinden çok şeyler öğrendiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık seküler medeniyetin, İslam medeniyetine pozitif bir katkılarından ziyade negatif katkıları olmuştur. İslam medeniyetinin insanlık âlemi ile buluşmasına mani olmak adına her şey yapılmıştır/yapılmaktadır. Ünlü tarihçi Jack Goody'nin Tarih Hırsızlığı (The theft of History) kitabında belirttiği gibi, tarih batı medeniyeti tarafından ele geçirilmiş ve daha medeni bir dünyanın kurulması engellenmiştir. Daha medeni bir dünyanın kurulması, İslam medeniyetinin kendi külleri üzerinden yeniden canlandırılmasına bağlıdır. Zira bir inanç sistemi olarak İslam'ın, medeniyet inşa etme imkân ve

kapasitesi hiçbir tereddüde yer bırakmayan İslami ve tarihi bir gerçektir. Bu medeniyetin güçlü manevi köklerinin Kur'an'da ve sünnette olduğu da bir realitedir.

KAYNAKÇA

- Apak, A. (2013). *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (1) (Hz. Muhammed (sav) Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Attas, S. N. (1989). *Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri*. M. E. Kılıç (Haz.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Aydın, M. S. (2016). *Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aydın, M. (2014). Medeniyetimiz ve Medeniyetler İttifakı Üzerine. *Gelenekten Geleceğe Kültür Sanat Dergisi*. 10.10.2018 tarihinde <http://www.gelenektengelecege.com/mehmet-aydin-ile-mulakat> adresinden alınmıştır.
- Berkson, H. (2017). *Yaratıcı Tekâmül*. M. Ş. Tunç (Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bilge, N. (2007). *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavramları ve Kurumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Bolayır, S. H. (2012). Medeniyetin Temeli ve Yeni Medeniyete Duyulan İhtiyaç. *Hece Dergisi: Medeniyet Özel Sayısı*, 186/187/188, 130-139.
- Bolayır, S. H. (1984). Rasyonalizm. *Felsefi Terimler Sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Cengiz, K. (1997). *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cengiz, K. (1997). *Asr-ı Saadette Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Dönmezer, S. (1984), *Sosyoloji*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (2015). *Çağdaş Küresel Medeniyet: Anlamı, Gelişimi Konumu*. İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Dursun, D. (2004). *Siyaset Bilimi (2. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Emre, A. (2012). Din ve Tarih Karşısında Medeniyet. *Hece Dergisi: Medeniyet Özel Sayısı*, 186/187/188, 75-81.
- Eroğlu, A. (2102). Henri Bergson'da Bilinç-Sezgi İlişkisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 81-102.
- Garaudy, R. (2102). *Medeniyetler Diyalogu*. C. Aydın (Çev.). İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları.
- Goody, J. (2017). *Tarih Hırsızlığı*. G. Ç. Güven (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Keskin, O. B. (2014). Modern Hukuki Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Ortaçağ'da Corpus Iuris Civilis'in Keşfi ve Etkileri. *İÜHFİM*, 72(1), 599-626.
- Rahman, A. (2015). Leonard, Major Arthur Glyn. İslam, Her Moral and Spiritual Value, Hz. Muhammed Sallallahu Aleyhivesellem. *Sîret Ansiklopedisi: 1. Cilt*, İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Lewis, B. (1997). The West and The Middle East. *Foreing Affairss*, 76 (1), 114-130.
- Öktem, S. (2014). *Fincanımda Cola Var!*. İstanbul: Tutikitap.
- Öktem, S. (2015). *İçimde AVM Var!*. İstanbul: Tutikitap.
- Önen, M. (1985). *Hukukun Temel Kavramları*, İstanbul: Der Yayınları.
- Özel, M., (1996). Braudel'i Niçin okumalıyız?. Braudel, F. *Medeniyet ve Kapitalizm*, M. Özel (Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öztürk, O. (2006). Ahlak Olgusunun Kaynağı Nedir?. *Köprü Dergisi*. 95.
- Sezgin, F. (2014). *Bilim Tarihi Sohbetleri*. S.Turan (Söyleşi). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Şafak, A. (1992). *Hukuk Başlangıcı Ders Kitabı*. Ankara; Feryal Matbaacılık.
- Şentürk, R. (2017). *Açık Medeniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tahiroğlu, B. & Erdoğan, B. (2016), *Roma Hukuku Dersler*. İstanbul: Der Yayınları.
- Toynbee, A. J. (1980). *Medeniyet Yargılanıyor* U. Uyan (Çev.). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Türkeri, M. (2011). *Etik Bilinç*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Versan, V. (1986). *Kamu Yönetimi: Siyasi ve İdari Teşkilat*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2009). *Yitik Hazinesinin Kâşifi Fuat Sezgin*. Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı Eğitim Kültür ve Araştırma Yayın No: 16.

Araştırma Makalesi/Research Article**Fuad Sezgin'in GAS Adlı Eseri: Tahlil ve Tanıtım***Fuad Sezgin's GAS: Analysis and Introduction***İbrahim BARCA*****Öz**

Prof. Dr. Fuad Sezgin, hem Müslümanlara hem de Müslüman olmayanlara İslam dünyasının bilime yapmış olduğu katkıları göstermeyi başarmıştır. Bunun ile Batı dünyasına bugünkü gelişmişliklerinin temelinde İslam dünyasının var olduğunu hatırlatan Fuad Sezgin, bir medeniyet durgunluğu yaşayan Müslüman dünyada ise yeniden bir canlanma ve heyecan etkisi yaratmıştır.

İslam bilim tarihçiliğinin son dönemlerdeki en büyük âlimlerinden sayılan Fuad Sezgin, birçok ilmi kurumun açılmasına ve farklı dallara ait yüzlerce ilmi eserin telif edilmesine ve basılmasına öncülük etmiştir. Bizzat onun telif ettiği *Arap-İslam Bilim Tarihi / GAS Geschichte des Arabischen Schrifttums* adlı eser, İslam dünyasında biyografi-katalog-bibliyografi alanında bugüne kadar telif edilmiş en kapsamlı eser olarak kabul edilmektedir. Bu makalede Fuad Sezgin'in sözkonusu eseri tanıtılmış ve ona getirilen eleştiriler ve yapılan eklemeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuad Sezgin, GAS, Tarihu't-Türâsi'l-Arabî, Bilim, Bilim Tarihi.

Abstract

Professor Fuad Sezgin has shown the contributions of the Islamic world to science for both Muslims and non-Muslims. Fuad Sezgin, who reminded the existence of the Islamic world on the basis of today's development in the Western world, has created a revival and excitement effect in the Muslim world which is experiencing a stagnation of civilization.

Fuad Sezgin, one of the greatest scholars of Islamic scientific historiography, led to the opening of many scientific institutions and the copyrighting and printing of hundreds of scientific works of different branches. His work (*History of Arab-Islamic Science / GAS Geschichte des Arabischen Schrifttums*) is considered as the most comprehensive work on biography-catalog-bibliography in the Islamic world. In this article, Professor Fuad Sezgin's work has been introduced and criticisms and additions have been examined.

Keywords: Fuad Sezgin, GAS, Tarihu't-Türâsi'l-Arabî, Science, History of Science.

Geliş Tarihi/Received: 22.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 22.06.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları-Bitlis-Türkiye, ibarca@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0835-9061.

GİRİŞ

Prof. Dr. Fuad Sezgin 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğdu. Erzurum'da ortaokulu ve liseyi bitirip 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne kaydoldu. 1947 yılında Bedî' ilminin tekâmülü konusundaki tezini bitirdikten sonra, Helmut Ritter'in danışmanlığıyla Ebû Ubeyde Me'mar ibn el-Musennâ'nın *Mecâz'ul-Kur'ân* adlı eserindeki filolojik tefsirini konu alan ikinci bir tez hazırladı. Bu tezinin akabinde *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adındaki takdim tezini 1956 yılında yayımladı. (Sezgin, 1956: 5)

1960 yılında Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan Fuad Sezgin, Frankfurt Frankfurt J. W. Goethe Üniversitesinde araştırma ve öğretim faaliyetlerine devam etti. 1965 yılında Câbir b. Hayyân konusunda ikinci doktora tezini aynı üniversite bünyesinde tamamladı ve bir yıl sonra profesör unvanını kazandı.

1978 yılında Kral Faysal İslamî İlimler Ödülü'ne lâyık görülen Fuad Sezgin, bu ödülün yararlanarak 1982 yılında, Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı olan Arap-İslam Bilimler Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. Prof. Dr. Fuad Sezgin, 1983 yılında Frankfurt'ta kurduğu İslam Bilim Tarihi müzesinde İslam bilginlerinin eserlerinden yola çıkarak sekiz yüzden fazla buluş, alet, araç ve gereçlerin örneğini hazırlatıp sergilemiştir. Aynı binada Fuad Sezgin'in hayatı boyunca dünyanın her yerinden büyük bir özenle, zorluk ve sıkıntılara katlanarak aldığı 45 000 cilt kitap ve 10 000 adet mikrofilmle kurduğu Bilimler Tarihi Kütüphanesi de bulunmaktadır.

Prof. Dr. Fuad Sezgin'in 2008 tarihinde kurduğu ikinci müze, içerisinde yaklaşık 700 eserin sergilendiği İstanbul Gülhane Parkı içerisindeki binada hizmet vermektedir. Prof. Dr. Fuad Sezgin tarafından yazılmış olan 5 ciltlik toplamda 1121 sayfa olan "İslam'da Bilim ve Teknik" adlı katalog eser sözü edilen bu müzelerdeki aletleri tanıtmak için yine kendisi tarafından telif edilmiştir.

2010 tarihinde İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin faaliyetlerini desteklemek amacıyla Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı kurulmuş, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde kurulan Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Enstitüsü ise 2013 yılında öğretime başlamıştır. 2013 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi bünyesinde eğitim vermeye başlayan Bilim Tarihi Bölümü'nün kurulmasını sağlamıştır. Bu çalışmalarına ek olarak Fuad Sezgin, 2015 yılında Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı Yayınevi'nin kuruluşunu sağlamıştır.

Prof. Dr. Fuad Sezgin, geride bizzat kendisinin telif ettiği veya bir şekilde yine kendisinin değişik katkıları ile basılmış yüzlerce cilde varan kitap bırakmıştır. Hayatı boyunca birçok akademik kurum ve kuruluşu üye olmuş olan Fuad Sezgin, ulusal ve uluslararası birçok önemli ödüle ve nişana da lâyık görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle 30 Haziran 2018 de İstanbul'da 94 yaşında vefat eden Fuad Sezgin'in anısına 2019 yılı Prof. Dr. Fuad Sezgin yılı olarak ilan edilmiştir.¹

¹ Fuad Sezgin'in geniş özgeçmişi için bakınız <http://m.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi>, erişim zamanı 21.10.2018.

FUAD SEZGİN'İN GAS ADLI ESERİ

İslam ilim geleneğinde İbnü'n-Nedîm ile başlayan Taşkoprüzade, Kâtip Çelebi Hacı Halife² ile devam eden biyografi-katalog-bibliyografya yazımının en son ve en önemli temsilcilerinden Fuad Sezgin, 1966 yılında Almanca yazdığı **GAS**'adlı eserinin mukaddimesinde evvela İstanbul kütüphanelerindeki yazmalara bakarak Carl Brockelmann'ın Arap-Literatür Tarihi (GAL/Geschichte der Arabischen Literatur) adlı eserine eklemeler yapmak ve böylece eserin bazı eksikliklerini gidermek istediğini zikretmiştir. Ancak zamanla bu eserin sadece bu ekleme ile tamamlanamayacağını anlamış ve GAL'dan da istifa ederek müstakil bir eser yazmaya başlamıştır. (Sezgin, 1991: 1/7, 10-12) Fuad Sezgin'in eserini yazmaya başladığı dönemde Brockelmann'ın GAL adlı eserini geliştirmekle ilgilenen ve farklı ülkelerden seçilen 10'dan fazla akademisyenden oluşan bir komite GAS'ı takdir etti ve Brockelmann'ın eserini geliştirme işini Sezgin'e bırakmaya karar vererek 1967 yılında kendisini lağv etti.

Fuad Sezgin'in 1966'da Frankfurt J. W. Goethe Üniversitesinde yazmaya başladığı GAS'ın ilk cildi 1967'de, 17. cildi ise 2015 yılında basılmıştır. Almanca yazılan GAS'ın tamamı 17 ciltten (8820 sayfa) oluşmaktadır. GAS'ın İslam'ın ilk asrından beşinci asrın ilk çeyreğine kadar (yaklaşık 430/1038-1039) olan dönemdeki ilmi eserlerin ve müelliflerinin tanıtıldığı ilk 9 cildi 1967-1984 yılları arasında E. J. Brill (Hollanda/Leiden) yayınevi tarafından yayımlanmıştır (Hansu, 2016: 221-228), (el-Ömeri, 1983: 235).

GAS'ın ilk cildinin ilk Arapça tercümesi Kahire'deki el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme kurumunun finansmanı ile 1971 yılında Mahmud Fehmî Hicazi'ye yaptırılmış ve neşredilmiştir. İmam Muhammed b. Suud ve Riyad Üniversitesi 1978 yılından başlamak üzere 1988 yılına kadar ilk sekiz cildin tamamını Arapça tercüme ettirerek neşretmiştir. (Sezgin, 1991: 1/9).

GAS'ın ilk cildinin ilk Türkçe tercümesi "Arap-İslâm Bilimleri Tarihi I" adıyla Prof. Dr. Fuad Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından yayımlanmıştır (İBTAV: 2018).

GAS'ın ilk cildinin ilk Farsça Tercümesi 1987 yılında Tahran'da bulunan Maarif Yayınevi tarafından basılmıştır. Bu tercüme eserin mütercimi ise Doktor Cengiz Pehlivan'dır. 2001 yılında GAS'ın Farsçaya tercüme edilmiş ilk dört cildi İran Kültür ve İslami İrşad Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu bakanlığın himayesi altında basılan eseri Hane Kitap Kurumu, Ahmed Rıza Rahimî başkanlığındaki bir heyete "Tarih Nigâreşhâ-ye Arabî" adı ile tercüme ettirmiştir.³

GAS'ın ilk 9 cildinin konuları şöyledir: 1. Cilt: 1. Bab: Kıraât, Kur'an İlimleri, tefsir, 2. Bab Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf; 2. Cilt: Şiir; 3. Cilt: Tıp, Saydeliye/Eczacılık, İlmü'l-Hayevan/Zooloji, Baytara/Veterinerlik; 4. Cilt: Simya, Kimya, Nebat/Botanik,

² Eserleri için bkz. İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. (1971). *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüdi b. Alî b. Zeynü'l-Abidîn, 2 cilt, Tahran: Taşkoprüzâde, A. E. (1985). *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde*, 3 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye; Kâtip Çelebi, M. (1941). *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

³ İlgili tercüme eserlerin künyeleri şu şekildedir: Sezgin, F. (2001). *Tarih-e Nigâreşha-ye Arabî*, trc. Komisyon, 4 cilt, Tahran: Vezaret-e Ferheng ve İrşad-e İslamî, Sezgin, F. (1987). *Tarih-e Nigâreşhâ-ye Arabî*, trc. Cengiz Pehlivan, Tahran: İntişârât-e Maârif.

Ziraat; 5. Cilt: Riyaziyat/Matematik; 6. Cilt: Felek/Astronomi; 7. Cilt: İlmü'n-Nücüm/Astroloji; 8. Cilt: Lügat/Sözlük; 9. Cilt: Nahiv/Gramer (Sezgin, 2008: 1/19, 55, 113; Baliç, 2013: 37).

GAS'ın ikinci kısmı 11-18. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. 2000-2015 yılları arasında tamamlanan 8 cildin konuları şöyledir: 10. Cilt: Coğrafya ve Haritalar; 11. Cilt: Coğrafya ve Haritalar; 12. Cilt: Coğrafya ve Haritalar; 13. Cilt: Coğrafya ve Haritalar; 14. Cilt: Beşeri Coğrafya; 15. Cilt: Beşeri Coğrafya; 16. Cilt: Retorik ve Edebî teori, Şiir, Antolojiler, Edebî nesir; 17. Cilt: Eğitim ve Eğlence literatürü, (Hansu, 2016: 221-228)

Fuad Sezgin, ilk cildin birinci cüzünün birinci babını Kur'ân ilimleri, kıraat ve tefsir ilimlerine ayırmıştır. Girişte Kur'ân-ı Kerim hakkında bilgiler vermiş ve Kur'ân-ı Kerim'in yazılması ve çoğaltılması hususlarında bilgiler serdetmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in harekelendirilmesi, harflere noktaların konması, bölümlere (hizib) ayrılması ve kıraat ekolleri, tefsir yazımının başlangıcı, ilk müfessir ve tefsirler değinilen diğer konulardandır. Tüm bu konularda sahâbe döneminden başlamak üzere yaklaşık 430/1038-1039 yılına kadar telif edilmiş eserler ve müellifleri tek tek tanıtılmıştır. Kur'ân ilimleri bölümünde ilk zikredilen müellif, tabiinden İbn Amir'dir. Tefsir konusunda tanıtımı yapılan ilk müellif ise sahabeden Abdullah b. Abbas'tır (Sezgin, 2008: 1/19-25, 55-65).

İlk cildin birinci cüzünün ikinci babını hadise ve hadis ilimlerine ayıran Sezgin, evvela hadislerin rivayeti ile ilgili bilgiler vermiş ve bu konuda Goldziher ve A. Sprenger gibi müsteşriklerin bazı görüşlerini eleştirmiştir. Hadis eserlerinin gelişim seyrini ve geçirmiş oldukları merhaleleri aktarmıştır. Hadis ıstılahları hakkında bilgiler vermiş; sahâbe döneminden itibaren yazının bilindiğine, kullanıldığına, yazı ile aktarımın sonraki dönemlerde de devam ettiğine dair güçlü deliller getirmiştir. Akabinde Fuad Sezgin, başlangıcından yaklaşık 430/1038-1039 yılına kadar hadise dair telif edilmiş eserleri ve müelliflerini –müelliflerin vefat yılına göre- zikretmiştir. Hadis bölümünün ilk müellifi tabiinden Abdullah b. Amr b. el-As'tır. Kur'ân ilimleri, kıraat, tefsir ve hadis ilimlerine ayrılmış olan ilk cildin birinci cüzü 507 sayfaya ulaşmıştır (Sezgin, 2008: 1/115-153).

Fuad Sezgin, ilk cildin ikinci cüzünün birinci faslında İslamiyet'te tarih yazıcılığı konusunda bilgiler vermiş ve tarih yazıcılığının nesep ve meğâzî türündeki eserlerle başladığına değinmiş ve bu alanda eser veren ilk dönemdeki bazı müellifleri ve eserlerini zikretmiştir. İkinci faslında Cahiliye dönemine dair telif edilmiş bazı eserlerden bahseden Fuad Sezgin, bu konuda sahabe döneminden başlamak üzere yaklaşık 430/1038-1039 yılına kadar telif edilmiş eserleri ve müellifleri tek tek tanıtmıştır. Bu bölümde ilk zikrettiği müellif tabiinden Cübeyr b. Mut'im'dir (Sezgin, 2008: 2/12-29). Üçüncü faslında siyere ve meğâziye dair yaklaşık 430/1038-1039 yılına kadar telif edilmiş eserleri ve müellifleri tanıtmıştır. Bu alanda onun tanıttığı ilk müellif tabiinden Saîd b. Sad b. Ubâde el-Hazrecî'dir (Sezgin, 2008: 2/65). Dördüncü faslında genel tarih ve İslam devletinin tarihi konusunda ilk eser veren sahabe Abdullah b. Selâm'dan başlamak üzere yine yaklaşık h. 430 yılına kadar telif edilmiş eserleri ve müelliflerini zikretmiştir (Sezgin, 2008: 2/120). Beşinci faslında şehir ve bölge tarihçiliği hakkında bilgiler veren Fuad Sezgin, tabiinden olan Ebû Kabil'den başlayarak bu alandaki müellifleri ve eserlerini kaydetmiştir. (Sezgin, 2008: 2/195). Altıncı faslında ise kültür tarihi başlığı altında başta şiir, şairler, müzik ve müzisyenlere dair telif edilmiş eserler ve eserlerin müellifleri tanıtılmıştır. Bu hususta ilk zikredilen müellif, Ebû Ömer el-Mürhibî'dir. Siyer ve meğâzî, genel tarih, şehir tarihi ve kültür tarihi ilimlerine ayrılmış ilk cildin ikinci cüzü 309 sayfaya ulaşmıştır (Sezgin, 2008: 2/256).

İlk cildin üçüncü cüzünü fıkıh ilmine ayıran Fuad Sezgin, bu cüzün mukaddimesinin hemen başında, tefsir, tarih ve nahiv ilimlerine ait eserlerin çok erken dönemlerde yazıldığını ve fıkha ait eserlerde de bu durumun geçerli olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü ispat edecek deliller serdetmiş ve sahabe döneminden başlamak üzere önemli fakihleri zikretmiştir. Ardından sahabe döneminden başlamak üzere yaklaşık 430/1038-1039 yılına kadar- telif edilmiş eserleri ve müelliflerini zikretmiştir. Fıkıh konusunda ilk zikrettiği müellif, sahabeden Zeyd b. Sabit'tir. Fıkıh ilmine ayrılan bu cüzün sayfa sayısı 399'dur (Sezgin, 2008: 3/10-16).

İlk cildin dördüncü cüzünü akaid ve tasavvufa ayıran Fuad Sezgin, birinci ve ikinci bablarda evvela akaid çalışmalarının ilk dönem siyasi olaylar sonucunda ortaya çıktığını ve yine bu alanda telif çalışmalarının da çok erken dönemde yani hicri birinci asırdan itibaren başladığını belirtmiştir. Ardından tabiinden Hasan el-Basrî ve onun eserlerinden başlamak üzere yaklaşık 430/1038-1039 yılına kadar- telif edilmiş eserleri ve müelliflerini zikretmiştir (Sezgin, 2008: 4/5-11). Aynı cildin üçüncü babını tasavvufa ayıran Fuad Sezgin, İbn Sîrîn'den başlamak üzere tasavvufa dair eser veren müellifleri ve eserlerini tanıtmıştır. Akaid ve tasavvufa ayrılmış bu cüz, 584 sayfayı bulmuştur (Sezgin, 2008: 4/95-97).

İlk cildin yaklaşık 280 sayfalık son bölümünde Fuad Sezgin, "Dünya Kütüphanelerindeki Arapça Yazmalar Katalogları" diye başlık açmış ve o günkü adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden başlamak üzere birçok ülke ve şehirde bulunan yazma eserlere dair hazırlanmış katalogları, bu katalogları kimlerin hazırladıklarını ve katalogların hangi kütüphanedeki yazma eserleri içerdiğini kaydetmiştir (Sezgin, 2008: 5/3).

Eserinde evvela konu edindiği ilim dalı ile ilgili doğuş, gelişim ve mevcut hale dair bilgiler veren Fuad Sezgin, özellikle müsteşriklerden o ilme ve o ilmin konularına dair görüşler nakledip tartışır ve kendi görüşlerini delilleri ile beraber serdedir. Akabinde sahabeden başlamak üzere o ilime dair eser bırakmış olan önemli kişileri tanıtmaya başlar. Zikri geçtiği üzere ilk dokuz ciltte başlangıcından 430/1038-1039 yılına kadar geçen süre içinde ilgili alan ve disiplin ile ilgili telifatı zikretmeye çalışmıştır. Vefat tarihlerini esas alarak sıraladığı müelliflerin tam ismini ve vefat tarihini veren Sezgin, ardından kısaca müellifi tanıtır ve ona dair bilgi veren kaynakları –genellikle sayfa sayılarını da vererek- zikreder. Sonrasında ise söz konusu müellifin matbu ve yazma eserlerini belirtir ve buldukları kütüphaneleri zikreder. Sezgin, sadece müellifin eldeki mevcut eserlerini zikretmez, bunun yanında müellife ait kaybolmuş eserleri de belirtir ve hatta müellifi bilinmeyen eserlerden de söz eder. Başlık açıp ele aldığı müellife ait eserleri tanıtırken eserler üzerine yapılmış şerh, haşiye, tercüme, hülasa, zeyil ve reddiye kapsamındaki tüm klasik ve çağdaş dönem çalışmalarını da zikretmeye özen göstermiştir. Ayrıca eserlerin içeriklerine; hangi eserlerde kaynak olarak yer aldıklarına ve kendilerine atıfta bulunan eserlere de değinir (Sezgin, 2008: 5/118; 6/388; 8/5, 13, 233).

Sezgin, konu başlarında o alana dair yazılmış klasik ve modern eserleri, o alana katkı sunan herkesi -buna birçok Müslüman olmayan eski ve yeni dönem ilim insanları dahildir- belirtmeye çalışmıştır. Örneğin Arap matematiğinin kaynakları hususunda Homeros, Pisagor, Hipokrat, Sokrat, Eflatun, Aristo, Eratosthenes, Öklit ve birçok Yunan ilim adamının hayatını eserlerini ve onlarla ilgili bilgi veren kaynakları zikretmiştir (Sezgin, 2008: 5/6-12).

GAS'ın diğer ciltleri gibi birinci cildi de incelendiğinde Müslümanların çok erken dönemden başlamak üzere yazıya önem verdikleri, değişik ilimlere ait eserler kaleme aldıkları ve böylece de birçok ilmin doğmasını ve gelişmesini sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Fuad Sezgin de 1./7. yüzyılda Müslümanlar arasında okuma yazma oranının çağdaşları Batılılarla kıyaslanamayacak derecede ileri bir seviyede olduğunu belirttiğinden sonra Kur'an ilimleri ve tefsir; şiir, gramer, hadis, siyer-meğâzî, fıkıh ve tarih ilmi ile ilgili olan eserlerin de yine bu dönemde yazılmaya başladığını dile getirmiştir (Sezgin, 2010: 21-22). Fuad Sezgin, söz konusu savını bu eseri ile ispat etmiş ve Müslümanların ilk dönemden itibaren okuma ve yazmaya önem verdiğini ve çok erken dönemden itibaren birçok eserin yazılmış olduğunu göstermiştir.

ELEŞTİRİLER VE EKLEMELER

Profesör Hikmet Beşir koordinatörlüğünde yürütülen bir proje kapsamında, Fuad Sezgin'in GAS'ı üzerine *İstidrakât alâ Tarihi't-türâsi'l Arabî li Fuad Sezgin* adında 8 ciltlik bir zeyl telif edilmiştir. (Yasin vd., 1422: 1/6) Söz konusu zeylde, Fuad Sezgin'in zikretmediği bazı müellifler veya eserlere ait zikretmediği bazı matbu ve mahtut nüshalar ve onların buldukları yerler zikredilmiştir. Bunun yanında Fuad Sezgin'e yönelik yer yer ilmi eleştirilerde de bulunulmuştur (Yasin vd., 1422: 1/53; 2/41).

İstidrakât alâ Tarihi't-türâsi'l Arabî li-Fuad Sezgin adlı zeylin ilk iki cildi kıraat, tefsir ve Kur'an ilimlerine ayrılmış olup bizzat Hikmet Beşir Yasin tarafından telif edilmiştir. Hikmet Beşir Yasin, bu iki ciltte eserler ve müellifler bazında yaptığı eklemelere ek olarak Sezgin'e yönelik eleştirilerde de bulunmuştur. Bu eleştirilerden bazıları şunlardır: Yasin, kıraat konusunda Sezgin'in sahabeden sonra gelen tabiinlerden sadece 5 kişiyi zikrettiğini bunun ise yerinde olmadığını belirtmiştir. Yine Yasin, Sezgin'in bazı müsteşriklerden etkilenecek Kur'an'ı Kerim'e halel getirecek alıntılar yaptığını belirttiğinden sonra Sezgin'in Hz. Osman ve Hz. Aişe'ye ait olarak naklettiği "Kur'an'da lahn hata vardır; Araplar bunları kendi lisanları ile düzelterek" rivayetinin hem sened hem metin bakımından reddedilmesi gerektiğini uzun uzadıya kaydetmiştir (Yasin vd., 1422: 1/28, 48). Sezgin, kıraat alimi İbn Mücahid'in *es-Seb'âtu fî menâzili'l-Kur'ân* ve *İhtilâfû kurrâi'l-emsâr* adında iki kitabı olduğunu zikretmiş ancak Yasin, bunun aynı kitabın iki farklı ismi olduğunu zikretmiş ve buna dair delillerini sunmuştur (Yasin vd., 1422: 1/88; Sezgin, 2008: 53). Ayrıca Sezgin, İbn Mücahid'e ait *Şevâzzü'l-kırâat* adlı eseri zikretmemiştir (Yasin vd., 1422: 90). Yasin'in Sezgin'e yönelik bir diğer eleştirisi ise "Tefsir" başlığı altında Kur'an ilimlerine dair birçok eseri zikretmiş olmasıdır. Bu yüzden Yasin, başlığın "Tefsir ve Kuran İlimleri" diye değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Yasin vd., 1422:2/7; Sezgin, 2008: 55). Yasin, Sezgin'in eserinde sahâbeden müfessir olarak sadece İbn Abbâs'ı zikretmesini de eleştirmiştir. Yine o, Sezgin'in Goldziher'den etkilenecek İbn Abbâs ve talebelerinin tefsirlerini haksızca eleştirmiş olduğunu dile getirir (Yasin vd., 1422: 2/10-14). Sezgin'in İbn Abbâs ve talebelerini eleştirdiği yönündeki eleştiri de eleştirilebilir. Çünkü Sezgin'in onlar hakkındaki, Kur'an tefsirinin hızlı bir şekilde gelişmesi onların da gelişmesini ve fikri anlamda değişmelerini sağlamış ve bu yüzden de sonradan onlara ait bazı tefsirler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır, mealindeki sözleri bir eleştiriden daha çok bir anlama ve anlamlandırma ameliyesidir, denilebilir. Onun ilk müfessir olarak İbn Abbâs'ı zikretmiş olması ise bizzat kendisinin de belirttiği üzere İbn Abbâs'ın bu alanda ilk müstakil eseri telif etmiş olmasından dolayıdır.

Söz konusu zeylin Muhammed Ebubekir b. Ali tarafından yazılan üçüncü cildinde akide; Necm Abdurrahman Halef tarafından yazılan dördüncü cildinde hadis; Muhammed Ebubekir b. Ali tarafından yazılan beşinci cildinde fıkıh; Hüseyin b. Kasım tarafından yazılan altıncı cildinde siyer ve tarih; Hüseyin b. Kâsım tarafından yazılan yedinci cildinde şiir ve lügat; yine Hüseyin b. Kasım tarafından yazılan sekizinci cildinde kimya, simya, botanik, ziraat, astronomi, yıldızlar ve gök cisimleri gibi dallara ait Sezgin'in eserinde zikretmediği yazma nüshalar, nüshaların yerleri ya da kütüphanelerdeki kayıt numaraları ve varak sayıları zikredilmiştir. Ayrıca zeyilde bazı müelliflerin Sezgin'in eserinde yanlış yazılmış ölüm tarihleri de düzeltilmiştir (Yasin vd., 1422: 3/3, 5/17, 6/431, 7/5, 8/5).

Dördüncü cildin yazarı Necm Abdurrahman Halef, mukaddimesinde Sezgin'in Suudi Arabistan'daki kütüphanelere gitmemiş olduğunu ve Medine'deki Mahmudiye ve Arif Hikmet kütüphanelerinden ise dolaylı olarak istifade edebildiğini zikretmiştir. Bağdat'taki Irak Müzesi Kütüphanesi, Süleymaniye Vakıflar Kütüphanesi, Süleymaniye Üniversitesi Kütüphanesi de yine Sezgin'in istifade edemediği kütüphanelerdendir. Sezgin, Yemen'e de gidememiş ve San'a'daki kütüphanelerden istifade edememiştir (Yasin vd., 1422: 4/10-13).

Zeylin birinci ve ikinci cildini yazan Hikmet Beşir Yasin ve yedinci cildin yazarı Hüseyin b. Kâsım, Fuad Sezgin'in eserinin 1-9 ciltleri için belirlediği 430/1038-1039 tarih aralığını bazen aştığını ve bu tarihten sonra yapılmış bazı çalışmalara da yer verdiğini belirtmiş ve buna örnekler serdetmişlerdir (Yasin vd., 1422: 4/14, 8/3-4).

Fuad Sezgin'in Buhârî hakkında "eseri sadece eski eserlerin derlenmesidir, fıkıh konularına göre bölümlendirmeyi ilk başlatan o değildir, isnadı olmayan birçok hadisi rivayet etmiştir, önceki kitaplardan alırken çok dikkatli davranmamış ve isnattan çok metne önem vermiş" şeklinde iddiaları olduğu zikredilmiştir (Sezgin, 2008: 1/221; el-Ömeri, 1983: 240-242). Ancak Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserinde bu konular ile ilgili şöyle demektedir: "Buhârî'nin kendinden önceki edebiyattan bu şekilde faydalanış devrinin bir adetydi.", "Daha evvelki kitapların bablarına tabi olma keyfiyeti Kutub-u Sitte'nin hepsinde müşahede olunmaktadır.", "Buhârî'nin kendinden evvelki edebiyata tabi olduğunu ve *Sahih*'in bablarını tanzim ederken kendine tekaddüm eden tasnif faaliyetini uyduğunu söylemekle heralde, onu şahsi tasarruftan mahrum etmiş olmuyoruz. O kendi intihap kabiliyetini ve bunların telifindeki kabiliyetini her hadis alışında gösterebiliyordu." (Sezgin, 1956: 82). İsnadı olmayan birçok hadisi rivayet ettiği yani eserinde 1341 adet muallak hadis olduğu iddiasını da Sezgin, bizzat açıklamakta ve bu durumu Buhârî'nin çok değişik kaynaktan ayrı ayrı veya aynı anda istifade etmiş olmasına bağlamıştır ve bizzat kendisi örnekler vererek bu tür hadislerin gerçekte isnadlarının bulunduğunu tespit etmeye çalışmıştır (Sezgin, 1956: 83-85). Yine Sezgin, Buhârî hakkında "Onun eseri sadece eski eserlerin derlenmesidir." yerine şunları demiştir: "Buhârî'nin *Sahih*'inin herhangi bir şekilde başlangıç teşkil etmediğini, kendinden evvel mevcut zengin bir yazılı hadis edebiyatının içinden, bu edebiyatın bir nevi hülasesi mahiyetinde ortaya çıktığını gördük." (Sezgin, 1956: 103). Tarık Muhammed Awrahim'in de dediği gibi aslında Fuad Sezgin, müsteşriklerin Buhârî tüm hadisleri başkalarından işitmiştir, herhangi bir yazılı kaynağı yoktu ve bu yüzden onun rivayet ettiği hadislere güvenilemez gibi iddialarını çürütmek için *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserini telif etmiştir (Awrahim, 2017: 373).

Fuad Sezgin'e yönelik bir başka eleştiri ise İranlı Muhammed Takî tarafından dile getirilmiştir. Takî, şöyle demektedir: "Sezgin'in İran'da bizim sahip olduğumuz eserlerden haberi yokmuş, bu yüzden bakıyoruz ki; o bazı yerlerde bizden uzak düşmektedir." Yine

İranlı Ağa-ye Rahîmî ise şöyle demiştir: “İslamî ilimlerin tarihi ve eser sahiplerinin halleri konusunda tarafsız olunmalıdır. Sezgin ise yazdıklarını bir mezhebe bağlı olarak yazmıştır. Örneğin Sezgin, Şiiilerin Kur’ân’ın cem edilmesine dair görüşlerini zikretmemiş, hadislerin yazımında Ehl-i Sünnet’ten birisi gibi hareket etmiş, Şii olan tarihçiler hakkında sadece Ehl-i Sünnet kaynakları ile yetinmiştir.” Bu eleştirileri nakleden Ali Râd da eserinde Şii müellif ve eserlerine az yer vermiş olduğu için Sezgin’i eleştirmiştir (Râd, 1383: 30). Yine İranlı bir araştırmacı olan Hüseyin Muttaki, Farsça, Türkçe ve diğer dillerde yazılmış kaynakların bulunmadığını, Şii kaynaklara pek yer verilmemiş olduğunu ve sadece başlangıcından hicrî 430 yılına kadar yazılmış eserlerle sınırlandırıldığını ileri sürerek eser hakkında eleştirilerde bulunmuştur (MANUSCRIPTS.IR., 2019).

Yukarıdaki bazı Şii araştırmacıların eleştirilerine rağmen Fuad Sezgin’in vefatı üzerine İran’da önemli bir yeri bulunan Müessesese Hane kitap Müdürü Hüseyinpur, Habernigar-e Şebistan ajansına şu içerikte bir röportaj vermiş ve onu övmüştür: “Fuad Sezgin’in İslam’da Bilim ve Teknik adlı eseri İran İslam Cumhuriyetinde 13.sü düzenlenen Uluslararası Yılın Kitabı oturumunda takdire şayan bulunmuştur. Fuad Sezgin, kurmuş olduğu Arap İslam Tarihi Müessesesi aracılığıyla birçok eseri ilim dünyasına tanıtmıştır. Bu nedenle İran’da da önemli ve saygı duyulan insanlardan biri olarak tanınmaktadır.” (SHABESTAN.IR., 2019). Burada zikredilmesi gereken diğer bir husus da Fuad Sezgin’in 2005 yılında İran’a bir ziyaret gerçekleştirmiş olduğudur.

Medine İslam Üniversitesi profesörlerinden Ekrem Ziya el-Ömerî ise, GAS’ı eleştirirken şöyle der: “Fuad Sezgin, Taberî’nin *Tefsir*’inde Mücahid’ten naklettiği rivayetleri senette adı geçen kişilerin tefsir eserlerinden aldığına inanır. Ancak Taberî, bu rivayeti direkt olarak Mücahid’in tefsirinden de almış olabilir ve bu daha güçlü bir ihtimaldir. Yine Sezgin, örneğin Taberî’nin *Tefsir*’i gibi eserlerde geçen rivayetlerden istifade ederek şu an için kaybolmuş tefsirlerin ilk halinin elde edilebileceğini iddia eder. Fakat bu meyanda Taberî’nin, bazı rivayetlere yer vermediği düşünülemez mi? Yine Sezgin, Hatîb el-Bağdâdî’nin yanındaki bazı eserleri rivayet etme icazetini Dımaşk’taki hocalarından aldığı zikretmiştir. Ancak Hatîb, Dımaşk’taki hocalarından değil de Bağdât’taki hocalarından bu icazetleri almıştır. Sezgin, bazen bir âlimden bahsederken sadece tek bir kelime zikretmiştir. Örneğin bir yerde bir ravi için sadece Ebân, deyip durmuş. Ancak o ravinin Ebân b. Ebû Ayyaş veya Ebân b. Sâlih olma ihtimali vardır.” el-Ömerî de, Buhârî hakkında söyledikleri için Sezgin’i eleştirmiştir. Yine o, bazı müelliflerin tercüme-i hallerini Sezgin’in eserinde bulamadığını ileri sürüp buna örnekler vermiştir. Bunların yanısıra el-Ömerî, Sezgin’in yer vermediği bazı yazmaları ve sadece yazmasını zikrettiği ama günümüzde basılmış olan eserlerin yeni baskılarını zikretmiştir (el-Ömerî, 1983: 235-248). el-Ömerî’nin yukarıda geçen bir eleştirisine konu olan Fuad Sezgin’in sözleri şöyledir: “Neredeyse tüm müfessirler, tefsir konularını Mücahid’ten almışlardır. Örnek olarak Taberî’de Mücahid’e dayanan rivayetlerin toplanması sonucunda Mücahid’in eserinin bir araya getirilmesi mümkün olabilir ve bunu farz edebiliriz.” Aslında Sezgin, sözlerinde temkine yer vermiş ve hadis ilminin bir yönteminin kaybolmuş klasik tefsir kaynaklarının ortaya çıkarılması için kullanılabilirliğini önermiştir (Sezgin, 1941: 1/56-58). Sezgin’in bu önerisinin sağlanması yapılabilir. Şöyle ki; eldeki Mücahid Tefsiri ile Taberî Tefsir’indeki Mücahid’e dayandırılan rivayetler kıyaslanabilir. Bu şekilde bu öneri hakkında daha doğru görüşlere ulaşılabilir ve net sonuçlara ve yargılara ulaşılabilir.

Dohuk Üniversitesi’nden Muhsin İbrahim Ahmed ed-Dûskî ise Sezgin’in GAS’ta Brokelmann’ın GAL’ına yönelik getirdiği eleştirileri ve düzeltmeleri konu edindiği bildirisinde, Sezgin’e yönelik bazı eleştiriler getirmiş ve bazı düzeltmelerde bulunmuştur.

Onun eleştirilerinden birisi şudur: Sezgin, İbn Abdilberr'e ait *et-Temhid* adlı eserin *el-İstizkâr* adlı eserinin özeti olduğunu zikretmiştir. Ancak bu doğru değildir. ed-Dûskî, her iki eserin mukaddimesini de getirerek bu iki eserin birbirinden farklı olduğunu dile getirmiştir (ed-Dûskî, 2019: 9-10). Yine Sezgin, *el-Hadîsu'l-fâik ve ve'n-nesimü'r-râik* adlı eserin Ebû Abdullah b. el-Hasen b Muhammed b Husrev el-Belhî'ye ait olduğunu zikretmiştir. Ancak ed-Dûskî, bu zatın hayatını yazan Hafız İbn Asakir, Muhyeddin el-Hanefi ve Hafız İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimlerin onun bu eserinden bahsetmediklerini öne sürmüştür (ed-Dûskî, 2019: 11).

SONUÇ

Prof. Dr. Fuad Sezgin'in tüm hayatının belki de tek amacı bugünün Müslümanlarının, Batı karşısında hissettikleri gereksiz ve yerinde olmayan mağlubiyet ve çaresizlik psikolojisinden kurtulmalarıydı. Zira ona göre medeniyet bir bütündü ve bugünkü Batı medeniyeti İslam medeniyetine, bilim ve kültür havzasına çok şey borçludur. Müsteşriklerle ve onların eserleri ile erken dönemde tanışan Fuad Sezgin, onlardan istifade ettiği gibi Batılıları üstün olduklarına inandıran amillere de şahit olmuştur. Batılıların İslam âlemine yönelik en önemli iddialarından biri Müslümanların ilk dönemlerinde yazıyı kullanmamış oldukları, rivayete dayalı birçok eserin sözlü gelenek aracılığıyla oluşturulmuş olduğu ve bilim teorisine ve pratiğine uzak oldukları şeklindeydi. Batının bilim ve teknolojik gelişmişliğini gören günümüz Müslümanlarının birçoğunda ise kendi medeniyetlerinin bilim, teknoloji, felsefe, sanat ve edebiyat alanlarında pek bir şey üretmemiş olduğu yanlış algısı hâkimdi.

Fuad Sezgin, hayatı boyunca yaptığı gerçekleştirdiği birçok çalışma ile Müslümanlardaki yanlış algıyı ve Batılıların gerçek olmayan iddialarını çürütmeye çalışmıştır. Bu meyanda Arab-İslam ilim ve kültür mirasını içeren eserleri bir araya getirmeye çalışmış olan Fuad Sezgin, GAS adlı eseri ile bu konuda büyük bir payeye ulaşmış, büyük bir boşluğu doldurmuş ve İslam bilim tarihine yapmış olduğu katkılardan dolayı da takdire hak kazanmıştır.

Ancak o da diğer insanlar gibi eleştiriden, hata ve yanlış yapmaktan müstesna değildir. Ayrıca onun eseri de yapılan ilavelerle daha da gelişmiş ve gelişecektir. Bu ise en çok Fuad Sezgin'in kendisini sevindirirdi. GAS adlı eseri bağlamında onu eleştirenler ve eserine eklemelerde bulunanların hemen hepsi eserin onun ve sözkonusu eserinin kadrini ve İslam ilim ve medeniyet havzasına sağlamış olduğu büyük katkıları dillendirmişlerdir.

GAS'a yapılan eleştirilerin bir kısmı Fuad Sezgin'in İbn Abbâs ve Buhârî ile ilgili bazı görüşleri ve Kur'an ile ilgili yer verdiği bazı rivayetler bağlamında olmuştur. Bu konuda aslında Fuad Sezgin'i yanlış anladıkları, onun Buhârî'yi küçültmek gibi bir amacı olmadığı bizzat onun sözlerinden anlaşılmaktadır. Sezgin'in amacı, Buhârî'nin önceden yazılmış bazı yazılı İslamî kaynaklardan istifade ettiğini ve onun eserinin onların bir nevi hülasası olduğunu belirtmektir. Yine Fuad Sezgin, iddia edilenin aksine talik hadislerle ilgili de aslında Buhârî'nin yöntem ve metodunu anlamaya oldukça gayret sarf etmiştir.

Fuad Sezgin'e yönelik eleştirilen bir husus da müsteşriklerden etkilenerek Hz. Osman ve Hz. Aişe'den naklettiği "Kur'an'da lahn vardır; Araplar bunları kendi lisanları ile düzelterek" rivayetidir. Rivayet -sihhat derecesi bir tarafa bırakılırsa eğer- farklı anlaşılabilir ve yorumlanabilecek içeriktedir. Fuad Sezgin'in bu rivayeti serdettiği bağlam

da zaten farklı lehçelerden dolayı mushaflar arasında meydana gelen bazı farklılıklarla ilgilidir. Hz. Osman da tam bu nedenle mushafların tümünü bir mushafta toplamış ve onu çoğaltarak eyaletlere göndermişti.

Fuad Sezgin'e yönelik olarak eserinde ilgili bazı âlim ve müellifleri; onların tercüme hallerini, bazı mahtut ve yazma eserleri, onların buldukları yerleri zikretmemiş olması; bazen bir eseri sehven iki farklı esermiş gibi nisbet etmesi; bazen bir âlimin iki farklı eserini bir eser sayması veya eserinin özeti sayması; bazen de müellife ait olmayan bir eseri müellife nisbet etmesi veya bir müellife ait olan eseri bir başka müellife nisbet etmesi; bazı âlimlerin vefat tarihlerini yanlış belirtmiş olması; bazı ülkelere veya bazı ülkelerdeki kütüphanelere gitmemiş/gidememiş olması; bazı ravilerin künye ve nisbesini zikretmeyip sadece ismini zikretmekle yetinmesi; eserinde kendisini sınırladığı 430/1038-1039 tarih aralığını bazen aşmış olması; bazı başlıklarının içerik ile tam olarak örtüşmemesi gibi eleştiriler de yapılmıştır. Bu tür eleştirilerin çoğu her insanın çalışmalarında bulunabilir türdendir ve eseri yeniden basacak olanların bunlara önem vermeleri ve eserin aslını sadık kalarak gerekli düzeltmeler ve ilaveleri yapmaları gerekebilir. İlginç olan bir husus şudur ki; bazıları onu 430/1038-1039 bu tarih aralığını bazen aştığı için bazıları ise neden sadece bu tarih aralığı ile yetindiği için eleştirmişlerdir.

Fuad Sezgin'e yönelik bazı eleştiriler ise İranlılara ve Şiilere ait eserlerden ve görüşlerden yeterince bahsetmediği ve bunlara yeterince yer vermediği için İranlı Şii bazı araştırmacılardan gelmiştir. Sezgin'in eserleri incelendiğinde onun için Şii, Sünnî veya İslam dairesinde olan farklı bir mezhebin diğerinden üstün olmadığı anlaşılmaktadır. Onun yanında Müslüman coğrafyadaki herhangi bir yerin de diğer yerlere oranla bir farklılığı veya üstünlüğü yoktu. O kendisinin de ifade ettiği gibi Arapça olan genelde de yazma halindeki eserlere odaklanmış ve bulabildiği ve yetişebildiği tüm kaynaklara yer vermiştir. İranlı Şii bazı önemli ilim erbabının Fuad Sezgin'i ve çalışmalarını takdir ettiği de görülmektedir. Hem Fuad Sezgin'in İran'a ziyaretleri ve oradaki bazı kütüphane ve kurumlardan istifade ettiği de malumdur.

Sonuçta GAS'ın metoduna, içeriğine ve içerdiği tesbit ve önerilere yönelik her eleştiri ve ekleme onu daha da geliştirmektedir ve bir şekilde onun yazılma amacına da hizmet etmektedir. Eleştiriler ne kadar elzemse eleştirilerin eleştiri olup olmadığını ortaya çıkarmak, eleştirileri de eleştirip hem eleştirilene hem de eleştirilene katkı sağlamak da bu denli önemli olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Awrahim, T. (2017). el-Müerrih Fuad Sezgin ve Mefâhim sahhahehâ fî tarîhi'l-hadâreti'l-İslâmiyye. *Mukaddime Dergisi*, 8 (2), 365-386.
- Baliç, İ. (2013). Geschichte des Arabischen Schrifttums. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C. 14, s.37-38.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- ed-Dûskî, M. İ. A. (2019). Tashihâtü'd-Doktor Fuad Sezgin li-Brockelmann fi kitabihî Tarîhi't-Türâsi'l-Arabî. *Uluslararası İslam ve Yorum Sempozyumu III*, Malatya.
- el-Ömeri, E. Z. (1983). *Dirâsâtün Tarîhiyyetün C. 1-8*, Medine: el-Camiatü'l-İslamiyye bi'l-Medineti'l-Münevvere.

- Hansu, H. (2016). Kitap Değerlendirmesi: Fuad Sezgin: Arap-İslam Bilimleri Tarihi I. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, 221-228.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk Nedîm. (1971). *el-Fihrist C. 1-2*. thk. Rızâ Teceddüdü b. Alî b. Zeynü'l-Abidîn. Tahran.
- İBTAV. (2019). 08.03.2019 tarihinde <http://m.ibtav.org/sayfa/1/ozgecmisi> adresinden alınmıştır.
- Kâtip Çelebi, M. (1941). *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- MANUSCRIPTS.IR. (2019). 22.03.2019 tarihinde <http://manuscripts.ir/fa/> adresinden alınmıştır.
- Râd, A. (1383), Târîh-i türâs-i Arabî ve müellif-i an. *Mecelle-ye Pejûheş-e Âyine*, Kum: 85, 15-30.
- Sezgin, F. (1956). *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Sezgin, F. (1987). *Tarih-e Nigâreşhâ-ye Arabî*. Cengiz Pehlivan (Çev.). Tahran: İntişârât-e Maarif.
- Sezgin, F. (1991). *Tarîhu't-türâsi'l-Arabî*. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Çev.). Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Sü'ûd el-İslâmiyye.
- Sezgin, F. (2001). *Tarih-e Nigâreşhâ-ye Arabî, Cilt 1-4*. Komisyon (Çev.). Tahran: Vezaret-e Ferheng ve İrşad-e İslâmî.
- Sezgin, F. (2008). *Tarîhu't-türâsi'l-Arabî*. Abdullah b. Abdullah Hicâzî (Çev.). Riyad: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Sü'ûd el-İslâmiyye.
- Sezgin, F. (2010). *Tanınmayan Büyük Çağ*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- SHABESTAN.IR. (2019). 10.04.2019 tarihinde <http://shabestan.ir/detail/News/714268> adresinden alınmıştır.
- Taşköprizâde, A. E. (1985). *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde Cilt 1-3.*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Yasin, H. B., Ali, M. E., Kasım, H. & Halef, A. N. (1422). *İstidrakât alâ Tarihi't türâsi'l-Arabî*. Riyad: Darû İbnü'l-Cevzî.

Araştırma Makalesi/Research Article

الأدب في اللغة العربية

Arap Dilinde Edebiyat

Literature in Arabic Language

Mehmet YAKIŞIK*

الملخص

الأدب مرآة تعكس الواقع، والأدب العربي صوّر الحياة العربيّة بكلّ ما فيها من أفراحٍ وأتراحٍ وقيمٍ ومبادئٍ وغير ذلك؛ لذلك كانّ الأدبُ محجّةَ الباحثين؛ إذ تناول كلّ واحدٍ منهم جانبًا من جوانبه مستشهدًا على ما ذهب إليه بأشعارٍ أو أقوالٍ أو خطب، ولا شكّ أنّ الشعَرَ العربيّ كان له الحظُّ الأوفُرُ من الاهتمام من العرب الأوائل، فقد كانّ علمَ العرب الذي لم يكن لهم علمٌ غيره؛ لذلك دوّن فيه العرب كلّ ما كانوا يعيشونه ويؤمنون به؛ فسُجّي ديوانَ العرب، إلّا أنّ العرب لم يغفلوا عن النثر، بل برعوا في الخطابة والرسائل، والتقارير، والقصص، وغيرها، لكنّها لم تصل إلى كمال الشعر عندهم.

وهذا البحث يتناول تاريخ الأدب منذ العصر الجاهلي إلى العصر الحديث، وخصائص الشعر في كلّ عصرٍ، وأهمّ الشعراء، وأغراض الشعر التي تعاوروا عليها، ومن ثمّ جوهر الأدب وقوانينه، ورسالته الإنسانية والمعرفيّة، وحتّى العاطفيّة، أملًا في شجذ الهمم للإقبال على دراسة الأدب، ودخول بستانه، وشمّ زهوره، والتمتّع بجماله، وقد اعتمد البحثُ على المنهج الوصفي التحليلي الذي يعتمد على الاستقراء والتحليل، ولا شكّ أنّ الشعرَ حاز مرّةً أخرى مكانةً في هذه الدراسة لم يحظّ بها النثرُ كما كانّ عند العرب الأوائل!

الكلمات المفتاحية: الأدب، الشعر، الشعراء، النثر، العصر.

Geliş Tarihi/Received: 26.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 29.05.2019

* Dr. Tatvan İlçe Müftülüğü, Tatvan/Bitlis/Türkiye, melemehemed@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7467-0598.

Öz

Edebiyat, olup bitenleri gösteren bir aynadır. Arap edebiyatı, Arapların hayatındaki mutluluk ve acıları, ilke ve değerlerinin yanı sıra (neredeyse) her şeyi şekillendirmiştir. Bundan dolayı edebiyat, araştırmacılar için bir kaynak olmuştur. Zira araştırmacılar her biri kendi cephesinden; gerek şiir, gerek atasözü, gerekse hitabetlerden aradıkları hüccete ulaşabilmişlerdir. Şüphesiz ilk Arap toplumunda şiirin önemi çok büyüktü. Çünkü şiir, başka ilmi olmayan Arapların tek ilim kaynağıydı. Bundan dolayı Araplar, yaşadıkları ve inandıkları her şeyi şiirle kayıt altına almıştır. Bu nedenle şiirlere Arap divanı denilmiştir. Ancak Araplar nesirden de habersiz değillerdi. Bilakis bu millet, nesri hitabet ve yazışmalarda, raporlarda, hikâyelerde ve daha birçok alanda kullanmışlardır. (Bununla birlikte) Araplardaki nesir gene de şiir seviyesine ulaşmamıştır.

Bu araştırma, edebiyat bahçesine girip onun güllerini koklayıp onun güzelliklerinden yararlanarak gelecekteki edebiyat çalışmalarına önemli bir katkı sunar ümidiyle Arap cahiliyye döneminden modern çağa kadar var olan şiirin özelliklerini ve önemli şairleri; şiirdeki gayeleri ve o dönemdeki edebiyatın özünü ve kurallarını; insani, erdemli ve hatta duygusal mesajlarını içeren edebiyat tarihini kapsamaktadır. Bu çalışma, inceleme ve analize dayalı tanımlayıcı bir yaklaşımı esas almaktadır. Şüphesiz, bu çalışmada da “eski Araplarda” olduğu gibi nesirden ziyade şiir öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Şiir, Şair, Nesir, Asr.

Abstract

Arabi literature pictured the Arabic life with all that it has of fortunes or misfortunes, principles and others. There for literature was the harbinger of researchers; each one of them dealt with one aspect of literature exemplifying to what he meant with poetry, sayings or speeches. No doubt that Arabic literature had the greatest fortune of interest by the first arabs were it was there only science. So they wrote in literature everything about their life and believes. hence it was called the Arabs Diwan. However the Arabs never neglected prose and they excelled in rhetoric, letters, reporting, stories and others. However prose didn't reach the perfection and position of poetry with Arabs.

This research deals with the history of literature from the pre-Islamic era to the modern era, the characteristics of poetry in each era, and the most important poets, the purposes of poetry which they practiced, and then the essence of literature and its laws, and its humanitarian, cognitive and even emotional message, hoping to sharpen the enthusiasm for the study of literature. His research was based on analytical descriptive methods based on extrapolation and analysis. There is no doubt that poetry has once again gained prominence in this study, which was not enjoyed by prose as it was in the early Arabs.

Keywords: Literature, Poetry, Poets, Prose, Age.

المقدمة

فاللغة العربية بحرٌ زاخرٌ في أعماقه الدرر والكنوز، التي تجذب الباحث وتغريه بالغوص في أعماق هذا البحر لاستخراج هذه الكنوز، ولا يخفى على ذي بال أن النحو والصرف قد حظيا باهتمام العلماء والطلّاب في بلادنا هذه على حساب الأدب، لذلك توجه هذا البحث وجهةً أخرى ويممّ شطر الأدب يتناوله بالبحث في تاريخه وعصوره وخصائصه وأغراضه وأهمّ أعلامه في كلّ عصرٍ من عصوره، إضافةً إلى أن البحث لم يغفل عن أهمّ مصادر الأدب التي نبغ منها، وكلّ أولئك أملاً في المساهمة في حركة التعليم وتزويد القارئ بمعلومات شاملة ومختصرة عن الأدب، والتي رسمت لها السبيل المناسب وفق خطة بدأت بتعريف كلمة الأدب وتأصيلها، ثمّ

درستُ أركان الأدب التي يقوم عليها، ثم تناول البحث أنواع الأدب الشعر والنثر، ودرستُ أغراض الشعر الشهيرة التي كانت في العصر الجاهلي واستمرت إلى العصر الحديث، ثم تناول البحث فنون النثر العربي: الخطابة، والرسالة، والمقالة، والرواية والقصة، وغيرها...، ثم تناولت أقسام تاريخ الأدب في عصوره الستة ومهدتُ لكل عصر بإيجاز مقتضب.

الأدب في اللغة العربية

كلمة الأدب من الكلمات التي تطوّر معناها بتطوّر حياة الأمة العربية وانتقالها من دور البداوة إلى أدوار المدنية والحضارة، وقد اختلفت عليها معانٍ متقاربة حتى أخذت معناها الذي يتبادر إلى أذهاننا اليوم (شوقي ضيف، 1960، 1/7)، وستحدث عن الأدب وتعريفه لغةً واصطلاحًا.

الأدب لغة: الذي يتأدب به الأديب من الناس؛ سمي أدبًا لأنه يأدب الناس إلى المحامد، وينهاهم عن القبائح. وأصل الأدب الدعوة إلى الطعام والشراب، فمنه قولهم: أدب الرجل إلى الطعام. أي دعاه (ابن منظور، 1414هـ: "أدب"). واستعمله الزجاج في الله - عزَّ وجلَّ - فقال: والحق في هذا ما أدب الله تعالى به نبيّه صلى الله عليه وسلم (الزبيدي، د.ت. "أدب")،

وأما الأدب في الاصطلاح: وإن لم يكن تعريفه عند العلماء موحدًا لكن المؤكد أنهم جميعًا يستخدمون كلمة "أدب" استخدامًا متقاربًا حين يطلقونه على شيء يقرؤونه أو يستمعون إليه، فمنهم من قال الأدب: البحث المستمر عن الجمال والسعادة في القول والعمل الحسن، ومنهم من قال: إنّه عبارة عن معرفة ما يحترز به عن جميع أنواع الخطأ لفظًا أو كتابة (علي الجرجاني، 1403هـ ص. 15)، ومنهم من قال: إنّه علم يحترز به عن الخلل في كلام العرب لفظًا أو كتابة: أصوله: اللغة، والصرف، والاشتقاق، والنحو، والمعاني، والبيان، والعروض، والقافية، وفروعه: الخط، وقرض الشعر، والإنشاء، والمحاضرات ومنها التواريخ، والبديع والمعاني والبيان، (أبو البقاء، ط. ت. ص. 68)، موضوعه: الكلام المنظوم والمنثور من حيث فصاحته وبلاغته. وغايته: تهذيب العقل وتركية الجنان، والتمرس على إجادة الفنون المنظومة والمنثورة على أساليب العرب. وخلاصة القول: الأدب هو الكلامُ الفصيحُ المنظومُ أو المنثورُ ذو الألفاظ المنتقاة والعبارة المشرفة المفعمة بالعاطفة المجتحة خيالًا، يهدي قارئه إلى جمال الأسلوب والتعبير ويوسّع من آفاق فكره وخياله.

أركان الأدب

1- العاطفة: هي حالة شعورية تندفع من النفس البشرية إثر انفعالها بحدثٍ تراه أو تسمعه، أو بمشهدٍ يؤثر فيها، وهي أهمّ عناصر الأدب، حيث إنّ النصّ الجامد الذي لا يحرك مشاعر القارئ يبعث في نفسه شيئًا من الملل، ويجعله ينسى ما قرأ بعد وقت قصير لأنّه لم يترك أثرًا في نفسه، ولم يحرك شيئًا في داخله، فتحريك المشاعر في نفس القارئ سواء كانت مشاعر الحزن، أو الفرح أو شيء من الفكاهة، أو حتى الخوف أو القلق ستجعله يتذكّر ما قرأ لمدة أطول، وسيتفاعل مع النصّ بشكل أفضل.

2- الأفكار: هي كل ما يرد على خاطر الأديب من خواطر أدبية بطريق عفوي أو نتيجة التأمل والتدبر. والفكرة هي التي تساعد على بناء هيكل مُحدّد الأركان والزوايا، فلا يمكن أن يكون النصّ عبارةً عن مجموعة من الأفكار المشتتة أو المتناقضة؛ بل يجب أن تكون هناك فكرة واحدة أساسية ويمكن أن يتمّ التطرق لأفكار فرعية مرتبطة بها؛ حيث إنّ القارئ يجب أن يعرف تمامًا موضوع النصّ أو فكرته الأساسية بعد قراءته، دون أن يجد أيّ نوع من الغموض أو التشويش، فالفكرة هي عصب النصّ ومن دونها لن يكون.

3- الخيال: هو قوّة ذات نشاط ذهني توحد بين القلب والعقل، وبين الوعي واللاوعي، وعنصر الخيال يرتبط بعنصر العاطفة بشكل وثيق، فيجب على الكاتب أن يُلهم خيال القارئ وبالتالي يمسّ شعوره وعاطفته، ويجب توظيف الخيال في توضيح المعاني والأفكار، ويجب أن يكون الخيال منطقيًا بحيث يوضّح ولا يطمس ويشوّه تلك المعاني والأفكار، فالخيال إذا اقترب من المستحيل أصبح وهمًا وشئت أيّة أفكار أرادها الكاتب في النصّ.

4- الأسلوب: هو طريقة في التعبير الفنيّ، تُكتبّ به الأجناس الأدبية المختلفة. ويجب أن يكون الأسلوب مُوحّدًا خلال العمل الأدبي الواحد، فهو يدلّ على الموضوع والفكرة الأساسية، كما يدلّ على الكاتب نفسه، فهو ثابت وواضح المعالم، والأسلوب الركيك والمتغير قد يُلقى على النصّ طبقةً ضبابية غريبة تفصل الأفكار وتشتتها، وبالتالي تفكّك النصّ إلى أجزاء لكلّ منها أسلوب مختلف، وإن كانت تتحدث عن الموضوع نفسه أو الفكرة نفسها. ومن أهمّ قوام الأسلوب الصورة الفنيّة، فهي غرض أسلوبِي يحافظ على سلامة النصّ من التشويه، ويقدم المعنى بتعبير رتيب، فعادة ما تترك الصور الفنية وقعًا قويًا في النفس على عكس السرد الروتيبي. (العتيبي، (2016))؛ (الفاخوري، (1986)، ص. 22-23).

أنواع الأدب

الأدب نوعان شعر ونثر

أولاً الشّعر

الشعر في اللغة: العِلْم، وفي الاصطلاح: كلام مقفّى موزون على سبيل القصد. وهو كلام بليغ مبيّن على الاستعارة، والأوصاف. (علي الجرجاني، (1403هـ)، ص. 127).

النثر لغةً: نثر الشيء، أي رماه بيده مُتَفَرِّقًا، أو قد نثرَ الكلامَ وكذلك الولدَ إذا كَثُرَ، (الرّبيدي، د.ت. "أدب")، واصطلاحًا: هو الكلام الذي لم ينظم في أوزان وقوافٍ، وهو على ضربين: أما الضرب الأول فهو النثر العادي يقال في لغة التخاطب، وليس لهذا الضرب قيمة أدبيّة، إلّا ما يجري فيه أحيانًا من أمثال وحكم، وأما الضرب الثاني، فهو النثر الذي يرتفع فيه أصحابه إلى لغة فيها فنّ ومهارة وبلاغة، وهذا الضرب هو الذي يعنى النقاد في اللغات المختلفة ببحثه ودرسه. (شوقي ضيف، (د.ت.)، ص. 15).

الفرق بين الشعر والنثر: يُعتبر النثر والشعر عنصران رئيسان ساهما بشكل كبير جدًّا في بناء الأدب العربيّ عبر الزمن، يُعرّف الشعر بأنّه كلام موزون مقفّى، والنثر كلام غير موزون، إلّا أنّه مصبوغ بصبغة أدبيّة جميلة، والعرب عرفوا الشعر قبل النثر بزمن طويل.

وأهمّ الفوارق بينهما هي أنّ الشعر يتكلّف صاحبه في النظم، والقافية، أمّا النثر فلا يتكلّف صاحبه غالبًا، والشعر ديوان العرب بينما النثر ليس كذلك، والشعر يتلائم مع الموسيقى، وهو مصدر الغناء والموسيقا، أمّا النثر فلا علاقة له بالغناء والموسيقا، واعتبر أنصار النثر أنّ الشعر فنّ ولهو، ولا يصلح لأغراض الحياة المتعدّدة، ولكن النثر يصلح لجميع مناحي وضروريات الحياة، وأفضل لحياة الناس وأمورهم. (الأهدل، (1397)، ص. 150).

الأغراض الشعرية

الغرض الشعري هو الموضوع الذي يتحدّث عنه الشاعر في قصيدته، والأغراض الشعرية كثيرة ونحن اخترنا بعضًا منها والتي تواجدهت منذ العصر الجاهلي إلى العصر الحديث. وهي:

المدح: عرفه العرب منذ العصر الجاهلي، فمنه ما كان يصدر عن عاطفة صادقة، ومنه ما كان بغية التكسّب ونيل العطايا، وعلى كلا الحالين حرص الشاعر أن يمدح ممدوحه بما فيه من صفات. ومع أن الإسلام نهى عن الرياء والتملق، وشدّد على مكارم الأخلاق، إلا أنّ بعض الشعراء لا يتعقّف عن التكسّب بشعره. ومثال المدح ما قاله العباس بن عبد المطلب - رضي الله عنه - في مدح النبي صلى الله عليه وسلم:

وَأَنْتَ لَمَّا وُلِدْتَ أَشْرَقَتْ الْاَرْضُ وَضَاءَتْ بِنُورِكَ الْأَفُقُ

فَنَحْنُ فِي ذَلِكَ الضَّيَاءِ وَفِي النُّورِ وَسُبُلِ الرِّشَادِ نَحْتَرِّقُ. (الدميري، 476/2).

الفخر والحماسة: ارتبط شعر الفخر والحماسة منذ العصر الجاهلي بالحروب والمعارك والعصبيّات القبليّة، ومنه ما كان فرديًا ذاتيًا يفخر فيه الشاعر بنفسه وببطولاته، أو أخلاقه، أو حسبه الشريف، أو موهبته الشعرية، ومنه ما كان غيريًا فرديًا أو جماعيًا، يفخر فيه الشاعر ببطولات وأخلاق فرد بعينه، أو أمة أو جماعة، ومنذ العصر العباسي أصبح لا مكان للفخر الذاتي؛ إذ تحوّل الشاعر إلى الفخر الجماعي والقومي والديني. نموذجًا في الفخر والحماسة، يقول عنتره:

وَلَقَدْ ذَكَرْتُكَ وَالرَّمَاخُ نَوَاهِلُ مَيِّ وَبِيضُ الْهِنْدِ تَقَطَّرُ مِنْ دَمِي

فَوَدِدْتُ تَقْبِيلَ السِّيُوفِ لِأَتَمَّهَا مَلَعْتُ كِبَارِقِ نَعْرِكَ الْمُتَبَسِّمِ. (القرشي، ص. 376).

الغزل: كلف العرب بالغزل والنسيب منذ جاهليتهم، فكان ركنًا ركينًا في بناء القصيدة العربية لا ينفك عنها؛ إذ درجوا على افتتاح قصائدهم بالغزل والنسيب، والوقوف على الأطلال وأثار الديار، فتغنّوا بمفاتيح المرأة ومحاسنها، وشبّبوا بالأمّ الحبّ ونار الجوى، واكتنوا بلوعة الهجر والفرار، وظمّنوا للوصل والاقتراب، وساروا في ذلك بين إفحاشٍ وعقّة. وهذا يعكس مكانة المرأة في نفس الشاعر العربي، هذه المكانة التي شغلت مساحة واسعة في شعره، وحيّزًا من فكره منذ العصر الجاهلي. ومثال الغزل قول قيس بن الملوّح فيقول:

تُبَاكِرُ أُمُّ تَزُوحُ غَدًا رَوَاخًا وَلَنْ يَسْتَطِيعَ مُرْتَهِنٌ بَرَاخًا

سَقِيمٌ لَا يُصَابُ لَهُ دَوَاءٌ أَصَابَ الْحُبُّ مُقْتَلَهُ فَنَاخًا. (أبو علي القالي، (1926)، 162/1).

الوصف: هو غرضٌ أصيل ترجع جذوره إلى العصر الجاهلي، ولا تكاد تخلو قصيدة منه، فقد غلب على شعرهم، وخصّه جُلّ الشعراء الجاهليين كغرض ضمن القصيدة، فوصفوا الطبيعة الحيّة من إبل، وخيل،

وظباء، وبقر وحشي، وغيرها كما وصفوا المحبوبة في غزلياتهم، والممدوح والمرثي، حتى في الهجاء استعانوا بالوصف، والوصف يمتزج في كل أغراض الشعر التي ألقها العرب؛ لذا لم يكن هذا الغرض قائماً بحد ذاته منذ العصر الجاهلي إلا ما ندر. ومثال الوصف قول كُشاجم أبو الفتح محمود بن الحسين الكاتب:

كَأَنَّ النَّيْلَ جِيْنَ أَتَى بِمِصْرٍ وَقَاضَ بِهَا وَكَسَرَتْ التَّرَاغُ
وَأَحَدَقَ بِالْقُرَى مِنْ كُلِّ وَجْهِ سَمَاوَاتٍ كَوَاكِبُهَا ضِيَاغُ. (زينب عبد الكريم حمزة، (2017)، ص.850).

الهجاء: وهو ضد المدح، فيه يسلب الشاعر الصفات الحميدة والفضائل من الشخص المهجوع، والعرب احتفوا بالأخلاق، وجرت فطرتهم على التفاخر بها وبالأحساب، والتنافس في ميادين الفضائل، التي تعلي من شأنهم وترفع من ذكر قبائلهم، ولم يكن الشاعر في هجائه يعمد إلى السباب والإفحاش وإن كنا نجد في أشعار الجاهلية وغيرها منه فهي قصائد قليلة، إذ انصبَّ الهم في الهجاء غالباً على سلب الخلق والفضائل والمروءة. ومثال الهجاء قول الفرزدق في قبيلة جرير:

فَيَا عَجَبًا حَتَّى كَلَيْبُ تَسُبُّنِي كَأَنَّ أَبَاهَا تَهَشَّلُ أَوْ مُجَاشِعُ. (البغدادي، (1997)، 114/9).

الثناء: هو ضرب من المدح للشخص لكن بعد موته، فإذا كان المدح هو الثناء على الشخص في حياته، فإنَّ الثناء هو الثناء على الشخص بعد موته، وتعدد مآثره، والتعبير عن الفجعة فيه شعراً، والثناء يصدر عن عاطفة صادقة تقطر بمعاني التفجع، والحسرة واللوعة والأسى، بأسف يفيض بحرارة الحزن ومرارته. ومثال الرثاء قصيدة أبي البقاء الرندي:

لِكُلِّ سَيِّءٍ إِذَا مَا تَمَّ نُقْصَانُ فَلَا يُعَرَّ بِطَيْبِ الْعَيْشِ إِنْسَانُ
هِيَ الْأُمُورُ كَمَا شَاهَدْتُهَا دَوْلُ مَنْ سَرَّهُ زَمَنُ سَاعَتِهِ أَرْزَانُ
وَهَذِهِ الدَّارُ لَا تُبْقِي عَلَى أَحَدٍ وَلَا يَدُومُ عَلَى حَالٍ لَهَا شَانُ. (المقري، (1997)، 487/4).

الحنين والشوق: هما عاطفة إنسانية، لا تنبع إلا من قلب يفيض رقة وإحساساً، فطر على عشق أليفه من وطن أو أهل أو أحيّة، وهو سمّت يدل على تخلّق صاحبه بالوفاء والانتماء وطيب النجار، وكرم الطباع. فلا عجب أن يطرق الشاعر العربي هذا الباب منذ جاهليته، كيف لا؟!، وهو الذي كابد ويلات الحروب القبليّة، وما أجبرته من تنقل وترحال وبُعد عن الديار ومفارقة للأحيّة والخلان، وعاش حياة الترحال من مكان إلى مكان وراء الكلاّ والماء، ثم عانى من ويلات النكبات، وآثار هجمات أعداء الإسلام على البلاد، وترحل طلباً لعلم أو رزق، وإن لم يكن الشاعر من أهل الغربية، تشوق وحنّ إلى محبوبة، أو عزيز أو مرتع الصبا وذكريات الشباب. نموذجاً في الحنين والشوق شعر عمر بن أبي ربيعة:

قَدْ هَاجَ قَلْبَكَ بَعْدَ السُّلُوةِ الْوَطْنُ وَالشُّوقُ يُحْدِثُهُ لِلنَّازِحِ السَّجْنُ. (النخال، (1434)، 63-192).

ثانياً فنون النثر

بما أنّ النثر هو كلام غير موزون أو مُقَصِّى، فتعددت أنواعه وفنونه، واختلفت باختلاف الزمان والمكان والاستخدام، ويحتوي النثر الكثير من الفنون، منها ما يأتي:

الخطابة: هي كلام منثور، وقياس مركب من مقدمات مقبولة، أو مظنونة، من شخص معتقد فيه، والغرض منها ترغيب الناس فيما ينفعهم من أمور معاشهم ومعادهم، كما يفعله الخطباء والوعاظ، (علي الجرجاني، (1403هـ)، ص. 99)، ولها ثلاثة أجزاء تتكوّن منها الخطبة، هي المُقدّمة، والموضوع، والخاتمة. وأنواع الخطابة: الخطب الدينية، الخطب القضائية، الخطب العسكرية، الخطب الجدلية، الخطب السياسية، الخطب العلمية وغيرها. مثال الخطبة: خطبة حجة الوداع للنبي صلى الله عليه وسلّم.

الرواية: وهي أكثر أنواع القصص طولاً، وذلك لأنّها تشتمل على أحداثٍ وتفاصيلٍ كثيرة ودقيقة، وكذلك تشتمل على عدد أكبر من الشخصيات، كما يتم استخدامها لمناقشة قضيةٍ مُعيّنة، أو مجموعة من القضايا المُترابطة، وتمتاز الرواية بمجموعة من الصفات والمُميّزات، منها تعدّد الأحداث والشخصيات والأزمنة. أنواع الرواية: الرواية العاطفية، الرواية الاجتماعية، الرواية السياسية، الرواية التاريخية، الرواية الوطنية، الرواية الواقعية وغيرها. مثال الرواية: رواية زينب لمحمّد حسين هيكل.

القصة: هي فنّ نثريّ مُتميّز ومشهور جدّاً، وعبارة عن أحداثٍ تتناول حادثةً واحدةً، أو عدداً من الوقائع، بحيث تتعلّق هذه الوقائع بشخصيات إنسانيةٍ منها وأخرى غير إنسانيةٍ. تُقسّم القصة إلى قسمين حسب أحداثها، هما حقيقية واقعية، وخيالية خُرافية، ومما تتميز به القصة أنّها تُصوّر مُدّةً زمنيةً كاملةً من حياةٍ خاصّة؛ فهي تعرض سلسلةً من الأحداث الهامة والشيقة وفقاً لترتيب مُعيّن. تتكوّن القصة من عدّة عناصر، هي الاقتباس، والأحداث، والحبكة، والتشويق، والحوار، والخبر، والأسلوب. وتتناول العديد من المواضيع المُختلفة، مثل الفروسية، وتاريخ القبيلة، والنصر في المعارك، وقصص من واقع الحياة الاجتماعية اليومية، والقصص الخرافية، والأساطير. مثال القصة: قصة "كليّة ودمنة" و"ألف ليلة وليلة".

المقالة: وهي فنّ نثريّ وعبارة عن قطعة إنشائية طويلة تُكتب نثراً، تُعالج موضوعاً مُعيّناً من وجهة نظر الكاتب، وتتكوّن من ثلاثة عناصر، هي المادة، والأسلوب، والخطّة. تُقسّم المقالة إلى أنواع كثيرة ومُتعدّدة، أنواع المقالة: المقالة الأدبية، المقالة الدينية، المقالة الاجتماعية، المقالة الوصفية، المقالة السياسية، المقالة النقدية، المقالة الفلسفية، المقالة الانطباعية، المقالة العلمية، مقالة الصورة الشخصية، وغيرها. (حسين علي محمد حسين، (1425هـ)، ص. 160-208). مثال المقالة: مقالة للأديب مصطفى لطفى المنفلوطي من مثل مقالاته في "النظرات والعبيرات".

المسرحية: هي قصة حوارية تُمثّل، وتصاحبها مناظر ومؤثرات مختلفة، ولذلك يراعى فيها جانبان: جانب التأليف للنصّ المسرحي، وجانب التمثيل الذي يجسّم المسرحية أمام المشاهدين تجسيماً حيّاً، وقد نقرأ المسرحية مطبوعة في كتاب دون أن نشاهدها ممثلة على المسرح فتتحول إلى ما يشبه القصة، ولكنّها مع ذلك تظلّ محتفظة بمقوماتها الخاصة. تتكوّن المسرحية من أربعة عناصر، هي الحدث، والشخصيات، والأغراض، والحوار. أنواع المسرحية مُتعدّدة ومُختلفة في المضمون والشكل، ومنها الملهاة، والمأساة، والدراما. (حسين علي محمد حسين، (1425هـ)، ص. 327).

الأمثال: هي وشي الكلام، وجوهر اللفظ، وحلي المعاني، والتي تخيرتها العرب وقدمتها العجم ونطق بها كل زمان، وعلى كل لسان، فهي أبقى من الشعر، وأشرف من الخطابة، ولم يسر شيء مسيرها، ولا عم عمومها حتى قيل: أسير من مثل. وهو مثال عن الأمثال. (ابن عبد ربه الأندلسي، (1404هـ)، 3/3).

الحكم: هي قول موجز مشهور رائع التعبير، يهدف عادةً إلى الخير والصواب والرشد في التصرف، يحتوي على تجربة إنسانية كبيرة. من خصائص الحكمة: قوة اللفظ، ودقة التشبيه وروعته. ونموذجه: المعرفة كنز لا يفنى.

الوصايا: من أنواع النثر التي عُرفت في الجاهلية، وهي قول حكيم صادر عن خبير يُوجه إلى من يُحبّ ليستفيد منه، أو من هو أقلّ منه تجربةً. سُميت بالوصية لارتباطها بالميت، وأجزاء الوصية - كالخطابة -: العقدة، والموضوع، والخاتمة. نموذجهما: عن أبي هريرة رضي الله عنه، أن رجلاً قال للنبي - صلى الله عليه وسلم -: أوصني، قال: «لأ تغضب» فردّ مراراً، قال: «لأ تغضب». (صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب الحذر من الغضب، 6116).

الرسالة: هي فنّ من فنون النثر القولية، عرفها العرب منذ القدم، وهي مثل فنون النثر الأخرى "كالقصة، والمسرحية، والسيرة الذاتية...". ولها خصائصها المميّزة التي تجعلها فناً قائماً بذاته، وأنواعها: الوصايا، والرسائل الشخصية، والرسائل الرسمية الإدارية. نموذجه: رسائل النبي - صلى الله عليه وسلم - إلى الملوك. (حسين علي محمد حسين، 1425هـ)، ص. 133-151).

أهميّة الأدب وفائدته

يطرح كثيرون وبخاصّة الطلبة من ذوي التخصصات العلمية أسئلة غريبة: لماذا ندرس الأدب؟ وماذا تفيدنا دراسته؟ وما فائدة كل ذلك؟ ونحن طلاب هندسة وطبّ وفيزياء، ولسنا طلاب أدب ولغة؟ هذه التساؤلات يمكن الإجابة عنها من خلال بيان أهميّة الأدب وفائدته للناس جميعاً سواء أكانوا طلاباً، أم كانوا عمالاً أم فلاحين، فمن خلال قراءتك للقرآن الكريم سترى من النظرة الأولى أنّ كتاب الله العظيم، - كلام الله الجليل - نزل هذا الكتاب العظيم الجليل بصياغة أدبية فنيّة معجزة، من هذه النظرة الأولى تتبين أهميّة الأدب الكبيرة، وكذلك الشأن من قراءتك لسنة النبي - صلى الله عليه وسلم - حيث يستبين لك ذلك جلياً من قول النبي - عليه السلام - «إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسُحْرًا» (البخاري، (1422هـ)، (5767)). هذا البيان الذي يخطف العقل والقلب والجسد لينقاد الإنسان بكل ما فيه لما سحر به، فالقرآن والسنة وهما المصدران الأساسيان للإسلام، وما عنيا بهذا الأدب العناية الفائقة إلا لما له من أهميّة كبيرة، وأنّه ركن أساسي من أركان النفس الإنسانية، فلا غنى لهذه النفس عن هذا الركن، وإلا لتداعت وهوت النفس على نفسها كما تنهاوى الدار التي فقدت أحد أركانها على نفسها، وما له من قيمة جمالية عظيمة، فما يزال يبحث عن الجمال، جمال القول والعمل، جمال الروح والجسد، حتى ارتبط الأدب بالجمال ارتباطاً لا انفكاك عنه، يبحث عن الجمال في مخلوقات الله ليصل إلى الله الجميل - جلّ جلاله - وكذلك الحال ما للأدب من علاقة حميمية ومن ارتباط وطيد بالحبّ، فالأدب غذاء الحبّ، هذا الحبّ الذي تكتوي بنوره وبناره تلك الجوارح، هذا الحبّ إنّ تعلق صاحبه بالجسد يأخذ بصاحبه إلى أسفل سافلين، وإن تعلق بالروح يأخذ بصاحبه إلى أعلى عليين، والأدب بطبيعة الحال ما هو إلا تعبير عن

الواقع بأساليب جمالية، تعتمد على اللغة، ونقصد بالواقع: المجتمع بمكوناته المختلفة، وما فيه من حركة وصراع، وما يدور في عقله من تخیلات وأفكار، فلاشك أن أهمية الأدب تتصل بهذه العناصر جميعها؛ فالأدب يزيدنا فهمًا بالمجتمع، ومعرفة لهومومه وتطلعاته؛ مما يساعد أصحاب القرار على حلّ مشاكله والتخطيط لمستقبله. كما يطلعنا على ما كانت عليه الحضارات والأمم السابقة، وما له من تأثير في استنهاض الشعوب من كبوتها، كما تجسّد هذا التأثير في شعر أبي القاسم الشابي (ت.1934م) ومنه قوله:

إِذَا الشَّعْبُ يُؤْمَا أَرَادَ الْحَيَاةَ فَلَا بُدَّ أَنْ يَسْتَجِيبَ الْقَدْرَ. (حسين علي الهنداوي، 2014م)، ص.63.

وإنّ من أهمّ أهمية الأدب أنّه لما كانت وسيلة الأدب في تحقيق أهدافه هي اللغة، فإنّه يساعد على المحافظة عليها، وعلى ما تحمله من تراث وفكر باعتبار اللغة حاملة تراث الأمة ومنجزاتها الفكرية والأدبية والعلمية. واللغة العربية هي حاملة لكلّ ما أنجزته القريحة العربية والإسلامية منذ عصر التدوين حتّى الآن، كما أنّها عنوان هويتهم، وبها جاء القرآن الكريم، فجعلها لغة تحمل طابع القداسة. وكذلك تعلّم الأدب يجعل أسلوب الكتابة متينًا لغويًا رفيغًا يستطيع من خلاله النفوذ إلى قلب القارئ، وهنا يأتي الفرق بين شاعر وشاعر أو ناثر ومثله، ولهذا نلحظ أنّ الفقهاء الأدباء أفضل من الفقهاء الجامدين وكذا المفسرين وغيرهم. كما أنّ الأدب يخفّف من الضغوط ويسعى إلى الانسجام والتوازن في النفس البشرية، فمجتمعاتنا الإنسانية في هذا العصر أحوج إلى الاهتمام بالأدب؛ لتتخلص من هموم التكنولوجيا، وهجمة الصناعة الإعلامية والثقافية، فإذا كان التقدّم العلمي قادرًا على تزويدنا بالوسائل الترفيحية، فهو ليس بقادر على منحنا ثقافة الجمال التي تجعلنا نحسّ بإنسانيتنا، وأخيرًا ما نوّد قوله أنّ الأدب ينميّ العقل ويذكي العاطفة ويوقد الخيال ويزيد في سعة الروح ويقوم اللسان وينشط الجسد. وبالنتيجة يُسهم الأدب إلى اتزان الإنسان ويجعل حياته سليمة مستقيمة، كما يجعله في حياة مستمرة في بحث وحركة دائمة. (حسين علي الهنداوي، 2014م).

أقسام تاريخ الأدب العربي

تمهيد

من خلال قراءة القارئ لدراستنا للأدب سيرى أنّها تناولت الشعر أكثر من النثر، لأسباب متعدّدة من أهمّها أنّ بحثنا قصير لا يحتمل، إضافة إلى أنّ الشعر ديوان العرب جسّد لنا حياة العرب وأنماط معاشهم في العصر الجاهلي وقبل معرفة العرب للتدوين لقرون عديدة، وكذلك الشعر أقرب إلى الأذهان وأكثر ضبطًا وحفظًا لكونه موزونًا مقفّي وليس ذلك للنثر، وبما أنّ بحثنا مختصر جاءت دراستنا للشعر مختصرة جدًّا وللنثر أكثر اختصارًا. وسندرس تاريخ الأدب العربي بحسب عصوره التي قسّمها الأدباء والنقاد، وينقسم تاريخ الأدب العربي إلى ستّة أقسام - على خلاف كبير بين الأدباء في ذلك - نجملها بناء على ما ذهب إليه كثير ممّن كتبوا عن تاريخ الأدب العربي.

أولاً العصر الجاهلي

قد يتبادر إلى الأذهان أنّ العصر الجاهلي يشمل كلّ ما سبق الإسلام من حقب وأزمنة من قبل الميلاد وبعده، ولكن من يبحثون في الأدب الجاهلي لا يتسعون في الزمن به هذا الاتّساع؛ إذ لا يتغلغلون به إلى ما وراء قرن ونصف من البعثة النبوية، أو قرنين، بل يكتفون بهذه الحقبة الزمنية، وهي الحقبة التي تكاملت للغة العربية منذ أوائلها خصائصها، والتي جاءنا عنها الشعر الجاهلي. والشعر الجاهلي هو الأداة الأكثر أهمّية في تزويدنا للمعلومات عن حياة العرب قبل الإسلام وهو ذو قيمة تراثية فنيّة حافظ على كيانه بما يزيد عن ألف وستمئة سنة. وهذا يدلّ على عراقية هذا الشعر وعن اللغة التي تحملها، وهو زاد العرب وشرابهم، وحلّهم وترحالهم. أمّا عن النثر فالخلاف فيه طويل ليس هذا محلّه ومجمل القول أنّ ما تواجد من النثر الجاهلي قليل قياساً على الشعر وهو فنّ الخطابة والحكم والرسائل وغيرها، ومن أشهر خطبائه قس بن ساعدة وأكثم بن صيفي.

وينبغي أن نعرف أنّ كلمة الجاهلية التي أطلقت على هذا العصر ليست مشتقة من الجهل الذي هو ضدّ العلم ونقيضه، إنما هي مشتقة من الجهل بمعنى السفه والغضب والنزق، فهي تقابل كلمة الإسلام التي تدل على الخضوع والطاعة لله - عزّ وجلّ - وما يطوى فيها من سلوك خلقي كريم. ومما يدلّ على ذلك قوله - تعالى - ﴿قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ (البقرة 67/2)؛ ﴿حَذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾ (الأعراف 199/7) (شوقي ضيف، 1960، 38/1-39).

خصائص الشعر الجاهلي

وأظهر ما عرف عن الأدب الجاهلي هو الشعر، فهو من أهمّ المصادر لدراسة تاريخ العرب ومعرفة حياتها، ومن أهمّ خصائص الشعر الجاهلي ما نراه في مطوّلات القصائد؛ إذ يفتتحها أصحابها غالباً بوصف الأطلال وبكاء أثار الديار، ثمّ يصفون رحلاتهم في الصحراء وما يركبونه من إبل وخيل، وكثيراً ما يشبهون الناقة في سرعتها ببعض الحيوانات الوحشية، ويمضون في تصويرها، ثمّ يخرجون إلى الغرض من قصيدتهم. وللقصيدة مهما طالت تقليد ثابت في أوزانها وقوافيها، فهي: تتألف من وحدات موسيقية يسمونها الأبيات وتتحد جميع الأبيات في وزنها وقافيتها وما تنتهي به من روي. (شوقي ضيف، 1960، 184/1).

أهمّ شعراء الجاهلية

أهمّ شعراء العصر الجاهلي أصحاب المعلّقات؛ والمعلّقات قصائد مطوّلة مميّزة كانت تُعلّق على الكعبة، وهي سبع معلّقات أو عشر معلّقات، وسنذكر هؤلاء الشعراء على النحو الآتي:

1- امرؤ القيس (ت. 565م)، ومطلع معلقته:

فَقَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسْقَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ

2- طرفة بن العبد البكري (ت. 569م)، ومطلع معلقته:

لِخَوْلَةٍ أَطْلَالٌ بِبُرْقَةٍ تَهْمَدِ تَلُوحُ كَبَاقِي الْوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ

3- زهير بن أبي سُلي المُزني (ت. 627م)، ومطلع معلقته:

أَمِنْ أُمِّ أَوْفَى دِمْنَةٌ لَمْ تَكَلِّمْ بِحَوْمَانَةِ الدَّرَاجِ فَالْمُتَثَلِّمِ

4- لبيد بن ربيعة العامري (ت. 661م)، ومطلع معلقته:

عَقَبَتِ الدِّيَارُ مَحَلَّهَا فَمَقَامُهَا بِمَيِّ تَأَبَّدَ غَوْلُهَا فَرِجَامُهَا

5- عمرو بن كلثوم التغلبي (ت. 584م)، ومطلع معلقته:

أَلَا هُبِّي بِصَحْنِكَ فَاصْبَحِينَا وَلَا تُبْقِي خُمُورَ الْأَنْدَرِينَا

6- عنتره بن شداد العبسي (ت. 608م)، ومطلع معلقته:

هَلْ غَادَرَ الشُّعْرَاءُ مِنْ مُتَرَدِّمٍ أَمْ هَلْ عَرَفْتَ الدَّارَ بَعْدَ تَوْهُمِ

7- الحارث بن جِلْزة اليشكري (ت. 580م)، ومطلع معلقته:

أَدَنْتَنَا بِبَيْنِهَا أَسْمَاءُ رَبِّ ثَاوٍ يَمَلُّ مِنْهُ النَّوَاءُ. (أبو عبد الله الزوزني، (1425هـ)، ص. 17-207).

الشعراء المخضرمون

أما الشعراء المخضرمون¹، فلم يفردهم أحد بطبقة واحدة مستقلة، فمن الكتاب ألحقهم بالجاهليين والبعض الآخر بالإسلاميين، على حسب قرههم من هذه الطبقة أو تلك. وهم الذين أدركوا الجاهلية والإسلام، كليد وحسان.

خصائص الشعر المخضرم

للشعر المخضرم مِيزة الشعر الجاهلي وخصائصه من حيث الإيجاز وقوة التعبير وطريقة النظم والوزن ونظام الشطرين فلا نكاد نجد فرقا بينهما، إلا أن الشعر المخضرم تأثر بالقرآن والسنة واكتسب لغةً جديدةً تمتاز بالرفعة ووضوح المعاني، إضافةً إلى اكتسابه مفردات وألفاظ جديدة. (بطرس البستاني، 2012 ص. 245).

¹ وأصل الخضرم أن يجعل الشيء بين بين، فقيل لهذا المعنى لكل من أدرك الجاهلية والإسلام: مخضرم؛ لأنه أدرك الخضرتين: خضرمة الجاهلية وخضرمة الإسلام. ورجل مخضرم إذا كان نصف عمره في الجاهلية ونصفه في الإسلام. وشاعر مخضرم: أدرك الجاهلية والإسلام مثل لبيد وغيره ممن أدركهما. (ابن منظور، 1414هـ: "أدب").

أهمّ الشعراء المخضرمون

كعب بن زهير بن أبي سُلمى (ت.26هـ)؛ الخنساء تماضر بنت عمرو الشريدي (ت.645م)؛ ليبيد بن ربيعة العامري (ت.60هـ)؛ الخُطَيْئة جرول بن أوس بن مالك العبسي (ت.45هـ)؛ حسان بن ثابت (ت.35 و40هـ)؛ النابغة الجعدي (ت.65هـ).

ثانيًا الأدب في العصر الإسلامي

يُقصدُ بالعصر الإسلاميّ ذلك العصر الذي انطلقت فيه دعوة الإسلام وامتدّت إلى خارج حدود الجزيرة العربية، وامتدّ هذا العصر من زمن النبيّ الكريم - صلى الله عليه وسلم - وصولًا إلى العهد الراشديّ الذي كانت فيه الخلافة الإسلامية لأبي بكر الصديق، حتّى علي بن أبي طالب -رضوان الله عليهم - سنة 40 للهجرة -، كما يمتدّ العصر الإسلامي حسب التاريخ إلى العهد الأموي وانهاء خلافة بني أمية في عام 132 للهجرة، وشهد هذا العصر العديد من الاختلافات والتطورات السياسية والاقتصادية والاجتماعية، كما تميّز الأدب في العصر الإسلامي.

ويتمثّل هذا العصر بعصر صدر الإسلام وعصر بني أمية. وقبل أن نبدأ لا بدّ أن نردّ على كثير من النصوص التي كتبها عرب ومستشرقون؛ إذ زعموا أنّ عصر صدر الإسلام انحسر عن أثر ضئيل في أشعار المخضرمين وهو زعم غير صائب ويجاوز الحقّ، فقد أتمّ الله على هؤلاء الشعراء نعمة الإسلام، فراح هؤلاء الشعراء يستلهمون الإسلام، ويعيشون له وبه، يريدون أن ينشروا نوره في أصقاع الأرض، فصدرت أشعارهم صدور الشذى عن الأزهار الأرجة، وبالمثل صدروا عنه في نثرهم، فإذا هم يستحدثون فنونًا من النثر ينشئونها إنشاءً؛ إذ أنشأوا - على هدى القرآن الكريم - آيات بديعة من المواعظ الدينية، كما أنشأوا ضروريًا من المعاهدات والرسائل السياسية والتشريعية.

وأما عصر بني أمية، فهو عصر امتزاج العرب بغيرهم من الأمم، وانسياحهم في مشارق الأرض ومغاربها، ممّا أذكى في نفوسهم جذوة الشعر، فإذا هو يحيى في أوطان جديدة حياة خصبة، وقد أخذ الشعراء يخضعون في كلّ مكان لمؤثرات مختلفة: بيئية ودينية وحضارية وثقافية واقتصادية. وفي هذه الأثناء كان الموالي يتعرّبون، وسرعان ما أتقنوا العربية وأعرّبوا بها عن قلوبهم وعقولهم. ومن أهمّ ما يميّز الشعر الأموي ظهور الشعر العذري "الحبّ العفيف" في بلاد نجد، ويمثّله جميل بثينة، ومجنون ليلى وغيرهم، وما يقابله من الشعر الحسي ورائده عمر بن أبي ربيعة.

أما عن النثر والكتابة فقد نمتا في العصر الأموي نموًّا واسعًا، فقد عرف العرب فكرة الكتاب، وأنّه صحف يجمع بعضها إلى بعض في موضوع من الموضوعات، وقد ألفوا فعلاً كتبًا كثيرة، ويعدّ عبد الحميد الكاتب أول من فتق أكمّام البلاغة وسهّل طرقها وفكّ رقاب الشعر. (شوقي ضيف، 1960م)، (6/2).

خصائص الشعر الإسلامي

تختلف معاني الشعر في عصر صدر الإسلام عنها في العصر الجاهلي، ومن أهم ما يميّز تلك المعاني ما يلي:

- 1- تسخير معاني الشعر لخدمة العقيدة الإسلامية وتوسيع دائرة الإسلام.
- 2- اشتغال الشعر على كثير من معاني القرآن الكريم وأسلوبه والحديث الشريف.
- 3- الابتعاد عن التخبُّط، فالمعاني تسير في طريق رسمه القرآن ووضّحه الرسول صلّى الله عليه وسلّم.
- 4- التعبير عن تقوى الله وعن الورع الذي يملأ قلوب الشعراء.
- 5- رقة الألفاظ وسهولتها مع كثرة الجديدها فيها. (الأدب العربي وتاريخه، 1437، ص. 88-89).

أهمّ الشعراء في العصر الإسلامي

ذكرنا سابقاً شعراء مخضرمين وهم من شعراء صدر الإسلام، ونضيف إليهم ما يلي:

عبد الله بن رواحة (ت. 629م)؛ عمرو بن معد يكرب الزبيدي (ت. 642م)؛ حميد بن ثور الهلالي (ت. 650م)؛ الزبيرقان بن بدر (ت. 665م)؛ الطرماح بن عدي بن حاتم الطائي. وأما الشعراء في العهد الأموي فمن أهمّهم: جرير بن عطية بن حذيفة الخطفي (ت. 728م)؛ الفرزدق همّام بن غالب بن صعصعة (ت. 732م)؛ الأخطل أبو مالك التغلبي (ت. 710م)؛ جميل بثينة (ت. 701م)؛ قيس بن الملوّح (ت. 688م). (فالح نصيف الحجية الكيلاني، موسوعة شعراء العربية، 29/3-275).

ثالثاً: الأدب في العصر العباسي

قامت الدولة العباسية على أنقاض الدولة الأموية، عام (132هـ). وعاشت ما يزيد على خمسة قرون، وانتهت عندما قضى عليها المغول والتتار حين سقطت بغداد عاصمة الخلافة سنة (656هـ). والعصر العباسي كان غنيّاً بالأدباء والشعراء على اختلاف مراحلهم، وهذا ناشئ عن الحياة الثقافية التي ازدهرت سواء في كثرة المدارس والعلوم والحلقات التدريسية، أو في تعدّد الأساتذة وكثرة المؤلفين وتضاعف النتاج وانتشار الثقافة.

وازدهر الشعر وبلغ أوج عظّمته في العصر العباسي، وبخاصّة في النصف الأول منه، فقد كان الخلفاء والوزراء يشجّعون الشعراء ويمنحونهم العطايا والهبات، وكان لاختلاط العرب بالأمم الأخرى، ونقل ثقافتهم إلى العربية دور كبير في دخول أساليب جديدة في الشعر العربي؛ لذلك سنيّن تاريخ الأدب العربي العباسي الذي انقسم إلى عصرين عند أكثر الباحثين.

العصر العباسي الأول (132-334هـ): وكان طبيعياً أن أبدأ فيه بدراسة الحياة العباسية التي فرضت نفسها على الأدباء العباسيين فرضاً، سواء الحياة السياسية وما كان يجري فيها من نظم، والحياة

الاجتماعية وما كان يشيع فيها من تحضر، والحياة العقلية وما التحم بها من ترجمة الثقافات الأجنبية ونشاط الحركة العلمية، ووضع العلوم اللغوية والتاريخ والعلوم الدينية والكلامية.

فازدهر الشعر العربي ازدهارًا رائعًا، إذ أكبَّ الشعراء على العربية يتقنونها ويتمثلون ملكتها وسليقتها تمثلاً دقيقاً، ويجمعون بين أسلوب الجزالة والرصانة حيناً، وبين الرقة والعدوبة حيناً آخر، وكان تأثرهم عميقاً بالثقافات المترجمة وبمحاورات المعتزلة، مما دفعهم إلى التطور بموضوعات الشعر الموروثة تطوراً ملحوظاً، وأضافوا إليها موضوعات جديدة بما نفذوا إليه من تحليل المعاني والملاءمة بين أشعارهم وبيناتهم المتحضرة وحياتهم اليومية.

وفتحوا صفحة لم تكن تخطر لأسلافهم على بال، هي صفحة الشعر التعليمي الذي صاغوا فيه من المعارف والتاريخ والأمثال والقصص الحيوانية منظومات طريفة، واكتشفوا للشعر أوزاناً لم تكن معروفة وأنماطاً من القوافي كانت مجهولة. (شوقي ضيف، (1960م)، 5/3).

العصر العباسي الثاني (334-656هـ): وقد تناولنا فيه الحياة السياسية وما حدث فيها من تحوّل مقاليد الحكم من أيدي الفرس إلى أيدي الترك، وما كان لهم معرفة بإدارة، ولا بنظم سياسية. ففسدت الأداة الحكومية فساداً شديداً، وكانت هناك طبقة تغرق في الترف والنعيم، وكان جمهور الشعب يعيش في الضنك والبؤس، وظلّت الحياة العقلية مزدهرة؛ ممّا هيأ لظهور فلاسفة عظام وعلماء بارعين في جميع العلوم اللغوية والبلاغية والنقدية والتاريخية والإسلامية والكلامية.

وصوّرنا نشاط الشعر حينئذ وكيف تمثّل الشعراء خصائص العربية ودقائقها الجمالية والموسيقية تمثلاً تاماً؟ وكيف أودعوا أشعارهم ذخائر فكرية غزيرة؟ ممّا جعلهم يجدّدون في الموضوعات القديمة والأخرى المستحدثة منذ العصر العباسي الأول، فجاءوا بصور مختلفة من التجديد، تحفل بما لا يكاد يحصى، أو يستقصى من الأفكار المبتكرة والأخيلة المبتدعة، وظلّوا ينمّون الشعر التعليمي وينظمون فيه التاريخ وغير التاريخ من صنوف المعرفة. (شوقي ضيف، (1960م)، 5/4).

ومجمل القول أنّ الشعر في العصر العباسي: عموماً ظهر باتجاهين شعريين متباينين: الأول الاتجاه القديم: حيث نهج نهج القدماء وسلك طريقتهم في نظم الشعر، حيث يقوم الشاعر بنظم قصيدته بلغة وصور مستمدة من النموذج الجاهلي القديم، محاكياً إياه محاكاة تامّة. ومن أهمّ شعرائه ابن الدُمينة، وابن ميادة، وأبي حية الثُميري، والبحري، وغيرهم. والثاني الاتجاه الجديد: ظهر الشعراء المجددون (المولّدون) في بداية العصر العباسي بنهج شعري جديد، وثقافة واسعة، ورغبة في التعبير عن عصرهم ومشاعرهم، وكانت الحضارة التي يعيشونها، والازدهار العلمي والرقّي الفكري دافعاً لهم إلى البحث عن الجديد في موضوعات الشعر وأسلوبه. ومن أهمّ شعرائه بشار بن برد، وأبو نّواس، وأبو العتاهية، ومسلم بن الوليد، وأبو تمام، وغيرهم.

والنثر في هذا العصر عمومًا أصبح متعدّد الفروع، فهناك النثر العلمي والنثر الفلسفي والنثر التاريخي، والنثر الأدبي الخالص، وكان في بعض صورته امتدادًا للقديم؛ وكان في بعضها الآخر مبتكرًا لا عهد للعرب به. (شوقي ضيف، (د.ت.)، ص.125).

خصائص الشعر في العصر العباسي

1- التجديد في موضوعات الشعر: لم يقتصر شعرهم على الموضوعات الرئيسة والتقليدية للشعر، بل كانت لهم موضوعات جديدة ومميّزة، كوصف الطبيعة، والبلدان، والعمران، والقصور.

2- تجديد مقدمات القصائد: كانت العادة التي جرى عليها الشعر العربي حتّى بداية العصر العباسي، استهلال القصيدة بالمقدمة الطليّة والمقدّمة الغزليّة، فتغيّر ذلك في العصر العباسي - لا سيما عند المولدين - فبدؤوا أكثر موضوعاتهم بما يتناسب مع حياتهم الحضارية الجديدة.

3- التجديد في نهج القصيدة: رقت الألفاظ وسهلت التراكيب والتحمت القصيدة بعد أن كانت أقسامًا، بل أصبحت بعض القصائد تدور حول موضوع واحد.

4- تعبير الشعر عن حياة الفرد: لقد قرّب الشعر من نفسيّة صاحبه، وأصبح وسيلة للتعبير عما يحسّه ويشغل فكره.

5- التجديد في الأوزان والقوافي: لم يقتصر التجديد على الموضوعات فقد طال الأوزان والقوافي، فقد أصبح الشعراء يستخدمون أوزانًا خفيفة وقصيرة لنظم قصائدهم، فكان كثير من شعرهم على البحر المضارع الخفيف الذي يتكوّن من تفعيلتين فقط. (ينظر: الجامع في تاريخ الأدب العربي لحنّا الفاخوري؛ والأدب العربي في العصر العباسي لناظم رشيد).

أهمّ الشعراء في العصر العباسي

بشار بن برد (ت.714م)؛ أبو تمام حبيب بن أوس الطائي (ت.845م)؛ أبو عبادة البحتري (ت.897م)؛ أبو فراس الحمداني (ت.968م)؛ أبو الطيّب المتنبّي (ت.965م)؛ أبو العلاء المعري (ت.1057م)؛ أبو نؤاس (ت.814م)؛ ابن الرومي (ت.896م)². (فالج نصيف الحجية الكيلاني، موسوعة شعراء العربية، 4/10-532)؛ (ينظر: الجامع في تاريخ الأدب العربي لحنّا الفاخوري؛ والأدب العربي في العصر العباسي، لناظم رشيد).

رابعاً الأدب في الأندلس

الأندلس: هو الاسم الذي أطلقه المسلمون على شبه جزيرة أيبيريا عام (711م). بعد أن دخلها المسلمون بقيادة طارق بن زياد وضموها للخلافة الأموية واستمرّ وجود المسلمين فيها حتى سقوط مملكة غرناطة عام (1492م).

امتلك العرب بلاد الأندلس وبسطوا نفوذهم عليها قبل انتهاء القرن الأول الهجري بقليل، ثم توغّلوا في تلك البلاد ونشروا لغتهم بين سكّانها، واستخدمت الشعر - وهو أبرز مميّزات العربي - في الأغراض التي كانت تستدعيها حياتهم الأولى من حضّ على جهاد، وشوق إلى أهل وحنين إلى وطن. وظلّ الحال كذلك حتى توّطدّ ملك الأمويين ونشروا بين الناس المعارف والعلوم، ووهبوا البلاد مدنية وحضارة، وأخذ أفراد الشعب بأطراف ذلك جميعه وانطبعت في نفوسهم صوره، فجاءوا بشعر متأثر بتلك العلوم والمعارف مسير لهذه الحضارة والمدنيّة.

ولم يلبث أن صار صناعة قوم من المتأدّبين عالجه، فجرى على ألسنتهم مستمدّين من عربيّتهم جزالة اللفظ وفصاحة القول، ومن جمال الأدب ومحاسن طبيعتها دقة التصوير وحسن العبارة ولطف النظم وبديع التشبيه وغريب المعاني وناذر الخيال، حتى نهض الشعر نهضة مباركة، واستوى على سوقه وأتى أكله، وتنوّعت أغراضه ورقّت أساليبه، وصفا معينه وزكا زرع، وكان خاصّة الناس وعامّهم في الولع به سواء، وحتّت إليه قلوب النساء فنطقت به ألسنتهنّ، وبرزت فيه طائفة منهنّ عرفت بحسن الإجابة ورقّة التعبير. (عبد العزيز محمد عيسى، (د.ت.)، ص. 107-110).

وللشعر الأندلسي أغراض كثيرة ولكن أبرز هذه الأغراض التي تفوّق بها هو الغزل ووصف الطبيعة، أمّا عن الغزل فقد بثّوا فيه من لوعات وجد لحبّ عذري عفيف ظلّت جذوتها تتقد وتوهّج في أشعار الغزليين الأندلسيين قروناً متوالية، وبلغ من توهّج تلك اللوعات أن امتدّ شررها الساطع إلى الأديبين الإسباني والفرنسي وبالتالي إلى الآداب الأوروبية. وأمّا عن وصف الطبيعة فهو مستمدّ من جمال هذا الفردوس بجناته ورياضه وأزهاره ورياحينه وأنباره فقد تغنّى الشعراء الأندلسيون بجمال هذا الفردوس الأرضي وما يسكب في النفوس من سحر يروّع القلوب والألباب على نحو ما هو معروف عن ابن خفاجة. أمّا على سبيل التجديد في الشعر فقد ابتكروا فنّاً شعريّاً جديداً هو فنّ الموشّحات والموشّحات صورة أندلسية حديثة تطورت عن المسمّطات المشرقية المعروفة في الشعر العربي، وهي تتألّف من أوار، وكل دور فيها يختم بشطر تغاير قافيته قوافي الشطور السابقة له في الدور بينما تتحدّ مع قوافي جميع الشطور الأخيرة في الأدوار المختلفة (شوقي ضيف، (1960م)، 7/8-8).

وأما النثر: فقد تأثر النثر في الأندلس بالنثر في المشرق العربي؛ ولذلك نلاحظ أنّ أيّ تطوّر في النثر المشرقي أو تجديد فيه لا بدّ أن تنعكس آثاره على أهل الأندلس، فإذا كنّا قد تعرّفنا عند دراستنا للنثر العباسي على طريقة الجاحظ وابن العميد وبديع الزمان، فإنّنا سنجد أصداء ذلك في الأندلس، وقد امتاز كثير من كتّاب الأندلس بجمعهم بين الشعر والنثر مثل ابن زيدون (ت.1285م)، والجمع بين

الفنّين أثره واقع في صبغ النثر بالصبغة الشعريّة، ممّا أعطاه جمالاً ورقّة وحسن اختيار للألفاظ والأساليب.

خصائص الشعر العربي في الأندلس

- 1- البساطة في التعبير، واستخدام الأخيلة والتصويرات الواضحة.
- 2- الإيقاع الموسيقيّ الذي نلمسه في الألفاظ والتراكيب.
- 3- التنغم من خلال تكرار في بعض الحروف في أواخر الأبيات الشعريّة، وهو ما يُسمّى بالروي. رقّة الألفاظ والعناية بها، ممّا جعلها صالحة للغناء.
- 4- سلاسة وسهولة اللغة والتراكيب. المحسنات البديعية التي أكثر منها الشعراء ولكن بدون تكلف. العاطفة الصادقة الجياشة وخاصة في شعر الغزل وإظهار الشوق للمحبوبة.
- 5- تأثر الشعراء بالطبيعة الخلابة.
- 6- وظهر كثير من نظمهم للمقطوعات، خاصّة في شعر الطبيعة. (فالح نصيح الحلجية الكيلاني، موسوعة شعراء العربية، 20/6).

أهمّ الشعراء في الأندلس

حسانة التيميّة: ابن هانيء الأندلسي (ت.973)؛ عائشة القرطبية (ت.400هـ)؛ ابن حزم الأندلسي (ت.1064م)؛ ابن خفاجة (ت.1138م)؛ أبو البقاء الرندي (ت.1285م) ابن زيدون المخزومي (ت.1071م)؛ ولادة بنت المستكفي (ت.1091م). (فالح نصيح الحلجية الكيلاني، موسوعة شعراء العربية، 67/6-236).

خامساً الأدب العربي في العصر العثماني

ويبدأ عام (923هـ) بعد انهيار الدولة المملوكيّة على يد العثمانيين، ويستمرّ حتى الحملة الفرنسية على مصر، واحتلالها من قبل نابليون بونابرت عام (1213هـ)، وقد سمّي العثماني نسبة إلى بني عثمان الأتراك. وبالنسبة للعصر العثماني اختلف فيه الكتاب والنقاد في تحديد عصر مخصوص به من حيث ارتباطه بالأدب العربي. فمنهم من جعله جزءاً من عصر أشمل يبتدئ من سقوط بغداد (1258م) على يد المغول والتتار إلى التحامه إلى العصر الحديث، فيشمل العصر المملوكي إلى نهاية الدولة العثمانية، ومنهم من عدّه عصرًا قائمًا بذاته ويبدأ عام (923هـ) بعد انهيار الدولة المملوكيّة على يد العثمانيين إلى العصر الحديث المختلف في تحديد بداية عصره. الأدب عمومًا في هذا العصر يتراوح ما بين القوّة والضعف لأسباب كثيرة أهمّها: - السلاطين والولاة الداعمين للأدب أو غير داعمين له.

- المتغيرات الناجمة عن انتقال عاصمة الدولة من القاهرة في قلب البلاد العربية، إلى استانبول البعيدة، مع ضعف وسائط الاتصال.
- منافسة اللغة التركية للغة العربية في الحياة العامة ومرافقها.
- المتغيرات الجوهرية في موضوعات الأدب العربي وأساليبه الفنية وأغراضه واتجاهاته.
- كانت اللغة العربية موضوع اهتمام ورعاية العثمانيين في عهدهم الأول، في حين تراجعت اللغة العربية منذ تأسيس حزب الاتحاد والترقي الذي أخذ على اللغة العربية موقفاً غير حسن.
- ومما لا حظناه أنّ الأدب عموماً والشعر خصوصاً بلغ أوجه في العصر العباسي الأول ثم أخذ يتدرج في القوة والضعف ولكنّ السمة الغالبة عليه هو الضعف لا سيما في العهد المملوكي التي طغت عليه صفة البديع والصنعة والزخرفة، واستمرّ ذلك في العهد العثماني بين طلوع ونزول، حيث تحوّل الشعر إلى تمويه وصنعة قبل نهاية العصر العثماني في الأغراض والمعاني والأساليب؛ لأنّ الحكومات كانت أعجمية لا تقيم وزناً للغة العربية وقد أولع الشعراء بالمحسنات البديعية المتكلفة، فانحطت المعاني لديهم وكذلك الأخيلة وأصبح الشعر مؤرخاً للأحداث، ولم يتعدّ المرح والهجاء والغزل والرثاء والوصف والإخوانيات وتلاعب الشعراء بالشعر فنظموا قصائد ذات حروف مهجنة منقوطة أو خالية من النقط أو أبيات تقرأ من أولها وآخرها مع الاقتباس والتضمين والتخمين والتشطير بحيث لا نجد معنى عميقاً ولا خياراً مبتكراً ولا لفظاً جميلاً ولم تتغير هذه الحالة إلا بعد (1850م) حيث أعاد الشعراء الشعر لنشاطه وإشراقه. (راتب سكر، ص. 62-69).

خصائص الشعر العربي في العصر العثماني

- 1- التقليد: وقف شعراء العهد العثماني عند أغراض المتقدمين واقتصرُوا على تقليد السابقين، فأخذوا معاني القدماء وصاغوها صياغة جديدة وسبكوها في قوالب تقليدية محضة.
- 2- التخميس³: يعتبر التخميس من الأغراض التقليدية التي شاعت في العهد العثماني وانتشر بكثرة.
- 3- التوشيح⁴: هو فنّ من فنون الشعر تمتدّ جذوره إلى الأندلس وبغداد ودمشق والحجاز، استلهمه شعراء العهد العثماني في وصف الرياض والطبيعة عموماً والتشبيب والذي أصبح فيما بعد خاصية من خصائص الشعر لدى بعض الشعراء.

³ التخميس: هو أن يستعير الشاعر بيتاً لغيره من الشعراء، ويجعل صدره بعد ثلاثة أبياتٍ يكتبها هو، وتكون ملائمةً للبيت الذي استعاره، فيحصل على بيتين ثم يضع عجز البيت الأساسي بعد البيتين، فيحصل على خمسة أشطرٍ شعرية، ومن هناك جاءت تسمية التخميس أو المخمس.

⁴ التوشيح: اسم لنوع من الشعر، استحدثه الأندلسيون، وله أسماطٌ وأغصانٌ وأعاريضٌ مختلفة، وأكثر ما ينتهي عندهم إلى سبعة أبيات.

4- الموضوعات المستحدثة: إلى جانب الموضوعات التقليدية التي تناولها شعراء العهد العثماني، هناك موضوعات أخرى تتخذ لنفسها مسارًا مختلفًا له حدوده وقيوده، مما يجعل المتأمل يصنّفها بالجديدة والمستحدثة، فالشعر- مثلًا - بمفهومه العام دخلت إلى ساحته عناصر نظميّة جديدة، ولم يعد الشكل التقليدي وحده المسيطر على الساحة الشعرية، حيث استطاع بعض المنظرين للشعر إلى تقسيمه إلى أنواع عدّة، أفردوا الشعر التقليدي باسم خاصّ هو القريض. وهناك كذلك نوعًا آخر يسمّى المواليا الذي قال ابن عمار فيه إنّه من طراز شرقي اخترعه أهل بغداد. ونذكر من الخصائص العامة للشعر في العهد العثماني خصائص لفظية وأسلوبية أبرزها:

خاصية السهولة في اللفظ، والسماحة في التركيب، والبساطة في المعاني، ولعل هذا نتيجة اختلاط الشعراء بالعامية. ومن السمات التكلّف في البديع، فلقد هام شعراء العصر بالزخرف اللفظي حيث طغى على الشعر والنثر معًا، ومرّد ذلك أنّ الشعراء كانوا يرون في هذا المسلك الفني براعة وقدرة منهم على قرض الشعر حيث يعدّونه مظهرًا من مظاهر التفوق الأدبي والإبداعي، ولهذا وجدت معظم أشعارهم مليئة بألوان البيان والبديع من سجع وتورية واقتباس وتضمين. (حورية قايش، (2007-2008)، ص. 32-34).

أهمّ الشعراء في العصر العثماني

أبو البحر الخطي (ت. 1028م)؛ ابن معتوق (ت. 1676م)؛ عامر الأنبوطي (ت. 1173هـ)؛ ابن النقيب (ت. 1368م)؛ الأمير منجك باشا (ت. 1669م)؛ ابن زاكور (ت. 1708م)؛ بنت الشحنة (ت. 1531م)؛ يوسف البديعي (ت. 1662م)؛ عبد الغني النابلسي (ت. 1731م)؛ بدر الدين الغزي (ت. 1577م).

سادسًا الأدب في العصر الحديث

حالة اللغة العربية وآدابها في هذا العصر كانت حالة البلاد العربية في أوائل القرن الثالث عشر غاية ما وصلت إليه من الفساد والاضمحلال، فلمّا استولى محمد علي باشا على مصر رأى بحكمته أن يريّي من يكون خير واسطة لنقل معارف الأوروبيين إليها. فبعث إلى أوروبا ثلاثة بعوث علميّة في أزمنة مختلفة كوّنت بعد ذلك ثلاث طبقات من العلماء: الأطباء، والمهندسين، والضباط. فنقلوا إلى اللغة العربية عشرات الكتب الجليّة في العلوم المختلفة فأحدث ذلك في اللغة العربية انقلابًا عظيمًا، واكتسبت من سعة الأغراض والمعاني والألفاظ العلمية والأساليب الأجنبية وطرق البرهنة والاستنباط وترتيب الفكر ثروة طائلة، ورأى العلماء والأدباء أنّه صارت لهم دولة منظّمة متحضّرة نتيجة كدّهم وثمرّة أفكارهم فالتقّوا حولها وصار للدولة كُتّاب وشعراء ومنشئون في جريدتها "الوقائع" أول جريدة عربية، (أحمد بن إبراهيم الهاشمي، (د.ت.)، (217/2).

فازدهر الأدب في العصر الحديث لعاملين الأول: هو الاتّصال بالتراث العربي القديم: رأى المفكّرون والمصلّحون ضرورة الاتّصال بالأدب العربي في عصوره الزاهرة للانتفاع بما فيه من كنوز أدبية وفكرية، وقد ساعد على هذا الاتّصال انتشار المطابع والمكتبات، وظهور المجامع اللغوية، وكان أثر الاتّصال بتراث الماضي واضحًا في الأدب، فقد تحرّر من الضعف، واتّجه إلى الاهتمام بالأفكار وجمال الصياغة وفخامة التعبير، وحرص الأدباء على سلامة اللغة واهتمّوا بعرض القضايا العربية والإسلامية. والثاني: هو الاتّصال بالحضارة الغربية الحديثة: وقد تمّ ذلك الاتّصال عن طريق البحوث العلمية والترجمة والمستشرقين وإتقان بعض المثقّفين العرب للغات الأجنبية واطّلاعهم على آدابها. وكان لهذه العوامل أثر كبير في الأدب العربي الحديث. أمّا الشعر: فقد كان يسير في تطوّره كسائر الفنون الأدبية، ثمّ استجاب لحركة التشديد على النحو التالي:

- قلّل الشعراء بعض الأغراض القديمة كالهجاء والفخر الفردي، واتّجهت بعض الأغراض اتّجاهًا جديدًا كالممدح والفخر والرثاء والهجاء، وغالها أغراض جماعية، وظهرت أغراض جديدة كالشعر السياسي والاجتماعي.

- ظهرت فنون جديدة غير الشعر الغنائي كالشعر المسرحي وشعر الملاحم.
- تعدّدت المدارس الشعرية (مدرسة الإحياء - المدرسة الرومانسية - المدرسة الجديدة). (حسن خميس المليجي، (د.ت.)، ص. 234-235).

وأما النثر فقد ازدهر لعوامل كثيرة منها: العناية بدراسة اللغة العربية وآدابها في الأزهر والمدارس والمعاهد والجامعات، وإحياء مصادر الأدب العربي القديم وطبع أحسن مؤلفات الأدباء المعاصرين، وظهور المجالات الأدبية، وعناية الصحف اليومية بالأدب، وإنشاء دار الكتب، وكثرة ما ترجم من آداب الغرب إلى العربية، وتعدّد الثورات الشعبية، التي احتاجت للخطابة، وقيام الصحف ممّا دعا إلى نهضة الكتابة. (محمّد عبد المنعم خفاجي، (1992)، 303/2).

خصائص الشعر العربي في العصر الحديث

- 1- عدم الالتزام بالقافية، والخروج عن الشّكل المعتاد عليه في بناء القصيدة.
- 2- تمتاز القصائد الحديثة بلغتها البسيطة والواضحة، مع اشتمالها على عدد قليل من المصطلحات الصعبة.
- 3- إكثار الشاعر من توظيف الأنواع البلاغية بما يخدم محتوى القصيدة، دون الالتفات إلى النواحي التجميلية بشكل مبالغ به، وأغلب الأنواع البلاغية المستخدمة في القصائد الحديثة بسيطة ومفهومة.

- 4- الابتعاد عن الفخر والمدح الشخصي، مع ظهور الشعور الوطني والشعبيّ.
- 5- استخدام الخيال بشكل واسع.
- 6- شيوع الرمزيّة بعد أن خلا الشعر القديم منها، بالإضافة إلى انتشار السرياليّة⁵ التي تعتبر أكثر غموضًا وتعقيدًا من الرمزيّة.
- 7- استخدام اللغة العاميّة، وأول من بدأ ذلك الشعاران حسين شفيق وبيرم التونسي.
- 8- ذكر الزوجة في القصائد الحديثة وانفرادها بالحبّ والغزل.
- 9- بروز عدد كبير من الشاعرات، وانتشار الملاحم الشعريّة، وتطوّر الشعر الاجتماعيّ.
- 10- نهوض شخصيات الشعراء، وانصرافهم عن الغناء والهجاء، وتركيزهم على الشعر الهادف الموجه للجموع. (إسلام الزبون، 2017).

أهمّ الشعراء في العصر الحديث

مصطفى إبراهيم الطرابلسي (ت. 1917م)؛ أحمد شوقي (ت. 1932م)؛ بدر شاكر السياب (ت. 1964م)؛ إبراهيم طوقان (ت. 1941م)؛ أبو القاسم الشابي (ت. 1934م)؛ حافظ إبراهيم (ت. 1932م)؛ عمر أبو ريشة (ت. 1990م)؛ سميح القاسم (ت. 2014م). (فالح نصيف الحجية الكيلاني، موسوعة شعراء العربية، 29/9-557).

من طبائع الأدب

هذا موضوع خاصّ بنا ولم نرجع به إلى المصادر والمراجع، استخلصناه واستنتجناه من خلال دراستنا وبحثنا في الأدب:

ومن أهمّ طبائعه الثورة والتمرد على معظم الأشياء، تراه كعاصفة تضرب الأرض وما بها وتضرب كبد السماء ترعد وتُبرق وتشتدّ رياحها فتغزر مطرًا تجري به الحياة فتعود الأرض مخضرة مبتهجة، فتبتسم ضاحكة، وتلد زرعًا وزهرًا وأشجارًا.

ومن طبائعه أنّه يعنى بالجمال وبالصورة الأدبية، مكتملة بكل أدواتها وأجزائها، فيظهر الصورة جميلة متناغمة تنطق عن الواقع كأنه هو، ومن أهمّ عناصر الصورة الأدبية الأجزاء الثابتة والثابتة المتغيرة المتلوّنة. ومن أهمّ طبائعه البحث: البحث الدؤوب المستمرّ الذي لا ينقطع، فهو في حركة دائمة مستوية وملتوية تبحث عن الحياة وأسرار الحياة، فالأدب يرى أنّ الحياة في حركة مستمرة هادئة وصاخبة، وأنّ هذه

⁵ السرياليّة: ظهرت كمدرسة أدبيّة في العقد الثالث من القرن العشرين في فرنسا.

الحركة لا تنتهي، فهو في بحثه لا يبحث عن الحقيقة المطلقة ومعرفة جوهرها فهذا محال، ومن هذه الحقيقة المطلقة ما زال البحث مستمرًا لا ينتهي، وبحثه عن الحقيقة التي تنتظم مع الإنسان وتتوافق مع غاية وجوده، فالأدب يرى أننا لا نعرف الحقيقة - وما زلنا نبحث عنها بلا توقّف - ولا نعيش في الحقيقة بل نعيش في ظلّها وذلك من رحمة الله بنا.

ومن طبائعه العذبة الفرح والأمل، والحزن والغربة، فما زال الأدب فرحًا مليئًا بالأمل وهو يبحث عن الحقيقة المطلقة الجمال المطلق الحياة الرغيدة المطلقة، في ظلّ هذه الحقيقة المطلقة وهي الله، ولا سعادة إلا بالنظر إلى وجهه الكريم وإلى رضوانه المطلق. أمّا عن حزن وغربة الأدب، فيرى أنّ هذه الحياة ناقصة وكلّ ما فيها ناقص لا يروي ظمأ العليل، وأنها حياة مكدرّة ومنغصّة فانية، فليس لها قرار، فرحتها ناقصة وجمالها ناقص، فعاد الأدب إلى نفسه حزينًا غريبًا منطويًا على نفسه في هذه الحياة.

ومن طبائعه الغريبة توافق المتناقضات، وأنه يجوز له ما لا يجوز لغيره، وكثيرًا ما يأتي الأدب بمعاني لا يمكن فهمها؛ لذلك قالوا: المعنى في قلب الشاعر. وهناك أمور يأتي بها الأدب على لسان الأديب لا يمكن للأديب هو أن يفهمها أو يقيم الدليل عليها، فأشبهه بالدليل الأصولي، دليل يقُدح في الفكر لا يمكن تعليقه. فالأدب يرى أنّ الحياة جميعها إنّما تسير وتنتظم بالنواقض من الأمور وأنها لا يمكن لها أن تسير إلا بهذه التناقضات، فيرى أنّ الخير والشرّ ضروريان ومتلازمان فلا يمكن أن تبقى هذه الحياة بدونهما، فلو انتفى الشرّ من هذه الحياة، لرفعت هذه الحياة رأسها عاليًا وقالت قد تحقّق الكمال فيّ وهذا محال في حقها، ووظيفة الخير ليس القضاء على الشرّ فالشرّ عنصر أساسي وضروري لهذه الحياة، إنّما وظيفته هو إسكات الشرّ وتنويمه ليبقى الخير مزهرًا مشرقًا في الحياة. ومن هنا جاء عمل المصلحين في الأرض. ومن هذا الخير ومن هذا الشرّ تفرّعت المتناقضات في الحياة، الفرح والحزن، الليل والنهار، النور والظلام، الحبّ والبغض، الموت والحياة. فلا يمكن أن ينفصل أحدهما عن الآخر بل كلّ منهما متولّد من الآخر ووجوده متوقّف على الآخر. فترى الأمر الواحد نفسه متناقضًا ومتوافقًا، فمثل الماء فيه صفة الحياة وهو الارتواء، وفيه صفة الموت وهو الغرق، والماء هو الماء نفسه لا غنى لأحد عنه.

فترى ما كان في الأدب انعكس ظلّه على الأديب فكان هو، فترى الأديب ذا ثورة متمردًا على كل شيء، فما زال باحثًا مستمرًا في بحثه، متناقضًا في طبيعه ومزاجه، يروي الحياة بالجمال والعطاء كما يرويه المطر، وهو فرح كلّ أمل وهو يبحث عن سرّ ونور الله فيما خلق وعن أمله بلقاء الله، وهو حزين غريب عن هذه الحياة الناقصة المكدرّة التي لا تروي ظمأ العليل، تزداد غريته عن هذه الحياة فلا أحد يقدر جهده ولا يعرف الناس عوالمه العميقة، ويزيد من غريته سعي المتسلّطين والمستبدّين في كبح فكره وقلمه الذي يسطع منه النور، حزين غريب لمن يريد له الحياة وهو يريد له الموت.

أهم الكتب التي ألفت في الأدب

- ذكر ابن خلدون (808هـ/1406م)، في مقدمته: "سمعنا من شيوخنا أنّ أصول هذا الفنّ [الأدب] وأركانه أربعة دواوين، وهي: أدب الكاتب لابن قتيبة، وكتاب الكامل للمبرّد، وكتاب البيان والتبيين للجاحظ، وكتاب النوادر لأبي علي القالي، وما سوى هذه الأربعة فتبع لها وفروع عنها. (مقدّمة ابن خلدون، 1425هـ، 377/2). ومع ذلك أريد أن أذكر بعض المصادر المهمّة التي ألفت في الأدب وهي:
- 1- طبقات فحول الشعراء: لمحمد بن سلام بن عبيد الله الجمحي بالولاء، أبو عبد الله (ت. 232هـ/846م)، ذكر فيها العرب وأشعارهم والمشهورين المعروفين من شعرائهم وفرسانهم وأشرفهم وأيامهم، وحظي بين معاصريه بمكانة رفيعة، وكان من كبار علماء عصره.
 - 2- البيان والتبيين: لعمر بن بحر بن محبوب الكناني بالولاء، الليثي، أبو عثمان، الشهير بالجاحظ (ت. 255هـ/869م). يُنسب إليه دوره المهمّ في وضع وضبط قواعد الكتابة النثرية في اللغة العربية، ويتضمن الكتاب مختارات من الأعمال الأدبية، بما في ذلك الخطب والقصائد والتعليقات والرسائل.
 - 3- كتاب الحيوان: للجاحظ، يتضمن الكتاب عالم الحيوان وطباع الحيوان وأنواعها وفصائلها وأسمائها ومع ذلك تحدث فيه عن العرب، وأحوالهم وعاداتهم وصفوّه مختاراً من الشعر العربي والأمثال والبيان، ونقد الكلام.
 - 4- كتاب الكامل: لمحمد بن يزيد المبرّد، أبي العباس المبرّد. (ت. 285هـ/900) يعدّ كتابه من أهمّ كتبه، وأكثرها شيوعاً بين الناس، ويعدّ هذا الكتاب من أمتع كتب العربية؛ فهو يثقف النفس، ويهذب الروح، ويصقل العقل، ويوسّع الأفق، وينميّ في الإنسان ملكة حبّ المعرفة.
 - 5- النوادر: لأبي علي القالي، إسماعيل بن القاسم بن عيذون بن هارون بن عيسى بن محمد بن سلمان (ت. 356هـ/967م)، وهو كتاب في نوادر الأخبار والأشعار.
 - 6- الشعر والشعراء: لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري (ت. 276هـ/889م)، هذا الكتاب من أهمّ كتب النقد الأدبي التي يُعزى إليها فضل إثارة النقاش حول العديد من القضايا والتي ما تزال إلى اليوم تحظى بعناية النقاد.
 - 7- الأغاني: لعلي بن الحسين المعروف بأبي الفرج الأصفهانيّ (ت. 356هـ/967م)، هذا الكتاب من أغنى الموسوعات الأدبية التي ألفت في القرن الرابع الهجري، واعتمد عليه كثير من الباحثين والمستشرقين في كتاباتهم.
 - 8- العقد الفريد: لأبي عمر، شهاب الدين أحمد بن محمد بن عبد ربّه الأندلسي (ت. 328هـ/940م)، يعدّ هذا الكتاب من أشهر الكتب في عصر تأليفه إلى هذا الحين؛ إذ يعدّ موسوعة علميّة أدبيّة جمع فيه من الأخبار والأنساب والأمثال والشعر والعروض والموسيقى والنقد والبلاغة، والعادات والتقاليد والأخلاق.

- 9- الفهرست: لأبي الفرج محمد بن إسحاق بن محمد الوراق البغدادي المعتزلي الشيعي المعروف بابن النديم (ت. 380هـ/990-998م)، وهو أقدم كتاب من الكتب التراثية التي أرخت لأسماء الكتب وأسماء مؤلفيها في مختلف العلوم والفنون التي كانت معروفة بين أهل العلم وطلابه في قرون التأليف الأولى عند المسلمين. وهذا الكتاب لا غنى عنه لأحد من المشتغلين بالعلوم والآداب العربية والإسلامية.
- 10- الذخيرة في محاسن أهل الجزيرة: لأبي الحسن علي بن بسام الشنتريني (ت. 542هـ/1147م)، يعتبر هذا الكتاب من أعلام الكُتَّاب والنُّقاد الأندلسيين في القرنين الخامس والسادس الهجريين.
- 11- نفع الطيب: لشهاب الدين أحمد بن محمد المقرئ التلمساني (ت. 1041هـ/1632م) يعدُّ أحد أقدم الكتب الأندلسية، وهو موسوعة تاريخية مهمة في دراسة التاريخ والأدب والجغرافيا. (طاهر أحمد مكي، 1419هـ)، ص. 154-365).

الخاتمة

تخيّرنا موضوعنا للحديث عن الأدب لما رأينا ما للأدب من ضرورة إنسانية ملحة، لاسيما في عصرنا الحالي الذي يعجُّ بكثير من التناقضات والصراعات. فالأدب ضرورة تاريخية لتسجيل الأحداث والوقائع والاستفادة منها، والأدب ضرورة في تزويد المتأدبين وغيرهم في تشخيص العلل والمشاكل وطرح الحلول المعنوية والمادية لحل تلك المشاكل. فالأدب ليس ضرورة لهذه الأمور وغيرها فحسب، بل ضرورته هو الإنسان نفسه، وما يقدم للإنسان من نفع لكلِّ ذاته ومكوّناته، فكريًا ونفسيًا وروحيًا وجسديًا، وما ينتج عن الإنسان اجتماعيًا وسياسيًا واقتصاديًا وغيرها.

ألا ترى من حديث الأدب عن الحبّ ماذا يصنع بالإنسان! فعندما يتحدّث الأدب عن الحبّ، ويثير مشاعره ويقده شرره، وما به من لوعة وشجن، وما له من عذوبة وحلاوة، عندها ترى الإنسان قد رقت نفسه وطربت روحه، وتدقق عقله وسرح خياله ونشط جسده، ففاض بالحبّ والشوق للإنسانية جمعاء. والنتيجة: أنّ الأدب ظاهرة إنسانية عامّة، يتحدّث ويقوم الإنسان الواحد في المجتمع الإنساني الواحد، ليعيش هذا الإنسان الواحد في المجتمع الإنساني الواحد في حبّ وجمال ووثام، ذلك أنّ الأدب ينطلق من ذات الإنسان وأنّ الإنسان أخ الإنسان أينما كان وكيفما كان. وأنّ صورة الأدب في الجمال والحبّ والتعاون والتعايش لا يعود نفعه على الإنسان فحسب، بل لكلِّ من يعيش معه.

فالأدب ركن أساسي من أركان الحياة، وهو منبر ورائد يحرك الشعوب والمجتمعات إلى مبتغاهما، وأنّه لا غنى للمجتمعات عن الحياة الفاضلة الكريمة، فما سمّي الأدب بالأدب إلّا لأنّه الأدب.

ونتيجة دراستنا أنّنا لخصنا الأدب العربي الكبير والطويل بأوراق قليلة مختصرة - خشية كراهة المطولات - وقدمناه للقارئ للإفهام والإلمام العام، وما قدّمناه من معلومات في بحثنا عن الأدب ليست كافية في معرفة الأدب، بل هي مفاتيح عامّة للتعريف به، وعلى من يهتمّ بالأدب أن يتزوّد من مائه العذب وريحه المصبّى.

المصادر والمراجع

- ابن خلدون، عبد الرحمن (808هـ/1406م)، مقدّمة. المحقّق: عبد الله محمّد الدرويش، 1425هـ، ط.1.. 1425هـ/2004م.
- ابن عبد ربّه، أبو عمر، شهاب الدين أحمد بن محمّد بن عبد ربّه بن حبيب بن حدير بن سالم الأندلسي (ت. 328هـ/940م)، العقد الفريد، دار الكتب العلمية، بيروت، ط. 1، 1404هـ/1983.
- ابن منظور، محمّد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين الأنصاري الرويفعي الإفريقي (ت. 711هـ/1311م). لسان العرب، دار صادر، بيروت، ط.3، 1414هـ، مادة (أدب).
- أبو البقاء أيوب بن موسى الحسيني القريبي الكفوي، الحنفي (ت. 1094هـ)، الكليّات معجم في المصطلحات والفروق اللغوية، المحقّق: عدنان درويش، محمد المصري، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط. ت.
- أبو علي القالي، إسماعيل بن القاسم بن عيذون بن هارون بن عيسى بن محمد بن سلمان (ت. 356هـ)، الأمالي، عني بوضعه وترتيبه: محمد عبد الجواد الأصمعي، دار الكتب المصرية، ط.2، 1344 هـ - 1926م.
- أحمد بن إبراهيم بن مصطفى الهاشمي (ت. 1362هـ)، جواهر الأدب في أدبيّات وإنشاء لغة العرب، التحقيق: لجنة من الجامعيين، مؤسسة المعارف، بيروت، د.ت.
- الأدب العربي وتاريخه للسنة الأولى الثانوية في المعاهد العلمية، وزارة التعليم، مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض، 1437هـ.
- اسلام الزبون، خصائص الشعر في العصر الحديث، <https://mawdoo3.com/2017/10/16> تاريخ تواصلنا معه: 2019/04/07.
- البخاري، محمّد بن إسماعيل أبو عبدالله الجعفي (ت. 256هـ/870م)، الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه، صحيح البخاري، تحقيق: محمّد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، ط. 1، 1422هـ.
- بسمة كمال العتيبي، عناصر العمل الأدبي، [/https://mawdoo3.com/2016/06/29](https://mawdoo3.com/2016/06/29)، تاريخ تواصلنا معه: 2019/04/07.
- بطرس البستاني، أدباء العرب في الجاهلية وصدر الإسلام، مؤسّسة هنداوي القاهرة، ط.1، 2012م.
- البغدادي، عبد القادر بن عمر (ت. 1093هـ)، خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب، تحقيق وشرح: عبد السلام محمد هارون، مكتبة الخانجي، القاهرة، ط.4، 1418هـ/1997م.
- حسن خميس المليحي، الأدب والنصوص، عمادة شؤون المكتبات، الرياض، د.ت.
- حسين علي الهنداوي، دنيا الوطن، <https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2014/01/05> تاريخ تواصلنا معه: 2019/04/07.
- حسين علي محمد حسين (1431هـ)، التحرير الأدبي، مكتبة العبيكان، الرياض، ط. 5، 1425هـ/2004م.
- حنّا الفاخوري، الجامع في تاريخ الأدب العربي، دار الجيل، بيروت، ط. 1، 1986.
- حورية قايش، التحليل اللغوي للخطاب الشعري الجزائري في العصر التركي، رسالة ماجستير، 2007.

- الدميري، محمد بن موسى بن عيسى بن علي أبو البقاء، كمال الدين الشافعي (ت. 808هـ)، حياة الحيوان الكبرى، دار الكتب العلمية، بيروت، د.ت.
- راتب سكر، قضايا معرفية ومنهجية في تحديد العصر العثماني وتقويم أدبه، التراث العربية، د.ت. عدد، 85.
- الزبيدي، محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الفيض، الملقب بمرتضى، (ت. 1205هـ)، تاج العروس من جواهر القاموس، المحقق: مجموعة من المحققين، دار الهداية، د. ت.
- الزوزني، أبو عبد الله حسين بن أحمد، شرح المعلقات السبع، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط. 1، 1425هـ/2004م.
- زينب عبد الكريم حمزة، وصف الطبيعة في الشعر العباسي، مجلة كلية التربية الأساسية للعلوم التربوية والإنسانية، جامعة بابل، الجامعة المستنصرية، كلية الآداب، العدد 35، تشرين أول، 2017.
- شوقي ضيف، أحمد شوقي عبد السلام ضيف (ت. 1426هـ/2005)، الفن ومذاهبه في النثر العربي، دار المعارف، القاهرة، ط. 13. د.ت.
- شوقي ضيف، أحمد شوقي عبد السلام ضيف (ت. 1426هـ/2005)، تاريخ الأدب العربي، دار المعارف، مصر، ط. 1، 1960هـ/1995م.
- طاهر أحمد مكّي، دراسة في مصادر الأدب، دار الفكر العربي، القاهرة، ط. 2، 1419هـ/1999م.
- عبد العزيز محمد عيسى، الأدب العربي في الأندلس، مطبعة الاستقامة، القاهرة، د.ت.
- علي بن محمد بن علي الزين الشريف الجرجاني (ت. 816هـ/1413م)، كتاب التعريفات، تحقيقه وضبطه وصحّحه جماعة من العلماء بإشراف الناشر، دار الكتب العلمية، بيروت، ط. 1، 1403هـ/1983م.
- فالح نصيف الحجية الكيلاني، موسوعة شعراء العربية، د.م.، د.ت.
- القرشي، أبو زيد محمد بن أبي الخطاب (ت. 170هـ)، جمهرة أشعار العرب، حقّقه وضبطه وزاد في شرحه: علي محمد البجادي، نهضة مصر للطباعة والنشر والتوزيع، د.ت.
- محمد عبد الرحمن شميلة الأهدل، الشعر في ضوء الشريعة الإسلامية، الجامعة الإسلامية، 1397هـ/1977م.
- محمد عبد المنعم خفاجي، دراسات في الأدب العربي الحديث ومدارسه، دار الجيل، بيروت، ط. 1، 1992.
- محمد عبدالله القواسمة، <https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2014/01/29> تاريخ تواصلنا معه: 2019/04/07.
- مصطفى صادق بن عبد الرزاق بن سعيد بن أحمد بن عبد القادر الرافعي (ت. 1356هـ/1937م)، تاريخ آداب العرب، دار الكتاب العربي، د.ت.
- المقري، شهاب الدين أحمد بن محمد التلمساني (ت. 1041هـ)، نفع الطيب من غصن الأندلس الرطيب، إحسان عباس، دار صادر، بيروت، 1997.
- منال سليم سالم النخّال، الشعر العربي في القرن التاسع عشر الميلادي/الثالث عشر هجري أغراضه، ظواهره، اتجاهاته، قضاياها، رسالة ماجستير، الجامعة الإسلامية، غزة، 1434هـ/2013م.
- ناظم رشيد، الأدب العربي في العصر العباسي، دار الكتب، كلية الآداب جامعة الموصل، 1410هـ/1979م.

Araştırma Makalesi/Research Article

**Risk Toplumunda Afetlerde Erken Uyarı, Mukavemetli Toplum
ve Kamu Yönetiminin İkna Kapasitesi**

*Public Administration's Persuasion Capacity, Resilience Society and Disaster
Early Warning in Risk Society*

Zerrin Toprak KARAMAN*

Öz

Afetlerde erken uyarı aşaması, afet yönetimi sürecinde başarıya giden önemli bir adımdır. Özellikle çok yönlü güvenlik tehditlerine açık risk toplumu koşullarında, erken uyarı sürecinin iyi yönetilmesi, giderek daha da önemli hale gelmiştir. Yazara göre, erken uyarı, temel unsurları itibarıyla “İlgileri önceden çeşitli yöntemlerle bilgilendirerek ‘farkındalık’ yaratmak ve kendilerini tehlikeli bir durumdan kurtaracak ‘zamanı’ kazandırmak” faaliyetidir. Resmi tanım olarak, “erken uyarı” sözcüğü; “gelmekte olan tehlike veya tehdidin, kaynağı, yeri, zamanı, şiddeti veya büyüklüğü, olasılığı, muhtemel etkileri belirlenerek, resmî kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan duyurular” olarak belirtilmiştir. Ayrıca afete hazırlık çalışmaları içerisinde uyarı ile ilgili sistem kurmanın önemi vurgulanmıştır. Ancak, çeşitli ülkelerde yaşanan afetlerden ortaya çıkan değerlendirmelere göre, erken uyarı konusu, sadece teknik yönüyle değil, toplumun ikna edilmesini de kapsayan bir sistem planlaması içinde değerlendirilmesi gereken bir boyuta da sahiptir. Bu çalışmada, afetlere mukavemetli olmayı sağlayan toplumsal koşullar ile afetlerde gönüllü görev alma istekliliği (afet gönüllüsü) ve kamu yönetiminin erken uyarıya ilişkin bu süreçte ikna kabiliyeti hususlarına yer verilecektir. Araştırmanın topluma dayalı unsurları anket yöntemi ile oluşturulmuştur

Anahtar Kelimeler: Afetlerde Erken Uyarı, Yönetimsel İkna, Afet Gönüllüsü, Toplumsal Mukavemet, Risk Toplumu.

Abstract

The “early warning” phase in disasters is an important step towards success in the disaster administration process. Good administration of the early warning process has become increasingly important, especially in the context of risk society open to multi-dimensional security threats. According to the author, early warning is the activity of “raising the awareness by informing the relevant persons with various methods and making time to save themselves from dangerous situations”. By official definition, the meaning of the word “early warning” is; “Announcements made by official institutions and organizations; in order to identifying the source, location, time, severity or magnitude, probability, possible effects of the incoming danger or threat” In addition, the importance of establishing a warning system in disaster preparedness studies was emphasized.

Geliş Tarihi/Received: 11.03.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 14.06.2019

* Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi, İzmir/Türkiye, zerrin.toprak@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7153-2838.

However, according to the evaluations developed from disasters in different countries; the issue of early warning has to be evaluated not only in terms of technical aspects but also in a system planning including the persuasion of the society. In this research, the presentation will be focused on the social conditions that provide resilience to disasters, volunteerism in disasters and persuasiveness of public administration in this process related to early warning. This research paper will examine the persuasion strategies in public administration against the possibility that the percentage of voluntary work in disasters is low or insufficient, also stated in the study "Effective Public Policies in Early Warning and Social Awareness in Disasters" which can be accessed. Community based elements of the research will be formed by survey method.

Keywords: Early Warning in Disaster, Administrative Persuasion, Disaster Volunteerism, Resilience Society, Risk Society.

GİRİŞ YERİNE: AFETLERDE ERKEN UYARI VE RİSK TOPLUMU

Toplumların sahip olduğu değerler ile bilgi toplumuna dönüşümün de tetiklediği güvensizlik, belirsizlik ve riskle iç içe toplumsal yaşam biçimleriyle çevrelenmiş toplum, ilk defa Alman sosyolog Ulrich Beck (1992) tarafından "risk toplumu" (Cottle, 2001: 6-7) olarak adlandırılmıştır. Bilgi toplumunun evriminde bilgi, insan, zaman, mekân değerlerinin şekillendirdiği global dünyanın artık sıkça kullandığı kavramlar (Bayhan, 2002: 188), arasında risk toplumu da yer almaktadır. Hemen her konuda geliştirilen yeni teknolojiler ve yeni ürünler nedeniyle "tehlike hissi" zihnimize yerleşmektedir. Yerleşikler zamanla, risk ve korku toplumu haline dönüşmektedir. Kentsel güvenlik ile korku ilişkilendirilmektedir.

Kentsel esneklik veya mukavemet, kentlerin yeni bir dizi yapı ve süreçler dizisi etrafında yeniden örgütlenmeden önce değişime tahammül etme derecesi olup, kentlerin ekosistemi ve beşeri faaliyetlerini/işlevlerini eş zamanlı olarak dengede tutabilme becerisine dayandırılmaktadır (Alberti vd., 2003: 1170). Güvenlik konuları, sadece askeri yapılar ile ilişkilendirilmemektedir. Ekonomik güvenlik, doğa merkezli çevre güvenliği, enerji güvenliği, sınır güvenliği gibi devletin ülkesi ve milletiyle sürdürülebilirliğini sağlayan tüm değerleri içeren geniş bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Güvenlik tehditleri, yalnızca diğer sınır dışındaki devletler gibi klasik düşmanları değil aynı zamanda güç kullanarak şiddet yaratanları, uyuşturucu kartellerini, suç örgütlerini de içermektedir. Doğal afetler ve ağır çevresel zararlar yaratan olaylar da güvenlik kapsamı içinde incelenmektedir.

Doğa ve insan kaynaklı tehlikelere karşı geliştirilen erken uyarılarda, idarenin halkı, afet öncesi belli bir konuda zarar görmemesi için ikna kabiliyeti önemli bir konudur. Erken uyarı afet sürecinde de ortaya çıkabilir. Bu konu kamu yönetimindeki örgütsel yapılar ve çevresi yönüyle kapsamlı çalışılmış değildir. Nedeni de daha çok depremlere yönelik kriz yönetimi planlamasına adapte olmuş bir "afet yönetimi yönteminin" uzun yıllar öne çıkmasıdır. Ayrıca, deprem sonrasında ortaya çıkabilen "yüksek dalgalarla"(tsunami), yüzyıllara uzanan uzun zamandır Türkiye'de karşılaşılmamış olması da afetlerde kara ve deniz bütünlüğünü düşündürmemiştir. Afet sonrası süreçte, konuya göre ikna önemli olmakla birlikte "erken uyarı" afet öncesi ile daha çok ilişkilendirilen bir süreçtir. Erken uyarı, yeni olası bir afet dalgası için önceden yapılan uyarıyı ifade etmektedir.

İkna konusu literatürde daha çok, işletmelerin müşteriyi bir ürünü almaya ikna etmesini hazırlayan şartlar ve başarı belirlenmesine yöneliktir. Yine siyasi olarak seçmenleri etkilemenin yönü ve başarısı daha yaygın işlenen "ikna konularıdır". Mamafih bu tespitlerde yer alan unsurlardan bazılarının da afet yönetiminde halkın iknası ile ilgisi

kurulabilmektedir. İkna etmeyi sağlamada bilinen yöntemler, kamu yönetiminde konumuz itibariyle afetlerde özellikle erken uyarı için etkinlik sağlamak açısından değerlendirilebilir bir özellik taşımaktadır.

Erken uyarı, yazara göre, temel unsurları itibariyle “ilgilileri önceden çeşitli yöntemlerle bilgilendirerek ‘farkındalık’ yaratmak ve kendilerini tehlikeli bir durumdan kurtaracak ‘zamanı’ kazandırmak” faaliyetidir. Resmi tanım olarak, “erken uyarı” sözcüğü; “gelmekte olan tehlike veya tehdidin, kaynağı, yeri, zamanı, şiddeti veya büyüklüğü, olasılığı, muhtemel etkileri belirlenerek, resmî kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan duyurular” olarak belirtilmiştir (AFAD, 2014). Tanımlamada ayrıca afete hazırlık çalışmaları içerisinde uyarı ile ilgili sistem kurmanın önemi vurgulanmıştır. Bu ifade dar anlamda teknik altyapı ile ilişkilendirilebilir. Geniş anlamda ise hazırlıklar afet beklentisini yerleşiklere duyurmak kadar, ne yapılması gerektiğini de toplumun bilmesini sağlamaya yönelik olmalıdır. Bu süreçte hangi haberleşme yönteminin seçileceği sorusu ile bağlantılı hususlar; iletişim aracının “güvenli” olması kadar “erişilebilir olması” bütünlüğünü kapsamaktadır.

Erken uyarı iki önemli unsurun birlikte gerçekleşmesine bağlı başarıyı sağlayan bir süreçtir. Bunlardan ilki, “uygun teknolojiyi ve iletişim araçlarını kullanmak”; ikincisi ise afetin yaratacağı tehlike derecesine göre, bölgesindeki yerel halkı bu süreçte “ikna edip, etkileyerek yönetebilmek” kabiliyetidir. Herkes, kamu yönetiminden/idareden öncelikle konuya göre strateji geliştirmesini, önlem almada kolaylaştırıcı olmasını ve yol göstermesini beklemektedir. Kuşkusuz idari mekanizma da halktan, bilgilendirmelere göre bireysel önlem almasını ve talimatlara uymasını istemektedir (Karaman, 2018: 495).

İdarenin erken uyarı yapmasına neden olabilecek afetlerden, meteorolojik karakterli afetler konuya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu afetler; kuraklık ve çölleşme; sel ve taşkınlar; orman yangınları; kuvvetli rüzgâr, fırtına ve tornado; çığ, dolu, yıldırım çarpması (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, t.y) ile jeolojik nitelikli afetlerde ise deprem ve tsunamidir. Deprem için bugünkü bilgi koşullarında örneğin saat aralığı vererek yer hareketliliği gerçekleşeceğine yönelik erken uyarı vermek mümkün görünmemektedir. Ancak deprem sonrasında tetikleme ile tsunami ve bölgedeki aktif volkanların harekete geçmesi olasılıkları tespit edilebilmektedir. Türkiye’de bünyesinde sıcak su kaynakları bulunan uyuyan volkanlar olmakla birlikte volkanların diğer afetler grubunda yer verilebilecek bir tehdit oluşturduğu söylenebilir. Her yanardağın kendine has ve karmaşık bir tezgâh lâbirentine sahip olması nedeniyle, volkan patlamalarını tahmin etmenin çok zor bir iş olduğu uzmanlarca belirtilmektedir. Tabiatın bilinmezliklerle dolu olmasının yanı sıra, bilimsel çalışmalar da olguları çözümlenmeye devam etmektedir.

Erken uyarı ile toplumsal farkındalık yaratmanın önemini ortaya koyan birçok örnek verilebilir. Nitekim 28 Eylül 2018 tarihinde Endonezya’nın Sulawesi Adası’nda meydana gelen 7.5 büyüklüğünde deprem ve akabinde 6 metre yüksekliğinde dalgaların olduğu tsunamide en az 844 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu afette, BBC Endonezya Servisine açıklama yapan, Endonezya Acil Müdahale Kurumu Sözcüsü, tsunaminin meydana geldiği gün erken uyarı sisteminin çalışmadığını doğrulamış ve 21 yüzer tsunami tespit cihazının zarar gördüğü veya çalındığını belirtmiştir. Halka tsunami uyarısının önceden yapılmaması ile ölüm rakamlarının yüksekliği ilişkisi kurulmuştur (BBC News, 2018). Bu ve benzeri olaylar her gün dünyanın bir köşesinde meydana gelmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde toplumsal mukavemetin düşük olması nedeniyle, olay sonrası kayıpları, dramatik bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

KAMU YÖNETİMİNDE İKNA VE ETKİLEME ARAÇLARI

Türkiye’de daha önce karşılaşılmamış doğa kaynaklı yeni tehditler, idarenin halka yönelik güvenliğini sağlama sorumluluğu gereği, profesyonelleşmiş iletişim yapılarının geliştirilmesine ihtiyaç yaratmıştır. 26–28 Eylül 2018 tarihinde özellikle Türkiye’nin batı kıyılarında şiddetli fırtına uyarısı yapma ihtiyacı doğmuş ve fırtına beklentisi, bir müddet kamuoyunun korkulu rüyası haline gelmiştir (CNN Türk, 2018). Fırtına şiddeti, beklentinin oldukça gerisinde gerçekleşmişse de deniz yükselmiş kıyılarda su baskınları ortaya çıkmıştır.

İklimsel değişimlere yönelik kamuoyu bilgilendirmeleri yanında, idare de risk analizi çalışmalarında zorlanmaktadır. Fırtına ile ilgili erken uyarı konusunda Türkiye’de bir ilk yaşanmıştır. Konuya ilişkin idari ve toplumsal farkındalık sağlanmakla birlikte, yerleşimlerin yapısal ve bağlantılı olarak bireylerin düşünsel olarak hazır olmadığı da ortaya çıkmıştır. Bu ve benzeri vakalar Karadeniz, Ege ve Akdeniz’de sıkça görülmeye başlamıştır. İklim değişikliklerinin etkisiyle hortum ve şiddetli rüzgâr gibi doğa olaylarının sıkça olabirliği ve rutin haline gelebileceği öngörülmektedir. Nitekim 24 Ocak 2019 tarihinde Akdeniz’de çıkan fırtınanın oluşturduğu hortumların ortalığı savaş alanına çevirmesi, Antalya’da 4 evin yıkılmasına ve bazı kamu binalarının çatılarında hasara neden olması, araçların sular altında kalması ve denize uçan araçtan denize kayıp kaybolan bir genç kız, devrilen ağaçlar ve altında kalan kişiler, çevresinde uçuşan cisimlerin kafasına çarptığı 13 yaşında bir çocuğun ölmesi vb. vakalar (Öztürk, 2019) ile Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın 100 milyon TL. zarar olduğunu akşam haberlerinde (27.01.2019) paylaşması gibi maddi boyutların da dikkat çeken seviyelere ulaştığı vakalar giderek sıklaşmaktadır. Hemen akabinde, 30 Ocak 2019 tarihinde Mersin’de yapısal kayıplara neden olan hortum haberleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu ve benzeri afetler gerek mali yönetimin planlanması gerekse kamu yönetiminin afetlerde halka yönelik sorumluluğu ve halkın gerekli talimatlara uyması başka bir ifadeyle afet tipine göre davranış refleksleri geliştirmesi konularının ne kadar önemli olabileceğini göstermektedir.

Ani gelen afetlerdeki toplumsal davranışların ikna yoluyla yönetilmesine yönelik tartışmalarda yönetsel manipülasyonlar farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bir olay gerçekleşmeden önce farklı uzmanlıkları ve yetkileri olan kişilerin yaptıkları yorumlar buna en iyi örnektir. Karşılıklı suçlamalar şeklinde gelişen aynı alanda yetkili vali ve belediye başkanı gibi kişilerin yaptıkları yorumlar ya da değerlendirmeler de bu gruba girmektedir. Teknolojinin sağladığı anlık iletişim sayesinde, afetlerden zarar gören toplulukların öğrenilmiş dersleri hızla küresel paylaşıma girmektedir (Karaman, 2018: 493-517). Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri, Teksas bölgesinde gerçekleşen Harvey Kasırgası (25 Ağustos 2017) nedeniyle 39,000’den fazla kişi yıkım ve ölüm getiren sellerden dolayı evlerinden uzaklaştırılmıştır (Amadeo, 2019). Kasırga nedeniyle gerekli hale gelen tahliye konusunda Belediye Başkanı, Teksas Valisi ve her kademedeki görevliden halka birbirinden farklı bilgilendirme ve uyarılar gelmesi (BBC News, 2017) kamuoyunda ve uluslararası düzeyde eleştiri konusu olmuştur. Afetin şiddeti başta olmak üzere çeşitli tehlike farklılaşmalarını, her zaman doğru tahmin etmek mümkün olamamakla birlikte, özellikle hazırlık safhasındaki sorumlulukları yeterince yerine getirmeme, bu tartışmaların ana teması haline gelmektedir.

İkna ve Etkileme Stratejileri

“İkna”, hedeflenen kişi veya grubun düşünce, davranış ile tutumlarını istenilen biçimde yapılandırma sürecidir. Etkileme ise ikna ederken, hedef kişi veya kitlenin tutum ve davranışlarını, onların istek ve çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde, daha uzun sürede değiştirme girişimidir. İkna çabasında amaç açıkça belli edilmesine karşılık, etkilemede daha gizli ve uzun dönemli bir iletişim stratejisi yürütülmektedir (Taşçı ve Eroğlu, 2007: 534). İkna konusu, genelde sosyal ve politik ilişkilerde, ikna edenin, başkalarının görüşlerini şartlandırma çabası olarak önem taşımaktadır. Sosyal veya siyasi bir eylemi başarmak için ikna ederek inandırma asıl olup, söylemler doğru ya da yanlış iddialar da taşıyabilir (Solferino vd., 2015: 447-452). Böylece ikna edilene, önerilen yeni bir hedefin peşinde koşmak, amaçlara ulaşmak için gereklilik olarak gösterilmektedir.

Paul Ekman, mikro mimik olarak ortaya koyduğu (korku, hüznün, tikslenme, şaşırma, endişe, nefret, mutluluk) ifadelerin kültüre göre farklılık göstermediğini (Ekman, 2013: 45-46) belirtmiştir. Esas itibarıyla bu ifadeler/tepkilere neden olan olaylar da az çok benzerdir. Bu bağlamda kişileri yönlendirebilme imkân dâhilindedir. Kişilerin ikna edilebilmesi için yapılacak bir işte menfaat olması gerekir. İkna edilecek bir konuda faydanın somut olarak belirtilmesi gerekir. İknada, nedenden etkiye ve etkiden nedene doğru iki yönlü etkileşim bulunmaktadır.

Bir pazarlama stratejisi için altı temel özellik genelde yeterli görülmektedir. Buna göre 1. Karşılıklılık, 2. Taahhüt ve Tutarlılık, 3. Sosyal Kanıt, 4. Beğenme, 5. Yetki, 6. Kıtık faktörleri ikna için kullanılan alanlardır (Öner, 2015). Belirtilen bu ikna yöntemleri aşağıda temel olarak üç başlıkta özetlenmektedir.

1. Önce bir şeyler teklif ederek, sana kendilerini borçlu hissetmelerini sağla,
2. Özel bir şeyler sunarak, karşıdakilerin kendilerini özel hissetmelerini sağla,
3. Teklifi kişiselleştir ve seni kendilerinden birisi gibi düşündüklerinden emin ol.

İkna konuları, kamu hizmetleri ve yönetici sorumluluğu açısından yorumlandığında, afet yönetimi süreci için genel geçerli kurallar geliştirilebilir Nitekim kişilerin, talimat verene güven duyması ve bu güvenin sürdürülebilmesi için bazı göstergelere ihtiyacı bulunmaktadır. Vatandaşın yöneticilerden yapmasını istediği davranış göstergeleri: Fedakârlık göster ve fedakârlık iste; vatandaşı/yerleşikleri önemseydiğini gösterecek davranışlarda bulun; istediğin davranışları kendin de gerçekleştir vb. tarzında düşünülebilir.

Bazı kaynaklar ikna edilmek istenenlere yönelik olarak başarıyı sağlayan davranış listesi kurallarını artırmaktadır (Elias, 2018).¹ Bu listede konumuza ilişkin doğru uygulamayı sağlayıcı anahtar sözcükler şunlar olabilir. Nerde duracağını bilme; çünkü kelimesini doğru kullanma; birliktelik ve işbirliği sağlama; beklentiyi karşılama;

¹ “Nerde duracağını bilme” tekniği, 2. “Çünkü” kelimesini iyi kullanma, 3. Ortak ilgi alanı oluşturma, 4. Beklentinin gücü, 5. Analoji ile muhakeme, 6. İlgi yaratma, merak boşluğu oluşturma, 7. Kapıya ayak tekniği (küçük karşılıklı alışverişler ile büyük talepler yaratma), 8. Yüze dönük kapı tekniği (makul taleplerde bulunma), 9. Karşılıklılık, 10. Beğenme, 11. Kıtık, 12. Yetkiyi kullanma, 13. Duyarlılık / tutarlılık, 14. Sosyal kanıt, 15. Aciliyet, 16. Kayıptan kaçınma, 17. Uzun vadeli sonuçları belirtme, 18. Zeigarnik etkisi (merak uyandırma), 19. Yüksek aktivasyon (öfke, mutluluk, hüznün) duygularını kullanma, 20. “Mor İnekler” (ilgi çekici unsurlar bulma), 21. İkna edici en güçlü kelimeyi kullanma, 22. Çıkar ayarları yapma, 23. Bildikleriyle eşleştirme sağlama (Elias, 2018).

karşılaştırmalar yapma; kıtlık ile korkutma; ilgi yaratma; yaptırım kullanma; duyarlılık/tutarlılık; aciliyet; kayıplardan kaçınma; moral değerleri kullanma.

Yukarıda sayılan bu kuralların her biri aslında içerik olarak kendini özetlemektedir. Ortaya çıkan ani tehdit durumuna göre zaman darlığının da sıkıştırmasına bağlı olarak, idarenin doğru bilgilendirme yapması, geçmişten getirdiği örneklerle güvenilir olması yanında, kişilere de güvendiğini, destek beklediğini belirtmesi ve onları övgü ile coşturması/cesaretlendirmesi başarıyı artıracak bir yöntem olarak görülmektedir.

Afetlerde erken uyarı, acil ve acele kavramlarını dikkate almayı gerektirdiğinden “ikna” konusunu güvenilirlik unsurları birlikteliğinde yorumlamak yerinde olacaktır. Mamafih bu sürecin iyi işlemesi veya işlememesi sonraki süreçlerdeki “etkileme” başarısını sağlayacak bir özellik taşımaktadır. Ayrıca çeşitli unsurları birlikte doğru kullanabilme kapasitesine sahip olmak işlevselliği sağlamaktadır. Bugünün teknolojik ve haber alma koşullarında ya da global ilkelerin geliştirdiği bilgi ortaklığında; topluluklar, idarenin duyurularını yurt içi veya sınır ötesi çeşitli kanallardan doğrulayabilmektedir. Bu konu idarenin doğrulanmış bilgi desteğine dayanarak, halktan ne istediğini bilmesi ve halka anlatabildiğini göstermesini önemli hale getirmektedir. Ayrıca, ikna yöntemlerinin uygulamayı sağlayacak yönde halkla paylaşılabilmesi sürecin iyi yönetilmesi anlamına da gelmektedir. Verilmek istenen mesajın sürekli tekrarlanması önemli bir taktiktir. Ana noktayı güçlendirmek için sesler veya görüntüler tekrar edilir ve gerekirse hoş olmayan görüntüler birçok kez gösterilebilir. Görsel mesajların izleyicide oldukça etki yarattığı bilinmektedir. Bangkok'taki (Tayland) zehirli dumanın, çocukları zararlı etkilerinden korumak için 400'den fazla okulu hafta boyu kapatmaya zorladığına ilişkin (BBC News, 2019) haberler ve görselleri, basın da desteği ile önlem planlamasını desteklemekte etkili olmuştur.

Basının İkna Gücü ve Siyasi İktidar

Kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşturma ve güçlendirmedeki rolü büyüktür. Kırk yıldan bu yana gazeteciler artık haber tipine göre terminolojiye aşina olmakla kalmayıp, profesyonelleşmektedir. Haber tipleri ilk defa Amerika'da bilimsel dayanağı bulunmamakla birlikte “sert haber” ve “yumuşak haber” olarak ayrılmıştır (Reinemann vd., 2011: 222-223). Benzer yaklaşımı afet olayları ve basın ilişkisi için de söyleyebiliriz.

Gazetecilik pratikliği ve geleneğinin bir parçası olarak, medya sağladığı mesajları ve bilgileri ayrıca analiz eder, seçer, yorum yapar, fikir verir ve düşüncelerini yansıtır. Afetle ilgili olaylar topluma yönelik görev ve sorumluluklar açısından çok hassas bir kamusal görevdir. Bu nedenle içerik üzerinde daha büyük bir kontrol ve güvenilirlik sağlanmaya çalışılacaktır. Medya açısından doğru bilgiye erişim sürekli bir yarış anlamına da gelmektedir. Medya için, yeni ve özel bilgileri idareden aktarması kendisi açısından sorunsuz bir yöntemdir. Ancak doğru bilgilerin halka iletilmesinde konuya göre idare engelleyici de olabilmektedir. Tüm toplumu ilgilendiren konular emredici veya sadece bilgilendirici olması itibarıyla idarenin denetimine tabi tutulabilmektedir. Bu durum da bilginin kontrolü için kişileri, küresel ilişkiler ağındaki güvenilir haberleşme kanallarına yönelmeye itmektir. İdari baskılar nedeniyle ve idari bakış açısından empoze edilmeye çalışılan görüşler, medyayı zorlamakta, sıkıştırmakta ve özgürlüğünü etkilemektedir (Ejupi, 2014: 641-642). Özgür ve bağımsız medya, ifade ve düşüncenin büyümesine ve özgürlüğüne katkıda bulunarak demokratikleşme sürecinin gelişmesinde rol oynamaktadır.

Modern toplumlarda, vatandaşların ve yasa koyucuların karar vermelerinin kalitesi için bilgi çok önemlidir (Ejupi, 2014: 636-638). Bu nedenle idarenin doğru ve güvenilir bilgi verdiğine dair halkı ikna etmesi güvenirliliğini kaybetmemek için, öncelikli görevidir.

Basının faaliyetlerinde tarihsel olarak siyasi bir denge hem beklenir hem beklenmez. Aslında basının açıkça önyargılı olduğu ve belirli siyasi partilere yakından bağlılığı rahatlıkla tespit edilebilir. Nitekim hala editörlerin, belirli siyasi adaylar veya partilerin açıkça savdukları fikri gazetelerin sayfalarına taşımakta olduğu görüşü günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Mamafih 1920'lerde ilk olarak İngiltere'de BBC'den başlayarak, birkaç ülkede, ilk radyo, daha sonra televizyon kamu hizmeti yayıncılığı amaçlı kurulurken “yayıncıların, toplumdaki farklı görüşleri dengeleyerek tüm topluma hizmet etmeleri ve yalnızca belli çıkarlara değil, sadece toplumun çıkarlarına hizmet etmeleri gerektiği ve dengeli olarak haber yayınlamaları” yaklaşımı benimsenmiştir (Nicolas, 2011: 242).

Dünyada neler olup bittiğine dair ülke dışındaki haberler daha kolay halka aktarılabilir gibi görünüyorsa da bilgilendirme her zaman sorunsuz olmayabilir. Bazen uluslararası düzeyde diplomatik ilişkiler nedeniyle, bilgi saklama ortaklığı da ortaya çıkabilir. Bu nedenle bilginin güvenilir olması konusunda uluslararası kamuoyunda da her zaman tereddütler oluşabilir. Medyanın davranışlarımızı oluşturma konusunda etkisi inkâr edilememektedir. Mamafih siyasi etkiler nedeniyle, merak edilen bir bilginin halkla paylaşarak kamuoyu yaratılması konusu çok önemli ve kırılganlığı yüksek olan bir konudur. Aslında, yönetimlerin performansı ve çoğu kere sınırlı kapasiteleri karşısında uğranılan hayal kırıklığı ve idarenin “güvenlik” nedeniyle bilgi saklama eğilimi halkın, yönetime güvenini zayıflatan bir özellik taşımaktadır.

Güvenlik kavramının insan ve doğa kaynaklı tehlikeleri içermesine bağlı olarak, a) halk ile yönetim arasında iyi niyete dayanan işbirliğini ve halkın güvenini sağlamak, b) yönetimin halkın beklentilerini de dikkate alarak önlem biçimlendirmesine yerel katkıları almak önemli yönetsel adımlardır. Özellikle afet ile karşılaşılan bölgede yerleşiklerin, yönetimin eylem ve işlemleri hakkında bilgi sahibi olması, kararların nasıl ve kimler tarafından alındığını bilmesi ve güvenmesi gerekmektedir. Haber veren kaynak, haberin elde edilmişindeki güvenilirlik ve iletişim ağının bir bütün olarak “güvenli ve ikna edici olması önemlidir”. Halkın da sahip olduğu bilgilerden idarenin yararlanması yönetsel güçlendirici bir etki yaratacak potansiyel oluşturabilir.

Afetlere mukavemetli toplum için geliştirilmiş göstergeler incelendiğinde (Twigg, 2009: 7), halkın katılımının sağlanması, bilgi paylaşımı, teknolojinin geliştirilmesi, kamuoyu ve medyadan yararlanma, gönüllü katılım, afet fonlarının oluşturulması gibi Hyogo Eylem Planında (2005-2015) yer alan unsurların öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca risk değerlendirmeleri ve çoklu risk haritaları, güvenlik açığı ile ilgili göstergeler, insan merkezli erken uyarı bilgi sistemi, iklim modellemesi ve öngörüler gibi temel ilkelere dikkat etmek yönetsel başarıyı artırmaktadır.

İkna konusu klasik öğretilerde her zaman önemli bir yere sahiptir. Kamu yönetiminde halkla ilişkilerin iyi yönetimi demokratik toplumsallaşma ile gelişen bir süreçtir. Halkla ilişkiler, kısaca kurumları hedefine taşıyan araçlar bütünü ise ortak unsurlara sahip olmakla birlikte, amaç ve araçlar bağlamında kurumlara ve konuya göre tanım geliştirmek mümkündür. Afetlerde Halkla İlişkiler; “afet öncesi, sırası ve sonrasında idarece oluşturulan durum analizlerini hızla yerleşiklere iletme, yerel halk ile yönetimlerin karşılıklı iletişim ve etkileşimini sağlamak, kolaylaştırmak üzere geliştirilen bütünleşik mekanizmalar” olarak tanımlanabilir. Bu çalışmalarda ilk mekanizma kurumların

birbirleriyle olan etkileşimi (bütünleşik kurumsal yönetim), diğeri ise idarenin yerleşiklerle olan kurumsal etkileşimidir.

Etkileşimde başarı, bilgilendirme amacıyla yöneldiği kitlenin “yaş, akıl, eğitim düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyet farklılıkları, konuya ilişkin tecrübesi” ile ilişkilendirilebilir. Öte yandan halkın eğitiminde de benzer unsurlar önem taşımaktadır. Halk eğitimi bireylerin içinde bulunduğu doğal, toplumsal çevreden bir şeyler kapması anlamına gelmemektedir. Kuşkusuz afetlere yönelik eğitim için hangi unsurlar ele alınırsa başarılı olunabilir konusu da günümüzde önem taşımaktadır. Haber verenin konuşma tekniklerini kullanması ve görsellik inandırıcılıkta öneme sahiptir. Araştırmalara göre bir sorun veya olay raporlaması ne kadar çok tekrar edilirse, o kadar çok ilgiyi artırmaktadır.

Bireyin başlıca iki öğrenme yolu vardır. İlki bireyin çalışırken, eğlenirken, konuşurken, radyo dinlerken televizyon ya da sinema izlerken bilgilenmesidir. Kitle iletişim araçları bu açıdan çok etkilidir. Bireyin ikinci öğrenme yolu ise örgütlenmiş öğrenimdir. Halk eğitimi, bu şekilde bireyin çoğu kere boş zamanlarını değerlendirerek, yeteneklerini, eylemlerini tutumlarını, davranışlarını değiştirmek, geliştirmek üzere bilgi ve beceri edindirmeyi kısaca bireysel gelişimini amaçlamaktadır (Geray, 2002: 3-4). Bu eğitimlerin uzman kuruluşlar eliyle yapılması faydayı artırabilecek bir potansiyel yaratacaktır. Belediyeler halk eğitimi konusunda önemli bir fonksiyonelliğe sahiptir. Gönüllü kuruluşlar da yerel yönetimlerle işbirliği ile bu çalışmalarını geliştirebilirler. Üniversiteler sürekli eğitim merkezleri ve uzmanlar aracılığıyla toplumsal kapasitenin gelişmesine hizmet edecek altyapıya sahiptir.

Farklı düzeydeki eğitim çalışmaları bütününde, özellikle uzmanlaşmış sivil örgütler ve uzmanların desteğiyle; hizmet aksamalarını değerlendirebilen, neden-sonuç ilişkilerini irdeleyebilen, çözümleyebilen, çözüm yolları üzerinde düşünüp öneriler geliştirebilen sorunlara duyarlı bireyler yetiştirme amaçlanmaktadır. Stratejik olarak, bilgi aktaranlarca, konuların doğru tasvir edilmesi, açıklanması, bilgi desteğinde anlamının ve anlamlandırmanın sağlanması ile yönlendirme yapılabileceğini bilmek önemli bir ayrıntıdır.

TOPLUMSAL MUKAVEMET VE YÖNETİŞİM YÖNTEMİ KATKISI

Toplumsal-kurumsal sorumluluk ve işbirliği konuları, günümüzde demokratik toplum yapılanmasının sürdürülebilirliğini sağlama adına giderek daha önemli hale gelmektedir. İşbirliği ve dayanışmayı sağlamada katılım, iyi yönetim ve yönetim gibi demokrasinin araçları olan pratiklerin sağlanmasına ilişkin konuların çok yönlü analizi ve felsefi temellerini iyi yorumlamak gerekmektedir. Bu terimlerin ortak özellikleri demokrasinin içselleştirilmesi ve siyasi kültürün olgunlaşmasıyla ilgilidir. Afet yönetimi çalışmalarında kurumsal ve sektörel işbirliği gerekliliği, demokrasinin uygulama araçlarının verimli kullanımına ihtiyaç göstermektedir. Aşağıda yönetim kavramı bu nedenle toplumsal mukavemeti sağlamada ne kadar etkili olabilir yönüyle sorgulanmıştır.

Yönetişim Kavramı

Yönetişim (governance) sözcüğü geleneksel olarak “yönetim, idare” (government) sözcüğünden türetilmekle birlikte, felsefesi yönüyle, yönetenlerin tek başına merkezde karar alması ve uygulaması eylemlerine odaklı geleneksel anlamından çok uzaktır.

Yöntemsel olarak da yönetimde karar alma süreçlerine kamu, özel ve sivil sektörü temsilen referandum, oy verme gibi doğrudan katılım dışında müzakere metotlarıyla da ilgi duyarak katılım ile ilişkilendirilmektedir. Mamafih, yönetim sözcüğünün demokrasi ile olan sıkı ilişkilerine karşın, Türkçe kullanımına ne idari ne de akademik pek fazla rağbet gösterilmemektedir.

Yönetişim metodu kullanımı gereği, postmodern örgüt biçimleri içinde gösterilmektedir. Bu yapısalılıkta işbirliği, karşılıklı bağımlılıklar, müzakereci demokratik yapılanmalar öne çıkmaktadır (Babaoğlu ve Çobanoğlu, 2018: 181-182). Oysaki afet yönetimi doğrudan güvenlik ile ilgili güçlü bir karakter taşımakta ve yöntemsel olarak da, yöneticinin taşıdığı siyasi ve idari sorumluluk gereği “bürokratik, hiyerarşi ve kurallar bütünü, yetenek ve kapasiteye dayanan profesyonellik” gibi kısmen modern ve hatta geleneksel katı yönetim unsurlarını öne çıkarmaktadır. Afet yönetimindeki etkinlik arayışında “Bütünleşik Afet Yönetimi”, ifadesi kurumsal ve sektörel birliktelik ile “yönetişime” işaret ederken; nihai karar verme ve özellikle eylem yönüyle merkeziyetçi bir nitelik taşımaktadır. Başka bir ifadeyle klasik, modern ve postmodern yönetim kuramlarında açıklanan yaklaşımların uygun unsurları, etkin afet yönetiminde birlikte kullanılmaktadır. Belirtilen kısmî yöntem ortaklığını, risk ve kriz sürecinin özelliğine bağlı olarak, özellikle teknolojik yenilikler desteklerken, haberleşmeler ve hizmet geliştirmede e-katılım yöntemi öne çıkmaktadır. Bu karmaşık yönetsel iklimin sağladığı kurumsal ve toplumsal işbirliğinde, ilgili aktörlerin yetki, görev ve sorumluluklarının paydaşlar olarak belirtilmesi ve önceden bilinmesi, artan oranda öneme sahiptir.

Yerel Mevzuatta Yönetişim ve Toplumsal İşbirliği

2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu, temel felsefesi ve örgütsel yapısı ile görevleri itibarıyla demokratik ve katılımcı yapılara sahiptir. Temel olarak, mahalle ve yönetimi konusu (5393, md. 9), yaşam kalitesi ile ilişkilendirilen önemli bir hizmetsel sorumluluğu mahalle yönetimine (muhtar ve ihtiyar heyeti) vermektedir. “Muhtar, mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmakla yükümlüdür” hükmü bu değerlendirmeyi sağlamaktadır.

Belediye yönetimi de “mahallenin ve muhtarlığın ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü için bütçe imkânları ölçüsünde gerekli ayni yardım ve desteği sağlamakta; kararlarında mahallelinin ortak isteklerini göz önünde bulundurmakta ve hizmetlerin mahallenin ihtiyaçlarına uygun biçimde yürütülmesini sağlamaktadır”. Mamafih mahalleli ile ilişkiler ağında “muhtar” uygulamada ancak rutin resmi evrak tanzimi ile ilgili görevini sürdürürken, örneğin muhtarların mahalleliye yaşam kalitesinin artırılmasında ve katılımcı mekanizmaların çalıştırılmasında ne kadar zaman ayırdığına yönelik göstergeler oluşturulmuş değildir.

Mahalleli terimi, hemşeri hukuku ile ilişkilidir. Belediye örgütlenmesinin var oluşu nedeni “hemşeri”dir. Hemşeri hukuku (5393, md.13), herkesi kapsamaktadır. Hemşerilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin sunduğu yardımlardan, insan onurunu zedelemeyecek koşullarda yararlanma hakları vardır. Mamafih yönetime doğrudan katılmanın bir aracı olan seçme ve seçilme hakkı sadece “vatandaşlara” yönelik olup, yabancılar bu hakkın

kapsamı dışındadır. Belediyeler, “hemşeriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınması” hukuki olarak teminat altındadır.

Kentine karşı kendini sorumlu hissetme ve kararlara seçimler dışında aktif katılım mekanizmalarını kullanarak katılmak, bir gönüllülük ilişkisidir. Gönüllülük ile ilgili doğrudan bir madde ve “Gönüllülerin nitelikleri ve çalıştırılmalarına ilişkin usûl ve esaslar İçişleri Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenmiş ise de (5393, md. 77), belediyelere göre değişen kapasite bağlamında, beldeye olan katma değer tespiti veya başarının ölçülmesi bugüne kadar sağlanmış değildir. Oysaki yerel yönetimlerde gönüllü çalışmalar (Toprak, 1990: 17-18), kentsel hizmetlerin yürütülmesinde gerek yerel siyasetin oluşturulması, gerekse toplumsal sermayenin katkısı itibarıyla önemlidir. Belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldeye dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygulayabilir.

Kent hizmetlerine katılımında belediyelerde ihtisas komisyonları kurulmaktadır (5393, md. 24). İhtisas komisyonları toplumsal sermayenin ya da kapasitenin değerlendirilmesi için uygun demokratik mekanizmalardır. İhtisas komisyonlarının görev alanına giren işler bu komisyonlarda görüşüldükten sonra belediye meclisinde karara bağlanmaktadır. Benzer şekilde, büyükşehir belediye örgütlenmelerinde (5216, md.15) komisyon çalışmalarında uzman kişilerden yararlanılabileceği, gündemdeki konularla ilgili olmak üzere; çeşitli kurum ve kuruluşlardan görüş alınmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. İl özel idarelerinde de (5302, md.16) “Kaymakamlar, köy ve mahalle muhtarları, kamu kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi temsilcilerin” yer aldığı ihtisas komisyonları oluşturulmuştur. Ancak ihtisas komisyonlarına, seçilmiş üyelerin yanında görüş bildiren toplumsal katılımın verimliliğini ölçen göstergeler oluşturulmuş değildir.

Halkın katılımına açık mevzuat düzenlemelerinde yer alan diğer önemli bir konu da nüfusu 50.000’in üstündeki belediyelerde zorunlu olan stratejik plan çalışmalarıdır. Zorunluluk ilkesi, kararlara katılımın da teorik olarak önünü açmaktadır. Ayrıca afet yönetimi ile ilgili acil durum plânlaması da belediyelerin risk veya hazırlık çalışmalarına yönelik olarak özellikle 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda düzenlenmiştir (5393, md. 53). Bu düzenlemeye göre, “Belediye; yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğer doğal afetlerden korunmak veya bunların zararlarını azaltmak amacıyla beldenin özelliklerini de dikkate alarak gerekli afet ve acil durum plânlarını yapar, ekip ve donanımı hazırlar. Acil durum plânlarının hazırlanmasında varsa il ölçeğindeki diğer acil durum plânlarıyla da koordinasyon sağlanır ve ilgili bakanlık, kamu kuruluşları, meslek teşekkülleriyle üniversitelerin ve diğer mahallî idarelerin görüşleri alınır”. Bu madde katılımcı bir anlayış ile “yönetişim” merkezli çalışmalar olarak önemsenmelidir. Ayrıca, belediyelerce, “Plânlar doğrultusunda halkın eğitimi için gerekli önlemler alınarak bakanlıklar, idareler, kurumlar ve örgütlerle ortak programlar yapılabilir (5393, md.53). Belediyeler sadece kendi idari sınırları içinde değil, belediye sınırları dışında yangın ve doğal afetler meydana gelmesi durumunda, bu bölgelere gerekli yardım ve destek sağlama konusunda yetkilidirler. Ancak kent konseyleri ile uyumlu çalışılması gereken bu konularda da Türkiye bütününde incelenebilir göstergeler bulunmamaktadır.

Gönüllü katılımın sağlanmasına yönelik demokratik bir yapılanma da “Kent Konseyi”dir (5393, md. 76). Kent Konseyi, sürdürülebilir kent yaşamına yönelik, Konseyde oluşturulmuş görüşlerin, belediye meclislerinde gündeme alınarak, meclis kararına dönüştürüldüğü, yerel siyasetin oluşturulmasında önemli misyona sahip danışma birimidir. Bu yapısalılık, belediye örgütlenmesinde, karar organı olarak “Belediye Meclisi” ile danışma birimi olan Kent Konseyi arasındaki organik ilişkiyi ortaya koymaktadır. Mamafih Kent Konseyleri yönetmeliğinin ilk yürürlüğe girdiği 2006 yılından günümüze kadar olan süreçte, yönetmelikteki değişikliklere karşın, ülke ölçeğinde, kent konseylerinin verimliliğini ölçen göstergeler hala oluşturulmamıştır. Örneğin, kent konseyinde oluşan görüşlerin sayısal olarak, meclis gündemine alınıp karara dönüştürüldüğünü belirten Türkiye ölçeğinde genel bir idari değerlendirme gerçekleştirilmiş değildir.

Belediyelerde, mahalle muhtarı toplumsal kazanımlar ile ilişkilendirilebilecek, “mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek...” gibi sorumluluklar bütününde, temel ortak olarak destek kuvvettir. Ancak gerek mahalle yönetimi, gerekse kent konseyi vb. yapılanmalarda gönüllü çalışmaların verimi ölçülebilir değildir. Bu da afetlerde toplumsal işbirliğine dayalı ve yöneticinin yönlendirmesinde ne kadar başarılı çalışmalar yapılabileceği konusunu tereddütlü hale getirmektedir.

Kent siyasetinin belirlenmesine ve katkılara yönelik çalışmaların verimlilik ölçümü tamamen başta İçişleri Bakanlığı olmak üzere merkez ve yerel yönetimlere ait bir sorumluluktur. 1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu’na göre; Vali, Devlet, il, belediye, köy ve diğer kamu tüzelkişiliklerine ait genel ve özel mülklerin yangın ve benzeri tehlikelere karşı korunmasını, iyi halde tutulmasını, değerlendirilmesini ve iyi halde idaresini sağlayacak tedbirlerin uygulanmasını ilgililerden isteme ve denetleme (5442, md. 9/i) yetkisine sahiptir. Yine vali, il sınırları içinde bulunan genel ve özel bütün kolluk kuvvet ve teşkilatının amiridir. Suç işlenmesini önlemek, kamu düzen ve güvenini korumak için gereken tedbirleri almaktadır. Ayrıca, sınır ve kıyı emniyeti ve sınır bağlantılı bütün işleri, yürürlükte bulunan hükümlere göre sağlar ve yürütür (5442, md. 11).

Kentlerin sağlıklı gelişmesinde birey ve toplulukların işbirliği çok önemlidir. Demokratikleşmenin varlığına işaret eden konulara merkezi ve yerel yönetimlerin sahip çıkması gerekmektedir. Sağlıklı kent yapılanmasında, iç ve dış göçler nedeniyle, farklı kültürel grupların varlığı, toplumsal huzurun sağlanmasında giderek artan oranda önemsenmektedir. Toplumsal sermaye olarak da adlandırılan, insanların ortak amaçları için, bireyler, gruplar ya da organizasyonlar halinde bir arada çalışma yeteneğini (Sargut, 2006: 1-13) veya iş hayatı, ekonomi, örgütsel davranış, politika bilimi ve sosyolojinin taşıdığı tüm unsurlar bütününde kapasitesini artırmak, üzerinde sürekli çalışılan bir konudur. Toplumun birlikte karar verme ve iş görme kabiliyetini sürekli öğrenme araçlarının yardımıyla geliştirmek ve sürdürülebilmek, demokratik kazanımları geliştirmek ideal toplum biçimlenmesine giden iyi bir strateji olarak önemsenmektedir. Bugüne dek gelişmeyi sürdüren, “maddi ve manevi değerler bütünü” olarak da belirtilen “insan ve toplumsal sermaye” olgusu, ülkelerin yönetim anlayışı ve yasal karar alıcıların toplumla ilişkileri gibi örgüt ve çevresi bütünlüğündeki ilişkiler ağında ülkelerin bir bakıma demokrasiye bakışı ve başarısıdır.

AFETLERE MUKAVEMET VE TOPLUMSAL DEĞERLER ANALİZİ

“Risk Toplumunda Afetlerde Erken Uyarı, Mukavemetli Toplum ve Kamu Yönetiminin İkna Kapasitesi” başlıklı bu araştırma, Türkçe literatürde üzerinde durulmamış bir araştırmadır. Uluslararası literatürde de doğrudan afetlerde kamunun ikna kapasitesine yönelik bir çalışmaya erişilmemiştir. Türkiye’deki kamuoyunun konuya ilişkin tepkilerini ölçme amaçlanmaktadır.

Araştırmada kullanılan tablo içerikleri, 24 Aralık 2018 – 14 Ocak 2019 tarihlerinde 18 yaş üstü 285 katılımcıdan, web ortamında toplanan verilere dayandırılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde, SPSS tekniği ve versiyon 24.0 kullanılmıştır. Bu kamuoyu araştırmasına Türkiye’de 57 ilden katılım olmuştur. İlini belirten katılımcılardan ağırlıklı olarak sırasıyla İzmir, İstanbul, Ankara, Manisa, Balıkesir, Kastamonu, Çanakkale illerinden ortalama 5 kişi; Afyon, Burdur, Çorum, Denizli, Erzincan, Eskişehir, Erzurum, Hakkâri, Konya, Tekirdağ, Kayseri, Samsun illerinden ortalama 3 kişi; Amasya, Adana, Adıyaman, Ardahan, Afyon, Aydın, Antalya, Bartın, Bingöl, Bitlis, Bolu, Bursa, Burdur, Çorum, Düzce, Elazığ, Gaziantep, Gümüşhane, Isparta, İzmit, Muğla, Niğde, Kütahya, Kahramanmaraş, Kayseri, Malatya, Mersin, Muş, Ordu, Rize, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Sakarya, Trabzon, Van illerinden ise ortalama 1-2 kişi ile katılım olmuştur. Bu şekilde Türkiye genelinden görüş alınabildiğini söylemek mümkündür.

Konunun teorik bölümündeki değerlendirmeler büyük ölçüde sorulara dönüştürülmüştür. Sorular bireysel davranışlar ve toplumsal dayanışmaya yönelik eğilimleri ölçerek karşılıklı ilişkilendirmeyi hedeflemektedir. Aşağıda afetlerde toplumsal dayanışma istekliliği bağlamında bireysel ve toplumsal bütünlüğün gelişme yönünün ipuçları anket uygulaması ile değerlendirilmektedir.

Ankete Katılanların Profili

Tablo 1. Ankete Katılanların Cinsiyeti

		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	Kadın	211	74,0	74,0	74,0
	Erkek	73	25,6	25,6	99,6
	Diğer	1	0,4	0,4	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

Ankete katılanların %74’ü kadın olup, erkekler %25,6 oranındadır.

Tablo 2. Yaş

		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	18-25	111	38,9	38,9	38,9
	26-40	144	50,5	50,5	89,5
	41-60	29	10,2	10,2	99,6
	61+	1	0,4	0,4	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

18 yaş üstü gruplarına açık olan ankete en fazla katılım %50,5 oranıyla 26–40 yaş grubunda olmuştur. İkinci ağırlıklı grup %38,9 ile eğitim çağında olabilecek gruptur. Üçüncü sırada, %10,2 ile 40–60 yaş arasındaki grup gelmektedir.

Tablo 3. Eğitim

Eğitim Derecesi	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer				
İlkokul mezunu	1	0,4	0,4	0,4
Lise mezunu	5	1,8	1,8	2,1
Ön lisans	10	3,5	3,5	5,6
Lisans	171	60,0	60,0	65,6
Yüksek lisans	81	28,4	28,4	94,0
Doktora	17	6,0	6,0	100,0
Toplam	285	100,0	100,0	

Eğitim seviyesinde (Tablo 3), yüksek eğitim %60 ile ilk sıradadır. Yüksek lisans eğitimi %28,4 ve doktora ise %6 oranındadır. Lise mezunu ve ön lisans mezunu toplamda %5,3 ile düşük bir orandadır. Ankete katılım itibariyle eğitilmiş kesimin değerlendirilmesi öne çıkmıştır.

Ankete katılanların yaşadığı coğrafi alanlar (Tablo 4) incelendiğinde ilk sırada %81,1 oranıyla kentsel alanlar gelmektedir. Kırsal alanda yaşayanlar %18,9 oranındadır. Katılımcılardan %22,5'i buldukları yerleşimi ayrıca sahil/kıyı olarak ve dağlık alanlar olarak da %10,2 oranında tanımlamıştır. Kentsel ve kırsal alanların aynı zamanda kıyı ve/veya dağlık alan özelliği de taşıdığı düşünülebilir.

Tablo 4. Yaşadığı Alanın Coğrafi Özelliği

		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer				
	Kentsel	231	81,1	81,1
	Kırsal	54	18,9	18,9
	Toplam	285	100,0	100,0
	Dağlık	29	10,2	10,2
	Sahil-Kıyı	64	22,5	22,5

Birkaç özelliği bir arada barındıran yerleşimlerin farklı afet tipleriyle aynı zamanda karşılaşılacağı bir gerçektir. Ankete katılanlar da bu gerçeğin farkındadır. Afet tanımlaması ankete katılanlar için genelde, “tehlikeli doğa olayları, kaos ve çaresizlik, olağanüstü durum, felaket, yıkım, ölüm, mal ve can kaybı, güvenliksiz ortamlar, zarar, kamu düzeninin bozulması, deprem, sel ve yangın korkusu yaratan” olguları ifade etmektedir. Bu tanımlamalar yaşanan tecrübeleri yansıtmaktadır.

Yaşanılan şehirdeki afet tiplerinde (Tablo 5), gerek doğadan gerekse insan kaynaklı tehlikeler birlikte yer almaktadır. Tecrübelerle ilgili olarak, Türkiye’deki yeni afet tipleri de örnekleme girmiştir.

Tablo 5. Yaşadığınız Şehirdeki Afet Tipleri

	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Yangın	120	42,1	42,1
Su baskını	92	32,3	32,3
Sel	83	29,1	29,1
Deprem	196	68,8	68,8
Şiddetli fırtına	59	20,7	20,7
Tsunami	5	1,8	1,8
Hortum	13	4,6	4,6
Böcek İstilasası	12	4,2	4,2
Nükleer Tehdit	6	2,1	2,1
Terörist Saldırıları	36	12,6	12,6
Diğer	12	4,2	4,2
Toplam	285	100,0	100,0

Ankete katılanlar düşük oranda da olsa %2,1 ile nükleer tehdidi öngörmüşlerdir. Terörist saldırılar diğer afet tiplerine göre düşük bir orana sahip ise de yine de insan kaynaklı bir tehdit olarak %12,6 oranıyla örnekleme girmiştir. Türkiye'nin risk koşullarında kabul edilebilir bir değerdir. İlk sırada %68,8 ile deprem yer almaktadır. Daha önce çok gündemde olmayan ancak yaşanmışlığı nedeniyle ankete katılanların dikkate aldığı şiddetli fırtına (%20,7), hortum (%4,6), böcek istilasası (%4,2) ve tsunami (%1,8) oranlarında bir değer oluşturmaktadır. Diğer afet tipleri ise toprak kayması, kaya düşmesi, gemi ve uçak kazası, kar ve tipi, kuraklık olarak gösterilmiştir.

Afetlerde Bireysel Davranışlar

Bireysel davranışlar ve yetkinlikler, insan sermayesi olarak tanımlanmaktadır. Tablo 6, gereksinimi olan bireylerin ankete katılanlarca önceliklendirilmesini göstermektedir.

Tablo 6. Aşağıdaki gruplardan hangilerinin afetlerde öncelikli kurtarılma durumu vardır? (3 seçenek)

Gruplar	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Kadınlar	72	25,3	25,3
Çocuklar	238	83,5	83,5
Engelliler	244	85,6	85,6
Bakıma muhtaç yaşlılar	199	69,8	69,8
Erkekler	4	1,4	1,4
Sokakta yaşayan kimsesizler	43	15,1	15,1
Ev hayvanları	11	3,9	3,9
Sokak hayvanları	30	10,5	10,5
Diğer	5	1,8	1,8
Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde kurtarma tercihinde öncelikli gruplar (Tablo 6) içinde ilk sırada %85,6 ile engelli gruplar yer almaktadır. Bu grubu %88,5 ile çocuklar ve %69,8 ile bakıma muhtaç yaşlı grupları izlemektedir. Kadınlar %25,3 oranıyla örnekleme girmiştir. Sokakta yaşayan kimsesizler %15,1 iken, sokak hayvanları da %10,5 oranında önemli bir orandadır. Ev hayvanları %3,9 oranındadır. Erkekler sadece %1,4 oranındadır. Diğer grubu içinde canlılar ve yardıma ihtiyaç duyan kişiler yer almaktadır. Literatürde genelde Pasifik okyanusundaki adalar örneğindeki gibi az gelişmiş yoksul ülkeler açısından savunmasız gruplar içinde kadın ve çocuklar yüksek oranlardadır ve bu grup her türlü tehlikeye açık olarak gösterilmektedir.

Türkiye kuşkusuz yoksul ülke grubunda değildir. Kadınların genelde afetlerde büyük oranda yardıma ihtiyaç gösteren grup içinde olmaması memnuniyet verici bir durumdur. Bununla birlikte yine de ankete savunmasız olarak kadınların girmiş olması özellikle iç ve dış göç alan illerde bölgesel olarak toplumsal profil çalışmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Yerel Afet Gönüllüsü Olma İstekliliği

Yerel afet gönüllüsü olmak (afetlerde gönüllü çalışmak) ister misiniz?					
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	Evet	234	82,1	82,1	82,1
	Hayır	51	17,9	17,9	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

Yerel afet gönüllüsü olma konusuna (Tablo 7), ankete katılanların %82,1'i evet diyerek olumlu yanıt vermiştir. Gönüllü olmaya yatkın olmayan grup %17,9 oranındadır. Mamafih ankete katılanların eğitilmiş ve internetten ilgi duyarak erişim sağladığı konusu hatırlandığında, oranların yüksek olmasını isteklilik ile birlikte değerlendirmek gerekir. Nitekim ulusal afet gönüllüsü olma tercihinin yönelik oranlar, bölgeye göre daha da görülmektedir. Tablo 8' de bu durum gösterilmektedir.

Tablo 8. Ulusal Afet Gönüllüsü Olma İstekliliği

Ulusal Afet gönüllüsü olmak (herhangi bir yerdeki afetlerde gönüllü çalışmak) ister misiniz?					
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	Evet	201	70,5	70,5	70,5
	Hayır	84	29,5	29,5	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

Ulusal afet gönüllüsü olma istekliliği (Tablo 8), konusunda %70,7 oranında olumlu yanıt verilmiştir. Gönüllü olmayan grup %29,5 oranındadır. Gönüllülük oranları yüksek olmakla birlikte, afet yönetimi içinde hevesli olmak yetmemekte, görev almak kuşkusuz yetkin olmayı gerektirmektedir.

Tablo 9. Afet Gönüllüsü Olmama Nedenleri

Bir üstteki soruya yanıtınız hayır ise neden afet gönüllüsü olmak istemezsiniz?			
	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Konuya ilişkin eğitim sahibi olmamak	47	16,5	56,0
Evde yaşlı, engelli yakını varlığı	2	0,7	2,4
Evde küçük çocuk varlığı	10	3,5	11,9
Tanımadık kişilere yardım etmek istememek	2	0,7	2,4
Yabancı kişilerden zarar görme korkusu	1	0,4	1,2
Eğitime ayıracak vakit bulamama	12	4,2	14,3
Diğer	10	3,5	11,9
Toplam	84	29,5	100,0
İsteklilik Gösterenler	201	70,5	
Genel Toplam	285	100,0	

Afet gönüllüsü olmak istememe nedeni (Tablo 9), olarak %56 oranında konuya ilişkin eğitimsizlik gösterilmektedir. Evde yaşlı ve engelli yakını (%2,4) ve küçük çocuk olma (11,9) konuları da isteksizlik nedenidir. Eğitime vakit ayıramama %14,3 oranındadır. Tanımadığı kişilere yardım etmek istememe, yabancı kişilerden zarar görme korkusu ve %10 oranında bir grup diğer seçeneklere işaret etmektedir. Diğer içinde yer alan hususlar ağırlıklı olarak emir almaktan hoşlanmamak, sabırlı olmama ve zaten görevlilerin olması konularındadır.

Tablo 10. Afet Yönetimi Eğitimi Alma İstekliliği

Afet yönetimine ilişkin eğitim almak ister misiniz?					
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	Evet	259	90,9	90,9	90,9
	Hayır	26	9,1	9,1	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

Afet yönetimi eğitimi alma (Tablo10) istekliliği %90,9 oranındadır. Eğitim almak istemediğini belirtenler %9,1 değerindedir. Bu konu afetlere yönelik ihtiyacı olan eğitimi alarak, ailesi ile yakın çevresine daha bilinçli yardım edebilme isteğiyle açıklanabilir.

Tablo 11. Afet Gönüllüsü olarak Tercih Konuları (öncelikli 3 konu)

Gönüllü çalışma konuları	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Giysi dağıtma	163	57,2	57,2
Yemek, çorba yapmak vs	74	26,0	26,0
Yemek dağıtmak	132	46,3	46,3
Engelli ve yaşlıların bakımı	43	15,1	15,1

Çocukların bakımı	97	34,0	34,0
Arama kurtarma, acil yardım hizmetleri	132	46,3	46,3
Afet sonrası temizleme (çöp, enkaz, tehlikeli md vs.)	28	9,8	9,8
Diğer	8	2,8	2,8
Toplam	285	100,0	100,0

Afet gönüllüsü olarak hangi konularda yardım edebileceğine ilişkin Tablo 11 oranlarına göre; %57,2 ile giysi gibi yardımların dağıtımı konusu en yoğun ilgi grubudur. Yemek dağıtmak ve arama kurtarma hizmetleri %46,3, çocukların bakımı %34, engellilerin ve yaşlıların bakımı %%15,1 oranındadır. Afet sonrası temizlik %9,8 ile yardım edilebilecek konu olarak bir değere sahiptir. Diğer başlığı içinde eğitim öğretim faaliyeti, psikolojik destek konuları öne çıkmaktadır.

Tablo 12. Afet Gönüllüsü Olmak İstedığınız Konularda Eğitim Sahipliği

Afet Gönüllüsü olmak istediğiniz konularda (yemek yapmak, çocuk bakımı vb.) eğitiminiz var mı?				
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Evet	65	22,8	22,8
	Hayır	220	77,2	77,2
	Toplam	285	100,0	100,0

Afet gönüllüsü olmak isteyenlerin tercih ettiği konularda eğitiminin varlığına (Tablo 12) ilişkin sorgulama hiç iç açıcı değildir. Ancak %22,8 oranında bir grup eğitimleri olduğunu belirtmiştir. Eğitimlerin çoğunlukla arama-kurtarma ve yemek yapma konusunda işaretlendiği anlaşılmıştır.

Afetlerde Toplumsal Birliktelikler

Bu kısımda, örgütlenme, komşuluk ilişkileri, toplumsal duyarlılıklara ilişkin hususlar incelenmiştir.

Tablo 13. Afetlerde Bireysel Gayretin Yeterliliği Düşüncesi

Afetlerde (öncesi, sırası ve sonrasında) bireysel gayretin yeterli olacağını düşünüyor musunuz?				
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Evet	109	38,2	38,2
	Hayır	140	49,1	49,1
	Bir fikrim yok	36	12,6	12,6
	Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde bireysel gayretin (Tablo.13) yeterli olabileceğini düşünenler %38,2 iken yetersizliğini düşünen grup %49,1 oranındadır. Bir fikri olmayanlar %12,6 oranındadır. Afet yönetimi eğitimlerinde, bireysel çabaların önemine değinilmesi gerektiği, ortaya çıkan bu sonuçlardan anlaşılabilir. Hayır grubu ve bir fikri

olmayanlar grubunun birlikte oluşturduğu %61,7'lik oran ise dikkate alınması gereken bir husustur.

Afetlerde sosyal medya desteğinde örgütlenerek dayanışma sağlayabilme toplumsal kapasiteyi göstermektedir. Literatürde sosyal medyanın kullanımı ve liderlik konusu ilgi çeken konulardandır.

Tablo 14. Afetlerde Sosyal Medya Aracılığıyla Resmi Olmayan Toplumsal Örgütlenme Gerekliliği

		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Evet	250	87,7	87,7
	Hayır	14	4,9	4,9
	Bir fikrim yok	21	7,4	7,4
	Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde sosyal medya aracılığıyla resmi olmayan toplumsal örgütlenme (Tablo 14), gerekliliğini belirtenler %87,7 ile önemli bir orandadır. Bir fikri olmayanlar %7,4 iken toplumsal örgütlenmeye gerek olmadığını belirtenler sadece %4,9 oranındadır.

Tablo 15. Afetlerde Resmi Olmayan Toplumsal Örgütlenmelerde Lider Gerekliliği

Afetlerde (öncesi, sırası ve sonrasında) resmi olmayan (sosyal medya aracılığıyla) kolektif örgütlenmelerde lider gerekiyor mu?					
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	Evet	199	69,8	69,8	69,8
	Hayır	50	17,5	17,5	87,4
	Bir fikrim yok	36	12,6	12,6	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

Afetlerde resmi olmayan toplumsal örgütlenmelerde lider gerekli mi (Tablo 15) sorusuna, %69,8 oranında evet cevabı verilmiştir. Buna karşılık hayır grubu %17,5 ve bir fikri olmayanlar %12,6 oranındadır. Bu durumda %30,1 oranında katılımcının lidersiz örgütlenmeye eğilimli olduğunu belirtebiliriz.

Afetlerde komşuların birbirlerine fayda yaratmasına (Tablo 16) yönelik soruya %88,1 oranında evet denilmiştir. Bu oran önemli bir “güven” unsuruna işaret etmektedir. Hayır seçeneği %3,9 oranındadır. Bir fikri olmayanlar %8,1 ile ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 16. Afetlerde Komşuların Birbirlerine Fayda Yaratması

Afetlerde (öncesi, sırası ve sonrasında) komşularınızın birbirine faydalı olacağını düşünüyor musunuz?					
		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %	Kümülatif Yüzde %
Değer	Evet	251	88,1	88,1	88,1
	Hayır	11	3,9	3,9	91,9
	Bir fikrim yok	23	8,1	8,1	100,0
	Toplam	285	100,0	100,0	

Genel olarak Türkiye’de güven eşliğinin düşük olduğu konusu çeşitli araştırmalarda öne çıkan bir konudur. Oysaki afetlerde komşuya güven duyulması sosyal dayanışmayı sağlayan önemli bir unsurdur. Toplumda güven eşliğinin yükseltilmesinde, komşuların birbiriyle iletişim kurabileceği çeşitli sosyo-kültürel projeler önem taşımaktadır. Özellikle muhtarlıklar ve belediyeler, halka en yakın düzeyde stratejik öneme sahip yerel yönetim yapılarıdır.

Afetlerde ihtiyaç halinde komşulardan destek alınabileceği öngörülmekle birlikte, yine de Tablo 17’de katılımcıların afetlerde kendi ailesine öncelik vereceği görülmektedir. Afet anında ortaya çıkan görüntülerden, tehlike içindeki kişilerin etrafında kim varsa birbirlerine yardım etme eğilimi taşıdıkları söylenebilir. Bu davranış biçimi temel yurttaşlık eğitimi ile de ilişkili olmakla birlikte, kişilik özellikleri de önemli rol oynamaktadır. Örneğin 1924 tarihli Köy Kanunu’nda da yer alan zorunlu hükümlerden “Köyde su basması olursa birleşerek selin yolunu değiştirmek” (442, md. 13/24), “Bir adamın suda veya başka suretle başına bir felaket gelince onu kurtarmak elinde iken yardım etmek (442, md. 13/32) kırsal alandan başlamak üzere, olumlu beşeri davranışa yönelik temel öğretilere iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tablo 17. Afetlerde Kurtarma Önceliği Olan Gruplar

Gruplar		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Kendi ailem	222	77,9	77,9
	Komşularım	1	0,4	0,4
	Tanıdığım kişiler	8	2,8	2,8
	Kendimi kurtarırım	39	13,7	13,7
	Ev hayvanları	2	0,7	0,7
	Diğer	13	4,6	4,6
	Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde kurtarma önceliği olan gruplarda (Tablo 17), %77,9 oranında kendi ailesine yardım öne çıkarken, kendimi kurtarırım diyenler %13,7 oranındadır. Tanıdık kişiler %2,8 iken, komşular yalnızca %0,4 (bir kişi) ile tercih edilmiştir. Diğer seçeneğinde yer alan konular; aile içindeki kişiler, afet anında çevrede ihtiyacı olan ve yardımcı olabilecek kişilerdir. Kendi ailesine yardım etme ve kendimi kurtarırım seçeneklerinin yaş değişkeninden bağımsız olduğu anlaşılmıştır. Ankete katılanların kurtarma tercihleri ağırlıkla aileleridir.

Tablo 18. Tanımadık Kişilere Afetlerde Yardım Etme Eğilimi

		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Evet	280	98,2	98,2
	Hayır	2	0,7	0,7
	Bir fikrim yok	3	1,1	1,1
	Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde %98,2 oranında önemli bir grup, tanımasa da ihtiyaç gösterdiği hallerde etraflarındaki kişilere yardımcı olacaklarını belirtmiştir (Tablo 18). Tanımadık kişilere yardım etmeyeceğini belirtenler ve bir fikri olmayanlar toplamda %1,8 oranındadır.

Afetlerde erken uyarılarda bilgi almada güvenilir kurumlara yönelik (Tablo 19) olarak ankete katılanların büyük ölçüde bilgi alabilecekleri kurumlarda oydaşmadıkları görülmektedir.

Tablo 19. Afetlerde Erken Uyarılarda Bilgi Almada Güvenilir Kurumlar

Afetlere yönelik erken uyarılarda bilgi almada en çok hangi seçeneğe güveniyorsunuz?				
Birimler		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Belediye	28	9,8	9,8
	Valilik	52	18,2	18,2
	Muhtarlık	1	0,4	0,4
	Sivil Toplum Örgütleri	35	12,3	12,3
	Cumhurbaşkanlığı	24	8,4	8,4
	Sosyal Medya Aktivistleri	8	2,8	2,8
	Kanaat önderleri açıklamaları	1	0,4	0,4
	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı	125	43,9	43,9
	Güvenlik/Kolluk Kuvvetleri	7	2,5	2,5
	Diğer	4	1,4	1,4
	Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde bilgi almada güvenilir kurumların başında (Tablo 19) %43,9 ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı gelmektedir. Bu oranı %18,2 ile valilik, %12,3 ile sivil toplum örgütleri takip etmektedir. Belediyeler, %9,8 ile üçüncü sıradadır. Cumhurbaşkanlığı %8,4 ve sosyal medya aktivistleri %2,8 oranındadır. Güvenlik veya kolluk güçleri %2,5 gibi düşük oranda temsil edilmiştir. Muhtarlıklar ve kanaat önderleri %0,4 ile eşit orandadır. Diğer içinde hayvanların sezgileri, bilimsel kuruluşlar yer almaktadır. Farklı kurumlar arasında değerlerin dağılması ve hatta tercihlerde kişilere de yer verilmesi, ikna konusunda temel kurumların etkisinin zayıf olabileceğini düşündürmektedir.

Esasen, İzmir’de fırtına olasılığına karşı kamu yönetiminde ciddi uyarılar yapılmakla birlikte, kişiler deniz kenarına piknik yapmaya gitmişlerdir. Meteoroloji uyarılarından ziyade, bir takım resmi olmayan kişilerin “sorun/tehlike yok” beyanlarının basın ve yayın organlarında yer almasının, bireylerin afetlere hazırlık

olarak risk yönetimini veya temkini bırakma tercihlerinde rol oynadığı anlaşılmıştır. Ancak, basından izlenebilen görsellerden, deneyime bağlı olarak, (fırtına veya hortum vb.) güvenlik için ihtiyatlılık ilkesine daha çok dikkat edileceği öngörülebilir.

Tablo 20. Afetlerde Erken Uyarılarda Yönetmel İtaatte Zorlamada Güvenilir Kurumlar

Afetlere yönelik erken uyarılarda, evinizi terk edin vb. yönetmel itaate zorlamaya ilişkin en çok aşağıdaki kimliklerden hangisine güveniyorsunuz?			
Birimler	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer			
Valilik açıklamaları	101	35,4	35,4
Belediye açıklamaları	15	5,3	5,3
Muhtarlık açıklamaları	1	0,4	0,4
Cumhurbaşkanlığı	39	13,7	13,7
Sivil Toplum Örgütleri	12	4,2	4,2
Sosyal Medya Aktivistleri	2	0,7	0,7
Kanaat önderleri açıklamaları	1	0,4	0,4
Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı	101	35,4	35,4
Güvenlik/Kolluk Kuvvetleri	4	1,4	1,4
Hiçbiri	7	2,5	2,5
Cevapsız	2	0,7	0,7
Toplam	285	100,0	100,0

Afetlerde evin terk edilmesi vb. zorlayıcı talimatlarda yönetmel itaat konusunda (Tablo 20), yönetmel otoriteler ağırlıktadır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ve valilik açıklamaları %35,4 oranlarında eşit değerlere sahiptir. Aslında bilindiği gibi afet yönetiminde Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığında karar organı validir. Bir yönüyle her iki grup değerleri toplamda valilik için %70 oranını aşmaktadır. Cumhurbaşkanlığı açıklamaları %13,7 oranındadır. Hiçbiri diyenler %2,5 oranındadır. Afet sürecindeki yetkili birimlerin ankete katılan eğitimli kişilerce de yeterince bilinmediği anlaşılmaktadır.

Yönetmel itaatte ikna eden etkili kurumlar (Tablo 21), %69,1 oranında ağırlıklı olarak resmi kurumlardır. Uzmanlar ve öğretim üyeleri %27,7 ile olarak ikinci sırada gösterilmiştir. Resmi kıyafetli kişiler sadece %2,1 ve yerel kanaat önderleri %0,4 oranındadır. Afetlerde emre itaat konusunda sokakta resmi kıyafetli olursa da sorun yaşanabileceğini, talimatların resmi genel iletişim ile sağlanmasının daha güvenilir olduğunu öngörmek mümkündür. Uzmanlar da önemli bir ikna potansiyeline sahiptir.

Tablo 21. Yönetmel İtaati Sağlamada Sizi İkna Eden Dinamikler

Yönetmel itaati sağlamada hangi seçenek sizi ikna ederek /uygulamaya teşvik etmektedir?			
Değerler	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Kişiler (uzmanlar, öğretim üyeleri)	79	27,7	27,7
Kurumlar	197	69,1	69,1
Resmi kıyafetli kişiler	6	2,1	2,1

	Yerel kanaat önderleri	1	0,4	0,4
	Diğer	2	0,7	0,7
	Toplam	285	100,0	100,0

Zaman zaman afet öncesi “fırtına çıkmaz, bir şey yok korkmayın” örneğindeki gibi bazı uzman beyanları resmi söylemlerin etkisini ortadan kaldırmakta ve “sıkıntılı gündem” yaratabilmektedir. Kişilerin merak amacıyla ve sosyal medyada ilgi çekici bir fotoğraf çekebilmek için talimatlara uymamalarının da bazen ölümlerle sonuçlanabildiğini hatırlatmak gerekir.

Tablo 22. Afet Eğitimlerinde Güvenilir Kurumlar

Birimler	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer			
Valilik	125	43,9	43,9
Belediye	92	32,3	32,3
Muhtarlık	18	6,3	6,3
Müftülük	18	6,3	6,3
Cumhurbaşkanlığı	63	22,1	22,1
Sivil Toplum Örgütleri	118	41,4	41,4
Uzman kişiler	112	39,3	39,3
Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı	209	73,3	73,3
Güvenlik/Kolluk Kuvvetleri	40	14,0	14,0
Diğer	2	0,7	0,7
Toplam	285	100,0	100,0

Afet eğitimlerinde (Tablo 22) öne çıkan kurumlar içinde %73,3 ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı gelmektedir. Bu tercihi %43,9 ile valilik takip etmektedir. Valiliği %41,4 ile sivil toplum örgütleri ve %39,3 ile uzman kişiler grubu izlemektedir. Sivil toplum örgütleri ile uzman kişilerin, afetlerde etkili çalışmalar yapmaları ve bilgi nedeniyle güvenilirliği bulunmaktadır. Güvenlik /kolluk kuvvetleri tarafından eğitimi tercih edenler ise %14 oranındadır. Muhtarlık ve müftülük gibi dini birimler %6,3 oranındadır.

Özellikle 2011 yılında gerçekleşen Van depreminde dini unsurların afet yönetiminde muhtar ile birlikte rol almasının gözlemlenmesinin katılımcılarda olumlu etki yarattığı anlaşılmaktadır. Afetlerde erken uyarının kamu yönetimi tarafından nasıl yapılacağını bilip bilmediklerine yönelik sorgulamada, %61,4 oranında bilinmediği ve %38,6 oranında ise bilindiği yanıtı alınmıştır.

Bu çalışmada ankete katılanların yüksek eğitilmiş olmalarına karşın, afetlerde öncelikli yetkili kurumları bilmediği ve bilgi alma kanallarının zihinlerde dağınık olduğu görülmektedir. Bu oranlar yönetici kurum ve kuruluşların ikna etkisinin güçlü olmayabileceğine işaret etmektedir. Anket sonuçları, yetkili kurum ve kuruluşların medyayı kullanarak, kamu spotları vb. çalışmalarla afetlerde yetkili kurum ve kuruluşlar hakkında bilgilendirme çalışması yapmasının önemini göstermektedir. Bu konu afetlere yönelik eğitimde güvenilir kurumlar konusunun önemini ortaya çıkarmıştır. Afet uyarılarında güvenilir iletişim araçları (Tablo 23), sorunlu diğer bir konu olarak tespit edilmiştir.

Tablo 23. Afet Uyarılarında Güvenilir İletişim Araçları

Erken uyarıda hangi iletişim aracıyla yapılan "uyarıların" öncelikli olarak daha güvenilir olduğunu düşünüyorsunuz?			
İletişim Araçları	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer			
Radyo	16	5,6	5,6
Telefon/Cep telefonu	56	19,6	19,6
İnternet erişimi	26	9,1	9,1
Siren gibi sesli uyarı	99	34,7	34,7
Kullandığım sosyal medya ağları	2	0,7	0,7
Televizyon	52	18,2	18,2
Basılı yayın gazeteler	7	2,5	2,5
Çeşitli araçlarla yapılan sözlü uyarılar	22	7,7	7,7
Diğer	5	1,8	1,8
Toplam	285	100,0	100,0

Afet uyarılarında kullanılmak üzere hangi araçların önemsendiğine dair bu sorgulamada (Tablo 23), iletişim araçları içinde siren gibi sesli uyarı tercihi %34,7 ile ilk sıradadır. Telefon /cep telefonu %19,6 oranıyla ikinci sıradadır. Televizyon %18,2 ile üçüncü sıradadır. Diğer iletişim araçlarından internet %9,1 ve çeşitli araçlarla yapılan uyarılar %7,7 oranındadır. İletişim araçlarına göre değişen değerler, afetlerde acil uyarılar için idarenin tespit edilmiş herkesçe bilinen bir yönteminin olmadığı ve/veya bilinmediğini de göstermektedir. Bu nedenle de acil durumlar için siren ile uyarı sonrasında radyo, televizyon gibi kitle erişim araçlarına yönelmek gibi bir kural geliştirilmesinin önemi anlaşılmaktadır.

Cep telefonları genelde tercih edilmekle birlikte, güvenilirlik açısından resmi iletişim mekanizmalarının geliştirilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bireylerin yaşadıkları konutlarda afete mukavemet değerlendirmesinde (Tablo 24) afet tipinin bilinen etkisine ilişkin tecrübe ile konutların mukavemet durumu ilişkilendirilmiştir.

Tablo 24. Konutun Mukavemeti Güçlü Olduğu Düşünülen Konular

Konut Mukavemeti Güçlü Konular	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer			
Şiddetli Rüzgâr	219	76,8	76,8
Fırtına	178	62,5	62,5
Deprem	95	33,3	33,3
Hortum	77	27,0	27,0
Tsunami	62	21,8	21,8
Sel, Su taşkını	184	64,6	64,6
Yangın	55	19,3	19,3
Böcek İstilaları	72	25,3	25,3
Nükleer Saldırıları	20	7,0	7,0
Terörist Saldırıları	29	10,2	10,2
Diğer	10	3,5	3,5
Toplam	285	100,0	100,0

Konutların çeşitli afetlere karşı mukavemetli olup olmadıkları (Tablo 24) konusunda sırasıyla tsunami (%21,8), hortum (%27), deprem (%33,3) afet tipine göre emin olunmayan konulardır. Şiddetli rüzgâr (%76,8), sel ve su taşkını (%64,6) ve fırtına (%62,5) konusunda konutların güvenilir olduğu düşünülmektedir. Böcek istilaları (%25,3), nükleer saldırılar (%7,0) ve terörist saldırılar (%10,2) da tehlike konuları olarak belirtilmiştir. Diğer seçeneğinde ise katılımcılar, konutlarının hiçbir konuda mukavemetli olmadığını düşünmektedir.

Tablo 25. Yaşanılan Bölgede Afet Mukavemeti Güçlü Olduğu Düşünülen Konular

Afet Mukavemeti Güçlü Konular		Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Değer	Şiddetli Rüzgâr	170	59,6	59,6
	Fırtına	143	50,2	50,2
	Deprem	82	28,8	28,8
	Hortum	95	33,3	33,3
	Tsunami	100	35,1	35,1
	Sel, Su taşkını	122	42,8	42,8
	Yangın	58	20,4	20,4
	Böcek İstilaları	91	31,9	31,9
	Nükleer Saldırıları	43	15,1	15,1
	Terörist Saldırıları	55	19,3	19,3
	Diğer	11	3,9	3,9
	Toplam	285	100,0	100,0

Yaşanılan bölge için mukavemet tahminleri (Tablo 25) afet tiplerine göre farklılaşmaktadır. Mukavemet oranları tsunami için %35,1, hortum için %33,3, deprem için %28,8 değerindedir. Şiddetli rüzgâr (%59,6), sel ve su taşkını (%42,8) ve fırtına (%50,2) konularında, bölgesel şartların güvenilirliği orta düzeyde kalmaktadır. Böcek istilaları %31,9, nükleer saldırılar %15,1 ve terörist saldırılar %19,3 oranlarındadır. Diğer seçeneğinde ise aşırı sıcaklar ve bütün konuları kapsamaması nedeniyle bölgelerin afetlere mukavemetli olmadığını düşünenler yer almaktadır. Dikkat edilirse, dağlık alanlarda yaşayanlar olmasına karşın kaya düşmesi ve heyelan konuları üzerinde durulmamıştır.

Tablo 26. Toplumsal Mukavemetin Güçlü Olduğu Düşünülen Konular Derecelendirmesi

Toplumsal Mukavemeti Güçlü Konular	Sayı /n	Yüzde %	Geçerli Yüzde %
Ekonomi	103	36,1	36,1
Dış göçler	96	33,7	33,7
İç göçler	99	34,7	34,7
Doğal afetler	116	40,7	40,7
Terörist saldırılar ve ölüm vb. zararları	106	37,2	37,2
Siber saldırı zararları	72	25,3	25,3
Sosyo-kültürel tehditler	153	53,7	53,7
Temel haklar ve özgürlükler	108	37,9	37,9
Diğer	14	4,9	4,9
Toplam	285	100,0	100,0

Toplumsal mukavemetin güçlü olduğu düşünülen konularda (Tablo 26), ilk sırada %53,7 ile sosyo-kültürel tehditlere karşı mukavemet edilebilirlik

gösterilmektedir. Siber saldırıların tehlikesi fark edilmiş olup, %25,3 ile en zayıf halka olarak düşünülmektedir. Dış göçler (%33,7) ve iç göçler (%34,7) gibi nüfus hareketliliği konularına verilen ödül değerler düşük olup, göçlerin toplumsal mukavemeti zayıflattığı düşünülmektedir. Temel hak ve özgürlük (%37,9) konuları risk analizinde yer almaktadır. İnsan kaynaklı terörist saldırılar (%37,2) ve doğal afetler (%40,7) mukavemetsizlik nedenidir. Ekonomi konusunda güçlüyüz diyenler %36,1 oranındadır. Diğer seçeneğini %4,9 ile hepsinde “kötüyüz” seçeneği ile umutsuzlar grubu oluşmuştur. Afetlere mukavemet göstergelerini ortaya koyan konular itibariyle güçlülük oranları düşüktür. En yüksek ve en düşük oranlar, diğer hariç, %53,7 ile %25,3 arasındadır. Bu oranlar da toplumun olası risklerin altından kalkılabileceğinden tereddütlü olduğunu ve yapılması gereken çalışmalar arasında bilgilendirme gerekliliği ile kapasite artırıcı faaliyetlerin öncelikli olduğunu göstermektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırma makalesi afet yönetimi sürecinde özellikle erken uyarı, toplumsal mukavemet ile idarenin ikna kapasitesini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Resmi kurumlarda görevli personel esasen idarenin çalışanı olup, kendilerinden rasyonel davranış beklentileri içinde planlama yapılmaktadır. Kamu personelinin afetlerde işlevselliği bu çalışmanın konusunu teşkil etmemektedir. Mamafih, afet yönetimi özelliği itibariyle geniş bir mekansal ve toplumsal profil üzerinden risk analizi gerektirmektedir. Bu gerçek ise resmi görevli olmayan ama farklı yetenekleri olan bireylerin, afetlerde toplumsal mukavemetin sağlanmasındaki katkılarının değerlendirilmesinin önemsenmesini gerektirmektedir.

Toplumsal mukavemeti güçlendiren en önemli temel hususlar; komşuluk ilişkileri, halkın birbirine ve yönetime olan güveni ile kendiliğinden örgütlenme kabiliyetidir. Bu araştırmanın anket sonuçlarına göre, “dayanışabilirlik beklentisi” yüksek orandadır. Türkiye’de kamu yönetimi teşkilatlanmasında, toplumun demokratikleşmesini sağlayan katılımcı ve müzakereci mekanizmalar yerel ve merkezi düzeyde çeşitli kurumsal yapılanmalarda mevcuttur. Toplumsal katılımı en etkili ve yaygın mekanizma 1996 İstanbul Habitat II çalışmalarıyla başlatılan Yerel Gündem 21 faaliyetleridir. Yerel Gündem 21 faaliyetlerine, 2006 yılında kent konseyleri adı altında danışma birimleri olarak belediye örgütlenmesiyle bağlantılı hukukilik kazandırılmıştır. Bu yapılar, felsefesi gereği buluşma ve müzakere alanları olup, komşuluk ve hemşerilik ilişkileri ile toplumsal dayanışmayı artıran bir özellik taşımaktadır. Birbirine güvenen ve dayanışma içinde olan toplumlar, çeşitli nedenlerle ortaya çıkan risk ve/veya kriz ortamlarında hızla örgütlenebilmektedir. Afetlerde karşılaşılabilecek çeşitli tehlikelere, ekonomik, yapısal vb. kayıplara toplumsal dayanışma ile güçlü direnç gösterilebileceği öngörülmektedir.

Kuşkusuz toplumsal ve idari refleks öncelikle, toplum olarak, kendi kaynağından istifade etmeyi gerektirmektedir. Toplumsal buluşmalar aynı zamanda küresel gelişmelerden haber alma ve gerekli eğitim çalışmalarının yürütülmesine de yöneliktir. Bu şekilde oluşturulmuş ve mevzuat ile korunmuş demokratik katılımcı mekanizmalar yerel kapasiteyi güçlendirmektedir. Bu çalışmada demokratik zihinsel yapıya sahip toplumun etik değerlerini ve toplumsal kapasiteyi geliştirecek kamu, özel ve sivil ortaklı çalışmalar önemsenmektedir. İdarenin, verimliliği artıracak katılım göstergelerini geliştirmesi ve ortaya çıkan eksikliklere göre yeni stratejik taktiklerin oluşturulması gerekmektedir. Eğitim çalışmalarını sadece doğal afet tiplerine göre tehlikelerden en az zarar görmeye yönelik

eğitim ile sınırlandırmamak gerekir. İnsan faktörü de afet yönetiminde son derece önemli bir boyuttur. Sosyo-kültürel çalışmalarla, toplumda “sosyo-kültürel karşılıklık” oluşturulmalıdır. Yerelde özellikle de belediyelerin sosyo-kültürel çalışmalar yoluyla toplumsal etik ortaklaşmayı sağlayacak eğitimler geliştirmesi temel stratejik görevleridir.

Kurumlar arası bütünlük çalışmalarının afetlere mukavemet etme açısından işlevsel faydası bilinmektedir. Kurumsal eğitim kişilerin daha fazla önemseydiği ve idarenin afet sürecinde talimatlarına uyulan bir alan yaratmaktadır. Ancak özellikle meteorolojik afetlerde toplumun tepkisi ve idari önlemler konusunda idarenin bilinen erken uyarı yöntemlerini tespit etmesi ve bilinirliğinin yaygınlaşmasının her seviyede sağlanması önemlidir. Afet yönetimi, öncelikli kurumlar ve etkileri konularında, toplumda bilgi ortaklığı bulunmadığı çalışmanın sonuçlarındandır.

İklim değişikliklerinin de etkisiyle yeni yeni afet tipleri ile karşılaşmaktadır. Farklı afet tiplerine göre yerleşimlerde yapısal ve toplumsal hazırlıkların yapılmasının önemi açıktır. Afet yönetimi eğitimi disiplinlerarası bir çaba gerektirmektedir. Yeni afet tiplerini toplum tanımadığı için zarara uğramaktadır. Cinsiyetten bağımsız toplumsal bütünlükte afet yönetimi, her yaş ve eğitimde yaygın öğrenmeyi ve paylaşmayı gerektirmektedir. Genel olarak deprem odaklı bilgiler hortum, fırtına, sel gibi diğer afetlerde yetersiz kalmaktadır. Bu gerçeği tespit eden üniversiteler gibi eğitim kurumlarının yanı sıra basın ve yayın organları da bilgilendirme çalışmalarına az çok başlamışlardır.

Afetlerin yönetimi konusu sadece doğrudan kişilerin güvenliğini sağlamaya dayalı değildir. Özellikle tarım sektörü yeni gelişmelere hazırlıklı değildir ve meteorolojik afetlerden çok olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle sektörel boyutlarda da yeni üretim taktiklerinin geliştirilmesi ve mali yönetim ilişki ağlarının iyi yönetilmesi de önemlidir. Disiplinlerarası bilimsel toplantıların önemli gündemlerinin, yaygın eğitim araçlarıyla kamuoyunun bilgi ve ilgisine de sunulması gerekmektedir. Dijital iletişim ağlarının gelişimi, dijital eğitim konusunda toplumsal erişilebilirliği mümkün kılmaktadır. Afetlerin dünyayı saran global etkileri, disiplinlerarası eğitimlerin önemini daha da artırmıştır. Afet bilgilendirmeleri ve talimatları kamu yönetiminin kontrolünde olan bir konu olup, halka yönelik doğru bilgilendirme için uzman kişi ve kuruluşlardan destek alınması gerekmektedir. Nihai tahlilde, ankete katılanların, hangi kurum ve kuruluşların afetlerde öncelikli yetkili olduğu konusunda bilgilerinin net olmamasının, kamu yönetiminin ikna gücünü zayıflatacağı düşünülmektedir. Kişilerin de sorumluluk şuru ile tehlikeleri bilmeleri ve kendilerine düşen gerekleri yerine getirmeleri önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2014). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, 30. 01. 2019 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=erken+uyar%C4%B1> adresinden alındı.
- Alberti M., Marzluf J. M., Shulenberger E., Bradley G., Ryan C., Zumbunnen C. (2003) Integrating Humans into Ecology: Opportunities and Challenges for Studying Urban Ecosystems. *AIBS Bulletin*. 53 (12), 1169-1179.
- Amadeo K. (2019) *Hurricane Harvey Facts, Damage and Costs* 27 01 2019 tarihinde <https://www.thebalance.com/hurricane-harvey-facts-damage-costs-4150087> adresinden alındı.

- Babaoğlu C., Çobanoğlu (2018). Kamu Yönetiminde Postmodern Savlar. *Sayıştay Dergisi*, (108), 175-189.
- Bayhan V. (2002). Risk Toplumu. *Doğu Batı Dergisi*, (19), 187-202.
- BBC News. (2017). Why was Houston not Evacuated before Hurricane Harvey? 27 01, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41085438> adresinden alındı.
- BBC News. (2018). Endonezya: Deprem Sonrası Tsunami Erken Uyarı Sistemi Çalışmıyordu, 01 01, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45710930> adresinden alındı.
- BBC News. (2019). 30 01, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-47057128>, adresinden alındı.
- CNN Türk. (2018). AFAD ve Meteoroloji'den Üst Üste Uyarı, 28 10, 2018 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/afad-ve-meteorolojiden-ust-uste-uyari> adresinden alındı.
- Cottle S. (1998). Ulrich Beck, Risk Society' and the Media: A Catastrophic View?. *European Journal of Communication*, 13 (1), 5-32.
- Ejupi V., Liljana S., Arburim I. (2014). The Mass Media and Persuasion, *European Scientific Journal*, ESJ 10 (14), 636-646.
- Ekman P. (1999). Basic Emotions. T. Dalgleish & Mick J. Power (Eds) *Handbook of Cognition and Emotion* (s. 45-60). Chichester: John Wiley & Sons,
- Elias B. (2018). 23 Persuasion Techniques: How to Use Psychological Persuasion Methods for Your Marketing, *Active Campaign*, 01 01, 2019 tarihinde <https://www.activecampaign.com/blog/persuasion-techniques-and-methods/> adresinden alındı.
- Geray C. (2002). *Halkla İlişkiler*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Karaman, Z. Toprak. (2018). Afetlerde Erken Uyarı ve Toplumsal Farkındalık Yaratmada Etkili Kamu Politikaları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 493-517.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2019), Meteorolojik Karakterli Doğal Afetler, 01 013 2019 tarihinde <https://www.mgm.gov.tr/arastirma/dogal-afetler.aspx> adresinden alındı.
- Hopmann, D. N., Peter V. A., Guido L. (2012). Political Balance in the News: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings. *Journalism*, 13 (2), 240-257.
- Öner Y. (2015). İnsanları İkna Etmenin 6 Evrensel Kuralı, *Uplifers*, 28 01, 2019 tarihinde <https://www.uplifers.com/insanlari-ikna-etmenin-6-evrensel-kurali/> adresinden alındı.
- Öztürk E. (2019). Antalya'da Hortum Dehşeti 2 Ölü, 1 Kayıp, 15 Yaralı, *Sabah*, 25 01, 2019 tarihinde <https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/01/25/antalyada-hortum-dehseti-2-olu-1-kayip-15-yarali> adresinden alındı.

Reinemann, C., James S & Sebastian S. (2012). Hard and Soft News: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings. *Journalism*, 13 (2), 221-239.

Sargut A. Selami (2006). Sosyal Sermaye: Yapının Sunduğu Bir Olanak mı, Yoksa Bireyin Amaçlı Bir Eylemi mi? *Akdeniz İİBF Dergisi*, 12, 1-13.

Solferino N., Serena F. Taurino, Maria E. Tessitore (2015). Manipulating Persuasion in Debates: Fact Checking's Usefulness, *Theoretical Economics Letters*, 5 (04), 447.

Taşcı D. & Eroğlu E. (2007). Yöneticilerin Kişilik Özellikleri ile Kullandıkları İkna ve Etkileme Taktiklerinin Kullanım Sıklığı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (17), 533-546.

Toprak Z. (1990). Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1-2), 122-144.

Twigg, J. (2009). Characteristics of a Disaster Resilient Community, A Guidance Note, Version 2, *Aon Benfield UCL Hazard Research Centre* 01 01, 2019 tarihinde <http://discovery.ucl.ac.uk/1346086/1/1346086.pdf> adresinden alındı.

1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu.

2004 tarihli ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu.

2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu.

2005 tarihli ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu.

Araştırma Makalesi/Research Article**Kentlerin Gelişiminde Terörün Etkilerinin Değerlendirilmesi***Evaluation of the Effects of Terrorism in the Development of Urban***Vedat YILMAZ*****Öz**

Bir kentin gelişimi ve refahı için öncelikle güvenli bir ortama ihtiyaç vardır. Bu güven ortamı topluma yansiyarak kentin her açıdan gelişimi sağlanacak ve güvenli bir kent oluşumu sonrası o kentteki ekonomik ve sosyal faaliyetler artacaktır. Günümüzde kentlerin gelişimine, dünyayı saran terör ve terörizm faaliyetleri engel olmaktadır. Bir kentin ekonomik, sosyal, kültürel birçok alanda gelişmesi için terör sorunlarının giderilmesi zorunludur. Terör veya terörizm şiddet faaliyetleri içererek toplumu bir travma ile etkisi altına almak ister. Terör örgütlerinin temelinde şiddet ve korku salma amacı yatmaktadır.

Bu çalışmada; kentler ele alınarak, kent güvenliği, terör kavramları ve oluşturulan şiddet konusunun kente etkileri hakkında bilgiler verilmesinin yanında, Türkiye'de süregelen terör faaliyetlerinin kentleri ve kent yaşantısını nasıl değiştirdiği örneklerle ele alınarak, terörün getirdiği şiddetin kent yaşamına ve topluma etkileri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kent Güvenliği, Terör, Şiddet.

Abstract

For a city's development and welfare, there is a need for a safe environment. This confidence environment will be reflected in the gathering and the development of the city will be ensured from all angles, but after a safe city formation, the economic and social activities in that city will increase. Today, cities and their developments are hampering terrorism and terrorism activities that surround the world. It is imperative that terrorism problems be resolved in order for a city to develop in many economic, social and cultural areas. Terrorism or terrorism involves violent activities and wants to infect society with a trauma. At the base of terrorist organizations there is an intention to bring about violence and fear.

In this study; cities by considering, urban security, terrorist concepts and created violence Besides giving information about the impact of the city, the city and urban life of ongoing terrorist activities in Turkey by considering how the sample is changed, the violence brought terror to urban life and will be given information about their effects on society.

Keywords: Urban, Urban Security, Terror, Violence.

Geliş Tarihi/Received: 09.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 20.05.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Van/Türkiye, vedatylimaz1977@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4624-9824.

GİRİŞ

Kentler, insanların yaşamlarını rahat ve huzurlu bir şekilde sürdürdükleri alanlardır. Herkes yaşadığı kentin gelişmesini ve kentindeki olanakların artmasını ister. Bir kent ne kadar büyüme kat eder ve gelişir ise o kentte yaşayan insanların olanakları bir o kadar artış gösterir. Fakat kentlerin gelişimine engel olan bazı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurların en önde geleni ise terör olaylarıdır.

Kentlerde sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanabilmesi için kentteki terör sorununun bütünüyle ortadan kaldırılması gerekir. Terör olaylarının olduğu kentlere yatırımcılar yatırım yapma noktasında çekimser kalmaktadır. Bununla birlikte o kentte yaşayan yerel halk bağıni bahçesini bırakıp başka kentlere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Terör korkusu olan kentlerde yaşayan insanlar ilk fırsatta başka kentlere göç etmektedir. İnsanların kendi kentlerinden göç etmeleri sonucunda kentteki nüfus azalmaktadır. Nüfus kentlerin gelişiminde önemli bir güç olarak kendini göstermektedir. Nüfusu az olan kentlerdeki gelişimin daha az hatta gerilediği, nüfusu fazla olan kentlerde ise gelişimin fazla olduğu ancak bu kentlerde de farklı sorunların ortaya çıkabildiği söylenebilir.

Kentlerin gelişimindeki birinci öncelik kent güvenliğinin sağlanmasıdır. Bir kentte insanlar güvenliğinden endişe duyuyorsa o kentin gelişimi beklenilemez. Kent güvenliği bu bakımdan büyük önem arz etmektedir. Terör olayları bir kentin ekonomik anlamda gelişimine engel olmakla birlikte kentteki yaşam koşullarını da güçleştirmektedir.

KENT VE KENTLEŞME KAVRAMLARI ÜZERİNE

Kent kavramı ile ilgili oldukça fazla tanımlama yapılmış olmakla beraber kenti, bireyin yaşadığı mekân olarak kısaca tanımlanabilir. Toplumsal ve ekonomik şekillenme olarak kent, insanların doğa ile olan yerleşme ilişkilerinde hem yeni hem de ileri bir aşama olarak kendisinden önceki yerleşme şekillerinden belirgin çizgilerle ayrılan özellikler taşır. Her bilim dalı ya da her yaklaşım farklı ölçütler kullanarak kenti tanımlamaya çalışmıştır (Özer, 2004: 2).

Kent kavramı yalnız fiziki bir yer ve nüfus tanımı olmanın ötesinde bir anlam ifade etmektedir. Bununla birlikte köklü yapılanmalar sürecini anlattığından, kent hakkında çalışmalar ve araştırmalar birçok disiplinler tarafından yapılmaktadır. Bu sebeple kent, boyutları çok ve sınırları kesin olmayan bir çalışma alanına sahip olup, kent kavramının sadece bir tanımla ifade etmeye çalışmak oldukça güçtür. Yapılan tanımlamalar genel olarak bütünleştirildiğinde kentin tarımsal olmayan üretim yapıldığı, kontrol fonksiyonlarının bir araya geldiği, belirli ölçüde büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme seviyelerine ulaşmış bir yer olması ön plandadır (Hayta, 2016: 166). Tarih boyunca kentler kültür ve medeniyetlerin doğduğu, büyüdüğü ve yayılarak geliştiği yerler olarak kendini göstermiştir (Pustu, 2006: 129). Kentin farklı boyutlardaki yapısından kaynaklı farklı disiplinlerdeki tanımı da farklılık gösterebilmektedir (Tunç vd., 2015: 1674).

“Kent pek çok disiplinin ortak konusudur ve bu nedenle kente pek çok açıdan yaklaşılabilir: psikanalizin kavramlarıyla, cetvel ve pergelle, roman ve şiirdeki yeriyile, militer kaygılarla, “nostalji” ile, “ilerleme ve düzen” çiftiyile, sınıf mücadelesinden hareketle ve tabii demokrasi ile olan ilişkisiyle. Dolayısıyla kent, sosyolojiden ekonomiye, savaş sanatından mimariye birçok disiplinlerden önce kente yaşayanların, kentlilerin asıl konusudur” (Bumin, 1990 Aktaran: Beyazlı, 2005: 41).

Yönetmelik örgüt birimlerinin kentin tanımlanmasında bir ölçüt olarak kullanılması, dünyada ve belirtilen yerleşim alanı, belirli bir yönetmelik örgüt biriminin sınırları içerisinde ise kent, sınırları dışındaysa köy adı verilmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle belediye sınırları içerisinde yaşayan insanlar “kentli” olarak değerlendirilmekte olup, belediye sınırları içindeki nüfus da “kentli nüfus” olarak ifade edilmektedir (Keleş, 2008: 109).

Kentleşme kavramına bakıldığında; kentleşmenin de birçok tanımı olmakla beraber, kentleşmeyi genel olarak, nüfus ve kent sayısındaki artış ile birlikte kentteki ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda gelişim gösterme durumu olarak ifade edilebilir.

Kentleşme 20. yüzyılın en önemli olguları arasında yer almaktadır. Çünkü kentleşme, toplumların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamlarında ortaya çıkan en kapsamlı değişimleri içerisinde barındırmaktadır. Bu bakımdan da kentleşme, ekonominin kaynaklarını harekete geçirme, siyasi oluşumu demokratikleştirme, sosyal ve kültürel yaşamı geliştirmede en etkili süreç olarak kabul görmektedir. Bu anlamda kentleşme ile gelişme sürecinin birbiri ile özdeşleştiği söylenebilir (Ertürk & Sam, 2016: 1).

Kent ve kentleşme geniş boyutlu kavramlardır. Kentleşme toplumsal yaşamda, çeşitlilik, yoğunluk, farklılık, karmaşıklık, benzeşme ve yabancılaşma, bireyselleşme ve toplumsallaşma kavramları ile de açıklanabilir. Kentleşmeyi simgeleyen bu kavramlardan yola çıkarak kenti şöyle tanımlayabiliriz (Tankut vd., 2002 Aktaran: Beyazlı, 2005: 44-45);

- Farklılıkların, çeşitlilik içinde olduğu yerlerdir.
- Yoğun ilişkilerin bulunduğu yaşam alanlarıdır.
- Yeniliklere açık olmakla birlikte kendi kurallarını üreten alanlardır.
- Toplumsal paylaşım ve korunma ile birlikte yabancılaşma ve yalıtılma sorunlarını da bünyesinde bulunduran yerleşim alanları olarak tanımlanabilir.

Bu bakımdan kent ve kentleşme birbirinden ayrılmaz ikili olarak ifade edilebilir.

Hızlı kalkınmanın gereği olan yatırımlar kentlerde yapıldığı, sanayi ve hizmet alanlarının istediği gelişme ortamı kentlerde oluşturulmasıyla, kalkınma yolunun kentlerden geçtiği, yani kentleşmenin kalkınmayı sağlayıcı ve hızlandırıcı bir unsur olduğu sonucunu vermektedir. Ancak planlı ve programlı olmayan kentleşmenin söz konusu olduğu bölgelerde bu durum geçerliliğini kaybedebilmektedir. Bu tür bir kalkınma amacına ulaşmanın yoluyla sürdürülebilir bir kentleşmeden geçmektedir. Sürdürülebilir gelişme en basit şekilde, kullandığı kaynakları yerine koyabilecek bir gelişme olarak ifade edilebilir. Sürdürülebilir kentsel gelişim yaklaşımı ise, kentsel gelişmenin etkilediği ve kentsel gelişmeyi etkileyen tüm çevresel (yapılı çevre/doğal çevre), ekonomik ve sosyal unsurları birbiriyle ilişkili şekilde içermekte; sosyal ve ekonomik gelişimin çevre koruma ve iyileştirme amacı ile birleştirilmesini ön görmekle birlikte gelişimin biçiminin katılımlı süreçlerle kararlaştırılmasını gerektirmektedir. Sürdürülebilir kentleşme/kentsel gelişme yaklaşımını, sürdürülebilir kalkınma yönündeki genel evrensel hedefin önemli bir parçası olarak görülmelidir (Çan, 2014: 123).

KENTLERİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Bir yerleşim alanı olarak kent oldukça eski tarihlerde ortaya çıkmıştır. Toplumların yerleşik hayata geçmeleri ve tarım ile uğraşmaları bunun sonucunda da tarım ürünlerini elde etmeye başlaması ile ortaya çıkan ilk kentlerin M.Ö. 3500-2500 tarihleri arasında görüldüğü söylenebilir. Arkeolojik çalışmalar sonrasında ortaya çıkarılan ilk kentlerin bugün az

gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde bulunması dikkat çekicidir. Mezopotamya, Hindistan, Çin ve Mısır o zamandan bu zamana kadar kentsel uygarlık, teknolojik, ekonomik ve toplumsal koşullara göre evrimini devam ettirmektedir. Günümüzdeki yeni sorun kentlerde meydana gelen büyümedir; diğer bir ifade ile nüfusun belli bir yerleşim alanında toplanmasıdır (Kılınç, 1993: 148).

İnsanlık tarihinin gelişiminde bir yerleşme şekli olarak kentlerin antik çağa kadar uzandığı görülmektedir. Bu çağda kentler genel olarak göl ve nehir kenarlarında kurulmuştur. Bunun nedeni ise bu alanların tarıma elverişli yerler olmalarıdır. Bu dönemdeki yerleşmeleri; Mısır, Mezopotamya, Hitit, Roma, Yunan yerleşmeleri olarak gruplanabilir. Tüm bu yerleşmelerin ortak özellikleri, kentlerin etrafının yüksek surlarla çevrili olmaları, çalıştırmak amacıyla köle gereksinimlerinin olmaları ve yağmalamaya dayalı savaşlar olduğu söylenebilir. Kölecilik ekonominin etkisinden kurtulan üretici güçlerin gelişmesiyle olması gerekenden daha fazla ürün elde edilmeye başlanmıştır. Sanatçılar ve zanaatçılar senyör şatoları etrafında toplanmışlar, gün geçtikçe sayıları artmış ve yaygınlaşmaya başlamışlardır. Bu gelişimle birlikte malın el değiştirmesinde aracı rolü üstlenmeye başlayan tüccarlar sınıfının da ortaya çıkmasıyla derebeylik ekonomisinin çöküşü hızlanmış ve pazar ekonomisi gün geçtikçe gelişmeye başlamıştır. Kölelik çağının eski kentleri haricinde, yeni birçok kent de bu şekilde doğmuştur. Toplumların gelişme tarihleri ile kentlerin oluşmasının birbirleri ile uyumlu bir şekilde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda her ikisini karşılıklı etkileşimleriyle beraber ele alınarak incelenmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu tür bir yaklaşım ile görülür ki toplumsal alt yapıyı oluşturan üretim biçiminin tüm üst yapı kurumlarını kendisine uyumlu olmaya zorlaması ile toplumların tarihsel gelişim süreçlerinde toplumsal-ekonomik yapılar doğmuş, kentler de her farklı toplumsal yapıda, o yapının gerektirdiği fonksiyonlara sahip olmuşlardır. Diğer bir ifade ile kentler; ekonomik-toplumsal yaşamla beraber zorunlu olarak ortaya çıkmışlardır. Kentlerin tarihsel gelişim süreçlerinde geçirdikleri safalar, kentleşme olgusunun açıklanmasını da kolaylaştırıcı nitelikler taşımaktadır (Özer, 2004: 5-6).

Kentlerde önemli olan sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanmasıdır. Kentteki Sürdürülebilir gelişmenin sağlanması amacıyla; ekonomik, sosyal, yönetsel ve çevresel süreçlerin birbiriyle bütünleştirilmesi ve bu biçimde oluşacak bütünü somut gerçek mekânsal yönüyle sürdürülebilirliğin soyut amaçlarının somuta dönüştürüldüğü çerçeveyi oluşturmaktır. Sürdürülebilir kentleşme kavramı ise, dünya üzerinde sayıları ve nüfusları hızla artan kentlerde, ekolojik dengenin korunması çerçevesinde kullanılacak en önemli stratejileri arasında yer almaktadır (Tosun, 2010: 390).

Kentlerin, insanların rahatlığı ve huzurunu artıracak şekilde geliştirilmesi zorunludur. Kentler insanları boğmamalı, rahat ve huzurlu bir ortam yaşayanlara sunmalıdır. Bu tür sunum içinde önceden gerekli olan plan ve programların hazırlanması ve uygulamaya konulması ile gerçekleştirilebilir (Tortop, 1991: 176).

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME OLGUSU

Türkiye'deki kentleşme olgusunun özelliğini ve nasıl bir yön izlediğini açıklamadan önce, Batı Avrupa ülkelerindeki kentleşme olgusu ile Türkiye'deki kentleşme olgusunun benzer ve farklı yönlerinin ifade edilmesi daha faydalı olacaktır. Türkiye'deki kentleşme ile Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kentleşme ve sanayileşme ilişkisinin benzer yönleri olmakla birlikte farklı yönleri de bulunmaktadır. Benzer yönlerden birincisi, Türkiye'de ve

Batı ülkelerinde sanayileşme derecesi yüksek olan bölge ve kentlerin aynı zamanda yüksek kentleşme düzeylerine sahip olmasıdır. İkinci benzer yönü, sanayinin yeni kurulduğu yerleşim alanlarında diğer yerlere nazaran daha kısa sürede ve hızlı bir kentleşme seyrinin izlenmesidir. Üçüncü ve son bahsedilen benzer nokta ise, sanayi sektöründe daha çok donanımlı işgücü, endüstriyel teknoloji ve tüketici kitlesi ihtiyacı ön planda olduğundan, kentlerin bu yönlerinden yararlanılmasının tercih edilmesidir. Farklı olan nokta ise, Batı ülkelerinde genelde kentleşme sanayileşme ile birlikte gelişirken, Türkiye’de sanayinin olmadığı yerleşim alanlarına da nüfus akını devam etmektedir. Bu nedenle Türkiye’de kentleşme, salt sanayileşme ile oluşmamıştır. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki kentleşmeyle de benzerlik gösteren Türkiye kentleşme olgusunun, kendine özgü bir niteliği de Türkiye’nin doğu bölgeleri ile batı bölgeleri arasındaki kentleşme oranlarının farklı düzeyde olmasıdır (Şentürk, 1999: 25, 26). Batı bölgelerindeki kentleşmenin daha ileri seviyede gelişmiş doğu bölgelerindeki kentleşmenin ise daha geri seviyelerde olduğu söylenebilir.

1950’li yıllarda başlayan Türkiye’deki kentleşme süreci yıllara göre gün geçtikçe hızla artış göstermiştir. Nüfusta da artış meydana getiren bu süreç bazı kentlerin daha da büyümesine ve ana kent, büyük kent ya da büyük şehir adı verilen yerleşim alanlarının oluşmasını sağlamıştır. Büyüyen kentlerde yaşayan insanların bazı olanakları önemli düzeyde artarken bazı olanakları ise azalmıştır. Biraz daha açıklamak gerekirse ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklar artış gösterirken, nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan çevre sorunları insanların yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye’deki kentleşme sürecinin ortaya çıkmasının temel nedeni, tarım sektöründe başlayan teknolojik gelişimle kırsal kesimdeki emek talebinin azalması ile birlikte tarım sektöründeki istihdamın tarım dışı alanlara kayması ve özellikle sanayi ve karmaşık iş örgütlerinin yer aldığı kente göç etmeleridir (Kıray, 1982: 57-66).

Türkiye’de şehirli nüfusun daha gelişmiş kent olarak adlandırabileceğimiz ana kent, büyükşehir veya metropollerde toplanmasının bir sonucu olarak, büyükşehir olan kent sayısının en fazla olduğu Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri’nde kentleşme oranları artmıştır. 2009 yılı, Türkiye kentli nüfusunun büyükşehirler başta olmak üzere, büyük kentlerde toplanmaya başladığı bir değişim dönemi olarak dikkatleri çekmektedir. Bu durum metropoliten ve büyükşehirlerin bir yandan kendi iç dinamikleriyle büyümelerinin, diğer yandan da, daha alt kategorilerdeki kentlerin gelişerek, bu gruplara katılmalarının ve ayrıca, başta küçük kentler olmak üzere, daha alt kategorilerdeki kentlerin, göç yolu ile bu kentleri beslemelerinin sonucu olarak değerlendirilebilir (Garipağaoğlu, 2010: 1).

Türkiye’de kentleşme oranlarına bakıldığında; 1965’den 2009’a kadar sürekli olarak artış gösterdiği, %30,8’den, %73,7’ye yükselerek, bu süre zarfında yaklaşık 2,5 katı artış göstermiştir. En yüksek kentleşme artışı ise, 1980 ile 1990 yılları arasında, diğer bir ifade ile Türkiye’nin kentleşme süreci açısından ikinci ivmeyi kazandığı dönemde göstermiştir. 1990’da ilk kez Türkiye’de kentleşme oranı %50’den daha fazladır. Kentleşme oranlarının, coğrafi bölgelere göre dağılımı ve zaman içerisinde farklılık göstermesi dikkate alındığında, genel olarak tamamında önemli düzeyde artışların olduğu söylenebilir. Kentleşme oranının yüksekliği bakımından birinci sırada Marmara Bölgesi yer almaktadır. Bütün bu değerlendirmeler, Türkiye’de kentli nüfusun büyükşehirlerde toplanmasının bir sonucu olarak, büyükşehir kent sayısının en fazla olduğu Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri’nde, kentleşme oranlarının yüksekliğini açıklamaktadır. Karadeniz Bölgesinde sadece 1 tane büyükşehir (Samsun ili nüfusu 1 milyonun altında) olması ve özellikle Doğu

Anadolu Bölgesi'nde hiç büyükşehir olmayışı, kentli nüfus oranını ve dolayısıyla, kentleşme oranını da azaltmaktadır. 2009 yılı, Türkiye kentli nüfusunun büyükşehirler başta olmak üzere, gelişmiş kentlerde toplanmaya başladığı bir değişim dönemi olarak dikkat çekmektedir. Bu durum büyük kentlerin bir taraftan kendi iç dinamikleriyle büyümelerinin, diğer taraftan da, daha alt kategorilerdeki kentlerin büyüyerek, bu gruplara katılmalarının ve öncelikle küçük kentler olmak üzere, daha alt kategorilerdeki kentlerin, göç yolu ile bu kentleri beslemelerinin neticesi gibi görünmektedir.

2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı 6360 sayılı “*On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” ile Türkiye'deki mevcut on altı olan büyükşehir belediye sayısına on dört ilin daha eklenmesi ile birlikte büyükşehir sayısı otuza yükselmiştir. Dolayısıyla büyükşehirlerde yaşayan nüfus oranı da yükselmiştir. Büyükşehir olan yerleşim alanlarındaki nüfusta önceki yıllara göre artış eğilimi yönündedir. Diğer elli bir ildeki özellikle doğu bölgesinde yer alan kentlerdeki nüfusun batıdaki büyükşehirlere doğru kaydığı görülmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi de terör olaylarının ve işsizliğin doğuda kendini daha fazla göstermesidir.

Türkiye'de 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı yasa ile birlikte bir kentin il mülki sınırları içerisinde yaşayan nüfusun 750 bin ve üzeri olması durumunda o kent büyükşehir olabilmektedir. 2012 yılına kadar büyükşehir belediyesi bulunmayan Doğu Anadolu Bölgesinde Malatya ve Van illerinin büyükşehir olması ile birlikte Türkiye'de büyükşehir belediyesi olmayan bölge kalmamıştır.

GÜVENLİK KAVRAMI VE KENTLEŞME

Güvenlik kavramının birçok farklı tanımı vardır fakat en fazla kullanılanı; tehdit, korku ve tehlike hallerinden uzak olmak demektir (Karabulut, 2011: 7). Kentte yaşamının zaruri ihtiyaçlarından biri de güvenlik hakkıdır. Kentleri içine alan kamu güvenliği ise, kent yaşamını oluşturan devlet ve halkın ortak yaşam koşullarının dış ve iç tehditlere karşı korunmasıdır.

Özellikle kent ve güvenlik kavramlarını birlikte ele aldığımızda plansız kentleşme konusu karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma en iyi örnek ülkemiz olabilir. Türkiye'de Özal Döneminde hızlanan ülkeyi dünyaya açma dalgası, bir anda yıllarca bastırılmış olan plansız kentleşmeyi de 3366 Sayılı Kanun ile (1987) kamuoyu gündemine getirmiştir (Tokay, 2011: 86). Ancak, bu süreçten istenilen netice alınmamış, plansız kentleşmenin haline, 1999/2000 yıllarında meydana gelen Marmara Bölgesi depremiyle, dikkat çekilmiştir. Konuya, esaslı çözüm arayışı çalışmaları ise 2000'li yılların ikinci yarısında başlamıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin 60 yılı aşkın bu göç-kentleşme sürecinde, siyasi beklentilerin yol açtığı denetim ve plansızlık, bu sorunun devasa boyutlara gelmesine sebebiyet vermiştir (Kara, 2010: 50). Dolayısıyla, kentlerin geleneksel yardım ve dayanışmasının yerini, azalan sosyal kontrol neticesinde yabancılaşma, şüphe ve yeni suç türleri almıştır. Örneğin, İstanbul Sulukule'de kentsel dönüşüm kapsamında yeni yerlerine taşınan 300 hak sahibinin kısa süre içerisinde eski alışkanlıklar ile düzenli kent yaşamının bedellerine katlanamamaktan ve ona alışmamaktan ötürü, eski yaşam tarzına dönüş içine girdikleri, ulusal basın kanalıyla gündeme gelmiştir (Yılmaz, 2009: 102). Aynı şekilde bir kentin içinde oluşabilecek terör faaliyetleri de ele alınan konularla yakın ilişkidir. Dolayısıyla

bir kentin özellikleri, geçmişi, mevcut düzeni ile güvenliğinin arasında sıkı bir bağ olduğu görülebilir.

KENTSEL GÜVENLİK VE TERÖR SORUNU

Terör dilimize, Fransızca "terreur" kelimesinden geçmiştir ve terör sözcüğü etimolojik kökeni Latince'dir. Fransız İhtilaliyle beraber ilk defa kavram olarak kullanılan terörizm, gerek o dönemki kullanım anlamı gerek Latince'deki kelime anlamı itibarıyla "korkuyla yönetmek" manasına gelmektedir (Combs, 2006: 4). Türk Dil Kurumu tarafından ise "yıldırı" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). Teröre ilişkin daha genel ve sade bir tanım yapmak gerekirse terörü şu şekilde ifade etmekte mümkündür (Bal, 2006: 4): "Terör, belli ideolojiye sahip bir grup tarafından, hedef kitlenin belli bir konudaki davranışını veyahut fikrini değiştirmek amacıyla belli siyasi amaçlar gerçekleştirmek üzere bilerek özellikle sivillere yönelik olarak toplumda kaos ve korku ortamı meydana getirecek propaganda amaçlı şiddet eylemleri yapılmasıdır."

Dünyada kentleşmenin ve toplu yaşama ihtiyacının artmasıyla birlikte güvenlik kavramının önemli bir ayağını, kent alanındaki güvenlik, yani kentsel güvenlik oluşturmada, bu güvenlik alanı; hava, kara ve deniz ulaşımındaki güvenliği de kapsamaktadır. Günümüzde terör küresel anlamda bir tehdit olmuş durumdadır. Terör örgütlerinin hedeflerinde; insanların toplu olduğu alanlar ve toplum açısından büyük korku yaratacak, metro istasyonları, otoparklar ve hava meydanları yer almaktadır. Saldırılarda özellikle büyük kentler hedef alınmakta ve diğer milletlerden insanlarda ölmekte veya yaralanmakta böylece terör eylemi dünya gündemine yayılmaktadır. Birçok medya organı bu olayı flaş haber olarak yayınlamaktadır. Eylemlerin en dikkat çeken tarafı şiddet ve korku içerikli olmasıdır. Bu anlamda dünyada, 11 Eylül saldırıları çok önemli bir yer tutmuştur. Bir örgüte bağlı teröristlerin, ABD'de yer alan bir havalimanında güvenlik kontrollerinden geçerek, yolcu uçaklarını kaçırmaları ve kentlerin önemli noktalarına saldırımları, sonuçta da ABD'deki İkiz Kulelerin yıkılarak 3 bin kişiye yakın insanın ölmesi büyük bir korku ve şiddet sarmalı oluşturmuştur. Saldırı dünya medyasında canlı olarak yayınlanmış ve dünya devletleri yeni ve güçlü bir terörizm akımıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Aynı şekilde dünyanın birçok kentinde terör saldırıları yapılmakta ve adeta hedef alınan kent bir savaş ortamına girebilmektedir. Son dönemde yaşanan ve IŞİD/DAEŞ terör örgütünün İstanbul ve Paris gibi birçok önemli kentte yaptığı bir dizi eylemler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Bu ve benzeri birçok saldırı kentsel güvenlik kavramıyla birlikte kentin güvenliğinin sağlanması konusunda neler yapılacağına planlanması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Terör tehdidi ile artık bombalı saldırılara karşı büyük meydanlar ve önemli binalar ek güvenlik önlemleri ve ek koruma yapılarıyla çevrilmiştir. Örneğin önemli binaların çevreleri beton bariyer veya benzeri koruma çemberleriyle korunmaktadır. Aynı şekilde kentte yapılacak toplantı veya gösteriler çok farklı ve dikkatli bir şekilde ele alınmakta ve olağanüstü güvenlik tedbirleri gündeme gelmektedir. Bu kentsel etkinlikler günümüzde devletlerin güvenliğini etkileyen ve dünya medyasında yer alan önemli olaylardır.

KENTLERİN GELİŞİMİNDE TERÖRÜN ETKİLERİ

Çağımızda kentlerin gelişimi ve güvenliğindeki mevcut sorunlar ve taşıdığı riskler, dünya üzerindeki ülkelerin güvenliği ile yakından ilgili hale gelmiştir. Bu durumun en önemli kanıtı ABD'de yaşanan İkiz Kule Saldırıları yani 11 Eylül (2001) Terör Saldırıları olmuştur. Öyle ki bir terör eylemi bir kentin tüm sakinlerini etkilemekte hatta bazen ülke yönetimi bu eylemden etkilenerek bir savaş durumuna girmiş gibi eylemin olduğu kente askeri sevkiyat yapılabilenekte ya da olağanüstü hal durumuna geçebilmektedir.

Terör eylemlerinin etkileri ele alındığında; büyük bir terör eylemi olduğunda kentin turizm potansiyeli düşebilmekte, okullar tatil edilmekte, havalimanları kapatılabilmektedir. Bu durumları sıkça yaşayan kentlerin ticari hayatları ve sosyal hayatları olumsuz etkilenmektedir. Aynı şekilde kentte yaşayan insanların toplumsal ve kişisel sağlık durumları da terör eylemlerinin ortaya çıkardığı baskı-şiddet ve korku durumlarından dolayı olumsuz etkilenmektedir. Birçok kişi büyük travmalar yaşamaktadır.

Konu ile ilgili olarak kentlerin mimari yapıları da terör faaliyetleri nedeniyle büyük değişimlere uğramaktadır. Hürriyet gazetesinde geçen ve terör eylemleri ve kent güvenliğini konu alan bir haberde (hürriyet.com, 2017): Londra'nın merkezinde 'Çelik Kuşak' denilen bir stratejinin uygulandığını ve buna göre kent merkezinin büyük oranda yayalaştırıldığı, doğrudan taşıt trafiğinin engellendiği, tüm bank ve sokak lambalarının yeniden tasarlandığı ve yapıldığı, sonuçta bombalı saldırılara karşı insanları korumak için insanların yoğun kullanımlarını seyreltmek, taşıt trafiğini kent merkezinden uzaklaştırmak, toplu taşıma istasyonlarının tek bir noktadan birkaç istasyona dönüştürmek gibi düzenlemelerin yapıldığı aktarılmaktadır.

Günümüzde dünyada tüm kentler için benzer güvenlik ve koruma esaslı değişimler yapılmaktadır. Birçok binanın çevresi tekrar inşa edilmekte ve güvenlik seviyeleri üst seviyelere çıkarılmakta ve hatta güvenlik gerekçesiyle yaya ve araç trafiğine kapatılmaktadır.

KENTTE ŞİDDET OLAYLARI VE TOPLUMA ETKİLERİ

Şiddet (TDK, 2018) kelime anlamı olarak bir hareketin sertliği, kaba güç anlamlarında kullanılmaktadır. Terör eylemlerinde şiddet bilerek ve istenerek uygulanmaktadır. Eylemlerdeki şiddet ne kadar artarsa eylem o kadar ses getirmektedir. Günümüzde kentler, artarak büyüyen ve çeşitlenen suçların en yaygın olarak işlendiği merkezler olma durumuna da gelmiştir.

Terör örgütlerinin hedef seçtiği kentlerde eylemlere bakıldığında; toplumda çok büyük bir korku oluşturulması amacıyla kentin herhangi bir noktasında, özellikle günümüzde etkili bombalarla, birçok kişinin öleceği veya ağır yaralanacağı eylem yer ve şekilleri seçilmekte, seçilen noktalar, zarar görecekt kişiler veya seçilen zaman ile terör örgütleri dünyaya, mevcut hükümete ve insanlara bazı mesajlar vermektedir. Örneğin İstanbul ilinde bazı terör örgütlerinin önem verdiği günlerde, kentin önemli noktalarında ek güvenlik tedbirleri alınmaktadır.

Terör ve içerdiği şiddet ile birlikte topluma birçok açıdan etki verilmek istenmekte ve toplumdan da hedeflenen bir tepki beklenmektedir. Bir eylem sonrası örgüt mevcut hükümetin veya hedeflediği sistemin işlemediğini, devletin insanların güvenliğini sağlamada yetersiz kaldığını bu durumda kendisinin güçlü ve haklı olduğunu belirterek

mevcut toplum üzerinde bir algı operasyonu gerçekleştirmeyi hedefler. Böylece toplum baskı ile yıldırılacak ve örgütün istekleri doğrultusunda yönetilebilecektir.

SONUÇ

Kentler insanların yaşamlarını rahat ve huzurlu bir şekilde devam ettirmek istedikleri yaşam alanlarıdır. Bu yaşam alanları kendi ihtiyaç ve taleplerini karşılaması bakımından önem arz etmektedir. İnsanların yaşamını devam ettirmeyi istediği kentlerde farklı sebeplerden dolayı huzuru ve rahatı kaçabilmektedir. İnsanların rahatını ve huzurunu kaçıran en önemli faktörlerden birisi de terör ve şiddet olaylarıdır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde de birinci fizyolojik gereksinimlerden sonra güvenlik ihtiyacı gelmektedir. İnsanların yaşamlarını rahat ve huzurlu bir şekilde sürdürebilmelerindeki en önemli etkenlerden birinin güvenlik ihtiyacı olduğu görülmektedir. İşte kentlerin gelişiminde de öncelikli ihtiyaçlardan birisi de terör sorunlarının giderilmesidir. Terör olan bölgede yaşayan insanlar sosyal bir travma geçirerek kendi buldukları kentlerini terk etmek zorunda kalarak başka kentlerde yaşamını sürdürmek için arayış içerisine düşmektedir. Kentlerin gelişimine önemli bir şekilde engel olan terör sorunu kentlerdeki nüfusunda azalmasına neden olmaktadır.

Terör faaliyetlerinin kentte korku ve paniğe sebep olduğu, yaşanan bu psikolojik travma sonrası kentlerde yaşayan yerel halkın kentlerini terk ettiği, kentin kalkınmasında önemli rol üstlenen yatırımcıların kentte yatırımlarını yapmadığı dolayısıyla terör faaliyetlerinin olduğu ya da olası terör faaliyetlerinin yaşanabileceği kentlerde gelişim ve kalkınmanın olumsuz yönde etkilendiği aşıkardır.

Dünyanın her yerinde olabileceği gibi Türkiye'nin de her bölgesinde terör olayları ile karşılaşmak mümkündür. Bunun için gerekli olan önlem ve tedbirleri zamanında almaktır. Günümüzde özellikle doğu bölgelerinde yaşanan terör sorununun üzerine oldukça iyi bir şekilde gidilmekte olup, hemen hemen bu bölgelerdeki birçok yerleşim alanlarında terör sorununun önemli düzeyde azaldığını söyleyebiliriz. Bu noktadan sonra kendi doğup büyüdüğü kentlerini terör sorunlarından dolayı terk etmek zorunda kalan insanların yeniden kendi kentlerine dönmelerini sağlayıcı politikaların artırılması bu bölgelerdeki yatırımların teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Bu gibi girişimler sonucunda terör sorunundan dolayı gelişimi durmuş ya da durma noktasında olan kentler yeniden kendine gelecek ve gelişim yönünde ilerleyerek ülke ekonomisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arthur, G. (2003). Terrorism: The Nature of Its History. *Criminal Justice Studies*, 16 (1), 44.
- Beyazlı, D. (2005). *Kent Planlamada Birey, Kent, Kentlilik ve Kentlilik Bilinci*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Combs, C. C. (2006). *Terrorism in the 21st Century*. New York: Prentice Hall.
- Çan, M. F. (2014). *Türkiye'de Kentleşme ve Bölgesel Kalkınma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ertürk, H. & Sam, N. (2016). *Kent Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Garipağaoğlu, N. (2010). Türkiye’de Kentleşmenin, Kent Sayısı, Kentli Nüfus Kriterlerine Göre İncelenmesi ve Coğrafi Dağılışı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22, 1-42.
- Göksu, Ç. (1993). *Güneş ve Kent*. Ankara: ODTÜ, MF Yayınları.
- Hayta, Y. (2016). Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 165-184.
- Hürriyet.com, (2017). 14.03.2019 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/terore-karsi-dayanikli-kent-uygulamasi-40330524> adresinden alınmıştır.
- Hürriyet.com (2018). 15.03.2019 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/saglik/teror-toplum-psikolojisini-nasil-etkiliyor,0vfmA5ic8UqEyqoER5NrMA> adresinden alınmıştır.
- Kara, M. (2010). *Kent Güvenliği Açısından Mahallenin Önemi: Hatay’da Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabulut, B. (2011). *Güvenlik, Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Keleş, R. (2008). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılınç, İ. (1993). Türkiye’de Kentleşmenin Özellikleri. *Amme İdaresi Dergisi* 24 (2), 147-170.
- Kıray, M. B. (1982). *Toplumsal Değişme ve Kentleşme, Kentsel Bütünleşme*. Ankara: Türkiye Geliştirme Vakfı Araştırmaları Yayınları.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Polat, Y. (2014). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Politikaları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pustu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent Antik Siteden Dünya Kentine. *Sayıştay Dergisi*, 60, 129-151.
- Şentürk, Ü. (1999). *Göç ve Kentlileşme: Malatya Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK (2011). Büyük Türkçe Sözlüğü, 16.01.2019 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=ter%C3%B6r> adresinden alınmıştır.
- TDK (2018). Büyük Türkçe Sözlüğü, 16.01.2019 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=298685 adresinden alınmıştır.
- Tokay, F. (2011). *Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Gelişimi, Hukuki Yapı ve Uygulamadan Kaynaklanan Sorunlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tortop, N. (1991). *Mahalli İdareler*. Ankara: TODAİE Yayını.

- Tosun, E. K. (2010). Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar. B. Parlak (Ed.) *Kentsel Ekolojinin Korunması Bağlamında Sürdürülebilir Kentleşme Yaklaşımı*. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Tunç, A., Belli, A. & Aydın, A. (2017). Kent Kimliği ile İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1673-1688.
- Yılmaz, E. (2009). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Süreç ve Aktörler: Sulukule Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Araştırma Makalesi/Research Article**Evaluation of Environmental Accounting in Terms of Turkish Accounting Standards (TAS)*****Çevre Muhasebesinin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Açısından Değerlendirilmesi*****Fatma TEMELLİ*****Abstract**

As a result of economic, social, and technologic developments, issues such as rapid population growth, urbanization, industrialization, excessive pollution related to air, water, earth, and noise have brought together the environment problems. With increasing environment consciousness against environment problems, important developments emerged in environment accounting. Environmental performance has been an important success criterion for the enterprises; in this context, environment accounting is used as a means of management accounting in internal decision making of the enterprises. While functioning, the enterprises think that it is necessary to establish an environment accounting system in order to make decisions in favor of the environment. The basic objective of environment accounting is to minimize the damage of the environment caused by the enterprises as a result of their environmental activities, and to present this information to the users by means of financial statements. The objective of this research study is to examine and evaluate environment accounting in terms of Turkish Accounting Standards (TAS) by determining a theoretical framework about environment accounting. When the accounting standards were examined in terms of environment accounting, it was determined that there was no standard directly relevant to environment accounting within the existing TAS / TFRS (Turkey Financial Reporting Standards) set.

Keywords: Environment Accounting, Environmental Accounting, Turkish Accounting Standards, Environment Accounting and TAS / TFRS Relationship.

Öz

Ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak; hızlı nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, hava, su, toprak ve gürültü ile ilgili aşırı kirlilik gibi konular çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Çevre sorunlarına karşı çevre bilincinin artmasıyla birlikte, çevre muhasebesi alanında önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. İşletmeler için çevresel performans, önemli bir başarı kriteri olup bu bağlamda çevre muhasebesi, işletme içi kararların alınmasında bir yönetim muhasebesi aracı olarak kullanılmaktadır. İşletmeler, faaliyetlerini yerine getirirken çevre lehine kararlar alabilmek için etkin bir çevre muhasebesi sistemi kurulması gerektiğini düşünmektedirler. Çevre muhasebesinin temel amacı, işletmelerin çevresel faaliyetleri sonucu çevreye verdikleri zararı en aza indirmek ve bu bilgileri finansal tablolar aracılığıyla kullanıcılara sunmaktır. Bu çalışmanın amacı; çevre muhasebesi hakkında teorik bir çerçeve çizerek, çevre

Geliş Tarihi/Received: 18.12.2018- Kabul Tarihi/Accepted: 14.05.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Ağrı/Türkiye, ftemelli@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7436-5289.

muhasbesini Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) açısından incelemek ve değerlendirmektir. Muhasebe standartları çevre muhasebesi açısından incelendiğinde, mevcut TMS / TFRS seti içerisinde doğrudan çevre muhasebesiyle ilgili bir standardın olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Muhasebesi, Çevresel Muhasebe, Türkiye Muhasebe Standartları, Çevre Muhasebesi ve TMS/TFRS İlişkisi.

INTRODUCTION

Technological developments, urbanization, the rapid growth of the world population, strong competition environment created by the free market model, the continuous product development and renewal obligation, attempts to increase employment, the society leading to overconsumption, wars, accidents, and similar events brought in environmental problems with them. There are important reasons for rapid increase in the interest about the environment. Since environmental pollution and degradation have gained importance in recent years and its harmful results are revealed, the importance of environment has increased. Due to continuous damage and pollution of the environment numerous species of plants and animals go extinct, and human health has been negatively influenced (Haftacı & Soylu, 2008: 92).

One of the important issues that the enterprises have to dwell on for an economic and ecologically sustainable development is the environment. Environment and environmental assets directly or indirectly take part in production processes. In the production processes, the environment appears as an element that has to be shaped or a cost that has to be included in the product. This, in turn, necessitates the existence of a follow-up mechanism concerning environmental assets. Not only the follow-up of various environmental assets and document order, but also benefiting from the information technologies during accounting applications concerning these assets supports reporting processes to be healthier and provides more reliable information for the decision-making mechanisms (Güney & Can, 2015: 324).

In order to solve all of the environmental problems on the earth and increase the quality of the environment all of the science branches act together. It cannot be possible for accounting science to be away from these activities. Therefore, accounting scientists brought forward the term "Environment Accounting" to handle the environment problems (Kırloğlu & Can, 1998: 15). Each passing day, enterprises understand more the importance of environment accounting, and they make an effort to increase the expected benefit at decision-making, planning and control phases for the information users within or outside the enterprise by attempting to solve the problems encountered during the implementation of the environment accounting (Korukoğlu, 2011: 81).

The objective of this study is to examine and evaluate the environment accounting in terms of Turkish Accounting Standards (TAS). Within this scope, firstly a vast literature review and general information about the environment and environment accounting were given. Subsequently, environmental accounting was examined by Turkish Accounting Standards. The study was finalized with the conclusion part.

LITERATURE REVIEW

Numerous theoretical and empirical studies were encountered in domestic and foreign literature. Some of the studies in the literature are as follows:

Alagöz and Yılmaz (2001), reported that with the increasing environmental consciousness against the environment problems, important developments appeared in environmental costs and environment accounting issues, and in this context, they handled environmental costs and environment accounting issues in a theoretical framework. *Çetin et al., (2004)*, mentioned that the traditional accounting system was insufficient in distributing the environmental costs to the products and therefore, the environment accounting information system was needed for determining the environmental costs correctly and for distributing them to the products accurately. *Kurşunel et al., (2006)*, made a research in Konya province for determining the views of the members of the accounting profession. *Aslanertik and Özgen (2007)*, handled the different dimensions of environment accounting and emphasized the importance of environment accounting for the hotel enterprises. *Haftacı and Soylu (2007)*, touched on the importance of environment accounting concerning the environment pollution and environment protection. *Mutlu (2007)*, stressed that environment accounting was a tangible means in the implementation of sustainable development and that it should be implemented as fast as possible. *Haftacı and Soylu (2008)*, within the scope of accounting and reporting of the environmental information, and by force of the necessity to show the precautions taken against environment pollution in the economical values, mentioned about the economic values that are relevant to the environment in terms of environment accounting to be demonstrated in the investments, operating expenses, and cost accounts. *Lazol et al., (2008)*, handled environment accounting for a sustainable environment and conducted a survey-based research concerning SMEs. *Esmeray and Güngör Tanç (2009)*, examined the analytical hierarchy method in selecting the distribution keys that were used in distributing the environmental costs to the products, in an industrial enterprise functioning in Kayseri province through applied research. *Memiş (2009)*, handled the environment accounting as a means of management accounting, and reported that environment accounting should function in integration with environmental management accounting and environmental cost accounting. *Soylu and İleri (2009)*, touched on environmental accounting, searching for the effects of environmental costs on the production costs. *Yıldıztekin (2009)*, handled the effects of environmental accounting in sustainable development, reported that the environmental costs should be reflected to the costs and running expenses based on their functions, the price indices should be created supporting the environmental accounting, and environmental costs should be calculated during the investment decision-making. *Jones (2010)*, examined the environment accounting and reporting in a theoretical framework. A multi-layered theoretical model was developed in the study concerning the protection of the environment. It was reported that the enterprise should provide information to its shareholders about environmental performance. *Otlu and Kaya (2010)*, conducted a research on accounting profession members actively working in Elazığ province in order to determine their opinions about the environment issue and environment accounting. *Kırloğlu and Erol Fidan (2011)*, examined the sensitivity of the enterprises concerning the environment costs and attempted to determine the differences concerning this issue among the enterprises functioning both inside and outside the Organized Industrial Site (OIS). Handling environmental accounting in the context of accounting standards, *Aktürk et al., (2012)*, reported that, as a means, environmental accounting is a service provided by the

accounting department for the application of the environment management of the enterprise. Considering the social responsibility, *Beller et al.*, (2012), examined the environment accounting issue that needs to be applied by the enterprises, and by means of case study method, demonstrated the environment accounting system that should be implemented in the enterprises. *Alagöz and İrdiren (2013)*, handled the cost and management of environment issue from the cost accounting point of view. In this study, in order for the enterprises to minimize the environment costs and the damage to the environment during their activities, the strategic solutions as a part of the cost accounting were examined in the context of environment accounting. In a study conducted on the recognition of the environmental costs, *Çalış (2013)*, demonstrated how the recognition of the environmental costs was made by means of numerical examples, handling the environment accounting from the cost accounting point of view. *Beredugo (2014)*, examined the environment accounting and social responsibility activities of the production enterprises in Nigeria and the effects of these activities on the enterprise performance. *Gönen and Güven (2014)*, emphasized the terms environment accounting and environmental costs, and in the application phase studying on an enterprise functioning in ceramic sector, they examined the process of recognition of the environmental costs of this enterprise. Studying on independent auditors and financial advisors in Yalova province, *Kızıl et al.*, (2014), emphasized the importance of environment accounting. *Saremi and Nezgad (2014)*, examined the role of the environment accounting in the enterprises, in this context, they handled the importance, costs, role, implementations, and requirements of environment accounting. *Aydın and Gözütok (2015)*, conducted a survey on accounting profession members in Sivas province to examine their perceptions about environment accounting, and they determined that most of the professional accountants had information about environment accounting. *Fındık (2015)*, examined environment accounting based on enterprises, demonstrated the determination of the environment accounting and recognition of it in the coal fired thermal power plants. By drawing a theoretical framework about the information technologies to be used in the environment accounting applications, *Güney and Can (2015)*, from a theoretical point of view, examined the information technologies according to their qualifications, costs, and chronology rankings. *Korukoğlu (2015)*, examined how the environment accounting was applied and the problems in its application in some enterprises functioning in Izmir province in various sectors. By conducting a survey-based research study in enterprises actively functioning in the industrial sector in Diyarbakır province, *Bilen and Seyitoğulları (2016)*, examined the perceptions of the enterprises concerning the environmental issues and environment accounting. In a study conducted on the recognition of the environment accounting in the hospitality business, *Dalğar and Yıldırım (2016)*, explained how the environment accounting is classified and recognized in the hospitality enterprises. *Kaya and Akdeniz (2016)*, studied the relation between the environment accounting and Turkish Accounting and Financial Reporting Standards (TAS/IFRS). *Orhan and Ağ (2017)*, within the framework of social responsibility, attempted to determine the level of importance given to the environment accounting by the production enterprises actively functioning in the TRA1 Region (Erzurum, Erzincan, and Bayburt provinces). *Yuliarini et al. (2017)*, examined the environment accounting applications from regulations and internal control point of view, and reported that environment accounting, as a part of the environmental improvement, was related with integrated, sustainable and accountable environment activities, and that it influenced legal and environment friendly products. Conducting a research in the marble production enterprises functioning in Bucak district of Burdur province, *Apalı (2018)*,

examined the attitudes of the enterprises towards the environment and environment accounting, within the context of social responsibility concept. Examining the importance given to the environment in the accounting information systems of the enterprises actively functioning in the Organized Industrial Zone of Malatya province, *Bulut Deniz and Çukacı (2018)*, evaluated their environmental accountings in terms of TAS/TFRS. *Özkol (2018)*, studied the use of water, which is consumed during the production of sugar from the sugar beet, in different production settings and examined the calculation of the environmental costs of the waste water.

GENERAL INFORMATION ABOUT THE ENVIRONMENT

According to the Law of Environment numbered 2872, the environment is described as the biological, physical, social, economic, and cultural setting, where all living beings interact and continue relations during their lifetimes (Law of Environment, art.2). The most apparent feature of the environment is that human beings and all other living creatures are involved in interaction and relation. The elements of the environment are physical, biological, social, economic, and cultural settings. In general, the environment is the total of the external factors that affect living beings. In detail, the environment is divided into two, as the natural environment and artificial environment. The natural environment is the total of all natural assets, which are created by natural impacts/powers and are not changed by the influence of man. As per the artificial environment, it is the total of all of the values and assets created by man. The basic of the environment concept is the natural environment (Durman & Önder, 2016: 156).

According to the Law of Environment, numbered 2872, environmental pollution is defined as all of the negative effects, in the environment, that can damage the health of living beings, environmental values, and ecological balance (Law of Environment, art.2). Environmental pollution is a process, which influences and decreases the characteristics of the world as a livable setting (Durman & Önder, 2016: 157). There are three main elements causing environmental pollution. These are, respectively, population increase, urbanization, and industrialization as a result of technological developments. Main environment pollution types are air pollution, water pollution, soil pollution, and noise pollution. Comprising of gases and particles such as dust and smog emanating from the factories, houses, and cars, air pollution emerges when the amounts of these substances in the air rise above the determined standards. Water pollution is the decrease of water quality, limitation of its use, and its becoming unlivable due to the organical, inorganical, biological, chemical, and radioactive wastes. Soil pollution is the physical, chemical, and geological degradation of the soil due to the reasons such as assignment of lands for urbanization and industry, sodification due to fertilization, pesticide application and irrigation as part of agricultural activities, and lastly, solid and liquid waste generating from the production and consumption processes. Noise pollution is the noise that disturbs people, and its main sources are entertainment centers, traffic, and industrial production (Durman & Önder, 2016: 160-161).

THE RELATION BETWEEN BUSINESS AND ENVIRONMENT

Particularly in recent years, the notion of sustainable development and environmental consciousness have gained importance in the businesses. In this respect, business

managements have been highly sensitive in particular issues such as effective use of resources, minimizing the waste, recycling, and environment friendly designs (Alagöz & İrdiren, 2013: 429). Environment friendly business management is a notion that is embraced by enterprises, which are acting socially responsible for the society by considering ecological environment as an important element in decision-making processes, aiming to minimize or prevent the damage given to the environment due to their activities, in this respect, changing the design and packing of the products, changing their production processes, and attempting to establish environmental protection philosophy to the business culture (Nemli, 2000: 69).

Enterprises are the entities, which are in continuous interaction with their environments while they are functioning for the production of goods and services. As a natural outcome of their activities, enterprises consume natural resources in certain ways, using many natural substances as raw materials. During the consumption of these sources, the nature is negatively influenced and harmful wastes emerge, which create the environment problems (Kırhoğlu & Can, 1998: 38). In this process, the enterprises present their goods and services, which are produced through the consumption of environmental sources, to the same environment (Alagöz & İrdiren, 2013: 427). Polluting the environment through solid, liquid, or gas wastes emerged during the production processes of enterprises are the main source of environmental problems (Alagöz & Yılmaz, 2001: 149).

There is pressure from numerous different groups concerning decreasing the negative effects of enterprises on the environment. Social pressure, consumer demands, some organizations about the environment, and legal regulations lead the enterprises to be more sensitive about the environment and to consider environmental factors, as well, in decision making processes (Aydın, 2012: 100).

Enterprises, which attempt to implement environment accounting, initially use environment accounting to accurately monitor particularly the environmental investment and operating costs. Thus, the enterprises have the opportunity to monitor their investments particularly concerning environment. In this context, they have the ability to take more efficient decisions since they have the chance to know the costs of the environmental effects in the decision-making processes, and being able to observe their costs better, they can perform the cost-benefit analysis accurately (Erol Fidan, 2009: 88).

THE RELATION BETWEEN ACCOUNTING AND ENVIRONMENT

As an open information system, accounting is continuously involved in an interaction with its environment. From the social responsibility perspective, accounting has to look after the rights of all of the society rather than a certain individual or group. As a continuum of social responsibility, social responsibility accounting has emerged. Being a sub-branch of social responsibility accounting, environment accounting is an accounting branch, which grows with the proper information demands of the relevant groups, and it involves functions such as documentation, reporting, and auditing of the expenses concerning environment (Alagöz & Yılmaz, 2001: 150).

Enterprises exist as an economical unit within the environment, using natural sources as the raw materials. They dump wastes to the environment including both the solid, liquid, and gas wastes emerged during the production process and the wastes of the production after the consumption such as the packages etc. Environment pollution is

emerged due to all of these reasons. Therefore, it is required for the enterprises to pay attention to environmental issues during the entire process from the very beginning, the raw material procurement, until the consumption. This requirement is reflected to the fields of activity and the management strategies of the enterprises. These changes in the fields of activity influence the accounting process as well. As a result of this, the environment accounting concept is emerged, which ensures reflection of the environmental effects of the enterprise activities to the accounting process (Gönen & Güven, 2014: 41).

Environment accounting is also a means for determination and measurement of environmental costs in order for providing an appropriate environmental performance. Therefore, environmental accounting provides service to the external information users by monitoring environmental data in the financial statements, by determining the net present value, which considers the consumption of the natural sources, and by providing the preparation of annual activity report or a certain environment report (Stanciu et al., 2011:269). Environment accounting provides information concerning the use of environmental resources, positive or negative effects in these natural resources as a result of this using, and how to use the resources more efficiently (Akcanlı, 2010:13).

THE CONCEPT OF ENVIRONMENT ACCOUNTING

Numerous definitions were made concerning environment accounting. Some of the environment accounting definitions in the literature are as follows: environment accounting "can be defined as an information system which produces and presents information to the relevant individuals and organizations about the emergence of the environmental resources, the usages of these resources, increases or decreases in these resources as a result of the activities of the enterprises, and the environmental status of the enterprises" (Özbirecikli, 2002: 24). Being named also as "Environmental Accounting", "Green Accounting", "Ecological Accounting", and "Natural Resources Accounting", environment accounting is "the use of environmental resources and recognition of these emerging effects as a result of the usage" (Deniz & Türker, 2012: 116).

European Environment Agency defined the environment accounting as "the systematical presentation of supply and flow data that are important for the environment and which accompany the traditional economical accounts" (TUSİAD, 2005: 22). According to another definition, environment accounting is the planning and implementation of environment factors in particularly cost and benefit analyses of the existing accounting system (Güvemli & Gökdeniz, 1996: 24). According to a different definition, environment accounting is related to monitoring and reporting of the information of a fiscal nature related to environmental facts (Haftacı & Soylu, 2008: 94). In another definition, environment accounting is the recognition of the events in a fiscal nature and presentation of them on the financial statements (Aslan, 1995: 22).

It is possible to examine the environment accounting concept at the enterprise level in five different perspectives. In this context, environment accounting concept can be examined as the financial accounting in terms of recognition of the environmental effects of the enterprise; as the cost accounting since it makes the cost information accessible and controllable about some issues such as environmental performance, control costs, investing in cleaner technologies, developing environment friendly products and processes, product mix, product life extension, and product pricing; as the management accounting in terms

of presenting the abovementioned information to the managerial decision making processes; it is the environment report concerning the reporting process of the environmental activities and performance; and as a means of auditing in terms of approval and public announcement of the environmental performance (Özbirecikli & Melek, 2002: 26).

OBJECTIVES OF ENVIRONMENT ACCOUNTING

The main objective of environment accounting for the decision makers is to produce information. The costs that the enterprise bears regarding the environment can be observed through the information produced by the environment accounting. The environmental activities should be stated in financial terms. In order for the financial activities of an enterprise concerning the environment to be observed, it is necessary that the accounts related with environment be placed into the accounting system (Bulut Deniz, 2018: 44). The main objectives of environment accounting are as follows (Cited from Baltacı 2009 by Orhan & Ağ, 2017: 4):

- Information production,
- Taking inventory of the resources,
- Helping the accurate calculation of the product costs,
- Helping the calculation of the real costs and benefits,
- Ensuring compliance with the competitive conditions of the global markets,
- Helping enterprises to increase their environmental performances.

As is understood from the abovementioned objectives, environment accounting has both micro-economic and macro-economic objectives. The macro-economic objective of the environment accounting is to ensure the presentation of the utilized environmental resources among the national income accounts by stating their values in financial terms, thus, to bring together the environmental data and economical data under the same roof. Its micro-economic objective is bringing the environmental issues into a financial characteristic, and in that way, ensuring the inclusion of the environment into the accounting system by displaying the environmental activities in the financial statements (Kırlioğlu & Can, 1998: 56).

ENVIRONMENT ACCOUNTING IN TERMS OF TURKISH ACCOUNTING STANDARDS (TAS)

In order to provide a unity of procedures in the field of accounting for all the enterprises, accounting standards are comprised of binding rules, which are determined according to the universal principles, rules, terms, laws, theories, and methods, such as uniform chart of accounts, accounting framework, inventory procedures, relevant legal regulations, and statements; it also consists of principles such as organizing, presenting, and evaluating the consistent financial statements, which provide integrity in the accounting transactions, for certain objectives (Yazıcı, 2003: 35). Accounting standards create a body of rules by determining what kinds of procedures and events recorded and classified by which values, and presented in which report (Marşap and Kurt, 1997: 229). Basically, originating from

IAS / IFRS and being a translation of them, TAS / TFRS will ensure the organization and presentation of financial statements, which are needs-based, reliable, understandable, and comparable, in Turkey (Uluslan, 2010: 78).

As is in the asset, debt, income, and expenses, the conceptual framework of the Turkish Accounting Standards Committee (TASC) will be based-on in the recognition and reporting of the environmental costs and debts as well. Additionally, within the existing TAS / TFRS set, the TAS / TFRS are listed below that will be based-on in environmental assets, environmental expenses, waste origination costs, environmental debt provisions, and the recognition and reporting of contingent environmental debts (Uluslan, 2010: 88-89).

- TAS 1 Presentation of the Financial Statements,
- TAS 2 Stocks,
- TAS 16 Tangible Fixed Assets,
- TAS 36 Impairment of Assets,
- TAS 37 Provisions, Contingent Debts, and Contingent Assets,
- TAS 38 Intangible Fixed Assets.

TAS 2 waste origination costs, TAS 16 environmental tangible fixed assets, TAS 38 environmental intangible fixed assets, TAS 36 impairment of assets in environmental tangible and intangible fixed assets, and TAS 37 environmental debt provisions and recognition of contingent environmental debts are the standards that should be based-on in any explanations to be made about these. TAS 1 Presentation of the Financial Statements standard is taken into consideration in reporting to relevant users the environmental assets, environmental expenses, environmental debt provisions, and contingent environmental debts. In addition to the abovementioned standards, the issues concerning how to implement the recognition and reporting of some issues related with the assets and debts that are investigated in the TAS 2, TAS 16, TAS 37, and TAS 38 are within the other TAS / TFRS (Bulut Deniz, 2018: 75). It is obviously stated in the TAS 2, TAS 16, TAS 37, and TAS 38 that relevant standards will be based-on in procedures of relevant issues. The TAS / TFRS in this status are listed below (Uluslan, 2010: 89):

- TAS 8 Accounting Policies, Changes and Errors in Accounting Estimates,
- TAS 12 Income Taxes,
- TAS 17 Leasing Procedures,
- TAS 18 Revenues,
- TAS 20 Recognition of the Government Promotions, and Announcement of the Government Grants,
- TAS 21 Impacts of Changes in Exchange Rates,
- TAS 23 Borrowing Costs,
- TFRS 5 Held for Sale Fixed Assets and Discontinuing Operations.

TASC Conceptual Framework and Environment Accounting

The issues that are determined to be relevant between TASC Conceptual Framework and environment accounting are listed below (Ulusan, 2010: 90-91):

- Whether the costs related with the environment will be announced as environmental expenses in the individual or comprehensive income statement or they will be capitalized and reported in the balance-sheet as environmental assets (TASC Conceptual Framework, paragraph 49 (a), 51, 53-59, 70 (b), 78-80, 83 (a) (b), 85-90,94-98),
- How will the environmental cost, which is capitalized to environmental asset, be recorded as an expense (TASC Conceptual Framework, paragraph 96),
- The procedures and principles of the TASC Conceptual Framework will be applied in issues whether the environmental debts will be presented as environmental debt provision in the balance-sheet, or contingent environmental debt in the postscripts of the balance-sheet (TASC Conceptual Framework, paragraph 49 (b),60-64, 83 (a) (b), 85-88, 91).

In addition to the abovementioned information, the materiality concept stated in the 29th and 30th paragraphs of the TASC Conceptual Framework will be based-on in deciding whether the environmental assets, expenses, and debt provisions are meeting the necessary conditions for realizing, and in case they meet the conditions, whether they will be presented in the financial statements (Ulusan, 2010: 91).

TAS 1 Financial Statement Presentation Standard and Environment Accounting

TAS 1 Financial Statement Presentation Standard is not directly prepared for the implementations of the environment accounting. However, though limited, there are regulations that can dominate the implementations of the environment accounting in this standard (Akdeniz, 2015: 39). The issues that are determined to be relevant between TAS 1 and environment accounting are listed below (Ulusan, 2010: 91):

- Whether the environmental assets, expenses, and debt provisions will be presented in the financial statements under different titles (TAS 1, paragraph 29),
- Whether the environmental asset/debt provisions and environmental expenses/incomes will be set off with each other or separately (TAS 1, paragraph 32-35),
- Whether the environmental assets, expenses and debt provisions will be comparatively presented with the amounts in the previous financial statements (TAS 1, paragraph 38-44) and what the conditions are that these comparative presentations might change (TAS 1, paragraph 45-46),
- In which conditions renewals will be applied in presentation and classification of the environmental assets, expenses, and debt provisions (TAS 1, paragraph 45-46),
- Displaying the environmental assets in the balance-sheet as the fixed or circulating assets (TAS 1, paragraph 66-68),
- Whether the environmental debt provisions will be presented in the balance-sheet as short or long term (TAS 1, paragraph 69-76),

- How the environmental debt provisions are presented in the income statement (TAS 1, paragraphs 87, 97-105), whether or not to present in the postscripts the information concerning the main sources of the uncertainty in the estimates and assumptions for the future, which have grand risks like causing significant adjustments in the book values of the environmental assets, expenses, and debt provisions of the following fiscal year, and of the accounting policies relevant to the environmental assets, expenses, and debt provisions (TAS 1, paragraph 11-133).

In brief, there is information concerning how to present the environmental assets and debts, environmental income and expenses within the accounting implementations in the TAS 1 Financial Statement Presentation standard (Akdeniz, 2015:40).

TAS 16 Tangible Fixed Assets Standard and Environment Accounting

Since this standard is not directly prepared for the implementations of the environment accounting, there are limited regulations concerning the environment accounting in this standard. The issues that are determined to be relevant between TAS 16 and environment accounting are listed below (Uluslan, 2010: 92-93):

- In which cases the costs of the environmental tangible fixed assets are reflected to the financial statements as assets (TAS 16, paragraph 7 (a) (b) -10),
- How the expenses made after capitalization of the environmental tangible fixed assets are involved in the record of the accounting (TAS 16, paragraph 12-14),
- That the recognition will be conducted over its cost value in the first stage, in which the environmental tangible fixed assets are included in the accounting record (TAS 16, paragraph 15),
- What the costs of environmental tangible fixed assets are comprised from and how these costs will be measured (TAS 16, paragraph 16-28),
- After the first stage, in which the environmental tangible fixed assets are included in the accounting record, with which value it will be presented to the relevant people, how this value is determined, and how it is included in the accounting reports (TAS 16, paragraph 29-42),
- Since the environmental tangible fixed assets will wear off with each passing year, how to implement the relevant depreciation procedures, how much an amount is subject to depreciation while including them into the depreciation records, determining its useful life, and determining the depreciation method to be used (TAS 16, paragraph 43-62),
- For the lost, depreciated, or abandoned environmental tangible fixed assets, how to include the compensation amounts received from the third parties in the accounting records (TAS 16, paragraph 65-66),
- Excluding the environmental tangible fixed assets from the balance-sheet (TAS 16, paragraph 67-72),
- What the explanations should be in the postscripts of the financial statements concerning the environmental tangible fixed assets (TAS 16, paragraph 73-79).

TAS 38 Intangible Fixed Assets Standard and Environment Accounting

TAS 38 Intangible Fixed Assets Standard is not a standard that is directly prepared for the implementations of the environment accounting. In addition, since this standard has some parallels with the regulations of the TAS 16, its relation with the environment accounting is similar. However, it is not possible to encounter regulations that can be apparently and directly be related similarly to those of the TAS 16 (Akdeniz, 2015: 53). The issues that are determined to be relevant between TAS 38 and environment accounting are listed below (Uluslan, 2010: 93-94):

- In which cases the costs of the environmental intangible fixed assets are reflected to the financial statements as assets (TAS 38, paragraph 8-23),
- In which cases the R&D expenses concerning the environment are included in the accounting records as an expense or an asset (TAS 38, paragraph 54-55, 57),
- That the recognition will be conducted over its cost value in the first stage, in which the environmental intangible fixed assets are included in the accounting record (TAS 38, paragraph 24),
- What the costs of environmental intangible fixed assets are comprised from, and how to measure the fair value of these assets, which comprise the costs, of the time they are obtained (TAS 38, paragraph 25-67),
- How to include the expenses concerning the environmental intangible fixed assets into the accounting records (TAS 38, paragraph 68-71),
- The value to be presented after the first recognition of the environmental intangible fixed assets in the financial statements, how to determine this value, and how to include it in the accounting records (TAS 38, paragraph 72-87),
- Determining and reviewing the useful life, amortization method and duration, and the residual value of the environmental intangible fixed assets (TAS 38, paragraph 88-110),
- Excluding the environmental intangible fixed assets from the balance-sheet (TAS 16, paragraph 112-117),
- Which explanations should be made in the postscripts of the financial statements concerning the environmental intangible fixed assets (TAS 38, paragraph 118-127).

TAS 36 Impairment of Assets Standard and Environment Accounting

TAS 36 Impairment of Assets Standard is not directly prepared for the implementations of the environment accounting. The issues that are determined to be relevant between TAS 36 and environment accounting are listed below (Uluslan, 2010: 94):

- Determining whether there is an impairment in the environmental asset (TAS 36, paragraph 8-17),
- Measuring the recoverable amount concerning the environmental asset (TAS 36, paragraph 18-57),

- Measuring the impairment loss concerning the environmental asset and its recognition (TAS 36, paragraph 58-108),
- Determining whether an impairment, which is included into the accounting records in previous periods, is fully or partially removed or not, and cancellation and recognition of the loss concerning the impairment that is convinced to be removed (TAS 36, paragraph 109-116),
- Information needed to be publicly announced concerning the impairment losses of the environmental assets and their cancellation (TAS 36, paragraph 126-133).

TAS 2 Stocks Standard and Environment Accounting

There is not apparent information in the TAS 2 Stocks standard concerning the recognition of the wastes and a public announcement about this issue. However, in TAS 2 paragraph 16 (a) (b) (d), it was stated that, the primary materials and supplies over the normal levels (including the losses), the employment and other production costs, storage costs alluding those necessary for the next phase of the production, and the selling expenses will be accepted as the expenses of the period that they are observed, without including into the costs of the stocks. Considering that the losses mentioned in this paragraph include the wastes as well, the waste origination costs in a normal range will be added to the production costs and the waste origination costs over the normal level will be directly recorded as the period cost. The recognition of the expenses concerning the storage and selling of the wastes will be realized as the period costs. Moreover, according to the explanations in the TAS 2 paragraph 38, the waste origination costs, which are over the normal level, in other words, which are recorded as an expense, will be explained in the postscripts of the financial statements (Ulusan, 2010: 94-95).

TAS 37 Provisions, Contingent Debts, and Contingent Assets Standard and Environment Accounting

There is a strong relation between the TAS 37 and the environment accounting. In our day, the enterprises not only encounter legal regulations such as penalties and compensations for environment protection, but also become responsible for some obligations concerning social responsibility concept. In both of the cases, the regulations of the TAS 37 are taken into consideration (Akdeniz, 2015: 54-55). The issues that are determined to be relevant between TAS 37 and environment accounting are listed below (Ulusan, 2010:95):

- In which cases the debts about the environment is reflected to the financial statements as environmental debt provision, or whether it will be explained in the postscripts as contingent environmental debt (TAS 37, paragraph 14-30),
- Measuring the amount that is included in the accounting records as environmental debt provision (TAS 37, paragraph 36-51),
- The inclusion of the incomes from the disposal of the assets, which are environmentally damaged, into the accounting records (TAS 37, paragraph 52),
- While expecting the other party to pay for the expenses, partially or fully, necessary for the fulfillment of the obligations relevant to an environmental debt provision, how and when the relevant compensation is taken into the accounting records (TAS 37, paragraph 53-58),

- Reviewing and correction of the environmental debt provisions as of the balance-sheet date, cancellation of the confusions and usage (TAS 37, paragraph 59-62),
- Necessary public announcements concerning the environmental debt provisions, and contingent environmental debts (TAS 37, paragraph 84-92).

TAS 20 Recognition of the Government Promotions and Announcement of the Government Grants Standard, and Environment Accounting

Since TAS 20 is not directly prepared for the implementations of the environment accounting, as is in other standards, there are limited regulations concerning the environment accounting in this standard. The TAS 20 regulations will be taken into consideration in the recognition of the environmental promotions to be given to enterprises by the state in return for continuing their productions considering the environmental sensitivities such as environment protection, causing less environmental pollution, and waste control; thus, the relation between the TAS 20 and the environment will come to the fore. Because the states, which promote the use of clean technology and clean energy, provide economical benefits to these enterprises by rewarding them. Concerning the inclusion of these mentioned economical benefits into the accounting records, the principles of the relevant standard will be taken into consideration (Akdeniz, 2015: 63).

CONCLUSION

The issues such as rapid population growth, urbanization, industrialization, air, water, earth, and noise pollutions at extreme levels have brought together the environment problems. The ecological balance started to be upset as a result of rapid consumption and pollution of the natural resources, concomitantly, important environmental problems appeared such as environment pollution, which influenced all of the living beings negatively.

As a result of the interaction between the enterprises and the environment, environment problems arise, and due to all of these reasons, it has been important and required for the enterprises to embrace the environmental consciousness and the concept of sustainable development. In our day, besides their objective of gaining profit, the enterprises have begun to care about the protection of a livable environment in terms of social responsibility principle. The interaction between the enterprises and the environment, the environmental damages that the enterprises cause, and the activities for preventing or decreasing these damages have created the environment accounting for the businesses. However, since the environment accounting is voluntarily implemented, and since there is no strict regulation for this issue, the environmental sensitivity of the enterprises can decrease.

In this study, when the environment accounting was examined in terms of accounting standards, it was observed that there is no standard directly related with the environment accounting in the TAS / TFRS set. Moreover, it was determined in this study that new account titles are needed in the TAS. When the TAS / TFRS set was examined concerning the recognition of the environmental activities and environmental impacts, the main standards that can be based-on were determined as TAS 1 Presentation of the Financial Statements, TAS 2 Stocks, TAS 16 Tangible Fixed Assets, TAS 36 Impairment

of Assets, TAS 37 Provisions, Contingent Debts, and Contingent Assets, and TAS 38 Intangible Fixed Assets.

As a conclusion, in order to decrease or prevent the environmental problems, the enterprises should be encouraged to concern environment accounting and environmental reporting, and this accounting sub-branch and reporting type should find the field of application. Therefore, it is now important and required to make necessary regulations by taking into consideration the international accounting standards and complying with the global standards, and to develop a standard directly related to the environmental activities as the "Environment Accounting Standard".

REFERENCES

- Akcanlı, F. (2010). *Çevre Muhasebesi Açısından Kâğıt Ambalajı Geri Dönüştüren İşletmelerin Faaliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Fayda-Maliyetanalizi Ankaş Atık Kâğıt İmalat San. ve Tic. A.Ş.'De Uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdeniz, F. (2015). *Türkiye Muhasebe Standartları Kapsamında Çevre Muhasebesi Uygulamalarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktürk, A., Akcanlı, F., Şenol, H. & Akyüz, Y. (2012). Muhasebe Standartları Bağlamında Otel İşletmelerinde Çevre Muhasebesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 87-108.
- Alagöz, A. & Yılmaz, B. (2001). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 147-158.
- Alagöz, A. & İrdiren, D. (2013). Maliyet Muhasebesi Bakış Açısı İle İşletmelerde Çevre Maliyetleri ve Yönetimi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26, 424-449.
- Apali, A. (2018). Mermer Üretim İşletmelerinin Sosyal Sorumluluk Kavramı Kapsamında Çevre ve Çevre Muhasebesine Yaklaşımları: Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 78, 37-52.
- Aslan, Ü. (1995). *Çevre Muhasebesi ve Nuh Çimento A.Ş.'de Çevre Muhasebesi Üzerine Pilot Bir Çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslanertik, B. E. & Özgen, I. (2007). Otel İşletmelerinde Çevresel Muhasebe. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 163-179.
- Aydin, S. (2012). Paydaşların Çevre Muhasebesi Uygulamalarına Etkileri. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 36, 99-107.
- Aydin, Y. & Gözütok, E. (2015), Sivas İlindeki Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevresel Muhasebeye Yönelik Algılarının Ölçülmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (2), 239-257.

- Beller, B., Deran, A. & Hatipoğlu, A. G. (2012). Çevre Maliyetlerinin Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi: Bir Çimento Fabrikasında Vaka Çalışması. *Cag University Journal Of Social Sciences*, 9 (1), 95-121.
- Beredugo, S. B. (2014). Environmental Accounting And Social Responsibility Disclosure On The Earning Capacity Of Nigerian Manufacturing Firms. *Journal Of Economics And Sustainable Development*, 5 (14), 66-73.
- Bilen, A. & Seyitoğulları, O. (2016). İş Örgütlerinde Çevre Muhasebesi Algısına Yönelik Bir Araştırma: Diyarbakır İli Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (7), 1743-1756.
- Bulut Deniz, M. & Çukacı, Y.C. (2018). Muhasebe Bilgi Sistemi Bağlamında Çevre Muhasebesinin Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Açısından Değerlendirilmesi ve Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (27), 70-93.
- Çalış, Y.E. (2013). Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36 (1), 175-190.
- Çetin, A. T., Özcan, M. & Yücel, R. (2004). Çevre Muhasebesine Genel Bakış. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7, 61-76.
- Dalğar, H. & Yıldırım, F. (2016). Konaklama İşletmelerinde Çevre Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 1-18.
- Deniz, T. & Türker A. (2012). Çevre Muhasebesi Uygulamaları. *Journal Of The Faculty Of Forestry*, 62 (1).
- Durman, M. & Önder, H. (2016). *Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Environmental Law No. 2872.
- Erol Fidan, M. (2009). *Atık Yönetimi ve Muhasebesi: Sakarya İlindeki İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esmeray, M. & Güngör Tanç, Ş. (2009). Çevresel Maliyetlerin Mamullere Yükleneğinde Kullanılan Dağıtım Anahtarlarının Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 241-260.
- Fındık, H. (2015). Termik Santrallerde Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 14 (4), 781-796.
- Gönen, S. & Güven, Z. (2014). Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesine Yönelik Bir Seramik Fabrikasında Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (63), 39-58.
- Güney, C. & Can, A.V. (2015). Çevre Muhasebesi ve Bilgi Teknolojileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 323-332.
- Güvemli, O. & Gökdeniz, Ü. (1996). Çevre Muhasebesindeki Gelişmeler. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 1(4), 24-28.
- Haftacı, V. & Soylu, K. (2007). Çevre Kirlenmesi ve Çevre Koruma Bağlamında Çevre Muhasebesinin Önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 33, 102-120.

- Haftacı, V. & Soylu, K. (2008). Çevresel Bilgilerin Muhasebesi ve Raporlanması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), 92-113.
- Jones, M. J. (2010). Accounting For The Environment: Towards A Theoretical Perspective For Environmental Accounting And Reporting. *Accounting Forum*, 34, 123–138.
- Kaya, U. & Akdeniz, F. (2016). Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) Çerçevesinde Çevresel Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesi. *Global Journal Of Economics And Business Studies*, 5 (9), 9-38.
- Kırılıoğlu, H. & Can, A. V. (1998). *Çevre Muhasebesi*. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Kırılıoğlu, H. & Erol Fidan, M. (2011). İşletmelerde Çevresel Maliyetler Ve Bir Uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 1-24.
- Kızıllı, C., Akman, V., Tasmacıoğlu, A. & Taşkiran, H. (2014). Çevre Muhasebesinin Önemi Üzerine Yalova İlinde Bir Araştırma. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 20-34.
- Korukoğlu, A. (2011). İşletmelerde Çevre Muhasebesi: İzmir İli Uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 11 (1), 81-89.
- Korukoğlu, A. (2015). İşletmelerde Çevre Muhasebesi ve Diğer Çevresel Faaliyetlerin Gerçekleşme Durumunun Araştırılması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 83-111.
- Kurşunel, F., Büyükşalvarcı, A. & Alkan, A. T. (2006). Muhasebe Meslek Mensuplarının Çevre Muhasebesi Hakkındaki Görüşleri: Konya İli Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 11, 82-88.
- Lazol, İ., Muğal, E. & Yücel, Y. (2008). Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Çevre Muhasebesi ve Kobi'lere Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38, 56-69.
- Marşap, B. & Kurt, G. (1997). Muhasebe Standartlarının Farklı Eğitim Düzeylerinde Müfredat ve Kapsam Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi. *Türkiye XVI. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, 1-5 Ekim, Belek-Antalya.
- Memiş, M. Ü. (2009). İşletme Yönetim Aracı Olarak Çevresel Muhasebe. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13 (1), 89-106.
- Mutlu, A. (2007), Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi (II), *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 34, 162-173.
- Nemli, E. (2000), *Çevreye Duyarlı İşletmecilik ve Türk Sanayiinde Çevre Yönetim Sistemi Uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Çevre Şubesi.
- Orhan, M. S. & Ağ, A. (2017). Üretim İşletmelerinin Çevre Muhasebesine Verdikleri Önem Düzeyi: Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesinde Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 74, 1-14.
- Otlu, F. & Kaya, G.A. (2010). Çevre Muhasebesi İle İlgili Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1 (1), 43-56.
- Özbirecikli, M. (2002). *Çevre Muhasebesi, Kavramlar, Uygulama Alanları, Araştırma Sonuçları*. Ankara: Natürel Kitap ve Yayıncılık.

- Özbirecikli, M. & Melek, Z. (2002). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetlerin Maliyet Muhasebesi Sistemine Etkileri ve Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (14), 85-90.
- Özkol, A. E. (2018). Çevre Maliyetleri ve Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 25 (2): 315-333.
- Saremi, H. & Nezhad, B.M. (2014). Role of Environmental Accounting in Enterprises. *Eco. Env. & Cons*, 20 (3), 1-13.
- Soylu, Y. & İleri, H. (2009). Çevre Muhasebesi ve Çevre Maliyetlerinin Üretim Maliyetlerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 12 (1-2), 309-322.
- Stanciu, I. C., Joldoş, A. M. & Stanciu, F.G. (2011). Environmental Accounting, An Environmental Protection Instrument Used By Entities. *Annals of The University of Petroşani, Economics*, 11 (2), 265-280.
- Turkish Accounting Standards (Conceptual Framework, TAS1, TAS2, TAS 16, TAS 20, TAS 36, TAS 37, TAS 38).
- Tüsiad, (2005). *Şirketlerin Yeni Yönetim Aracı: Çevresel Muhasebe*. İstanbul: Tüsiad Yayını (Yayın No. Tüsiad-T/2005-06/404).
- Uluslan, H. (2010). Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları'nın Çevresel Maliyet ve Borçların Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması Açısından İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (19), 75-99.
- Yazici, M. (2003). Muhasebe Standardının Tanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 18, 33-37.
- Yıldıztekin, İ. (2009). Sürdürülebilir Kalkınmada Çevre Muhasebesinin Etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), 367-390.
- Yuliarini, S., Othman, Z. & İsmail, K.N.I. (2017). Environmental Accounting Practices: A Regulatory and Internal Management Perspective. *Journal Of Economic & Financial Studies*, 5 (3), 1-11.

Araştırma Makalesi/Research Article**Türkiye Bursları Kapsamında Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Üniversite Yaşamına Uyum: Bir Devlet Üniversitesi Örneği***Adaptation of International Students Studying Under the Scholarships of Turkey Into the University Life: The Case of A State University***İbrahim Güray YONTAR*****Öz**

Uluslararası öğrenci, kendi ülkesinden eğitim görme amacıyla ayrılan ve bu süreç boyunca eğitim gördüğü ülkede yerleşik halde bulunan öğrenciye denilmektedir. Dünya genelindeki üniversiteler sahip oldukları öğrencilerin kimliklerini çeşitlendirip bu amaçla uluslararasılaşmayı kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu amaçla üniversiteler belli kotalarla uluslararası öğrencileri öğrenim süreleri boyunca eğitim süreçlerine dâhil etmektedir. Uluslararası öğrenciler ise sosyo-kültürel olarak üniversite ortamına çeşitlilik kazandırmaktadır. Türkiye’de İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2016 yılı göç raporunda 2016 - 2017 yılında Türkiye Burslarından yararlanan uluslararası öğrencilerin sayısının 3.995 olduğu ifade edilmiştir. Veriler toplu olarak incelendiğinde ise ülkenin her geçen yıl daha fazla uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapmakta olduğu görülmektedir.

Kendi kültürel kodlarıyla daha yaşanabilir bir ülkeyi bırakıp farklı bir sosyo-kültürel yapının bulunduğu ülkeye öğrenim görme amacıyla giden uluslararası öğrenciler eğitim süreçleri boyunca birtakım sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi’nde 2017- 2018 eğitim döneminde lisans veya yükseköğrenim düzeyinde öğrenim görmekte olan Türkiye Burslarından yararlanan uluslararası öğrencilerin yaşadığı dil, maddi, sosyo-kültürel ve akademik alanlardaki uyum sorunlarının tespit edilmesine odaklanmıştır. Ayrıca bu sorunlara yönelik getirilebilecek çözüm önerileriyle kamu – özel ve sivil ortakların bilgilendirilip uluslararası öğrencilerin sorunlarının en aza indirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dokuz Eylül Üniversitesi, Uluslararası Öğrenciler, Uyum Sorunları, Eğitim ve Ekonomik Gelişme.

Abstract

The international student refers to a student who leaves his own country in order to receive education and becomes a permanent resident of the country in which he/she is educated. The universities around the world have aimed to diversify the identity of their students and to

Geliş Tarihi/Received: 29.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 23.05.2019

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir/Türkiye, guray.yontar@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7400-0260.

internationalize for this purpose. For his purpose, universities include international students in their educational processes with specific quotas during their periods of study. International students bring diversity socially and culturally to the university environment. In the migration report issued by Ministry of Interior Directorate General of Migration Management in 2016, it is stated that the number of students who benefit from the scholarships of Turkey is 3.995 in 2016-2017 in Turkey. When the data is analyzed collectively, it is seen that the country is hosting more international students every year.

International students who leave a more livable country in terms of their own cultural codes and go to country with a different socio-cultural structure for education face some problems during their education. This study focuses on the identification of adaptation problems in language, material, socio-cultural and academic areas experienced by international undergraduate or graduate students who study in Dokuz Eylül University and benefit from the scholarships of Turkey in 2017-2018 academic year. Furthermore, it is aimed to inform the public - private and civil partners to minimize the problems of international students with the solutions that can be brought for these problems.

Keywords: Dokuz Eylül University, International Students, Adaptation Problems, Education and Economic Development

GİRİŞ

Uluslararası ve ulusal alanda yapılmış olan araştırmalar uluslararası öğrencilerin gittikleri ülkelerde gıda, hava durumu, finansal düzenleme, sağlık hizmetleri, konaklama ve yerel dille ilgili birtakım zorluklar yaşadığını ortaya koymaktadır. Uluslararası öğrenciler ilk olarak öğrenim görmek için geldikleri ülkenin sosyal ve ekonomik hayatına uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Uyum sağlayan ve toplumla bütünleşen öğrencilerin akademik ve sosyal hayatları daha rahat geçmekteyken yeni ortama uyum sağlayamayan uluslararası öğrenciler ise eğitim hayatları boyunca bazı psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Kafa karışıklığı, hastalık, yalnızlık, anksiyete, öfke, izolasyon, düşük motivasyon ve hatta özgüven eksikliğine kadar giden bu psikolojik sorunlar nedeniyle öğrenciler yoğun psikolojik baskı altında kalmaktadır.

Son dönemlerde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında saygınlığı önemli ölçüde artan Türkiye yükseköğretimde tercih edilir ülkelerin başında gelmektedir. Özellikle Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve TÜBİTAK tarafından verilen burs ve teşvikler sayesinde her yıl onlarca uluslararası öğrenci eğitim amacıyla Türkiye'ye gelmektedir.

Ulusal düzeyde yapılan bazı araştırmalar Türkiye'ye gelen uluslararası öğrencilerin eğitim hayatının tamamında veya bazı evrelerinde çeşitli uyum sorunları yaşadığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde öğrenim gören Türkiye bursları kapsamındaki uluslararası öğrencilerin uyum sorunlarının varsa tespit edilerek çözüme kavuşturulması gerek üniversite gerekse ülke açısından yararlı olacaktır. Ortaya konulacak çözümler hem ülkenin itibarını hem de uluslararası öğrencilerin sayısını arttıracaktır. Uluslararası öğrencilerin ülkemize tam anlamıyla uyum sağlamaları, eğitim gördükleri şehirler hakkında olumlu düşünceler edinmeleri ve eğitimlerini tamamlamış bireylerin gönüllü kültür taşıyıcıları olarak ülkelerine geri dönmeleri Türkiye açısından büyük bir önem teşkil etmektedir.

Uluslararası Öğrencilerin Ülkeler Açısından Önemi

Uluslararası öğrenciler eğitim amacıyla sınırları aşan öğrencilerdir. BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) genel olarak benzer şekilde uluslararası öğrencileri, kendi ülkesinde ikamet etmeyen veya başka bir ülkede önceki öğrenimlerini alan kişiler olarak tanımlamaktadır. (OECD, 2014)

Uluslararası öğrenciler öğrenim gördükleri üniversitenin bulunduğu ülkenin mali refahına kısa ve uzun vadede büyük bir katkı sağlamaktadır. Teorik olarak uluslararası öğrencilerin eğitim gördükleri devlete sınırlı düzeyde etkileri olduğu yönünde çalışmalar bulunsa da (Card, 2005: 24-25) bu öğrenciler eğitim süreçlerini bitirdikten sonra mevcut ülkede bir istihdam kaynağı yaratabilmektedir. Hukuken imkan tanındığında yerel düzeyde mesleklerini icra etmeleri sonucunda vergi gelirlerine katkı sağlaması ve nüfus artış hızı düşük ülkelere giden öğrencilerin genç nüfusu arttırması gibi olumlu etkilerinin de olduğu görülmektedir (OXFORD Economics, 2013: 19-21).

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde uluslararası öğrencilerin sisteme önemli bir katkısının olduğu görülmektedir. Amerika'da uluslararası lisansüstü öğrencilerin sayısında meydana gelen %10'luk bir artışın patent başvurularında %4,5'lik bir artış ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Chellaraj vd., 2008: 450).

Amerika Birleşik Devletleri'nde uluslararası öğrencilerin kampüs dışı harcamaları da devlet için önemli bir gelir kalemi olarak göze çarpmaktadır. Amerika'da uluslararası öğrenciler her yıl 22 milyar dolar para harcayarak ekonomiye katkıda bulunurken, bu öğrenciler en çok oyun endüstrisi, film endüstrisi ve spor sektörünü canlandırmaktadır. Massachusetts eyaleti ise uluslararası öğrencilerinden yılda yaklaşık 1,5 milyar dolar gelir elde etmektedir (Hegarty, 2014: 227).

Amerika Birleşik Devletleri'nde uluslararası öğrencilere yönelik yapılan araştırmaların bir benzeri ise İngiltere'de yapılmıştır. Buna göre 2015 yılında Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği'nin dışındaki ülkelere gelen uluslararası öğrencilerin sayısı İngiltere'de üniversitelere kayıtlı öğrencilerin %19 unu oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin ise çok çeşitli mal ve hizmetlere yönelindikleri görülmektedir. Örneğin;

- 2015 yılında uluslararası öğrencilerin ve onların ziyaretçilerinin yaptığı kampüs dışı harcamalar 25,8 milyar sterlin düzeyindedir.
- 2015 yılında İngiltere'de uluslararası öğrencilerin çeşitli sektörler için harcamaları da 750 milyon sterline ulaşmıştır. Bu sektörler içerisinde en çok paya sahip olan sektör de ulaştırma ve perakende sektörü olmuştur.
- Yine 2015 yılında İngiltere'de uluslararası öğrencilerin kampüs dışı harcamalarının yarattığı kazançtan yararlananların ödediği vergi gelirleri 1 milyar sterline ulaşmıştır. Bu rakam İngiltere'nin 31.700 hemşire ya da 25.000 polis memuru maaşının karşılığı olarak ifade edilmektedir (UK Univesity, 2017).

Türkiye'de 2018-2020 orta vadeli programa bakıldığında kişi başına düşen milli gelirin genel olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Satın alma gücü endeksine göre hesaplanan bu gelir Avrupa Birliği üyesi ülkelerin %62'sine, OECD üyesi ülkelerin ise %59'una ulaşarak önemli bir ilerleme kaydetmiştir. (Orta Vadeli Program, 2018). Buna ek olarak Dünya Bankası verilerine göre ise Türkiye üst orta gelir düzeyinde olan bir

ülkedir (Dünya Bankası Verileri, 2017). Bundan dolayı orta gelir seviyesinde uzun süre kalan ülkelerin yaşadığı en önemli sorunların başında olan orta gelir tuzağına dikkat edilmesi gerekmektedir. İktisatçılar orta gelir tuzağını ülkelerin orta gelir seviyelerine geldikten sonra üst gelir seviyesine ulaşma evresini zor ve çetin bir evre olarak tanımlamıştır. Bu zor ve çetin evreye ise orta gelir tuzağı ismini vermişlerdir (Yıldız, 2015: 156). Üst orta gelir seviyesinde olan Türkiye'nin de orta gelir tuzağına düşme riski bulunmaktadır. Nitekim bu tuzağa düşmek istemeyen Türkiye'de belli başlı önlemler almaktadır (Savaşan, 2015). Orta gelir tuzağından kurtulmanın en önemli yollarının Arge ve inovasyon yatırımları (Atik, 2015: 169-171) olduğu düşünüldüğünde gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere bu araştırmaları gerçekleştirme yetisine sahip öğrencilerin elde edilmesi Türkiye için büyük bir önem teşkil etmektedir.

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere son dönemlerde uluslararası öğrencilerin yaşadıkları kentlerde gelir yaratan bir değer oldukları da görülmektedir. Bu noktadan hareketle uluslararası öğrencilerin yaratacağı artı değerden daha fazla faydalanmak isteyen ülkelerin bu öğrencilerin yaşayacağı veya yaşama ihtimali olan sorunlarla daha fazla ilgilenmesi gerekmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ve orta gelir tuzağı tehdidiyle karşı karşıya olan bir ülke için bu durum daha önemli bir hal almaktadır. Belirtilen durumun yanı sıra uluslararası öğrencilerin bir anlamda kültür elçisi de olması Türkiye'nin uluslararası alanda tanıtımına ve prestijinin artmasına büyük katkı sağlama potansiyelini içinde barındırmaktadır.

Türkiye'deki Uluslararası Öğrenciler

Dünya'daki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye de uluslararası öğrencilere büyük önem vermektedir. Bu kapsamda yükseköğretim bilgi sistemi içerisinde 2013 yılından bu yana uluslararası öğrencilerin bilgileri saklanmaktadır.

Türkiye'de bulunan 185 Üniversite'nin 2016 - 2017 öğretim yılında kayıtlı uluslararası öğrencilerinin sayısına bakıldığında 71854'ü erkek, 36222'si kadın olmak üzere toplamda 108076 adet uluslararası öğrenci olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin ise 702'si erkek 423'ü kadın olmak üzere 1125 tanesi Dokuz Eylül Üniversitesi'nde eğitim görmektedir. Dokuz Eylül Üniversitesinde eğitim gören öğrencilerin büyük çoğunluğunu Azerbaycan, Bulgaristan, Afganistan, Almanya, İran, Yunanistan ve Kuzey Kıbrıs'tan gelen öğrenciler oluşturmaktadır. (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2018)

Nisan 2018 itibarıyla Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'ndan aldığımız bilgilere göre Dokuz Eylül Üniversitesinde Türkiye burslusu olan uluslararası öğrenci sayısı ise 320'dir.

Türkiye'de 06.04.2010 tarihinde 5978 sayılı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. 02.07.2018 tarihli 703 sayılı KHK kapsamında ilgili kanunun çoğu maddesi mülga edilmiş olup Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte 15.07.2018 RG tarihli Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası: 4) ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın bağlılığı, görev, yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiştir. Kararnameye göre Başkanlık, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştır. Başkanlık bünyesinde bulunan Uluslararası Öğrenciler Daire Başkanlığı'nın

önemli görevleri bulunmaktadır. 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 741. Maddesinde yer alan bu görevler aşağıda sayılmıştır.

a) Öğrencilerin, öğrenimleri süresinde ve sonrasında, ülkemizi daha iyi tanımalarını ve ilişkilerin sürekliliğini sağlayıcı yurtiçinde ve yurtdışında çalışmalar yapmak veya benzeri çalışmalar yapan kamu kurum ve kuruluşları, özel kuruluş ile sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına katkıda bulunmak.

b) Öğrencilere yönelik olarak alınan kararların uygulanmasını ve sonuçlarını takip etmek.

c) Kurum ve kuruluşların yaptıkları çalışmalarla ilgili değerlendirmeler ve analizler yapmak.

ç) Öğrencilerin mezuniyet sonrasında yaşadıkları ülkelerde ilişkilerimizin devamını sağlamak.

d) Görev alanına giren konularda hizmetlerin etkililiğini ve yararlanıcı memnuniyetini analiz ederek araştırmak ve sonuçlarını ilgili kurumlarla paylaşarak gereken çalışmaların başlatılmasını sağlamak.

e) İlgili kurum ve kuruluşların çalışmalarının değerlendirilebilmesi amacıyla veri bankası oluşturmak.

f) Türkiye'ye çeşitli alanlarda eğitim, öğretim, seminer, kurs ve benzeri faaliyetler için gelecek yabancı uyruklu öğrencilere ihtiyaçları doğrultusunda destek vermek.

g) Yurtdışından öğrenim görmek amacıyla ülkemize gelen öğrencilere burs, barınma, iaae, sigorta, tedavi ve diğer giderlere ilişkin destek sağlamak.

Özellikle "f" ve "g" maddelerinde yer alan destekler, Türkiye burslusu uluslararası öğrenciler için geldikleri kente ve üniversiteye uyumda ciddi derecede önemli bir etkiye sahiptir.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluğu Başkanlığı'nın yürüttüğü plan, program ve projeler ile hem yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarıyla hem de kardeş topluluklarla olan ikili ilişkiler sağlamlaştırılmakta aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde aşamalar da kaydedilmektedir. Üniversite eğitimi hayatı boyunca Türkiye'de ikamet eden kültür ve alışkanlıklarını benimseyen Türkiye Bursu ile okuyan öğrenciler daha sonraki süreçlerde yurtdışında Türk kültürünün tanıtılmasında önemli rol üstlenmektedir.

Uluslararası öğrencilerin uyum sorunları Türkiye'de son dönemlerde yoğun olarak araştırılan konuların başında gelmektedir. Farklı birçok araştırmacı Türkiye'de üniversitede öğrenim gören uluslararası öğrencilerin karşılaşabileceği bazı problemleri ve zorlukları sıralamıştır.

Türkiye'de uluslararası lisans öğrencilerinin sorunlarının tespiti amacıyla yapılan bir çalışmada uluslararası öğrencilerin ekonomik alanda sorun yaşadıkları üzerinde durulmuştur. Buna göre öğrencilerin yaşadıkları şehirde ekonomik olarak zorlanıp burs alamadıkları ve ailelerinin üzerine yük oldukları görülmüştür (Kıroğlu vd., 2010: 31). Uluslararası öğrencilerin sosyo-ekonomik problemleri üzerinde durulan diğer bir çalışmada özellikle kültürel sorunlar üzerinde durulmuştur. Öğrencilerin büyük bir

kısının Türk yemeklerine alışamadığı ayrıca Türk örf ve adetlerini anlamlandıramadığı vurgulanmıştır (Yardımcıoğlu vd., 2017: 235-236). Bir diğer çalışmada ise uluslararası öğrencilerin yaşadığı akademik sorunlar vurgulanmıştır. Buna göre çalıştığı halde başarılı olamayan, öğretim elemanlarıyla ikili ilişkilerinde sorun yaşayan ve öğrenci işlerini yetersiz gören öğrenci sayısının fazlalığı göze çarpmaktadır (Ercan, 2012: 46-55).

Türk soylu olan ve olmayan yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenirken yaşadıkları sıkıntıları ölçmek amacıyla yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin dil sorunları yaşadığı vurgulanmıştır. Öğrencilerin yaşadığı bu sorunlar nedeniyle akademik ve sosyal alanda sorunlar yaşadığı ifade edilmiştir (Özyürek, 2009: 1830-1835). Uluslararası öğrencilerin sosyal ve psikolojik sorunlarını çözmeye amacı taşıyan bir diğer çalışmada ise kalacak yer sorunu öne çıkmıştır (Şeker & Akman, 2016: 509). Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sosyal destek ve yalnızlık düzeylerini ölçen bir çalışmada uluslararası öğrencilerin yalnızlık çektikleri üzerinde durulmuştur (Malekisanmaleki & Altay, 2017: 88-94).

Akraba topluluklar vatandaşı olup Türkiye sınırları içerisinde eğitim gören öğrencilerin yaşadıkları sorunları tespit etmeyi amaçlayan diğer bir çalışma ise Sivas ilindeki Cumhuriyet, Ankara ilindeki Hacettepe ve ODTÜ, Erzurum ilindeki Atatürk Üniversitelerinde 210 öğrenciyle yapılan anket görüşmesini içermektedir. Anket görüşmesine göre Kredi Yurtlar Kurumu’nda yatılı olarak kalan öğrencilerin bir kısmı yurt yönetiminin ilgisizliği üzerine vurgu yapmaktayken bazı öğrenciler ise ulaşım araçlarının kapasitesinin yetersizliğinden dolayı çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bazı öğrenciler ise burs miktarının ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade etmektedir (Çağlar, 1999: 139 - 146). Son olarak Kazakistan asıllı öğrencilerin Türkçe dilini öğrenirken yaşadığı sorunları araştıran çalışmada ise uluslararası öğrencilerin kelime eksikliklerinin fazla olduğu bu sebepten dolayı akademik ve sosyal alanda sıkıntı çektikleri vurgulanmıştır (Yılmaz, 2015: 266-270).

Yukarıdaki çalışmalarda da görüldüğü gibi uluslararası öğrencilerin yaşadığı en temel sorunlarının başında dil sorunu, maddi sorunlar, akademik sorunlar ve kültürel sorunlar gelmektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi’ndeki uluslararası öğrencilere uygulanacak anket çalışması da özellikle belirtilen konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Temel olarak çalışmada “Dokuz Eylül Üniversitesi’nde eğitim alan Türkiye burslusu öğrencilerin yaşamış oldukları uyum sorunları nelerdir?” araştırma sorusuna yanıt aranmıştır.

Çalışmanın amacı, Dokuz Eylül Üniversitesi’nde eğitim alan Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin uyum sorunlarının tespit edilmesidir. Üniversite yaşamına uyumu mükemmelleştirmek için yapılabilecek çalışmaların başında sorunların tespiti ve büyüklüğünün ölçülmesi gelmektedir. Ancak bu yolla gerçekçi çözümler üretilebilir. Belirtilen kapsamda hazırlanan anketimizde temel olarak Türkiye Bursları kapsamındaki uluslararası öğrencilerin,

- dil konusunda yaşadığı sorunların
- maddi konularda yaşadığı sorunların
- sosyo kültürel konularda yaşadığı sorunların
- akademik alanda yaşadığı sorunların neler olduğuna odaklanılmıştır.

Çalışmanın sonuçları, Dokuz Eylül Üniversitesi'nde eğitim gören Türkiye bursları kapsamındaki uluslararası öğrencilerin sorunlarının ve ihtiyaçlarının tespit edilebilmesinde önemli bir gösterge olacaktır. Ayrıca bu sorunların çözümü için gelecekte yapılacak olan çalışmalar, faaliyetler ve kurum içi yol haritaları daha sağlıklı bir şekilde belirlenebilecektir.

YÖNTEM

Türkiye bursları kapsamında öğrenim gören uluslararası öğrencilerin üniversite yaşamına uyumunun değerlendirilmesine yönelik olarak Dokuz Eylül Üniversitesi özelinde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma anketi hem Türkçe hem de İngilizce olarak, 27 Nisan 2018-27 Mayıs 2018 tarihleri arasında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Türkiye bursları kapsamında okuyan öğrencilere Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından alınan izinler doğrultusunda yine Başkanlık aracılığıyla ulaştırılmıştır ve tarafımıza geri dönüşü sağlanmıştır.

Araştırma evreni 320 kişi olup evrendeki öğrencinin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu süre içerisinde toplam 320 öğrenciden 228'i anket formunu doldurmuştur. Anketlerin geri dönüş oranı %71,25'tir. %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile ana kütlede 320 olduğu bir çalışmada anketi yanıtlayan sayısının en az 175 olması gerekmektedir. Bu bağlamda 228 kişinin verdiği yanıtın yeterli olduğu görülmektedir.

Uygulanan Anket; cinsiyet, öğrenim düzeyi ve gelinen ülkenin sorulduğu temel bir bölüm ile dil, maddi, sosyo-kültürel ve akademik sorunların beşli likert yöntemiyle ölçüldüğü dört bölüm halinde uygulanmıştır. Sorularda tutum ölçülmeyp belirtilen alanlarda sorun yaşayıp yaşamadığı sorulmuştur. SPSS 24 programında frekans analizleri gerçekleştirilmiştir. Frekans analizine ilişkin sonuç tabloları ve yorumlar aşağıda sunulmuştur.

BULGULAR

Tablo 1. Cinsiyet

	n	Yüzde (%)
Kadın	82	36.0
Erkek	146	64.0
Toplam	228	100.0

Ankete katılan uluslararası öğrencilerin cinsiyet açısından dağılımını gösteren Tablo 1 incelendiğinde 228 öğrencinin %64'ünün erkek, %36'sının ise kadın olduğu görülmektedir. Erkek ağırlıklı bir öğrenci portföyü bulunmaktadır.

Tablo 2. Öğrenim Düzeyi

	n	Yüzde (%)
Lisans	86	37.7
Yüksek Lisans	79	34.6
Doktora	63	27.6
Toplam	228	100.0

Uluslararası öğrencilerin hangi düzeyde öğrenim gördüğüne ilişkin soruya verilen yanıtlar değerlendirildiğinde ankete katılan uluslararası öğrencilerin %37,7'sinin lisans düzeyinde öğrenim gördüğü, %62,3'ünün ise lisansüstü eğitim görmek için Türkiye'de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Öğrencilerin Geldikleri Ülkeler

Ülke Adı	Sayı	Ülke Adı	Sayı
Afganistan	23	KKTC	2
Kazakistan	12	Sudan	2
Irak	11	Mısır	2
İran	10	Togo	2
Azerbaycan	9	Burkina Faso	2
Cezayir	9	Ukrayna	2
Etiyopya	9	Gine	2
Suriye	7	Tacikistan	2
Yemen	6	Rusya	2
Nijer	6	Pakistan	2
Kongo	5	Fildişi	2
Filistin	5	Dominik	2
Özbekistan	5	Vanuatu	1
Tunus	4	Türkmenistan	1
Madagaskar	4	Mozambik	1
Hindistan	4	Portekiz	1
Somali	4	Libya	1
Benin	4	Cibuti	1
Arnavutluk	4	Kırgızistan	1
Makedonya	4	Gürcistan	1
Moritanya	4	Nijerya	1
Bulgaristan	3	Srilanka	1
Gana	3	Kolombiya	1
Vietnam	3	Suudi Arabistan	1
Lübnan	3	Fas	1
Mali	3	Ruanda	1
Bangladeş	3	Tanzanya	1
Kosova	3	Senegal	1
Yunanistan	3	Gine Bissau	1
Bosna Hersek	3	Peru	1
Zimbabve	3	Kenya	1

Moğolistan	3	Sırbistan	1
Endonezya	2	TOPLAM	228

Ankete katılan öğrencilerin geldikleri ülkeleri gösteren Tablo 3 değerlendirildiğinde, yalnızca belli bir grup ülkeden değil çok farklı ülkelerden gelen öğrencilerin olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Dil Konusunda Yaşanan Sorunlar

	Çok Fazla n (%)	Fazla n (%)	Orta n (%)	Az n (%)	Hic n (%)	Toplam n (%)
Günelik yaşamda Türkçe okurken zorluk çekiyorum	6 (%2,6)	16 (%7)	60 (%26,3)	77 (%33,8)	69 (%30,3)	228 (%100)
Günelik yaşamda Türkçe'yi işitsel olarak anlamada zorluk çekiyorum	2 (%0,9)	10 (%4,4)	63 (%27,6)	79 (%34,6)	74 (%32,5)	228 (%100)
Günelik yaşamda Türkçe'yi konuşurken zorluk çekiyorum	7 (%3,1)	13 (%5,7)	54 (%23,7)	81 (%35,5)	73 (%32)	228 (%100)
Derslerde Türkçe okurken zorluk çekiyorum	8 (%3,5)	25 (%11)	66 (%28,9)	76 (%33,3)	53 (%23,2)	228 (%100)
Derslerde Türkçe'yi konuşurken zorluk çekiyorum	16 (%7)	24 (%10,5)	61 (%26,8)	79 (%34,6)	48 (%21,1)	228 (%100)
Derslerde Türkçe'yi işitsel olarak anlamada zorluk çekiyorum	9 (%3,9)	22 (%9,6)	80 (%35,1)	68 (%29,8)	49 (%21,5)	228 (%100)
Dil konusunda yaşadığım zorluklar arkadaş ilişkileri, eğitim vb. bir bütün olarak üniversiteye uyumumu zorlaştırmaktadır	8 (%3,5)	28 (%12,3)	55 (%24,1)	58 (%25,4)	79 (%34,6)	228 (%100)

Yapılan diğer alan araştırmalarında dil sorununun üniversite yaşamına uyumda dikkat çekici bir faktör olduğu görülmüştür. Çalışmamızda ankete katılan Türkiye bursluslu uluslararası öğrencilerin gündelik hayatta ve akademik hayatta okurken, işitirken, konuşurken Türkçe'ye ilişkin yaşadığı sıkıntıların düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Tablo 4'ten de görüleceği üzere, konuya bir bütün olarak bakıldığında “günelik yaşamda” dil konusunda okurken, işitirken, konuşurken sıkıntı çeken ve uyum sorunu yaşayan öğrenci sayısı “akademik yaşamda” bu sorunu yaşayan öğrenci sayısından bir nebze daha düşüktür. Türkçe'nin akademik olarak kullanımında daha fazla zorlanmaktadır. Türkçe

kullanımıyla ilgili “hiç” sorun yaşamadığını ve “az” sorun yaşadığını belirtenler konuşma, işitme, okuma gibi tüm kullanım durumlarının birlikte değerlendirilmesi durumunda yaklaşık % 50 ile % 67 aralığında dalgalanmaktadır.

Ayrıntıları tabloda bulunmakla birlikte ankete katılanların en az yarısının dille ilgili dikkat çekici bir sorunu olmadığı görülmektedir. “Çok fazla” ve “fazla” dil sorunu yaşadığını belirtenler yine tüm kullanım durumlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi durumunda yaklaşık % 5 ile % 17 aralığında dalgalanmaktadır. Yalnızca “hiç” ve “çok az” ile “fazla” ve “çok fazla” yanıtı verenler değerlendirilseydi dil sorununun çok büyük bir sorun yaratmadığı sonucuna doğrudan ulaşabilmek mümkündür. Ancak “orta” derecede sorun yaşıyorum diyenler değerlendirmeye dahil edildiğinde dille ilgili sorun yaşayanların yüzdesel olarak % 36 ile % 48 aralığında dalgalandığı görülmektedir. Bu şekilde dille ilgili “çok fazla”, “fazla” ve “orta” seviyede sorun yaşayanlar birleştirildiğinde oran neredeyse öğrencilerin yarıya yakını seviyesine yükselmektedir.

Tablo 5. Maddi Konularda Yaşanan Sorunlar

	Kesinlikle katılmıyor um n (%)	Katılmıyor orum n (%)	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum n (%)	Katılıyorum m n (%)	Kesinlikle Katılıyorum m n (%)	Topla m n (%)
Üniversite eğitimim için gerekli kaynaklara (kitap, makale vs.) erişim konusunda maddi olarak zorlanıyorum.	33 (%14,5)	63 (%27,6)	48 (%21,1)	51 (%22,4)	33 (%14,5)	228 (%100)
Üniversite eğitimim boyunca barınacağım yere (yurt, ev, vb.) erişim konusunda maddi olarak zorlanıyorum.	49 (%21,5)	57 (%25)	39 (%17,1)	45 (%19,7)	38 (%16,7)	228 (%100)
Mal ve hizmetlere (yiyecek-içecek-giyecek-ulaşım) erişim konusunda maddi olarak zorlanıyorum.	40 (%17,5)	70 (%30,7)	45 (%19,7)	45 (%19,7)	28 (12,3)	228 (%100)

Sağlık alanında ihtiyaç duyduğum mal ve hizmetlere erişim konusunda maddi olarak zorlanıyorum.	48 (%21,1)	74 (%32,5)	50 (%21,9)	32 (%14)	24 (%10,5)	228 (%100)
Sosyal etkinliklere (sinema-tiyatro-müze vb...) erişim konusunda maddi olarak zorlanıyorum.	34 (%14,9)	61 (%26,8)	48 (%21,1)	49 (%21,5)	36 (%15,8)	228 (%100)

Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin durumunu maddi sorunlar noktasında değerlendirdiğimizde ilk olarak kitap, makale, eğitim araç gereci gibi kaynaklara erişimde öğrenciye maddi olarak zorlanıp zorlanmadığı sorulmuştur. Bu soruya “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtlarını veren öğrenciler birlikte ele alındığında %36,9’luk bir oranı oluşturdukları görülmektedir. “Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtı veren yani bu konuda maddi açıdan zorlanmayan öğrenciler ise %42,1’lik bir oranı oluşturmaktadır. “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” diyen öğrenciler ise %21,1’lik bir orandadır.

Barınma imkânı bakımından maddi açıdan zorlanılıp zorlanılmadığına ilişkin sorulan soruya verilen yanıtlara göre, “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtları bir arada ele alındığında %46,5’inin maddi olarak sorun yaşamadığı ortaya çıkmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenler %36,4 oranıyla yine dikkat çekici bir boyuttadır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenler ise %17,1 oranındadır.

Yiyecek, içecek, giyecek, ulaşım gibi mal ve hizmetlere erişim noktasında maddi açıdan zorlanma sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtları birleştirildiğinde %32’lik bir kesimin maddi açıdan zorlandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtları birleştirildiğinde ise %48,2 oranındaki öğrencinin bu konuda herhangi bir maddi sorun yaşamadığı sonucuna ulaşılmaktadır. “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” yanıtını verenler ise %19,7 oranındadır.

Sağlık alanında ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlere erişim konusunda maddi olarak zorlanılıp zorlanılmadığının ölçüldüğü soruya verilen yanıtlar incelendiğinde ağırlıklı olarak maddi zorlanmanın olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtları bir arada değerlendirildiğinde %24,5’lik bir kesimin sağlık harcamaları bakımından maddi olarak zorlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. “Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtları birleştirildiğinde ise %53,6’lık bir kesimin bu konuda maddi açıdan zorlanmadığını ifade etmek mümkündür. “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” yanıtını verenler ise %21,9 oranındadır.

Üniversiteye uyum sağlamak ve kente uyum sağlamak bir arada ilerleyen bir süreçtir. Bu bağlamda Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin kentteki sinema ve tiyatrolara erişimde maddi açıdan zorlanıp zorlanmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. Bu soruya “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtlarını verenler değerlendirildiğinde %41,7’sinin bu konuda maddi açıdan zorlanmadığı görülmektedir. “Kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenler bir arada değerlendirildiğinde ise %37,3 oranında maddi açıdan zorlanan bir kesim olduğu görülmektedir. “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” yanıtını verenler %21,1 oranındadır.

Tablo 6. Sosyo - Kültürel Konularda Yaşanan Sorunlar

	Kesinlikle katılmıyorum n (%)	Katılmıyorum n (%)	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum n (%)	Katılıyorum n (%)	Kesinlikle Katılıyorum n (%)	Toplam n (%)
Diğer öğrencilerin uluslararası öğrencilere karşı bakışı önyargısızdır ve olumludur.	11 (%4,8)	43 (%18,9)	77 (%33,8)	78 (%34,2)	19 (%8,3)	228 (%100)
Öğretim üyelerinin uluslararası öğrencilere karşı bakışı önyargısızdır ve olumludur.	13 (%5,7)	32 (%14)	64 (%28,1)	91 (%39,9)	28 (%12,3)	228 (%100)
Üniversitede dini ve felsefi düşüncem nedeniyle herhangi bir olumsuz tepkiyle karşılaşmadım.	16 (%7)	20 (%8,8)	37 (%16,2)	90 (%39,5)	65 (%28,5)	228 (%100)
Üniversitedeki sosyal etkinlikler (sinema, tiyatro, spor vb.) sayısal olarak yeterlidir.	20 (%8,8)	42 (%18,4)	88 (%38,6)	59 (%25,9)	19 (%8,3)	228 (%100)
Üniversitedeki sosyal etkinlikler (sinema, tiyatro, spor vb.) nitelik olarak yeterlidir.	18 (%7,9)	39 (%17,1)	96 (%42,1)	60 (%26,3)	15 (%6,6)	228 (%100)
Üniversitedeki sosyal etkinlikler üniversite yaşamına uyumunu kolaylaştırmaktadır.	20 (%8,8)	36 (%15,8)	86 (%37,7)	69 (%30,3)	17 (%7,5)	228 (%100)
Öğrenci kulüplerine üye olmak	18 (%7,9)	22 (%9,6)	95 (%41,7)	72 (%31,6)	21 (%9,2)	228

uluslararası öğrencilerin uyumunu kolaylaştırmaktadır.						(%100)
Üniversite yemekhanesindeki Türk yemeklerini beğenerek tüketiyorum.	18 (%7,9)	35 (%15,4)	63 (%27,6)	80 (%35,1)	32 (%14)	228 (%100)

Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin üniversite yaşamına uyumunu zorlaştıran önemli hususlardan bir tanesi de sosyo-kültürel sorunlardır. Tablo 6’da bir bütün olarak rakamlar ortaya konulmuştur. Bu bağlamda öncelikle diğer öğrencilerin uluslararası öğrencilere karşı ön yargılı ve olumsuz bir bakış açısına sahip olup olmadığına ilişkin soruya verilen yanıtlar değerlendirilmiştir. Ön yargısız ve olumlu bir bakış açısına sahiptir ifadesine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” diyenler %42,5 oranındadır. Buna karşın “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtını verenler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise %23,7 oranına ulaşılmaktadır. “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” yanıtını verenler ise %33,8 oranındadır. Çok net bir şekilde önyargılı ve olumsuz bir tutum ve bakış açısı var diyenler %25’in altında bir orana sahip olduğundan genel anlamda pozitif bir sonuç ortaya çıkmaktadır denilebilir. Ancak %33,8 ne katılıyorum ne katılmıyorum dediğinden kısmen de olsa olumsuz bir bakış açısı var ama çok da sorun değil gibi bir yaklaşım sergilendiğini görüyoruz.

Öğretim üyelerinin uluslararası öğrencilere karşı bakış açılarının olumlu ve önyargısız olduğuna “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenler toplandığında %52,2 oranına ulaşılmaktadır. Uluslararası öğrencilerin net bir şekilde yarısı böyle bir negatif bakış açısının olmadığını ifade etmektedir. Olumsuz ve ön yargılı bakış açısı var diyenler ise %19,7 gibi düşük bir orandadır. “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” yanıtını verenler ise %28,1 oranındadır.

Üniversitede dini ve felsefi düşüncem nedeniyle herhangi bir olumsuz tepkiyle karşılaşmadım ifadesine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenler birlikte ele alındığında oran %68 olmaktadır. Bu sevindirici bir durumdur. Çünkü üniversite yaşamına uyum sorununda dini ve felsefi düşünce nedeniyle dışlanmak konusu yabancı literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtını veren yalnızca %15,8 oranındadır. “ Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” diyenler de yine %16,2 gibi düşük bir orandadır.

Öz bir şekilde ifade edecek olunursa sosyal etkinlikleri nitelik ve nicelik açısından yeterli görenler ve bu etkinliklerin üniversite yaşamına uyumu desteklediğini ifade edenler %34 - %38 bandında yer almaktadır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” şeklinde görüş belirtenler ise %37,7 - %42,1 oranları arasındadır. Sosyal etkinliklerin gerek nicelik gerekse nitelik açısından yetersiz olduğunu belirtenler ise sırasıyla % 27,2 ve %25 oranlarına tekabül etmektedir.

Öğrenci kulüplerine üye olmak uluslararası öğrencilerin uyumunu kolaylaştırmaktadır ifadesine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenler bir bütün olarak değerlendirildiğinde %40,8 oranına ulaşılmaktadır. “Kesinlikle

katılmıyorum” ve “katılmıyorum” diyenler ise % 17,5 oranındadır. Burada da yine “ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenler %41,7 ile önemli bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatürde, uluslararası öğrencilerin öğrenim için gittikleri yabancı ülkedeki yemek kültürüne uyumda zorluk çektiğine yönelik değerlendirmeler bulunmaktadır. Üniversite yemekhaneleri ve yurtlarda verilen yemekler bağlamında uluslararası öğrenciler için konu önemli bir hale gelmekte ve gerçekten uyumla ilgili bir sorun oluşturabildiği anlaşılmaktadır. Üniversite yemekhanesindeki Türk yemeklerini beğenerek tüketiyorum ifadesine “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” şeklinde yanıt verenler toplamda % 49,1 oranındadır. “Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtını verenler bir arada ele alındığında ise oran %23,3 olmaktadır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” diyenler ise %27,6 oranındadır.

Tablo 7. Akademik Sorunlar

	Kesinlikle katılmıyorum n (%)	Katılmıyorum m n (%)	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum m n (%)	Katılıyorum n (%)	Kesinlikle Katılıyorum n (%)	Toplam n (%)
Üniversitede ders materyalleri yetersizdir.	34 (%14,9)	97 (%42,5)	53 (%23,2)	37 (%16,2)	7 (%3,1)	228 (%100)
Üniversitede eğitimi destekleyici alanlar (Kütüphane, Çalışma Salonları vb.) yetersizdir.	45 (%19,7)	87 (%38,2)	43 (%18,9)	40 (%17,5)	13 (%5,7)	228 (%100)
Üniversite min öğretim elemanı sayısı yetersizdir.	48 (%21,1)	93 (%40,8)	48 (%21,1)	29 (%12,7)	10 (%4,4)	228 (%100)
Üniversite min öğretim elemanı nitelikleri yetersizdir.	54 (%23,7)	92 (%40,4)	50 (%21,9)	27 (%11,8)	5 (%2,2)	228 (%100)

Üniversite mde öğretim elemanları ile iletişim sorunu yaşıyorum.	52 (%22,8)	92 (%40,4)	46 (%20,2)	24 (%10,5)	14 (%6,1)	228 (%100)
Uluslararası öğrencileri yönlendirm e birimleri yetersizdir.	29 (%12,7)	50 (%21,9)	69 (%30,3)	45 (%19,7)	35 (%15,4)	228 (%100)

Uluslararası öğrencilerin üniversiteye uyumunda diğer bir önemli konu da akademik sorunlardır. Akademik sorunlar, ders materyali ve laboratuvar konularından öğretim üyeleriyle ilişkilere kadar geniş bir yelpazede incelenmektedir. Bu bağlamda öncelikle üniversitedeki ders materyallerinin yetersizliğinin sorulduğu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde öğrencilerin %57,4'ünün ders materyalleri yetersizdir ifadesine katılmadığı görülmektedir. Yetersiz görenler ise %19,3'lük az bir orana tekabül etmektedir. Yetersizlik yargısına “ne katılıyorum ne katılmıyorum” şeklinde görüş belirtenler ise %23,2 oranındadır.

Üniversitede eğitimi destekleyici alanlar yetersizdir yargısına katılmayanlar %57,9 gibi yarının üzerinde bir orandadır. Bu tip alanların yetersiz olduğu görüşüne katılanlar ise %23,2 ile düşük bir orandadır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %18,9'dur. Genel olarak üniversitede öğrencilerin çalışmalarını gerçekleştirebilecekleri alanlar yeterli durumdadır.

Uluslararası öğrencilere “öğretim elemanlarının sayısı yetersizdir” yargısına katılıp katılmadıkları sorulmuştur. “Kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtları birlikte ele alındığında uluslararası öğrencilerin %17,1 gibi küçük bir kesiminin öğretim elemanı sayısını yetersiz bulduğu görülmektedir. Buna karşın “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtları birlikte ele alındığında ise uluslararası öğrencilerin %61,9'u öğretim elemanı sayısını yeterli bulmaktadır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını veren kesim ise %21,1 oranındadır.

Öğretim elemanlarının sayısal olarak yeterliliği kadar donanımlı ve nitelikli olmaları da önemli bir kriterdir. “Üniversitemin öğretim elemanlarının nitelikleri yetersizdir” yargısına “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı toplamda %14 düzeyindedir. “Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtları birlikte ele alındığında ise uluslararası öğrencilerin %64,1'inin öğretim elemanlarının niteliklerini yeterli gördüğünü ifade etmek mümkündür. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenler de yine %21,9 gibi düşük bir orandadır.

“Üniversitemde öğretim elemanları ile iletişim sorunu yaşıyorum” yargısına “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” yanıtını verenler %16,6 gibi düşük bir orandadır. “Kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” yanıtları birlikte ele alındığında uluslararası öğrencilerin %63,2'sinin öğretim elemanlarıyla bir iletişim sorunu olmadığı anlaşılmaktadır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenler de %20,2 oranındadır.

Uluslararası öğrencileri yönlendirme birimlerinin yeterli olup olmadığı sorulmuştur. Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin %35,1'i öğrenci yönlendirme birimlerinin yetersiz olduğu kanaatindedir. Yeterli olduğu görüşünde olanlar ise %34,6 oranındadır. Yetersizdir yargısına “ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenler %30,3 oranındadır. Olumlu ve olumsuz görüş bildirenler aşağı yukarı aynı orandadır. Net görüş belirtmeyenler de azımsanmayacak bir orandadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Uluslararası öğrencilerin geldikleri üniversiteye uyumu konusu aynı zamanda bu öğrencilerin geldikleri şehre uyumunu da içermektedir. Bu bağlamda bütüncül bir konu olarak ele alınması önem arz etmektedir. Ancak öncelikle üniversite içindeki uyum sorunu yaratan konuların üzerine eğilmekte yarar bulunmaktadır. Zira sorunlar öncelikle buradan başlamaktadır. Ancak yarattığı etki bir bütün olarak şehri ve ülkenin imajını etkileyebilmektedir. Üniversitenin, şehrin ve ülkenin imajına yurtdışında olumlu katkılar sağlayan ve tanınırlığını artıran bir unsur olarak uluslararası öğrenciler önemli kültür elçisi görevi de görmektedirler. Ancak bu durumun gerçekleşmesi için ülkemize gelen uluslararası öğrencilerin üniversitesiyle bütünleşebilmesi ve olumlu duygular beslemesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca uluslararası öğrencilerin yaşadıkları alanlarda gelir yaratan bir değer oldukları da görülmektedir. Bu noktadan hareketle uluslararası öğrencilerin yaratacağı artı değerden daha fazla faydalanmak isteyen ülkelerin bu öğrencilerin yaşayacağı veya yaşama ihtimali olan sorunlarla daha fazla ilgilenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Belirtilen bağlamda Dokuz Eylül Üniversitesi'nde öğrenim gören Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin üniversiteye uyum düzeylerini ve bunu etkileyen faktörlerin durumunu değerlendirmeye çalışan bu çalışma, üniversitenin yetersiz kalmış olabileceği alanlarda kendisini geliştirmesi için önemli çıktılar sağlamaktadır. Dilsel, mâli, sosyo-kültürel ve akademik açılardan uyum sorunlarını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda dilsel açıdan gündelik yaşam dilinden ziyade akademik dil kullanımında ve akademik iletişim anlamında Türkçe'nin kullanımında zorlanıldığı gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Aşırı olmamakla birlikte öğrencilerde dikkate alınması gereken bir seviyede dil adaptasyon sorununun olduğu anlaşılmaktadır. Dil topluma, şehre ve üniversiteye uyumda en önemli unsurların başında gelmekte olup öğrencilerin başarısına da etki ettiği için çok önemlidir. Uluslararası öğrencilere Türkçe'ye hakim olmaları ve dille ilgili uyum sorunu yaşamamaları için verilen dil eğitimlerinin neden yeterli olmadığına değerlendirilmesi gerekmektedir. Anketimizin sonunda öğrencilere yanıt kısmını açık bırakarak sordüğümüz “eklemek istediğiniz bir şey var mı?” sorusuna verilen yanıtlar analiz edildiğinde, dille ilgili olarak Türkçe hazırlık kurslarında verilen dil eğitiminin yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu kurslardan çıktıktan sonra Türkçe anlama ve yorumlamanın önemli olduğu ve eski terimlerin çok fazla yer aldığı İnkılâp Tarihi ve Türk Dili derslerinde zorlanıldığı belirtilmiştir. Bu nedenle Türk dili kurslarının niteliği ciddiyle sorgulanmalıdır. Sınıf içerisinde dil konusunda sıkıntı yaşadıklarında çoğu akademisyenin oldukça destek olduğunu belirtmişlerdir. Ancak yüksek lisans ve doktora seviyesinde bir yıllık ders aşamasından sonra bile tez yazmanın dil açısından çok zor olduğu belirtilerek bu sorunun kaynakların başkalarına çevrilerek çözüldüğü ifade edilmiştir. Çoğunlukla tez döneminde öğrencilerin gerek akademik kaynakları gerekse tezi

Türkçe'ye çevirtmek için çok para harcamasının maddi açıdan yıpratıcı olduğu anlaşılmıştır.

Maddi sorunlar Türk öğrenciler kadar uluslararası öğrencilerin de üniversiteye tam anlamıyla uyum sağlamasını engelleyen etkenlerden bir tanesidir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde kitap, makale vb. kaynaklara erişimde öğrencilerin maddi açıdan görece çok sıkıntı yaşamadığı ancak %37 civarında bir öğrencinin böyle bir sorundan bahsediyor oluşunun yine de üzerine eğilimesi gereken bir konu olduğunu bize göstermektedir. Bu bağlamda öğrencilerin kaynaklara erişim imkânının yayıncılarla yapılacak çeşitli protokollerle kolaylaştırılabilme yollarını aramak yararlı olacaktır.

Türkiye bursları kapsamında öğrenim gören uluslararası öğrencilerin her birine yurtlarda barınma imkânının Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından ücretsiz olarak sağlanıyor olması gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde barınma noktasında maddi açıdan zorlananları izah etmek için daha detaylı değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Lisansüstü öğrencilerin özellikle yurtlarda ders çalışma koşullarının lisanstan farklı olarak kendileri için çok sıkıntılı olduğunu ve ortamın yetersiz kaldığını ifade ettikleri görülmüştür. Ağırlıklı olarak lisansüstü öğrencilerin yurt yerine evde yaşama koşullarına yönelmesi onların barınma noktasında maddi açıdan zorlanabildiği gerçeğini göstermektedir.

Öğrencilerin yarıya yakınının yiyecek, içecek, giyecek, ulaşım gibi mal ve hizmetlere erişimde maddi açıdan zorlanmadığı görülmektedir. Gerek yurtlarda verilen ücretsiz yemek hizmeti gerekse de verilen burslar öğrencilerin bu konudaki ihtiyacını karşılamaktadır şeklinde yorum yapmak mümkündür. Bununla birlikte barınılan yurt dışında yeme –içme harcamaları öğrenci üzerinde önemli bir yük oluşturabilmektedir. Sosyalleşme, üniversite ve kente uyumu sağlama noktasında bu tip harcamaların önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bu açıdan burslarının ancak çok temel ihtiyaçlarını karşılamaya yettiğini belirttiklerini de açık uçlu soruya verdikleri yanıtta elde etmek mümkündür.

Türkiye burslusu uluslararası öğrencilere SGK güvencesi kapsamında sağlık hizmetleri sunulmakta olup aile hekimleri, devlet hastaneleri ve üniversite hastanelerinden yararlanma imkânı bulunmaktadır. Hatta apandisit gibi acil müdahale gerektiren ameliyatları da SGK kapsamında yapılmaktadır. O zaman yaklaşık %25'lik bir kesimin neden sağlık hizmetlerine erişimde maddi açıdan zorlandığını değerlendirmek gerekir. Yapılan incelemede eczanelerden temin edilecek ilaç ve ödenecek katkı payı vb. devlete iletilecek payların öğrenci tarafından maddi yük olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilerin yarıya yakınının sinema ve tiyatro faaliyetlerine katılmada maddi açıdan sıkıntı yaşadığı ifade edilebilir. Buradan bursların akademik ve temel ihtiyaçlarını karşılamaya ancak yettiğini değerlendirebiliriz. Zaten öğrenciler açık uçlu soru kapsamında yaptıkları değerlendirmede burslarının çok yeterli olmadığına vurgu yapmışlardır. Yabancı oldukları için hukuken çalışma imkânına sahip olamadıklarını belirterek kendilerine çalışabilme ve bu yolla ek gelir elde edebilme imkânının tanınmasını arzu ettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte genel olarak maddi açıdan sorun yaşamadığını belirtenlerin sorun yaşadığını belirtenlerden daha yüksek oranda olması Üniversite ve İzmir adına pozitif bir durumdur.

Sosyo-kültürel açıdan uyum bağlamında üniversitenin sosyal olanaklarının sayısal ve niteliksel açıdan yeterliliği önemli bir konu olup genel olarak hem sayısal hem de niteliksel açıdan bu olanakların artırılmasıyla uyum açısından önemli faydalar elde edilebilir. Bu açıdan üniversitenin kendisini daha da geliştirmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bir diğer husus uluslararası öğrencilere karşı gerek diğer öğrencilerin gerek akademik personelin tutumudur. Buna ilişkin sonuçlar da bir bütün olarak değerlendirildiğinde ciddi bir önyargı, dışlama ya da yabancı düşmanlığı gibi bir tutum olmadığı sonucuna ulaşılması sevindirici olmakla birlikte yine de geliştirilmesi ve üzerine eğililmesi gereken bir alan olduğunu da belirtmek gerekir. Uyum daha da iyi hale getirmek için eksikliklerin nereden kaynaklandığını öğrenmek gerekmektedir. Bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ve açık uçlu soruya verilen yanıtlarla birlikte analiz edildiğinde cüzi miktarda da olsa olumsuz bakış açısının kültürel açıdan değil uluslararası öğrencilere sağlanan barınma ve burs imkânının diğer öğrencileri rahatsız etmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İdarenin bu yönde dengeleyici mekanizmalar ortaya koyması konuya bir çözüm oluşturabilir.

Çoğunlukla öğretim üyelerinin uluslararası öğrencilere karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olmadığını görmekteyiz. Hatta öğretim üyelerinin öğrencilerin dille ilgili olarak zorlandıklarında onları desteklediklerini açık uçlu soruya verilen yanıtlardan görmekteyiz. Ancak aksi yöndeki görüş ve kararsızlar da değerlendirildiğinde uluslararası öğrencilerin bazılarında bu yöndeki görüşün oluşmasına sebep olan herhangi bir durum ya da duyumun ne olduğu ve nereden kaynaklandığına dair çalışmaların yapılması gerekmektedir. Belki çok basit yanlış anlaşılmalarda söz konusudur. Belki de çok önemli tedbirler alınması gereken bir durum söz konusudur. Bunun açıklığa kavuşması için daha ileri ve derin çalışmalar yapılması gerekmektedir. Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Türkiye burslusu olarak okuyan uluslararası öğrencilerin dini inanç ve felsefi düşüncelerine gösterilen saygının bu öğrencilerin üniversite yaşamına uyumunu kolaylaştırdığı anlaşılmakta olup bu durum üniversitenin olumlu imajına da büyük katkı sağlamaktadır.

Üniversitedeki sosyal etkinliklerin üniversite yaşamına uyumda pozitif etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle yalnızca sayısal açıdan fazlalığı değil aynı zamanda nitelikli oluşu da büyük önem arz etmektedir. Üniversitedeki sosyal etkinliklerin gerek nicelik gerek nitelik açısından yeterli olup olmadığına ilişkin yanıtlar öğrenciler tarafından çok küçük farklarla birbirine yakın değerlendirilmiştir. Keza sosyal etkinliklerin uluslararası öğrencilerin üniversite yaşamına uyumunu kolaylaştırıp kolaylaştırmadığına ilişkin değerlendirmeler de aşağı yukarı aynı orandadır. Ortaya çıkan sonuç, “ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtını verenlerin sosyal aktivitelere daha fazla yönlenebilmesini sağlamanın önemini göstermektedir. Bu durum doğal olarak etkinliklerin sayısını artırmanın yanı sıra niteliğini artırmakla olabilecektir. Üniversite içi tanıtım tam anlamıyla yeterli olmamaktadır. Öğrencileri bu faaliyetlere katılmak için cezbedecek tanıtım ve teşviklerde bulunulmalıdır. Öğrenci kulüpleri bu cazibeyi ve iletişim ağını yaratmada kullanılabilecek en önemli araçlar arasındadır. Öğrenci kulüplerinin uluslararası öğrencileri üniversiteye uyumda pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Ancak kararsız kalanların bu kulüplerle çok ilgili olmayan öğrenciler olduğunu ifade etmek mümkündür. Yapılması gereken bu kararsızlığı ortadan kaldırmaya çalışılmalıdır. Bu nedenle üniversite yönetiminin öğrenci kulüplerine daha fazla fikri ve mali destekte bulunması uluslararası öğrencilerin üniversiteye uyumunda kolaylaştırıcı bir faktör olan kulüpleri daha ileriye taşıyacaktır.

Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin yaklaşık yarısının yemeklerden memnun olduğu, dörtte birinin ise yemekleri hiç beğenmediği anlaşılmaktadır. Açık uçlu soruya bu konuyla ilgili verilen yanıtları incelediğimizde az sayıda da olsa yapılan eleştirilerin çoğunlukla üniversite yemekhanesine değil de kalınan devlet yurtlarındaki yemeklere yönelik olduğu anlaşılmıştır. Eleştirilerin damak tadına uygunsuzluktan ziyade yemeklerin yağlı, makarna ve patates ağırlıklı olması gibi konulara odaklandığı görülmüştür.

Uluslararası öğrencilerin Dokuz Eylül Üniversitesi akademik yaşamına uyumunda ders materyallerinin yetersizliği gibi bir durumdan kaynaklı sorununun olmadığını ifade etmek mümkündür. Üniversitenin ders materyalleri yeterli görülmektedir. Kütüphane ve çalışma salonlarının yeterliliği ve kapasitesi de önemli uyum faktörlerinin başında gelmektedir. Ancak açık uçlu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde özellikle doktora seviyesindeki öğrencilerin ayrı çalışma odalarına ihtiyaç duyduklarını belirttiklerini görmekteyiz. Bunun yanında yine uluslararası öğrenci statüsündeki lisansüstü öğrencilerin özellikle kaldıkları yurtlarda mutlaka kendilerine yönelik çalışma odalarının varlığına ihtiyaç duyduklarını belirtmek gerekir. Bu durum üniversite yönetiminin yanı sıra yurt yönetimlerinin ortak akılla çözebilecekleri çok taraflı çalışma süreçlerini gerekli kılmaktadır. Uluslararası öğrencilerin geldikleri üniversitelere uyum sağlamasında ve üniversiteyi benimsemesinde üniversitenin yeterliliği önemli bir konudur. Üniversitenin yeterliliğinin bir boyutu araç, gereç, bina ve teknik altyapı iken diğer bir boyutu ise öğretim elemanlarının niceliksel ve niteliksel açıdan yeterliliğidir. Genel olarak bakıldığında Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin çoğunluğunun Dokuz Eylül Üniversitesi öğretim elemanlarını gerek nicelik gerekse nitelik bakımından yeterli bulduğunu ifade etmek mümkündür. Her ne kadar öğretim elemanlarının sayısı ve niteliği yeterli olsa da üniversite yaşamına uyumda bu öğretim elemanlarıyla iletişimin sağlıklı oluşu da önemli bir etkidir. Açık uçlu soruya verilen yanıtlar incelendiğinde öğretim elemanlarının Türkçe iletişim sorunu yaşayan öğrencilerle gerektiğinde yabancı dille iletişim kurduğu ve öğrencilerin bu durumdan memnun olduğu anlaşılmıştır.

Uluslararası öğrencilerin başları her sıkıştığında veya hangi konuda olursa olsun her zaman başvurabilecekleri danışma ve yönlendirme birimleri üniversite yaşamına uyumda en önemli destek mekanizmalarıdır. “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” yanıtı verenler içinde bu destek ve yönlendirme birimini kullanma ihtiyacını hissetmeyen öğrencilerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Genel olarak pozitif bir durum olduğu görülmekle birlikte üniversitenin yönlendirme biriminin yeterliliğinin çok yüksek oranda değerlendirilmediği görülmüştür. Nedenleri ortaya koyup iyileştirme sağlamak için bu konuda daha ileri çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle bir bütün olarak bakıldığında uluslararası öğrencileri yönlendirme birimlerinin ne yönden yetersiz görüldüğünü uluslararası öğrencilerle yapılacak daha ileri çalışmalarla ortaya çıkarmak gereklidir. Sistemsel mi, yönetsel mi, mekânsal mı yoksa personel kaynaklı mı eksikliklerin olduğunu tespit ederek iyileştirmelere gitmek mümkün olup hızlıca olumsuz algıyı olumluya çevirmek de mümkündür. Çünkü çok basit bir konu nedeniyle öğrencinin algısı olumsuzla dönebilmekte ve cansiperane görev yapan bir birim ve personeli hakkında otomatik olumsuz bir algı oluşabilmektedir. Bu algıların kırılması için geri bildirim mekanizmalarının çok iyi çalıştırılması gereklidir.

Sonuç olarak, Dokuz Eylül Üniversitesi’nde okuyan Türkiye burslusu uluslararası öğrencilerin üniversite yaşamına uyumlarına ilişkin durumun ayrıntıları tablolarda yer

almakla birlikte görünümün genel olarak pozitif olduğu, çok ciddi akut sorunların olmadığı ancak yetersiz kalınan alanlarda iyileştirme süreçlerine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Atik, H. (2015). Türkiye İçin Orta Gelir Tuzağından Kurtuluş Önerileri. *Sosyoekonomi Dergisi*, 23 (26), 165-174.
- Card, D. (2005). *Is The New Immigration Really So Bad?*. NBER Working Paper No. 11547.
- Chellaraj vd. (2008). The Contribution of International Students to U.S. Innovation. *Review of International Economics*, 16 (3), 444-462.
- Çağlar, A. (1999). Türk Üniversitelerinde Öğrenim Gören Türk Cumhuriyetleri ve Akaraba Topulukları Öğrencilerin Sorunları. *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (4), 133-169.
- Dünya Bankası. *Türkiye Gelir Düzeyi Verileri*. 01.04.2018 tarihinde <https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr> adresinden alınmıştır.
- Ercan, M. S. (2012). *Uluslararası Öğrencilerin Uyum Sorunlarının İncelenmesi ve Bu Sorunların Çözümüne Yönelik Beklentilerin Araştırılması*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akaraba Topuluklar Başkanlığı.
- Hegarty, N. (2014). Where We Are Now –The Presence and Importance of International Students to Universities in the United States. *Journal of International Students*. 4 (3), 223-235.
- Kıroğlu, K., Kesten A. & Elma C. (2010). Türkiye’de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Lisans Öğrencilerinin Sosyo Kültürel ve Ekonomik Sorunları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 26-39.
- Malekisanimaleki, R. & Altay, B. (2017). Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeyleri İle Kaygı Durumlarının Belirlenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1-2-3, 71-96.
- OECD. (2013). *Odaktaki Eğitim Göstergeleri*. 14.04.2018 tarihinde [https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%C2%B014%20\(eng\)-Final.pdf](https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%C2%B014%20(eng)-Final.pdf) adresinden alınmıştır.
- OXFORD Economics. (2013). *The Economic Costs and Benefits of International Students*. 14.04.2018 tarihinde University of Sheffield: https://www.sheffield.ac.uk/polopoly_fs/1.259052!/file/sheffield-international-students-report.pdf adresinden alınmıştır.
- Özyürek, R. (2009). Türk Devlet ve Topuluklarından Türkiye Üniversitelerine Gelen Türk Soylu Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Öğrenimlerinde Karşılaştıkları Sorunlar. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (3), 1819- 1862.
- Savaşan, F. (2015). *Renkli Kampüsler*. 20.02.2018 tarihinde PESA Görüş Yazısı: <http://www.pesa.org.tr> adresinden alınmıştır.

- Şeker, B. & Akman, E. (2016). Uluslararası Öğrencilerin Psikolojik ve Sosyo- Kültürel Süreçleri. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 41 (3), 504-514.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017). *Orta Vadeli Program*. 09.04.2018 tarihinde <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10807,2018-2020-orta-vadeli-rogrampdf.pdf?0> adresinden alınmıştır.
- UK University (2017). *The economic impact of international students*. 11.04.2018 tarihinde <http://www.universitiesuk.ac.uk/policyandanalysis/reports/Documents/2017/briefing-economic-impact-international-students.pdf> adresinden alınmıştır.
- Yardımcıoğlu, F., Beşel, F. & Savaşan F. (2017). Uluslararası Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözüm Önerileri (Sakarya Üniversitesi Örneği). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 12 (1), 203-254.
- Yıldız, A. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 155-170.
- Yılmaz, O. (2015). Türkiye Türkçesi Öğrenen Kazakistanlıların Karşılaştıkları Sorunlar. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 37, 257-275.
- Yükseköğretim Kurumu. *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. 05.04.2018 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden alınmıştır.

Araştırma Makalesi/Research Article**Türkiye’de Özel Okullaşma****Private Schools in Turkey***Evşen ALTUN ASLAN*****Öz**

Günümüzde eğitim, örgün ve yaygın olmak üzere iki farklı biçimde gerçekleştirilmektedir. Örgün eğitim, resmî ve özel okullar tarafından verilen ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite eğitimini kapsamaktadır. Resmî eğitim, parasız, giderleri devlet bütçesinden karşılanan okullar tarafından verilirken, özel okulların giderleri gerçek veya tüzel kişilerden elde edilen gelirlerden karşılanır. Örgün eğitimin verilmesine yönelik tarihsel süreçte öncelikle resmî okullar inşa edilmiş; ancak yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler resmî okulların yanında alternatif olarak özel okulların da kurumsallaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda tarihsel süreçte özel okulları ortaya çıkaran yapısal koşulları anlamak, bugün eğitim alanında uygulanan neoliberal politikaların etkisi ile birlikte niceliksel olarak artan özel okullaşma meselesini anlamak için önemlidir. Elinizde tuttuğunuz bu çalışma, tarihsel süreçte özel okulların yaygınlaşmasında yapısal faktörlerin rolünü Türkiye özelinde göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmamız, veri seti ikinci el kaynaklardan oluşan nitel bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Özel Okul, Neoliberalizm

Abstract

Today, education is carried out in two different ways as formal and non-formal. Formal education includes primary, secondary, high school and university education provided by public and private schools. Formal education is provided free of charge by the schools which are covered by the state budget, while the expenses of private schools are covered by the revenues from real or legal persons. In the historical process for the delivery of formal education, primarily formal schools were built; however, social, economic and political transformations have led to the institutionalization of private schools as an alternative to official schools. In this context, it is important to understand the structural conditions that create private schools in the historical process, to understand the issue of private schooling which is increasing quantitatively with the impact of neoliberal policies applied in the field of education today. This work you hold in your hand, the impact of structural factors in the spread of private schools in Turkey aims to demonstrate in a special historical period. Our study is a qualitative research consisting of secondhand sources.

Keywords: Education, Private School, Neoliberalism

Geliş Tarihi/Received: 08.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 14.06.2019

* Bu çalışma, yazar tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Doktora Programı kapsamında, Dr. Öğr. Üyesi A. Faruk Mutlusu danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Burdur/Türkiye, ealtunaslan@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7703-1890.

GİRİŞ

Eğitim kavramının nasıl tanımlanacağına ilişkin literatürde çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Eğitim, her şeyden önce bireylerin kendi kişisel gelişimleri için gerekli olan bilgi bütünü olarak tanımlanabilir. Bu bilgilerin içselleştirilmesi uzun bir süreci gerektirdiği için eğitim bir süreç olarak da ele alınabilir. Eğitimin çok yönlü bir süreci anlatması farklı tanımlamaların yapılmasına da neden olmaktadır. Örneğin aile eğitimi, din eğitimi, meslek eğitimi gibi eğitimin farklı alanlarla olan ilişkisi tanıma ilişkin çeşitliliği ve farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Her birey bir ailenin içerisinde doğar, bu ailenin içinde bulunduğu nesnel koşullar ekseninde büyür, içinde yaşadığı topluma ilişkin birtakım bilgiler edinir, okullarda okur, bir meslek sahibi olur, çalışır ve hayatını sürdürür. Bu süreçte birey etkileşimde bulunduğu nesnel faktörler ve öznel deneyimlerin etkisi ile tutum ve davranışlarını şekillendirir. Dolayısıyla eğitim, bireyin sosyalleşme sürecindeki içselleştirdiği bilgi bütünü olarak kabul edilebilir.

Eğitim çalışmaları ekseninde geliştirilen teorik yaklaşımları, eğitimin işlevi ile ilgilenen işlevselci yaklaşımlar ile eğitim ve toplumsal eşitsizlik meselesini ele alan çatışmacı yaklaşımlar olarak iki ana başlık altında ele almak mümkündür. İşlevselcilere göre eğitim, toplumun devamlılığını sağlamak için gereklidir. Buna göre bireyler içerisinde yaşadıkları toplumun örf ve geleneklerine uygun olarak eğitilmeli ve toplumla uyum içerisinde tutum ve davranışlara sahip olmalıdır. Toplumsal düzenin devamlılığında eğitimin oynayacağı rol (Doğan, 2012: 88) ile ilgilenen işlevselci yaklaşımın aksine çatışmacı yaklaşım eğitimin toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiğini kabul eder. Çatışmacı yaklaşıma göre eğitim, bireysel gelişim veya toplumsal hareketlilik için bireye fırsat sunan bir toplumsal kurum değildir. Bireye toplumsal işbölümünü yeniden üretmek için sahip olması gereken becerileri aktaran toplumsal bir kurumdur (Aronowitz & Giroux, 1987: 69). Dolayısıyla eğitim sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak ele alınmalı ve çok yönlü tartışılması gereken bir konudur.

Bireyler, kendilerini geliştirmek, meslek sahibi olmak, toplumsal uzamda prestij/saygınlık/statü elde etmek amacıyla eğitim almak isteyebilirler (Kurul, 1994: 782). Şüphesiz bu talepler, eğitim alanında kurumsallaşma ihtiyacını hızlandırmış ve bu taleplerin karşılanması amacıyla eğitim kurumları inşa edilmiştir. Bu kurumlar arasında en önemlisi kuşkusuz okuldur. Okul, eğitim alanının vazgeçilmez ve kilit ögesi olarak kabul edilmektedir.

Literatürde, okulların tarihsel süreçte ilk olarak nerede ve ne zaman inşa edildiğine yönelik bilgiler net olmamakla birlikte okullaşma sürecinin Eski Yunan’a kadar geri götürüldüğü görülmektedir. Nitekim Platon’un hem kurucusu olduğu hem de dersler verdiği Akademia’sı ile Aristo’nun kurduğu Lykeion, özel okul statüsünde kurulan ilk okullar olarak kabul edilmektedir (Ak Küçükçayır & Cemaloğlu, 2016: 88). Eski Yunan’da eğitim, çocukları erdem ve kusursuzluğa ulaştırma çabası olarak kabul edilirdi. Ortaçağ’daki eğitim anlayışı ise, Eski Yunan’a benzemekte; ancak eğitimin, çocukları erdem ve kusursuzluğa erdirmeye çabasının din aracılığı ile gerçekleştirilebileceğine inanılırdı (İnal, 2006: 267). Bilimin ve aklın ön plana çıktığı Aydınlanma düşüncesi ile birlikte ise, eğitimde dini öğretiler gerilemeye başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde eğitime yönelik taleplerin çeşitlenmesi eğitim faaliyetlerinde kurumsallaşma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Eğitim faaliyetlerinde kurumsallaşma Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Gelişen ticaret ve sanayinin ilerlemesi için gerekli olan nitelikli işgücünün yetiştirilmesi amacıyla parasız, kitlesel eğitim yaygınlaştırılarak ilk modern okullar inşa

edilmiştir. Buna göre fabrikalarda çalışmak için gerekli disiplin, dakiklik, toplumsal işbölümüne uygun kurallar aile dışında artık okullarda öğretilmektedir (İnal, 2006: 267). Bu dönemde eğitim alanında bir tarafta geniş kitleler için parasız, kitlesel eğitimin uygulandığı resmî okullar inşa edilirken, diğer tarafta sanat, edebiyat, ekonomi alanındaki ayrıcalıklı konumunu korumaya çalışan burjuvazinin çocukları için özel okullar inşa edilmiştir. Bu minvalde tarihsel süreçte ilk olarak özel okulların burjuvazi ile birlikte yükselen orta sınıfa yönelik seçkin bir eğitim veren kurumlar olarak inşa edildiği kabul edilmektedir (Uygun, 2003: 109).

Modern okulların ortaya çıkışı ile birlikte okulların temelde resmî ve özel okul olarak ikiye ayrılması 18. yüzyıl sonunda gerçekleşmiştir. Fabrikalaşma ile birlikte kırdan kente göçün hızlanması, nitelikli işgücüne talebin artması gibi nesnel koşulların etkisi resmî okullaşmanın hızını artırırken, burjuvazi özne koşullarını yeniden üretmek için özel okullaşmayı desteklemiştir. Bu bağlamda resmî ve özel okul ayrımında yapısal koşullar ile birlikte burjuvazinin ayrıcalıklı konumunu sürdürmek istemesinin etkili olduğu söylenebilir. Burjuvazinin çocuklarının ayrıcalıklı eğitim alması için inşa edilen özel okullar kurumsallaşmasının ardından hızla yaygınlaşmıştır. Tarihsel süreçte öncelikle burjuvazi çocuklarına yönelik ayrıcalıklı eğitim için inşa edilen özel okullar, eğitim alanının piyasaya açılmasının ardından niceliksel olarak artmıştır. Niceliksel olarak artan özel okullar karşısında burjuvazi dışında, ekonomik sermaye yoğunluklarına göre seçim yapabilme imkânına sahip olan orta sınıf aileler de özel okullara yönelmişlerdir. Bu durum eğitimde fırsat eşitsizliği tartışmalarını yeniden gündeme getirmektedir. Özel okulların niceliksel artışının eğitim alanına olan etkisi ile birlikte toplumsal alandaki eşitsizlikleri derinleştirmesindeki rolü göz önünde bulundurulduğunda, özel okullaşma meselesini tartışmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Zira Türkiye literatüründe özel okullar ile ilgili yapılan çalışmalar fazla gibi görünüyorsa da yeterli değildir. Çalışmamızın bu kapsamda literatüre katkı sunması amaçlanmaktadır. Bu minvalde çalışmada, Türkiye’de özel okulların ortaya çıkışı tarihsel süreç göz önünde bulundurularak açıklanacak ve özel okulların niceliksel artışına neden olan yapısal koşullar tartışılacaktır.

ÖZEL OKUL versus RESMÎ OKUL

Eğitim alanı, “örgün” ve “yaygın” eğitim faaliyetlerini yürüten kurumlar ve bu kurumlardan eğitim almak isteyen bireylerden oluşur. Örgün eğitim, belirli yaş grubundaki bireylere yönelik okullar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Yaygın eğitim ise, örgün eğitim sürecine hiç dâhil olmamış veya örgün eğitim kademelerinin herhangi birinden ayrılmış bireylere, millî eğitim sisteminin kurallarına uygun olarak eğitimlerini tamamlamalarını sağlayacak imkânları sunan, ayrıca meslek edindirmek veya yetenek ve becerilerin geliştirilmek için gerekli kurslar düzenleyen kurumlar tarafından gerçekleştirilir (İTO, 2003: 16). Bu bağlamda okul dışında çeşitli kurs adı altında faaliyet gösteren kurumlar yaygın eğitim kapsamı altında değerlendirilmelidir.

Örgün eğitim, okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim şeklinde kademelendirilmiştir. Bu kademeler belirli yaş aralıkları esas alınarak belirlenmiştir. İlköğretim; ilkökul ve ortaokulları, ortaöğretim ise, lise ve dengi okulları kapsamaktadır.

Örgün eğitim faaliyetleri resmî ve özel okullar tarafından gerçekleştirilmektedir. Giderleri devlet bütçesinden karşılanan okullar resmî okullar¹ olarak kabul edilirken, gerçek veya tüzel kişilere ait, ücret karşılığı eğitim hizmeti sunan, giderleri gerçek kişilerden alınan ücretler ile vakıf, dernek gibi kurumlar tarafından bağış yolu ile karşılanan okullar ise özel okullar olarak kabul edilir (Uygun, 2003: 109). Özel ve resmî okullar arasındaki tek farklılık giderleri değildir, aralarında müfredat, personelinin özlük hakları gibi pek çok konuda farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca özel okulların kimler tarafından kurulacağı, özel okul personelinin özlük haklarının nasıl düzenleneceği, eğitim müfredatının nasıl olacağı ile ilgili düzenlemeler ve kurallar ülkeden ülkeye farklılık da gösterebilir.

Özel okullar, devletin gözetimi ve denetimi altında belirli bir ücret karşılığında faaliyet gösteren, yerli veya yabancı gerçek ve tüzel kişiler tarafından açılan eğitim kurumlarıdır. Türkiye’de özel okullar, Millî Eğitim Bakanlığı’nın gözetimi ve denetimi altında eğitim faaliyetleri yürütürler. Bugün, özel öğretim kurumlarının nasıl ve kimler tarafından kurulacağı, yönetimi, denetimi, faaliyet alanları ve personel çalışmalarına yönelik kurallar, 2007 tarihli 5580 sayılı Özel Öğretim Kanunu’na göre belirlenmektedir. Türkiye’de,

1. Özel Türk Okulları
2. Azınlık Okulları
3. Yabancı Okullar
4. Milletlerarası Okullar

özel okul statüsündedir. Türkiye’de Aralık 2018 yılı itibari ile okulöncesi, ilkokul, ortaokul, lise kademelerinde toplam 11.694 özel okul bulunmakta ve bu okullara 1.351,712 öğrenci devam etmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], Millî Eğitim İstatistikleri, 2018: 41). 2016-2017 eğitim ve öğretim yılındaki 10.053 özel okul ve özel okullara giden toplam 1.217,755 (MEB, Millî Eğitim İstatistikleri, 2018: 41) öğrenci sayısını dikkate aldığımızda bile bir yıl içerisinde yüz binin üzerinde öğrencinin özel okulları tercih ettiği anlaşılmaktadır. Eğitim alanında özel okullara yönelik talebin artması ile özel okulların niceliksel olarak artışı arasında paralellik kurulabilir. Eğitim alanında özel okulların niceliksel olarak artması, bu kurumların ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasında etkili olan faktörlerin anlaşılmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu makale Türkiye’de tarihsel süreçte özel okulların ortaya çıkış sürecinde etkili olan yapısal faktörlerin rolünü göstermeye çalışmaktadır.

OSMANLI’DA ÖZEL OKUL

Türkiye’de eğitim tarihinin kökenleri Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı’da başlıca eğitim kurumları, Enderun Mektebi, medreseler ve mahalle mektepleridir. Medrese ve mahalle mekteplerinde Osmanlı tebaasına temel din öğretisi verilirken, Enderun Mektebi’nde gayrimüslim çocuklara eğitim verilmekteydi. Medrese ve mahalle mektepleri,

¹ Literatürde giderleri devlet bütçesinden karşılanan okullara yönelik devlet okulu, kamu okulu, resmî okul gibi farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Çalışmamızda 5101 sayılı Millî Eğitim Kanunu’nda kullanılan şekli ile giderleri devlet bütçesinden karşılanan okullar için resmî okul kavramı kullanılmıştır.

disiplin ve denetim altında olmayan halk veya cemaatler tarafından açılan eğitim kurumlarıydı ve bu eğitim kurumları eğitimi bir hayır işi olarak gerçekleştiriyorlardı (Uygun, 2003: 108). Buna karşılık Enderun mektebi, din eğitiminin yanında müzik, dil, edebiyat, matematik öğretimine de yer vermekteydi (Sakaloğlu, 2018: 790). Osmanlı’da eğitimin hayır işi olarak görülmesinin bırakılması ve bir kamu görevi olarak benimsenmesi Batı ile aynı yüzyılda, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir (Sakaloğlu, 2018: 24). Böylece Osmanlı’da eğitim alanında, vakıf ve cemaatlerin yanında modern eğitim kurumları olan okullar da kurumsallaşmaya başlamıştır.

Osmanlı’da eğitim alanında kurumsallaşma öncelikle resmî okulların açılması ile başlamıştır. Çok uluslu bir toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı’da yaşayan yabancı ve azınlıkların eğitim taleplerinin artması ile birlikte resmî okulların yanında özel statülü eğitim kurumları da inşa edilmiştir. Osmanlı’da özel statülü okulların ortaya çıkışında, yabancı ve azınlıkların eğitim talebi ile birlikte eğitimde modernleşme çabaları etkili olmuştur. Özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarının özel statülü okulların yaygınlaşmasındaki rolü önemlidir.

Tanzimat Fermanı’nda eğitim ile ilgili doğrudan bir madde yer almamış (Baytal, 2000: 24); ancak eğitim alanında önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Dini mekteplerin yanında yeni eğitim kurumları açılmaya başlamıştır. Islahat Fermanı’nda azınlıklara cemaat olarak okul açabilme izni verilmiştir (Keçeci Kurt, 2012: 108). Yabancı ve azınlıklara yönelik eğitim hizmetlerinden kilise ve vakıflar sorumlu tutulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Osmanlı’da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar eğitim ve öğretim işlerinden vakıflar ve cemaatler sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla açılan bu kurumlar henüz modern bir okul görünümünde değildir (Gündüz, 2015: 22-27). Çünkü eğitim henüz devletin asli görevi olarak kabul edilmemektedir. Osmanlı’da modernleşme çabaları içerisinde yeni eğitim kurumlarının açılması, yabancı ve azınlıklara ait okulların kontrol altına alınması ve kurumlar arasında ortaya çıkan karmaşıklığı ortadan kaldırmak için eğitim alanında ilk ve belki de en önemli adım, 1857 yılında eğitim ve öğretim hizmetlerinin devlet eliyle yürütülmesi amacıyla Maarif Nezareti’nin kurulmasıdır. Maarif Nezareti’nin kurulması ile birlikte eğitim ve öğretimde vakıf ve cemaatlerin tekelini ortadan kaldırmış ve modern eğitim kurumları inşa edilmeye başlamıştır. Eğitimde kurumsallaşma çabaları ekseninde 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayınlanmış ve örgün eğitim, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite olarak kademelendirilmiştir (Akyüz, 2011: 13).

Devlet tarafından kurulan resmî okulların yaygınlaşmaya başladığı bu dönemde, tüccar, zanaatkâr, banker, sigortacı ve komisyoncuların yanında memur, asker ve ilmiye sınıfına mensup bazı varlıklı kimselerin oluşturduğu Osmanlı aristokrasisi, çocuklarının ayrıcalıklı bir eğitim alması için arayışa girmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı aristokrasisinde oluşan talebi karşılamak amacıyla resmî okullar dışında özel okullar inşa edilmeye başlamıştır. Özel okul açmak isteyenlere yapılan yardımlar sayesinde özel okullar Osmanlı’da hızla yaygınlaşmıştır (Şimşek, 2014: 211). Özel okulların da açılması ile birlikte, Osmanlı’da okullar; yönetimi devlete ait olan Mekatib-i Umûmiye ve sadece gözetimi devlete ait olan, yönetimi gerçek kişilere ve vakıflara ait olan Mekatib-i Husûsiye olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Kulaksızoğlu vd., 1999: 220).

Osmanlı’da yaygınlaşan özel okulların kurumsallaşma sürecinde gerekli yasal düzenlemeler 1876 yılında kabul edilen Kanun-i Esasi ile birlikte devam etmiştir. Kanun-i Esasi’de eğitim-öğretim serbestliğini düzenleyerek (Keçeci Kurt, 2012: 110) özel

okullaşmanın yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Osmanlı aristokrasinin talebi ile yabancı ve azınlık okullarının dışında özel okullar açılmış olsa da özel okul statüsünde kabul edilen yabancı ve azınlık okullarına yönelik talep oldukça fazladır. 1896 yılında gerçekleştirilen bir istatistiğe göre, o yıllarda Osmanlı’da ilköğretim kademesinde 30.000 öğrenci Müslüman okullarda, 76.000 öğrenci ise gayrimüslim okullarda eğitim almaktaydı. Bu 76.000 öğrencinin 7.000 de yabancı okullarda eğitim görmekteydi. Ortaöğretimde ise yabancı okullara giden öğrenci sayısı ilköğretime oranla oldukça yüksekti. Buna göre Müslüman okullarda 5.000 öğrenci eğitim alırken, gayrimüslim okullarda 11.000 öğrenci eğitim alıyordu ve bu 11.000 öğrencinin içerisinde 8.000’i yabancı okullara gidiyordu (Mayeur-Jaouen’den aktran Yorulmaz, 2000: 713). O dönemde yabancı veya azınlık okullarında eğitim almak Müslüman halk için de önemli bir durum haline gelmiştir. Yabancı okullara talebin artması karşısında Osmanlı’da yabancı okullara ilişkin denetim ve gözetimi artırmak amacıyla 1915 yılında Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi hazırlanmış ve bu talimatname ile yabancı okulların açılması zorlaştırılmıştır. Azınlıkların okul açabilmesine ilişkin hukuki düzenlemeler ise, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile gerçekleştirmiştir. Antlaşma ile azınlık olarak kabul edilen Ermeni, Musevî ve Rumların her türlü eğitim-öğretim kurumu kurabilmeleri ve yönetebilmeleri kabul edilmiştir (Duman, 2005: 308).

Bu bilgiler ışığında Osmanlı’da özel okulların ortaya çıkışını etkileyen koşullar şöyle sıralanabilir:

- ❖ Eğitimde modernleşme çabası
- ❖ Osmanlı’da yaşayan yabancı ve azınlıkların çocukları için ayrı bir eğitim talep ediyor olması
- ❖ Osmanlı aristokrasinin çocukları için ayrıcalıklı bir eğitim aldirmek istemesi (Şimşek, 2014: 212).

TÜRKİYE’DE ÖZEL OKULLAR

Osmanlı’da eğitim alanı, dini mektepler, Maarif okulları, yabancı ve azınlık okullarından oluşan parçalı bir yapıdaydı. Bu parçalı yapıyı birleştirme adına kimi adımlar atılmış olsa da eğitimde birlik bir türlü gerçekleşmemiştir (Toprak, 2002: 54). Cumhuriyetin ilanından itibaren eğitimde bütünleşme adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden ilki 3 Mart 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’dur. Bu kanun ile eğitim alanında faaliyet gösteren tüm okullar 2 Mayıs 1920’de kurulan Maarif Vekâlet’ine bağlanmıştır. Kanun ile birlikte eğitim ve öğretimde birlik sağlanması hedeflenmiştir. Yabancı ve azınlık okulları da devletin gözetim ve denetimi altına girmiştir (Uygun, 2003: 118).

Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’de özel okul statüsünde bulunan okullar arasında Osmanlı’dakine benzer bir biçimde yabancı okullar ağırlıktaydı. Yabancı okulların niceliksel olarak fazla olması, ailelerin çocuklarını yabancı okullara göndermesi, bu alanda Türk özel okullarının eksikliği olarak kabul edilmiş ve özel okulların açılması teşvik edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk 1925 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmasında bu talebi dile getirmiş ve özel okulların yaygınlaşması için özel girişim çalışmalarının yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu girişimlerden ilki 1928 yılında “Türk Maarif Cemiyeti” kurulmasıdır. Bu derneğin kuruluş amacı, ekonomik sermayesi yüksek olanlar tarafından eğitime muhtaç çocuklara eğitim yardımı yapmaktır (Çelebi, 2004: 37). Cemiyetin kuruluşunun ardından 1931 yılında Ankara’da ilk özel okul

açılmış ve eğitim hayatına başlamıştır. 1946 yılına gelindiğinde cemiyet isim değiştirerek Türk Eğitim Derneği adını almıştır (Türk Eğitim Derneği [TED], 2018). TED kolejinin kuruluşunu sağlayan en önemli faktörlerden biri yabancı dilde eğitim veren bir Türk okulunun açılmasına yönelik taleptir. Özellikle İngilizce Amerikan okullarının hâkimiyeti altındaydı ve bu hâkimiyeti ortadan kaldırmak için yabancı dilde eğitim veren Türk okullarına ihtiyaç duyulmaktaydı (Toprak, 2002: 55).

Bu dönemde özel okulların açılmaya başlaması ile birlikte, özel okulların bütün faaliyetlerinin denetimi ve gözetimi amacıyla 1935 yılında Maarif Vekâlet’ine bağlı olarak Özel Okullar Direktörlüğü kurulmuştur (MEB, 2014). 1960’lara gelindiğinde 1961 Anayasası, eğitim ve öğretimin devletin gözetiminde ve denetiminde serbest olduğunu belirterek özel okulların kuruluşuna ilişkin gerekli hukuki güvenceyi sağlamıştır. Devlet okullarında ulaşılmak istenen seviyeye uygun olarak hareket edeceği kabul edilen özel okulların böylece yaygınlaşması sağlanmıştır (Uygun, 2003: 114). 60’lı yıllara gelene kadar durağan bir yapıda olan özel okullaşma böylece hızlanmıştır. 1962 yılında gerçekleştirilen 7. Millî Eğitim Şûrasında önceki Şûralardan farklı olarak ilk defa özel okullar meselesi gündeme gelmiştir. Şûrada özel okulların yaygınlaştırılması için gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması gerekliliği gündeme getirilmiştir (MEB, 2018). Böylece özel okulların yaygınlaşmasına yönelik gerekli yapısal koşullar sağlanmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak özel okulların yaygınlaşmasına yönelik hukuki düzenlemeler yapılmıştır. 1965 yılında 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, özel öğretim kurumlarının kimler tarafından açılabileceği, yönetimi ve denetimi ile ilgili hükümleri içermektedir. Kanun, Türk, yabancı ve azınlık okullarına ilişkin ayrıntılı hükümler kapsamaktadır. Kanun ile yabancılar tarafından açılmış olan özel eğitim kurumlarına kamu arazileri tahsis edilmiştir (625 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu md.20). Aynı zamanda Türkiye’de okul açmak isteyen yabancılar için bu amaçla Türk vatandaşları ile ortak olacak bir vakıf kurmaları ve bu vakıflar aracılığıyla uluslararası nitelikte özel okul açabilmeleri sağlanmıştır (625 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu md.5). Özel okullara yönelik kanuni düzenlemelerin yanında kalkınma planlarında da kamusal eğitim kurumları üzerindeki talebi azaltmak ve belirli gelir grubundaki öğrencilere eğitim imkânı sağlamak amacıyla özel okulların açılması teşvik edilmiştir (DPT, İkinci (1968-1972), Dördüncü (1979-1983) ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planları (1985-1989). Resmî okulların yanında özel okulların da açılmasının fırsat eşitliği sağlayacağını ve böylece sosyal adaleti gerçekleştirebileceği savunulmuştur (DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983).

Cumhuriyetin ilanından itibaren 1980’lere gelene kadar devlet eliyle özel okullaşmanın yaygınlaştırılması için gereken adımlar atılmaktadır. Özel okullara yönelik hukuki düzenlemelerin yapılması, özel okul açmak isteyenlere yönelik teşvikler yapılması bu duruma örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Cumhuriyetten sonra Osmanlı’daki yabancı okulların etkinliğinin azaltılması ve bu amaçla özel Türk okullarının açılması teşvik edilmiş olsa da 1960’lı yıllardan sonra yabancıların da özel okul açmalarını kolaylaştıracak düzenlemeler yapıldığını görülmektedir.

1980 SONRASI ÖZEL OKULLAR

1980’li yıllara gelindiğinde özel okullar açısından önceki yıllara göre niceliksel olarak ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu artışa neden olan, kapitalizmin dünyada girdiği yapısal krizi, kamusal malları özelleştirerek aşmaya çalışması sonucu eğitimden sağlığa, sosyal

güvenliğe kadar pek çok kamusal hizmetin özelleştirilmesidir. Ulusal sorunların sermaye artırımını ile giderilmesi politikası, ulusal ekonomiyi piyasaların eline bırakmakla karşı karşıya bırakmıştır (Rutz & Balkan, 2015: 54). Böylece 1980 sonrası finansal serbestleşme politikaları olarak tanımlanan bir dizi politika Türkiye’de de hayata geçirilmeye başlamıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşma yapılmıştır (Rutz & Balkan, 2015: 55). Ardından 24 Ocak 1980 Kararları ile ithal ikameci anlayış bırakılmış ve serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir (Tüleykan & Bayramoğlu, 2016: 403). Devletin ekonomiye müdahalesini sağlayan araçlar sınırlandırılmış, kamusal hizmetler özelleştirilmiş ve piyasanın talepleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir (Sayılan, 2006: 44). İşte bu küresel serbest girişimi teşvik eden politikaların yeni adı neoliberalizmdir (Rutz & Balkan, 2015: 54).

Neoliberalizm, devlet tarafından finanse edilen kamusal hizmetlerin rekabete kapalı olduğunu ve bu yüzden de kalitesiz olduğunu savunur. Hizmetlerin sunumunda kalitenin artırılması için rekabetçi bir alan yaratılması gerekir. Neoliberal yaklaşıma göre, kamusal mal ve hizmet sunumu serbest piyasa koşullarında devlet dışında özel sektör ve vakıflar tarafından da yerine getirilebilir (Sallan Gül, 2006: 45; Yıldız, 2008: 17). Buna göre eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetler, özel sektör tarafından da verilebilir. Rekabet içerisinde sunulan kamusal hizmetler karşısında birey de bir müşteri olarak, istediği ve beğendiği hizmeti satın alır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, eğitim sadece bireyin kişisel gelişim sürecine katkıda bulunan toplumsal bir kurum değildir. Aynı zamanda toplumu da ilgilendiren, toplumsal kalkınmaya katkıda bulunan bir kamusal hizmettir. Bu nedenle talebi her zaman yüksektir. Eğitim alanının neoliberal politikalarla birlikte piyasaya açılması, devlet dışında gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulan özel okullaşmayı da niceliksel olarak artırmıştır. Şüphesiz eğitimde özelleştirmeler sadece özel öğretim kurumlarının açılması ile sınırlı değildir. Yemek, ulaşım gibi hizmetlerin özelleştirilmesi, müfredatın piyasa taleplerine uygun olarak düzenlenmesi de eğitimde özelleştirme uygulamaları kapsamında ele alınmaktadır. Ancak bu çalışma eğitimde neoliberal uygulamalardan biri olan özel okullaşma meselesi ile ilgilenmekte ve konuyu bu şekilde sınırlandırmaktadır. Zira Türkiye’de özel okullaşmanın tarihsel sürecine baktığımızda 1980 sonrası niceliksel olarak önceki dönemlere göre ciddi bir artış göstermesi çalışmamız için oldukça önemlidir. Çünkü 1980 sonrası özel okullaşmanın artmasını sağlayan en önemli neden ekonomiktir. Bir başka ifade ile sermayenin kâr elde etmek amacıyla talebi yüksek, kamusal bir hizmet olan eğitimi piyasalaştırmasıdır.

Neoliberal eğitim politikalarının hayata geçirilmesini kolaylaştıracak gerekli koşulların oluşturulması amacıyla öncelikle hukuki güvenceler sağlanmıştır. İlk olarak 1982 Anayasası ise özel ilk ve orta dereceli okulların kanunla düzenlenecek esaslara bağlı olacağı kabul edilmiştir (1982 Anayasası, md.42). 23.06.1985 yılında ise, özel öğretim kurumlarının açılışını, işleyişini düzenlemek amacıyla yönetmelik çıkarılmıştır. Özel öğretim alanının tamamıyla piyasaya açılmasını sağlaması için 02.06.1988 tarih ve 326 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname kabul edilmiştir. Bu kararname ile özel öğretim kurumlarına öğrenci ücretlerinin belirlenmesinde serbestlik tanınmıştır. Böylece bu düzenleme eğitim alanını tamamıyla rekabete açılmasını kolaylaştırmıştır (Uygun, 2003: 115). Özel okullaşmanın yaygınlaşmasına yönelik gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmasının ardından özel okul sayılarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Örneğin 1979-1980 arası 90 olan özel ilkökul sayısı 1989-1990 yılları arasında 35’i azınlık, 5’i yabancı okul olmak üzere 155’e çıkmıştır. Benzer bir biçimde özel ortaokul sayısı da 77’den 171’e

çıkıştır. 171 özel ortaokulun içerisinde 15’i azınlık, 17’si ise yabancı okuldur. 1989-1990 yılları arasında toplam 154 özel lise arasında 13’ü azınlık, 16’sı ise, yabancı okuldur (Okçabol, 1990: 62-63).

1980 sonrası özel okulların niceliksel olarak artışı ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Çünkü özel okullar artık sadece üst ve üst orta sınıfın çocukları için nitelikli ve ayrıcalıklı bir eğitim veren ve nicelik olarak sınırlı değildir. Özel okulların sayısı artmış ve farklı gelir grubunda yer alan aileler için, farklı motivasyonlarla resmî okullar karşısında alternatif olarak tercih edilebilecek bir okul olarak inşa edilmiştir. Bu artış 2000’li yıllarda da devam etmiştir. Özel okulların niceliksel olarak artması ile birlikte 1965 yılında kabul edilmiş olan 625 sayılı kanunun özel okullara ilişkin getirdiği kuralların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. 2007 yılına gelindiğinde 625 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak, 5580 sayılı Özel Öğretim Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun ile özel okulların açılma koşulları, personeli, devri, mali destekleri, yönetimi, denetimi ve gözetimi ile eğitim ve öğretim faaliyetleri yeniden düzenlenmiştir (Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Taşkın, 2010).

Türkiye’de özel öğretim kurumlarının niceliksel olarak artışında 2014 yılı önemlidir. Çünkü 2014 yılında, dersanelerin 6528 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile kapatılması veya özel okullara dönüştürülmesi ile ilgili hukuki süreç başlatılmıştır (Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Garipoğlu, 2016). Bu süreç niceliksel olarak yükselişte olan özel okulların daha fazla artmasına neden olmuştur. Aşağıda 5580 sayılı kanun çıkarıldıktan sonra özel okullaşma sürecinin nasıl bir seyir izlediğine dair bir tablo verilmiştir.

Tablo 1. Özel Okulların Tüm Okullara Oranı

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Tüm kademele r	4,7	4,5	4,5	4,8	6,6	6,5	10,8	10,3	12,8	12,8	14,7
Okul Öncesi Eğitim	6,4	5,3	5,6	5,9	12,1	13,4	14,7	16,2	16,8	17,7	20,1
İlkokul	-	-	-	-	-	-	3,8	4,4	5,2	5,2	6,5
Ortaokul	-	-	-	-	-	-	5,7	6,5	9,0	8,3	10,0
İlköğretim (Toplam)	2,5	2,7	2,6	2,7	2,9	4,1	4,5	5,2	6,7	4,8	5,3
Genel ortaöğretim	18,6	19,3	17,4	18,9	20,1	21,5	26,9	29,7	47,2	43,0	45,6

Kaynak: (Eğitim Reformu Girişimi [ERG], Eğitim İzleme Raporu, 2018: 164)

Tablo 1’e baktığımızda, 2014-2015 eğitim öğretim yılındaki özel okul sayılarının önceki yıllara göre ciddi bir artış gösterdiği ve bu artışın da her yıl devam ettiği görülmektedir. Özel okul sayısındaki artış ile birlikte eğitim alanında alternatif okulların yaratılması bu okullara giden öğrenci sayısının da artmasını beraberinde getirmiştir.

Tablo 2. Özel Okul Öğrencilerinin Oranı

Yıllar	2007 - 2008	2008 - 2009	2009 - 2010	2010 - 2011	2011 - 2012	2012 - 2013	2013 - 2014	2014 - 2015	2015 - 2016	2016 - 2017	2017 - 2018
Tüm kademele r	2,6	2,7	2,8	2,9	3,2	3,3	4,0	5,2	7,5	7,6	8,3
Okul Öncesi Eğitim	6,0	5,1	5,2	5,4	9,5	11,6	12,8	14,8	15,9	15,5	15,7
İlkokul	-	-	-	-	-	3,0	3,3	4,7	5,7	5,4	6,0
Ortaokul	-	-	-	-	-	3,2	3,3	4,0	5,0	4,8	5,3
İlköğreti m (Toplam)	2,1	2,3	2,4	2,5	2,8	3,1	3,3	4,0	5,0	4,8	5,3
Genel ortağreti m	5,6	5,8	5,8	6,0	6,7	7,1	7,4	9,3	20,4	20,0	22,7

Kaynak: (ERG, Eğitim İzleme Raporu, 2018: 164).

2014 yılından itibaren uygulanan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çocuklarını özel okula göndermek isteyen Türkiye Cumhuriyeti (5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Ek md.1) vatandaşlarına verilen eğitim ve öğretim desteği de aileleri özel okullara yönlendirmiştir. Resmî okulların yanında bir alternatif olarak özel okulların açılması ve ailelere bakanlık tarafından maddi destek sağlanması, ailelerin özel okul taleplerini de artırmıştır. Bakanlık tarafından ailelere verilen eğitim ve öğretim desteği ise, şu şekildedir:

Tablo 3. Özel Okullarda Öğrenim Gören/Görecek Öğrenciler İçin Verilecek Eğitim ve Öğretim Desteği

	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019
Okul Öncesi	2.500,00	2.680,00	2.860,00	3.060,00	3.290,00
İlkokul	3.000,00	3.220,00	3.440,00	3.680,00	3.960,00
Ortaokul	3.500,00	3.750,00	4.000,00	4.280,00	4.610,00
Ortaöğretim	3.500,00	3.750,00	4.000,00	4.280,00	4.610,00
Temel Lise	3.000,00	3.220,00	3.440,00	3.680,00	3.960,00

Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı, Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü, *5580 Sayılı Kanun Kapsamındaki Özel Okullarda Öğrenim Gören/Görecek Öğrenciler İçin Verilecek Eğitim ve Öğretim Desteği Uygulama E-Kılavuzu*, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 verilerine göre hazırlanmıştır.

Tablo 3’e baktığımızda devletin, özel okullaşmayı teşvik edecek gerekli ekonomik ve hukuki koşulları sağladığını söylemek mümkündür. Artık aileler için özel okullar resmî okulların yanında bir alternatif olarak ele alınmaktadır. Ancak neoliberal eğitim politikalarının özgürlük anlayışı ekseninde bir pazara dönüşen eğitim alanında ailelerin alternatifler okullar arasında özgürce seçim yapabilmesi neoliberal eğitim alanının yeniden üretimine neden olmaktadır.

SONUÇ

Hayatımızı sürdürebilmek için yeni bilgilere ihtiyaç duyar ve bu bilgileri edindiğimiz kişi ve kurumlarla iletişim halinde bulunuruz. Bu bilgileri edindiğimiz süreç eğitim olarak tanımlanır. Şüphesiz bu öğrenme sürecinde bize bilgi aktaran farklı toplumsal kurumlar bulunur. Aile ve eğitim bu toplumsal kurumların başında yer alır. Çünkü çocukluk, ergenlik ve yetişkinliğe geçiş döneminde bu iki toplumsal kurumla kurduğumuz ilişkiler diğer toplumsal kurumlara göre fazladır.

Aile, bireyin tutum ve davranışlarını içselleştirmesinde birincil etkiye sahip olan toplumsal kurumdur. Toplumsallaşma sürecinde bireye birtakım değer yargılarını aktarır. Ancak bireysel gelişim için bireyin kendi akrabaları ile birlikte belirli bir program dâhilinde yetiştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu noktada okul kurumu ön plana çıkar. Okul bireye bir taraftan akademik aktarımda bulunurken diğer taraftan da kültürel bir aktarımda bulunur. Bu nedenle okul eğitimine kişisel gelişim ile birlikte toplumsal kalkınma için çok önem verilmektedir. Tarihsel süreçte okul kurumunu ortaya çıkaran ihtiyaç da bundan kaynaklanmaktadır. Eğitimde kurumsallaşma 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış ve ilk olarak parasız eğitim veren resmî okullar inşa edilmiştir. Çocuklarını parasız, resmî okullara göndermek istemeyen burjuva ise ayrıcalıklı bir eğitim için resmî okullar dışında paralı eğitim kurumlarının inşa edilmesinde etkili olmuş ve özel okulları tarih sahnesine çıkarmıştır. Bu bağlamda özel okullaşmanın ilk ortaya çıkışında içinde bulunulan yapısal koşullar ile birlikte öznel koşulların bir arada etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye’de de öncelikle özel okullaşmayı etkileyen yapısal ve öznel koşullar Batı’daki örneklerine benzer özellikler göstermiştir. Osmanlı’da ilk olarak yabancı ve azınlıklara yönelik özel statülü okulların açılmasının ardından Osmanlı aristokrasinin çocukları için seçkin ve ayrıcalıklı eğitim veren okullara yönelik taleplerinin artması ile birlikte resmî okulların yanında yabancı ve azınlık okulları dışında yeni özel okullar açılmıştır.

Osmanlı’da özel okullaşma girişimleri, yabancı okulların diğer özel statülü okullara oranla daha fazla tercih edilmesi ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet’in ilanının ardından, eğitim sistemi yeniden biçimlendirilmiş ve ilk iş olarak özel okullaşma konusunda yabancı okulların etkinliğinin azaltılması hedeflenmiştir. Bu amaca yönelik ilk olarak İngilizce eğitim veren Türk Eğitim Derneği Koleji kurulmuştur. Ardından özel öğretim kurumlarının işleyişini düzenlemek amacıyla 1965 yılında 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanun’u çıkarılmıştır. 1980’li yıllara kadar özel okullar üst ve üst orta sınıf ailelerin çocukları için eğitim hizmeti sunan bir eğitim kurumu olarak kabul edilmiştir. Henüz niceliksel olarak artış göstermeyen özel okullar 1980 sonrası uygulamaya geçirilen neoliberal politikaların etkisi ile ciddi bir artış göstermiştir. Eğitim alanındaki neoliberalleşme ile birlikte eğitim alanı piyasaya açılmış, özel okulların açılmasına imkân verecek gerekli yasal düzenlemeler yapılmış ve özel okullar hızlı bir biçimde yaygınlaştırılmıştır. Yukarıdaki bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda tarihsel olarak 1980’lerden sonra özel okullaşmanın niceliksel olarak artışındaki en önemli nedenin içinde bulunulan ekonomik ve siyasal koşullar olduğu söylenebilir. Bu bağlamda talebi yüksek olan bir mal olarak kabul edilen eğitim, sermaye için kâr elde edilecek bir alan olarak kabul edilmiş ve bu bağlamda önceleri sadece yüksek ekonomik sermayeye sahip olan üst sınıf için inşa edilen özel okullar, orta ve alt orta sınıf ailelerin çocukları için de bir alternatif olarak sunulmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de özel okullaşma yapısal koşulların etkisi altında şekillendiği söylenebilir.

2000’li yıllara gelindiğinde özel okullaşma eğitim alanında önemli bir konu haline gelmiştir. Özellikle 2014 yılında dershanelerin kapatılması ve bir kısmının özel okula dönüştürülmesiyle, özel okulların sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Ancak bu yaygınlaşma eğitimde kalite ve verimlilik meselelerini tartışmalı bir duruma getirmiştir. Bugün hemen hemen her ilde resmî okulların yanında özel okullar da bulunmaktadır. Neoliberalizmin inşa ettiği özgür birey de artık pazara dönüşen eğitim alanında alternatifler arasında tercih yapabilmektedir. Ancak bu durumun, toplumsal alanda ekonomik sermayesi yoğun olan ve olmayan aileler arasındaki ayrımın derinleşmesine neden olabileceği göz önünde bulundurulmalı ve eğitim alanında fırsat eşitliğini sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ak Küçükçayır, G. & Cemaloğlu, N. (2016). Türkiye’de Geçmişten Günümüze Özel Okullar ve Eğitim Politikaları Üzerine Bir Araştırma. K. Beycioğlu (Ed.) *Eğitim Yönetimi Araştırmaları* (s. 87-99). Pegem Akademi.
- Akyüz, Y. (2011). Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1 (2), 9-22.
- Aronowitz, S. & Giroux, H. (1987). *Education Under Siege, The Conservative, Liberal, And Radical Debate Over Schooling*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 23-32.
- Çelebi, M. (2004). Atatürk’ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933). *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19 (2), 35-53.
- Duman, İ. H. (2005). Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması. *TBB Dergisi*, 57, 307-321.
- Doğan, İ. (2012). *Eğitim Sosyolojisi*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Eğitim Reformu Girişimi, 2018, *Eğitim İzleme Raporu*, 25.11.2018 tarihinde http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/EIR_2017_2018_29.11.18.pdf adresinden alınmıştır.
- Garipağaoğlu, B. Ç. (2016). Özel Dershanelerden Özel Okullara Dönüşüm Projesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 140-162.
- Gündüz, M. (2015). Türkiye’de Eğitimin Kısa Tarihi. A. Gümüş & A. Gümüş (Der.). *Türkiye’de Eğitim Politikaları* (s.22-27). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İnal, K. (2006). Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi. *Praksis Dergisi*, 14, 265-287.
- İTO (2003). *Dünyada ve Türkiye’de Özel Okullar*. İstanbul: Kırmızı Tanıtım Yayıncılık.
- Keçeci Kurt, S. (2012). Osmanlı Devlet’inde Türklerin Açtığı Özel Mektepler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), 105-123.
- Kulaksızoğlu, A., Çakar M. & Dilmaç, B. (1999). Türkiye’de ve Dünyada Özel Okulların Yapısı ve Gelişimi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11, 219-232.

- Kurul, N. (1994). Eğitim İstemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 781-191.
- Rutz, H. J. & Balkan, E. M. (2015). *Sınıfın Yeniden Üretimi, Eğitim, Neoliberalizm ve İstanbul’da Yeni Orta Sınıfın Yükselişi*. N. Balkan (Çev.). İstanbul: H2O Kitap.
- Sakaloğlu, N. (2018). *Türkiye Eğitim Tarihi 11-20. Yüzyıllar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısılcacında Refah Devleti*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Şimşek, H. (2014). Osmanlı Devleti’nde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihesine Dair Yeni Bilgiler. *Bilig*, 68, 209-230.
- Okçabol, R. (1990). Eğitimde 1980’li Yıllar. *Eğitim ve Bilim*, 14 (78), 61-71.
- Tan, M. (1987). Eğitimde Fırsat Eşitliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2), 245-259.
- Toprak, Z. (2002). Ankara’nın İlk Özel Koleji 1928-1938. *Toplumsal Tarih*, 105, 54-57.
- Tüleykan, H. & Bayramoğlu, S. (2016). Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 401-420.
- Türkiye Eğitim Derneği, TED 2018, *Kuruluş Öykümüz*, 14.12.2018 tarihinde <https://www.tedankara.k12.tr/index.php/kurulus-oykumuz> adresinden alınmıştır.
- Yıldız, N. (2008). Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim. *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 13-32.
- Yorulmaz, Ş. (2000). Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. yüzyıl-20. yüzyıl başları). *OTAM*, 11, 697-768.
- Uygun, S. (2003). Türkiye’de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36 (1-2), 107-120.
- T.C. Anayasası (1982). T.C. Resmî Gazete. 18.10.1982.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, *Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü, 5580 Sayılı Kanun Kapsamındaki Özel Okullarda Öğrenim Gören/Görececek Öğrenciler İçin Verilecek Eğitim ve Öğretim Desteği Uygulama E-Kılavuzu*, 14.12.2018 tarihinde <https://ookgm.meb.gov.tr/www/egitim-ve-ogretim-destegi/icerik/600> adresinden alınmıştır.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2014). *Tarihçe*, 04.12.2018 tarihinde <https://ookgm.meb.gov.tr/www/tarihce/icerik/6> adresinden alınmıştır.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Geçmişten Günümüze Millî Eğitim Şûraları*. 04.12.2018 tarihinde <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328> adresinden alınmıştır.
- T.C. MEB, *Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2017/2018*, 03.12.2018 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/06123056_meb_istatistikleri_org_un_egitim_2017_2018.pdf adresinden alınmıştır.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, 03.12.2018 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf> adresinden alınmıştır.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, 03.12.2018 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/D%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1979-1983%E2%80%8B.pdf> adresinden alınmıştır.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, 03.12.2018 tarihinde <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf> adresinden alınmıştır.

625 sayılı *Özel Öğretim Kurumları Kanunu* (1965). T.C. Resmî Gazete, 18081, 08.06.1965.

5580 Sayılı *Özel Öğretim Kurumları Kanunu* (2007). T.C. Resmî Gazete, 10015, 08.02.2007.

Araştırma Makalesi/Research Article**Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye'ye Yansımaları*****European Charter of Local Self-Government and Its Reflections on Turkey*****Alpcan ACAR*****Öz**

Bu makalede, Türk yerel yönetimlerinin Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve yerellik kavramı üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Türk yerel yönetimlerinin, yasalarda yapılan iyileştirmeler ve değişiklikler ile Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na tam anlamıyla uyum sağlayamadığını ifade eden bu çalışmada, ilk olarak yerellik ilkesi ve Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın genel hatları üzerinde durulmuştur. Daha sonra da Türk yasalarında yapılan iyileştirmelerin ve değişikliklerin Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na olan uyumu hakkında bilgiler verilmiştir. Makalenin sonunda, Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın üye ve üyelik sürecinde olan ülkeler için rehber niteliğinde olduğu kanaatine varılmış olup, Türkiye'nin yasalarında yaptığı değişikliklerin bir kısmının yerellik ilkesi ile paralel durumda olduğu, bir kısım değişikliklerin ise, yerellik ilkesi ile tezat durumda olduğu saptanmıştır. Türk yerel yönetimleri için yapılacak yasal değişikliklerin, ülkenin sosyo-kültürel, ekonomik ve bölgesel nitelikleri göz önüne alınarak yapılması ve Yerel Yönetim Özerklik Şartı'nın rehber niteliğinde kullanılması gerekliliği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: : Yerellik İlkesi, Yerel Yönetimler, Yerel Yönetimler Özerklik Şartı.

Abstract

In this article, the purpose was to evaluate the Turkish local administrations over the European Charter of Local Self-Government and the locality concept. In this study, which argued that Turkish local administrations could not adopt fully to the European Charter of Local Self-Government with the improvements and amendments made in the existing laws; firstly, the locality principle and the general aspects of the European Charter of Local Self-Government were dealt with. Then, information was provided on the compliance between the improvements and amendments made in the existing Turkish laws and the European Charter of Local Self-Government. In the final section of the article, it was concluded that the European Charter of Local Self-Government is a guideline for countries that are already members or that aim membership to the EU; and some of the amendments made in the laws of Turkey were parallel to the locality principle, and some of them were contrary to this principle. It was concluded in the present study that the amendments that will

Geliş Tarihi/Received: 16.01.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 15.05.2019

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Malatya/Türkiye, alpcanacar1995@gmail.com, ORCID:0000-0002-2314-6702.

be made in the laws for local administrations should be made by considering the socio-cultural, economic, and regional status of the country; and the European Charter of Local Self-Government should be used as a guideline.

Keywords: Locality Principle, Local Administrations, the Local Administrations Autonomy Provision.

GİRİŞ

Yerel yönetimlerin, demokrasinin temel taşlarından birisi olduğu görüşü yaygındır. Bu görüş, yeni gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle beraber hemen hemen her ülkenin temel konuları arasında yerini almaktadır. Yerel yönetimler, nitelikleri ve fonksiyonları bakımından demokrasiye katkılarının yanı sıra, kamu hizmetlerinin sağlanmasında da ayrı bir önem taşımaktadır. Günümüzde yerel yönetimlerin önemli bir konuma gelmesi, devletlerin yerel organlara ve bu kavramlara verdikleri önemi de artırmıştır.

Sanayileşmiş Batılı ülkeler tarafından üzerinde fazla durulan bu kavram, nitekim en önemli uluslararası Birliklerden birisi olan Avrupa Birliği (AB) için de son derece önemli bir konu haline gelmiştir. AB, bütünleşme ve genişleme politikaları ile beraber demokrasi açığının kapatılması konusunda da birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların etkisiyle Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın ortaya çıkışı sağlanmıştır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Birlik için önemli bir yere sahip olmasıyla beraber, uluslararası alanda da son derece önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Türkiye, üyelik süreci boyunca AB ile uyum içerisinde hareket etme çabası içinde bulunmuş ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum da Türkiye'nin bu yöndeki çabalarından birini oluşturmuştur.

Bu çalışmada, kavramsal tanımlamalar yapıldıktan sonra, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın ortaya çıkış süreci ve etkileri incelenecektir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı karşısında Türkiye'nin çekince koyduğu alanlar değerlendirilip, mevcut yasalar ve yasalarda meydana gelen değişimler, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ışığında değerlendirilecektir.

HİZMETTE YERELLİK İLKESİ VE YEREL YÖNETİM

Günümüzde kavramsal tanımlamaların artan önemi, beraberinde birtakım anlam kargaşalarına yol açmıştır. Bu bakımdan yerellik ilkesi (subsidiarite) ve yerelleşme kavramları üzerinde durulmasında yarar vardır. Kavramların içerisinde barındırdıkları anlamlar ise, konu açısından son derece büyük önem taşımaktadır. Bu bölümde kavramsal tanımlamalar ve gelişmeler açıklanacaktır.

Yerelleşme Politikası ve Hizmette Yerellik İlkesi (Subsidiarite)

Hizmette yerellik ilkesi ya da bir başka anlamda hizmette halka yakınlık ilkesinin Aristo'ya kadar uzandığı görülmektedir. Bu kavramlarda anlam sorunu olarak "hizmeti halkın ayağına götürmek" şeklinde dar kalıplara konulmak istense de aslında kavram, hizmetin "yerinde" ve beraberinde "yerinden" görülmesidir. Günümüzde ise, bu kavramların tahmin edilenden fazla ilgi görmesinin altında yatan birtakım nedenler vardır. Bu nedenler arasında, devlet sistemlerinde mevcut olan gelenekselleşmenin sorgulanmaya başlanması, AB'nin kurulması ve ortaya çıkan sonuçlarla birlikte AB'nin yarattığı merkezileşme etkileri sayılabilir. Yerel yönetimleri huzursuz eden merkezileşme havasının yaratılması

da dönemin koşulları bakımından bu kavramlara ayrı bir önem yüklemektedir (Keleş, 1995a: 4).

Hizmette yerellik ilkesinin uygulamaya konabileceği üç alandan söz edilebilir. Birinci alan, özelleştirme. Bu anlamda, sorumlulukların özel kesim ile kamu kesimi arasında paylaşılması söz konusudur. İkinci alan, genel tablonun baş aktörü ve genel çerçeveyi oluşturan ülke sınırları olarak kabul edilir. Burada, sorumluluklar devletle bölge, il ve kent yönetimleri arasında paylaşılır. Sonuncu alan ise, ülke sınırları dışını yani uluslararası düzeyi ilgilendirir. Bu alanda önemli olan nokta ise, uluslararası kuruluşlar ile bu kuruluşların üyesi olan devletler arasındaki ilişkilere (Keleş, 1995a: 5).

Hizmette yerellik ilkesi, yerelliğin önceliği anlamıyla beraber, aileden muhtarlık kurumuna, belde teşkilatından il veya ilçe yönetimine, devamında bölge yönetimine ve merkezi yönetime uzanan yolda, en küçük sosyal birimden başlayarak, bu birimlerin, yapabilecekleri her türlü yetki ve sorumluluklarla donatılmasını da ifade etmektedir. Yerel yönetimler açısından değerlendirildiğinde, özellikle büyük ölçekli birimlerin sorumlulukları ve yetkilerinin, yerel birimler dikkate alınarak belirlenmesi ve bu yolla da yönetimin halka daha yakın hale getirilmesi arzusu hizmette yerellik ilkesinin kapsamı içerisinde (Arıkboğa, 1998: 19-20).

Hizmette yerellik ilkesinin kullanıldığı sistemlere bakıldığında, federal devlet sistemlerinde hizmette yerellik ilkesinin daha çok kullanıldığı görülür. Çünkü bu rejimlerde sadece bireylerin önemi değil, bununla beraber toplumsal kümelerin de özerkliği önemli bir konumdadır. Totaliter rejimler ile merkezi devlet otoritesinin güçlü olduğu rejimlerde ise, bu ilkenin önemi azdır. Bu ilke ile öncelik tanınması durumunun, sahip olunan yetkiler bakımından güçlü olan üst basamaklardaki yönetimlere değil, alt basamakta bulunan yönetimlere tanınacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, bölgelerin ve yerel yönetimlerin zorunlu olan tüm görevlerini kendilerince yerine getirmeleri esas olmalıdır. Bu şekilde, merkezileşmenin önüne geçilebileceği, yerel birimlerinde karar mekanizması içerisinde bulunabilmeleri sağlanabilmektedir (Keleş, 1995a: 5-6). Yerellik ilkesi yerel yönetimlerle doğrudan bağlantılı olmakla beraber, günümüz yönetimlerinin hassasiyet göstermesi gereken konuların da başında gelmektedir (Karakılıç, 2016: 46). Yasal olarak idarenin bütünlüğünü kabul eden ülkelerde, hizmette yerellik ilkesinin uygulanabilmesi için öncelikle birtakım yasal değişikliklere ihtiyaç vardır. Bu ilke uygulanırken, uygulamanın halka en yakın birimler tarafından yapılması da önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede ilkenin mevcudiyeti ülke açısından ve yerel bölge açısından ekonomik fayda sağlayacaktır (Zeyrekli & Ekizceleroğlu, 2007: 30). Modern siyasal sistemler incelenip değerlendirildiğinde, yerellik ilkesinin en açık kullanım örneğini Almanya teşkil etmektedir ve Almanya'nın yerellik ilkesine bakış açısı, bu kavramın AB hukukunda yer bulmasında esin kaynağı olmuştur (Cavlak, 2017: 137). Çağdaş demokrasilerin kurulması ve gelişmesi açısından yerel yönetimlerin önemi büyüktür (Görmez, 1997: 63). Bu nedenle yerelleşmenin sağlanması ve başarılı bir şekilde uygulanması demokrasinin gelişmesine hizmet edecektir.

Hizmette Yerellik İlkesini Gerekli Kılan Şartlar

Hizmetlerin halka ulaşımından, alınacak kararların uygulanma sürecine kadar daha fazla verimliliği hedefleyen yerellik ilkesi, daha etkin bir yönetimi de amaçları arasında barındırmaktadır. Kamu ekonomisi bakımından değerlendirildiğinde yerel yönetimler, kaynak dağılımında etkililiğin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Yerel

yönetimlerin, ekonomik bakımından diğer rollerden uzak olması ise, diğer görevlerin ülke çapında verilecek kararlarla gerçekleşmesinden dolayıdır. Bu noktada yerellik ilkesinin rolü, etkili hizmet sunumunun aktörleri arasında olan yerel yönetimleri ön plana çıkarmaktır. Bu açıdan yerellik ilkesi siyasi, idari, sosyal ve ekonomik boyutlarda yerel yönetimleri ön plana çıkarmakla sorumludur. İlkenin hayata geçirilmesini gerekli kılan durumlar; hizmetin faydasının yayıldığı alan, bölgesel değerlendirilmiş malların varlığı, hizmetlere olan talebin en uygun düzeyde belirlenmesi, dışsalıkların giderilmesi sorunu ve azalan verimler yasasının etkisi olmak üzere sıralanabilmektedir (Zeyrekli & Ekizceleroğlu, 2007: 33-37). Merkezi yönetimlerin sahip olduğu yetkilerin bir bölümünün uluslararası kuruluşlara, ulusal ve uluslararası sermayeye devredildiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde merkezi yönetim, ülke düzeyinde gerçekleştirdiği yetki ve sorumlulukları da yerel yönetimlerle paylaşmıştır. Bu paylaşımında, yönetim, demokratikleşme ve halkı yönetime dahil etme eğilimlerinin etkisi bulunmaktadır (Yüksel, 2004: 11-12).

Yerellik ilkesinin hâkim olduğu ülkelerde, kamu hizmetlerinin hangi makam tarafından yapılacağı ve hangi yönetimi ilgilendireceği işbölümü ve yetki paylaşımı esasına göre belirlenmektedir. Bu şekilde gerçekleştirilen hizmetlerde verimliliğin ve hizmetin kalitesinde artışlar görülmektedir. Bu ilke kapsamında ortaya çıkan yerel yönetimler, halka en yakın birimler olmuştur. Yerel yönetimlerle, halkı yönetime dahil etme ve yönetimi ihtiyaç halinde ortak talepler için harekete geçirme fırsatları ortaya çıkmaktadır (Özer & Önen, 2017: 316-317). Günümüzde tüm kamu hizmetlerinin, merkezi hükümet tarafından tek elden yürütülmesi mümkün görülmemektedir. Kamu hizmetlerinin sadece merkezi yönetim tarafından görülmesi, kırtasiyeciliği artırmakla beraber, halkın ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanmasına da engel teşkil etmektedir (Çağdaş, 2011: 392). Yerel yönetimlerin kapasitelerini artırmak ise, büyük kentlerin sebep olduğu kentsel bozukluklar ve yoksulluğa giden politikalarla mücadele anlamında önemli bir husustur (Toprak, 2014: 42-43).

Yerellik ilkesinin hayata geçirilmesiyle yerel organlara verilen birtakım yetkilerin temelinde, bu organların yaratıcı güçlerini ortaya çıkarmalarını ve etkinliklerde bulunabilmelerini sağlamak vardır. Fakat bu yetkilerinde belli ölçüde sınırları olması gerekmektedir. Yetkilerin fazlalığı ya da az olması, belli oranlarda yeni problemlere yol açabilmektedir. Yönetimde etkinliğe büyük önem verenler ve ekonomik gelişmenin artmasını isteyenler, belediyelerin büyük birimler haline getirilmesini ve bölge yönetimlerinin kurulmasını talep ederler. Öte yandan yerel yönetimlerin, kimi kamu hizmetlerini halka en faydalı ve en hızlı şekilde ulaştırması da yerelliğin sağladığı olumlu katkılar arasındadır. Bu etkilerin yanında ulusal bütünlüğün sağlanması, katılımın özendirilmesi, yönetim anlamında etkinliğin sağlanması gibi varlık nedenleri de sayılabilmektedir (Keleş, 1994: 38-43). Yerel yönetimlerin demokrasinin önemli unsurlarından birisi olduğu görüşüyle birlikte, doğrudan yönetim ve katılımlı yönetim için yerel yönetimlerin merkezi yönetimlere göre daha uygun bir seçenek olduğu görüşü yaygındır. Güçlü bir yerel yönetim anlayışının sağlayacağı hizmet farklılıkları, kamu hizmetlerinden yararlananlara tercih hakkı vermektedir. Bu şekilde gerçekleşen bir süreç ise, daha özgürlükçü kabul edilmektedir (Al, 2009: 64-65). Yerellik ilkesi kapsamında ortaya çıkan gelişmelerde sağlanacak denge noktası, yerelliğin sağladığı faydalardan yüksek oranda yararlanmayı sağlayacaktır.

Yerel Özerklik ve Yerel Yönetim İlişkisi

Yerel özerklik, kamu hizmetlerinden yerel nitelikte olanlarının daha iyi gerçekleştirilmesi, güçlendirilmesi ve korunması doğrultusunda, yerel halkın, yerel ölçekteki hizmetleri kendi sorumlulukları altında, hiçbir baskıya maruz kalmadan seçerek ortaya çıkardıkları örgenleri aracılığıyla görebilmeleri ve bu doğrultudaki kaynaklara ulaşabilmeleri durumudur (Alkan, [tarihsiz], aktaran: Keleş, 1998: 143).

Yerel yönetim organları, kavramın içinde barındırdığı değerler neticesinde seçimle işbaşına gelmektedir ve bu kuruluşlar demokratik ve özerk bir organ niteliği taşımaktadır. Yerel özerklik ve yerel demokrasi terimleri de bu netice sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yerel özerklik ilkesi, iki yaklaşımla tamamen ayrı kutuplarda yer almaktadır. Birincisi, herhangi bir kentin etrafındaki komünleri katma esasıyla sınırları içine dahil etmek; bir diğeri, komünleri birleşme yolunda baskı kurup birleşmeyi zorunlu hale getirmektir (Keleş, 1983: 20-21).

Yerel yönetimler denildiğinde, günümüzde birçok tanım yapılmaktadır. Bu tanımlar genel hatlarıyla, yerel nitelikteki toplulukta bulunan bireylerin gereksinimlerini gideren, kamu mal ve hizmetlerini gerçekleştiren, yerel halkın belirlediği organlarca idare edilen kurumlar olarak bilinmektedir. Tanımı bu şekilde yapılan yerel yönetimlerin, üç amacı gerçekleştirmek üzere var olduğu söylenebilir. İlk olarak bu kurumlar, insanların temel haklarını kullanmasına olanak tanımaktadır. Özgürlük kavramı ile beraber, kişilerin kamu mal ve hizmetlerinin üretiminde söz sahibi olmasını sağlamaktadır. İkinci amaç ise; etkinlik kavramıdır. Toplum içerisinde ihtiyaç duyulan tüm hizmetlerin sadece merkezi hükümet tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu şekilde sağlanmaya çalışılması ise, faydadan daha çok zarara sebep olabilmektedir. Merkezi hükümet ile yerel yönetim arasında yapılacak işbirliği, mevcut hizmetleri daha sağlıklı bir düzeye ulaştıracaktır. Yerel yönetim kavramının altında yatan üçüncü etmen, demokrasi kavramıdır. Bu kavram, günümüzde en çok gündeme getirilen ve üzerinde durulan değerler arasındadır (Tekeli, 1983: 3). Kamu hizmetlerinin hepsinin merkezi yönetim tarafından yürütülememesinin altında yatan etmenler, kimilerine göre farklılıklar göstermiştir. Bu açıdan kamu hizmetlerinin tek elden yürütülmemesinin tarihsel ve geleneksel sebeplerden dolayı olduğunu savunanlarla beraber, demokrasi inancının buna sebep olduğu görüşünü aktaran düşünürler de bulunmaktadır (Nadaroğlu, 2001: 18-19). Yerel yönetim kavramının, amaçlarıyla birlikte günümüzde önemi giderek artmış ve yerel yönetimler, demokrasinin temel taşları arasındaki yerini almıştır.

Yerel yönetimler, demokratik yönetim anlayışına en yakın yönetim birimleri oldukları için ayrı bir önem taşımaktadır. Yönetim organlarının halk tarafından seçimle göreve gelmesi, bulunulan yerdeki halka yakınlık ve yerel halkın da yönetime dahil edilme şanslarının bulunması, yerel yönetimleri demokrasiye yakınlaştırmaktadır. Bununla birlikte yerel yönetimlerin, demokrasiyi geliştirme aracı olarak kullanılması da söz konusu olabilmektedir (Karakılçık, 2016: 45). Yerel yönetimlerin daha etkin olabilmesi için ise, ülkenin demokratik bir sisteme ihtiyacı vardır.

Çağdaş yerel yönetim anlayışı günümüzde değerlendirmeye alındığında, yerel yönetimlerin yeterli olup olmadıkları ya da başarısı, özgürlük, etkinlik, demokrasi ya da katılım kriterlerinin gerçekleştirilmesine göre değerlendirilmektedir. Günümüzde demokratik toplumun varlığı, yerel yönetimlerin özgürlüklerinin istenilen seviyeye gelmesinde önemli bir etmendir. 1957 yılında Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Konferansı'nda, yerel yönetimlerin özerkliğinin beş boyutuna değinilmiştir. Yerel yönetim

unsurlarının oluşumunda son derece etkin olan bu beş boyut, şu şekilde sıralanabilir;özgürlüklere yerel boyutta da saygı duyulmalı, yerel hayatın özgül ve siyasal parti bağılıkları üstü özelliği korunmalı, yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında gerçekleştirilen denetim bağımsız yargı mekanizmaları tarafından gerçekleştirilmeli, yerel yönetimlerin mali açıdan da özgürlükleri sağlanmalı ve son olarak yerel birimlerle ilgili sağlam bir topluluk bilinci geliştirilmelidir (Tekeli, 1983: 3-4). Merkezi yönetim ve yerel yönetim arasında kurulacak dengeyin sağlam bir zeminde oluşması için, bu unsurların atlanmaması gerekmektedir.

AVRUPA YEREL YÖNETİMLER ÖZERKLİK ŞARTI

Avrupa Konseyi, geleceğin birleşik ve gelişmiş Avrupası'nın ortaya çıkarılmasında başat faktörün özerk yerel yönetimler olduğu fikrine sahiptir (Çevikbaş, 2012: 34). Bu doğrultuda ortak toplumsal değer olan, yerel özerk yönetimlerin ortaya çıkarılması ve işlevselliğinin sağlanması için detaylı ve önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde, Avrupa Konseyi tarafından 15 Ekim 1985 tarihinde Strazburg'da onaylanıp, 21 Kasım 1988 tarihinde imzalanan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ortaya çıkmıştır (Çevikbaş, 2012: 34).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Kurumsallaşma Süreci

AB tarihi göz önüne alınarak yapılan değerlendirmelere bakıldığında, birliğin yerel yönetimlere ilişkin başat iki yaklaşımı mevcuttur. Bu yaklaşımlardan ilki, birliğin gelişmesiyle yerel yönetim organlarının güçsüz ve etkiden uzak kalacağı endişesidir. İkinci yaklaşım ise, tam tersi durumda kendi içerisinde hem bölgesel, hem yerel yönetimlerin güçlerini artırmasıyla birlikte birlik üzerinde baskı ve karar organlarına yönelik farklı bir siyasi güç olabilecekleri endişesidir. Birbirinden çok farklı olan bu yaklaşımlar, her zaman için kendisine taraftar bulabilmekte, AB'nin gündemini meşgul edebilmektedir (Ökmen ve Parlak, 2015: 68). Yerellik ilkesinin uygulanmasında aranan denge merkezi aslında, AB içinde zıt görüşlerin kaygısını gidermek için kullanılabilir niteliktedir.

AB, istenilen birlik mantığının oturtulabilmesi için en uygun şartların bölge ile birlikte kent temsilcileri tarafından oluşturulabileceği görüşüne önem vermektedir (Keleş, 1994: 67). Bu açıdan yerellik ve yerel yönetimler, AB için en hassas konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda, Avrupa entegrasyonu dönemlerinde yerel yönetimler konusu için çeşitli politikalar üretilmiş ve organlar kurulmuştur. 1985 yılında yürürlüğe giren Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, 1992 Maastricht Antlaşması sonrasında 1993 yılında kurulan Bölgeler Komitesi ve 1994 yılında Avrupa Parlamentosu Yerel Yönetimler Konferansı ve benzeri gelişmeler, AB'nin bu doğrultuda attığı adımların başında gelmektedir (Ökmen & Parlak, 2015: 69).

AB içerisinde yerel ve bölgesel değişikliklerin temelinde bulunan yerellik ilkesinin, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Antlaşması'ndan sonra ana antlaşmalardaki yerini aldığı ve bu ilkenin AB içindeki esas rolüne vurgu yapıldığı söylenebilir. Beraberinde Roma Antlaşması ve 1972 Spinelli Raporu kapsamında devam eden yerellik ilkesinin gelişim süreci, 1985 yılında imzalanan Şartname ile gelişmiştir. Şartnamenin önemli bir özelliği ise, yerellik ilkesinin net bir şekilde yer aldığı ilk belge olmasıdır (Ökmen & Parlak, 2015: 69). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile Avrupa'da, yasaların belirlendiği ve

sınırladığı çerçevede yerel yönetimlerin; kamu işlerini kendi inisiyatifiyle gerçekleştirmeleri, merkezi yönetimin denetiminin yasayla sınırlandırıldığı, mali olanaklar bakımından yeterli gücün sağlandığı yerel yönetim modeli yaratılmak istenmiştir (Çevikbaş, 2012: 34). AB'nin politikalarında önemli bir yer tutan yerel yönetimler, genel özelliklerini; katılımcılık, bireye yakın olma, saydamlık, verimlilik, tasarruf edebilirlik ve bunlarla beraber özerk yönetim mantığından almaktadır. Bu niteliklerin gerçekleşmesi ve belge halinde hayat bulması için de Avrupa Konseyi'nin yerel yönetimlere bakış açısının önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır (Mengi, 2007: 103).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Ana İlkeleri

Avrupa'nın içinde bulunduğu bütünleşme sürecindeki evrelerin en önemlileri arasında yerleşme ve özerklik yaklaşımları vardır. Bu yaklaşımları ortaya koyan en somut belgelerden birisi Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'dır. Bu Şartname, hem AB hem de uluslararası demokrasi anlamında yerleşen yönetim süreçlerine uluslararası standartlar getirmeye çalışmaktadır (Ökmen & Parlak, 2015: 102). Avrupa Yerel Özerklik Şartı, AB uyum sürecinde olan ülkeler için de ayrı bir öneme sahiptir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın yürürlüğe girmesiyle beraber demokrasinin ilerlemesinde ve yönetimde etkinliğin gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahip olan yerel yönetimlerin güvence altına alınması sağlanmıştır. Şartnameyi onaylamış olan devletler, Şartnamedeki zorlayıcı kuralları kabul ederek yerel yönetimlerin siyasal ve yönetsel özerkliklerini kabul etmiş olmaktadır (Mengi & Keleş, 2013: 77).

Özerk yerel yönetim kavramı, yerel makamların, kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkânı anlamını taşır (3723 Sayılı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 1991: md. 3). Bu sorumluluklar ve haklar serbest bir şekilde, demokratik ölçütlerle seçilmiş üyeler ve bu üyelerin ortaya çıkardığı organlar tarafından kullanılacaktır. Şartname'nin önsözünde ise, Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında oluşacak işbirlikleri, düşünce ve prensiplerin korunup geliştirilmesi açısından birliğin istenilen ve hedeflenen büyüklüğe erişmesinden bahsedilmiştir. Bu birleşme ve hedeflere ulaşılması bakımından, Konsey bünyesinde alınacak kararların, yerel yönetimlerin demokratik açıdan varlıklarının kabul edilmesi gibi durumların en gerçekçi biçimde uygulamaya konulması neticesinde olacağı belirtilmiştir (Ökmen & Parlak, 2015: 103).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, üç ana bölümden meydana gelmektedir:

Tamamı on sekiz maddeden oluşan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın birinci bölümünde özerk yerel yönetim organlarının dayandığı ilkeler bulunmaktadır. Son derece önemli olan, özerk yerel yönetimlerin anayasalarda yer alması gerekliliği bu bölümde geçmektedir. Yerinden yönetim kavramının tanımı ve yerel organların görev ve yetkilerinin belirlenmesindeki sınırlamalarda bu bölümde bulunmaktadır. Yerel yönetim üzerindeki merkezi yönetimlerin yapacakları denetimlerin şart ve sınırları da bu bölümde yer almaktadır (Mengi & Keleş, 2013: 77). Yerel yönetimlerin yetkilerinde oluşabilecek belirsizlikler ve merkezi yönetimin denetim mekanizmasının sınırları bu bölümde çizilmiştir denilebilir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın ikinci bölümünde ise, Şartı imzalayan devletlerin yükümlülüklerine değinilmiştir. Kavramsal açıdan bir bütünlük içerisinde

kalınarak, devletlerin çekimser davranabilecekleri maddelerde bu bölümde belirtilmiştir. Şartnamenin dikkat çeken bir diğer noktası ise, onaylayan devletlerin şartın gereklerini yerine getirmek için yaptıkları gelişmeleri Konsey'e bildirmeleri dışında; bu ilkeleri denetleyecek herhangi bir organın bulunmamasıdır. Fakat her ne kadar denetim mekanizması rolünü üstlenecek bir organ bulunmasa da, bu işlevi Konsey, "Bakanlar Komitesi" adı verilen organla gerçekleştirmektedir (Mengi & Keleş, 2013: 78).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın son bölümünde, uygulama ve yürürlüğe ilişkin kurallar bulunmaktadır. Şartname, yerel yönetimleri demokrasinin temel taşları olarak gördüğünden Birlik içerisinde de yerel yönetimlere ayrı bir önem vermektedir. Yerinden yönetim kavramı doğrultusunda bir Avrupa'nın ortaya çıkarılması için, AvrupaYerel Yönetimler Özerklik Şartı'na büyük umutlar bağlanmıştır (Mengi & Keleş, 2013: 78-79). Bu umutlarla birlikte Şartname, küreselleşen dünya açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Özerk yerel yönetim ilkesi ise,Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı için büyük önem taşımaktadır (Ökmen, 2006, 43-44).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na göre (3723 Sayılı Kanun, 1991: md: 4):

- Anayasa ve yasalarca yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları belirlenmelidir. Yasalar tarafından belirlenen bu yetki ve sorumluluklar beraberinde başka yetki ve sorumluluklara engel teşkil etmemelidir.
- Yerel yönetimler yasalardan aldığı güvence ile birlikte yetki alanları içerisinde tam yetki hakkına sahip olmaktadır.
- Kamu hizmet ve sorumlulukları birinci tercih olarak vatandaşa en yakın birimler tarafından kullanılacaktır. Bu sorumlulukların diğer makama tahsis edilmesinde, görevin kapsam ve niteliği ile yetkinlik ve ekonomik şartlarda değerlendirmeye alınmalıdır.
- Yerel organlara verilen yetkiler nitelik bakımından tam ve münhasırdır. Kanunlar tarafından belirlenmeden bu yetkiler diğer makamlar tarafından zayıflatılamaz veya engellenemez. Yerel yönetim organlarından biri merkezi veya bölgesel bir makam tarafından yetkilendirildiğinde, bu yetkiler kapsamında yerel makamlara takdir hakkı tanınacaktır.
- Yerel makamların merkezi veya bölgesel bir makam tarafından yetkilendirildiği takdirde, bu yetkilendirmenin mevcut şartlarla örtüşmesi bakımından yerel organlara takdir hakkı tanınacaktır.
- Yerel organların doğrudan görev ve kapsamı içerisinde giren konularda, şartlar doğrultusunda uygun bir biçimde danışılacaktır.

Üye Devletlerin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na Yaklaşımı

AB'ye üye devletlerin farklı yerel yönetim modellerine ve yönetim sistemlerine sahip olmaları, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'ndan etkilenme derecelerinde de farklılıklar meydana getirmiştir. Fakat üye devletlerin, Birlik içerisinde bulunan uyumdan dolayı, yerel yönetimler alanında da uyumu devam ettirebilmeleri için ulusal mevzuatlarında ve politikalarında birtakım değişiklikler gerçekleştirecek ve bu değişiklikler Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı yönünde yapılacaktır (Mengi, 2007: 103).

AvrupaYerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı bazı Avrupa ülkelerinin Türkiye'den daha sonra imzaladıkları ve yürürlüğe koydukları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, Birlik

içinde olan ve Türkiye de dahil otuz bir ülke Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın bazı bölümlerine çekinceler koymuşlardır. İmzalanan Şartname'nin teoriden daha çok uygulamada bazı problemler yaratma ihtimalinin yüksek olduğu, Şartname'ye konulan çekincelerden anlaşılmaktadır. Fransa Şartı imza eden bir devlet olmasına rağmen, 17 Ocak 2007 tarihinde çekince koyarak onaylamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011: 3).

Avrupa Konseyi'nin üye sayısı son olarak 47'ye çıkmıştır. Bu 47 ülke arasında Türkiye de bulunmaktadır. Üyeler arasından üç ülke ise, Şarta imza dahi atmış değildir. İmzası bulunmayan ülkeler; Andorra, Monaco ve San Marino'dur. İmzası bulunmayan ülkelerin yanında Şartı onaylamayan ülkelerde mevcuttur. Şartı onaylamayan ülkeler ise, Andorra, Monaco, San Marino ve Sırbistan'dır. AB içerisindeki konumları önemli olan İngiltere, Fransa, Belçika ve İsveç ise, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı geç onaylayan ülkeler arasında bulunmaktadır. Şartı onaylayan kimi ülkeler ise, bazı maddelere çekinceler koymuşlardır. Örneğin; İspanya, Macaristan, Liechtenstein, Kıbrıs, Yunanistan, ve Hollanda'nın Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 3,4,6,7,8,10, ve 11. maddelerinin bazı fıkralarına çekinceler koydukları bilinmektedir (Mengi & Keleş, 2013: 78). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın etkisi ve gücü, çekince koyan ülkelere bakıldığında anlaşılmaktadır. Yerel yönetimin güçlenmesi, bazı merkezi yönetim güçlerinin istemeyeceği durumlar arasında gösterilebilmektedir.

Üye devletlerin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na yaklaşımlarını üç grupta incelemek mümkündür (Keleş, 1995b: 5-6):

- AB içerisinde bulunan kimi devletler, Şartta var olan düzenlemelerin birçoğunun kendi yasa ve Anayasalarında mevcut olduğu düşüncesine hakimdirler. Bu mantık çerçevesinde kendi içlerinde radikal sayılabilecek değişikliklere gitmemişlerdir. Şarta taraf olmanın konunun önemi bakımından yeterli olduğu düşüncesine sahiptirler. Bu ülkeler; Belçika, Fransa, Almanya, Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi ülkelerdir.
- Bir diğer gruba dahil olan ülkeler ise, önem bakımından belgenin siyasal gücüne dikkat çekmektedirler. Atılan imza ve verilen onayı, Avrupa'nın bütünleşme ve ortaklık kavramları çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bu ülkelere örnek vermek gerekirse; Macaristan ve Polonya gibi ülkelerle; Doğu Almanya eyaletlerinden Brandenburg, Mecklenbough- Pomerania, Saxonya-Anhalt, Saxonya ve Thuringia bu gruba dahildir.
- Üçüncü kümede bulunan devletlerde, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın onay süreci ile bu ülkelerin kendi iç hukuklarında yerel yönetimler adına yaptıkları düzenlemelerle tarih çakışması yaşanmıştır. Özerklik Şartı'nda bulunan bazı maddeler bu ülkelerin kendi içlerinde o tarihlerde yaptıkları düzenlemelerde de bulunmaktadır. Bu ülkelerin başında; Portekiz, Yunanistan ve İspanya gelmektedir.

AVRUPA YEREL YÖNETİMLER ÖZERKLİK ŞARTI VE TÜRKİYE

Bu bölümde 3723 sayılı yasayla Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na onay veren Türkiye'nin Şarta yaklaşımı, çekince koyduğu maddeler ve Şartın Türkiye'ye yansımalarına değinilecektir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın oluşum sürecinde konferanslar sonucu Şartnamenin taslağı oluşmuştur; bu taslak Roma'da gerçekleştirilen Altıncı Yerel Yönetimlerden Sorumlu Bakanlar Konferansı gündeminin birinci sırasında yer almıştır. Bu dönem içerisinde Türkiye Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın niteliğinin ve etkisinin "tavsiye kararı" şeklinde olmasının doğru olduğunu belirtmiş, fakat Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı sözleşme niteliğinde yürürlüğe girmiştir (Yeter, 1996: 3).

Türkiye 1991 yılında kabul ettiği Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın belli kısımlarına çekinceler koymuştur. Bu çekinceler şu şekilde ifade edilebilir (3723 Sayılı Kanun, 1991):

- Çekince koyulan ilk madde, yerel yönetimlerin kendilerine ilişkin tüm konularda planlama yapma, karara bağlama gibi konularda yerel yönetimlere danışılma zorunluluğunun istenmesidir.
- İkinci çekince koyulan madde ise, kanun tarafından düzenlenmiş daha genel hükümlere hâle getirmemek şartıyla, yerel makamlar iç idari örgütlenmelerini ihtiyaçları doğrultusunda belirleyebilecektir.
- Halkın takdiri ile görev başına gelen seçilmişlerin, görevleriyle ilgili olmayan durumların neler olduğuna dair belirsizliklerin giderilmesi kuralına Türkiye çekince koymuştur.
- Bir diğer çekince konulan madde ise, yerel yönetimlerin ve organların üzerinde bulunan idari denetim yetkisinin orantılı olarak sınırlandırılmasıdır.
- Yerel yönetimlerin, kamu hizmetlerini ve sorumluluklarını yerine getirirken sahip oldukları mali olanaklarının güçlü ve esnek olması gerekliliğini içeren maddeye de çekince koymuştur.
- Türkiye, yerel yönetimlere tahsis edilecek kaynakların niteliği ve nasıl yapılacağı konusunda yerel yönetimlere danışılma zorunluluğunu içeren maddeye de çekince koymuştur.
- Türkiye'nin yedinci olarak çekince koyduğu kural ise, devletin yerel yönetimlere yapacağı hibelerin özel amaçlardan kaynaklı olmayıp, genel amaçlı yardım niteliğinde olması gerektiğini içeren maddedir.
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın içinde geçen, her devlet, yerel yönetimlerin kendi ortak çıkarlarını korumak ve geliştirmek için bir birliğe katılmaları veya uluslararası statüye sahip derneklere üye olmaları haklarının devletçe tanınması gerektiği maddesine Türkiye çekince koymuştur.
- Yasaların belirlediği koşullar çerçevesinde yerel yönetimlerin, başka bir ülkenin yerel yönetimleriyle işbirliği yapabilmesi maddesi de Türkiye'nin çekince koyduğu maddeler arasındadır.
- Türkiye son olarak, yerel yönetimlerin haklarını koruyabilmek için yargı yoluna başvurabilme haklarını içeren maddeye de çekince koymuştur.

Türkiye, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın bazı maddelerine çekince koymuş olsa da bazı ilkeler ile de uyum içerisindedir. Yerel özerklik kavramın Türkiye için çekinceler yaratmasında, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgesel gelişmiş farklılıklarının sebep olduğu tezi yaygındır. Bu açıdan yerel özerklik ilkesi ilk olarak yasalarda değil, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer almıştır. İdari vesayet konusu, Avrupa Birliği

Yerel Özerklik Şartı için büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin mevcut yasalarında idari vesayet kavramının hayli çoğunlukta olması dikkat çeken nedenlerden biridir (Yeter, 1996: 5-7).

Avrupa Yerel Özerklik Şartı'na koyulan çekinceler, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile tamamen kaldırılabilir. Bu bağlamda yerel yönetimlerin uluslararası olarak diğer yerel yönetimlere katılabilmeleri ve işbirliği içerisinde bulunabilmeleri konusunda çekince, ilerleyen dönemlerdeki düzenlemelerle ortadan kaldırılmıştır. Son dönem seçimlerinde ise, iktidar partisi ve muhalefet partileri tek ağızdan çekince konulan maddelerin kaldırılması yönünde söylemlerde bulunmuşlardır (Karakılçık, 2016: 56).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Türkiye'ye Yansımaları

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın Türkiye tarafından onaylanmış olmasına karşın, çekince konulan maddeler halen yerel yönetimler ve demokrasi anlamında belirli eksikliğin söz konusu olduğunun göstergesidir. Şartnamenin tam anlamıyla eksiksiz olarak Türkiye'ye yansımamış olmasının sebepleri arasında sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve çeşitli nedenlerin olduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte Özerklik Şartı'nın, temel ilkelerinden bir kısmı Anayasa ve yasalarca benimsenmiş durumdadır. Fakat bu noktada üzerinde durulacak durum ise, Türkiye için önemli bir yeri olan Avrupa Birliği ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın temel ilkelerine uyulup, bağlı kalınmasıdır. Temel nokta ise, kuralların yapılara göre şekil alması değil, yapıların kurallara göre şekil alması için çaba harcanmasıdır (Keleş, 1995b: 18). Türkiye'nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı onaylamasının üzerinden uzun zaman geçmiştir. Bu süreç içerisinde yerel yönetimler konusu önemini giderek arttırmış ve beraberinde yasalarda birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Önemli dönüm noktalarından birisi olarak 2004 sonrası yapılan değişiklikler gösterilebilmektedir. 2002 yılı itibari ile İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (NUTS) sistemine geçiş sağlanmış, 2004 yılında ise Yeni Büyükşehir Belediye Kanunu çıkarılarak birtakım yumuşatmalar yapılmıştır. 2005 yılında ise, İl Özel İdaresi Kanunu ile Belediye Kanunu'nda yeniliklere gidilmiş ve yerel özerklik kavramı üzerinde daha fazla durulmuştur. 2006 yılında çıkarılan Bölge Kalkınma Ajansları Yasası, yerel yönetimler açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Karakılçık, 2016: 58).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum esaslı için başlatılan reformlardan 10 Temmuz 2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 3 Temmuz 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 22 Şubat 2005 tarihli 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu uyum süreci açısından önemli bir yere sahiptir. Genel hatlarıyla bu düzenlemelerle idari vesayetin sahip olduğu katılığın yumuşatılması hedeflenmiştir (Sobacı, 2015: 18).

Türkiye, çekince koyduğu maddelerde dahil Şartnamenin temel ilkelerinin birçoğuna yabancı durumda değildir. Örnek verilecek olursa, yerel yönetim organlarının kardeş şehir kavramı üzerinden diğer ülkelerin yerel yönetimleri ile işbirliği yapılmasını öngören maddeye çekince koyulmuştur. Fakat bu maddenin ana fikrini oluşturan diğer yerel yönetimlerle işbirliği yapılması, Türkiye'nin çok yabancı olduğu bir girişim örneği değildir. Bu noktada problem sayılabilecek nokta ise, belediye başkanları ve diğer görevliler için yurtdışı gezisi onay şartının aranmasıdır. Bu onay tüm belediyeler için İçişleri Bakanlığı tarafından verilmekte olup, önemli bir zaman kaybı oluşturmaktaydı. Bu durum ise, 1995 yılından sonra büyükşehir ve il merkezi belediyeleri dışında valilere devredilmiş ve bu konudaki eksiklik bir anlamda giderilmiştir. 5393 sayılı Kanun, Avrupa

Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın imzalandığı tarihten itibaren yapılan ilk revizyon kanunu olduğu söylenebilmektedir. Bu Kanun ile yerel yönetim organlarından biri olan belediyelerin, yetki gücü artırılmış, hizmet mekanizmasının etki alanı genişletilmiş, karar verme süreci kısaltılmıştır. Bunların yanı sıra, belediyelerin mülki idare teşkilatının vesayeti altında bulunma durumları da düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerle vesayet durumu seçilmiş bulunan üst makamlardaki birimlere aktarılmıştır. Böylece daha bütün ve daha geçerli bir vesayet sistemine geçilmek istenmiştir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı bağlamında yerel yönetimlerin anayasada tanınması ve beraberinde bu tanıma durumunun yerel yönetimlere verilecek yetki ve sorumlulukların sınırlandırılması anlamına gelmemelidir. Bu açıdan 5393 sayılı Kanun ile bu maddeye uygun biçimde genel yetki ilkesi benimsenmiştir. 5393 Sayılı Kanun ile Şart'ın içinde bulunan yerel halkın yerel sınırlar açısından söz sahibi olmaları maddesi eklenmemiştir (Alodalı vd., 2007: 6-8).

5393 Sayılı Kanunu'nun 48. maddesiyle belediyeler fiziki, coğrafi, kültürel ve sosyo-ekonomik durumlar göz önüne alınarak sisteme uygun olarak gerektiğinde itfaiye, sağlık, imar işleri, insan kaynakları, hukuk işleri gibi konularda birimler oluşturabilirler. Oluşturulan bu birimlerin kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi gibi tüm konularda belediye meclisinin kararı alınmalıdır. Bu düzenlemeyle beraber belediyeler kendi ihtiyaçları doğrultusunda örgütlenebileceklerdir. Bu düzenleme Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum açısından önemli bir değişiklik olarak kabul görmektedir (İnaç & Ünal, 2007: 15). 5393 Sayılı Kanunla beraber Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı gereğince yerel yönetimlere yeni mali kaynak tahsis edilmemiştir. Genel vergi bütçe gelirinden verilen paylarda birtakım iyileştirmelere imza atmıştır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın vurguladığı, yerel yönetimlerin Anayasa tarafından tanınması ve yetki ile sorumluluklarının bu kuraldan dolayı sınırlandırılmayacağı hususu, ülkemizde 5393 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemelerle büyük oranda düzenlenmiştir. 5393 sayılı Kanun, yerel yönetimlerin kendi sınırları içerisinde başka bir birimin sorumluluğu altında olmayan konularda tam takdir hakkına sahip olmaları ve verilen yetkilerin sınırlandırılmaması konularında da etkili düzenlemeler gerçekleştirmiştir (Alodalı vd., 2007:9-10). 5393 sayılı Kanun ilk kabul edildiği dönemde, genel takdir hakkını da içinde barındırmaktaydı. Böylece belediyelerin, mahalli nitelikteki hizmetlerde "genel görevli" olarak kabul edilmekteydi. Fakat 2007 senesinde Anayasa Mahkemesi, yerel ve ortak hizmetler için belediyelere genel takdir hakkı veren maddeyi iptal etmiştir. Bu değişiklik ise, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı açısından yapılan büyük bir ilerlemenin etki alanının daraltılması olarak nitelendirilebilir (Sobacı, 2015: 22).

Belediye encümeninin yapısını düzenleyen 5393 sayılı Kanunve Büyükşehir belediye encümeninin oluşumunun belirlendiği 5216 sayılı Kanunu'nun 16. maddesi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na ters düşmektedir. Bu kanunlardaki söz konusu maddelerde düzenlemeye gidilip, encümenin sadece seçilmiş üyelerden oluşturulması gerekliliği eklenmelidir (İnaç & Ünal, 2007: 15).

Şartnamenin arkasından uygulanan bir diğer durum ise, yerel yönetim organlarının kendi takdirleri ile yargı yoluna başvuru yapabilmeleri durumudur. Bu konuyla ilgili yerel yönetim organları, merkezi yönetimin kararlarına itiraz olarak Danıştay ve idari mahkemelere başvurabilirler (Yeter, 1996: 11). Belediyelerin ve büyükşehir belediyelerinin karar organlarının seçimle iş başına gelen üyelerden oluşmaları Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın 3. maddesiyle uyum içinde olmamızı sağlamaktadır. 5393 ve 5216 sayılı kanunlar, özerk yerel yönetim zihniyetine daha fazla yaklaşmayı sağlamıştır. Bütçenin en üst mülki amir tarafından onaylanması zorunluluğunun

kaldırılması mali özerklik açısından önemli bir adım olup, atılan bu adımın Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum açısından etkili bir düzenleme olduğu söylenebilir (Sobacı, 2015: 22).

İl özel idareleri açısından bakıldığında, 5302 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce, 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun işletildiği görülmektedir. 3360 sayılı kanunun genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, il özel idaresinin özerklik kavramından oldukça uzak bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Süreç devam ettikçe kimi görevler il özel idaresinden alınıp merkezi yönetime aktarılmış ve il özel idareleri mali kaynak bakımından da oldukça yetersiz bırakılmıştır. Bu doğrultuda, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı dikkate alındığında söz konusu kanunun yetersiz olduğu görülmektedir. 5302 sayılı Kanun ile nispeten il özel idaresi özerk ve Şart'a uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Şartın 3. maddesinde aktarıldığı üzere, il özel idaresinin karar organları halk tarafından seçilerek göreve gelmiş üyelerden oluşturulmalı ve hizmetlerden doğan kararlar, bu seçilen üyelerin oluşturduğu meclis tarafından uygulanmalıdır. Türkiye'nin bu maddeye uyumu 5302 sayılı Kanun ile gerçekleştirilmiştir. 5302 sayılı Kanun il meclisinde, atanmış bir kişi ve merkezi yönetimin başat temsilcisi olan valinin başkanlık etme düzeninin son bulmasını sağlamıştır. Eski kanun ile demokrasi ve özerklik kavramlarına ters düşen yaklaşım, ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle, hem il özel idaresinin özerklik katsayısı artırılmış, hem de Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum sürecinde bir adım daha atılmıştır (Sobacı, 2015: 18-19).

5302 sayılı Kanun ile il genel meclisi kararlarında vali onayı süreci ortadan kaldırılmıştır. Eski kanun ile seçilmiş meclisin aldığı kararın uygulamaya konulabilmesi için vali onayı şart koşulmaktaydı. Bu onayın kaldırılması ile idari vesayette yumuşama gerçekleştirilmiştir. İl genel meclisinin kararlarının uygulamaya alınabilmesi için, hukuka aykırı olmamak şartıyla valiye gönderilmesi yeterli bulunmaktadır. İl özel idareleri açısından yapılan bir diğer değişiklik ise, il genel meclisi'nin feshedilme gerekçelerindeki düzenlemelerdir. Yeni düzenleme ile birlikte, il genel meclisinin görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesi, il özel idaresinin işlerinin aksamaya uğraması ve il özel idarelerinin alanı dışındaki siyasi kararlarda bulunması sonucunda Danıştay tarafından feshedilebilecektir. Eski kanun bu gerekçelerin yanına, kanun tarafından ilan edilmiş olan tarihler dışında toplanma ve kanun tarafından yine ilan edilmiş yer dışında başka bir yerde toplanma, meclisin feshine sebep olmaktaydı. Mali açıdan il özel idarelerinin bütçesinin il genel meclisi tarafından kesinleştirilmesi, Özerklik Şartı'na uyum için önemli bir gelişme olmuştur (Sobacı, 2015: 18-19). 5302 sayılı Kanun, Türk yerel yönetim sistemini Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na yakınlaştırmış ve özerklik açısından daha olumlu gelişmeler için zemin hazırlamıştır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı için son derece önemli olan konulardan iç örgütlenme ve personel konusunda 5302 sayılı Kanun ile iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Yeni kanunla il genel meclisinin ihtiyaç duyması halinde yeni birimler oluşturabilmesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, yeni düzenlemeyle beraber, genel sekreterlik müessesesi, ihtisas komisyonları ve denetim komisyonu oluşturulmuştur. Bu birimler ile özerklik için önemli olan yönetsel katılım, halkın etkin denetimi ve bilgi edinme esasları il özel idaresinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. İl özel idaresi düzenlemelerle beraber sözleşmeli personel alabilir ve personel transferi gerçekleştirebilir. Bu değişiklikler, Özerklik Şartı'nın 6. maddesine uyum açısından önemli bir gelişme olarak yerini almıştır. Yasa ile yerel seçilmişlerin sorumlulukları Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun şekilde hüküm altına alınmıştır. Mali açıdan il özel idaresi, Avrupa Yerel

Yönetimler Özerklik Şartı'na uygun şekilde düzenlemelere tabi tutulamamıştır. Birlik kurma hakkı ve yargı yoluna başvurma hakkı düzenlemeleriyle birlikte tam bir uyum yakalanmaya çalışılmıştır (Sobacı, 2015: 20-21).

Gerçekleştirilen yerel yönetim reformlarında önemli mesafeler alınmış olsa da istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. 5393 sayılı ve 5302 sayılı Kanun'larda yerellik kavramı önemli ölçüde yer bulmuştur. 5216 sayılı Kanun'un geçici ikinci maddesinde; bu kanun yürürlüğe girdiği tarihte; büyükşehir belediye sınırları, İstanbul ve Kocaeli ilinde, il mülki sınırı olarak belirlenmiştir. Bu durum, yerel organlar için pek istenilcek bir durum değildir. Artan sorumluluk ve beklentileri karşılayacak mali kaynak sıkıntısı yerel organlar için problemler ortaya çıkarmıştır. Bu durum yerel yönetimler için yapılan reformlar açısından olumsuz bir örnek teşkil etmektedir (Zeyrekli ve Ekizceleroğlu, 2007: 42-43). Aynı sorun 12 Kasım 2012 tarihinde kabul edilen 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (yeni Büyükşehir Kanunu)'da tekrar edilmiştir.

6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi oluşturulma şartı 750 bin nüfus şartına bağlanmıştır ve bu konuda idareye takdir hakkı tanınarak beraberinde yürütmenin eli güçlendirilmiştir.Yeni yasa ile beraber büyükşehir belediyesi sınırları genişletilerek, il mülki sınırları olarak belirlenmiştir (Karakılçık, 2016: 195-198). Başka bir ifadeyle yasayla getirilen “bütünşehir uygulaması” ile genişletilen sınırlar, belediyenin kaynaklarını verimli kullanmasını zorlaştırdığı gibi, hizmet kalitesini düşürebilmekte ve mali açıdan birtakım sorunları beraberinde getirebilmektedir. Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus da yapılan bu değişikliğin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın temel kavramlarından olan yerellik ilkesiyle de ters düştüğüdür.

6360 sayılı Kanun tarafından gerçekleştirilen düzenlemeler arasından en radikal olanlarından bir tanesinde, büyükşehirlerde bulunan il özel idareleri, belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişiliklerinin ortadan kaldırılmasıdır. Bahsi geçen düzenleme, yerel yönetimler açısından son derece radikal bir karar olarak literatürdeki yerini korumaktadır. Bir diğer gelişme ise, yeni bir birim olarak “Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı”nın kurulmasıdır. Büyükşehirlerde, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı yeni yönetsel birim olarak faaliyet gösterecektir ve bu birime vali başkanlık yapacaktır. İl özel idarelerinin ortadan kaldırılması sonucu valinin belli oranda gücü azaltılmıştı. Bu yeni birim ile vali daha da güçlü bir konuma getirilmiştir (Karakılçık, 2016: 198-204). Türkiye'nin AB uyum süreci ve Türkiye'nin iç hukukuna yansıtılmaya çalışılan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı açısından merkezi yönetimin güçlendirildiği bu yeni düzenleme olumsuz bir adım olarak değerlendirilebilmektedir.

Belde belediyelerinin ve büyükşehirde bulunan köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması ve sonuç olarak ilçelerin birer alt mahallesi haline dönüştürülmesi, onayladığımız Şartname ile de ters düşme potansiyeline sahip bir düzenlemedir. Sonuç olarak vatandaşa en yakın birim niteliğine sahip köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması, yerindelik ilkesiyle ters düşmektedir. Yeni düzenlemenin, kapatılan belediyeler ve köylerin mahalleye dönüştürülmesi gibi genel anlamda yerel yönetim organlarını kapatan, etkisini azaltan ve yok sayan bir uygulama modeli olduğu söylenebilir. Bu açıdan yeterli söz hakkı verilmeden gerçekleştirilen değişiklikler, belde halklarına söz hakkının tahsis edilmemesi ve Avrupa Yerel Özerklik Şartı'nda bulunan mevcut bölgenin sınırlarında yapılacak değişikliğin yerel topluluklara sorulması gerekliliğini içeren maddeyle de ters düşmektedir. Sorun ortaya çıkma ihtimali olan bir diğer konu ise, yeni birim tarafından gücü artırılmış ve iktidar

tarafından atanmış vali ile özellikle muhalefet partisinden olan büyükşehir belediye başkanı arasında yerel nitelikli konularda çıkabilecek anlaşmazlıklardır (Karakılçık, 2016: 195-197). Netice olarak anayasa tarafından belirlenmiş olan il özel idareleri, belediye ve köylerden meydana gelen yerel organları dışarıda tutan 6360 sayılı Kanun, yeniden merkezi yönetimin güçlendirildiği havasını vermektedir. 2004 yılı sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, ana hatlarıyla AB üyelik sürecinde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi adına yapılmış ve dönemselsel olarak bu gelişmelerin artarak devam etmesi beklenmekteydi. Ancak son çıkan 6360 sayılı Kanun'a bakıldığında; Kanunun bu beklentileri karşılayamadığı, aksine merkeziyetçilik eğilimlerini güçlendirdiği görülmektedir (Özdemir & Demirkanoglu, 2015: 139).

SONUÇ

Yerel yönetimler ve beraberinde barındırdığı kavramlar son derece büyük önem teşkil etmekte olup, ülkelerin bu kavramlara iç hukuklarında yer verme zorunlulukları ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar ışığında ortaya çıkan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, uyulması gereken bir belge niteliği taşıyıp, Türkiye açısından da önemli bir yere sahip olmuştur. AB üyelik süreci boyunca birçok kriteri yerine getirmeye çalışan Türkiye, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nı onaylayarak tam üyeliğe bir adım daha yakınlaşmış olsa da Şartın temel unsurlarını iç hukukuna uygun hale getirmelidir. Bu bağlamda gerçekleştirilen düzenlemeler ve reformlar nispeten faydalı gözüküyor olsa da yerel yönetimlerin özerkliği konusunda eksiklikler devam etmektedir. 5393 ve 5302 sayılı Kanunlarla Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na uyum katsayısı artırılmış olsa da eksiklikler tam anlamıyla giderilememiştir. Temel anlamda yerel organların mali özerkliği oluşturulamamış ve son çıkan 6360 sayılı Kanun ile de merkezileşme atmosferi yaratılmıştır. Büyükşehir Belediye Yasası ile oluşturulan bu durum, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile bağdaşmamaktadır. Türkiye AB uyum süreci ve Şart'a uyum açısından yeni düzenlemelere gitmelidir. Bu düzenlemelerde, yerel organlara verilecek yetkilerde özerklik kavramı üzerinde durulmalı; ülkenin gelenek, kültür, ekonomik ve siyasi şartları da değerlendirilip en uygun düzenlemeler yapılarak istenilen seviyeye ulaştırılmalıdır. Düzenlemelerle birlikte, yerel yönetim ve yerel organların önemi göz önünde bulundurulmalıdır. Yerel yönetimlerin gerekliliği, demokrasi açığını kapatma niteliği ve ülke gelişimi açısından değeri hem vatandaş hem ülke yönetimi tarafından benimsenmelidir. Yapılacak düzenlemelerin bu doğrultuda olmasıyla, yerel özerklik kavramının Türkiye'de hayat bulması AB uyum süreci için de son derece önemlidir. Başarılı örnekler dikkate alınıp en uygun modelin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde, teori ve uygulamada yerel yönetimlerin idari ve mali bakımdan güçlendirilmesi, bölücü ve ayrılıkçı hareketlerin olmadığı dönemlerde veya bu hareketlerin son bulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye için geliştirilecek modelin, Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut durumların değerlendirilmesi yapıldıktan sonra oluşturulmasına dikkat edilmelidir.

KAYNAKÇA

Al, H. (2009). Küreselleşme, Bölgeselleşme, Yerelleşme. K. Bilgiç (Ed.) *Değişik Yönleriyle Yerelleşme* (s. 49-68). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Alodalı, M. F., Özcan, L., Çelik, F. & Usta, S. (2007). Avrupa Birliği Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye'de Belediyelerde Özerklik. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Serisi* , 1-11.
- Arıkboğa, E. (1998). *Yerel Yönetimler, Katılım ve Mahalle Muhtarlığı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cavlak, H. (2017). Subsidiarite (Yerellik) İlkesi ve Avrupa Birliği Çevre Politikası. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (11), 134-145.
- Çağdaş, T. (2011). Türkiye'de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 30 (1), 391-416.
- Çevikbaş, R. (2012). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Türk İdare Dergisi*, 475, 33-62.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*. Konya: Vadi Yayınları.
- İnaç, H. & Ünal, F. (2007). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Ve Türkiye'de Belediyeler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 1-24.
- Karakılçık, Y. (2016). *Yerel Yönetimler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Keleş, R. (1983). Yerel Yönetim Kavramı. R. Keleş & F. Yavuz (Ed.) *Yerel Yönetimler* (s. 17-37). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Keleş, R. (1994). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (1995a). Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 4 (1), 1-14.
- Keleş, R. (1995b). Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Avrupa ve Türkiye. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 4 (6), 3-19.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mengi, A. (2007). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Yerel Yönetimlerle İlgili Düzenlemeler. A. Mengi (Ed.) *Yerellik ve Politika Küreselleşme Sürecinde Yerel Demokrasi* (s. 101-117). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Mengi, A. & Keleş, R. (2013). *Avrupa Birliğinin Bölge Politikaları*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli İdareler*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Ökmen, M. (2006). Uyum Sürecinin İdari-Politiği: Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinde Küreselleşme-Yerelleşme Dinamikleri. H.Özgür & B. Parlak (Ed.) *Avrupa Perspektifinde Yerel Yönetimler* (s. 43-106). İstanbul: Alfa Aktüel Yayını.

- Ökmen, M. & Parlak, B. (2015). *Yerel Yönetimlerde Yeni Vizyonlar*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Özer, M. A. & Önen, M. (2017). *200 Soruda Yönetim Kamu Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özdemir, H. & Demirkanoglu, Y. (2015). 6360 Sayılı Yasaya Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakar Demokrat Kimlik Tanımı Üzerinden Bakış: Pekişen İktidarla Merkezileşen Yerel Yönetime Doğru. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 114-149.
- Sobacı, Z. (2015). *Türkiye'nin Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na Uyumu*. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Tekeli, İ. (1983). Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye'de Belediyelerin Gelişimi. *Amme İdaresi Dergisi* , 16 (2), 3-22.
- Toprak, Z. (2014). *Yerel Yönetimler*. İzmir: Siyasal Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2011). *Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartına İlişkin Bilgi Notu*. 11.05.2018 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/haberler/2011/yerel_yonetimler_ozerklik_sarti.pdf adresinden alınmıştır.
- 3723 Sayılı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, (21 Mayıs 1991 tarih ve 20877 Sayılı Resmi Gazete).
- Yeter, E. (1996). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Türkiye: Anayasa ve İlgili Yasalarda Durum. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5 (1), 3-13.
- Yüksel, F. (2004). *Çağdaş Kent Yönetimi ve Yönetici Vizyonu*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zeyrekli, S. & Ekizceleroğlu, R. (2007). Avrupa Birliği Bağlamında Hizmette Yerellik (Subsidiarite) İlkesi ve İlkenin Türkiye Açısından Ele Alınışı. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 16 (3), 29-54.

Araştırma Makalesi/Research Article

Stratejik Yönetim, Toplam Kalite Yönetimi ve Motivasyon İlişkisi: Meslek Yüksek Okulu Öğrencileri Üzerinde Ampirik Bir Araştırma

The Relationship of Strategic Management, Total Quality Management and Motivation: An Empirical Research on Students of Vocational High School

Mehmet ÖLMEZ*

S. Mustafa ÖNEN**

Öz

Stratejik yönetim, örgütün çevresel koşullarını göz önüne alarak kendi içindeki yapı ve faaliyetleri düzenlemesi ve değişikliklere karşı kendi kendini sürekli yenilemesi yoluyla gerçekleştirilen dinamik bir süreçtir. Bir örgütte stratejik yönetimin başarısını belirleyen birçok faktör vardır. Toplam Kalite Yönetimi (TKY) ve motivasyon bu faktörlerden bazıları; belki de en önemlileridir. Örgütsel verimlilik ve etkinliğin artırılmasında kuşkusuz stratejik yönetim süreci içinde örgütte TKY anlayışının sağlanması ile bireylerin motivasyon düzeylerinin artırılması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Hatta örgütte bireylerin motive edilmesi, örgütün TKY anlayışına da büyük ölçüde hizmet etmiş olacaktır. Dolayısıyla örgütte stratejik yönetim, TKY ve motivasyon unsurlarının birbirlerini tamamlayıcı ve destekleyici yönleri dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın esas amacı, stratejik yönetim, TKY ve motivasyon arasındaki ilişki düzeyini saptamak ve bu kapsamda Bitlis Eren Üniversitesi'ne bağlı Meslek Yüksek Okulu öğrencileri üzerinde ampirik bir araştırma yapmaktır. Araştırmada Bitlis Eren Üniversitesi'ne bağlı üç Meslek Yüksek Okulundaki toplam dört yüz yetmiş altı öğrenciye bizzat araştırmacı tarafından anket uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Stratejik Yönetim, Toplam Kalite Yönetimi, Motivasyon

Abstract

Strategic management is a dynamic process performed by organizing the internal structure and activities by taking into consideration the environmental conditions of the organization and by the continuous renewal against changes. There are many factors that determine the success of strategic management in an organization. Total Quality Management (TQM) and motivation are among the most important factors. There is a close relationship definitely between the implementation of TQM

Geliş Tarihi/Received: 13.02.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 13.03.2019

* Öğr. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi SMYO Büro Yönetimi ve Sekreterlik Bölümü, Bitlis/Türkiye, olmez23@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1462-1241.

** Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya/Türkiye, mustafa.onen@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7284-2616

approach in the organization and increasing the motivation levels of individuals on the basis of increasing the organizational efficiency and effectiveness within the scope of the strategic management process. For that matter, motivation of individuals in the organization also serves the TQM understanding in the organization to a large extent. Therefore, regarding the strategic management in the organization, the complementary and supportive aspect of TQM and motivation elements is noteworthy. The main objective of this study is to determine the relationship strategic management, TQM and motivation and to carry out an empirical research on the Vocational High School students at the Bitlis Eren University. In the study, questionnaires were applied by the researcher to a total of four hundred and seventy-six students at three Vocational High Schools of Bitlis Eren University.

Keywords: Strategy, Strategic Management, Total Quality Management (TQM), Motivation.

GİRİŞ

Günlük yaşantımızda çoğu zaman çok sık kullanılan stratejinin, bazen iş ve özel hayatla ilgili geleceğe dair kararlar vererek kariyer anlamında başarı düzeyini artırmak için, bazen de kurumların stratejik yönetim ve planlama hedeflerini ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğu görülmektedir. Kurumlarda hızlı bir şekilde farklılaşan çevreye uyum sağlamak, doğru değerlendirme ve tahmin becerisi kazanmak, kurumu daha iyi tanımak, yorumlamak, ortak amaç meydana getirerek motivasyonu sağlamak ve yönetim kalitesini artırmak stratejik yönetimin en önemli unsurlarındandır.

Stratejik yönetim örgütün çevresindeki değişikliklere göre kendini analiz etmesini öngören ve aynı zamanda kendini geliştirmesine imkân tanıyan bir faaliyetler bütünüdür. Stratejik yönetim çerçevesinde örgütün belirlediği amaç ve hedeflere ulaşabilmesinde kendi iç ve dış çevre faktörlerini dikkate alması gerekmektedir. Örgütün stratejik düşünce altında bireylerin örgütte takım ruhuyla hareket etmesi, işbirliği ve uyuma önem vermesi ve bireylerin katılımcılığının esas alınması örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmada şarttır. Ayrıca örgütte bireylerin iş doyumunun yüksek olması, örgütte kaliteyi artırarak örgütün stratejik yönetim ile belirlenen amaç ve hedeflere daha rahat ulaşması sağlayacaktır.

Bireylerin örgütsel amaç ve hedefler doğrultusunda bir araya gelmesinde ve işlerin uyum ve işbirliği içerisinde yapılmasında kuşkusuz stratejik yönetimin önemi yadsınamaz. Ayrıca örgütte motivasyon düzeyinin artırılması, bireyler arasındaki birliktelik, işe bağlılık ve aidiyet düzeyini artıracığından aynı zamanda işin kalitesine de olumlu yönde yansıtacaktır. Dolayısıyla, örgütte bireylerin işe bakış açısını ve tatmin düzeyini pozitif yönde değiştirecek motivasyon düzeyinin artırılması, bireylerin yaptıkları işten daha çok tatmin olmasına ve diğer arkadaşlarıyla uyum, işbirliği ve dayanışma içinde çalışmasına yol açacaktır. Bu durum örgütte Toplam Kalite Yönetimi (TKY) anlayışının artmasına, sonuçta örgütün stratejik yönetimi altında belirlenen hedef ve amaçlarına daha rahat ulaşılmasına neden olacaktır.

Araştırmada Bitlis Eren Üniversitesi'ne bağlı Meslek Yüksek Okulu (MYO) kapsamında Sağlık Hizmetleri MYO, Teknik Bilimler MYO ve Sosyal Bilimler MYO bünyesindeki 476 öğrenciye stratejik yönetim bağlamında TKY ve motivasyon arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla bir anket uygulanmıştır. Anket sonuçları, ilgili istatistiksel yöntemler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmada yöntem ile ilgili bilgiler

“Araştırmanın Metodolojisi” kısmında; uygulama ve bulgularla ilgili bilgiler ise, “Araştırmanın Değerlendirilmesi” kısmında açıklanmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Strateji, aslında örgütlerin daha çok sosyal, ekonomik, ticari ve siyasi çevresinde yer alan amaçları, hedefleri, değişimleri, yönetişimi ve performansını açıklayan bir kavramdır (Pettigrew vd., 2002: 3). Stratejik yönetim ise, orta ve uzun vadede belirlenmiş amaçlara ulaşmak ve etkili ve verimli olabilmek için azami bir çabanın sarf edilmesidir. Bu yönetim anlayışında örgütlerin faaliyetlerini belirli bir misyon ve vizyon dahilinde yürütmeleri esastır.

Örgütler, gelecekle ilgili tespitleri önceden yapabilmekte, bu sayede çalışanların motivasyonu ve strateji seçimini kolaylaştırmış olabilmektedirler. Bu da stratejik yönetimin en önemli katkısı olarak görülebilir. Stratejik yönetimin kendine özgü özelliği ile gelecek yönelimli olarak kabul edilmesi, rekabet avantajı yaratmaya odaklanması ve bütüncül olmasından dolayı stratejik yönetim diğer yönetim yaklaşımlarından farklılaşmaktadır. Aynı şekilde TKY program ve tekniklerin ötesinde, bir yönetim felsefesi, bir yönetim anlayışı çerçevesinde düşünmek daha doğru olacaktır.

Stratejik yönetim olgusu, 1960’lı yıllardan bu yana çok farklı disiplinlerden kaynaklanan kavramsal çalışmalar ve araştırma bulguları ile giderek zenginleşmektedir (Ginter & White, 1982: 253). Türk Kamu Yönetiminde ise bu kavram, 2000’li yıllar ile birlikte modern bir yönetim tekniği olarak kabul edilmiştir. Hâlbuki daha önceki yıllarda stratejik yönetim kavramı sadece özel sektör kuruluşları tarafından benimsenir iken; kamu yönetimi alanında uygulanması çok sonraları olmuştur. Günümüzde ise, karşılaşılan yeniden yapılanma ihtiyacıyla birlikte kamu kuruluşlarında stratejik yönetimin önemi anlaşılmış ve 2003 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun çıkarılmasıyla stratejik yönetim yaklaşımı artık tüm kamu kuruluşlarında uygulanması zorunlu hale gelmiştir.

Stratejik yönetim ekonomik, beşeri ve örgütsel üç temel boyutu olan yönetsel bir yaklaşımdır. Stratejik yönetimin ekonomik boyutu, örgütün hedef ve amaçlarıyla yönetsel sürecin geliştirilmesinde örgüt koşullarının belirlenmesi ile ilgili olarak örgütün ekonomik parametrelerini açıklar. Beşeri boyutu, iç ve dış sosyal çevrenin anlaşılmasını amaçlar; uyum ve motivasyona belli bir düzeyde bağlı olan sosyal çevre hedeflerine kolayca ulaşılmasını kapsar. Stratejik yönetimin örgütsel boyutu ise, hedeflere ulaşmak için tüm hiyerarşik yapılar arasındaki örgütsel ilişkiler kadar bu hiyerarşinin düzenlenmesini öngörür (Panfil & Nechita, 2015: 6). Popüler kabul edilen normatif stratejik yönetim modelleri, sık sık stratejik planlama ve stratejik uygulamalar olarak başvuru alan iç ve dış etkileri yansıtır. Bu tür modellerde stratejik planlama genellikle şu başlıklardan oluşmaktadır (Ginter & White, 1982: 253): a) iç ve dış tehditler ve fırsatların değerlendirilmesi, b) alternatif faaliyetlerin tanımlanması, c) stratejik formülasyon ve d) koşullu planlamadır.

Sürekli bir etkileşim içinde olan stratejik yönetim ve TKY birbirlerini tamamlayan iki bütünlük yönetim biçimleridir. Örneğin, TKY’yi ve stratejik yönetim yaklaşımını bir arada uygulamaya çalışan kurumlar, sürekli bir iyileştirme ve gelişim içerisindedirler. TKY ile bazı kontrol unsurlarının kullanılmasıyla stratejik yönetim uygulamalarının güçlendirmesi sağlanabilir. Bu kavramları başarılı bir şekilde bir arada kullanan

kurumlar, süreçlerin etkinliğini sağlamış olacaklardır (Yenen & Gözlü, 2003: 28-38). Bu sayede kurumlar belirledikleri amaç ve hedeflere daha rahat ulaşabileceklerdir.

TKY işin en başından itibaren imalatı/hizmeti doğru bir şekilde ve üst yönetimin desteği ile güçlü bir yönetim ve takım çalışması uygulamalarını bir arada gerçekleştirme olarak tanımlamaktadır. TKY hatasız ürünler ya da bir şeyi mükemmel olarak üretmek veya hizmet etmek anlamında kullanılmakla birlikte, bu kavram müşteri tatmini yaratacak olgu ve unsurları da kapsamaktadır. (Dean & Bowen, 1994). 1960'lı yıllarda TKY her ne kadar Amerika tarafından kabul görmeye başlamış ise de asıl ortaya çıktığı tarih İkinci Dünya savaşı sonrası Japonya ekonomisini canlandırmak için kullanılmıştır. Japon ekonomisinde başarılı sonuçlar veren TKY, kalite çemberi uygulaması ve hataların ayıklanması düşüncesi sonrasında günümüzde gerek sanayi kuruluşlarında gerekse hizmet sektöründe geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Şencan, 2000: 137-168).

TKY aynı zamanda örgütün süreçlerini, ürünlerini ve hizmetlerini sürekli geliştirecek niceliksel yöntemlerin kullanılmasında tüm yöneticileri ve çalışanları içeren müşterilerin genel gereksinimlerini ve beklentilerini karşılayan toplam bir örgütsel yaklaşımdır. Mükemmel bir yönetim kültürünün oluşturulmasında TKY yöneticileri ve çalışanları kapsar ve daha çok şu konuları önemli kılar (Harrison & Stupak, 1993: 418): Üst düzey liderlik ve yönetsel destek, stratejik planlama, müşterilere yoğunlaşma, çalışanların eğitimi, çalışanların yetkilendirilmesi ve takım ruhu, ölçme ve değerlendirme ile kalite teminatı alanlarıdır.

Kalite, önemli bir stratejik güç olarak kabul edilmekte ve temel rekabetçi performans için anahtar bir unsur olarak düşünülmektedir (Wright & Grant, 1995: 12). Aslında kalite hareketi mal ve hizmetlerin az değil, en yüksek düzeyde kaliteye ulaşılması anlamında temel öz bir düşünceye dayanmaktadır. Bu düşünce, örgütsel kalite ve onun öngörülerinin maksimum bir şekilde yerine getirilmesini açıklar (Connor, 1997: 502). Örgütsel performans beklentisi son yıllarda sadece ürünün ve hizmet koşullarının artırılmasının yanı sıra, hem üretim hem de finansal performanslarının da iyileştirilmesi yönünde genişlemiştir. Örgütler, faaliyette buldukları ve çalışanların da içinde buldukları toplumu ve çevresini nasıl daha iyi etkileyebileceklerini sürekli araştırmaktadırlar (Lawler III, 2017: 8).

Bir kurum için etkili stratejilerin belirlenmesinde ve bu stratejiler doğrultusunda belli faaliyetlerin yapılmasında her zaman olaya farklı açıdan bakabilen birilerinin gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Deyim yerindeyse sihirli bir değneğe sahip olan bu kişiler, ülkenin ya da o kurumun değişiminin öncüleri olarak görülürler. Bu öncüler her kurumda vardır; ama önemli olan bu kişilerin yaptığı çalışmaların takip edilmesidir (Eroğlu, 2002: 163-168). Dolayısıyla TKY'nin temel felsefesi, bir kurumda çalışanların tam katılımlarının sağlandığı verimliliğin en üst düzeylere çıkarıldığı, faaliyetlerde sıfır hataya yaklaşıldığı ve müşteri memnuniyetinin tam anlamıyla sağlandığı bir yönetim anlayışıdır. Bu açıdan TKY'nin başarısında etkili stratejilerin belirlenmesi çok önemlidir.

TKY'de önemli bir unsur da motivasyondur. Motivasyon kavramı, arzuları, istekleri, ihtiyaçları, dürtüleri ve ilgileri kapsamaktadır. Bireylerin işlerini etkili ve verimli şekilde yapabilmeleri için güdülenmeleri gerekmektedir. Motivasyon bireylerin bir işi başarmak için yapılması gerekenleri içten gelen bir istek ve arzu ile gerçekleştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Örgütlerin ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamaları için onları teşvik eden etkileyen ve harekete geçiren süreç motivasyonu oluşturmaktadır (Keser, 2006: 18). Motive düzeyi artan bireylerin işe bağlılıkları da

artacağından performans düzeyleri de yükselmiş olacaktır (Önen & Kanayran, 2015: 50). Dolayısıyla TKY'nin gerçekleştirilmesinde bireylerin motivasyonunun sağlanması anahtar bir rol oynamaktadır.

Motivasyon; daha çok davranışların altında yatan nedenlerle ilgili olup, en az iki düzeyde analiz edilebilir (Wong, 2000: 3): Birincisi, bireyin belli faaliyetleri niçin gösterdiği ve bu faaliyetlerin aynı zamanda nasıl ortaya çıktığı; ikincisi ise, davranışların nedenlerinin açıklanması ile ilgilidir. Bir organizasyonda faaliyeti başarıyla yürütecek unsur insan kavramı olduğundan dolayı TKY'nin başarılı bir şekilde sürdürmenin en başında kişileri yönlendirme, motive etme, rotasyon, bilgi ve beceri yeteneklerini geliştirici eğitimler verme gibi unsurların iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Toplam Kalite Yönetimi Araştırma Komitesi, 1994: 9). Bu nedenle motive edilmeyen kişilerden kaliteli bir yönetim anlayışını beklemek mümkün değildir.

TKY'nin öncülerinden Deming, Juran ve Ishikawa TKY süreçlerini ve çıktılarını sosyal sistemler içindeki motivasyon, öğrenme ve değişim ile ilgili uygulamalar arasındaki benzerlikleri araştırmışlardır. Günümüzde TKY uygulamaları, artık sanayi kuruluşlarından sosyal hizmet örgütlerine, kamu bürokrasilerine, kâr dışı örgütlere ve eğitim kuruluşlarına kadar çok geniş bir alana yayılmıştır (Hackman & Wageman, 1995: 309). Bir Amerikan kavramı olarak ortaya çıkan TKY 1950'li yıllarda Japonya'da özel sektör alanında geliştirilmiş; 1980'li yıllar itibarıyla ise, Amerika'da yeniden üzerine birçok çalışmalar yapılmış; sonrasında ise İngiltere ve diğer ülkelere yayılmıştır.

Ülkemizde ise, son yıllarda özel sektörde olduğu kadar kamu kurumlarında da Toplam Kalite Yönetim anlayışı uygulaması hız kazanmıştır. TKY yaklaşımının başarılı çalışmaları, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da devam etmiştir. TKY uygulamasını ilk başlatan bakanlık Milli Eğitim Bakanlığı iken; zamanla buna Sanayi Bakanlığı ve Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanlığı da katılmıştır (Tortop vd., 2016: 265). Buradan da anlaşılacağı üzere TKY uygulaması giderek tüm kamu kurumlarına yayılmıştır.

Günümüz eğitim anlayışı daha çok tek yönlü bilgi aktarımı şeklinde kabul edilmektedir. Eğitim kurumlarının performanslarının yetersiz olmasının en önemli nedenlerinden biri kalite yaklaşımının ana bileşenleri olan istatistiksel verilerin ve performans ölçümünün yeterli derecede kullanılmamasıdır (Salisbury, 1996: 32). Kurum içerisinde yapılan anket ve diğer görüşmeler ile toplanan verilerin öğrenci ve öğretmenlerin motivasyonunu artırıcı yönde hazırlanması ise, eğitimde olumlu sonuçlara yol açabilecektir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı

Araştırma, Bitlis Eren Üniversitesi bünyesinde bulunan Sosyal Bilimler MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ve Teknik Bilimler MYO'da eğitim gören öğrencilerin stratejik yönetim, TKY ve motivasyon ilişkisini belirlemek ve bu ilişkinin önem derecesini saptamak üzere yapılmıştır. Bu araştırma ile MYO'daki öğrencilerin okullarındaki TKY çalışmaları ile motivasyonlarının hangi düzeyde etkiledikleri ve bu kavramlar arasındaki ilişki düzeyleri incelenmiştir.

Bu amaç doğrultusunda, Bitlis Eren Üniversitesi bünyesindeki Sosyal Bilimler MYO, Sağlık Hizmetleri MYO ve Teknik Bilimler MYO'da eğitim gören öğrenciler ile ilgili bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler ise şunlardır:

H1= Stratejik yönetim, TKY ve motivasyon özelliklerinin birbirleri arasında olumlu yönde doğrusal bir ilişkisi vardır.

H2=Cinsiyete göre öğrenciler arasında stratejik yönetim, TKY ve motivasyon özellikleri açısından farklılık vardır.

H3=Öğrencilerin stratejik yönetim, TKY ve motivasyon düzeylerinin MYO'da okuyan birinci sınıf ve ikinci sınıf öğrencileri arasında farklılık göstermektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Bitlis Eren Üniversitesi bünyesindeki Sağlık, Sosyal ve Teknik Bilimler MYO öğrencilerinden oluşmaktadır. 2018-2019 Eğitim öğretim güz yarıyılı içerisinde Sağlık Hizmetleri MYO bünyesinde 1525 öğrenci, Teknik Bilimler MYO bünyesinde 728 öğrenci ve Sosyal Bilimler MYO bünyesinde ise, 742 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır. Bu MYO bünyesinde toplamda 2995 öğrencinin bulunduğu bir evren büyüklüğü vardır. Araştırmaya katılacak öğrenci sayısı 0.05 örnekleme hatası doğrultusunda $p=0.5$ ve $q=0.5$ doğrultusunda (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004: 50) 476 öğrenci olarak seçilmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen 476 öğrencinin dağılımı için tabakalı örnekleme yöntemlerinden orantılı dağıtım yöntemi kullanılmıştır. Sağlık Hizmetleri MYO'dan 202 öğrenci, Teknik Bilimler MYO'dan 130 öğrenci ve Sosyal Bilimler MYO'dan ise, 144 öğrenci olmak üzere toplamda 476 öğrenci araştırma verisi olarak değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada öğrencilerin stratejik yönetim bağlamında TKY'nin motivasyonlarına etkisinin belirlenebilmesi amacı doğrultusunda gerekli literatür taraması sonucunda likert ölçekli anket uygulanmıştır.

Araştırmada Veri Toplama Tekniği

Araştırmada kullanılacak anketi hazırlamaya başlamadan önce literatür taraması yapılmıştır. Bu araştırma sırasında kuramsal bilgiler ve ikincil verilerin analizleri gerçekleştirilmiştir. Anket formuna nihai kararı vermeden önce eksiklikleri ve hataları görmek amacıyla 31 kişiye ön test (pre-test) uygulanmıştır. Likert tipi tutum ölçeğinde güvenilirlik düzeyini saptamak amacıyla güvenilirlik analizi yapılmış olup, Cronbach Alpha = 0.92 olarak elde edilerek yüksek güvenilirlik kapsamında ölçeğin tutarlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan bu pilot çalışma sonucunda anket sorularında bazı küçük değişiklikler yapılarak nihai anket formu yeniden düzenlenmiştir. Bu tarama sonucunda ise, birinci bölümde 6 demografik bilgi sorusuna kapalı uçlu soru tekniği ile yer verilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde ise, stratejik yönetim, TKY ve motivasyon başlıklarından oluşan 34 maddeden oluşan soru formu hazırlanmıştır. Bu anket çalışmasında 5'li likert ölçeklendirme kullanılmıştır. Likert tipi ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı =0.93 olarak hesaplanmıştır. Anket, toplamda 487 öğrenciye uygulanmışsa da çeşitli hatalar ve bilgi eksikliği gibi nedenlerden dolayı 9 anket formu

araştırma kapsamına alınmamıştır. Araştırmada 476 anket uygun görülmüş ve bu anketler üzerinden analizler yapılmıştır.

Araştırma Verilerinin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 20 (IBM Corp. Released 2011. IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0. Armonk, NY: IBM Corp.) istatistiksel paket programından yararlanılmıştır. Değişkenler ortalama \pm standart sapma ile yüzde ve frekans değerleri kullanılmıştır. Ayrıca parametrik testlerin ön şartlarından varyansların homojenliği “Levene” testi ile kontrol edilmiştir. Normallik varsayımına ise Shapiro-Wilk testi ile bakılmış ve iki grup arasındaki farklılıklar değerlendirilmek istendiğinde parametrik test ön şartlarını sağladığı durumda “Student’s t Test”; sağlamadığında ise Mann Whitney-U testi kullanılmıştır. Üç ve daha fazla grup karşılaştırması için Tek Yönlü Varyans Analizi ve çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey HSD testi ile sağlanmadığında ise, Kruskal Wallis ve çoklu karşılaştırma testlerinden Bonferroni-Dunn testi kullanılmıştır. Ayrıca yapının belirlenen faktör yapılarına uygunluğuna ilişkin Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Sürekli iki değişken arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Katsayısı ile parametrik test ön şartlarını sağlamadığı durumda ise, Spearman Korelasyon Katsayısı ile değerlendirilmiştir. Çalışmada bağımsız değişkenler ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin modeli de ortaya konmak için Doğrusal Regresyon analizi kullanılmıştır.

İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ ve $p < 0.01$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın Güvenirlik Testi

Likert tipi ölçeğin araştırılması sonucunda Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı = 0.93 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler ışığında ölçeğin tutarlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Cronbach Alpha güvenirlilik testi Motivasyon, TKY ve Stratejik Yönetim ifadelerinin olduğu her bölüm için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Motivasyon için Cronbach Alpha(α)= 0,881

TKY için Cronbach Alpha(α)= 0,912

Stratejik Yönetim için Cronbach Alpha(α)= 0,900

ARAŞTIRMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Demografik Bilgiler

Bitlis Eren Üniversitesi MYO öğrencileri ile yapılan araştırmada öğrencilerin yaklaşık %53’ü kadın, %47’si ise erkektir. Araştırmaya katılan 476 öğrencinin ortalama yaş aralığı 18-20 (%61) yaş arasındadır. Bu öğrencilerin okullara göre dağılımı Sağlık Hizmetleri MYO’da 202 öğrenci, Teknik Bilimler MYO’da 130 öğrenci ve Sosyal Bilimler MYO’da ise 144 öğrencidir. Öğrencilerin dağılımı bu okullardaki bölümlere göre homojen ve dengelidir. Ankete katılan öğrencilerin %60’ı birinci sınıf öğrencisi iken; %40’ı ise, ikinci sınıf öğrencisidir.

Araştırmada öğrencilere stratejik yönetim konusunda 10 soru, TKY konusunda 14 soru ve motivasyon konusunda ise 10 soru olmak üzere toplamda 34 soru yöneltilmiştir. Öğrenciler bu soruları önem derecesine göre likert 5'li skala ölçeğine göre değerlendirmişlerdir. Bu ifadelere yönelik ortalama ve standart sapma değerleri tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Stratejik Yönetim, TKY ve Motivasyon İfadelerinin Önem Derecesine Göre Ortalama ve Standart Sapma Oranları

	İFADELER	\bar{x}	$\pm S.S.$
1	Okulumda gelecekte yapacağım mesleğim ile ilgili uygulamalı eğitimlere katılma yönünde istekliyim.	4,24	1,232
2	Okul içerisinde güçlü bir iletişim sisteminin olması ilişkilerimi olumlu yönde etkilemektedir.	4,06	1,209
3	Akademik ve idari yönetime yeni öneriler yapma hususunda kendimi istekli hissedirim.	4,03	1,26
4	Okulumda kendimi değerli hissedirim.	4,01	1,323
5	Okul ve Bölümümüz ile ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olma konusunda istekliyim. .	4,01	1,199
6	Okulum tarafından düzenlenen sosyal, kültürel ve spor faaliyetlere katılma yönünde istekliyim	3,97	1,334
7	Okul içerisinde ki bölümler arasında karşılıklı bilgi alışverişi ve işbirliği içerisinde olmam konusunda istekliyim.	3,88	1,259
8	Okul arkadaşlarımla ilişkilerimi daha da ilerletmeye istekliyim.	3,8	1,347
9	Hocalarım ders içi ve dışı faaliyetlerde iyi olmam için yardım ederler.	3,51	1,335
10	Sınıf içerisinde sadece hocanın ders anlatımı olmamakta öğrencilerin de derslere katılımı sağlanmaktadır.	3,45	1,331
11	Bu bölümü okumaktan duyduğum başarı hissinden memnunum	3,16	1,372
12	Okuduğum okulda gösterdiğim başarılar yönetim ve hocalarım tarafından takdir edilip, ödüllendirilmektedir.	3,03	1,371
13	Okulumuzun eğitim ve öğretimine yönelik politika strateji ve uygulamalarını benimsiyorum	2,95	1,208
14	Okulumuzdaki yönetim, bir ekip olarak birlikte iyi çalışıyor.	2,94	1,303
15	Okulumuzun stratejik amaçları, Milyon (Amaç), Vizyon (Hedef), değerler ve ilkelerle uyumludur	2,93	1,282
16	Okulumuz nitelikli öğretim elemanına sahip olup bu anlamda eğitim ve öğretim alanında stratejik çalışmalar yapmaktadır.	2,93	1,271
17	Derslerin işlenişinde farklı yöntemler kullanılmaktadır	2,91	1,301

18	Okulumuz Öğrenci işlerinde her türlü işlemlerimiz çok hızla bir şekilde tamamlanmaktadır.	2,89	1,395
19	Okulumuzun yapmış olduğu strateji çalışmaları hakkında öğrencilere bilgi Akışı sağlanmaktadır.	2,89	1,261
20	Okulumda belirlenmiş hedeflere ulaşmak için tüm çalışanların katıldığı bir anlayış benimsenmiştir.	2,88	1,251
21	Okulumuzun stratejik amaçları birbirleriyle uyumlu ve kurum kültürüne uygundur	2,88	1,251
22	Okulumda Akademik ve İdari yönetim öğrencilerin memnuniyetini artırıcı aktiviteleri desteklerler	2,85	1,332
23	Okulumuzda kısa orta uzun vadeli hedefler iyi bir şekilde yapılmaktadır.	2,84	1,241
24	Stratejik olarak bakıldığında Okulumuzda ki kurallar ve prosedürler işlerin verimli yapılmasını engellemektedir.	2,84	1,232
25	Okulumuzda öğrencilere yönelik modern ve yenilikçi bir düşünce sahibi olma alışkanlığı aşılanmaktadır.	2,81	1,369
26	Okulumuzda AR-GE çalışmasına önem verilmektedir.	2,8	1,19
27	Okulumda eğitim ve öğretim kalitesinin geliştirilmesi için faaliyetler yapılmaktadır.	2,78	1,312
28	Okulumda Öğrencinin istekleri kalite için temel teşkil etmektedir.	2,78	1,366
29	Okulumuzda Yönetim tarafından sorun ve şikayetler hızlı bir şekilde çözüme kavuşmaktadır.	2,76	1,266
30	Stratejik amaçlara erişme açısından, okulumuzun performansı iyi durumdadır.	2,75	1,255
31	Okulumuzda öğrencilere yönelik düzenlenen sosyal, sportif ve kültürel faaliyetleri beğeniyorum.	2,72	1,392
32	Kalite, Okulumuzun stratejik öncelikleri arasında ilk üç de yer almaktadır.	2,65	1,296
33	Bölümümü en iyi şekilde okuyabilmek için okul içinde gerekli araç ve donanımlara sahibim.	2,58	1,345
34	Okulumda fiziki çalışma ortamını yeterli buluyorum.	2,46	1,361

Araştırmaya katılan öğrencilerin motivasyon ile ilgili beklentilerinin önem düzeyleri genel olarak değerlendirildiğinde, gelecekte yapacakları meslek ile ilgili uygulamalı eğitim verilmesi (ort:4,24), okul içerisinde güçlü bir iletişim sisteminin olması (ort: 4.06) ve önerilerinin akademik ve idari yönetim tarafından değerlendirilmeye alınması ve uygulanması (ort: 4.03) gibi ifadeler öğrencilerin motivasyonlarını olumlu yönde etkileyecekler arasında ilk sıralarda yer almıştır. TKY hakkındaki ifadelerde ise, ilk sırada sınıf içerisinde hocanın ders anlatımının yanında öğrencilerin de derslere

katılımın sağlanması olduğu görülmüştür (ort: 3.45). Stratejik yönetim bağlamında sorulan sorularda ise, ilk sırada bu bölümü okumaktan duyduğu başarı hissinden memnun olma (ort: 3.16) ifadesi gelmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin bu olumlu görüşleri yanında kalite, MYO'larında stratejik öncelikler arasında ilk üç de yer almaktadır (ort: 2,65), bölümümü en iyi şekilde okuyabilmek için okul içinde gerekli araç ve donanımlara sahibim (ort: 2.58) ve okulumda fiziki çalışma ortamını yeterli buluyorum (ort: 2.46) gibi ifadeler ise, önem derecesi bakımından kalite unsurları içerisinde son sıralarda yer almıştır. Bunun temel nedeni MYO'ları yönetim ve derslik binalarının eski olması ve yeni binaya 2019 yılı başında taşınacağından dolayı gerekli araç ve gereç yatırımının yapılmamasıyla açıklanabilir. Ayrıca bu gibi sorunların çoğu da yükseköğretim hizmetlerine ayrılan finansmanın istenilen düzeyde olmamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2. Stratejik Yönetim, TKY ve Motivasyon ifadelerin Açıklayıcı Faktör Analizi

	1.Ölçek: Stratejik Yönetim Unsurları 2. Ölçek: Motivasyonda Unsurları 3. Ölçek: Ar-Ge ve İnovasyonel Unsurlar İFADELER	Faktör Yükleri KMO: 0,929 - Bartlett test: 0,001				
		Stratejik Yön. Unsur	Motivasyonda İçsel Unsurlar	Ar-Ge ve İnnovasyonel Bakış	Üst Yönetim Etkinliği	Motivasyonda Dışsal Unsur
1 Stratejik Yönetim Unsurları	1-Okulumuzun yapmış olduğu strateji çalışmaları hakkında öğrencilere bilgi Akışı sağlanmaktadır.	0,621				
	2-Okulumuzun eğitim ve öğretimine yönelik politika strateji ve uygulamalarını benimsiyorum	0,637				
	3-Okulumuzun stratejik amaçları birbirleriyle uyumlu ve kurum kültürüne uygundur	0,681				
	4-Okulumuzun stratejik amaçları, Misyon (Amaç), Vizyon (Hedef), değerler ve ilkelerle uyumludur	0,666				
	5-Okulumuz nitelikli öğretim elemanına sahip olup bu anlamda eğitim ve öğretim alanında stratejik çalışmalar yapmaktadır.	0,631				
	6-Stratejik amaçlara erişme açısından, okulumuzun performansı iyi durumdadır.	0,718				
	7-Bu bölümü okumaktan duyduğum başarı hissinden Memnunum	0,622				
	8-Okulumuzda kısa orta uzun vadeli hedefler iyi bir şekilde yapılmaktadır.	0,699				
	9-Stratejik olarak bakıldığında Okulumuzda ki kurallar ve prosedürler işlerin verimli yapılmasını engellemektedir.	0,606				
	10-Kalite, Okulumuzun stratejik öncelikleri arasında ilk üç de yer almaktadır.	0,685				

2 Motivasyonel Unsurlar	11-Okul arkadaşlarımla ilişkilerimi daha da ilerletmeye istekliyim.	0,758			
	12-Okulumda kendimi değerli hissederim.	0,773			
	13- Akademik ve idari yönetime yeni öneriler yapma hususunda kendimi istekli hissederim.	0,819			
	14- Okulum tarafından düzenlenen sosyal, kültürel ve spor faaliyetlere katılma yönünde istekliyim.	0,758			
	15-Okulumda gelecekte yapacağım mesleğim ile ilgili uygulamalı eğitimlere katılma yönünde istekliyim.	0,794			
	16-Okul ve Bölümümüz ile ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olma konusunda istekliyim.	0,737			
	17- Okul içerisinde güçlü bir iletişim sisteminin olması motivasyonumu olumlu yönde etkiler.	0,786			
	18-Okul içerisinde ki bölümler arasında karşılıklı bilgi alışverişi ve işbirliği içerisinde olmam konusunda istekliyim.	0,657			
3 Ar-Ge ve İnovasyonel Bakış	19-Okulumuzdaki yönetim, bir ekip olarak birlikte iyi çalışıyor.	0,658			
	20-Okulumuzda Yönetim tarafından sorun ve şikayetler hızlı bir şekilde çözüme kavuşmaktadır.	0,591			
	21-Derslerin işlenişinde farklı yöntemler kullanılmaktadır	0,476			
	22-Okulumuzda öğrencilere yönelik modern ve yenilikçi bir düşünce sahibi olma alışkanlığı aşılanmaktadır.	0,624			
	23-Okulumda eğitim ve öğretim kalitesinin geliştirilmesi için faaliyetler yapılmaktadır.	0,670			
	24-Okulumuzda AR-GE çalışmasına önem verilmektedir.	0,597			

Bu aşamada ilk olarak boyutların belirlenmesi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Direct Oblimin rotasyonunun seçilmiştir. AFA sonucunda beş faktörlü bir yapının olduğu görülmüştür. Ancak altı ifade yakın yüklerle üç farklı faktöre yüklendiği anlaşıldığından, bu maddeler sırasıyla analizlerden çıkarılarak AFA tekrarlanmıştır. Bununla birlikte yenilenen her analiz sonrasında Keiser-Mayer-Olkin değerinin ve yapının toplam varyans açıklayıcılığının geliştiği görülmüştür. Tablo 2 incelendiğinde açımlayıcı faktör analizi sonucunda Keiser-Meyer-Olkin değeri .929 tespit edilmiş ve sonuçlar Bartlett testine göre anlamlı olmuştur. Yapıyı açıklayan üç ölçeğin toplam varyansın % 61.206 açıkladığı tespit edilir iken; ilk ölçek % 33.065, ikinci ölçek % 14.712 ve üçüncü ölçek % 4.488 ile stratejik anlamda Toplam Kalite Yönetiminin motivasyon üzerindeki etkisini açıkladığı tespit edilmiştir.

MYO okulundaki öğrenciler ile stratejik yönetim ifadeleri arasındaki ilişkiyi görmek amacıyla Normal Dağılım Ön Şartı kontrol edilmiştir Yapılan analiz sonucunda normal dağılım ön şartına bakılmış ve ifadeler arasında normal dağılım görülmemiştir. Normal dağılım gösterilmeyen analize Parametrik olmayan test kapsamında ikiden fazla gruplar olduğundan dolayı Kruskal-Wallis Testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda ise, anlamlılık ifade eden üç ifadenin hangi okul arasında farklılığını belirtmek amacıyla Bonferroni-Dunn yapılmıştır.

Tablo 3. Stratejik Yönetim ifadelerinin MYO'na Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Test)

SORU	STRATEJİK YÖNETİM İFADELERİ	χ^2	p
*25	Okulumuzun yapmış olduğu strateji çalışmaları hakkında öğrencilere bilgi akışı sağlanmaktadır.	7,144	0,028
26	Okulumuzun eğitim ve öğretimine yönelik politika strateji ve uygulamalarını benimsiyorum	2,398	0,302
27	Okulumuzun stratejik amaçları birbirleriyle uyumlu ve kurumunu destekler nitelikte uygundur	4,286	0,117
28	Okulumuzun stratejik amaçları, Misyon (Amaç), Vizyon (Hedef), değerler ve ilkelerle uyumludur	3,724	0,155
29	Okulumuz nitelikli öğretim elemanına sahip olup bu anlamda eğitim ve öğretim alanında stratejik çalışmalar yapmaktadır.	1,140	0,565
*30	Stratejik amaçlara erişme açısından, okulumuzun performansı iyi durumdadır.	5,804	0,048
31	Bu bölümü okumaktan duyduğum başarı hissinden memnunum	0,240	0,887
32	Okulumuzda kısa orta uzun vadeli hedefler iyi bir şekilde yapılmaktadır.	3,361	0,186
33	Stratejik olarak bakıldığında Okulumuzda ki kurallar ve prosedürler işlerin verimli yapılmasını engellemektedir.	2,399	0,301
*34	Kalite, Okulumuzun stratejik öncelikleri arasında ilk üç de yer almaktadır.	6,016	0,049

*(p<0.05) anlamlı farklılık

Meslek Yüksek Okullarına göre Stratejik Yönetim farklarını, hangi okullarda olduğunu bulmak amacıyla yapılan Mann Whitney-U Testine göre; “Okulumuzun yapmış olduğu strateji çalışmaları hakkında öğrencilere bilgi akışı sağlanmaktadır.” ifadesi, “Stratejik amaçlara erişme açısından, okulumuzun performansı iyi durumdadır” ve “Kalite, Okulumuzun stratejik öncelikleri arasında ilk üç de yer almaktadır.” ifadeleri tüm okullar arasında anlamlı farklılık göstermektedir. Tablo 3’deki “Okulumuzun yapmış olduğu strateji çalışmaları hakkında öğrencilere bilgi akışı sağlanmaktadır.” ifadesinin MYO’na göre dağılımına baktığımızda ise, Sosyal Bilimler MYO öğrencilerinin %43’ü, Sağlık Hizmetleri MYO’daki öğrencilerinin %38’i, Teknik Bilimler MYO öğrencilerinin ise, sadece %27’si bu ifadeye katılmışlardır.

MYO okulundaki öğrenciler ile TKY ifadeleri arasındaki ilişkiyi görmek amacıyla Normal Dağılım Ön Şartı kontrol edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda normal dağılım ön şartına bakılmıştır. İfadeler arasında normal dağılım görülmemiştir. Normal dağılım gösterilmeyen analize Parametrik olmayan test kapsamında ikiden fazla gruplar olduğundan dolayı Kruskal-Wallis Testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda ise, anlamlılık ifade eden üç ifadenin hangi okul arasında farklılığını belirtmek amacıyla Bonferroni-Dunn testi yapılmıştır.

Tablo 4: TKY ifadelerinin MYO'na Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Test)

SORU	TKY İFADELERİ	χ^2	p
11	Okulumuzdaki yönetim, bir ekip olarak birlikte iyi çalışıyor.	4,106	0,128
12	Okulumuzda Yönetim tarafından sorun ve şikayetler hızlı bir şekilde çözüme kavuşmaktadır.	2,541	0,281
13	Derslerin işlenişinde farklı yöntemler kullanılmaktadır	0,361	0,835
14	Okulumuzda öğrencilere yönelik modern ve yenilikçi bir düşünce sahibi olma alışkanlığı aşılanmaktadır.	2,902	0,234
15	Okulumda eğitim ve öğretim kalitesinin geliştirilmesi için faaliyetler yapılmaktadır.	2,622	0,270
16	Okulumuzda AR-GE çalışmasına önem verilmektedir.	1,205	0,548
*17	Sınıf içerisinde sadece hocanın ders anlatımı olmamakta öğrencilerin de derslere katılımı sağlanmaktadır.	24,701	0,001
*18	Okulumuz Öğrenci işlerinde her türlü işlemlerimiz çok hızlı bir şekilde tamamlanmaktadır.	14,609	0,001
19	Okulumda belirlenmiş hedeflere ulaşmak için tüm çalışanların katıldığı bir anlayış benimsenmiştir.	5,604	0,061
20	Okulumda Akademik ve İdari yönetim öğrencilerin memnuniyetini artırıcı aktiviteleri desteklerler	4,640	0,098
21	Okulumda fiziki çalışma ortamını yeterli buluyorum.	3,551	0,169
22	Okulumda Öğrencinin istekleri kalite için temel teşkil etmektedir.	3,197	0,202
*23	Okulumuzda öğrencilere yönelik düzenlenen sosyal, sportif ve kültürel faaliyetleri beğeniyorum.	6,383	0,041
24	Bölümümü en iyi şekilde okuyabilmek için okul içinde gerekli araç ve donanımlara sahibim.	1,433	0,488

*(p<0.05) anlamlı farklılık

Toplam kalite yönetimi bir yönetim felsefesi olarak organizasyonun tüm düzeylerinde kalitenin artırılması gibi her türlü süreçte başvurulmuş bir yönetim biçimidir. Bu yönetim anlayışında ürün ve hizmetlerin kalitesinin yükseltilmesi, verimliliğin artırılması, müşterilerin istek ve beklentileri doğrultusunda yapılmaktadır. Toplam kalite felsefesinde kalite ve verimliliğin artırılması için organizasyonda sıfır hata ile çalışıp hataların ve yanlışların ortadan kaldırılması, ekip çalışmasına ağırlık verilmesi, performans değerlendirme ve ölçme yöntemlerinin kullanılması, çalışanların motivasyonu ve ödüllendirilmesi, stratejik planlamanın yapılması, başarılı organizasyonların tecrübelerinden yararlanılması ve benzeri hedefler üzerinde durulması gereken en önemli unsurlardır (Coşkun, 2000: 18-19). Bu unsurlar öğrencilere sorulduğunda MYO'da TKY'nin istenilen düzeyde olmadığı araştırma verilerince

görülmüştür. Ancak TKY ifadelerinin okullara göre bazı anlamlı farkların olduğunu söylemek mümkündür.

Meslek Yüksek Okullarına göre TKY farkların, hangi okullarda olduğunu bulmak amacıyla yapılan Mann Whitney-U Testine göre; TKY unsurlarının Tablo 4'e göre göre "Sınıf İçerisinde Sadece Hocanın Ders Anlatımı Olmamakta Öğrencilerin de Derslere Katılımı Sağlanmaktadır" analizini incelediğimizde Sosyal Bilimler MYO Öğrencilerin %74'ü katıldığını ifade ederken, Teknik Bilimler MYO öğrencilerin %61'i ve Sağlık Hizmetleri MYO daki öğrencilerin ise sadece %49'u bu duruma katıldığını belirtmişlerdir. Tablo 4'de verilen "Okulumuz Öğrenci İşlerinde Her Türlü İşlemlerimiz Çok Hızla Bir Şekilde Tamamlanmaktadır" Sorusuna MYO'larına göre verilen cevaplara baktığımızda yine Sosyal Bilimler MYO (%50) da bu oran diğer MYO'larına göre daha yüksektir.

Tablo 5. Motivasyon İfadelerinin MYO'na Göre Karşılaştırılması (Kruskal-Wallis Test)

SORU	MOTİVASYON İFADELERİ	χ^2	p
*1	Okul arkadaşlarımla ilişkilerimi daha da ilerletmeye istekliyim.	21,336	0,001
*2	Okulumda kendimi değerli hissedirim.	7,929	0,019
*3	Okul ve Bölümümüz ile ilgili alınacak kararlarda söz sahibi olma konusunda istekliyim. .	6,074	0,048
*4	Okulum tarafından düzenlenen sosyal, kültürel ve spor faaliyetlere katılma yönünde istekliyim	12,795	0,002
*5	Okulumda gelecekte yapacağım mesleğim ile ilgili uygulamalı eğitimlere katılma yönünde istekliyim.	14,040	0,001
*6	Okul içerisinde ki bölümler arasında karşılıklı bilgi alışverişi ve işbirliği içerisinde olmam konusunda istekliyim.	10,197	0,006
*7	Okul içerisinde güçlü bir iletişim sisteminin olması ilişkilerimi olumlu yönde etkilemektedir.	7,887	0,019
*8	Okul içerisinde ki bölümler arasında karşılıklı bilgi alışverişi ve işbirliği içerisinde olmam konusunda istekliyim.	8,576	0,014
*9	Hocalarım ders içi ve dışı faaliyetlerde iyi olmam için yardım ederler.	10,012	0,007
10	Okuduğum okulda gösterdiğim başarılar yönetim ve hocalarım tarafından takdir edilip, ödüllendirilmektedir.	2,713	0,258

*(p<0.05) anlamlı farklılık

Ankete katılan öğrencilerin okudukları MYO ile motivasyon ifadeleri arasındaki ilişkiyi görmek amacıyla Normal Dağılım Ön Şartı Kontrol edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda normal dağılım ön şartına bakılmış olup ifadeler arasında normal dağılım görülmemiştir. Normal dağılım gösterilmeyen analize Parametrik olmayan test kapsamında ikiden fazla gruplar olduğundan dolayı Kruskal-Wallis Testi uygulanmıştır. Bu test sonucunda Tablo 5'de de belirtildiği gibi son soru hariç tüm sorularda anlamlılık görülmüştür. Anlamlılık ifade eden soruların hangi okul arasında ki farklılığını belirlemek amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmıştır. Okul arkadaşlarımla olan ilişkilerim motivasyonumu olumlu yönde etkiler (χ^2 : 21,336) sorusunda anlamlılık diğer okullar ile farkın güçlü olduğu görülmektedir.

Meslek Yüksek Okullarına göre farkların, hangi okullarda olduğunu bulmak amacıyla yapılan Mann Whitney-U Testine göre; motivasyon unsurlarının daha çok Sosyal Bilimler MYO ile Sağlık Hizmetleri MYO da eğitim gören öğrenciler arasında etkili olduğu görülmüştür. “Okul arkadaşlarımla olan ilişkilerim Motivasyonumu olumlu yönde etkiler ifadesine” katılım özellikle Sağlık-Teknik ve Sosyal Bilimler MYO’daki öğrenciler arasında ($p<0.05$) anlamlı farklılık ($p=0,001$) bulunmaktadır. Sosyal Bilimler MYO’daki öğrencilerin %84’ü arkadaşları ile olan ilişkilerinin motivasyonlarını etkilemede önemli olduğuna katılırken Teknik Bilimler MYO öğrencilerin %67’si ve Sağlık Hizmetleri MYO’daki öğrencilerin ise sadece %65’i bu durumun motivasyonlarını etkilediklerini belirtmişlerdir. Sosyal isminin MYO da eğitim gören öğrenciler üzerinde ne kadar etkili olduğunu bu araştırma sonuçlarıyla da daha net bir şekilde görmekteyiz. Bu tabloda sadece “Okuduğum okulda gösterdiğim başarılar yönetim ve hocalarım tarafından takdir edilip, ödüllendirilmektedir.” ($p=0,072$) ifadesinde ise anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Ayrıca bu ifadeden ise tüm MYO öğrencilerin okulda göstermiş olduğu başarıların okul yönetimi ve hocaları tarafından istenilen düzeyde takdir edilmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hipotez Testleri

Öğrencilerin eğitim aldıkları MYO’daki stratejik bağlamda TKY çalışmalarının motivasyon üzerindeki etkisine yönelik ve diğer demografik özelliklerine yönelik olarak oluşturulan hipotezler test edilmiştir. Bu hipotezleri test etmek amacıyla korelasyon analizi ile Normal dağılım gösterilmeyen analize Parametrik olmayan test ve Mann Whitney-U Testi uygulanmıştır.

Tablo 6. Motivasyon-TKY ve Stratejik Yönetim Korelasyon Karşılaştırılması (Korelasyon Analizi)

		TKY	Stratejik Yönetim
Motivasyon	r	,232**	,175**
	p	0,001	0
TKY	r		,784 **
	p		0,001

Motivasyon ile TKY arasında biri artarken diğeri de artan %23,2’lik, stratejik yönetim ile %17,5’lik istatistik olarak anlamlı bir ilişki vardır. TKY ile Stratejik Yönetim arasında biri artarken diğeri de artan %78,4’lük istatistik olarak anlamlı bir ilişki vardır. Kurumlarda hızlı bir şekilde farklılaşan çevreye uyum sağlamak, doğru değerlendirme ve tahmin becerisi kazanmak, kurumu daha iyi tanımak, yorumlamak, ortak amaç meydana getirerek motivasyonu sağlamak ve yönetim kalitesini artırmak için strateji en önemli unsurdur (Leblebici, 2004: 201). “Özellikle TKY ve Stratejik Yönetim iç içe girmiş kavramlardır” özelliği bu araştırmada bir kez daha ortaya konulmuştur. Tablo 6’da ise ankete katılan tüm öğrenciler üzerinde yapılan Korelasyon Analizi ile “H1= Stratejik yönetim, TKY ve motivasyon özelliklerinin birbirleri arasında olumlu yönde doğrusal bir ilişkisi vardır” hipotezi bu analiz sonucunda doğrulanmaktadır.

MYO'na göre öğrenciler arasındaki Motivasyon-TKY ve Stratejik Yönetim ifadelerinin karşılaştırılması için Tablo 6'yı incelediğimizde, tüm MYO'daki öğrencilerin motivasyon düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sağlık Hizmetleri MYO Öğrencilerinin Motivasyon, TKY ve Stratejik Yönetim düzeylerine baktığımızda biri artarken diğeri de artmaktadır. Motivasyon artarken, TKY %30,2'lik artış görülürken, Stratejik Yönetim ise %24,5'lik bir artış ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiyi göstermiştir. TKY ile Stratejik Yönetim arasında (biri artarken diğerin de %80,4'lük arttığı istatistiki olarak) anlamlı bir ilişki vardır. Teknik Bilimler MYO Öğrencilerinin Motivasyon düzeyleri ile TKY arasında da aynı ilişki mevcuttur. TKY %17,3'lik artış görülürken, Stratejik Yönetim ile %24,8'lik bir artış izlenmektedir. TKY ile Stratejik Yönetim arasında biri artarken diğerin de %77,5'lük arttığı görülmektedir. Yapılan analizde Sosyal Bilimler MYO Öğrencilerinin Motivasyon düzeyleri ile TKY arasında da aynı şekilde doğrusal bir ilişki vardır. Ancak bu artış diğer MYO'na göre daha azdır. TKY %11,9'lik artış görülürken, Stratejik Yönetim ile %7'lik bir artış ile istatistik olarak anlamlı bir ilişki vardır. TKY ile Stratejik Yönetim arasında da %79,2'lük arttığı istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Motivasyon-TKY-Stratejik Yönetim ifadelerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması
(Parametrik olmayan test uygulaması Medyan (min-mak.uygulaması))

İFADELER	Erkek	Kadın	Test istatistiği	p
	Medyan (Min-Mak)	Medyan (Min-Mak)		
Motivasyon	4,1(1-5)	4(1-5)	U=27018	0,415
TKY	2,928(1-5)	2,785(1-5)	U=26996	0,407
Stratejik Yönetim	3(1-5)	3(1-5)	U=27901	0,822

Ankete katılan öğrencilerin normal dağılım ön şartının ardından Mann Whitney-U Analizi değerlendirmesi yapılmıştır. Buna göre cinsiyete göre öğrencilerin Motivasyon- ($p=0,05<0,522$) TKY- ($p=0,05<0,432$) ve Stratejik Yönetim ifadeleri ($p=0,05<0,746$) ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu farklılık Tablo 7'de özetlenmiştir. Hipotezler kısmında belirtmiş olduğumuz $H_2=Cinsiyete$ göre öğrenciler arasında stratejik bağlamda TKY'nin motivasyon açısından farklılık vardır. Sonuçta, H_2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Motivasyon-TKY-Stratejik Yönetim ifadelerinin Okudukları Sınıflara Göre Karşılaştırılması (Parametrik olmayan test uygulaması Medyan min/mak- uygulaması)

İFADELER	1. Sınıf	2. Sınıf	Test istatistiği	p
	Medyan (Min-Mak)	Medyan (Min-Mak)		
Motivasyon	4,15(1-5)	4(1-5)	U=21995	0,001
TKY	3(1-5)	2,57(1-5)	U=20636	0,001
Stratejik Yönetim	3,05(1-5)	2,80(1-5)	U=21601	0,001

Ankete katılan öğrencilerin normal dağılım ön şartının ardından Motivasyon-TKY-Stratejik Yönetim ile ilgili düşüncelerinin sınıf düzeylerine göre farklılık gösterip

göstermediğini belirlemek amacıyla çok değişkenli analiz türlerinden Mann Whitney-U Analizi yapılmıştır. Buna göre okudukları sınıflara göre öğrencilerin Motivasyon- $(p=0,05>0,001)$ TKY- $(p=0,05>0,001)$ ve Stratejik Yönetim ifadeleri $(p=0,05>0,001)$ ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bu farklılık Tablo 8 de özetlenmiştir. Hipotezler kısmında belirtmiş olduğumuz “H3= Öğrencilerin stratejik yönetim, TKY ve motivasyon düzeylerinin Birinci ve İkinci Sınıflar arasında farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul görmüştür.

Motivasyon-TKY-Stratejik Yönetim ifadelerinin Değişim ve Artışlarının Regresyon Analizi İle Karşılaştırılması yapılmış olup, Motivasyon= $3,203+0,190 * TKY+0,039* Stratejik Yönetim$ denklemi ile ifade edilebilir. Burada Motivasyon bağımlı değişkenini tahmin etmek için yukarıdaki denkleme kullanılabilir. TKY’deki bir birimlik artış Motivasyonda 0,190 biri, Stratejik Yönetimde ki bir birim değişim ise Motivasyonda 0,039 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Ayrıca bu denklemin belirlilik oranı ise $R^2= \%22,6$ olarak belirlenmiştir.

SONUÇ

Araştırmada stratejik yönetim, TKY ve motivasyon arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Bitlis Eren Üniversitesi MYO öğrencilerinin stratejik yönetim, TKY ve motivasyon kavramları ile ilgili beklentileri ve bu beklentilerin önem düzeyleri incelenmiştir. Bitlis Eren Üniversitesi MYO okuyan öğrenciler arasında stratejik yönetim, TKY ve motivasyon özelliklerinin birbirleri arasında doğrusal bir ilişki olduğu bu analiz sonucunda doğrulanmaktadır. Bu kavram özelliklerinden biri artar iken; diğeri de artmaktadır. Analiz aşamasında ilk olarak boyutların belirlenmesi için açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Direct Oblimin rotasyonunun seçilmiştir. AFA sonucunda beş faktörlü bir yapının olduğu görülmüştür. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda Keiser-Meyer-Olkin değeri .929 tespit edilmiş ve sonuçların Bartlett testi sonucuna göre anlamlı olduğu görülmüştür. Yapıyı açıklayan beş boyutun toplam varyansın % 61.206 açıkladığı tespit edilirken; İlk boyut % 33.065, ikinci boyut % 14.712 ve üçüncü boyutun ise % 4.488, dördüncü boyut %5.689 ile beşinci boyut %3.248 ile stratejik anlamda TKY’nin motivasyon üzerindeki etkisini açıkladığı görülmüştür.

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre stratejik anlamda TKY ile motivasyon düzeyini belirleme açısından herhangi bir farklılık görülmemiştir. Öğrencilerin TKY ve motivasyon düzeylerine yönelik vermiş oldukları ifadeler birbirine yakın olduğu görülmüştür. Öğrencilerin okudukları sınıflara göre Stratejik Yönetim $(p=0,05>0,001)$, TKY- $(p=0,05>0,001)$ ve Motivasyon- $(p=0,05>0,001)$ ifadeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Tüm kavramlarda birinci sınıf öğrencilerinin ikinci sınıf öğrencilerine göre daha olumlu görüş ifade ettiği görülmektedir. Araştırmaya katılan tüm MYO öğrencilerinin motivasyon ile ilgili düşüncelerinin önem düzeyleri genel olarak değerlendirildiğinde, “Gelecekte yapacakları meslek ile ilgili uygulamalı eğitim verilmesi (ort:4,24)”, “Okul içerisinde güçlü bir iletişim sisteminin olması (ort: 4.06)” ve “Önerilerinin Akademik ve İdari yönetim tarafından değerlendirilmeye alınması ve uygulanması (ort: 4.03)” gibi ifadeler öğrencilerin motivasyonlarını olumlu yönde etkilemede ilk sıralarda yer almıştır. Bu veriler ışığında MYO öğrencileri mesleki eğitimlerini daha çok teoriden ziyade pratik olarak almak istedikleri anlaşılmaktadır. Hatta okul içerisinde iletişim gücünün yüksek olması motivasyonlarını olumlu düzeyde artıracaklarını belirtmeleri konusunda ise,

okulların daha çok halkla ilişkiler çalışmaları yapmaları gerektiği veriler ile talep edilmektedir.

Ayrıca öğrenciler fikirlerine değer verilmesini istemekle beraber okul içerisinde yapılan çalışmalarda kendi düşüncelerinin de alınmasını istemektedir. BEU Sosyal Bilimler MYO yönetimi tarafından öğrencilere uygulanan memnuniyet ve performans anketi doğrultusunda dönemlik olarak planlama yapmaları Sosyal Bilimler MYO öğrencilerinin motivasyonlarının yüksek olmasında etken bir faktör olduğu bu verilerde de ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya katılan MYO öğrencilerinin tümü “Kalite, Okulumuzun stratejik öncelikleri arasında ilk üç de yer almaktadır (ort: 2,65)” ifadesine olumlu yaklaşmamaktadır. Öğrencilerin düşüncelerine bakıldığında MYO yönetimlerinin kalite kavramını halen stratejik öncelikleri arasına koymadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca “MYO’larının genel problemi olan makine ve ekipman konusunda yetersiz olmaları öğrencilerin mesleki eğitimlerinin uygulamalı çalışmalarına (ort: 2.46)” engel olarak görülmektedir. Motivasyon unsurlarının Meslek Yüksek Okullarına göre farklılıklarına baktığımızda, “Okul arkadaşlarımla olan ilişkilerim motivasyonumu olumlu yönde etkiler ifadesine” katılım olduğu görülmektedir. Sosyal Bilimler MYO’daki öğrencilerin %84’ü arkadaşları ile olan ilişkilerinin motivasyonlarını etkilemede önemli olduğuna katılırken, aynı şekilde Teknik Bilimler ve Sağlık Hizmetleri MYO’daki öğrenciler de (yaklaşık %65’i) bu durumun motivasyonlarını etkilediklerini belirtmişlerdir. Sosyal Bilimler MYO öğrencileri arkadaşları ile ilişkilerinin önemli olduğunu belirtirken, Sağlık ve Teknik MYO öğrencileri ise bunun önemini daha az görmüşlerdir. Bu araştırma ile “Sosyal” isminin MYO’da eğitim gören öğrenciler üzerinde ne kadar etkili olduğu ve Sosyal Bilimler MYO öğrencilerinin bu açıdan okul tercihlerini doğru yaptıkları söylenebilir. Öğrencilere yöneltilen “Okuduğum okulda gösterdiğim başarılar yönetim ve hocalarım tarafından takdir edilip, ödüllendirilmektedir (p=0,072)” ifadesinde ise anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Ayrıca bu ifadeden tüm MYO öğrencilerinin okulda göstermiş olduğu başarılarının okul yönetimi ve hocaları tarafından istenilen düzeyde takdir edilmediği sonucu da ortaya çıkmaktadır. MYO’larına göre TKY açısından farkların, hangi okullarda olduğunu bulmak amacıyla Mann Whitney-U Analizi yapılmıştır.

Yapılan analizlerde “Sınıf İçerisinde Sadece Hocanın Ders Anlatımı Olmamakta, Öğrencilerin de Derslere Katılımı Sağlanmaktadır” ifadesi incelendiğinde, Sosyal Bilimler MYO öğrencilerinin %74’ü bu ifadeye katılırken, Teknik Bilimler MYO öğrencilerinin %61’i, Sağlık Hizmetleri MYO’daki öğrencilerin ise, sadece %49’u bu ifadeye katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu veriden anlaşılacağı üzere “Sağlık ve Teknik Bölümü öğretim elemanları dersleri daha çok tek taraflı işlemektedir.” ifadesi çalışmanın önceki bölümünde de açıklandığı üzere, “Günümüz eğitim anlayışı daha çok tek yönlü bilgi aktarımı şeklinde bir eğitim öğretim olarak kabul edilmektedir.” görüşünü destekler niteliktedir. Ayrıca MYO öğrencileri ile yapılan çalışmada okul yönetiminin stratejik yönetim ile ilgili faaliyetleri hakkında öğrencilere yönelik fazla bilgi aktarımı olmadığı görülmektedir. Sosyal Bilimler MYO öğrencilerinin %43’ü, Sağlık Hizmetleri MYO’daki öğrencilerin %38’i ve Teknik Bilimler MYO öğrencilerinin ise sadece %27’i bu duruma katıldıklarını belirtmişlerdir. TKY ile Stratejik Yönetim arasında biri artarken diğerinin de %80,4’lük arttığı istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Zaten günümüzde kamuda ve özel kurumlarda stratejik yönetim, toplam kalite, motivasyon ile performans denetimi uygulamaları giderek yaygınlaşmaya ve bir arada

kullanılmaya başlamaktadır (Güner, 2005: 78). Bu durum yapılan araştırma ile de doğrulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Connor, P. E. (1997). Total Quality Management: A Selective Commentary on Its Human. *Public Administration Review*, 57 (6), 501-509.
- Coşkun, C. A. (2000). *Yönetimde Rönesans ve Kalite Devrimi*. Ankara: TOSYÖV Yayınları.
- Dean, J. W. & Bowen, D. E. (1994). Management Theory and Total Quality, Improving Research and Practice through Theory Development. *Academy of Management Review*, 19 (3), 392-418.
- Eroğlu, E. (2002). Örgütsel İletişim Kalitesi İçin Toplam Motivasyon Yönetimi. *Kurgu Dergisi*, 19, 163-168.
- Ginter, P. M. & White, D. D. (1982). A Social Learning Approach to Strategic Management: Toward A Theoretical Foundation. *Academy of Management Review*, 7 (2), 253-261.
- Güner, S. (2005). Stratejik Yönetim Anlayışı ve Kamu Yönetimi. *Türk İdare Dergisi*, 446, 66-78.
- Hackman, R. & Wageman, R. (1995). Total Quality Management: Empirical, Conceptual, and Practical Issues. *Administrative Science Quarterly*, 40 (2), 309-342.
- Harrison, S. J. & Stupak, R. (1993). Total Quality Management: The Organizational Equivalent of Truth in Public Administration Theory and Practice. *Public Administration Quarterly*, 16 (4), 416-429.
- Keser, A. (2006). *Çalışma Yaşamında Motivasyon*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Lawler III, E. E. (2017). *Reinventing Talent Management*. Berrett-Koehler Publishers.
- Leblebici, D. N. (2004). Örgüt-Çevre İlişkisinde Yeni Perspektif Arayışı: Dinamik Örgütsel Çevre ve Örgütsel Doku. *HÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 285-307.
- Önen, S. M. & Kanayran, H. G. (2015). Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5 (10), 43-64.
- Panfil, G. & Nechita, D. (2015). Fundamental Principles in Strategic Management. *European Journal of Public Order and National Security*, 8 (2), 5-9.
- Pettigrew, A. M. Thomas, H., & Whittington, R. (2002). *Strategic Management: The Strengths and Limitations of a Field*. *Handbook of Strategy and Management*, London: Sage.
- Salisbury, D. (1996). *Five Technologies for Educational Change*. New Jersey: Educational Technology Publications.
- Şencan, H. & Ordun, G. (2000). İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğrencilerinin Üniversiteye Giriş Sınav Tercihleri ile Derslerden Duydukları Memnuniyet ve

Ölmez, M. & Önen, M. (2019). Stratejik Yönetim, Toplam Kalite Yönetimi ve Motivasyon İlişkisi: Meslek Yüksek Okulu Öğrencileri Üzerinde Ampirik Bir Araştırma. *BEÜ SBE Derg.*, 8(1), 294-313.

Mesleki Yönelimlerine İlişkin Göstergeler. *İ.Ü İşletme Fakültesi Dergisi*, 29 (14), 139-169.

Toplam Kalite Yönetimi Araştırma Komitesi (1994). *Toplam Kalite Yönetiminde Türkiye Perspektifi*. İstanbul: Üniform Yayıncılık.

Tortop, N., İsbir, E., Aykaç B., Yayman H. & Özer, M. A. (2016). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Wong, R. (2000). *Motivation: A Biobehavioural Approach*. Cambridge University Press.

Wright, P. C. & Grant, E. S. (1995). The Strategic Application of TQM Principles to Salesforce Management: A Human Resource Perspective. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 3 (3), 10-22.

Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yenen, Z. & Gözlu, S. (2003). Yüksek Öğretimde Müşteri Beklentileri: Türkiye'den Örnekler. *İTÜ Mühendislik Dergisi*, 2 (2), 28-38.

Araştırma Makalesi/Research Article**Tüketicilerin İnternette Alışveriş Davranış Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Araştırılması: Kütahya Örneği*****Investigation of the Factors Affecting Consumers' Internet Shopping Behavior Preferences: Case of Kutahya*****Bayram TOPAL*****Hasan ŞAHİN******Öz**

Globalleşen dünyamızda şirketler daha iyiye ulaşmak için internet ve bilgi iletişim teknolojilerinden faydalanmak zorunda kalmışlardır. İşletmelerin performanslarını artırmaları için artık internet ve dolayısı ile elektronik ticarete olan ihtiyaçları gün geçtikçe fazlaşmaktadır. İşletmeler için müşterilere ulaşmada, müşteriler için ürünlere ulaşmada internetin kullanımı giderek daha fazla cazip hale gelmektedir. Bu araştırmanın amacı tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapma davranışları etkileyen faktörleri belirlemektir. Çalışmada tüketiciler arasından gönüllü katılım esasına dayalı tesadüfi yöntemle seçilen 600 kişi üzerinde yapılan bir anket çalışmasından elde edilen veriler istatistik yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu bağlamda farklı demografik özelliklere sahip tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapmalarında hangi faktörlerin ne ölçüde etkili olduğu araştırılmıştır. Buna göre erkekler internette alışverişini tercih etmelerinde puan ve promosyon faktörünün kadınlara göre daha önemli olduğunu bildirmişlerdir. Gelir düzeyi yüksek tüketiciler düşük gelirli olanlara göre, evliler bekârlara göre internette alışverişe daha olumlu bakmaktadırlar. İnternette ürün-fiyat karşılaştırmasının kolaylıkla yapılabilir olması ankete katılanlar tarafından internette alışverişini tercih etmelerindeki en önemli etken olarak gösterilmiştir. Bunu e-ticaret formlarında kullanıcı yorumlarının varlığı ve ürün detaylarına kolaylıkla ulaşabilme imkânı izlemiştir. Yapılan analizlerde tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapma davranışları etkileyen faktörler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret, Tüketici Tercihleri, İstatistik Analiz.

Abstract

In a globalizing world, companies have had to make use of internet and information communication technologies in order to achieve better. The need for internet and electronic commerce is increasing day by day for businesses to increase their performance. The use of the internet for customers to

Geliş Tarihi/Received: 20.02.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 14.05.2019

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü Sakarya/Türkiye, btopal@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3521-4266.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi Endüstri Mühendisliği, hasan.sahin@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8915-000X.

reach products for customers is becoming increasingly attractive. The aim of this study is to determine the factors affecting the behavior of consumers on the internet. In this study, the data obtained from a survey conducted on 600 people selected randomly from the consumers based on voluntary participation were analyzed with statistical methods. In this context, the factors which have different demographic characteristics have been investigated in order to determine which factors are effective on the internet. According to this, men reported that point and promotional factors are more important than women when they prefer shopping on the internet. According to low-income consumers, the high-income consumers look more favorably on the internet than singles. The fact that the product-price comparison on the internet can be made easily is shown by the respondents as the most important factor for them to prefer shopping on the internet. This was followed by the presence of user comments in e-commerce forms and easy access to product details. In the analyzes, the factors affecting the behavior of consumers on the internet were examined.

Keywords: E-commerce, Consumer Preferences, Statistical Analysis.

GİRİŞ

Hızla gelişen teknoloji kuşkusuz insanoğlunun hayatında birçok yeniliğe imza atmaktadır. Günümüzde bu yeniliklerin başını internet ve beraberinde getirdikleri oluşturmaktadır. İnternet ve beraberindeki yeni anlayışlar topluluğu; içinde barındırdığı değişimle, insanların bugüne kadar var olan davranışlarını tümüyle değiştirmektedir. Bazı kesimler açısından fazlasıyla yeni olan “e-ticaret” bu kavramlardan biridir (Doğaner, 2007). Yaşamın çeşitli alanlarında internet kullanımının yaygınlaşması, toplumsal yaşam kalitesini yükseltirken tüketicilerin davranışlarını, alışkanlıklarını ve alışveriş biçimlerini önemli derece de değiştirmiştir. Özellikle bu süreçte e-ticaret adı verilen internet siteleri aracılığıyla alışveriş oldukça önemli hale gelmiştir.

İşletmeler için de müşterilere ulaşmada internetin kullanımının önemi giderek artmaktadır (Yılmaz & Tümtürk, 2015). Geçtiğimiz yüzyılda birçok perakende mağazacılık formatı insan hayatında yer aldı. Ancak, yeni yüzyılla birlikte yeni bir tür perakende alışveriş şekli olan internet üzerinden alışveriş (sanal alışveriş) diğerlerini tehdit etmeye başladı. Modern bir pazarlama enstrümanı olan sanal mağazacılık işletmelerin tüketiciye ulaşma yolunda başvurdukları önemli bir rekabet aracı olmuştur. Bu yolda fark yaratan işletmeler şüphesiz ki müşterilerin satın alma davranışları ile online mağaza atmosferi arasındaki ilişkiyi en iyi tanımlayabilendir. Elektronik ticaretin temel araçları; telefon, faks, televizyon, bilgisayar, elektronik ödeme ve para transferi sistemleri, sayısal televizyon, telekomünikasyon, GSM, elektronik veri değişimi (Electronic Data Interchange-EDI) ve internet ile sınırlı olmamak üzere on ana araç e-ticaret kavramını geniş bir bakış açısıyla tanımlamaktadır. Ancak, e-ticaret kavramı çoğu zaman internet ve diğer ağlar üzerinden yapılan ticaret olarak algılanmakta ve değerlendirmeler bu araçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Doğaner, 2007).

Bu çalışmada tüketiciler arasından gönüllü katılım esasına dayalı tesadüfi yöntemle seçilen 600 kişi üzerinde yapılan bir anket çalışmasından elde edilen veriler istatistik yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu bağlamda farklı demografik özelliklere sahip tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapmalarında hangi faktörlerin ne ölçüde etkili olduğu araştırılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Küresel gelişmeyle birlikte, Dünya’da ve Türkiye’de elektronik ticaret hacminin büyümesi, internete erişebilirlik ve kullanıcılar arasında online alışveriş yapma oranının yüksek olması ile doğru orantılıdır. Bunun yanında, “multichannel trading” olarak adlandırılan farklı araçlar kullanılarak yapılan elektronik ticaretin yaygınlaşması da sektördeki iş hacmine önemli katkı sağlamaktadır.

Global perakende e-ticaret hacmi 2016 itibarıyla 1.6 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2011 yılında gelişmekte olan ülkeler hacmin %32’sini oluştururken, bugün bu oran %59 seviyesine gelmiştir. 2020 yılında ise toplam hacmin %64’ünün gelişmekte olan ülkeler tarafından oluşturulması beklenmektedir (Kantar vd., 2017). Türkiye’yi internet ve e-ticaret pazarındaki değişim açısından incelediğimizde ise 46 milyon internet kullanıcısı ve %58 internet kullanımı ile Türkiye dünyadaki önemli oyuncular arasındadır. İnternet kullanımı gelişmiş ülkelerin gerisinde kalsa da, BRICS gibi gelişmekte olan ülkelerle benzer seviyededir (Kantar vd., 2017).

Bilgi teknolojilerine dayalı yeni ekonomik ilişkilerin, yeni iş alanlarının oluşması ve mevcut iş alanlarında yeni iletişim kanallarının kullanılması ile tekrar şekillenmesi olarak tanımlanan yeni ekonominin ortaya çıkmasıyla birlikte, geleneksel iş modellerinin yerini bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı modeller almaya başlamıştır (Sertoğlu vd., 2017). Günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte internet destekli araçların gelişmesi ve kullanılması sonucunda işletmeler, yurt içi ve yurt dışı pazarlardaki faaliyetlerinde hızla elektronik ticarete yönelmeye başlamışlardır (Cengiz vd., 2007). E-ticaret üzerine yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Adıgüzel (2010), tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapma davranışları ile alışveriş yaptıkları sanal mağazaların atmosferleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için bir model geliştirmiştir. Armağan & Turan (2014), tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapma nedenleri, alışveriş yapanların en sık aldıkları ürün ve hizmetler ve internet üzerinden yapılan alışverişin yararları konusundaki düşünceleri araştırmışlardır. Aydın & Derer (2015), internet üzerinden alışveriş yapan ve yapmayan tüketicilerin güven çerçevesi içinde satın alma davranışı ile demografik değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Aksoy & Sever (2012), internet kullanıcılarının sayısı gün geçtikçe artmakta olduğunu ancak çoğu kullanıcının internette alışverişe güvenmediği için web siteleriyle kişisel bilgilerini paylaşmakta gönülsüz davrandıklarını saptamışlardır. Cesur & Tayfur (2015), internette alışveriş davranışında algılanan tüketici risklerinin belirlenmesi amacı ile üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma yapmışlardır. Çetin (2014), internet alışverişinde akademisyenlerin nasıl bir davranış sergilediklerini ve onları alışverişe yönelten etkenleri tespit etmiştir. Doğrul (2012), tüketicilerin alışveriş davranışlarını etkileyen güdeleri belirlemiş ve elektronik alışveriş yapılan ortamda gerçekleştirilen alışverişin faydacı ve hedonik güdüler perspektifinden bir değerlendirmesini yapmıştır.

Durmuş & Tayyar (2017), AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak en iyi üç alternatif site arasından güvenilirlik/gizlilik, ödeme kolaylığı, ürün bilgisi ve çeşitliliği ile web sitesi performansı olmak üzere dört kritere göre Türkiye’nin en iyi online alışveriş sitesini belirlemişlerdir. Dulkadir & Akkoyun (2013), elektronik ticareti kullanan

işletmelerin kendi işletmeleri ve işletmenin dış çevresinde olan etkilerini Malatya ilinde faaliyet gösteren tekstil şirketleri kapsamında araştırmışlardır. Durmaz vd. (2015), gelişen internet teknolojileri ve satış noktaları ile birlikte değişen çevrimiçi pazarlama hakkında bilgiler ortaya koymuşlardır. Hayran vd. (2017), Türkiye’de internette alışveriş yapan bireylerin risk algılarını cinsiyet farklılığı açısından değerlendirmişlerdir. Gümül (2015), algılanan fayda, tüketici deneyimi ve satış promosyonlarının tüketicilerin internette alışveriş davranışını anlamlı bir şekilde etkilediğini tespit etmiştir. İşler vd. (2014), online ürün satın alan tüketicilerin davranışlarını etkileyen faktörleri, bu faktörlere yönelik geliştirilen tutumlar ve bu tutumların demografik değişkenlerle ilişkisini araştırmışlardır. İzgi & Şahin (2013), elektronik perakende sektörünü ve Türkiye’de İnternet üzerinden alışveriş yapan tüketicilerin profilini belirlemişler ve bu yapıyı belirlerken internetin tercih edilip edilmeme nedenlerini açıklamışlardır. Kızılaslan & Ünal (2015), e-ticaretin tarım sektörüne sunduğu olanaklar, fırsatlar, tehditler, eksiklikler ve tarım sektörüne katkısı ele almışlardır. Karlıdağ & Bulut (2015), e-alışveriş sitelerinin tüketicilere ait kişisel bilgileri korumakta ne gibi politikalar uyguladıklarını analiz etmişlerdir. Mürütsoy (2013), akademik ve idari personelle yapılan anket çalışması ile yaş, gelir dağılımı, cinsiyet, eğitim durumu daha önceki internet üzerinden satın alma deneyimleri ve bilgi seviyeleri gibi konuların tüketici davranışlarını nasıl etkilediğini belirlemeye çalışmışlardır. Sertoğlu vd. (2017), tüketicilerin e-alışveriş davranışlarını belirlemişler ve internetin satın alma karar sürecinin hangi aşamasında daha yoğun olarak kullanıldığını tespit etmişlerdir. Oskaybaş vd. (2014), hazır giyim sektöründe tüketicilerin sanal mağaza tercihlerini belirleyen etmenleri tespit etmişlerdir.

Kılıç (2015), elektronik ticaretin hem tüketiciye hem de işletmeye sunduğu yararları vurgulamış, dezavantajları ve tüketicilerin elektronik ticaret üzerinden alışveriş yapmaktan kaçınma nedenleri üzerinde durmuştur. Sayılı & Büyükköroğlu (2012), Tokat ilinde yaşayan tüketicilerin e-ticaret yoluyla gıda maddeleri satın almaya yönelik tutumlarını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin analizini yapmıştır.

Şimşek (2016), e-ticaret sitelerinin güvenilirliği, banka çalışanlarının internet ortamına duyduğu güven ve internette alışverişini tercih eden banka çalışanlarının risk eğilimlerinin; banka çalışanlarının e-ticaret güven tutumuyla anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştırmıştır. Terzi & Mandal (2016), perakende sektöründe faaliyet gösteren firmaların güçlü ve zayıf yönlerini, tehdit ve fırsatları e-ticaret ve e-lojistik bağlamında ortaya koymuşlardır. Üster (2015), elektronik ortamda alışveriş yapan tüketicilerin kontrolsüz satın alma eğilimlerini incelemiştir.

Yılmaz & Tümtürk (2015), internet üzerinden alışveriş yapan tüketicilerin niyetini etkileyen faktörleri belirlemek için Teknoloji Kabul Modelini ve Yapısal Eşitlik Modelini kullanmışlardır. Yılmaz vd. (2016), online alışverişte müşteri şikâyet niyetleri ve davranışlarını yapısal eşitlik modeli ile incelenmişlerdir. Yalçın (2012), müşterilerin internette alışverişlerindeki davranışları ve özellikle günün fırsatı sitelerinden memnuniyetlerini araştırmıştır. Yavuz & Göv (2015), özellikle farklı demografik özelliklere sahip tüketicilerin elektronik ticarete ilişkin algılarını belirlemişlerdir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Globalleşen dünyamızda işletmeler daha iyiye ulaşmak için internet ve bilgi iletişim teknolojilerinden faydalanmak zorunda kalmışlardır. İşletmelerin performanslarını artırmaları ve rekabet edebilirliklerini artırmak için internet ve dolayısı ile elektronik ticarete olan ihtiyaçları gün geçtikçe fazlalaşmaktadır. İşletmeler için müşterilere ulaşmada, müşteriler için ürünlere ulaşmada internet kullanımı giderek daha yaygın ve cazip hale gelmektedir. Bu araştırmanın amacı tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapma davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve internette alışveriş konusundaki görüş, düşünce ve davranışlarının araştırılmasıdır.

Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kütahya ili sınırları içindeki vatandaşlar oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğü 600 kişi olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmada anket uygulama süresi 8-10 dakika arasında değişmiştir. Anket çalışması Nisan-Haziran-2018 tarihlerinde gönüllü katılıma dayalı tesadüfi örnekleme yöntemi ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yapılan araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket uygulanmıştır. Anket formu Kılıç (2015) tarafından geliştirilen "İnternette Alışverişe Yönelik Tutum Ölçeği" ve uzman kişilerin görüşleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Uygulanan anket 26 sorudan oluşmaktadır. İlk 5 soruda katılımcıların demografik (yaş, cinsiyet, medeni durum, gelir durumu, yaşam çevresi) özellikleri, sonraki 6 soruda internet kullanımı ve internette alışverişte ürün tercihleri, alışveriş sıklıkları gibi konularda fikirleri alınmıştır. Geri kalan 15 soruda ise tüketicilerin internette alışveriş konusunda tutum ve davranışları beşli likert ölçeği ile hazırlanan sorular ile ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan anketten elde edilen veriler SPSS 21 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın Yeterlilik, Geçerlilik ve Güvenilirliği

Güvenilirlik, bir ölçeğin ölçmek istediği özelliği ne ölçüde doğru ölçtüğünü gösterir. Likert türü ölçeklerde Cronbach alfa katsayısı maddelerin birbiriyle tutarlı olup olmadığını ve maddelerin hipotetik bir değişkeni ölçüp ölçmediğini belirler. Yapılan çalışmada Cronbach alfa katsayısı 0,709 olarak elde edilmiş olup ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir sorunun ölçekten çıkarılması durumunda güvenilirliği artırmamış, aksine azaltmıştır. Bu sebeple ölçüm modelinde tüm maddelerin analize tabi tutulması uygun bulunmuştur.

Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir. İlk 6 hipotez ki kare, 7. hipotez tek örneklem t testi, 8 ve 9. hipotezler bağımsız örneklem t testi, 10 ve 11. Hipotezler ANOVA ile test edilmiştir.

- H1: Tüketicinin yaşına göre internette alışveriş yapma davranışı farklılık göstermektedir.
- H2: Tüketicinin cinsiyetine göre internette alışveriş yapma davranışı farklılık göstermektedir.
- H3: Tüketicinin medeni haline göre internette alışveriş yapma davranışı farklılık göstermektedir.
- H4: Tüketicinin gelir düzeyine göre internette alışveriş yapma davranışı farklılık göstermektedir.
- H5: Tüketicinin ikamet ettiği yere göre internette alışveriş yapma davranışı farklılık göstermektedir.
- H6: Yaş faktörünün internette alışverişte tercih edilen ürün veya hizmet üzerinde etkisi vardır.
- H7: İnternette alışverişte 12-26. sorulardaki (Tablo 4) görüşler önemlidir.
- H8: İnternette alışverişte tüketicinin görüş ve tutumları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- H9: İnternette alışverişte tüketicinin görüş ve tutumları medeni hale göre farklılık göstermektedir.
- H10: İnternette alışverişte tüketicinin görüş ve tutumları yaş kategorilerine göre farklılık göstermektedir.
- H11: İnternette alışverişte tüketicinin görüşleri ve tutumları gelir kategorilerine göre farklılık göstermektedir.

BULGULAR

Katılımcılara İlişkin Bulgular

Bu kısımda öncelikle araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik özellikleri belirlenmiştir. Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerine ve internette alışverişe ilişkin tutum ve davranışlarının dağılımı verilmiştir.

Tablo 1’den araştırmaya katılanların %64’ünün kadın, %67’sinin bekâr, 80’inin 35 yaş altı kişilerden oluştuğu görülmüştür. Gelir durumu açısından 1000 TL altında geliri olanlar %54’lük bir orana sahip olup, bu grubun önemli bir bölümü öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %61’i günde en az 2 saat internete girdiğini, %82’si internette alışveriş yaptığını, yaklaşık %82’si en az ayda bir kez internette alışveriş yaptığını bildirmiştir. İnternette alışverişte tüketicilerin yaklaşık %65’i tekstil-giyim, teknoloji ürünleri ve kitap-basılı yayın aldıklarını bildirmişlerdir. Tüketicinin %84,5’inin kolay ulaşılabilirlik ve reklamlardan etkilenerek internette alışverişini tercih ettikleri saptanmıştır.

Tablo1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılım

Cinsiyet	F	%	Kümülatif Yüzde	E-ticarette en çok tercih edilen sektör	F	%	Kümülatif Yüzde
Kadın	382	63,8	63,8	Giyim, tekstil	193	33	33
Erkek	217	36,2	100	Teknoloji ürünleri	131	22,4	55,4
Toplam	599	100		Kitap ve basılı yayın	60	10,3	65,6
Medeni hal				Seyahat ve ulaşım	43	7,4	73
Evli	195	32,6	32,6	Tatil ve turizm	51	8,7	81,7
Bekâr	403	67,4	100	Mücevher	20	3,4	85,1
Toplam	598	100		Gıda, Yemek	41	7	92,1
Yaş				Kişisel bakım	16	2,7	94,9
21-25	367	61,2	61,2	Diğer	30	5,1	100
26-35	112	18,7	79,8	Toplam	585	100	
36-45	78	13	92,8	E-ticaretin tercih edilmemesinin en önemli sebep			
45 üstü	43	7,2	100	Ödeme güvenliği	93	16	16
Toplam	600	100		Firmanın yeni olması	116	19,9	35,8
Gelir düzeyi				Ürün ulaştırma, teslim	118	20,2	56,1
1000 TL altı	323	53,8	53,8	Kullanıcı yorumları	83	14,2	70,3
1001-2000	91	15,2	69	Sitenin güven vermemesi	154	26,4	96,7
2001-3000	147	24,5	93,5	Ürün iade, değişim güclüğü	19	3,3	100
3000 üstü	39	6,5	100	Toplam	583	100	
Toplam	600	100		E- ticaretin tercih edilmesinin en önemli sebebi			
Yaşadığı yer				Zaman Tasarrufu	4	1	1
Şehir	143	24	24	Ürün Karşılaştırma	52	13	14
İlçe	350	58,7	82,7	Ulaşılabilirlik	188	47	61
Köy	103	17,3	100	Reklam	150	37,5	98,5
Toplam	596	100		Fiyat avantajı	4	1	99,5
Yaş				Mahremiyet	2	0,5	100
21-25	367	61,2	61,2	Toplam	400	100	
26-35	112	18,7	79,8	Günlük internet kullanım süresi			
36-45	78	13	92,8	0 – 1 saat arası	80	13,4	13,4
45 üstü	43	7,2	100	1 – 2 saat arası	155	25,9	39,3
Toplam	600	100		2 – 4 saat arası	161	26,9	66,2
İnternette ürün alma sıklığı				4 saatten çok	202	33,8	100
Hergün	82	16,3	16,3	Toplam	598	100	
Haftada bir	80	15,9	32,2	E-ticaret yapma durumu			
Ayda bir	164	32,6	64,8	Evet	467	79,6	79,6
Diğer	92	18,3	83,1	Hayır	120	20,4	100
Toplam	503	100	100	Toplam	587	100	

Kişisel Özellikler ve İnternette Alışveriş Yapma Durumu İlişkisi

Bu kısımda ki-kare bağımsızlık testleri ile kişilerin demografik özellikleri ve internette alışveriş yapma durumu arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu kapsamda yukarıda verilen ilk 5 hipotez test edilmiş ve sonuçlar aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Tüketicinin Demografik Özellikleri ve İnternette Alışveriş Yapma Durumu İlişkisi

Yaş Grubu	Daha önce internette alışveriş yapma durumu		Toplam
	Evet	Hayır	
21-25	306 (%84,8)	55 (%15,2)	361
26-35	88 (%79,3)	23 (%20,7)	111
36-45	52 (%70,3)	22 (%29,7)	74
45 üstü	21 (%51,2)	20 (%48,8)	41
Toplam	467	120	587
Pearson Ki-Kare = 30,192, P = 0,000			
Cinsiyet	Evet	Hayır	Toplam
Kadın	297 (%79,2)	78 (%20,8)	375
Erkek	169 (%80,1)	42 (%19,9)	211
Toplam	466	120	586
Pearson Ki-kare = 0,066 P = 0,797			
Medeni durum	Evet	Hayır	Toplam
Evli	140 (%74,9)	47 (%25,1)	187
Bekâr	325(%81,6)	73 (%18,4)	398
Toplam	465 (%79,5)	120 (%20,5)	585
Pearson Ki-kare = 3,6 P = 0,058			
Gelir düzeyi (TL)	Daha önce internette alışveriş yapma durumu		Toplam
	Evet	Hayır	
1000 altı	256(%79,8)	65 (%20,2)	321
1001-2000	73 (%85,9)	12 (%14,1)	85
2001-3000	104(%71,7)	41 (%28,3)	145
3000 üstü	34 (%94,4)	2 (%5,6)	36
Total	467(%79,6)	120(%20,4)	587
Pearson Ki-kare = 3,6 P = 0,006			
İkamet yeri	Evet	Hayır	Toplam
Şehir	132(%96,4)	5 (%3,6)	137
İlçe	261(%76,1)	82(%23,9)	343
Köy	70 (%68)	33 (%32)	103
Toplam	463(%79,4)	120(%20,6)	583
Pearson Ki-kare = 34,6 P = 0,000			

Ki-kare bağımsızlık testine göre H1, H4, H5 ve H6 hipotezleri %1 anlam düzeyinde kabul edilmiş, H2 ve H3 hipotezleri reddedilmiştir. Buna göre Tablo 3'ten de görüldüğü üzere tüketicinin yaş grubunun, gelir düzeyinin ve ikamet ettiği yerin internette alışveriş yapma durumu üzerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yaş gruplarına göre tercih edilen ürün ve hizmetler farklılık göstermektedir. Tablo 2'den genç tüketicilerin, yaşlılara göre, yüksek gelir düzeyine sahip tüketicilerin düşük gelirliilere göre, şehirlerde yaşayanların köy ve ilçelerde yaşayanlara göre internette alışveriş yapma oranının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3'e göre internette alışveriş yapanların önemli bir kısmı giyim, tekstil ve teknoloji ürünlerini tercih etmektedirler. Bununla birlikte 21-25 yaş grubu büyük oranda giyim tekstil ürünlerini tercih ederken, diğer yaş gruplarında teknoloji ürünleri de giyim, tekstil ürünleri kadar tercih

edilmektedir. Seyahat, ulaşım, tatil ve turizm tercih edenlerin oranı 26-35 yaş grubunda en yüksektir. Gıda, yemek tercih edenlerin oranı 36 yaş üzeri gruplarda daha yüksektir.

Tablo 3. Yaş Sınıflarına Göre Tercih Edilen Ürün ve Hizmetlerin Dağılımı

Yaş	En çok tercih ettiğiniz ürün/hizmet sektörü								Toplam
	Teknoloji ürünleri	Giyim tekstil	Kitap dergi vs.	Seyahat, ulaşım	Tatil ve turizm	Mücevherat	Gıda, yemek	Kişisel bakım	
21-25	78	137	39	23	28	14	17	16	352
26-35	27	27	15	13	17	3	2	8	112
36-45	16	17	4	4	6	3	10	18	78
45 üstü	10	12	2	3	0	0	12	4	43
Toplam	131	193	60	43	51	20	41	16	585

Pearson Ki-kare = 95,09 P=0,000

Tüketicinin E-Ticaretle İlgili Görüş, Düşünce ve Davranışların Analizi

Bu kısımda ankete katılan tüketicilerin e-ticaret ile ilgili görüş, düşünce ve davranışları t testi ve varyans analizi ile araştırılmıştır. Bilindiği gibi parametrik testlerin önemli varsayımlarından birisi dağılımın normalliğidir. Likert ölçeğinde belirlenmiş 15 değişken için elde edilen verilerin normalliği araştırılmış ancak Anderson Darling, Ryan Joiner ve Kolmogorov Smirnov testlerinden olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Normalliğin araştırılması için bir de betimsel yöntemlere başvurulmuştur.

Verilerin dağılımlarının, aritmetik ortalama, mod, medyan, çarpıklık ve basıklık katsayıları gibi istatistikler üzerinden incelenmesi, betimsel yöntemler olarak belirtilmektedir (Demir vd., 2016). Bu kapsamda aritmetik ortalama, mod ve medyanın eşit ya da yakın olması, asimetri ve basıklık katsayılarının ± 1 sınırları içinde 0'a yakın olması, asimetri ve basıklık katsayılarının kendi standart hatalarına bölünmesi ile hesaplanan asimetri ve basıklık indekslerinin ± 2 sınırları içinde 0'a yakın olması, standart sapmanın ortalamaya oranını yüzde olarak ifade eden değişim katsayısının 20 ile 25 aralığında olması normal dağılımın varlığına kanıt olarak değerlendirilmektedir (Demir vd., 2016). Tüm değişkenlerin çarpıklık ve basıklık ölçülerinin ± 1 sınırları içinde olduğu betimsel yöntemlere göre verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

Bu kısımda tüketicinin internette alışveriş konusunda önemli görüş, düşünce ve tutumları araştırılmıştır. Bu kapsamda H7'de ifadesini bulan hipotez parametrik test yaklaşımlarından tek örneklem t testi ile test edilmiştir.

Tablo 4. Tüketicinin İnternette Alışveriş İle İlgili Görüş Ve Düşünce ve Davranışları İçin T Testi

Tüketicinin E-ticaret ile ilgili görüş ve düşünceleri	Test ortalaması=3			
	t	serb. derec.	anlamlılık çift taraflı	Ortalama-dan fark
12-Günün her saatinde alışveriş yapabilmem benim için önemlidir	1,11	584	,269	,05812

13-İnternette incelediğim ürünlerin detaylarını kolaylıkla ulaşabilmem ürün tercihlerimi olumlu yönde etkiler.	6,21	584	,000**	,3094
14-İnternette ürünlerin fiyat karşılaştırmasını yaparak uygun ürünü seçebilmem nedeniyle E-ticareti tercih ederim.	9,26	584	,000**	,44615
15-Yeni kurulan bir E-Ticaret sitesinden fiyat avantajı olsa da alışveriş yapmaktan endişe duyarım.	5,84	584	,000**	,27863
16-E-Ticaret forumlarında kullanıcı yorumları ürün tercihimi etkiler	6,49	584	,000**	,3265
17-Elektronik ticaret sitelerinin kredi kartlarına puan ve promosyon ürün verimleri bende alışveriş yapma isteği uyandırır.	5,04	584	,000**	,24615
18-İhtiyacım olmasa da indirimdeki ürünler beni cezbediği için alırım	2,35	584	,019*	,11966
19-Sosyal çevremden etkilenecek internette alışveriş yaparım.	3,19	584	,002**	,16239
20-İnternette alacağım ürünü deneyemeyeceğim için genelde özellikleri değişmeyen standart olan ürünler alırım.	7,24	584	,000**	,37607
21-İnternette aldığım ürünler için iade prosedürü tercihlerimi olumsuz etkiler.	4,81	584	,000**	,23419
22-Sosyal çevremde internet üzerinden ürün ve hizmet alımlarda olumsuz örneklerle karşılaştığım için alışveriş yapmaktan çekinirim.	1,66	584	,097	,08205
23-İnternette alışveriş yapmak ilgimi çekmiyor.	-3,76	584	,000**	-,18291
24-İnternette alışveriş yapmanın sıkıcı ve zor bir süreç olduğunu düşünüyorum.	-2,64	599	,008**	-,13333
25-Somut olarak görmediğim ve deneyemediğim ürünü internette almayı doğru bulmuyorum.	1,21	599	,226	,05667
26-İnternette yapmak istediğim alışverişlerde ödeme güvenliği endişelerim alışveriş yapmamı engeller.	4,66	599	,000**	,23333

(*) %5, (**) %1 anlam düzeyinde önemli

T testine göre tüketicinin internette alışveriş hakkındaki öne çıkan olumlu görüş ve düşünceleri şu şekilde açıklanabilir.

- Ürünlerin fiyatlarını karşılaştırma imkânı,
- E-ticaret formlarında kullanıcı yorumlarının bulunması,
- Ürünlerin detaylarına kolaylıkla ulaşabilme imkânları,
- Ürün-fiyat karşılaştırması yapabilme olanağı sağlamasıdır.

Tüketicinin internette alışveriş konusunda öne çıkan olumsuz görüşleri ise;

- Ödeme güvenliği endişesi,
- Ürün iade prosedürleri olması,
- Deneme imkânı olmaması sebebiyle standart ürünleri tercih etmek zorunda kalmaktır.

H8 ve H9'da sözü edilen hipotezler bağımsız örneklem t testine tabi tutulmuştur. Cinsiyet ve medeni hale göre tüketicinin internette alışveriş konusundaki görüş, düşünce ve tutumlarının farklı olduğu anlamlı bazı sonuçları şu şekildedir.

Kadınlar erkeklere göre;

- Günün her saatinde alışveriş yapabilme imkânı,
- Sosyal çevrenin etkisinde kalarak alışveriş yaptıklarını görüşlerini öne çıkarmışlardır.

Evliler bekârlara göre;

- Günün her saatinde alışveriş yapabilme imkânı,
- Sosyal çevrenin etkisinde kalarak alışveriş yaptıklarını,
- Ürün iade prosedürleri tercihlerini olumsuz etkilediğini,
- Yeni kurulan bir siteden alışveriş yapmaktan çekindikleri düşüncesini öne çıkarmışlardır.

H10 ve H11 hipotezleri ile dile getirilen iddialar varyans analizi ile test edilmiştir. Varyans analizi uygulaması yaş sınıfları, ikamet edilen yer, internet kullanım süresi kategorileri dikkate alınarak yapılmış ve aşağıda sıralanan önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Yaş kategorilerinin etkisi;

- Günün her saatinde alışveriş yapabilme 26-35 ve 36-45 yaş gruplarında,
- Ürünlerin detaylarına ulaşabilmek 26-35 ve 46 üstü yaş grubunda,
- Ürün fiyat karşılaştırması yapabilmek 26-35 yaş grubunda
- İnternet forumlarındaki kullanıcı yorumları 36-45 yaş grubunda; internette alışverişini diğer gruplara göre daha olumlu yönde etkilemektedir.

Gelir düzeylerinin etkisi;

- Günün her saatinde alışveriş yapabilme 2000-3000 ve 3000 TL üstü grupta daha olumlu,
- Ürün detaylarına kolaylıkla ulaşabilmek 2000-3000 ve 3000 TL üstü grupta daha olumlu,
- Ödeme güvenliği 1000 TL altı grupta daha olumsuz,
- Alacağım ürünü deneme imkânı olmaması 2000-3000 ve 3000 TL üstü grupta diğer gruplara göre daha olumsuz etkilemektedir.

İnternete giriş sürelerinin etkisi;

- Ürün detaylarına kolaylıkla ulaşabiliyor olmak günde 2-4 saat internette kalan,
- Ürün fiyat karşılaştırması yapabilmek yine günde 1-2 ve 2-4 saat internette kalan gruplarda daha olumlu,
- Alacağı ürünü deneme imkânını olmaması 2-4 saat internette kalan grupta diğer gruplara göre daha olumsuz yönde etkilemektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada tüketicinin demografik özellikleri ile internet üzerinden alışveriş yapma durumunun ilişkisi, tüketicinin internette alışveriş konusundaki görüş, düşünce ve tutumları araştırılmıştır. Bu kapsamda Ki-kare, t testi ve varyans analizi ile testler yapılmış anlamlı çıkan önemli sonuçlar belirlenmiştir. Yapılan analizler sonrasında ortaya çıkan önemli sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir.

- Yaşın internette alışveriş üzerinde etkili bir faktör olduğu, gençlerin e-ticarete yaşlılara göre daha meyilli olduğu görülmüştür.
- Cinsiyete göre internette alışveriş eğilimi farklı olmadığı, erkek ve kadınların benzer davrandığı anlaşılmıştır.
- Kişilerin medeni durumlarının da internette alışveriş eğilimlerini etkilemediği yani evli ve bekâr tüketiciler bu konuda benzer bir davranış göstermektedirler.
- Kişilerin gelir düzeyleri internette alışveriş eğilimlerini farklı şekilde etkilemektedir. Buna göre; yüksek gelirli kişilerin internette alışverişe daha eğilimli olduğu saptanmıştır.
- Kişilerin ikamet ettiği yer faktörünün de internette alışveriş eğilimine farklı etki yaptığı anlaşılmıştır. Şehirde internette alışveriş eğilimi en yüksek iken ilçelerde bu eğilim azalmış, köylerde en alt düzeye inmiştir.

Diğer taraftan yaş faktörüne göre e-ticarete tercih edilen ürünlerin farklılık gösterdiği görülmüştür. Teknoloji ve giyim hemen tüm yaş gruplarında en çok tercih edilen ürünler iken, bunu 20-25 yaş grubunda kitap, 26-30 yaş grubunda tatil ve turizm, 36-45 grubunda diğer, 46 üstü grupta gıda, yemek öne çıkmaktadır.

Tüketicinin internette alışverişte konusundaki anlamlı bulunduğu görüş ve düşünceler kısaca şu şekildedir:

- İnternette ürünlerin fiyat karşılaştırmasını yaparak uygun ürünü seçebilme imkânı.
- E-Ticaret formlarında kullanıcı yorumları bulunması.
- İnternette incelediğim ürünlerin detaylarını kolaylıkla ulaşabilmek.

İnternette alışverişini engelleyen sebepler:

- İnternette yapılan alışverişlerde ödeme güvenliğinin yetersizliği,
- Sitenin yeni olması
- Ürünü deneme imkânı olmaması sebebiyle standart ürünleri almak zorunda kalmak.

Erkeklerle kadınları internette alışverişte 5 konuda farklı oldukları t testi ile görülmüştür. Kadınların daha olumlu görüşe sahip olduğu konular ise şunlardır:

- Günün her saatinde alışveriş yapabilmek,
- Sosyal çevresinden etkilenecek internette alışveriş yapmak,
- E-ticaret sitelerinin alışverişlerde kredi kartlarına puan ve promosyon vermesi

Kadınların erkeklere göre daha olumsuz tutum içinde olduğu durumlar ise;

- Ürün iade prosedürleri,
- Yeni kurulmuş bir e-ticaret sitesinden alışveriş yapmak şeklinde ifade edilebilir.

Diğer taraftan evlilerin bekârlara göre daha olumlu gördüğü konular;

- Günün her saatinde alışveriş yapabilmek imkânı,
- Sosyal çevresinin etkisi ile internette alışveriş yapma,
- E-ticaret sitelerinin alışverişlerde kredi kartlarına puan ve promosyon vermesi olarak özetlenebilir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma Kütahya ilinde ikamet eden tüketicilerin internette alışveriş konusundaki görüş, düşünce ve davranışları araştırılmıştır. Bu anlamda Türkiye için genelleyecek sonuçlar değildir. Çalışmanın daha geniş bir çerçevede yapılması ile ülke genelinde tüketicinin internette alışverişe bakış açısı ve satın alma davranışları daha genel olarak ifade edilebilecektir. Bunun yanında çalışmanın belli başlı e- ticaret siteleri kapsamında yapılması daha somut sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A. T. (2010). *Sanal Mağaza Atmosferini Etkileyen Özellikler ve Tüketici Tercihleri Üzerindeki Rolü: Online Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, R. & Sever, H. (2012). Elektronik Pazarlarda Güven Problemi ve Kriminal Faaliyetler. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2 (1), 154-164.
- Armağan, E. A. & Turan, A. H. (2014). İnternet Üzerinden Alışveriş: Demografik Faktörlerin, Bireysel İhtiyaçların Etkisi Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3), 1-22.
- Aydın, S., & Derer, E. (2015). E-Ticarette Güven Unsurunun Müşterilerin Satın Alma Davranışlarına Olan Etkisi: Süleyman Semirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 21(1), 127-150.
- Cengiz, E., Gegez, E., Arslan, M., & Pirtini S. (2007). *Uluslararası Pazarlama Giriş Stratejileri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Cesur, Z., & Tayfur, G. (2015). İnternette Alışveriş Davranışında Algılanan Tüketici Riskleri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Meslek Dergisi*, 5(1), 19-33.
- Çetin, H. (2014). Online (Çevrim İçi) Alışverişte Akademisyen Davranışları ve Alışverişe Yönelten Etkenler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 65-76.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö., & İmrol, F. (2016). Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Eğitim Araştırmalarının Normallik Varsayımları Açısından İncelenmesi. *Current Research in Education*, 2(3), 130-148.
- Doğaner, M. (2007). *Elektronik Ticaret Türkiye'de Elektronik Ticaretin Gelişimi ve İşletmeden Tüketicilere Elektronik Ticaret Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğrul, Ü. (2012). Elektronik Alışveriş Davranışında Faydacı ve Hedonik Güdülerin Etkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 321-331.
- Dulkadir, B., & Akkoyun, B. (2013). Elektronik Ticaretin İşletmelerin Dış Çevresi Açısından Değerlendirilmesi: Malatya İli Tekstil Sektöründe Bir Uygulama. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(6), 1-14.

- Durmuş, Y., İlhan, A., & İnce, E. (2015). Theoretical Approach to Online Marketing. *International Journal of Computers & Technology*, 14(11), 6244-6249.
- Durmuş, M., & Tayyar, N. (2017). AHP ve TOPSIS ile Farklı Kriter Ağırlıklandırma Yöntemlerinin Kullanılması ve Karar Verici Görüşleriyle Karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 65-80.
- Gümül, F. (2015). *Tüketicilerin İnternette Alışveriş Davranışını Etkileyen Faktörler: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Elemanları Üzerinde Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hayran, S., Gül, A., & Duru, S. (2017). Türkiye’de İnternette Alışveriş Yapan Bireylerin Risk Algılarının Cinsiyet Farklılıklarına Göre Değerlendirilmesi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 48-57.
- İşler, D. B., Yarangünelioğlu, D., & Gümülü, E. (2014). Online Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Durum Değerlendirmesi: Isparta İlinde Bir Uygulama. *Journal of Alanya Faculty of Business*, 6(3), 77-94.
- İzgi, B. B., & Şahin, İ. (2013). Elektronik Perakende Sektörü ve İnternet Alışverişi Tüketici Davranışı: Türkiye Örneği. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 9-27.
- Karlıdağ, S. & Bulut, S. (2015). E-Ticarette Tüketici Gizliliğinin Korunması Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 200-224.
- Kantarıcı, Ö. Özalp, M., Sezginsoy, C., Özaşkınlı, O. & Cavlak, C. (2017). *Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret*. İstanbul: TUSIAD Yayınları.
- Kılıç, Y. (2015). *Elektronik Ticaret Kullanımında Tüketicilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızılaslan, N. & Ünal, T. (2015). Evaluation of Electronic Commerce (E-Commerce) With Swot Analysis as an Alternative Network Marketing at Agricultural Marketing. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 3 (7), 537-544.
- Mürütsoy, M. (2013). *İnternet Tüketicisinin Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oktay, K. & Kızı, G. K. (2017). Türk Dünyası Ülkelerinde Online Yemek Satış Siteleri Üzerine Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (5), 147-162
- Oskaybaş, K. Dursun, T. & Yener, D. (2014). Online Alışverişte Tüketicilerin Tercihlerini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36 (1), 119-135
- Sayılı, M. & Büyükköroğlu, A. M. (2012). E-Ticaret Yoluyla Gıda Maddeleri Satın Almaya Yönelik Tüketicilerin Tutumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 18 (2012), 246-255

- Sertoglu, A. E., Ors, H. & Catli, O. (2017). An Empirical Study to Determine the E-Shopping Attitudes and Behaviors of Various Consumers Groups. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 4 (4), 384-397.
- Şimşek, A. (2016). Elektronik Ticaret Sitesi Kullanıcılarının Güven Tutumlarının İncelenmesi: Uşak İlinde Ampirik Bir Çalışma. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), 1-12.
- Üster, Z. (2015). Elektronik Ortamda Alışveriş Yapanların Kontrolsüz Satın Alma Eğilimlerinin İncelenmesi: İnteraktif Bir Uygulama. *Business and Management Studies: An International Journal*, 2 (2), 168-187.
- Yalçın, F. (2012). *İnternet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti: Günün Fırsatları Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, A. & Göv, S. A. (2015). Tüketicilerin E-Ticaret Algılarının İncelenmesi (Gaziantep ve Adıyaman Örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (13), 413-433.
- Yılmaz, C. & Tümtürk, A. (2015). İnternet Üzerinden Alışveriş Niyetini Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Kullanarak İncelenmesi ve Bir Model Önerisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 22 (2), 355-284.
- Yılmaz, V., Arı, E. & Doğan, R. (2016). Online Alışverişte Müşteri Şikâyet Niyetleri ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi. *Journal of Yaşar University*, 11 (42), 102-112.
- Terzi, N. & Mandal, Y. (2016). Perakende Sektöründe Elektronik Ticaret ve Lojistik İlişkisi Üzerine Bir Uygulama. *Global Business Research Congress (GBRC-2016)*, 2 (2016), 229-253.

Araştırma Makalesi/Research Article**Ulus Markalama ve Beslendiği Kaynaklar: Bir Derleme****Nation Branding and Its Academic Resources: A Review***Şakir ÖZÜDOĞRU*****A. Halûk YÜKSEL******Öz**

Ulus markalama, ülkelerin günümüzün küresel rekabet koşulları içinde daha fazla turistik cazibe kazanmak, insanlardan olumlu tepkiler almak, ihracatlarını arttırmak, dış yatırım ve kalifiye iş gücü çekmek için kendilerini tanıtmaları, farklılaştırılmaları yani markalaşmaları süreçlerini ifade etmektedir. 1996 yılında ilk kez Simon Anholt tarafından alanyazına kazandırılan ulus markalama kavramı görece yeni bir kavram olmasına karşın neredeyse bütün ülkelerin ilgi odağı olmuş ve farklı gelişmişlik düzeylerindeki birçok ülke tarafından ulus markalama kampanyaları uygulanmıştır. Bu çalışmada ulus markalama kavramı, kavramın tanımı ve beslendiği kaynaklar çerçevesinde konu hakkında ileride yapılacak çalışmalara ışık tutması amacıyla ele alınmıştır. Çalışmada, ulus markalama kavramı tanımlanmış, ulus markalamasının beslendiği dört temel alan olan menşe ülke çalışmaları, yer markalama, kamusal diplomasi ve ulusal kimlik çalışmaları kavramla ilişkileri, benzerlik ve farklılıkları bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulus Markalama, Menşe Ülke Etkisi Çalışmaları, Yer Markalama, Yumuşak Güç, Ulusal Kimlik.

Abstract

Nation branding points the process of promoting, differentiating and branding of countries themselves in order to gain attraction of tourists, get positive reactions, increase the amount of exports, ensure direct investment and charm qualified labor force in a highly competitive globalized world. The concept of nation branding, which was coined by Simon Anholt in 1996, is a relatively

Geliş Tarihi/Received: 26.03.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 06.05.2019

* Bu çalışma, Şakir ÖZÜDOĞRU'nun Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Doktora Programı'nda devam eden, Prof. Dr. A. Halûk YÜKSEL'in danışmanlığını yaptığı "Melez Moda Örgütleri: Brezilyalı Moda İmajının İnşası ve Küresel Dolaşımı" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiş olup, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen 1606E544 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

* Arş. Gör. Eskişehir Teknik Üniversitesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü, Eskişehir/Türkiye, sakiro@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5451-1971.

** Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, Eskişehir/Türkiye, ahalukyuksel@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3864-5192.

new concept, yet it became a center of interest of nearly all countries. Nation branding campaigns applied by lots of countries in various development stages. In this study, the concept of nation branding is investigated in the frame of its definition and academic resources to inspire further studies. In the study, the concept of nation branding is introduced, then the four other disciplines considered as the academic resources of nation branding, which are country-of-origin studies, place branding, public diplomacy and national identity studies, are examined in the context of their relations, similarities and distinctions with nation branding.

Keywords: Nation branding, Country-of-Origin Effect Studies, Place Branding, Soft Power, National Identity.

GİRİŞ

Şirketlerin markaları aracılığıyla satışa sundukları ürünlere ve sundukları hizmetlere değer eklemeleri, pazardaki diğer ürün ve hizmetlerden kendi ürettikleri ya da sundukları ürünleri farklılaŐtırmaları gibi yörelerin, Şehirlerin ve ülkelerin de günümüzün küresel rekabet koşulları içinde daha fazla turistin ilgisini çekmek, insanlardan olumlu tepkiler almak, ihracatlarını arttırmak, yatırım sağlamak ve kalifiye iş gücü çekmek için kendilerini tanıtmaları, farklılaştırılmaları yani markalaşmaları gerekliliğinden söz edilmektedir (Moilanen & Rainisto, 2009: 3). Yörelerin markalanmasından pazarlama dünyasında 1990'ların başında söz edilmeye başlamış, ülke/ulus markalama (nation branding) kavramı ise ilk kez 1996'da Simon Anholt tarafından kullanılmıştır (Ünal, 2017).

Anholt (2007: 7), bütün meskûn mekânların bir itibarı yani marka imajı olduğunu yazar. Genellikle yöre ve ülke/ulus markalamada geleneksel markalama teorileri kullanılmaktadır; ancak, söz edilen mekân, bütün bir ülke olduğunda geleneksel teorilerin yeniden gözden geçirilmesi ve ülkenin kendi Őartlarına göre uyarlanması ya da değiştirilmesi gerekmektedir (de Chernatony, 2008: 16). Bunun nedeni, ülkenin aslında kurumlara ya da marka yöneticilerine değil (Dinnie, 2008: 15), bütün vatandaşlara ait olması dolayısıyla bir ülke söz konusu olduğunda sade vatandaşlardan, sektörel organizasyonlara, sivil toplum örgütlerinden devlet kurumlarına kadar pek çok paydaŐın aynı alanda toplanmasıdır. Ülke/ulus markalamadaki amaç, uluslararası arenada ülkenin tanınırlılığını ve etkisini arttırmak için ilgi çekici, olumlu bir imaj geliŐtirmektir (Hudson Teslik, 2007). Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri ve küreselleşme pek çok markanın dünya pazarına aynı anda ulaŐabildiđi, bununla beraber yaygın bir tektipleŐmenin ortaya çıktığı bir ortam yaratmıştır. Bunun sonuçlarından biri de tüketicilerin özgün ve egzotik ürün ve hizmet arayışına girmiş olmalarıdır. Michael E. Porter'ın (1990) dikkat çektiği gibi, uluslararası pazarda rekabet üzerine yapılan çalışmalar genellikle küresel tektipleŐmeye odaklanıp devletlerin gücünün azaldığını iddia etse de ulusal farklılıklar rekabetteki başarının merkezinde yatmaktadır.

Ulus markalamaya daha çok ihtiyaç duyan ülkeler genellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerdir. Gelişmekte olan ülkeler küresel pazarda gelişmiş ülkelere kıyasla daha zor ayakta kalabilmekte, uluslararası medya kuruluşlarının ilgisini daha az çekmekte bu nedenle turist ve yatırımcıların zihninde daha az yer etmektedir (Aksoy, 2008: 17). Yanı sıra, bu ülkelerde üretilen ürünler gelişmiş ülkelerde üretilen ürünlere kıyasla daha değersiz olarak algılanmaktadır (Papadopoulos & Heslop, 1993).

Alanyazında “ülke markası /country brand”, “marka ulus/nation brand” ve “ülke markalama/country branding”, “ulus markalama/nation branding” kavramları birbirinin yerine kullanılmakta olup benzer bir kavramlar ve pratikler setine gönderme yapmaktadır; yine de, ülke ve ulus kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir (Niesing, 2013: 12). Ülke, bir ulus tarafından mesken edinilmiş, sınırları belirli bir toprak parçası (Fan, 2008: 2), ulus ise “aynı kökenden gelen, aynı dini, dili ve kültürel değerleri paylaşan insan topluluğu” olarak tanımlanabilmektedir. Ancak, bu tanım ırkçılık ya da ayrımcılığa zemin hazırlayabileceğinden ve modern ulus devletlerin pek çok farklı etnik topluluktan meydana gelebildiğini göz önünde bulundurduğumuzda (Altun, 2016: 146) konumuz açısından ulusun bir toprak parçası, ortak inanışlar ve hatıralar, kültür ve sorumluluklar aracılığıyla birbiriyle ilişki içinde olan insanları ifade ettiğini söylemek daha doğru olacaktır (Smith, 1999).

Türkçe alanyazında konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalar oldukça kısıtlıdır ve yazılan tek telif eserin Alparslan Nas’ın (2017a) kaleme aldığı Kriter Yayınları tarafından yayımlanan “Ulus Markalama: Dünyadan Örneklerle Kuram ve Uygulama” isimli kitap olduğu görülmektedir. Nas (2017a: 24) eserine ulus kavramının “ülke imajını büyük ölçüde belirleyen unsur olması” ve “ulus markaların ulusun özelliklerinin uluslararası arenada temsili üzerine yoğunlaşması”ndan dolayı “ulus markalama” ismini vermeyi uygun bulduğunu belirtmektedir. Alanyazında bir karmaşıklığa sebebiyet vermemek amacıyla bu çalışmada da “nation branding” teriminin karşılığı olarak “ulus markalama” ve “nation brand” teriminin karşılığı olarak “ulus markası” terimleri kullanılmaktadır.

Nas’ın (2017a) eseri marka kavramının tanım ve türlerini ele alarak başlamakta, ulus markalama kavramını kısaca tanıtmakta ve bir ulus markalama kampanyasının süreç ve bileşenlerini incelemektedir. Eserin ikinci bölümünde ise dünyadan örneklerle ulus markalama süreçleri değerlendirilmektedir. Bu yanıyla eser bir uygulama önerisi sunmakta, somut örnekler üzerinden de bunun değerlendirmesini yapmaktadır.

Ülkelerin pazarlamanın konusu olabileceğini stratejik pazarlama yönetimi anlayışı ile açıklayan ve ekonomik gelişmenin unsurları olarak “bir ülkenin kültürel ve politik özelliklerinin makro politikalarda oynadığı kritik” role dikkat çeken bir eser de 1997 yılında özgün dilde basımı yapılan ve 2000 yılında Türkçeye kazandırılan “Ulusların Pazarlanması” isimli eserdir (Kotler vd., 2000). Ancak bu eser, ulus markalama konusu için erken bir tarihte kaleme alınmış ve markalama terminolojisinden çok pazarlama kavramlarına başvurmakta ve ekonomik kalkınmaya odaklanmaktadır.

Nas’ın eserinin dışında konu ile ilgili kapsamlı bir diğer çalışma Ersin Aksoy’un 2008 yılında savunduğu “Ülkelerin ve Coğrafî Bölgelerin Markalaşması” başlıklı uzmanlık tezidir. Bu çalışmada, ülke ve yöre pazarlaması aynı başlıklar altında benzer kavramlar olarak ele alınmış, turizm alanına odaklanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, bir Türkiye markasının ve “mesajları, vaatleri ve hedefleriyle çelişmeyen politik, kültürel, turistik ve ticari alt-Türkiye markalarının oluşturulmasının yerinde bir yaklaşım olduğu öngörülmüŐtür” (Aksoy, 2008: i).

Bu kapsamlı çalışmaların dışında, çeşitli makalelerde kavram gerek kuramsal gerek uygulamalar üzerinden ele alınmıştır. Genellikle ulus markalama ve kamu diplomasisi ilişkisine değinilen kuramsal çalışmaların (Köksoy, 2015; Ünal, 2017; Akıllı, 2018; Karabulut, 2018) yanında yine Nas’ın (2017b) “Türkiye: Potansiyeli Keşfet”

kampanyasını incelediği bir çalışma bulunmaktadır. Ulus markalama konusunu ele alan bir başka makale de Sevgi Ayşe Öztürk'ün (2008) "Ülkelerin Modern Zaman Açmazı: Biz de Marka Olabilir Miyiz?" başlıklı çalışmasıdır. Bu makalede akademik ve popüler yazından yola çıkılarak "ülkelerin markalaşması kavramı" okurlara tanıtılmış (Öztürk, 2008: 46), ulus markalamayı savunan ve bu uygulamaya karşı çıkan görüşler ele alınmış ve uygulamanın zorlukları örnekler üzerinden incelenmiştir. Ancak, taranan çalışmalarda ulus markalama kavramının ilişkili olduğu diğer alanlar, bu alanlarla benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulmadığı gözlemlenmiŐtir. Bu alıŐma da böyle bir eksikliği giderme amacı taşımaktadır.

Çalışmada, ulus markalama ve ulus markası kavramları tanıtılarak, ulus markalamanın beslendiği kaynaklar olan menşe ülke çalışmaları, yer pazarlaması, kamu diplomasisi ve ulusal kimlik çalışmaları ulus markalamayla benzer ve farklı yönleri bakımından incelenmektedir.

ULUS MARKALAMA VE ULUS MARKASI

Ulus markalama görece yeni bir akademik ilgi alanı olduğundan ve konu hakkındaki metinlerin pek çoğu akademik alandan ziyade uygulamalı alanlardan geldiğinden ulus markalamanın ve ulus markasının tanımı da alanyazında farklı biçimlerde yapılabilmektedir. Uğur Ünal (2017), ulus markalamanın "marka oluşturma ve pazarlama iletiŐimi tekniklerinin ulusların imajlarının arttırılması için kullanılması"na yönelik olduğunu yazmaktadır. Bu ifade, ulus markası ve ulus markalamanın birbirinden farklı Şeyler olduğuna işaret etmektedir. Şöyle ki, ülkeler hâlihazırda herhangi bir markalama girişimine gerek duymaksızın belirli imajlara sahiptir; ulus markalama, bu noktada, ülkelerin imajlarını güçlendirmek için kullanılan stratejiler toplamı olarak ifade edilmektedir (Fan, 2006: 12). Nadia Kaneva (2011: 118) ulus markalamaya eleştiren bir bakıŐla yaklaştığı makalesinde, ulus markalamanın "pazarlama ve markalama paradigmaları aracılığıyla ulusu yeniden yapılandırmayı amaçlayan söylemler ve pratiklerden" meydana geldiğini yazar. Bu tanımdaki "ulusu yeniden yapılandırma" vurgusu ulus markalamanın sadece yabancı ülkeler ve bu ülkelerin vatandaşlarına yönelik olarak değil, bununla birlikte ülkenin kendi vatandaşlarına yönelik olduğunu da gösterir. Yani, ulus markalama bir taraftan da bir çeşit ulus inşası içerir (Volcic & Andrejevic, 2011: 599). Ulus markalamanın diğer tanıtım etkinliklerinden farkı, ülke tanıtımında doğal güzellikler ya da kültürel merkezler turizmi arttırmak amacıyla cazibe merkezi haline getirilirken, ulus markalamanın ekonomik, diplomatik ve kültürel bağlamalarda ülkeyi farklılaŐtıracak istikrarlı, orta ve uzun vadeli stratejik hamlelerden oluşması ve ulus markalamanın "ekonominin yanı sıra toplumsal ve politik açılardan da ülkeye avantaj sağlama potansiyeli içermesidir" (Nas, 2017a: 26).

Ulus markası kavramı genellikle ülkenin soyut varlıklarını tanımlamak için kullanıldığından (Fan, 2006: 6), ulus markalama, ekonomik olmayan ya da dolaylı bir biçimde ekonomi ile ilgisi olan hedefleri bir "pazar mantığına" büründürerek politik halkla ilişkiler ve ticari marka yönetimi arasındaki sınırı tanımlanamaz bir hale getirir (Volcic & Andrejevic, 2011: 604). Marc Fetscherin (2010: 468) ulus markası kavramını Şu Şekilde tanımlamaktadır: "Bir ulus markası kamusal alana aittir; karmaŐıktır ve farklı düzeylerden, bileŐenlerden ve disiplinlerden oluşur. Hitap ettiği pek çok paydaŐın kolektif katılımını gerektirir. Ülkenin politik, ekonomik, toplumsal, çevresel, tarihi ve kültürel

veçheleri de dahil olmak üzere tüm imajı ile ilgilidir.” Kate Dinnie’nin (2008: 15) tanımı ise Şu Şekildedir: “Ulus markası ulusun tüm hedef kitlesi için kültürel olarak temellendirilmiş farklılığını ve belirginliğini oluşturan özgün, çok boyutlu öğeler karmasıdır.”

Ying Fan (2010: 98) da ulus markasını “uluslararası paydaşların zihninde oluşan, bir ulusa dair algılamaların tamamı” olarak tanımlar ve bu algılamaların “insanlar, yerler, kültür/dil, tarih, yemekler, moda, ünlü kişiler, küresel markalar” gibi pek çok öğeyi içerebileceğinin altını çizerek. Alanyazında kullanılan tanımlamalara içerik analizi uygulayan Rojas-Mendez (2013: 464) bu tanımlarda en sık karşılaşılan kavramların “bilgi, kültür, imaj, öğeler ve paydaşlar” olduğunu söyler. Fan (2006: 6) ulus markalama kavramının beslendiği alanları detaylı bir biçimde incelediği makalesinde kavramın ülke imajı ile doğrudan bağlantısına dikkat çekmiş ve ulus markalamayı “bir ulusun imajını tanıtmak için markalama ve pazarlama iletiŐimi tekniklerinin uygulanması” tanımıyla özetlemiŐtir. Fan (2006: 6) aynı makalede ulus markalamada markalananın ne olduğu sorusunu sorar ve kavramın ilgili alanları ile ulus markalamanın farkını ortaya koymak için alanyazında sıkça kullanılan terimleri aşağıdaki tabloda gösterildiği biçimde gruplar (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Alanyazında kullanılan terimler

Ürünle İlişkili Olan Terimler	Ulusal Seviyede Kullanılan Terimler	Kültürel Odak
Ülke menşei	Ulus/ülke markası	Ülke stereotipi
Ürün-ülke imajı	Ulus/ülke imajı	Ulusal kimlik
“Made-in” imajı	Ülke denkliği	Ulusal özellikler
Ülke imajı etkisi	Ülke konumlandırması	Ör. ‘İngilizlik’

Kaynak: Fan, 2006: 6

Tablodan da anlaşılacağı üzere, ulus markalama dört ana alandan beslenmektedir. Bu alanlar sırası ile menşe ülke etkisi çalışmaları, yer pazarlaması, kamu diplomasisi ve ulusal kimlik çalışmalarıdır (Fan, 2010: 98). Bu alanların temel niteliklerini ulus markalama ile benzer ve farklı yönlerini incelemek ulus markalamaya dair ayrıntılı ve derinlikli bir bilgi edinmek için önemlidir.

ULUS MARKALAMANIN BESLENDİĞİ KAYNAKLAR

Ulus markalama; menşe ülke çalışmaları, yer pazarlaması, kamu diplomasisi ve ulusal kimlik çalışmaları olmak üzere temel olarak dört alandan beslenmektedir. Bunlardan menşe ülke etkisi kavramı son kırk yıldır pazarlama ve markalama çalışmalarının gündemini meşgul etmektedir. Bu alanda karŐılaŐtırılmalı uluslararası pek çok araştırma mevcuttur. Yer markalaması ise 1990’larda akademik bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bazı kaynaklarda yer pazarlaması ve ulus markalama bir arada ele alınmakta, bu ikisi arasındaki farkın sadece aktörler ve coğrafî büyüklük olduğu söylenmektedir; ancak izleyen bölümlerde görülecektir ki, bu iki alan pek çok benzerliğe sahip olsa da belirgin farklılıklara da sahiptir. Kamu diplomasisi, uygulama alanı olarak çok uzun bir geçmişe sahiptir; ancak 1960’larda akademik bir disiplin olarak ortaya çıkmış günümüzde ise yumuşak güç kavramı ile özdeŐleŐmiŐtir. Son olarak ulusal kimlik bağlamında ulus inşası ve ulus itibarı konuları sosyal ve beşeri bilimlerde ihtilafly bir başlık olagelmiŐ, ulusların

ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları sorusu ve bununla beraber ulusal kimliği oluşturan bileŐenler farklı ideolojileri benimseyen araştırmacılar tarafından farklı biÇimlerde yanıtlanmıŐtır. İzleyen bölümlerde, bu alanlara ait temel savlar ve yaklaşımlar ulus markalama ile ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır.

Menşe Ülke Etkisi Çalışmaları

Menşe ülke etkisi çalışmaları; pazarlama, uluslararası ticaret ve tüketici davranışı alanlarında son kırk yıldır üzerine en çok araştırma yapılan olgulardan biri olagelmıŐtir. Menşe ülke kavramı, alanyazında “made in...” terimi ile karŐılanmakta olup bir işletme, ürün ya da hizmetin tüketicinin zihnindeki anavatanı anlamına gelmektedir (Papadopoulos & Heslop, 1993: 80). “Made in...” etiketleri ilk olarak 1. Dünya Savaşı sonrasında galip gelen ülkelerin savaŐın kaybedenlerinden olan Almanya’yı cezalandırmak için Almanya’da üretilen ürünlerin üzerine “Made in Germany/Almanya’da üretilmiştir” etiketi koyulmasını zorunlu koŐmaları ile kullanılmaya başlanmıştır; ancak, zamanla bu cezalandırma yöntemi Alman üreticiler tarafından üretilen ürünlerin algılanan kalitesinin özellikle dayanıklılık ve iŐlevsellik bakımından yüksek olması nedeniyle bu ürünleri ayırt edici bir öğeye dönüşmüŐ, diğer ülkeler de “made in...” etiketlerini kullanmaya başlamıştır (Küçükaydın, 2012: 42-43). Ülke menşei tüketiciler nezdinde satın alma aşamasında etkili bir karar kriteri olarak değerlendirilmekte (Bilkey & Nes, 1982: 94; Erickson vd., 1984: 32), tüketicilerin ürün çeşitliliği içinde kararsızlığa düŐtüklerinde ürünün üretildiği ülkeye dair algılamaları onlar için bir ipucu işlevi görmektedir (Han, 1989; Maheswaran, 1994).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ve lojistikteki gelişmeler, küreselleşmenin yaygınlaşan etkisi, çok uluslu Şirketlerin pek çok ülkeye hatta kıtaya birden yayılması tedarik zincirlerini ve üretim hatlarını geniŐletmiŐtir; bunun bir sonucu olarak da günümüzde menşe ülke denilince akla ilk gelen ülke ürünün üretildiği ülke olmaktan ziyade tüketicinin aklında ürünün üreticisinin ya da pazarlamacısının ürün ya da hizmetle özdeşleştiği ülkeye dönüşmüştür (Han & Terpstra, 1988: 122). Bununla birlikte, markalar ürün ve hizmetlerini uluslararası pazarda ve diğer ülke pazarlarında diğer ürün ve hizmetlerden ayırt etmek için “made in...” etiketinin yanı sıra “designed in.../...’da tasarlanmıŐtır”, “invented in.../...’da icat edilmiştir”, “assembled in.../...’da düzenlenmiştir” gibi etiketler kullanmaya başlamışlardır (Papadopoulos & Heslop, 1993: 4). Örneğin, Apple ürünlerinde “Kaliforniya’da tasarlanmıŐtır” etiketini kullanırken, düşük maliyetli kalitesiz ürünler üretmekle tanınan Çin Halk Cumhuriyeti eğitim, araştırma-geliştirme ve pazarlama projelerine yaptığı yatırımlarla katma değer yüksek ürünler üretme yarışına girmiş, bu yarışta “Çin’de yaratılmıştır” etiketini kullanmaya başlamıştır (Molnar & Koen, 2015).

Menşe ülke etkisi çalışmalarının en önemli bulgularının biri, menşe ülke etkisinin gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler arasında daha güçlü olduğu, farklı gelişmişlik düzeyleri arasında dikkate değer bir açık yarattığıdır (Verlegh & Steenkamp, 1999: 536). Buna göre, tüketiciler gelişmiş ülkelerin olumlu imajına istinaden az gelişmiş ülkelerin ürünlerinden gelişmiş ülkelerin ürünlerini tercih etmektedir. Bu durum da temel ve taklit edilemez bir rekabet avantajı olan menşe ülke etkisinin ülke imajını oluşturan pek çok bileŐene bağlı olarak gelişmiş ülkelerin lehine olduğunu, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin, eğer bu ülkeler ihracat oranlarını arttırmayı ve uluslararası

arenada söz sahibi olmayı istiyorlarsa, imajlarını olumlu yönde güçlendirmek için çaba sarf etmeleri gerektiğini göstermektedir. Çünkü statü, özgünlük ve egzotiklik gibi değerlerle bağdaşabilen menşee ülke etkisi içsel bir özellik olmaktan ziyade dışsal yani sembolik ve duygusal bir özellik olup tüketicinin algısında oluşmaktadır (Verlegh & Steenkamp, 1999: 523).

İnsanların zihnindeki imajlar, tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir (Özenç, 2002: 38). Ülke imajı, belirli bir ülke hakkında bildikleri, düşündükleri ve hissettikleriyle ilgilidir (Ger, 1991: 391). Menşee ülke çalışmaları belirli değişkenler çerçevesinde ürün kategorileri ve tüketici davranışları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Belirli menşee ülkeler belirli ürün kategorileri ile anılmakta ve menşee ülke etkisi bu ürün kategorilerinde olumlu olabilmektedir. Ancak diğer ürün kategorilerinde menşee ülke etkisi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Söz gelimi, Japonya yüksek teknolojili elektronik ürünlerde olumlu bir imaja sahipken, Japon gıda ürünleri kalitesiz olarak bilinmektedir (Nagashima, 1977).

Ülkelerin imajı çeşitli markalama ve paketleme yöntemleri ile kullanılabilir ya da bu imajlara çağrışımlar yapılabilir. Örneğin, bazı gelişmekte olan ülkelerde moda ve tekstil markaları marka adı olarak İtalyan ismine benzer isimler kullanmakta İtalya'nın moda ve tekstil alanındaki olumlu imajından faydalanmaya çalışmaktadırlar. Başka bir örnek de Nokia'nın hücreli telefon teknolojisine yenilikçi bir biçimde adım atmasının ardından Finlandiya'nın ismi bu alanda anılır olmuştur. Yapılan çalışmalar Nokia'nın yaygın bir tüketici kitlesine ulaşmadan önce tüketicilerin çoğunluğu tarafından yüksek teknolojili, elektronik bir cihaz ürettiği için bir Japon markası olarak bilindiğini göstermektedir. Nokia örneğinde, menşee ülke etkisi tersine bir yol izlemiş, markanın olumlu imajı Finlandiya'nın olumlu imajını pekiştirmiştir (Ryan, 2008: 17). Yakın bir dönemde yapılan bir çalışma da çoğu tüketicinin Skype isimli yazılımın Estonya'da üretildiğini bilmediği, yazılımı Birleşmiş Devletler menşeli sandığını ortaya koymuştur (White, 2012).

Menşee ülke etkisi çalışmaları; sınırlı değişkenler kullanmaları, belirli bir ülkeden belirli bir örnekleme hedef almaları, etki boyutunun seçilen değişkenlere göre önemli ölçüde değişiklik göstermesi nedeniyle güvenilirlik ve geçerlik bakımından ve bu tip araştırmalardan elde edilen fazlaca genel sonuçlara ulaştıkları için eleştirilmişlerdir (Dinnie, 2008: 85). Bununla birlikte, menşee ülke etkisi çalışmaları doğrudan ürünler ve satın alma tercihleriyle ilgili olup ulus markalama stratejilerini desteklemektedirler; ancak, ulus markalama daha geniş bir bağlamda ülkenin “politik, ekonomik, tarihi ve kültürel boyutlarını” da kapsayan imajına yönelik bütünlüklü bir markalama çalışmasıdır (Fan, 2006: 8).

Yer Markalama

İngilizce alanyazında “place branding” olarak geçen yer markalama, 19. yüzyılın ortalarında yörelerin, kentlerin ve bölgelerin halkla ilişkiler araçlarının kullanımı aracılığıyla tanıtılması ile başlamıştır (Go & Govers, 2010: xxii). Akademik çalışmaların ilgi alanına 1990'larda giren yer markalama, turizm çalışmalarında kullanılan ve benzer bir kavram olan destinasyon pazarlaması ile benzer özelliklere sahip olup bu iki kavram birbirine karışabilmektedir. Destinasyon, “doğrudan turizmle ilgili bir terim” olmakla

birlikte, yer markalama “politik, dış yatrım, ticaret, göç ve medyayı da kapsayan, bir yerdeki tüm etkileŐimleri ifade eden daha geniş bir perspektife sahiptir” (Govers & Go, 2009: 4). Destinasyon pazarlamasında tüketici turist, ürün ise destinasyonken (Aksoy, 2008: 12), yer markalamada tüketici, turistlerden kalifiye emek gücüne, öğrencilerden dış yatırımcılara geniş bir yelpazeye dağılmıştır; benzer biçimde, ürün ise destinasyon kadar sarih değildir ve markalaması yapılan yerin kültürel, sosyal ve manevi öğelerden oluşan imajıdır. Yer markalama, bir yerin cazibesini arttırmak ve olumlu imajını pekiŐtirmek için çaba gösterirken, yer markası yeri soyut bir harita üzerinde bir fikri mülkiyet nesnesi olarak da konumlandırır (van Ham, 2008: 127).

Yer markalamanın temel hedeflerinin bir yerin ihracatını ve yerel sektörlerin rekabet gücünü arttırmak, kalkınma sağlamak, markalanan yere ekonomik, politik ve sosyal anlamda rekabet avantajı sağlamak olduğu söylenebilir (Papadopoulos, 2004: 36-37).

Peter van Ham (2008: 129-130) yer markalamanın ortaya çıkıp dünyada yaygınlaşmasının dört temel nedeni olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki, gelişen bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin ürünleri, hizmetleri ve yerleri kalite ve güvenilirlik gibi öğeler bakımından ayınlştırıp ulaşılabilir kılmasıdır. Bundan böyle bir yerin kendine has özellikleri tüketicilerde sembolik ve duygusal çağrışımlar uyandırmadığı sürece güçlü birer rekabet avantajı olmayı sürdüremeyecektir. İkinci neden tüketici ve marka arasında kurulan duygusal bağın markaya güven duyulmasını sağlamasıdır. Yer markalama ayrıca artık güvenilirliğini yitirmiş politik programlar ve ideolojiler için yenilenme ve tüketicilerin yani vatandaşların ve dış ülkelerin önüne yeni bir yüzle çıkmak demektir. Son olarak, markalama sayesinde markalanan yerde üretilen ürünler ve hizmetler için daha yüksek bedeller talep edilebilecek ve yerin kendisi jenerik bir marka olmaktan çıkarak farklılaşmış bir marka olacaktır.

Yer markalama sürecinde yer alan paydaşlar arasında yerel yönetimler, kamu ve özel sektör temsilcileri, eğitim, kültür ve sanat kurumları, yatırımcılar, politika yapıcılar, sivil toplum kuruluşları ve kanaat önderleri sayılabilir (Maheswari & Lodorfoş, 2014: 108). Yer markalama son derece karmaşık ve politik bir etkinliktir ve yer markalama sürecinde bu paydaşlar çıkar çatışması içinde olabilir (Hankinson, 2004). Bu da yer markalama sürecini olumsuz yönde etkileyebileceği gibi bu süreç çıkar çatışması içinde olan paydaşların iletişim kurabileceği bir platforma da dönüşebilir. Yer markalama süreci dinamik bir süreçtir ve pek çok çalışma paydaŐlarının bu sürece etkin katılımını vurgulamaktadır (Baker, 2007; Aitken & Campelo, 2011; Hanna & Rowley, 2011). Yerin kimliği, kültürü ve uyandırdığı tahayyül dünyası kolektif olarak sürdürülen bir süreç içinde ele alınır; bu nedenle yukarıdakilere ek olarak sakinleri ve turistleri de kapsayan paydaŐ grupları yer markasına dair kendi anlamlarını üreten ve bu anlamları yayan etken gruplar olarak düşünölmektedir (Kavaratzis & Hatch, 2013).

Yer markalamada yer bir tarihi, alt yapısı, içinde yaŐayanları ve yaşantıları, kültürü ve daha pek çok soyut ve somut öğeden oluşan bir olgudur. Yer markası ise “görsel, sözel ve davranıŐsal ifadelerden” temellenir ve insanların zihninde oluşur, dolayısıyla bir algılamadır (Kavaratzis & Hatch, 2013: 70). Bu bakımdan, her yer bir marka olarak düşünölebilir; çünkü, bir yerin ismi söylendiğinde o yere aşına olan kişilerin zihninde o yerle ilgili çağrışımlar belirecektir (Boisen vd., 2011: 142). Ancak, yer markalama bir destinasyon, kasaba, kent ya da bölge için yapılan bir logo ve aklıda kalıcı

bir slogandan ötesidir (Ashworth & Kavaratzis, 2009; Govers, 2013). Kendini insanların zihnindeki haritada diğer yerlerden farklı kılmak dolayısıyla rekabet avantajı sağlamak isteyen yerler için o yerin kültürü yer markasının en özgün ifade biçimidir (Kavaratzis & Hatch, 2013: 80). Őunun altı çizilmelidir ki, bu, bir yerin kültürel öğelerinden bir seçkiyi öne çıkarmak ve iletişim kanalları ile bu imgeleri aktarmak değil, yerin kimliğinin markalama sürecinde iç ve dış paydaşlarla yeniden şekillendiği ve çoklu bakış açılarının marka için yeni anlamlar ürettiği bir etkileşimdir (Atkinson & Campelo, 2011).

Yer markalamada kullanılan öğeler binalar, sokaklar, parklar, doğal güzellikler gibi somut öğelerin yanında kültürel öğelerden de oluşur. Bu kültürel öğeler sanat ve medya aktiviteleri, gençlik alt kültürleri ve azınlıkların kültürel öğeleri, yerel tarih, arkeoloji, lehçeler ve ritüeller gibi geniş bir yelpazededir. Bunların somutlaştığı etkinlikler yerel festivaller, kurumlar, kamusal alanlar, üniversiteler, yerel üretim tesisleri, zanaatkâr ve sanatçıların atölyeleridir (Bianchini & Ghilardi, 2007). Yer markası bu sayılan öğeleri bir çatı altında toplayan, koordine eden ve kimliklendiren bir Őemsiye marka olarak düşünülebilir (Iversen & Hem, 2008).

Alanyazında, dünyanın her yerinden pek çok başarılı yer markalama örneği mevcuttur (Baker, 2007; Bianchini & Ghilardi, 2007; Jansen, 2008; Govers & Go, 2009; Belloso, 2010; Rinaldi & Beeton, 2015). Alanyazında yer markalama sıklıkla ulus markalama ile bir arada anılmakta ve yer markalama kasabalardan kentlere, bölgelerden kentlere yer tanımına uyan bütün uzamsallıklara uygulanabilmektedir. Yer ve ulus markalamanın kuramsal bakımdan hedefleri benzerdir ve ikisi de markalanan yerin turistler için cazibe merkezi haline gelmesini ve kalifiye iş gücünü, öğrencileri, dış ve iç yatırımcıları markalanan yere çekmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte ulus markalama, yer pazarlaması çalışmalarından türemiş olsa da (Handayani & Rashid, 2013: 166), daha kapsayıcı ve yaratıcı bir yaklaşım gerektirmektedir (Szondi, 2008). Ayrıca, ulus markalama, yer markalamanın işlevlerine ek olarak bir ülkenin “yumuşak güç” elde etmesi (Nye, 2004) ve ulus inşası işlevlerini de kapsamaktadır (Olins & Hildreth, 2011). Bu nedenle, izleyen iki bölümde ulus markalamanın beslendiği diğer iki alan olan kamu diplomasisi ve ulusal kimlik bağlamında ulus inşası ve ulusal itibar ele alınacaktır.

Kamu Diplomasisi

Ulus markalamayı yer markalamadan ayıran en önemli özelliklerden biri varsayılan uluslararası etki alanı ve ulus devletle olan yakın ilişkisidir. Dolayısıyla, ulus markalama bir yanıyla da kamu diplomasisi ve uluslararası ilişkiler alanından beslenmektedir. Kamu diplomasisi, alışlageldiği tanımıyla, “bir ülkenin fikirleri ve idealleri, kurumları ve kültürü, hedefleri ve mevcut politikaları hakkında diğer ülkelerdeki kamuya bir anlayış sunmak için yürüttüğü iletişim sürecidir” (Tuch, 1990: 3). Kamu diplomasisinin uluslararası ilişkilerden ayrılan yanı ise uluslararası ilişkiler devletler ve devlet organları arasındaki ilişkilerle ilgilenirken, kamu diplomasisinin hedef kitlelerinin genel anlamda diğer ülkelerdeki kamuoyunu oluşturan devlet dışı yapılar olan sivil toplum örgütleri, kültür merkezleri ve iş çevreleri gibi sivil yapılar olmasıdır (Aksoy, 2008: 32).

Uluslararası arenada devletlerin uyguladığı politikanın aracı güç olarak tarif edilmektedir (Yılmaz, 2011: 31). Amerika Birleşik Devletleri Ulusal İstihbarat Konseyi başkanlığını yapmış bir Harvard profesörü olan Joseph Nye 1990 yılında yayımlanan

kitabında “yumuşak güç” kavramını ortaya atmış ve uluslararası ilişkilerde sert güç ve yumuşak güç olmak üzere iki tip güç tanımlamıştır. Sert güç ölkelerin askeri ve ekonomik gücünden meydana gelirken, özellikle Soğuk SavaŐın sona ermesinin ardından askeri ve ekonomik güç uluslararası arenada önemini korumakla beraber, ölkelerin kültürel üretim zenginliği giderek önem kazanmaya başlamıştır.

Nye’e (2004) göre, Soğuk SavaŐın sona ermesi ve küreselleşmenin artan etkisiyle artık askeri ve ekonomik güce, nüfusa ve jeopolitik konuma atfedilen önem ekonomik büyümeye, teknolojik geliŐime ve eğitime kaymaya başlamıştır. Ancak yumuşak ve sert gücü ayrı iki kategori olarak ele almamak gerekmektedir; bu iki güç türü birbiriyle etkileşim içinde olup hedeflere ulaşmada bu etkileşimi yönetmek son derece önemlidir. Nye, “yumuşak güç” terimi için doğrudan bir tanım önermemiŐtir; ancak, alanyazında en sık kullanılan, basitleŐtirilmiŐ ifade yumuşak gücün bir ölkenin dış paydaşlarına istediğini yaptırabilme kapasitesi olduğudur (Noya, 2006: 50). Bu açıdan bakıldığında, terim olarak alanyazında görece yeni ilgi odağı olmuş olmasına karşın yumuşak güç çeşitli biçimlerde yüzyıllar boyunca pek çok devlet tarafından kullanılagelmiŐtir. Osmanlı İmparatorluğu’nun fethedeceği bölgelere önce tüccarlarını göndermesi, yerel halkın takdirini toplaması ya da fethettiği bölgelerdeki yerel halkın inançlarına ve yaşam tarzlarına sayđı duymasđ bir çeşit yumuşak güç örneğidir (Yılmaz, 2011). Ancak, yumuşak gücün ayırt edici özelliği doğrudan devlet tarafından uygulanan bir uluslararası ilişkiler biçimi olmamasıdır (Fan, 2008: 150). Yumuşak güç, politika yapıcđların tercihlerinden ve uygulamalarından etkilenebilir ama tamamıyla onların denetiminde olmayan dışsal bir güçtür (Blechman, 2005: 680). Çünkü Nye’nin (2008: xiii) deyiŐiyle “devlet, politikaları denetlerken, kültür ve değerler sivil topluma içkindir”. Bu da kamu diplomasisinin uluslararası ilişkilerin odak noktasđ olan uluslararası meselelere değil ulusal değerlere ve bu değerlerin hedef kitleye ikna edici bir biçimde sunulmasına odaklandığına işaret etmektedir (van Ham, 2008: 135). Denilebilir ki, kamu diplomasisinin amacı sadece ölkelerin politik ve ekonomik hedeflerini savunmak değil bununla beraber uluslar ve kültürler arasında da bir iletişim ortamđ sağlamaktır. Bu iletişim ortamđ sayesinde uluslararası iş birliklerinde ölkeler birbirilerine karşı üstünlüklerinden ziyade ortak değerler ve hedeflerini temel alarak hareket edebileceklerdir (Hunter, 2009: 375).

Nye’e (2004: 11) göre bir ölkenin yumuşak gücü kültürü, politik değerleri ve uluslararası politikalarına göre Őekillenmektedir. “Göçmenler, mülteci kampları, uluslararası öğrenciler, turistler, kitap ve müzik satıŐları, sporlar, Nobel ödülü kazananlar, ortalama insan ömrü, dış ölkelere gönderilen yardımlar, internet servis sağlayıcıları ve kamu diplomasisine ayrılan bütçe” yumuşak güç kaynaklarından bazılarıdır (Fan, 2008: 149). Bazı araştırmacılar bunlara ek olarak, “reklamcılık, mimari, sanat ve antika pazarı, tasarım, tasarımcđ modası, film ve video, interaktif serbest zaman etkinlikleri, müzik, performans sanatları, yayıncılık, bilgisayar oyunları, televizyon ve radyo” gibi öğeleri de yumuşak güç kaynakları arasında saymaktadır (Tsutomu, 2008: 130). Bir ölkenin yaratıcı endüstrileri ve doğrudan askeri ve ekonomik gücüne bağlı olmayan eğitsel altyapısı, kültürel zenginliği ve politik değerleri yumuşak güç kaynakları olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmacılar, bir ölkenin kültürünün yumuşak gücün en etkili araçlarından biri olduğunun altını çizmektedir (Schneider, 2005: 148-178). Yumuşak gücün başlıca hedeflerinden biri kültürel çekicilik yaratarak ölkeye dair olumlu bir imaj oluşturmak,

dolayısıyla ülkenin itibarını arttırmaktır. Ancak bu, uzun erimli ve tutarlık gerektiren bir süreçtir; kısa vadeli hedefler beklenen sonucu doğurmayacaktır (Nye, 2004). Bununla beraber, yumuşak gücün etkili kullanılmasının tek yolu dış politikadaki tutarlılıktır. Çünkü kültürel çekicilik bir yumuşak güç kaynağıdır; ancak kültürel çekicilik doğrudan yumuşak güce dönüşmez; kültürel çekiciliğin bir yumuşak güç enstrümanı haline gelmesi uygulanan politikalara ve bu politikaların uygulandığı bağlamlara ve yöntemlere bağlıdır (Yasushi & McConnell, 2008: xvii).

Kamu diplomasisinin ulus markalamayla örtüşen pek çok yanı bulunmakla birlikte, kamu diplomasisi genellikle ülke dışındaki kamularla ilgilenmekte uluslararası ilişkilerin bir kolunu oluşturmaktadır. Ulus markalama ise içe dönük bir ulus inşası ve dışa dönük bir ulus imajı üretimi ya da yeniden üretimini imlemektedir; bu nedenle “ulusun dışarda tanıtılmasına fayda sağlayabilecek bütün güçlerinin harekete geçirilmesini” gerektirmektedir (Melissen, 2005: 19). Ayrıca, ulus markalama pazarlama çalışmalarından türeyen bir kavram olarak değerlendirilirken, kamu diplomasisi uluslararası ilişkiler ve kültürlerarası iletişimin kesişim noktasında durmaktadır (Szondi, 2008).

Ulusal Kimlik: Ulus İnşası ve Ulus İtibarı

Ulusal kimlik ve ulusçuluk; uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, sosyal psikolojiden sosyoloji ve tarihe sosyal ve beşerî bilimlerde birçok disiplinin araştırma konusu olagelmıştır (Treanor, 1997). Sosyal ve beşerî bilimlerde ulus ve milliyetçilik kavramlarını tanımlayan iki temel ve birbirine zıt görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri ulusun tarihsel sürecin başından beri var olduğunu (Hastings, 1997; Shils, 1957; Van den Berghe, 1981), diğeri modern toplumun yapısına özgü, inşa edilmiş bir olgu olduğunu iddia etmektedir (Anderson, 1993; Hobsbawm, 2013a; Smith, 1999).

Kültür antropoloğu Clifford Geertz (1993: 159) insanların aralarında kan bağı olan, belirli bir dili konuşan, belirli sosyal etkinlikler gerçekleştiren bireylerden oluşan dünya üzerinde hâlihazırda bir topluluğun içine doğduklarını ve bu toplulukla etkileşimlerinin doğuştan geldiğini düşündüklerini yazar. Alanyazındaki karşılığı ilkselçilik (primordializm) olan bu görüşe göre bu bağlar ilksel bağlardır. İlksel bağlar son derece duygusal bağlardır; bu nedenle de bireylerin kimlik inşalarında ona ait olma hissini yaşatan bireyüstü bir tatmin sağlarlar (Eller & Coughlan, 1993: 187). Kan bağı, ırk, dil, din, üzerinde yaşanan toprak parçası ve çeşitli ritüeller gibi ilksel bağlar modern öncesi toplumların temel birleştirici öğeleridir ancak bu bağların modern toplumlarda da varlığını sürdürürler ve modern toplumlarda da grup aidiyetini ve gruplar arası ilişkileri etkileyen temel faktörler olarak işlev görürler (Çoban, 2012: 345).

İlkselçi görüş pek çok açıdan eleştiriye tabi tutulmuş, dili, üzerinde yaşanan toprak parçasını, dini ve kültürel etkinlikleri ulusu bir arada tutan bağlar olarak ele almak sakıncalı görülmüştür. Örneğin, günümüzde iş ya da göç nedeniyle birden çok dil konuşan hatta anadilini değiştiren azımsanmayacak sayıda insan vardır ve dinsel uygulamalar da zaman içine pek çok değişiklik göstermiş, çeşitlenmiştir. Öte yandan, çeşitli nedenlerle yaşadıkları coğrafyayı değiştiren çok sayıda insan vardır ve bu insanlar ait oldukları etnisitenin hüküm sürdüğu toprak parçalarında yaşamamaktadırlar. Bu nedenle, ulusal

kimliklerin ilksel bağlarla kurulan sabit, değişmez nitelikte yapılar oldukları görüşü günümüz dünyasını açıklamak için yeterli görünmemektedir (Özkırımlı, 2010: 61).

Ulusların tarihöncesinden günümüze kadar uzanan bir olgu olmadığını, modernizmin ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile ortaya çıktıklarını iddia eden azımsanmayacak sayıda araştırmacı bulunmaktadır. Bu grupta yer alan araştırmacıların görüşleri çoğunlukla Marksizm, sömürgecilik, iletişim çalışmaları gibi alanlardan beslenmekle birlikte bu araştırmacılar ulusun kökenine dair farklı iddialar ortaya atmaktadırlar. Bu tezin temelinde “ulus bilincinin ve bu bilincin getirdiği siyasi yapılanmanın modern çağa özgü olduğu” savı hâkimdir (Vatandaş, 2010: 68). Örneğin, Ernst Gellner (2008) ulusun oluşumunu güç ve kültür arasındaki ilişki ile açıklamakta, modern toplumlarda iş bölümünün artması ve yapılacak işlerin giderek standartlaşması ile birlikte okuryazarlığın arttığını, bununla beraber kültürün standartlaştığını belirtmektedir. Etnik kimliğin ulusun kurucu öğesi olduğunu kabul eden Gellner’e göre, hâkim olan etnik grup kendi kurduğu yüksek kültürü dil ve eğitim aracılığıyla hâkim kültür hâline getirir ve standartlaştırır. Böylece, endüstriyel üretim için eğitilmiş bir kitle yaratmakla birlikte ulusun içindeki bireylerin aidiyet duygularına seslenir ve onlara bir kimlik sunar.

Benedict Anderson (1993) da ulusun oluşumunda iki temel faktöre dikkat çeker; bunlar, kapitalist yerel basının yaygınlaşmasıyla dillerin standartlaşması ve eşzamanlı bir dünya tahayyülüne geçilmesidir. Bu noktada Anderson (1993: 20) ulusu “hayal edilmiş bir cemaat” olarak tanımlar; çünkü ulusun üyeleri birbirilerini tanımasa da “her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam” eder. Yazar buradaki “hayal etme” kavramını uydurma, sanrı görme anlamında değil modern dönemle birlikte insanların bilincindeki bir değişikliği, bir çeşit bilinç dönüşümünü ifade etmek için kullanmaktadır (Yelken, 1999: 149). Anderson (1993: 21-22), hep beraber söylenen şarkılar yerine marşlar, yerel festivaller yerine törenler gibi eski zamanlara ait pek çok etkinliğin modern ulus içinde yeniden şekillendirildiğini dolasıyla ulus kavramının kökeni olmayan, uydurma bir şey olmadığını söyler. Onun savının temelinde ulusun sınırlı, yatay bir yoldaşlık üzerine kurulu egemen bir yapı ve bu egemenliğin “amblemi ve mihenk taşının da egemen devlet” yani ulus devlet olduğu fikri vardır.

Ulusun modern döneme ait bir inşa olduğunu savunun diğer bir düşünür olan Eric Hobsbawm (1995; 2013a), ulusların “sosyal mühendislik ürünleri” olduklarını iddia eder (Özkırımlı, 2010: 94). Anderson’a benzer bir biçimde, Hobsbawm modern ulusların inşa edilmesi sürecinde eski uygulama ve rutin pratiklerin işe koşulduklarını; ancak, bu uygulama ve pratiklerden yola çıkarak gelenekler inşa edildiğini yazar. Uluslar her ne kadar “icat edilmiş gelenekler” olsalar da ve tarihleri her ne kadar yeni olsa da bu gelenekler sayesinde tarihsel bir devamlılık temeli oluştururlar (Hobsbawm, 2013a). Gelenekler icat etmenin iki yolu vardır. Bunlardan ilki eski gelenekleri yeni koşullara uyarlamaktır ki bu, tarih boyunca pek çok toplum tarafından uygulanmıştır. Diğeri ise hızlı sosyal değişimlerin yaşandığı dönemlerde düzen ve birlik sağlanması gerektiğinde ortaya çıkar ve “ulusal bir topluluk” yaratmak bunun yollarından biridir (Özkırımlı, 2010: 94). Hobsbawm (2013b: 306) buna neden olan şeylerin kilisenin ve imparatorlukların gücünün giderek zayıflaması, bu koşullarda da yönetici sınıfların yurttaşlarını politik özneler olarak tanımlamalarının birliği sağlamanın koşulu olduğunu altını çizer. Yani, modern resmi geleneklerin icadı en başta seçim demokrasilerinin yayılması ve kitle politikaları ile ilişkilidir. Böylece kilisenin yerini ilk ilköğretim, ayin ve törenlerin yerini

resmi merasimler ve fetiŐ ve ikonaların yerini de ulusal lider ve kahramanları tasvir eden anıtlar alır (Hobsbawm, 2013b: 314-315). Hobsbawm'ın (1995: 24) deyiŐiyle, "milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir", dolayısıyla, "'millet' ancak belli bir modern teritoryal devletle, 'milli devlet'le ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yararı yoktur".

İki görüş arasında bir orta yol bulmaya çalışan (Çoban, 2012: 349) ve bir nevi modernist görüşün özeleŐtirisini yapan (Vatandaş, 2010: 100) etnosembolizm görüşün savunucularından sosyolog Anthony D. Smith (1999: 32) ulus çalışmalarında sıkça atıf yapılan "Millî Kimlik" isimli kitabında bir ulusu oluşturan öğeler olarak tarihi bir toprak parçasını, ortak mitleri ve tarihi belleği, ortak bir kitlesel kamu kültürünü, topluluğun bütün bireylerini kapsayan yasal hak ve yükümlülükleri ve ortak bir ekonomiyi sayar. Etnosembolizm genel olarak ulusun kültürel veçhelerine ile ilgilendirir (Guibernau, 2004:126) ve ulusal kimliği "kolektif kültürel bir görüngü" (Smith, 1999: 8) olarak ele alır. Bu görüşe göre, etnik kökene ait ortak soy, yaşanmış olduğu düşünölen bir altın çağ gibi mitler ulusu bir arada tutan temel öğelerdir (Conversi, 2007: 22); ancak, bunlar sabit ve değişmez değildir ve "halkın belli bir kültürel birikimine dahil nesillerde var olan bir süreklilik duygusuna", geçmişe dair ortak anılara ve halkın kolektif kaderi hakkındaki tasarıma bağlıdırlar (Smith, 1999: 48).

Ulusun kökeni, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, nasıl oluştuğu ya da inşa edildiğine dair görüşler çeşitlilik göstermekle birlikte ulus devlet olgusunun ve bu olgunun ulusu bir Şekilde yeniden biçimlendiği ya da yarattığına dair ortak kanı söz konusudur. O nedenle diyebiliriz ki, ulusal kimlik "belirli bir coğrafyada yer alan bir takım etnik/kültürel grupların diğer gruplardan farklarını ortaya koyma talebi"ni içermekle birlikte, "öznesini ulusta, ideolojisini ulusçulukta ve toplumsal örgütlenmesini ise ulusal devlette bulan bir kimlik" biçimidir (Vatandaş, 2010: 8-9). Ulusal kimlik, ister "hayal edilmiş" (Anderson, 1993) ister "icat edilmiş" (Hobsbawm, 1995) isterse de "kültürel bir görüngü" (Smith, 1999) olarak alınsın, ulus markalamasının temelinde yer almaktadır. Bu görüşlerin tümü de sınırları belirli bir toprak parçasını yani bir ülkeyi, standartlaştırılmış bir dili ve bu dili kullanan yazar ve Şairleri, bireylerin bir araya geldiği festival ya da müsabakalar gibi etkinlikleri, ulusun gelenek ve göreneklerini imlemektedir. Keith Dinnie (2008: 111-112) ulus markalamada ulusal kimliği oluşturan öğeler arasında "ülkenin tabiatı, dili, edebiyatı, müziği, sporu, mimarisi, yiyecekler ve içecekleri" olduğunu söyler. Bu yanıyla, ulus markalama ulusal kimliğin dünyanın geri kalanı ile bir çeşit iletişim kurma biçimidir (Aronczyk, 2008: 42). Bu aşamada kurulan iletişim ulusal kimliğin inşasında da rol oynamakta, diğer ulusların belirli bir ulusa dair ürettikleri imaj ulusal kimliğin parçası hâline gelmektedir (Edensor, 2002: 144). Bu anlamda ulus markalamasının en önemli kaynaklarından biri ulusal kimliktir ve aynı zamanda ulus kimlik ulus markası aracılığıyla uluslararası arenada temsil edilir.

Ulus markalamasının içe dönük bir biçimde kullanıldığı ve ulus inŐasını tamamlayıcı nitelikte iş gördüğu örnekler de mevcuttur. Bu durumda, ulusu meydana getiren farklı etnik topluluklara mensup bireyler belirli bir ulus kimliği etrafında bir araya getirilmektedir (Aronczyk, 2013: 16). Örneğin, 1963 yılında bağımsızlığına kavuşan ve bu tarihten beri ekonomik ve politik sorunlarla baş etmeye çalışan Kenya, ulus markalama sürecinde "ulusal bir bilincin ve dayanışmanın güçlendirilmesini" de hedeflenmiş; halkın

ulusal marka kimliğinin sunduğu değerleri benimsemesi ile Kenya'yı uluslararası arenada çatışmalardan uzak bir ÷lke olarak temsil etmek amaçlanmıştır (Nas, 2017a: 346).

“Başlangıçta birbirine gevşek bağlarla bağlanmış toplulukları, bir ulus-devletin ona tekabül ettiği ortak bir toplum hâline getirmeye yol ačan sosyopolitik bir gelişim süreci” olarak tanımlanan ulus inşası (Hippler, 2007: 11) ulus devletlerin ilk defa ortaya çıkmaya başladığı 18. yüzyıl sonlarından günümüze değin önemli bir politik strateji olagelmıştır. Dönem dönem dünya üzerinde tekrar gündeme gelen bu strateji 1950'li ve 1960'lı yıllarda Afrika kıtasındaki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve 1990'larda Sovyetler Birliđi'nin çözüme sürecinde Orta ve Dođu Avrupa'da sıkça başvurulan bir stratejidir. Yukarıdaki paragrafta ele alınan Kenya'nın ulus markalama süreci ulus markalamanın ulus inşası ile nasıl iç içe geçebileceğinin Afrika kıtasındaki bir örneğini sunmaktadır. Bunun Avrupa'daki örneklerinden biri ise 1991 yılında Sovyetler Birliđi'nden ayrılan ve 1990'lar boyunca liberal ekonomiye adapte olmaya çalışan bir Dođu Avrupa ÷lkesi olan Estonya'dır. Ülke, 2000 yılında başlattığı ulus markalama çalışmalarında Sovyet kimliğinden uzaklaşarak (Jordan, 2013: 287) kendini bir Avrupa ÷lkesi olarak sunmuş, “Estonyalı kalalım ancak Avrupalı olalım” sloganı ile kendi halkına seslenerek Estonya vatandaşlarından oluşan ve Avrupa'ya entegre olmuş bir ulusal kimlik çağrısı yapmıştır (Nas, 2017a: 166). Ülke, ilerleyen dönemde, Avrupalı imajını daha da özelleştirerek kendini bir İskandinav ÷lkesi olarak sunmuş, İskandinav ÷lkelerinin sosyal demokrasileri ile özdeşleşmiştir. Bu dönemde, çeşitli ulusal kimlik tartışmaları bař göstermiş, ÷lke nüfusunun çeyreğini oluşturan Rus nüfusun Estonya ulus devletindeki konumu sorgulanmış ancak ulus markalama sürecinde İskandinav kimliği ÷lkedeki nüfusun “ortak bir gelecek inřa etme düşüncelerini kuvvetlendirmiş ve onların tek bir ulus olarak bu markayı sahiplendikleri gör÷lmüştür” (Jansen, 2008: 129; Nas, 2017a: 168).

Ancak, ulus markalamanın ulus inşası sürecinin bir bileşeni olabilmekle birlikte tek başına bir ulus inşası süreci değildir (Olins, 1999). Ulus markalama, Kenya ve Estonya örneklerinde, kritik politik, ekonomik ve sosyal değişimler yaşamış ÷lkelerin olumsuz imajını diğer ÷lkeler nezdinde değiştirmeye yönelik bir süreçken (Fan, 2010: 101), bu ÷lkelerin kendi halklarına da ulusal bir kimlik etrafında toplanma çağrısı yapmıştır.

Gör÷ldüğu gibi, ulus markalama bir yandan uluslararası arenada diğer ÷lkelere ve bu ÷lkelerin vatandaşlarına yönelik dışa dönük bir sürece, bir yandan da ÷lkenin kendi halkına yönelik içe dönük bir sürece işaret etmektedir. Bu noktada ulusal kimlik, ÷lke imajı ve ÷lke itibarı arasındaki ilişkinin aydınlatılması gerekmektedir. Ulus markalama sürecinde, ulusal kimlik ulusun kendini nasıl algıladığı; ÷lke imajı, ÷lkenin uluslararası arenada nasıl algılandığı ve algılanmak istediği ile ilgiliyken, ÷lke itibarı ise ÷lkenin ulusal kimlik özellikleri ile sunduğu imajına yönelik dünyanın geri kalanından aldığı geri bildirim olarak tanımlanmaktadır (Fan, 2010: 100).

Buna göre, ulus markalama temelini ulusal kimlikten almakta, ulus markalama sürecinde ÷lkenin sosyal, politik, ekonomik ve kültürel değerlerinden yararlanılarak ulus markası kimliği oluşturulmakta, çeşitli kanallara ÷lke dışında ve ÷lke içinde oluşturulan ÷lke markası tanıtılmakta ve böylece ÷lke imajının güçlendirilmesi dolayısıyla ÷lkenin itibarının arttırılması hedeflenmektedir.

SONUÇ

Ulus markalama, görece yeni bir kavram olmasına karşın pek çok ülke tarafından uygulanan ve uygulanmasına büyük bütçeler ayrılan bir pratikler setine karşılık gelmektedir. Bu çalışmada ulus markalamanın beslendiği kaynaklar olan menşee ülke etkisi çalışmaları, yer markalama, kamu diplomasisi ve ulus kimliği ulus markalama ile benzerlik ve farklılıkları yönünden ele alınmıştır. Menşee ülke etkisi çalışmaları, ulus markalamada iki özelliği ile öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, menşee ülke etkisinin gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler için son derece önemli olmasının vurgulanması ve gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünü arttırmak için imajlarını olumlu yönde geliştirmeleri gerektiğidir. Diğer taraftan, menşee ülke etkisi çalışmaları bir ülkenin imajının bu ülkede üretilen ürünler hakkında tüketiciler için karar verme süreçlerinde yol gösterici olduğunu bulgulamıştır. Son dönem yapılan çalışmalar ise bunun tersinin de geçerli olduğunu göstermektedir. Yani, tüketicilerin bir ülkede üretilen ürünlere hakkındaki fikirleri o ülkenin imajını nasıl algıladıklarını da etkilemektedir. Bu nedenle, ulus markalamada ülkelerin ihrac ürünleri imajlarını yönetmede önemli bir bileşen haline gelmekte, ulus markalama stratejilerini desteklemektedir. Ancak, menşee ülke etkisi çalışmaları doğrudan somut ürüneler ve ülke imajı arasındaki ilişkiye odaklandığından ülkenin politik, ekonomik, tarihi ve kültürel boyutlarına da odaklanan ulus markalama uygulamalarından ayrılmaktadır.

Yer markalama ise bir yerin yerel sektörlerinin rekabet gücünü arttırarak ihracatını arttırmayı, kalkınma sağlamayı ve ayrıca markalanan yere ekonomik, politik ve sosyal anlamda rekabet avantajı kazandırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, ulus markalama ve yer markalama farklı uzamsallıklara yönelik olmalarına karşın benzer özellikler göstermektedirler. Ancak, ulus markalama yer markalamanın işlevlerine ek olarak bir ülkenin yumuşak güç elde etmesini de amaçlamakta ve kimi durumlarda ulus inşası işlevi de görmektedir.

Yumuşak güç kavramı 1990'lerden beri uluslararası ilişkiler, özelinde ise kamu diplomasisini meşgul eden bir kavram olagelmıştır. Alanyazında sert güç bir ülkenin uluslararası ilişkilerinde askeri ve ekonomik gücünü öne çıkarması olarak tanımlanırken, yumuşak güç askeri ve ekonomik güce gerek kalmaksızın bir ülkenin paydaşlarına istediğini yaptırabilme kapasitesini oluşturmaktadır. Bir ülkenin yumuşak güç kaynakları arasında en önemli olanın kültürü ve bu kültürü tanıtp ihrac edebilme gücüdür. Bu yanıyla, yumuşak güç diğer ülkelerdeki kamuoyuna hitap etmekte ve diğer ülke vatandaşlarına kültürel bir cazibe yaratmaktadır. Kültürel iletişim aracılığıyla ülkelerin uluslararası kamuoyunda itibar kazanmasını hedefleyen kamu diplomasisi doğası gereği diş ülkelerdeki kamularla ilgilenmektedir.

Ulus markalamanın kamu diplomasisinden ayrılan başat özelliği içe dönük bir ulus inşası sürecini de beraberinde getirebilmesidir. Ulusal kimlik, ulus markalamanın temel bileşenidir ve ulus markalama bir taraftan ulusal kimliğin dünyanın geri kalanı ile iletişim kurma biçimidir. Bu iletişim hem içe doğru hem dışa doğru işlemektedir. Kenya örneğinde ulus markalama sürecinde Kenya ulusuna birlik ve beraberlik çağrısı yapılmış, halkın ulusal marka değerlerini benimsemesi hedeflenmiştir. Estonya örneğinde ise

Sovyetler Birliği'nden ayrılan Estonya ulus markalama sürecinde önce kendini Avrupa'ya entegre etmiş, ardından bir İskandinav ülkesi imajı yaratmayı hedeflemiştir. Bu süreçte, azınlıkların da bu markayı sahiplendikleri ve tek bir ulusta birleştikleri görülmüştür. Bu yanıyla, ulus markalama hem dışa dönük hem de içe dönük bir sürece işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aitken, R. & Campelo, A. (2011). The Four Rs of Place Branding. *Journal of Marketing Management*, 37 (9-10), 913-933.
- Akıllı, E. (2018). Uluslararası Öğrenciler, Ulus Markalama ve İyi Ülke İndeksi: Türkiye Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (3), 893-905.
- Aksoy, E. (2008). *Ülkelerin ve Coğrafi Bölgelerin Markalaşması*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: Türk Patent Enstitüsü, Markalar Dairesi Başkanlığı.
- Altun, A. (2016). Küreselleşme Çağında Milliyetçilik ve Ulus-devlet. *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (3), 145-160.
- Anderson, B. (1993). *Hayali Cemaatler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Aronczyk, M. (2008). "Living the Brand": Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants. *International Journal of Communication*, 2 (1), 41-65.
- Ashworth, G. J. & Kavaratzis, M. (2009). Beyond the Logo: Brand Management for Cities. *Journal of Brand Management*, 16 (8), 520-531.
- Baker, B. (2007). *Destination Branding for Small Cities: The Essentials for Successful Place Branding*. Portland: Creative Leap Books.
- Belloso, J. C. (2010). The City Branding of Barcelona: A Success Story. K. Dinnie (Ed.) *City Branding: Theory and Cases* (s. 118-123). New York: Palgrave Macmillan.
- Bianchini, F. & Ghilardi, L. (2007). Thinking Culturally about Place. *Place Branding and Public Diplomacy*, 3 (4), 280-286.
- Bilkey, W. & Nes, E. (1982). Country-of-origin Effects on Products Evaluations. *Journal of International Business Studies*, 13 (1), 89-99.
- Blechman, B. M. (2005). Nye's Soft Power. *Political Science Quarterly*, 119 (4), 680-681.
- Boisen, B., Terlouw, K. & van Gorp, B. (2011). The Selective Nature of Place Branding and the Layering of Spatial Identities. *Journal of Place Management and Development*, 40 (2), 135-147.
- Conversi, D. (2007). Mapping the Field: Theories of Nationalism and Ethnosymbolic Approach. A. S. Leoussi & S. Grosby (Ed.) *Nationalism and Ethnosymbolism*:

- History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations* (s. 15-30). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Çoban, M. (2012). Milliyetçilik Teorileri. *Türk Yurdu*, 295, 345-351.
- De Chernatony, L. (2008). Adapting Brand Theory to The Context of Nation Branding. K. Dinnie (Ed.) *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice* (s. 16-22). New York: Elsevier.
- Dinnie, K. (2008). *Nation Branding: Concepts, Issues, Practices*. New York: Elsevier.
- Edensor, T. (2002). *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Eller, J. D. & Coughlan, R. M. (1993). The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments. *Ethnic and Racial Studies*, 16 (2), 183-201.
- Erickson, G. M., Johansson, J. K. & Chao, P. (1984). Image Variables in Multi-attribute Product Evaluations: Country-of-origin. *Journal of Consumer Reserach*, 11 (2), 694-699.
- Fan, Y. (2006). Branding the Nation: What is Being Branded? *Journal of Vacation Marketing*, 12 (1), 5-14.
- Fan, Y. (2008). Soft Power: Power of Attraction or Confusion?. *Place Branding and Public Diplomacy*, 4, 147-158.
- Fan, Y. (2010). Branding the Nation: Towards a Better Understanding. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6 (2), 97-103.
- Fetscherin, M. (2010). The Determinants and Measurement of a Country Brand: The Country Brand Strenght Index. *International Marketing Review*, 27 (4), 466-479.
- Geertz, C. (1993). *The Interpretation of Cultures*. Londra: Fontana.
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ger, G. (1991). Country Image: Perceptions, Attitudes, and Associations, and Their Relationship to Context. *3rd International Conference on Marketing and Development Proceedings* (s. 390-398). 17.04.2019 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/292317102_Country_image_Perceptions_attitudes_associations_and_their_relationships_to_context adresinden alınmıştır.
- Go, F. M. & Govers, R. (2010). Introduction. F. M. Go & R. Govers (Ed.) *International Place Branding Yearbook 2010: Place Branding in the New Age of Innovation* (s. xxii-xli). Londra: Palgrave Macmillan.
- Govers, R. & Go, F. M. (2009). *Place Branding: Glocal, Virtual and Physical Identities, Constructed, Imagined and Experienced*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Govers, R. (2013). Why Place Branding is not about Logos and Slogans. *Place Branding and Public Diplomacy*, 9 (2), 71-75.

- Guibernau, M. (2004). Anthony Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment. *Nations and Nationalism*, 10 (1-2), 125-141.
- Han, C. M. & Terpstra, V. (1988). Country-of-origin Effects for Uni-national and Binational Products. *Journal of International Business Studies*, 19, 235-255.
- Han, C. M. (1989). Country Image: Halo or Summary Construct?. *Journal of Marketing Research*, 26, 222-229.
- Handayani, B. & Rashid, B. (2013). Conceptualisation of Nation Brand Image. *International Journal of Management Studies*, 20 (2), 165-183.
- Hankinson, G. (2004). Relational Network Brands: Towards a Conceptual Model of Place Brands. *Journal of Vacation Marketing*, 10 (2), 109-121.
- Hanna, S. & Rowley, J. (2011). Towards a Strategic Place Brand-management Model. *Journal of Marketing Management*, 27 (5-6), 458-476.
- Hastings, A. (1997). *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hippler, J. (2007). Şiddetli Anlaşmazlıklar, Anlaşmazlıklardan Kaçınma ve Ulus İnşası: Terminoloji ve Politik Konseptler. J. Hippler (Ed.) *Ulus İnşası* (s. 7-19). İstanbul: Versus.
- Hobsbawm, E. (1995). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2013a). Giriş: Gelenekleri İcat Etmek. E. Hobsbawm & T. Ranger (Ed.) *Geleneğin İcadı* (s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawm, E. (2013b). Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914. E. Hobsbawm & T. Ranger (Ed.) *Geleneğin İcadı* (s. 305-356). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hunter, A. (2009). Soft Power: China on the Global Stage. *Chinese Journal of International Politics*, 2, 373-398.
- Hudson Teslik, L. (2007). *Nation Branding Explained*. 05.03.2019 tarihinde Council of Foreign Relations: <https://www.cfr.org/backgrounder/nation-branding-explained> adresinden alınmıştır.
- Iversen, N. M. & Hem, L. E. (2008). Provenance Associations as Core Values of Place Umbrella Brands: A Framework of Characteristics. *European Journal of Marketing*, 42 (5-6), 603-626.
- Jansen, S. C. (2008). Designer Nations: Neo-liberal Nation branding – Brand Estonia. *Social Identities*, 14 (1), 121-142.
- Jordan, P. (2013). Nation Branding: A Tool for Nationalism? *Journal of Baltic Studies*, 45 (3), 283-303.
- Kaneva, N. (2011). Nation Branding: Toward an Agenda for Critical Research. *International Journal of Communication*, 5, 117-141.
- Karabulut, B. (2018). Uluslararası İlişkilerde İmaj Yönetimi: Ulus Markalama Örneği. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 169-192.

- Kavaratzis, M. & Hatch, M. J. (2013). The Dynamics of Place Brands: An Identity-based Approach to Place Branding Theory. *Marketing Theory*, 13 (1), 69-86.
- Kotler, P., Jatusripitak, S. & Maesincee, S. (2000). *Ulusların Pazarlanması: Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köksoy, E. (2015). Kamu Diplomasisi Perspektifinden Ulus Markalaması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 23, 42-31.
- Küçükaydın, S. (2012). *Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Menşei Etkisinin Tüketicilerin Yabancı Markalı Ürün Tercihini ve Satın Alma Niyetini Üzerine Etkisi*. (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maheswaran, D. (1994). Country of Origin as a Stereotype. *Journal of Consumer Research*, 21 (2), 354-364.
- Maheswari, V. & Lodorfoş, G. (2014). Exploring the Role of Stakeholders in Place Branding – A Case Analysis of the “City of Liverpool”. *International Journal of Business and Globalization*, 13 (1), 104-121.
- Melissen, J. (2005). The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice. J. Melissen (Ed.) *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* (s. 3-27). New York: Palgrave Macmillan.
- Moilanen, T. & Rainisto, S. (2009). *How to Brand Nations, Cities and Destinations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Molnar, M. & Koen, V. (2015). *Providing the Right Skills to All in China: From “Made in China” to “Created in China”*. OECD Economic Department Working Papers, No. 1219. OECD: 05.01.2019 tarihinde <https://doi.org/10.1787/5js1j18g4tlx-en> adresinden alınmıştır.
- Nas, A. (2017a). *Ulus Markalama: Dünyadan Örneklerle Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Nas, A. (2017b). Branding and National Identity: The Analysis of “Turkey: Discover the Potential” Campaign. *Bilig*, 83, 201-224.
- Noya, J. (2006). The Symbolic Power of Nations. *Place Branding*, 2(1), 53-67.
- Nye, J. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. (2008). Foreword. W. Yasushi & L. McConnell (Ed.) *Soft Power Superpowers: Cultural and Natural Assets of Japan and the United States* (s. ix-xiv). New York: An East Gate Book.
- Nagashima, A. (1977). A Comparative “Made-in” Product Image Survey among Japanese Businessman. *Journal of Marketing*, 41, 95-100.

- Olins, W. (1999). *Corporate Identity: Making Business Strategy Visible through Design*. Boston: Harvard Business School Press.
- Olins, W. & Hildreth, J. (2011). Nation Branding: Yesterday, Today and Tomorrow. A. Pritchard & R. Pride (Ed.) *Destination Brands: Managing Place Reputation* (s. 55-68). New York: Routledge.
- Özenç, H. (2002). Türkiye'nin İmaj Sorunu ve İhracat. *Kalder Forum*, 2 (8), 38-44.
- Özkırmılı, U. (2010). *Theories of Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Öztürk, S. A. (2008). Ülkelerin Modern Zaman Açmazı: Biz de Marka Olabilir Miyiz? *Pİ: Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3, 46-54.
- Niesing, E. (2013). *Latin America's Potential in Nation Branding: A Closer Look at Brazil's, Chile's and Colombia's Practices*. Hamburg: Anchor Academic Publishing.
- Papadopoulos, N. & Heslop, L. A. (1993). *Product-country Images: Impact and Role in International Marketing*. Binghampton: International Business Press.
- Papadopoulos, N. (2004). Place Branding: Evolution, Meaning and Implications. *Place Branding and Public Diplomacy*, 1 (1), 36-49.
- Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, 68 (2), 73-91.
- Rinaldi, C. & Beeton, S. (2015). Success in Place Branding: The Case of the Tourism Victoria Jigsaw Campaign. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32, 622-638.
- Rojas-Mendez, J. (2013). The Nation Brand Molecule. *Journal of Product & Brand Management*, 22 (7), 462-472.
- Ryan, J. (2008). The Finnish Country-of-origin Effect: The Quest to Create a Distinctive Identity in a Crowded and Competitive International Marketplace. *Brand Management*, 16 (1-2), 13-20.
- Schneider, C. P. (2005). Culture Communicates: US Diplomacy that Works. J. Melissen (Ed.) *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* (s. 147-168). New York: Palgrave Macmillan.
- Shils, E. (1957). Premordial, Personal, Sacred and Civil Ties. *British Journal of Sociology*, 8 (2), 130-145.
- Smith, A. D. (1999). *Millî Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Szondi, G. (2008). *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*. *Netherlands Institute of International Relations*. 01.12.2018 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Gyorgy_Szondi/publication/253744488_Public_Diplomacy_and_Nation_Branding_Conceptual_Similarities_and_Differences/links/575ac77008aec91374a618bd/Public-Diplomacy-and-Nation-Branding-Conceptual-Similarities-and-Differences.pdf adresinden alınmıştır.

- Treanor, P. (1997). Structures of Nationalism. *Sociological Research Online*, 2 (1): 12.12.2018 tarihinde <http://www.socresonline.org.uk/2/1/8.html> adresinden alınmıştır.
- Tsutomu, S. (2008). Japanese Creative Industries: Culture as a Source of Soft Power in the Industrial Sector. W. Yasushi & L. McConnell (Ed.) *Soft Power Superpowers: Cultural and Natural Assets of Japan and the United States* (s. 128-153). New York: An East Gate Book.
- Tuch, H. N. (1990). *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*. New York: St. Martin's Press.
- Ünal, U. (2017). *Ülke Markalaması Üzerinden Kamu Diplomasisi ve Türkiye Analizi*. 05.03.2019 tarihinde Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45109/ulke_markalamasi_uzerinden_kamu_diplomasisi_ve_turkiye_analizi adresinden alınmıştır.
- Van den Berghe, P. (1981). *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier.
- Van Ham, P. (2008). Place Branding: The State of Art. *The Annals of the American Academy*, 616, 126-149.
- Vatandaş, C. (2010). *Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Verlegh, P. W. J. & Steenkamp, E. J. B. (1999). A Review and Meta-analysis of Country Origin Research. *Journal of Economic Psychology*, 20, 521-546.
- Volcic, Z. & Andrejevic, M. (2011). Nation Branding in the Era of Commercial Nationalism. *International Journal of Communication*, 5, 598-618.
- White, C. L. (2012). Brands and National Image: An Exploration of Inverse Country-of-origin Effect. *Place Branding and Public Diplomacy*, 8 (2), 110-118.
- Yasushi, W. & McConnell, L. (2008). Introduction. W. Yasushi & L. McConnell (Ed.) *Soft Power Superpowers: Cultural and Natural Assets of Japan and the United States* (ss. xvii-xxxii). New York: An East Gate Book.
- Yelken, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü: Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yılmaz, S. (2011). Yumuşak Güç ve Evrimi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3 (12), 31-36.

Araştırma Makalesi/Research Article**Duygusal Zekâ İle İşten Ayrılma Niyeti İlişkinsini İncelemeye
Yönelik Bir Alan Araştırma*****A Field Study to Examine The Relationship Between Emotional Intelligence
and Turnover Intention*****Gökhan ULUDAĞ*****Öz**

Günümüzde organizasyonların karşılaşmak istemediği olaylardan biriside işten ayrılma eylemidir. İşten ayrılma eylemi öncesi çeşitli nedenlerle işgörenlerde işten ayrılma niyeti oluşmaktadır. İşgörenlerin uzun yıllar boyunca görev yaptığı organizasyonu bırakmaması için organizasyonun bazı adımlar atması gerekmektedir. Duygusal zekâ kavramı da organizasyonlar için oldukça önemli bir yere sahiptir. İşgörenlerin olumlu ilişkiler gerçekleştirmesi ve kendilerini motive etmelerini sağlamaktadır. Duygusal zekâ ile ilgili olarak yapılan bu araştırmada, işgörenlerin duygusal zekâlarının işten ayrılma niyeti üzerine olan etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Ankara ilinde faaliyet gösteren Gençlik ve spor il müdürlüğü kurumunun personelleri üzerinde anket yoluyla veriler toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda, duygusal zekâ ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve ters yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, İşten Ayrılma Niyeti, Devamlılık

Abstract

Today, one of the events that organizations do not want to face is the act of leaving the job. The employee intends to leave the job for various reasons before the act of quitting the job. The organization needs to take some steps in order not to let the employees leave their organization for many years. The concept of emotional intelligence is also very important for organizations. It enables employees to perform positive relationships and motivate them. In this study conducted on emotional intelligence, The effects of the emotional intelligence of the employees on turnover intention has been tried to be determined. In this context, data were collected through survey on the personnel of the youth and sports provincial directorate of Ankara. As a result of the research, it was found that there was a significant and inverse relationship between emotional intelligence and turnover intention.

Keywords: Emotional İntelligence, Turnover İntention, Continuity

Geliş Tarihi/Received: 15.11.2018 - Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2019

* Dr. Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara/Türkiye, guludagg @hotmail.com, ORCID:0000-0003-4763-7511.

GİRİŞ

Günümüzde çok sayıda insanın kendisine ve ailesine bakabilmesi için belirli bir oranda kazanç sağlaması gerekmektedir. İnsanlar bu kazancı elde etmek için şayet büyüklerinden kendilerine belli bir miras kalmamış ise yapması gereken tek şey çalışmaktır. Düzenli gelir elde edebilmek için ise uzun vadeli çalışabileceği organizasyonların içinde yer almak gerekmektedir.

Bir insan çalışmak için bir organizasyona katılırken ilk etapta bir an önce işe başlamayı ve gelir elde etmeyi düşünebilir. Fakat zamanla organizasyon içerisinde hiç ummadığı durumlarla karşılaşabilir. Gerek yöneticilerinden gerekse iş arkadaşlarından olumsuz davranışlarla karşılaşan işgörenler zaman içerisinde işine karşı soğumaya ve farklı alternatifler aramaya başlayabilir. Aynı sıkıntıların devam etmesi sonucu işgörende işten ayrılma niyetinin oluşması doğal bir durumdur. Belirli bir dönem mecburiyet nedeniyle işine devam etmek zorunda kalan işgörenler uygun koşulların oluşması durumunda işten ayrılma niyeti uygulamaya geçerek ayrılma fiiline dönüşür.

İşten ayrılma eylemi organizasyonlar açısından genel olarak arzu edilmeyen bir durumdur. Sürekli olarak eleman tedarik edebilen büyük organizasyonlar açısından çok büyük bir sorun olarak gözükmese de küçük ve orta ölçekli organizasyon açısından oldukça önemlidir. Özellikle işten ayrılan işgörenin tecrübeli, disiplinli ve çalıştığı alanda tek işgören olduğu durumlarda bu durum daha ciddi sorunlara yol açabilir.

Özellikle yetenekli işgören bulmanın giderek zorlaştığı bu dönemde organizasyonların işgörenlerine yönelik doğru yaklaşımlar gerçekleştirmesi gerekmektedir. Organizasyon içindeki yöneticiler ve işgörenlerin diğer işgörelere olumsuz tutumlar gerçekleştirmesini engellemeye yönelik iç denetimi sağlamak ve daha iyi olanakları nedeniyle diğer organizasyonlarda çalışmak isteyen işgörenlerin ayrılmaması için motive edici uygulamalar da bulunmak organizasyon açısından atılması gereken adımlardır.

İşgörenlerin karşılaştığı sorunların çözümünde görev yaptığı organizasyonun yönetim anlayışının yanı sıra önemli olan diğer bir faktörde kendi duyguları ve bu duyguların yönetimidir. Duygularını iyi tanıyan karşıdaki insanların duyguları konusunda kanaat sahibi olabilen gerek iş arkadaşları ile gerekse yöneticileri ile doğru iletişime geçebilen kısacası duygusal zekâsı gelişmiş işgörenler organizasyon içerisinde ki çok sayıda sorunun da üstesinden gelebilir.

İş arkadaşları ile sorun yaşayan bir işgören sorununu üstlerine yanlış bir zamanda (stresli bir toplantıdan sonra, işlerin kötü gittiği bir anda) iletmesi sonucu sorunun çözemediği gibi daha fazla olumsuz sözlerle karşılaşması mümkün olabilir.

Duygusal zekâ düzeyi yüksek bireyler karşıdaki insanları iyi tanımaları ve iyi bir iletişim gerçekleştirmeleri sonucunda soruna dönüşebilecek ve kişinin kendisini mutsuz hissetmesine neden olabilecek birçok konuyu erkenden çözebilirler.

Duygusal zekâ düzeyi yüksek işgörenlerin karşılaştıkları olaylara profesyonel yaklaşımları ve organizasyonun menfaatleri doğrultusunda sorunların çözümünde yapıcı bakış açıları nedeniyle en ufak problemde işi bırakmak yerine çözüm alternatifleri üzerinde durmayı tercih etmeleri beklenmektedir.

Bu çalışmada organizasyon açısından önemli bir sorun olan işten ayrılma niyeti üzerinde ters etki oluşturan duygusal zekânın önemine ve etkisine dikkat çekilmek istenmiştir. Bu yönü ile literatürdeki benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

DUYGUSAL ZEKÂ

Duygusal zekâ kavramını ilk olarak Amerikalı psikologlar olan Salovey ve Mayer 1990 yılında dillendirmişlerdir. İlk ifade ettikleri söyleyişe göre kendi duygularının farkında olma ve karşısındakinin duygularını anlayabilme şeklinde belirtmişlerdir. Mayer ve Salovey 1997 yılında duygusal zekâyı bir kez daha gündeme getirerek duygusal zekânı ayrıntılı bir şekilde tanımını yapmışlardır. Yeni yapılan tanımda, duygusal zekâ; duyguları tanıma, duyguları anlama, duyguları ifade edilip analiz edilebilmesi; duyguları düşünce ile bir arada ele alıp; duygusal bilgiyi kullanılarak, entelektüel ve duygusal gelişimi destekleyerek, duyguları düzenleme yeteneği olarak ifade etmişlerdir. (Mayer vd., 2000: 267; Sudak, 2011: 14) İnsanların duygularını tanıması, kabiliyetlerinin farkında olması bu doğrultuda iş seçiminde bulunması, hayat içerisinde karşısına çıkan fırsatlarda doğru kararlar alması, kısacası hayatta başarılı adımlar atılmasında duygusal zekânın büyük pay sahibi olduğundan bahsedilebilir.

Duygusal zekâ, tüm yönleri ile değerlendirildiğinde, kişisel hislerin etkinlik düzeyini ve hızlı algılanışını, kişinin yaşam enerjisini, bilgi birikimini, insanlarla olan ilişkilerini ve aynı şekilde sahip oluğu algılama ile bu algılamaya yönelik hareket kabiliyeti oluşturmaması ifade eden bir yetenek biçimidir (Cooper ve Sawaf, 1997: 12).

Duygusal zekâyı ele alan başka bir tanımlamada ise kavram, insanların çevresinde oluşan baskı ve beklentilere karşı olarak başarılı bir biçimde üstesinden gelmesinde insanlara destek veren, bireysel, duygusal ve sosyal yetkinlik ile kabiliyet kapasitesinin tamamı olarak belirtilmektedir (Reuven Bar-On, 2005: 3). Bazı insanlar yüksek potansiyele sahip olmakla birlikte bu potansiyelini kullanamamaktadır. Kişinin potansiyelinin farkında olmaması, kendisini zorlamaması, özgüven eksikliği gibi nedenler bu duruma düşüren nedenlerden bazılarıdır. Duygusal zekâyı sahip kişiler bu durumların üstesinden gelerek potansiyelini üst noktalara çıkarabilirler.

Bilişsel zekânın insanların ileriki dönemde başarısında etkili olduğuna yönelik kuralın çok sayıda istisnası da bulunmaktadır. Hatta istisnaların sayısal durumu kurala uyanlara kıyasla daha fazla da olabilir. Başarının %80'i duygusal zekâ odaklıdır. Bireysel başarı ve performans ilişkisinin duygusal zekâ ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade eden çok sayıda akademik çalışmada bu ispatlanmıştır (Arıcıoğlu, 2002:27). Bu nedenle bilişsel zekânın yanında duygusal zekâyı da sahip olmak özellikle organizasyonlarda üst pozisyonlara çıkmak isteyen kişiler açısından oldukça önemlidir. İkna kabiliyetinin temelinde hitap ettiğiniz insanların duygularına doğru dokunuşlar yapmak yatmaktadır.

İŞTEN AYRILMA NİYETİ

Günümüzde insanlar çok farklı nedenlerle işlerini bırakabilmektedir. Hem işgören açısından hem de işveren açısından çok hoşnut olunmayan bu konu sık sık karşılaşılan bir durumdur.

Çalışanın, çalıştığı örgütle ilgili farklı sebeplerden dolayı işinden tatmin duymamasının sonuçlarından biri olarak işten ayrılma niyeti ile karşılaşırız. İşten ayrılma niyeti ile gerçekten işten ayılma birbirinden farklıdır. İşten ayrılma niyeti ile ilgili çok sayıda tanım yapılmıştır. Bunları incelediğimizde; işten ayrılma niyeti çalışanların görev yaptıkları yerde görevine devam etmek ya da istifa etmek için kendini değerlendirme niyetleri olarak ifade edilmektedir (Örücü ve Özafşarlıoğlu, 2013:339). İşten ayrılma niyeti işgörenlerin görev yaptıkları yerin şartlarından hoşnut olmamaları sonucunda gösterdikleri yıkıcı ve aktif bir fiildir (Rusbult vd., 1988: 599). Çok sayıda çalışmaya bakıldığında, “iş sürdürmeme niyeti” ve ya “işten ayrılma niyeti” olarak ifade edilen bu kavram, işgörenin, görev yaptığı birim içerisinde kalma niyetinin derecesi şeklinde belirtilmiştir (Orbay, 2008:31). İşten ayrılma eğilimi, çalışanın bilinçli olarak bir örgütten ayrılma/çekilme eğiliminin gücünü yansıtmaktadır (Eren, 2007:39). Ayrıca işten ayrılma eğilimi, çalışanın daha iyi bir iş fırsatı ile karşılaştığında işten ayrılma niyetini ifade etmektedir (Çakır,2001:177). Çeşitli şartlar işgörenlerin görev yaptığı yerle gönül bağı koparmasına neden olabilmektedir. Bu şartlar işgörenlerin beklentilerine göre değişebilir.

İşten ayrılma niyeti, organizasyonun verimliliği üzerinde olumsuz bir etki oluşturmakta olup (Mbah ve Ikemefuna, 2012: 276), organizasyonlarda devamsızlığın ön habercisi olup organizasyona mali açıdan sıkıntılara yol açmaktadır (Gül, Oktay ve Gökçe, 2008: 3). Bir işgörenin işine tamamen hâkim olup tecrübe sahip olması işin nevine göre uzun yıllar alabilmektedir. Tecrübeli personelin işten ayrılması hem iş kalitesi noktasında hem de ekonomik açıdan organizasyonu zarara uğratacak bir faktördür. İşten ayrılan kişinin yerini dolduran kişinin yeterince tecrübeye sahip olamaması organizasyonu rakiplerine göre dezavantajlı duruma getirecektir.

Organizasyonlar açısından maliyet getirisi olan ve zaman kaybına neden olan, yine işyerindeki iş grupları arasındaki sosyal ilişkili olumsuz etkileyen işgörenlerin motivasyonlarını negatif olarak etkileyen terk etme eyleminin bir önceki safhası olarak kendini gösteren işten ayrılma niyeti, işgörenin işini henüz bırakmamış olması ve işletme içinde kalarak organizasyona emek vermesine olanak sağlaması yönünden değerlendirildiğinde organizasyon için ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir (Daloğlu, 2002:22). Organizasyon içindeki üst pozisyonları dolduran kişilerin kaliteli personelini kaptırmamak için personelinin zaman zaman işten ayrılma niyeti eğilimini tespit ederek olumsuzlukların giderilmesi ve personelin işinin başında kalmasına yönelik projeler üretmesi oldukça önemlidir.

Ast ve üst arasında gerçekleşen iletişim şeffaflık analizi ile astın iş tatmini arasındaki ilişki incelendiğinde yönetici ile çalışan arasındaki iletişim düzeyi gelişerek gitgide daha yakın bir noktaya ulaştıkça iki tarafında çalışma alanında duydukları memnuniyet düzeyi artmaktadır. İşgörenler pozitif bir iletişim değerlendirmesine tabi tutuluyor iseler işlerinden daha fazla tatmin duyabilmeleri nedeniyle işten ayrılma niyetleri de en alt düzeylerde gerçekleşecektir. Bu durumun temel dayanağı işini severek yapan ve mutluluk hisseden işgörenlerin kurumlarından ayrılmak istemeyecekleri olgusudur (Burke ve Wilcox 1969:319-326).

Ayrıca, kişinin davranış ve tutumları sonucu kendini gösteren işten ayrılma niyeti, toplumsal ve ekonomik koşulların getirdiği bir takım sorunlardan dolayı her zaman faaliyete sokulmayabilir (Özdevecioğlu, 2004: 99). İşten ayrılma niyetinde olan çalışanların karşılaşabileceği birtakım riskler bulunmaktadır. Diğer işlerdeki belirsizlik durumları, kişilerin maddi ve manevi kayıpları bu risklere örnek gösterilebilir. Çalışanlar

işten ayrılma niyetlerini kolaylıkla belirtebilmektedirler fakat gerçek hayatta durum bundan farklıdır. Çünkü niyet etmenin mali açıdan bir zararı bulunmamaktadır. İşlerini değiştirmek isteyen çalışanlara farklı iş seçenekleri önerildiğinde ya da farklı işlerden sağlayacakları tatmin düzeyinin daha yüksek olacağına dair beklentiler arttırıldığında bile mevcut çalıştıkları yerde kalabilmektedirler (Ünler vd., 2014:239). Kişinin işi kendisini dayanılmaz bir hale getirmemiş ise sadece maddi olanaklardaki küçük artışlar nedeniyle işini bırakmak istemeyebilir. Risk almak birçok insanın tercih etmeyeceği bir durumdur.

İşten Ayrılma Niyetini Etkileyen Faktörler

İşgörenlerin iş hayatından beklentileri yetiştiği çevre ve hedefleri doğrultusunda değişebilmektedir. İş yerinde oluşan şartlar zamanla işgörenleri katlanılamaz hale getirebilmekte ve kurtuluşun sadece işten ayrılma ile çözülebileceği düşüncesinin oluşmasına yol açabilmektedir. İşten ayrılma niyetine etki eden farklı faktörler vardır.

İşten ayrılma niyetine etki eden faktörlerden bazılarını Rusbelt vd., (1988: 600) bireysel faktörler, ekonomik faktörler, örgütte psikolojik yıldırma, olarak ifade etmişlerdir.

Ekonomik faktörler

İşgörenler yaptıkları işin karşılığı olarak belirli miktarda ücret kazanırlar. Bu ücretin işgörenlerin ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Aldığı ücretle ihtiyaçlarını karşılayamayan işgörenlerin yeni iş arayışına geçmesi son derece doğal bir durumdur. Özellikle kendisi ile aynı işi yapan işgörenlerin kendisinden çok daha yüksek ücret aldığını bilen işgörenlerin sürekli olarak kendisi ile bu kıyaslamayı yapması işi bırakma eğilimini artırıcı psikolojik etki oluşturabilir. Bu durum karşısında yüksek ücretle iş teklifi alan işgörenlerin işi bırakması son derece normal bir durumdur.

Mobbing (Psikolojik Yıldırma)

İş hayatı içerisinde işgörenlerin karşılaşabileceği sorunlardan birisi hiç şüphesiz mobbing (psikolojik yıldırma) eylemidir.

Leymann mobbing kavramını; iş hayatında bir veya daha fazla kişiye karşı sistematik olarak düşmanca ve etik dışı iletişim kurma yoluyla gerçekleşen psikolojik terör biçiminde tanımlamıştır. Mobbing eylemler nitelendirilirken en az altı aylık bir süre içerisinde haftada bir yapılmış olması ölçüt olarak alınmaktadır (Leymann, 1996:165). İşgörenin sürekli olarak aşağılanması, ağır hakaretlerde bulunulması, zor ve pis işlerin sürekli kendisine verilmesi, yapılan işler karşılığında ödüllendirilmeye gidilmezken ufak nedenlerle sürekli cezalandırılmak mobbing uygulandığının belirtileridir. İşgörenlerin mobbinge maruz kalmasının birçok nedeni olabilir. Üstleri tarafından çeşitli nedenlerle sevilmeyen (farklı siyasi görüş, inanç ve kültürel değerler) ya da aynı seviyedeki işgörenler tarafından yükselme, ücret artışı, ödüllendirilme vb. nedenlerle rakip olarak görülen işgörenlerin mobbinge maruz kalması söz konusu olabilir. Bu baskı işgörenlerin sürekli olarak kendisini mutsuz hissetmesine, özgüvenini kaybetmesine, sorunlarını aile hayatına yansıtmasına ve hatta sağlığını kaybetmesine yol açabilir.

İş hayatının katlanılmaz bir hal almasıyla mobbinge maruz kalan işgörenin işini bırakması bireysel açıdan kendisini prestij açısından da organizasyonu etkileyen olumsuz bir davranıştır.

Bireysel faktörler

İşgörenin görev yaptığı organizasyondan ayrılma isteğinin altında bireysel olarak yaşadığı bazı sorunlardan ve yeni gelişen şartlardan kaynaklı nedenler söz konusu olabilir.

Bireysel faktörler çok çeşitli nedenlerle gerçekleşebilir. Bunlardan bazılarını örnek vermek gerekirse; çocukları eğitim için başka bir ile giden anne babanın birlikte aynı ile gitmek amacıyla işi bırakması, yeni evlilik yapan birisinin eşini bulunduğu ilde görev yapmak istemesi, trafik kazası sonucu ailesini kaybeden kişinin ruh halini değiştirmek için bulunduğu yerden farklı bir yere gitmek istemesi, sağlık problemleri olan kişinin tedavi olmak amacıyla olanakları daha iyi olan bir yere gitmek istemesi, yaşadığı yerin sosyal imkânlarından memnun olmayan kişinin daha gelişmiş bir ile gitmek istemesi, yaptığı işten kişinin zevk almaması vb. nedenler olarak belirtilebilir.

Ayrıca işgörenin iş yerinin evine uzak olması, işe giderken çok sayıda vasıta değiştirmesi ve risk almayı seven ve yeni maceralar peşinde olan bir kişiliğe sahip olması bireysel faktörler arasında gösterilebilir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, duygusal zekâ ve işten ayrılma niyeti ayrıntılı bir şekilde ele alarak ve organizasyonlarda işgörenler arasındaki bu ilişkileri ortaya koymaktır. Dünyanın önde gelen birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de devletin konusu kapsamına giren işlerinin düzenli bir şekilde yürüyebilmesi ve toplumun tamamına hizmet sunulması için faaliyet yürüten kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumlarda görev yapan işgörenlerin işlerinde devamlılığı ne kadar ne kadar yüksek düzeyde olur ise istikrar nedeni ile vatandaşların gördüğü hizmette o derecede kaliteli olacaktır.

Bu araştırma da Ankara İl Gençlik ve spor müdürlüğünde duygusal zekânın ne düzeyde olduğunun ölçülmesi, işgörenlerin işten ayrılma niyetinin giderilmesi açısından duygusal zekâ ile işten ayrılma niyeti ile olan ilişkinin tespit edilmesi son derece önemlidir. Literatürde duygusal zekânın; işten ayrılma niyeti üzerinde etkisine yönelik yapılan çalışmalara katkı sağlaması beklenilmektedir.

Araştırmanın Evreni – Örneklemi

Araştırma evrenini Ankara İl Gençlik ve Spor Müdürlüğü il merkezinde görev yapan toplam 500 personel oluşturmaktadır. Bu örneklemin seçilme nedeni öncelikli olarak kamu çalışanı olmaları ve kamu çalışanlarının devlet işlerinin yürütülmesinde önemli bir yere sahip olması ve istikrarlı bir şekilde çalışmalarının topluma daha fazla yarar sağlayacağı düşüncesidir. Ayrıca Çalışmanın İl merkezi personeline uygulanma sebebi il merkezi personeline daha çabuk ulaşabilme imkânıdır.

Bu doğrultuda ilgili kamu kurum müdürü ile yüz yüze görüşme yapılarak gerekli izin alınmış olup, İl müdürlüğünde görevli personel yardımıyla anket soruları görevde hazır bulunan 300 personele dağıtılmış, anketlerin doldurulmasının ardından anketler toplanmıştır. Mesai saatleri içinde çalışan personele ulaşılması nedeniyle, basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme yönteminde evreni oluşturan her elemanın örneğe girme şansı eşit düzeydedir. Bu doğrultuda yapılan hesaplamalarda her elemana verilecek ağırlık aynı düzeydedir (Arıkan, 2004, s.141). Toplanan anketlerden eksiksiz olarak gelen 220 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Görev yapan personelin bir bölümünün periyodik şekilde görev yapmaları nedeniyle, görev yapan personele; kurumundaki biriminde istenilen zamanda ulaşılabilmesi araştırmada karşılaşılan zorluklardandır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ VE MODELİ

Araştırma kapsamında test edilen hipotezler şunlardır:

H1. Duygusal zekânın Kendi duyguların değerlendirilmesi boyutu ile İşten ayrılma niyeti negatif ilişkilidir.

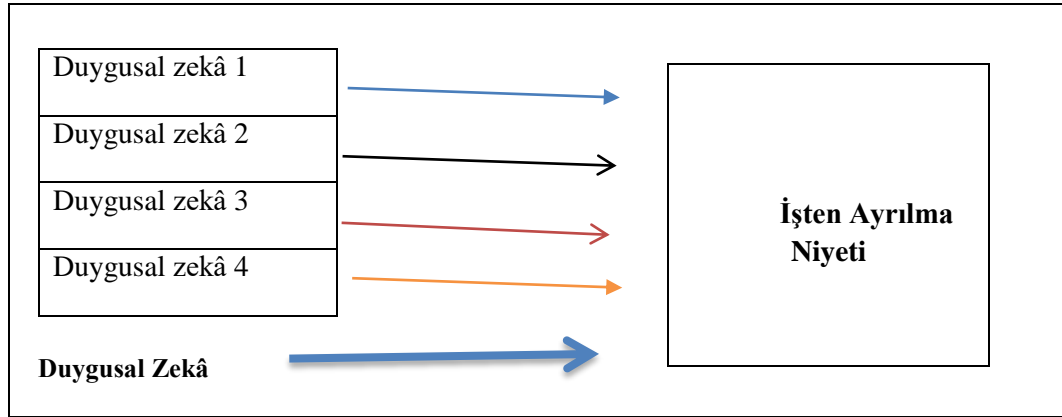
H2. Duygusal zekânın Diğerlerinin Duyguların Değerlendirilmesi boyutu ile İşten ayrılma niyeti negatif ilişkilidir.

H3. Duygusal zekânın Duyguların kullanımı boyutu ile İşten ayrılma niyeti negatif ilişkilidir.

H4. Duygusal zekânın Duygunun Düzenlenmesi boyutu ile İşten ayrılma niyeti negatif ilişkilidir.

H5. Duygusal zekânın genel düzeyi ile İşten ayrılma niyeti negatif ilişkilidir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖLÇÜM ARAÇLARI

Çalışma anket yoluyla yapılmıştır. Anket formunun birinci bölümü örnekleme yer alanların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, iş tecrübesi ve görevi gibi özelliklerin yer aldığı demografik bilgileri içermektedir.

Araştırma için, Law, Wong ve Song (2004) tarafından yapılmış olan Duygusal Zekâ ölçeği ele alınmıştır. 16 maddeden oluşan ölçeğin 4 boyutu bulunmaktadır. Çalışmada istatistiksel olarak anlamsız bulunan (7 ve 13.) sorular anketten çıkarılmış ve geriye kalan 14 sorudan yararlanılmıştır. İlk 4 sorusu Kendi duyguların değerlendirilmesi boyutunu, ikinci 3 sorusu diğerlerinin duygularının değerlendirilmesi boyutunu, üçüncü 4 sorusu duyguların kullanımı boyutunu ve son 3 sorusu duygunun düzenlenmesi boyutunu ölçmek üzere hazırlanmıştır.

İşgörenlerin ‘Kesinlikle katılmıyorum’dan (1) ‘kesinlikle katılıyorum’a (5) uzanan 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir.

Uygulanan anket çalışmasının ne oranda güvenilir olduğunu göstermek amacıyla Alfa Katsayısı’ndan (Cronbach’s Alfa) yararlanılmıştır. Alfa katsayısı doğrultusunda anketin güvenilirliği aşağıdaki şekilde değerlendirilmesi mümkündür (Kalaycı, 2006: 405):

Tablo 1. Cronbach’s Alfa Katsayılar Değerlendirme Tablosu

Katsayı	Değerlendirme
$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise	ölçek güvenilir değildir,
$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise	ölçek düşük güvenilirliktedir,
$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise	ölçek oldukça güveniliridir,
$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise	ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Duygusal Zekâ anketinin güvenilirlik düzeyi 0,898 düzeyinde hesaplanmış ve yüksek düzeyde güvenilir bir anket olduğu, alt boyutlarının güvenilirliği ise; Kendi Duygularının Değerlendirilmesi Boyutu; 0,846 düzeyinde yüksek düzeyde güvenilir olduğu, Diğerlerinin duygularının değerlendirilmesi boyutu; 0,833 yüksek düzeyde güvenilir olduğu, Duyguların kullanımı boyutu; 0,753 düzeyinde oldukça güvenilir olduğu, Duyguların düzenlenmesi boyutu 0,755 düzeyinde oldukça güvenilir olduğu ve kullanım açısından güvenilirliğini göstermektedir.

Üçüncü bölümde yer alan önce İşten Ayrılma Niyeti anketinde Wayne, Shore ve Linden (1997) tarafından geliştirilen 3 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır. İşgörenlerin (1) Hiçbir zaman’dan (5) Her zaman’a uzanan 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir. İşten ayrılma niyeti ölçeğinin güvenilirlik düzeyi; 0,883 düzeyinde yüksek seviyede güvenilir olduğu ve kullanım açısından güvenilir olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 istatistik programının kullanılması planlanmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli istatistik metot ve test teknikleri (frekans dağılımı, ortalama, t-testi, anova, regresyon, korelasyon,) kullanılarak yorumlanacaktır. Verilerin değerlendirilmesi, katılımcıların her bir soruya verdikleri cevapların toplam puanları üzerinden yapılacak olup, istatistikî anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilecektir.

Bulgular

Araştırmaya katılanların yüzdeler ve sayılarını tespit etmek amacıyla frekans alınmıştır.

Tablo 2. Demografik Değişkenlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Temel Demografik Sonuçlar		F	%
Cinsiyet	Erkek	152	69,1
	Kadın	68	30,9
Medeni Durum	Evli	141	64,1
	Bekâr	79	35,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	29	13,2
	Lise	45	20,5
	Yüksekokul	19	8,6
	Lisans	116	52,7
	Yüksek Lisans	11	5,0
Yaş Aralığı	21-31	75	34,1
	31-41	73	33,2
	41-51	60	27,3
	51-61	11	5,0
Çalışma süresi	0-5 Yıl	43	19,5
	5-10 Yıl	83	37,7
	10-15 Yıl	23	10,5
	15-20 Yıl	33	15
	20 ve üstü	38	17,3
Görev Unvanı	İşçi	93	42,3
	Teknisyen	54	24,5
	Memur	11	5,0
	Mühendis	56	25,6
	Veteriner Hekim	6	2,7
Toplam			100

Araştırmaya Katılanların % 69.1'i Baylardan oluşmakta olup 152 kişidir, % 30.9'u ise Bayanlardan oluşmakta olup 68 kişidir. Araştırmaya katılanların % 64.1'i evlilerden oluşmakta olup 141 kişidir, %35.9'u ise bekârlardan oluşmakta olup 79 kişidir. Araştırmaya katılanların %13.2' si ilköğretim mezunu olup 29 kişiden oluşmaktadır, % 20.5'i lise mezunu olup 45 kişiden oluşmaktadır, % 8.6'sı yüksekokul mezunu olup 19 kişiden oluşmaktadır, % 52.7'si lisans mezunu olup 116 kişiden oluşmaktadır, % 5'i ise lisans üstü eğitim almış olup 11 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 34.1'i 21-31 yaş aralığında olup 75 kişiden oluşmaktadır, % 33.2'si 31-41 yaş aralığında olup 73 kişiden oluşmaktadır, % 27.3'ü 41-51 yaş aralığında olup 60 kişiden oluşmaktadır, % 5'i 51-61 yaş aralığında olup 11 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların %19.5'i 0-5 yıl arasında çalışmakta 43 kişiden oluşmaktadır. %37.7'si 5-10 yıl arasında çalışmakta 83 kişiden oluşmaktadır. % 10.5'i 10-15 yıl arasında çalışmakta olup 23 kişiden oluşmaktadır. % 15'i 15-20 yıl arasında çalışmakta olup 33 kişiden oluşmaktadır. % 17.3'ü 20 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olup 38 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 42.3'ü işçi ve diğer olarak çalışmakta olup 93 kişiden oluşmaktadır, %24.5'i memur

olarak çalışmakta olup 54 kişiden oluşmaktadır, % 5'i şef/birim sorumlusu olarak çalışmakta olup 11 kişiden oluşmaktadır, % 25.6'sı uzman olarak çalışmakta olup 56 kişiden oluşmaktadır, % 2.7'si ise şube md. ve şube md. yrd olarak çalışmakta olup 6 kişiden oluşmaktadır.

Faktör Analizi

Tablo 3. Duygusal Zekâ İçin KMO ve Bartlett Testi

KMO and Bartlett's Test		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri	,882	
Bartlett's Sphericity Test Sonuçları	Ki- Kare Değeri	1667,237
	Serbestlik Derecesi (sd)	120
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,882 olarak belirlenmiştir. Örneklem yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Bartlett's testi sonuçları da ($p < 01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu üç faktör varyansın toplam % 54,602' sini açıklamaktadır.

Tablo 4. Duygusal Zekâ Soruları Faktör Yükleri

Duygusal Zekâ Soruları	Faktör Yükleri			
	1	2	3	4
2 Ben kendi duygularımı iyi anlarım.	,810			
3 Ne hissettiğimi gerçekten bilirim.	,801			
1 Çoğu zaman belirli hislerimin nedenleri konusunda çok mantıklı olurum.	,718			
4 Her zaman mutlu olup olmadığımı bilirim.	,696			
6 Başkalarının duygularını iyi gözlemlerim.		,853		
5 Arkadaşlarımın duygularını daima davranışlarından anlarım.		,841		
8 Çevremdeki insanların duygularını iyi anlarım		,690		
15 Çok kızdığım zaman daima kısa sürede sakinleşebilirim.			,833	
16 Kendi duygularımı iyi kontrol ediyorum.			,713	
14 Ben kendi duygularımı kontrol etme konusunda oldukça yetenekliyim.			,649	
11 Kendimi motive eden biriyim.				,785
12 Her zaman elimden gelen çabayı göstermeye kendimi teşvik ederim.				,767

10 Her zaman kendime yetkin bir insan olduğumu söylerim.				,553
9 Her zaman kendime hedefler belirlerim ve onlara ulaşmak için elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorum.				,495

Duygusal Zekâ anketi sorularının ilk dört sorusu Kendi duygularını değerlendirme boyutunu oluşturmakta olup faktör yükü en yüksek olan “Ben kendi duygularımı iyi anlarım sorudur” ve faktör yükü ,810 dur, bu boyutu % 81 oranında açıklamaktadır, faktör yükü en düşük olan “Her zaman mutlu olup olmadığımı bilirim” sorudur ve faktör yükü ,696’dir bu boyutu % 69,6 oranında açıklamaktadır.

Anketin ikinci 3 sorusu diğerlerinin duygularının değerlendirilmesi boyutunu oluşturmakta olup faktör yükü en yüksek olan “Başkalarının duygularını iyi gözlemlerim” sorudur ve faktör yükü ,853’dir bu boyutu % 85,3 oranında açıklamaktadır, faktör yükü en düşük olan Çevremdeki insanların duygularını iyi anlarım” sorudur ve faktör yükü ,690’dir bu boyutu % 69 oranında açıklamaktadır.

Anketin üçüncü 4 sorusu duyguların kullanımı boyutunu oluşturmakta olup faktör yükü en yüksek olan “Kendimi motive eden biriyim” sorudur ve faktör yükü ,785’dir bu boyutu %78,5 oranında açıklamaktadır, faktör yükü en düşük olan “Her zaman kendime hedefler belirlerim ve onlara ulaşmak için elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorum” sorudur ve faktör yükü ,495’dir bu boyutu % 49,5 oranında açıklamaktadır.

Anketin son 3 sorusu duygunun düzenlenmesi boyutunu oluşturmakta olup faktör yükü en yüksek olan “Çok kızdığım zaman daima kısa sürede sakinleşebilirim.” sorudur ve faktör yükü ,833’dir bu boyutu % 83,3 oranında açıklamaktadır, faktör yükü en düşük olan “Ben kendi duygularımı kontrol etme konusunda oldukça yetenekliyim” sorudur ve faktör yükü ,649’dir bu boyutu % 64,9 oranında açıklamaktadır.

Tablo 5. İşten Ayrılma Niyeti için Faktör Analizi

KMO and Bartlett's Test		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri	,738	
Bartlett's Sphericity Test Sonuçları	Ki- Kare Değeri	384,830
	Serbestlik Derecesi (sd)	3
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,738 olarak belirlenmiştir. Örneklem yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Barlett’s testi sonuçları da ($p<01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum varyansın toplam % 73,422’ sini açıklamaktadır.

Tablo 6. İşten Ayrılma Niyeti Soruları Faktör Yükleri

İşten Ayrılma Niyeti Soruları	Faktör Yükleri
3 Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum	,905
2 Daha iyi bir iş bulur bulmaz bu işten ayrılacağım.	,866
1 Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum.	,796

İşten Ayrılma Niyeti anketi tek boyutludur ve faktör yükü en çok olan “Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum.” sorusudur, faktör yükü ,905’dir % 90,5 oranında açıklamaktadır, faktör yükü en düşük olan ise “Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum.” sorusudur, faktör yükü ,796’dır ve %79,6 oranında açıklamaktadır.

Korelasyon Analizi

Duygusal Zekânın tamamının ve 4 alt boyutunun işten ayrılma niyeti ile arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 7. Duygusal Zekâ ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

	İşten Ayrılma Niyeti	
	r	p
Duygusal Zekâ 1	- ,371**	,000
Duygusal Zekâ 2	- ,279**	,000
Duygusal Zekâ 3	- ,429**	,000
Duygusal Zekâ 4	- ,370**	,000
Duygusal Zekâ Genel Düzeyi	- ,451**	,000

Duygusal zekâ 1. boyutu ile İşten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.377$; $p=0,000<0.01$). Bulgular araştırmanın **1. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Duygusal zekâ 2. boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmamıştır ($r=0.342$; $p=0.00<0.01$). Bulgular araştırmanın **2. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Duygusal zekâ 3. boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.438$; $p=0.000<0.01$). Bulgular araştırmanın **3. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Duygusal zekâ 4. boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.507$; $p=0.000<0.01$). Bulgular araştırmanın **4. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Duygusal zekânın genel düzeyi ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.518$; $p=0,000<0.01$). Bulgular araştırmanın **5. hipotezinin doğruluğunu** göstermektedir.

Regresyon Analizi

Duygusal Zekânın Boyutları İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki Doğrusal Regresyon Modelinin Bulguları

Tablo 8. Doğrusal regresyon modeli için ANOVA ve belirleme katsayısı bulguları

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	34,624	4	8,657		,000 ^a
Hata	123,161	214	,573		
Toplam	157,857	219			
R	,468	R kare ,219		Düz. R kare	,205

Tablo 9. Doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini

	Katsayılar	std. Katsayılar	t	p
Sabit	4,538		7,857	,000
Duygusal zekâ 1	-,190	-,146	,168	,075
Duygusal zekâ 2	,009	,007	-,662	,922
Duygusal zekâ 3	-,400	-,279	5,031	,001
Duygusal zekâ 4	-,128	-,129	1,594	,110

Duygusal zekânın boyutları ile İşten ayrılma niyeti arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre Duygusal zekânın boyutları ile İşten ayrılma niyeti arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca model için düzeltilmiş R-kare katsayısı 0,205 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, İşten ayrılma niyeti değişkenliğinin % 20,5'inin doğrusal regresyon modeli aracılığıyla duygusal zekânın boyutları tarafından açıklandığını göstermektedir.

Duygusal Zekânın boyutları ile İşten ayrılma niyeti arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, Duygusal zekânın 1,2,4. boyutlarının katsayıları istatistiksel olarak anlamsız, Duygusal zekânın 3. boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre İşten ayrılma niyeti Y, duygusal zekâ 3. boyutunu X1 ile gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$$Y = 4,538 - 0,400 * X1 + \text{olarak elde edilir.}$$

Duygusal zekânın 3. boyutu ters yönde yani negatif olarak Y'yi % 27,9 oranında etkilemektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma duygusal zekânın alt boyutlarının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse “Duygusal zekânın işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?” sorusuna Ankara İli Gençlik ve Spor müdürlüğünde gerçekleştirilen çalışma ile yanıt aranmaktadır. Analiz sonuçlarına göre Duygusal zekânın 3. boyutu ile İşten ayrılma niyeti arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ve işten ayrılma niyetini etkilediği tespit edilmiştir.

Duygusal zekâ ve işten ayrılma niyeti, yönetim alanı içerisinde ve sosyal bilimler alanında önemli bir yere sahip olan ve farklı kavramlarla ilişkisi incelenen kavramlar arasındadır. Duygusal zekânın diğer kavramlarla olan ilişkisine yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında Yerli, S., (2009), Delikoyun, D., (2017), Çıtak, S., (2017), Rexhepi, G. ve Berisha, B. (2017) ve başka çalışmaların da yapıldığı, işten ayrılma niyeti ile ilgili Demirdağ, S. (2010), İnal, F. (2016), Sunar, S. (2016), Yamazakia ve Pethchdee (2002) ve başka çalışmaların olduğu görülmüştür.

Duygusal zekânın işten ayrılma niyeti üzerine yapılan bu çalışma neticesinde duygusal zekâ ile işten ayrılma niyeti arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının 0.205 olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma daha önce yapılan; Zahedi (2015), Mir (2018) ve Yiğit (2017)' in daha önce yapmış oldukları çalışmaları destekleyici niteliktedir. Ünsar ve Dinçer (2014) ve Doğan ve Oğuzhan (2015) yapmış oldukları çalışmalarda Duygusal zekânın birçok alanda pozitif etkisinin olduğu ve işten ayrılma niyetini azalttığına dikkat çekmişlerdir. Yapılan çalışma neticesinin çok yüksek bir seviyede olmasa bile ters yönlü bir ilişkinin ortaya çıkması duygusal zekâ seviyesinin arttıkça işten ayrılma niyetinin azalacağı sonucuna işaret etmektedir. Bu durum da hem özel de hem de kamu sektöründe işten ayrılmaların önüne geçilmesi ve yetenekli işgörenlerin görevi başında kalması açısından önemli bir sonuca neden olacaktır.

Organizasyonlar açısından yetişmiş işgörenler son derece önemlidirler. Tecrübeye dayalı olarak iş kalitesi yeni işgörelere nispeten oldukça fazladır. Hem yapılan işin daha çabuk yapılması hem iş yaparken daha az zayıat yapılması hem de ortaya konan ürünün güven vermesi noktasında tecrübesi yüksek iş görenler organizasyonun rakiplerine göre üstünlük sağlaması açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Bu nedenle organizasyonların bu işgöreleri bünyesinde tutmak için gereken özeni göstermesi ve motive edici unsurları kullanması gerekmektedir.

İşgörelere karşı sergilenen olumsuz tutumlar nedeniyle işgörelerde işten ayrılma niyetinin oluşması; işgörelinin işini isteksiz bir şekilde yapmasına işine tam konsantre olamamasına yol açabilir ve nihai olarak işten ayrılma eyleminin gerçekleşmesi durumunda organizasyon birçok açıdan zarara uğrayacaktır. Yeni işgörelinin bulunması için geçen süre zaman kaybına, yeni işgörelinin tecrübe eksikliği iş kalitesi kaybına ve iş bırakma eylemi organizasyonu prestij kaybına uğratabilir.

İşten ayrılma niyetini azaltabilecek unsurlardan birisi de duygusal zekâ olgusudur. İşgörelinin duygusal zekâ düzeyleri ne kadar yüksek ise iletişim kurabilme kabiliyeti o derece yüksek olabilmekte ve küçük meseleler büyük sorunlara dönüşmeden karşılaştığı sorunların üstesinden gelmek mümkün olabilmektedir.

Organizasyonların kendi içinde yaşanan sorunlardan dolayı özellikle tecrübeli işgörelilerini kaybetmek için işgörelilerinin duygusal zekâlarını geliştirecek adımlar atmasında fayda olacağı düşünülmektedir. Nitekim birçok organizasyon içinde yer alan insan kaynakları biriminin bünyesine psikolog ve sosyologların katılımını sağlayarak ve işgörelilerle zaman zaman profesyonel anlamda görüşmeler gerçekleştirerek duyguların doğru yönetilmesi konusunda çalışmalar yapılabilir.

Çağımızın üzerinde en fazla yatırım yapılması gereken konulardan birisi olan insan unsuruna yapılacak her türlü yatırımın karşılıksız kalmayacağı unutulmaması gereken bir durumdur.

Sonuç itibarıyla bu çalışma, Ankara ili Gençlik ve Spor Müdürlüğünde görev yapan personelin duygusal zekâsının, işten ayrılma niyeti üzerine etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda kapsamı yönünden, duygusal zekânın işten ayrılma niyeti üzerinde etkisini araştırarak olan gelecek çalışmalara da katkıda bulunacak niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Arıcıoğlu, A. (2002). Yönetimsel Başarının Değerlemesinde Duygusal Zekânın Kullanımı. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Nisan, 4, 26-42
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*. Ankara: Asil Yayın.
- Bar-On, R. (2005). The Bar-On Model Of Emotional-Social Intelligence. In P.
- Fernández-Berrocal and N. Extremera (Guest Editors), *Special Issue on Emotional Intelligence, Psicothema*, 17. 19.10.2018 tarihinde www.eiconsortium.org erişim adresinden alındı.
- Burke, R. J., & Wilcox, D.S., (1969). Effects of Different Patterns and Degrees of Openness Insuperior-subordinate Communication on Subordinate Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*. 12(3), 319-326.
- Cooper, R.K. and Sawaf, A., (1997). Executive EQ: Emotional Intelligence in *Leadership and Organisations*. New York: Grosset/Putnum.
- Çakır, Ö., (2001). *İşe Bağlılık Olgusu ve Etkileyen Faktörler*. Ankara: SeçkinYayıncılık.
- Daloğlu, M. (2002). *Türk Silahlı Kuvvetlerinde İş Gücü Devri, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Ayrılma İsteği Çerçevesinde Bir İnceleme*. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, A. (2007). Gönüllü İşten Ayrılmalar Üzerine Ekonometrik Bir Yaklaşım (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, H., Oktay, E. ve Gökçe, H., (2008). İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İştenayrılma Niyeti ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 15, 1-11.
- Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Leymann, H. (1996), The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5, 165-184.
- Mayer, J. D., Caruso, D. R. & Salovey, P., (2000), Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence, 27(4) 267-298.
- Mbah, Samuel E. ve Ikemenfuna, C.O. (2012). Job Satisfaction and Employees Turnover Intention in Total Nigeria Plc. in Lagos State. *International Journal of Humaities and Social Science*, 2(14), 275-287.
- Mir Aasim,(2018) Emotional Intelligence and Turnover Intention: An Investigative Study. *International Journal of Management Studies*, 1(4), 2231-2528

- Orbay, N.T., (2008). *Hastanelerde Hemşirelerin İşte Kalma ve İşten Ayrılma Niyetlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi.
- Örücü, E. ve Özafşarlıoğlu, S. (2013). Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Güney Afrika Cumhuriyetinde Bir Uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 335-339.
- Özdevecioğlu, M., (2004). Algılanan Örgütsel Desteğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 37(4): 97-115.
- Rusbelt C.A., Farrell D., Rogers G. & Mainous A.G. (1988), Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty and Neglect: An Integrative Model of Responses to Decline Job Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(2), 599-627.
- Sudak K. M., (2011), *Kişilik Tipleri, Duygusal Zekâ, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünler, E., Kılıç, B. ve Çıray, J.C. (2014). İletişim İkliminin, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. 11(41), 237-250.
- Yiğit S., (2017) Duygusal Zekânın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Örgütsel Politika Algısının Aracı Değişken Rolünün Test Edilmesi. *Ünye İİBF Dergisi*, 1(2), 63-77.
- Zahedi A., (2015), Relationship between Emotional Intelligence, Employees Turnover Intention and Job Satisfaction in Guilan Educations Department. *Jurnal UMP Social Sciences and Technology Management*, 3(3), 280-284.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
MAKALE YAZIM KURALLARI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BEÜ SBE DERG)'ne makale gönderecek yazarların, aşağıda genel çerçevesi belirlenmiş olan dergi yazım kurallarına dikkat etmeleri gerekmektedir:

1. Makale metni MS Word formatında, Times New Roman yazı tipi, normal yazı biçimiyle, 11 punto ile yazılmalıdır. Metin her iki yana yaslı olarak yazılmalıdır. Makale uzunluğu mümkün olduğu kadar 30 sayfayı geçmemeli veya 7000 kelimeyi aşmamalıdır.
2. Makale metni tek satır aralığında yazılmalı ve sayfada üstten 3.5 cm, alttan 4.5 cm, sağdan 3.5 cm ve soldan 3.5 cm boşluk bırakılmalıdır.
3. Makale başlığı küçük harflerle, koyu yazı biçimiyle, 14 punto yazılmalı ve ortalanmalıdır. Başlık 15 kelimedenden fazla olmamalıdır.
4. Yazar adı sağa yaslı olarak yazılmalı; unvan, kurum adı, elektronik posta adresi ve ORCID numarası dipnot olarak verilmelidir. Yazar adı 12 punto, koyu yazı biçimiyle; dipnotta yer alacak bilgiler ise normal yazı biçimiyle 10 punto olmalıdır.
5. Makale dilinde ve diğer dilde hazırlanan özetler, makalenin amaç, kapsam, yöntem, bulgular ve sonucunu içerecek şekilde tek satır aralığında, 10 punto ile 150-200 kelime uzunluğunda hazırlanmalıdır. Türkçe özetlerin başına Öz, İngilizce özetlerin başına ise Abstract başlığı, 12 punto koyu yazı biçimiyle yazılmalıdır.
6. Makalenin içeriği ile doğrudan ilgili, uluslararası standartlara uygun olarak en az 3, en fazla 5 adet anahtar kelime, makale dilinde ve diğer dilde hazırlanan özetlerden sonra verilmelidir.
7. Latin harfleri dışındaki dillerde yazılmış makalelerde, mutlaka Latin harfleri ile yazılmış başlık, öz, anahtar kelimeler ve kaynakçaya da yer verilmelidir.
8. Teşekkür yazısı veya çalışma ile ilgili açıklamalar varsa makale başlığına iliştilen yıldız (*) sembolü ile dipnot olarak verilebilir.
9. Paragraf öncesinde ve sonrasında aralık değeri olarak 6 nk boşluk bırakılmalıdır. Başlıklardan sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır. Şablonda gösterilen biçime uygun olarak hazırlanmalıdır.
10. Metin içinde vurgulanmak istenen cümlelerde italik yazı biçimi kullanılmalıdır.
11. Makaleyi bölümlere ayırırken numaralandırma kullanılmamalı; ana başlıklar büyük harf ve koyu yazı biçimiyle; alt başlıklar kelimelerin sadece ilk harfi büyük

ve koyu yazı biçimiyle; üçüncü düzey başlıklar kelimelerin sadece ilk harfi büyük ve normal yazı biçimiyle; dördüncü düzey başlıklar ise kelimelerin ilk harfi büyük ve italik yazı biçimiyle yazılmış olmalıdır.

- 12.** Makale içerisinde yer alan tablo, şekil, fotoğraf, harita gibi unsurlara, sıra numarası ve başlık verilmeli, kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama eklenmelidir. Bu belgeler sayfaya ortalanmalıdır. Başlık ve açıklamalar 10 punto ile normal yazı biçimiyle yazılmalı, tabloların üstünde yer almalı ve sola yaslı olmalıdır. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- 13.** Sunulan çalışmanın daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması ya da, başka bir derginin incelemesinde bulunmaması gerekmektedir. Daha önce sunulan bildirimler genişletilerek ve bu durum dipnotta belirtilerek gönderilebilir.
- 14.** Makale gönderimlerinde web sayfamızda bulunan taahhütname doldurulup imzalanarak, makale ile birlikte ilgili yere yüklenmelidir.
- 15.** Dergimiz hakemli bir dergidir ve bir *Hakem Değerlendirme Sistemi* bulunmaktadır.
- 16.** Dergimize gelen makaleler ilk olarak Editörün ön değerlendirmesine tâbi tutulmaktadır. Makaleler, yazım kuralları açısından incelenip, uygun buldukları takdirde, iThenticate intihal programında taranmaktadır. Tarama sonucu, makalenin benzerlik oranı %20’yi aşan veya benzerlik oranı, kullanılan bir kaynaktan %3’ü aşan makaleler, hakem sürecine alınmadan yazarlarına iade edilir. Yazarlar aynı makaleyi düzeltip dergimize tekrar gönderebilirler.
- 17.** Hakemlik sürecinde “anonim yazar - anonim hakem” kuralı uygulanmaktadır. Makaleler, alanında uzman en az 2 hakeme gönderilmektedir. Hakemlerin görüşlerinin farklı olması durumunda editör veya üçüncü hakemin görüşü alınmaktadır.
- 18.** Makaleler örnek makale taslağına uygun olarak hazırlanmalıdır.
- 19.** Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, TDK Yazım Kılavuzu kaynak olarak kullanılmalıdır. Makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- 20.** Makalede kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

21. Metin içi atıf gösterimi ve kaynakça yazımında **APA 6.** basım kuralları uygulanmalıdır. Atıf (gönderme) ve Kaynakça yazım örnekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Not: Kitapta yer alan bölümler/makaleler için İngilizce kullanılan “In” sözcüğü ve Türkçedeki karşılığı olan “içinde” sözcüğü kaynakçadan kaldırılmıştır.

	Metin İçi Atıf (Gönderme)	Kaynakça Yazımı
Tek Yazarlı Kitap	(Taşkiran, 2015: 15).	Taşkıran, H. (2015). <i>Selçuklu Devletlerinde Suikastlar</i> . İstanbul: Selenge Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	(Erat & Arap, 2016: 90).	Erat, V. & Arap, İ. (2016). <i>Dünyada ve Türkiye’de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi</i> . Ankara: Notabene Yay.
Üç, Dört ve Beş Yazarlı Kitap	(Koçak vd., 2016: 101).	Koçak, Z., Demirtaş, M. & Taşkiran, H. (2016). <i>XIX. Yüzyılda Ahlat’ın Demografik Durumu</i> . Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
Editörlü Kitap	(Özbek, 2005: 5).	Özbek, M. (Ed.) (2005). <i>Kamusal Alan</i> . İstanbul: Hil.
Editörlü Kitapta Bölüm	(Gül, 2013: 70).	Gül, S. S. (2013). Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir? İ. Kamalak & H. Gül (Ed.) <i>Toplumcu Belediyecilik</i> (s. 65-97). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
Birden Çok Baskısı Olan Kitaplar	(Strunk & White, 2000: 10).	Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). <i>The Elements of Style</i> (4. Baskı). New York: Longman
Çeviri Kitaplarda	(Weber, 1958: 10).	Weber, M. (1958). <i>The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism</i> . T. Parsons (Çev.). New York: Charles Scribner’s Son.
Tek Yazarlı Makale	(Özdemir, 2010: 96).	Özdemir, A. (2010). Silm ve Sulh Kavramları Açısından Kur’ân Barışı. <i>Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i> , 12 (2), 90-100.
Çok Yazarlı Makale	(Şengül & Parlakpınar, 2017: 75)	Şengül, M. B. & Parlakpınar, M. (2017). Mehmet Rauf’un Genç Kız Kalbi Romanında

		Yeni Kadın. <i>Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi</i> , 3 (7), 70-80.
Bildiri	(Akkoyunlu, 2007: 62)	Akkoyunlu, B. (2007). Öğrenme stilleri. Y. Tonta (Ed.) <i>Bilgi Yönetimi Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı</i> (s. 51-71). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
Tez	(Kürüm, 2013: 67)	Kürüm, E. (2013). <i>Muhsin İlyas Subaşı Hayatı Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme</i> (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Rapor ve Teknik Metinler	(Gencil Bek, 1998: 3).	Gencil Bek, M. (1998). <i>Mediscap Turkey 2000</i> (Report No. 2). Ankara: BAYAUM.
Web Sayfası	(MİPEX, 2015)	MİPEX. (2015). <i>Access to Nationality</i> . 05 01, 2017 tarihinde Migrant Integration Policy: http://www.mipex.eu/access-nationality adresinden alındı.